

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

“Ο χαρακτήρας Κεφαλληνός και το εργαστήριό του. Οι αισθητικές και παιδαγωγικές αντιλήψεις του”.

ΜΑΡΙΑ Γ. ΓΕΩΡΓΟΥΣΗ

Επταμελής εξεταστική επιτροπή

Νικόλαος Παπαδημητρίου	Αναπληρωτής Καθηγητής	Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας	Ιόνιο Πανεπιστήμιο	Επιβλέπων Καθηγητής
Ξενοφώντας Σαχίνης	Καθηγητής, Κοσμήτορας των Σχολών Καλών Τεχνών	Χαρακτική του Τμήματος Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών	ΑΠΘ	Μέλος Τριμελούς
Σοφός Αλιβίζος	Αναπληρωτής Καθηγητής	Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών, Πρόεδρος ΕΠ.Ε.Σ.	Πανεπιστήμιο Αιγαίου	Μέλος Τριμελούς
Ζωή Γοδόση	Επίκουρη Καθηγήτρια	Τμήμα Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών	Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας	Μέλος Επταμελούς
Γεώργιος Κεντρωτής	Καθηγητής	Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας	Ιόνιο Πανεπιστήμιο	Μέλος Επταμελούς
Στέλλα Λάββα	Αναπληρώτρια Καθηγήτρια	Τμήμα Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών	ΑΠΘ	Μέλος Επταμελούς
Ιωάννης Λαζαράτος	Αναπληρωτής Καθηγητής	Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας	Ιόνιο Πανεπιστήμιο	Μέλος Επταμελούς.

Ημερομηνία υποστήριξης διατριβής: Ρόδος 12/06/ 2018. Βαθμός: «Άριστα».

Αφιερώνεται στην μητέρα μου, τον πατέρα μου, τους αδερφούς μου Κώστα και Νίκο. Ειδικότερα στον αδερφό μου τον Νίκο, διότι χάρις στην αγάπη του, την υπομονή του και την συμπαράστασή του, κατέστη δυνατή η ολοκλήρωση αυτής της διδακτορικής διατριβής.

Copyright © Μαρία Γεωργούση του Γεωργίου, 2016.

Με επιφύλαξη παντός νομίμου δικαιώματός μου. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διατριβής, εξ' ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διατριβής για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Η έγκριση διδακτορικής διατριβής από το Πανεπιστήμιο δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

**ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ
ΠΟΥ ΠΡΟΕΚΥΨΑΝ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ**

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

- 2014** Συμμετοχή μου με δύο άρθρα στον συλλογικό τόμο, **ΝΕΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ και ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΤΕΧΝΗ**, επιστημονική επιμ. Βασίλης Φιοραβάντες, συλλογικός τόμος, εκδόσεις **ΖΗΤΗ**, Θεσσαλονίκη 2014. Τίτλοι των άρθρων μου: «Η Ελλάδα υπό την οπτική των Γάλλων χαρακτών του 19^{ου} αιώνα» & «Βάσω Κατράκη : Οι ξυλογραφίες και η χάραξη σε ψαμμίτη λίθο».
- 2012** Συμμετοχή μου με ένα άρθρο στον συλλογικό τόμο, **ΠΡΟΣ ΤΗ ΝΕΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ, ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ-ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ**, επιμ. Βασίλης Φιοραβάντες, συλλογικός τόμος, εκδόσεις **ΑΡΜΟΣ**, Αθήνα 2012. Τίτλος του άρθρου μου: «Ο Χαράκτης Κεφαλληνός και το Εργαστήριό του. Οι αισθητικές και παιδαγωγικές αντιλήψεις του».

Επιμέλειες βιβλίων

- 2014** **ΝΕΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ και ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΤΕΧΝΗ**, επιστημονική επιμ. Βασίλης Φιοραβάντες, επιμέλεια **Μαράη Γεωργούση & Μ. Οικονομάκου**, συλλογικός τόμος, εκδόσεις **ΖΗΤΗ**, Θεσσαλονίκη 2014.
- 2012** Βοηθός επιστημονικής επιμέλειας και επιμέλεια έκδοσης (για τον εκδοτικό

οίκο ΑΡΜΟ) του συλλογικού τόμου ΠΡΟΣ ΤΗ ΝΕΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ, ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ-ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ, επιμ. Βασίλης Φιοραβάντες, συλλογικός τόμος, εκδόσεις ΑΡΜΟΣ, Αθήνα 2012.

- 2011 Βοηθός Επιμελήτρια στο βιβλίο: ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ, ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, επιμ. Βασίλης Φιοραβάντες, Θεσσαλονίκη, ΝΗΣΙΔΕΣ, 2011.
- 2011 Διόρθωση-επιμέλεια κειμένων του βιβλίου: Βασίλης Φιοραβάντες, Κριτική Θεωρία της Μοντέρνας Τέχνης, Θεσσαλονίκη, ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ, 2011.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Συνέδρια

- 17/6/2016 **Εισηγήτρια στην Ημερίδα**, που διοργάνωσε το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου στην Ρόδο. Θέμα εισήγησης: *Η καλλιτεχνική δημιουργία και η καινοτομία στο έργο του ζωγραφικού χαρακτήρα Γραμματόπουλου.*
- 25/4/ 2015 **Εισηγήτρια** στο πλαίσιο της **Επιστημονικής Δημερίδας** που συνδιοργάνωσαν : Ο Δήμος Κηφισιάς, το Ν.Π.Δ.Δ. Πολιτισμού και Αθλητισμού «Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ» του Δήμου Κηφισιάς, το Ινστιτούτο Ελληνοανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών και το Εργαστήριο Κοινωνικών Επιστημών ΠΤΔΕ, ΕΚΠΑ, με θέμα: *Το Εργαστήριο του Αλεξανδρινού Κεφαλληνού.*
- 22/6/'14 **Εισηγήτρια στο 14ο Διεθνές Συνέδριο**, Αφιέρωμα Ελληνοαραβικοί Πολιτιστικοί Δεσμοί, που διοργάνωσε το **Ινστιτούτο Ελληνοανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών**. Θέμα εισήγησης: *Ο Αλεξανδρινός χαρακτήρας Κεφαλληνός.*
- 26/06/2012 **Εισηγήτρια στο InSEA European Regional Conference** (Lemesos Cyprus) «*Arts Education at the Crossroad of Cultures*», θέμα εισήγησης στην αγγλική γλώσσα: *VASSO KATRAKI (giving life to stone).*
- 08/06/2012 **Εισηγήτρια στο μουσείο Μπενάκη στο πλαίσιο των μηνιαίων ομιλιών της Εταιρείας Ελλήνων Ιστορικών Τέχνης**. Θέμα εισήγησης : *Η Ελλάδα μέσα από τα μάτια των Γάλλων χαρακτών τον 19ο αιώνα, Αλληγορικές, συμβολικές συνθέσεις.*
- 05/02/2011 **Εισηγήτρια στην Ημερίδα**, που διοργάνωσε το **Πανεπιστήμιο Αιγαίου**. Το Εργαστήριο Καλλιτεχνικής και Πολιτισμικής Παιδείας του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου στο πλαίσιο του μαθήματος «Πολιτισμός και Νέες Τεχνολογίες» του μεταπτυχιακού προγράμματος «Επιστήμες

της Αγωγής-Εκπαίδευση με τη χρήση Νέων Τεχνολογιών», οργάνωσε ημερίδα με θέμα «Προς τη νέα Διαπολιτισμικότητα και Διακαλλιτεχνικότητα με τη χρήση Νέας Τεχνολογίας». Τίτλος ομιλίας: *Το εργαστήρι του Κεφαλληνού και οι μαθητές του.*

- **Ερευνητικό πρόγραμμα για το Μουσείον της Πόλεως των Αθηνών – Ίδρυμα Βούρου -Ευταξία**

2013-2014 Εκπόνηση έρευνας και συγγραφής 69 κειμένων για το σημαντικό ερευνητικό και διαδραστικό έργο αρχιτεκτονικής και ιστορίας των οικιών και δημοσίων κτιρίων στην Αθήνα του '42 με τίτλο: *Η Αθήνα του 1842, για το Μουσείον της Πόλεως των Αθηνών – Ίδρυμα Βούρου -Ευταξία.* Δόθηκε συστατική επιστολή - βεβαίωση από την διευθύντρια του Μουσείου, 10 Οκτ.2013, με **Αρ. Πρωτ.: 3119.**

Για περισσότερες πληροφορίες περιηγηθείτε στο πολύ ενδιαφέρον site του Μουσείου της Πόλεως των Αθηνών – Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία: «Εικονική Περιήγηση στην Αθήνα του 1842».

<http://www.athenscitymuseum.gr/gr/efarmoges/athens-1842/>

Σύνοψη

Κεντρικό σημείο αναφοράς αυτής της διδακτορικής διατριβής αποτελεί ο εντοπισμός της προσωπικής οπτικής και της εξατομικευμένης εργασίας του εκάστοτε μαθητή του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού. Γεγονός που αποδεικνύεται από την έντονη απόκλιση της καλλιτεχνικής διαδρομής των καλλιτεχνών – μαθητών του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού, τόσο μεταξύ τους, όσο και μεταξύ της δουλειάς του ιδίου του δασκάλου τους. Αυτός είναι ένας από τους σημαντικούς παράγοντες, που κατέστησαν μοναδικό και άξιο μελέτης το Εργαστήριο αυτό. Οι μαθητές πειραματίστηκαν με νέες τεχνικές, διακρίθηκαν, έλυσαν τεχνικά προβλήματα και παρουσίασαν έργο ξεχωριστό και πρωτοποριακό, το οποίο αποδεσμεύτηκε από την συγκεκριμένη, αποκρυσταλλοποιημένη επιδεξιότητα της δουλειάς του δασκάλου τους.

Παράλληλα στο πόνημα αυτό γίνεται για πρώτη φορά υπεύθυνη, αναλυτική καταγραφή με γνώμονα τον διακειμενικό έλεγχο όλων των ονομάτων των μαθητών του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού, με τρόπο συστηματικό & επιστημονικό, βασισμένο στις πρωτογενείς πηγές, προσφέροντας νέα γνώση. Επίσης μελετήθηκε το μέγεθος της παιδαγωγικής προσφοράς του Κεφαλληνού, τόσο στην εξέλιξη & στη διαμόρφωση του έργου των μαθητών του, όσο και στην διάδοση της χαρακτηριστικής τέχνης. Επιπλέον το Εργαστήριο του Κεφαλληνού συνέβαλε στη συστηματοποίηση της μελέτης των τεχνικών σε όλες τους τις μορφές. Η έρευνα αυτή αποπειράται να ανοίξει ορίζοντες αλλά και να θέσει νέα ερωτήματα, να δημιουργήσει καινούργια πεδία περαιτέρω διερεύνησης των διακλαδώσεων του θέματος, αλλά και να διευρύνει τον χώρο της έρευνας που παράγει.

Λέξεις-φράσεις κλειδιά

- Εργαστήριο (Κεφαλληνού)
- Καλλιτεχνική διαδρομή
- Προσωπική οπτική
- Εξατομικευμένη εργασία
- Καταγραφή
- Νέα γνώση
- Τεχνικές (χάραξης)
- Διακλαδώσεις

The engraver Kefallinos and his workshop. His aesthetic and pedagogical perceptions

The central reference point of this PhD thesis is the identification of the personal view and the individual work of every artist of the Kefallinos Workshop. This fact is evidenced by the personalized career of each artist.

Their work is separated both among themselves and between the works of their own teacher. This is one of the important factors that made it unique and worthy of studying this workshop. Students experimented with new techniques, excelled, resolve technical problems, and presented work distinctive and pioneering, which was free from the specific skills of their master's work.

At the same time, this is a first-time, responsible and analytical register, based on the inter-disciplinary control of all the students' names of the Kefallinos Workshop, systematically and scientifically. The research is based on Science & primary sources, offering new knowledge. Also studied the size of the pedagogy of quote Kefallinos, both in development project configuration, and in the dissemination of art engraving. In addition the workshop of Kefallinos contributed to systematize the study of techniques in all their forms.

Education through art and vice versa is very important. There are fostering values and disciplines essential for full intellectual, emotional and social development of the human being in a community. Development is not only synonymous with technological and economic gains. On the contrary it is inseparable from culture. By placing culture at the heart of the education we invest in the world's future.

Through art it is possible the share of experiences, as well as the improvement of new practices. The art has the power to touch both our feelings and intellect. Art makes us think in new ways. Cooperation in education and training improves competency, cultural awareness and creativity. Arts education helps to uphold the human right to education and cultural participation, as well as develop individual capabilities, improve the quality of education, promote the expression of cultural diversity and heighten the ethical awareness. The art can challenge positive notions. The effort to develop public awareness about artistic, aesthetic, cultural, political issues, not only at the initiate elite but also to wider audience with a progressive pedagogy is an interesting undertaking.

This research attempts to open horizons but also to raise new questions, create new fields of further exploration of the ramifications of the subject, but also to broaden the field of research that produces.

Why engraving?

The art of engraving is perhaps the least endearing, or less "glamorous" than the so-called fine arts. This could be attributed possibly to the fact that the produced pieces are not unique, but pieces created on a wider scale and in a certain number. But they are always works of art and here lies the paradox of it.

The engraver creates an original artwork by making a matrix, so the engraving (etching) is no different from painting, as they have the same baseline status, which is unique. Depending on the current technique of engraving that is used, a series of engravings is produced. This production, however, does not alter the originality of the matrix. The main difference of engraving from the other arts is that several people can get this artistic creation.

Various techniques such as (lithography, engraving, woodcut) can maintain, according to Benjamin, the directness of expression and also they are imprinting the psychological state that the artist wants to depict just as in sculpture and in painting. The engraving, to achieve the desired result, requires among other factors a high level of competence by the artist of various techniques. Engraving, claiming a profile of autonomy over the painting and sculpture, enhances its value and uniqueness.

Ευχαριστίες

Κατά την διάρκεια των ετών της έρευνας και της πραγματοποίησης αυτής της διδακτορικής διατριβής, βρέθηκαν πολλοί άνθρωποι πολύτιμοι αρωγοί στην προσπάθειά μου. Ξεκινώντας την συγγραφή των ευχαριστιών ήρθαν αυτομάτως στο μυαλό μου συγκεκριμένα γεγονότα, συναντήσεις τόσο στην Αθήνα όσο και στο Παρίσι, ατέρμονες συνομιλίες και η συγκίνησή μου, όπως και η συναισθηματική μου φόρτιση, είναι μεγάλες και έντονες. Στην συνέχεια παραθέτω τα ειλικρινή μου ευχαριστώ ακριβώς με την σειρά, που έρχονται στο μυαλό μου.

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον Καθηγητή Παιδαγωγικής με εξειδίκευση στην Παιδαγωγική των Μέσων κ. Σοφό (Λοΐζο) Αλιβίζο, τόσο για την ευγένεια, την διακριτικότητα, το ειλικρινές ενδιαφέρον, όσο και για την ικανότητα με την οποία διαχειρίστηκε το λεπτό διαδικαστικό θέμα, που προέκυψε με το διδακτορικό μου.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ειλικρινά τον κ. Ξενοφώντα (Ξενή) Σαχίνη, Καθηγητή Χαρακτικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης, στην Σχολή Καλών Τεχνών, του Τμήματος Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών. Στις αρχές της έρευνάς μου, παρακολούθησα ένα εξαιρετικού επιπέδου επιστημονικό, κατατοπιστικό και ενδιαφέρον συνέδριο στην Θεσσαλονίκη, το οποίο είχε πραγματοποιηθεί με την δική του σημαντική συμβολή. Οι βαθιές γνώσεις, η ευγένειά του αλλά και η προθυμία του να συνεισφέρει με εντυπωσίασαν. Πίστεψε άμεσα σ' εμένα και με εμπιστεύτηκε το ίδιο γρήγορα. Τον ευχαριστώ πολύ για τα συγκινητικά του σχόλια, μετά την ενδελεχή μελέτη του πονήματός μου, τα

οποία «χάραξαν» ανεξίτηλα στην ψυχή μου. Μάλιστα επέδειξε τιμητική εμπιστοσύνη στις επιστημονικές μου δυνατότητες, σε συνδυασμό με μια υψηλή επιστημονική εποπτεία και την πολύτιμη αίσθηση της ελευθερίας, που μου παρείχε. Θερμές ευχαριστίες επίσης για την άμεση ανταπόκριση και την συνδρομή του στο εξώφυλλο του πονήματος.

Ευχαριστώ επίσης θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Νικόλαο Παπαδημητρίου Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιόνιου Πανεπιστημίου, για το άμεσο ενδιαφέρον και την επισταμένη μελέτη του πονήματος, την ασύγκριτη ευγένεια και την πραγματικά πολύτιμη καθοδήγησή του. Πίστεψε από την πρώτη στιγμή σε εμένα και με εμπιστεύτηκε αμέσως. Τον ευχαριστώ ειλικρινά για την υπομονή, που επέδειξε μαζί μου στις στιγμές αδυναμίας, την βαθιά πίστη του στις επιστημονικές μου δυνατότητες, την υποστήριξη και την διαθεσιμότητά του ανά πάσα στιγμή για την αντιμετώπιση, όποιας δυσκολίας και εμποδίου ερχόταν στον δρόμο μου. Όλα αυτά σε συνδυασμό με την υψηλή, άρτια επιστημονική εποπτεία και την πολύτιμη αίσθηση, τόσο της ελευθερίας όσο και της ασφάλειας, που μου εξασφάλισε.

Θερμές ευχαριστίες και σε όλα τα υπόλοιπα μέλη της επταμελούς για την τιμητική αποδοχή και συμμετοχή τους στην Επιτροπή: κ. Γεώργιο Κεντρωτή, (Καθηγητής του Τμήματος Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιόνιου Πανεπιστημίου), κ. Ιωάννη Λαζαράτο, (Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιόνιου Πανεπιστημίου), κ. Στέλλα Λάββα, (Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τμήματος Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) και κ. Ζωή

Γοδόση, (Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήματος Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας).

Ευχαριστώ θερμά τον κ. Νίκο Γρηγοράκη, Ιστορικό Τέχνης, συγγραφέα, ιδιοκτήτη της θρυλικής αίθουσας τέχνης «Υάκινθος» και του Μουσείου Χαρακτικής, έναν σημαντικό πυλώνα της ελληνικής χαρακτικής τέχνης, για το ιδιαίτερα συγκινητικό ενδιαφέρον και την προσφορά του σε εμένα από την πρώτη κιόλας στιγμή της γνωριμίας μας. Μαζί του μαθήτευσα-μελέτησα στην μεγάλη, ολοκληρωμένη και ξεχωριστή συλλογή του. Η λεπτή, ανιδιοτελής και γαλαντόμα φύση του, καθώς και οι σπουδαίες γνώσεις του, με συντρόφεψαν από την πρώτη μέχρι την τελευταία στιγμή της έρευνάς μου. Πολλά από τα βιβλία, τα οποία έχει συγγράψει και μου δώρισε, αποδείχτηκαν ισχυροί σύμμαχοι στην έρευνά μου. Οι πολυπληθείς συζητήσεις-συναντήσεις μαζί του, ξεκαθάρισαν αρκετά το νεφελώδες και μαγικό πεδίο της πρωτογενούς έρευνάς μου.

Παράλληλα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον έμπειρο χαράκτη, εκδότη, συγγραφέα, και ιδιοκτήτη του Εργαστηρίου Χαρακτικής, κ. Ηλία Κουβέλη για την συμβολή του. Μου εμπιστεύτηκε σημαντικά βιβλία, τα οποία με βοήθησαν στην έρευνά μου, ενώ είχε την υπομονή και την θέληση, να με εκπαιδεύσει και να μου δείξει σε πρακτικό επίπεδο την εφαρμογή των διαφορετικών τεχνικών της χαρακτικής αλλά και την τέχνη του χαρτιού. Μάλιστα έκανε μεγάλη υπομονή, αδιαμαρτύρητα μέχρι να του επιστρέψω τα σπάνια βιβλία, που μου εμπιστεύτηκε, για αυτόν εργαλεία της δουλειάς του.

Επίσης θέλω να ευχαριστήσω πολύ τον λαμπρό οδοντίατρο και συλλέκτη έργων τέχνης, κ. Παναγιώτη Ευθυμιάδη, στην συλλογή του οποίου μελέτησα, ενώ παράλληλα μου δάνεισε πολλά, σπάνια και

εξαντλημένα βιβλία πλέον, χωρίς δισταγμό, με μεγάλη προθυμία και αδιαμαρτύρητα καθ'όλη την διάρκεια των ετών της συγγραφής και της έρευνάς μου.

Ευχαριστώ τον συλλέκτη, πρώην έμπορο έργων τέχνης, δωρητή μιας ανεκτίμητης αξίας δωρεάς και ιδρυτή του Εθνολογικού-Λαογραφικού Μουσείου Χρυσσού, κ. Ηλία Δαραδήμο για το δάνειο ενός βιβλίου χαρακτηριστικής, καθώς και την παραχώρηση άδειας να φωτογραφίσω κάποια χαρακτηριστικά έργα της συλλογής του, ώστε να τα ταυτοποιήσω και να τα αντιστοιχίσω μετά.

Το ευχαριστώ είναι λίγο για τους εκλεκτούς συλλέκτες και γνώστες του αντικειμένου της χαρακτηριστικής κ. Μάνο και κ. Πάρη Βεντούρη, για την πολύτιμη συνδρομή τους στο ερευνητικό μου έργο. Άνθρωποι φίνοι, με πηγαία ευγένεια, καλλιέργεια, ήθος και διάθεση ανιδιοτελούς προσφοράς. Μελέτησα ουσιαστικά, την συλλογή τους, με μύησαν εγκάρδια στον θαυμαστό κόσμο των σπάνιων χαρακτηριστικών, ενώ πήρα στοιχεία από το συγκροτημένο αρχείο τους. Κάθε κουβέντα μαζί τους αποτέλεσε πηγή γνώσης.

Ευχαριστώ θερμά τον εκλεκτό και έγκριτο δημοσιογράφο και εκδότη του περιοδικού «Αφιέρωματα» κ. Δημήτρη Ζάχο, για την προσφορά του από το αρχείο του περιοδικού, αλλά και για την ευγενική και σπάνια διάθεση ανιδιοτέλειας, που τον διακρίνει, καθώς και με προσωπικότητά, η οποία παραμένει στο πέρασμα του χρόνου σεμνή, σοβαρή και μετρημένη. Με έφερε σε επαφή με χαράκτες μαθητές του Κεφαλληνού γεγονός που οδήγησε σε βαθύτερο επίπεδο την έρευνά μου.

Ευχαριστώ πολύ τον κ. Αργύρη Βουρνά, συλλέκτη και εκδότη μεταξύ άλλων, του μηνιαίου περιοδικού για συλλέκτες και φιλότεχνους με τον τίτλο :«Συλλογές».

Ευχαριστώ ειλικρινά την κ. Τζολάκη. Η προσωπική επικοινωνία μου με την καλλιτέχνη και μαθήτριά του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού κ. Ρένα Τζολάκη με συγκίνησε. Συναντηθήκαμε στο σπίτι της στο Κολωνάκι όταν επέστρεψε από το Παρίσι, στο οποίο κατοικεί και εργάζεται το περισσότερο χρονικό διάστημα. Η βαθιά ευγένεια, η συγκρότηση, το ήθος, η διακριτικότητα, η φινέτσα και το τεράστιο μέγεθος φυσικά της δουλειάς της με εντυπωσίασαν.

Ευχαριστώ την κ. Υβόννη Συρμποπούλου. Η προσωπική επικοινωνία μου με την καλλιτέχνη και μαθήτριά του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού μου άφησε τις καλύτερες εντυπώσεις. Η βαθιά της ευγένεια με συγκίνησε. Με πληροφόρησε πως δεν ασχολήθηκε μετά από τα χρόνια του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού με την χαρακτική. Το ζωγραφικό της έργο βέβαια είναι πολύ σημαντικό και πλούσιο.

Αντίστοιχα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον μαθητή του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού κ. Βαρθολομαίο Παπαδαντωνάκη. Άνθρωπος με μεγάλη προσωπική αξία, αλλά και καλλιτεχνική, καθώς διαθέτει τεράστιο έργο, σεμνός, με έμφυτη ευγένεια και σιβαρές γνώσεις. Είχε όλη την καλή διάθεση να με διαφωτίσει για τις τεχνικές και να απαντήσει σε οποιαδήποτε ερώτησή μου για εκείνη την εποχή. Μάλιστα μου επέτρεψε να εμπλουτίσω την έρευνά μου με φωτογραφίες από το προσωπικό του φωτογραφικό αρχείο.

Επιπλέον θα ήθελα να ευχαριστήσω την ευφυή, δραστήρια, δυναμική και αεικίνητη κ. Ρένα Ανούση, επίσης μαθήτριά του Εργαστηρίου του

Κεφαλληνού. Το έργο της Θαυμάσιο και σημαντικό. Ανταποκρίθηκε άμεσα και με χαρά στην πρόσκλησή μου για συνάντηση και επικοινωνία. Μου δάνεισε επίσης με χαρά υλικό από προσωπικό το αρχείο της.

Ενδιαφέρον είχε και η επαφή μου με τον καλλιτέχνη κ. Τάκη Κατσουλίδη, άνθρωπος χαμηλών τόνων και ιδιαίτερα φειδωλός στις δηλώσεις του για την εποχή της φοίτησής του στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Στο ατελιέ του στην Ηλιούπολη περιπλανήθηκα στα ζωγραφικά του έργα, αλλά και στις φωτεινές πεταλούδες συνέχεια της ζωγραφικής με φως, που είχε εμφανίσει για πρώτη φορά το 1974 στην Αθήνα και το 1976 στη Διεθνή Έκθεση Ζωγραφικής της Οστάνδης, όπου και διακρίθηκε με μετάλλιο. Στο μουσείο, αφιερωμένο στον ίδιο, στην Μεσσήνη ήρθα και σε επαφή με τα πρώιμα χαρακτηριστικά του έργα, εκεί μάλιστα διδάχτηκα από τον ίδιο την τεχνική της χαλκογραφίας, καθώς παρακολούθησα ολόκληρο τον κύκλο σεμιναρίων.

Θα ήθελα ακόμα να ευχαριστήσω την κ. Μαρίνα Κομπολύτη υπεύθυνη της βιβλιοθήκης της Α.Σ.Κ.Τ., τον κ. Δημήτρη Βανέλη, όπως και όλο το προσωπικό της βιβλιοθήκης για την τουλάχιστον συγκινητική προθυμία και ευγένειά τους, που πραγματικά με σκλάβωσε.

Ειδική μνεία επιθυμώ να κάνω για την οικογένειά μου, κυρίως στον αδερφό μου τον Νίκο, λόγω της τεράστιας ευγνωμοσύνης, που αισθάνομαι, καθώς χωρίς την αμέριστη συμπαράστασή του, θεωρώ δεν θα ήταν εφικτή η ύπαρξη αυτής της διδακτορικής διατριβής.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά, από τα βάθη της καρδιάς μου τους φίλους μου (όσοι έμειναν εν τέλει κοντά μου), για την αμέριστη ηθική συμπαράστασή τους, ειδικά στις στιγμές απογοήτευσης και αποθάρσυνσής μου, όταν πίστευαν σ' εμένα και στην ικανότητά μου να ολοκληρώσω

επιτυχώς όλο αυτό το πόνημα, περισσότερο από ότι εγώ η ίδια στον εαυτό μου. Ανέχτηκαν την συχνά αναβλητική και απόμακρη στάση μου, κάνοντας μεγάλη υπομονή και δείχνοντας κατανόηση για την ενέργεια και το πάθος, που απορροφούσε όλα αυτά τα χρόνια η ενασχόλησή μου με την διδακτορική μου διατριβή.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

-Σύνοψη - Λέξεις κλειδιά.....	10
-Abstract.....	14
-Πίνακας Περιεχομένων.....	21
Εισαγωγή:	34
-Σύντομη παρουσίαση του θέματος, της προβληματικής και της δομής της διδακτορικής διατριβής.....	34
-Γενικά στοιχεία προσέγγισης της χαρακτηριστικής τέχνης.....	44
-Ορισμός-προσδιορισμός των τεχνικών χαρακτηριστικής τέχνης.....	51
-Υψιτυπία-Αναγλυφοτυπία.....	54
-Η Βαθυτυπία.....	56
-Η Επιπεδοτυπία.....	58
-Η Διατυπία.....	59
-Ιχνηλατώντας τα προβλήματα έρευνας της Ελληνικής χαρακτηριστικής.....	61
-Σημαντικά σημεία της ιστορίας της ελληνικής χαρακτηριστικής και τυπογραφίας.....	73
Οι τρεις δάσκαλοι της χαρακτηριστικής στην ΑΣΚΤ πριν από τον Κεφαλληνό:	73
-Ο ιερομόναχος Αγαθάγγελος Τριανταφύλλου.....	73

-Αριστείδης Λ. Ροβέρτος.....	79
-Νικόλαος Ι. Φέρμπος.....	83

Γαλάνης Δημήτριος, 1879 Αθήνα - 1966 Αθήνα: 86

-Παραμόρφωση προοπτικής στην χάραξη.....	86
-Βιογραφικά στοιχεία.....	90
-Κατάλογος εικονογραφημένων βιβλίων από τον Δημήτριο Γαλάνη (Ενδεικτικά αναφέρονται 20) (Catalogue des ouvrages illustrés par GALANIS Démétrios).....	95
-Ατομικές εκθέσεις.....	113
-Ομαδικές εκθέσεις.....	115

Ο χαρακτήρας Ιωάννης Κεφαλληνός, Αλεξάνδρεια 1894 – Αθήνα 1957:

.....	129
-Τα δημιουργικά του χρόνια στην Αλεξάνδρεια (1914-1918), το διάστημα των σπουδών του στο Παρίσι.....	140
-Το εικαστικό και διδακτικό του έργο στον εργαστήριο χαρακτικής στην ΑΣΚΤ (Επιλεκτικά από το 1931-1957).....	142
- Λευκώματα: η «Ασκητική 1945», το «Παγώνι 1943», «Δέκα λευκαί λήκυθοι 1953-1956».....	142
- Τιμητικά ψηφίσματα και διπλώματα.....	150
- Γραμματόσημα- Άλλες δραστηριότητες.....	151
-Πρακτικά της Σχολής.....	153

-Ο Γιάννης Κεφαλληνός και οι μαθητές του στα αναγνωστικά 1932-1955.....	157
- Η βιβλιοθήκη του Κεφαλληνού.....	158
- Τιμητικές εκθέσεις (Ενδεικτικά).....	159
- Ατομικές Εκθέσεις.....	161
-Ομαδικές Εκθέσεις.....	162

Ρένα Ανούση-Ηλία (Ειρήνη), Αθήνα, 1934: 172

- Γενικά χαρακτηριστικά των έργων της.....	172
- Εικαστικό οδοιπορικό στον Όλυμπο.....	175
-Μαρτυρία για τα χρόνια του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού.....	178
-Διδασκαλία, η διαρκής, μεγάλη αγάπη.....	181
- Βιογραφικά Στοιχεία.....	182

Γιώργης Βαρλάμος (Γεώργιος), Πάρος, 1922 – Αθήνα, Νέος

Κόσμος 2013:..... 183

-Στην τέχνη και στην αγάπη το ένστικτο είναι αρκετό.....	183
-Ατομικές εκθέσεις.....	188
-Ομαδικές εκθέσεις.....	189

Γιώργος Βελισσαρίδης, Τραπεζούντα Μ. Ασίας 1909-Αθήνα

1994:..... 209

-Βιογραφικά στοιχεία.....	212
-Εκθέσεις - Επιλογή Εκθέσεων.....	213

-Εικονογραφήσεις βιβλίων – Επιλογή..... 216

Ο Κωνσταντίνος Γραμματόπουλος, Αθήνα, 1916 – Αθήνα, 2003:

-Η διαρκής προσωπική υπέρβαση του ζωγραφικού χαρακτήρα. Βιογραφικά στοιχεία..... 217

-Οι τεχνικές και αισθητικές διατυπώσεις στο έργο του..... 219

-Οι διάφοροι κύκλοι και οι μεταβάσεις του έργου του στον μικρόκοσμο του..... 225

- Η Καινοτομία του έργου του. 229

-Κατάλογος βιβλίων και περιοδικών που εικονογράφησε 232

-Ατομικές Εκθέσεις..... 240

-Ομαδικές εκθέσεις..... 242

Ο Χρήστος Δαγκλής, Ιωάννινα, 1916 – Αθήνα, 1991:..... 260

-Βιογραφικά στοιχεία του καλλιτέχνη..... 260

-Η καλλιτεχνική δημιουργία του.....265

-Μαρτυρίες συναγωνιστών του και πνευματικών ανθρώπων..... 271

-Η Συμμετοχή του στην καλλιτεχνική ζωή ενδεικτικά..... 273

-Ατομικές εκθέσεις..... 274

-Συλλογικές εκθέσεις 275

**Βάσω Κατράκη - Λεονάρδου, Αιτωλικό Μεσολογγίου 1914 –
Αθήνα 1988:..... 282**

-Οι ξυλογραφίες και η Χάραξη σε Ψαμμίτη λίθο.....	282
-Η ουσία της δουλειάς της.....	286
-Μαρτυρίες βιωματικές. «Το λευκό αναζήτησα ως την ύστατη ένταση του μαύρου. Την ελπίδα ως τα δάκρυα, τη χαρά ως την άκρα απόγνωση».....	291
-Ατομικές Εκθέσεις.....	294
-Συλλογικές Εκθέσεις.....	295

Τάκης Κατσουλίδης (Παναγιώτης), Μεσσήνη, 1933:

-Καλλιτεχνική διαδρομή.....	301
-Το σχέδιο του γράμματος.....	305
-Κάποια βιογραφικά Στοιχεία.....	309
-Διακρίσεις – Βραβεία.....	311
-Λευκώματα Τέχνης.....	312
-Άρθρα και βιβλία του ιδίου.....	314
-Έμβλημα του Πανεπιστημίου Αθηνών με το πρόσωπο της θεάς Αθηνάς.....	315
-Ατομικές εκθέσεις.....	316
-Ομαδικές εκθέσεις.....	318

Γιώργος Μανουσάκης, Ηράκλειο Κρήτης, 1914 – Αθήνα 2003:

-Γενικά χαρακτηριστικά.....	332
-Η χαρακτηριστική του έκφραση.....	337

Παπαδαντωνάκης Βαρθολομαίος, Αθήνα, 1931:

-Το καλλιτεχνικό του έργο.....	342
-«Ίχνος στην άμμο...» Τα πέτρινα χρόνια.....	346
-Η μοναδική διδασκαλία του Κεφαλληνού. Τα χρόνια στην Σχολή.....	349
-Επαγγελματική σταδιοδρομία και οικογένεια.....	351

Τάσσος, Αλεβίζος Αναστάσιος, Λευκοχώρα Μεσσηνίας 1914-

Αθήνα 1985: .....

-Ο ρόλος της γυναικείας μορφής.....	360
-Έκθεση του Τάσσου στην Μόσχα το 1980.....	370
-Η έκθεση του Τάσσου στον «Ζυγό» 1964.....	372
-Βιογραφικά Στοιχεία.....	375
-Γραφικές τέχνες.....	382
-Ατομικές εκθέσεις.....	390
-Ομαδικές εκθέσεις	392

Τζολάκη Ρένα, Ηράκλειο Κρήτης, 1928: .....

-Η μαγική δημιουργία της Ρένας Τζολάκη.....	414
-Κριτικές ανθρώπων του πνεύματος για το έργο της.....	414
-Βιογραφικές σημειώσεις.....	418
-Ατομικές εκθέσεις (Expositions Personnelles).....	419
-Συλλογικές εκθέσεις (Expositions Collectives).....	420

-Έργα της αποκτημένα από επίσημους φορείς (Acquisitions officielles).....	422
-Βιβλία Τέχνης.....	422

Λίστα μαθητών του εργαστηρίου του Κεφαλληνού.....	423
--	------------

Μαθητές του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού ¹	428
--	------------

1. Αγγελόπουλος Γεώργιος, Αθήνα, 1925.....	428
2. Αλεξανδράκης Αλέξανδρος, Αθήνα, 1913 – Αθήνα, 1968.....	429
3. Αναγνωστόπουλος Δήμος, Πύργος Υπάτης, 1923 – (;) 1986.....	431
4. Ανδρικάκης Νικόλαος, Αθήνα 1934.....	431
5. Αννούση – Ηλία Ειρήνη (Ρένα), Αθήνα, 1934.....	432
6. Αντωνάκου Ντιάνα, (Καλλιρρόη) του Γερασίμου Αργοστόλι Κεφαλλονιάς, 1920 (1922 ή 1921 ή 1919) Αθήνα – Νέα Σμύρνη 2011.....	433
7. Αξιώτης Στρατής, Σκόπελος Λέσβου, 1907-Γέρα Λέσβου, 1994.....	435
8. Ασημακοπούλου Μαρία, Αθήνα 1930 -Δεν υπάρχει αναφορά στο Λεξικό.....	436
9. Ασημάκου Φλωρεντία, Πειραιάς 1931 -Δεν υπάρχει αναφορά στο Λεξικό.....	437
10. Βακάλη-Πετρίδη Ερμιόνη, Ιωάννινα 1922.....	438
11. Βαλάτα-Παππά Σμαράγδα, 1922 (κατά άλλους 1920 ή 1924) Αθήνα - Αθήνα, 1980.....	439

---

¹ Έρευνα σε πρωτογενείς πηγές. Μητρώον των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια

12. Βαρλάμος Γεώργιος, Πάρος, 1922 – Αθήνα, Νέος Κόσμος 2013.....	440
13. Βελισσαρίδης Γιώργος, Τραπεζούντα Μ. Ασίας 1909-Αθήνα 1994.....	443
14. Βορνόζη Άννα, Αθήνα, 1914.....	445
15. Βορνόζη Αριάδνη, Αθήνα, 1916.....	446
16. Βουτσαδάκη Σταυρούλα, Χανιά Κρήτης 1923 - Αθήνα 2007.....	447
17. Γαλάνη-Παπαδάκη Γιούλη, Πειραιάς, 1931.....	447
18. Γουναρίδης Δανιήλ, Θεσσαλονίκη, 1934.....	448
19. Γραμματικόπουλος Ιωάννης (Grammaticopoulos Y., Gramm), Αθήνα, 1928.....	459
20. Γραμματόπουλος Κωνσταντίνος, Αθήνα, 1916 – Αθήνα, 2003.....	461
21. Δαγκλής Χρήστος, Ιωάννινα, 1916 – Αθήνα, 1991.....	464
22. Δαμιανάκης Νίκος, Χανιά Κρήτης, 1920 - Αθήνα 2005.....	470
23. Δήμου Γιώργης (Λούης, Νότης, Dimos), Κάιρο, 1911 – Αθήνα, 2006.....	473
24. Δούκας Γιώργος, Θεσσαλονίκη 1924.....	475
25. Δραγώνας Ιωάννης Πειραιάς, 1934.....	477
26. Δρακούλη Ίρις-Δάφνη, Αθήνα, 1929.....	478
27. Εμμανουηλίδης Εμμανουήλ (Μανώλης), 1925 Κων/πολη, 1924.....	479
28. Εξαρχόπουλος Θανάσης, Πύργος Ηλίας, 1927.....	480
29. Ευθυμιάδης Παναγιώτης (Πάνος), 1911 -δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό-	483
30. Ζαγκλακίδου-Νίνου Κωνσταντίνα (Ντίνα), 1934.....	483
31. Ζαμπατάκος Βασίλειος, Δήμο Βύρωνος Αττικής 1937.....	484
32. Ζαχαρίου Δημήτριος, Αμφισσα, 1937.....	484
33. Ζαχαριάδης Κυριάκος (Κούλης), 1926 /1927.....	485
34. Ζέπος- Αλαφούζος Εμμανουήλ, Πύργος Ανατολικής Ρωμυλίας 1905, Αθήνα 1995	486

35. Θεοτοκά Μαρία 1928 -δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό-.....	487
36. Ιατρέλλης Κωνσταντίνος 1921 -δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό-	488
37. Κανάς Αντώνης, Σμύρνη, 1915 – Αθήνα, 1995.....	488
38. Κάνθος Τηλέμαχος, Άλωνα Κύπρου, 1910 – Λευκωσία, 1993.....	491
39. Καπετανάκη Αγγελική, Αγ. Δημήτριος 1931.....	492
40. Καραβέλλα Μαρία, Διακοπτό Αχαΐας 1938-2013.....	493
41. Κατράκη-Λεονάρδου Βάσω, Αιτωλικό Μεσολογγίου 1914-Αθήνα 1988.....	496
42. Κατσουλίδης Παναγιώτης (Τάκης), Μεσσήνη, 1933.....	500
43. Καχριμάνη Σοφία (Φωφώ), Αθήνα, 1912 – Αθήνα, 1972.....	502
44. Κέτσης-Παπανδρέου Μάνθος, Άνδρος, 1915 – Αθήνα, 1982.....	503
45. Κουγιουμτζάκη-Βασιλειάδου Ασπασία 1925.....	503
46. Κουλεντιανός Κώστας, Αθήνα, 1918 – Arles Γαλλίας, 1995.....	507
47. Κωνσταντινίδη Ελένη, Αθήνα, 1910 – Αθήνα, 1988.....	509
48. Κωτσέλη Ζωή Αθήνα 1925- δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό.....	516
49. Λαγάνα Ιφιγένεια, Μεσολόγγι, 1915 - 2004.....	517
50. Λεκάκη Χρυσάνθη, Μασσαλία 1929, -δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό-	518
51. Μαγγιώρου Λουκία, Αθήνα, 1914 - Αθήνα 2008.....	519
52. Μαλάμος Κωνσταντίνος, Αλεξάνδρεια, 1913 – 20 Μαρτίου Αθήνα, 2007...	520
53. Μανουσάκης Γιώργος, Ηράκλειο Κρήτης, 1914 – Αθήνα 2003.....	521
54. Μαρής Στέλιος, 1913 δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό.....	525
55. Μάρκελλος Θεόδωρος (Markellos Th.), Αθήνα, 1925 - 2015.....	529
56. Ματθόπουλος Παναγιώτης, Αθήνα, 1916 – Αθήνα 1971.....	531
57. Ματσούκης Αλέξανδρος (Αλέξης), Κέρκυρα, 1914 - Αθήνα, 1993.....	532

58. Μήλιος Γεώργιος, Αθήνα 1935.....	533
59. Μοντεσάντου Λουίζα, Αθήνα, 1917- Αθήνα 2007.....	545
60. Μοντεσάντου – Ταπεινού Μαρία, Αθήνα, 1925.....	547
61. Μόραλης Ιωάννης (Γιάννης), Άρτα, 1916 - Αθήνα, 2009.....	548
62. Μόσχος Γεώργιος, Αλεξανδρούπολη, 1906 – Αθήνα, 1990.....	570
63. Μόσχος Ευάγγελος, Δαφνωτή Άρτας, 1919.....	571
64. Μπογιατσιάν Χαρουτιούν, Σμύρνη 1915.....	573
65. Μωυσίδου – Εξαρχοπούλου Μαριόρα Αθήνα 1927.....	574
66. Νικολαΐδη - Δενδρινού Αντωνία (Τόνια), Αθήνα, 1927 Αθήνα Κηφισιά, 2011.....	576
67. Νίκολης Επαμεινώνδας, Αθήνα, 1928 – Αθήνα, 1995.....	584
68. Ντάκος Κωνσταντίνος, Μαλακάσι Τρικάλων, 1905 – Τρίκαλα/Μαλακάσι, 1980.....	585
69. Ορφανός Λάμπρος, Αθήνα, 1916 – Αθήνα, 1995.....	586
70. Παπαβασιλείου Πέτρος (Petros), Αθήνα, 1928 – Μιλάνο μάλλον 2014.....	589
71. Παπαγεωργίου Δημήτρης (Dimitri), Νέα Μάκριση Δομοκού Φθιώτιδας 1928 – Ισπανία, Μαδρίτη 14 Μαΐου 2016.....	593
72. Παπαδάκης Ιωάννης (Γιάννης), Αγ. Γαλήνη Κρήτης, 1934.....	595
73. Παπαδαντωνάκης Βαρθολομαίος, Αθήνα, 1931.....	598
74. Παπακρασσάς Οδυσσέας Θεσσαλονίκη 1914.....	599
75. Παπακωνσταντίνου Μυρτάλη Αθήνα 1936.....	600
76. Παυλόπουλος Νικόλαος (Νικόλας), Αγ. Γεώργιος Νηλείας Πηλίου, 1909- Αθήνα 1990.....	601
77. Πεταλούδης Ιωάννης Αργοστόλι Κεφαλλονιάς 1923-Αργοστόλι Κεφαλλονιάς 1993.....	602

78. Ράμφου Μαρία, Αθήνα, 1923 – Αθήνα, 1986. –Ένορκη βεβαίωση για διόρθωση της ηλικίας της-.....604
79. Ραφαήλ Μωυσής (Δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό αναφορά Μόραλη στο δίτομο Κάσδαγλη στους πρώτους μαθητές αλλά στο δεύτερο έτος πέθανε)..... 605
80. Σιοτρόπου-Γεωργίου – Παναγιώτα (Νότα), (Siotropou-Georgiou Nota), Αθήνα, 1932 – Αθήνα (δυστύχημα) 2014.....606
81. Σπανόπουλος Γιώργος, Πειραιάς 1928. -Προσκόμισε πιστοποιητικό αλλαγής ηλικίας γέννησης - 608
82. Στεφόπουλος Θανάσης (Stephoroulos Athanase), Άμφισσα, 1928 –Αθήνα 2012.....608
83. Στίνης Γιάννης, 1914.....610
84. Συρμπούλου Υβόννη, Αθήνα, 1936.....611
85. Σωτηροπούλου Φωτεινή, Αθήνα 1933.....615
86. Τάσσος, Αλεβίζος Αναστάσιος, Λευκοχώρα Μεσσηνίας 1914-Αθήνα 1985.....615
87. Τζολάκη Ρένα, Ηράκλειο Κρήτης, 1928.....619
88. Τηνιακός Δημήτρης, Άνδρος, 1920(1915) - Αθήνα, 1997.....620
89. Τούγιας Γεώργιος (Γιώργος), (Touyas George), Αθήνα, 1922 – Θεσσαλονίκη, 1994.....622
90. Τριλίβα-Μαυρικού Μαρία (Μαίρη), Αθήνα, 1914², 1918³.....633
91. Τσαρούχης Γιάννης, Πειραιάς, 1910 – Αθήνα, 1989.....635
92. Φωτιάδης Φώτιος, Γιάλτα Κριμαίας στην Ρωσία 1922.....642

² Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια.

³ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16^{ος}-20^{ος} αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998.

93. Φωτίου-Χατζησάββα Χαρίκλεια, (Fotiou Hariklia), Ορτάκιοι Θράκης, 1918 – Αθήνα, 1984.....	642
94. Χαΐνης Ιωάννης (Γιάννης), Αθήνα, 1930.....	648
95. Χρυσοχοΐδου Δώρα Βόλος Θεσσαλίας 1924.....	652
96. Χυτήρης Δημήτρης, Κουραμάδες Κέρκυρας, 1921 – Αθήνα, 1996.....	652

Πρακτικά.....	654
----------------------	------------

Διδακτική Μεθοδολογία:.....	659
------------------------------------	------------

-Κεντρικοί άξονες θεμελίωσης της παιδαγωγικής προσέγγισης.....	659
--	-----

-Σχεδιασμός επιδιωκόμενου σκοπού	663
--	-----

Συμπεράσματα:.....	672
---------------------------	------------

-Παραδοσιακά μορφοπλαστικά προβλήματα και η αντιμετώπισή τους.....	678
--	-----

-Διερεύνηση των συνθηκών της Μεταπολεμικής χαρακτηριστικής.....	693
---	-----

-Η αντίληψη του κοινωνικού χρέους της χαρακτηριστικής.....	707
--	-----

Γλωσσάριο όρων:	719
------------------------------	------------

Πίνακας Πηγών:.....	725
----------------------------	------------

-Πρωτογενείς πηγές (χειρόγραφα).....	725
--------------------------------------	-----

-Εικονογραφικές πηγές.....	725
-Έντυπος τύπος.....	730
-Διαδικτυακές (τηλεματικές) πηγές.....	740
-Βιβλιογραφία.....	742
-Κατάλογοι Εκθέσεων.....	755
-Λεξικά.....	761

Ο χαρακτήρας Κεφαλληνός και το εργαστήριό του. Οι αισθητικές και παιδαγωγικές αντιλήψεις του.

Εισαγωγή

Σύντομη παρουσίαση του θέματος, της προβληματικής και της δομής της διδακτορικής διατριβής

Στο συγκεκριμένο πόνημα, γίνεται προσπάθεια προσέγγισης των σημαντικότερων σημείων αναφοράς της ελληνικής χαρακτικής και ειδικότερα του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού με τρόπο συστηματικό αλλά και επιστημονικό, ενώ η έρευνα αυτή εδράζεται στο τεράστιο και διευρυμένο πρόβλημα της παραγωγής νέας γνώσης. Οι υπάρχουσες συσσωρευμένες πληροφορίες θεμελιώνουν και υποστηρίζουν την πρωτογενή έρευνα. Για πρώτη φορά γίνεται υπεύθυνη, αναλυτική καταγραφή των μαθητών του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού, παράλληλα με διακειμενικό έλεγχο των πρωτογενών πηγών. Τα αποτελέσματα της προσωπικής έρευνας συνοδεύονται με επιχειρήματα και αδημοσίευτο φωτογραφικό υλικό, σε συνδυασμό με φωτογραφικό υλικό από σπάνια αδημοσίευτα έργα τέχνης.

Λόγω της συνθετότητας αλλά και του τεράστιου όγκου των πληροφοριών του συγκεκριμένου θέματος, οι οποίες άπτονται ουσιαστικά ενός μεγάλου και σημαντικού τμήματος της ελληνικής χαρακτικής παραγωγής, δεν θα μπορούσε σε επίπεδο μιας διδακτορικής διατριβής να

γίνει λεπτομερής καταγραφή, όλων ανεξαιρέτως των δεδομένων. Αντίθετα δημιουργούνται νέα ερωτήματα και γόνιμα πεδία περαιτέρω διερεύνησης των διακλαδώσεων του θέματος.

Η επιλογή ανάπτυξης ορισμένων σημείων της έρευνας, ως κεντρικά σημεία αναφοράς, δεν έγινε με αυστηρά κριτήρια καλλιτεχνικής αξίας των χαρακτών-καλλιτεχνών, αλλά συντελέστηκε μια πρώτη επιλογή, λόγω της διαφορετικότητας και της έντονης απόκλισης της δουλειάς των καλλιτεχνών – μαθητών του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού, τόσο μεταξύ τους, όσο και με τον ίδιο τον δάσκαλό τους. Ενδελεχέστερη αναφορά έγινε σε ορισμένους καλλιτέχνες μαθητές του Κεφαλληνού με κύριο κριτήριο επιλογής την σχεδόν αποκλειστική ενασχόλησή τους με τον αντικείμενο της χαρακτηριστικής τέχνης και λιγότερο των άλλων τεχνών και μεθόδων καλλιτεχνικής τους έκφρασης, καθώς επίσης και της αποστασιοποίησής τους από τις αισθητικές επιλογές του δασκάλου τους.

Επίσης εξετάστηκε το μέγεθος της παιδαγωγικής προσφοράς του Κεφαλληνού, που συνέβαλε νευραλγικά στην εξέλιξη του έργου των μαθητών του. Αξιοσημείωτες είναι οι ιδιαίτερα πρωτοποριακές παιδαγωγικές και αισθητικές αντιλήψεις του, οι οποίες μάλιστα είναι το ίδιο επίκαιρες και εφαρμόσιμες διαχρονικά ακόμα και σήμερα. Επιπλέον σημαντικό χαρακτηριστικό της επιτυχημένης διδασκαλίας του Κεφαλληνού αποτέλεσε η δημιουργία εξατομικευμένων καλλιτεχνικών προσωπικοτήτων και όχι μαθητών, που ακολούθησαν πιστά το δικό του ύφος δουλειάς, άκριτα. Δεν δημιούργησε δηλαδή στείρες προεκτάσεις του, αλλά ατόφια ταλέντα με μοναδική, προσωπική έκφραση και φυσικά δεινή τεχνική κατάρτιση.

Η συγκεκριμένη διατριβή βασίστηκε στην έρευνα του πρωτογενούς υλικού, όπως τα Αρχεία Μητρώων των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής

των Καλών Τεχνών – Εργαστήρια εκείνης της περιόδου, την ανάλυση, την οργάνωση, την μεθοδική τεκμηρίωση και τον μετασχηματισμό του συγκεντρωμένου υλικού. Παράλληλα ενσωματώθηκε η έρευνα, που έκανα στα Αρχεία του Γαλλικού Κράτους στο Παρίσι όπως και στις Γαλλικές βιβλιοθήκες: την Εθνική Γαλλική Βιβλιοθήκη και την Αρζενάλ (aux Archives de Paris, Bibliothèque nationale de France, La bibliothèque de l' Arsenal,) παράλληλα με την έρευνα, που έκανα στις βιβλιοθήκες των Αθηνών της Καλών Τεχνών, της Εθνικής Βιβλιοθήκης, της Βιβλιοθήκης του Μουσείου της Πόλεως των Αθηνών – Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία, στις ιδιωτικές βιβλιοθήκες συλλεκτών (έτσι ήρθα σε επαφή με αδημοσίευτο υλικό). Επίσης έκανα χρήση της ειδικής πρόσβασής μου στις κατηγοριοποιημένες γαλλικές βάσεις δεδομένων του Μουσείου του Λούβρου και της εθνικής γαλλικής βιβλιοθήκης, στην ψηφιακή πλατφόρμα του ΙΣΕΤ, σε αμέτρητα περιοδικά, εφημερίδες και τον τύπο της εποχής. Ήρθα σε επικοινωνία με καλλιτέχνες μαθητές του Κεφαλληνού και κατέγραψα τις μαρτυρίες και τις πληροφορίες, που μου εμπιστεύτηκαν, αλλά ενσωμάτωσα στην έρευνά μου και το έντυπο υλικό με το οποίο με προμήθευσαν.

Η έρευνα στις πρωτογενείς πηγές ήταν νευραλγικής σημασίας για την εξέλιξη και την ολοκλήρωση της διδακτορικής διατριβής, καθώς το θέμα της δεν έχει διερευνηθεί και εξεταστεί στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Πρόκειται για μία πρωτότυπη έρευνα στην οποία για πρώτη φορά συγκεντρώνονται υπεύθυνα και εξετάζονται στην πληρότητά τους οι μαθητές και το Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Παράλληλα στοιχεία αντλήθηκαν από τους καταλόγους εκθέσεων τέχνης της εποχής εκείνης, τα φυλλάδια εκθέσεων, τις επιστολές, που εστάλησαν εκείνη της εποχή, τις μαρτυρίες των ίδιων των μαθητών του, αλλά και το φωτογραφικό υλικό της εποχής. Αντίστοιχα

μετρήθηκαν, οργανώθηκαν, διασταυρώθηκαν με τις πηγές και κατηγοριοποιήθηκαν, αδημοσίευτα χαρακτηριστικά έργα των μαθητών του Κεφαλληνού, τα οποία ενσωματώθηκαν στην παρούσα διατριβή, αποτελώντας προϊόν έρευνας σε ιδιώτες συλλέκτες, οι οποίοι με τίμησαν με την εμπιστοσύνη τους.

Έγινε προσπάθεια καταγραφής και έρευνας της δουλειάς όλων των μαθητών του Κεφαλληνού, ακόμα και εκείνων, που απλώς φοίτησαν χωρίς να λάβουν πτυχίο χαρακτηριστικής, ή εκείνων που παρακολούθησαν ως απλοί ακροατές στο Εργαστήρι του ή ακόμα και εκείνων που δεν πρόλαβαν λόγω του θανάτου του Κεφαλληνού να πάρουν πτυχίο από τον ίδιο, συνεπώς η παρούσα έρευνα αφορά ίσως το μεγαλύτερο και συνολικά το σημαντικότερο κομμάτι της Ελληνικής Χαρακτικής Τέχνης. Το πόνημα αυτό συμβάλλει στην έρευνα και στην καταγραφή αλλά και στην συγκριτική ανάλυση, τον διακειμενικό έλεγχο, όπως επίσης και στην διάσωση όλων αυτών των σημαντικών δεδομένων. Έγινε μια συστηματική δουλειά ελέγχου, διασταύρωσης και συγκέντρωσης αλλά και αυστηρής επιλογής του υλικού, εφόσον ο όγκος πληροφοριών είναι τεράστιος. Ο στόχος ήταν να δημιουργηθεί η συγκεκριμένη διατριβή, στην οποία εξετάζεται και καταγράφεται σφαιρικά, σε βαθμό επαρκή, το σημαντικότερο μέχρι στιγμής, ιστορικά αλλά και τεχνικά, Εργαστήριο Χαρακτικής Τέχνης, εκείνο του Κεφαλληνού.

Η ειδοποιός διαφορά έναντι άλλων εργαστηρίων είναι πως μέσα από αυτό βγήκαν πολλοί και εξαιρετικοί καλλιτέχνες, οι οποίοι με την σειρά τους προήγαγαν ακόμα περισσότερο την ελληνική χαρακτηριστική τέχνη. Ανακάλυψαν νέες τεχνικές, έλυσαν τεχνικά προβλήματα και παρουσίασαν έργο ξεχωριστό και πρωτοποριακό, το οποίο αποδεσμεύτηκε από την μανιέρα του

έργου του δασκάλου τους. Ο Κεφαλληνός διέθετε μια προσωπικότητα ισχυρή, παρείχε όμως τόσο τις τεχνικές γνώσεις, όσο και το πρόσφορο και ασφαλές έδαφος, ώστε οι μαθητές του να αναπτύξουν δική τους ταυτότητα και τα έργα τους να διαφέρουν από εκείνα του δασκάλου τους. Ακόμα και μέσα στις ομολογουμένως τραγικές ιστορικές, κοινωνικοπολιτικο-οικονομικές συνθήκες της εποχής, μέσα από τις τεράστιες δυσκολίες, κατάφεραν και έλαμψαν πραγματικά μέσα από την δουλειά τους καλλιτέχνες, οι οποίοι κατέθεσαν την απόλυτα δική τους σφραγίδα.

Στην διδακτορική αυτή διατριβή έγινε μια προσπάθεια σφαιρικού ελέγχου και απόδοσης του θέματος. Η προβληματική εντοπίζεται στην προσπάθεια να οριοθετηθεί η ατομικότητα της εργασίας, του κάθε ενός μαθητή του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού, όπως και η πλήρης καταγραφή των ονομάτων τους, η ποιότητα των τεχνικών επιτευγμάτων τους και των ανακαλύψεων, που έκαναν μέσα στο δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο με τις αντίστοιχες επιρροές του. Παράλληλα λαμβάνουμε μια περισσότερο ολοκληρωμένη εικόνα για την ιστορική αλληλενέργεια και λειτουργία των πραγματοποιήσεων. Επίσης εξετάζεται η περίπτωση του Κεφαλληνού, που έχει αποκτήσει μια ιδιαίτερη διάσταση, λόγω της διάδοσης της χαρακτηριστικής τέχνης, που επετεύχθη μέσα από την Σχολή των Καλών Τεχνών και της συστηματοποίησης της μελέτης των τεχνικών σε όλες τους τις μορφές, μέσω του παιδαγωγικού του συστήματος.

Για να επιτευχθεί συνολικά αυτός ο στόχος επεξεργάστηκαν τα ακόλουθα στάδια μελέτης: παρακολούθηση όλης της ιστορικής διαδρομής της ελληνικής χαρακτηριστικής τέχνης και των εκπροσώπων της από την στιγμή, που διδάχτηκε επίσημα στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών Αθήνας μέχρι και τον θάνατο του Κεφαλληνού.

Αρχικά στην εισαγωγή επιχειρείται ο ορισμός και η ψηλάφηση των ιδιαιτεροτήτων της χαρακτηριστικής τέχνης, ενώ αναλύονται οι διαφορετικές τεχνικές της. Εξετάζονται σημαντικά σημεία της ιστορίας της ελληνικής χαρακτηριστικής και της τυπογραφίας. Επίσης προσεγγίζονται τα προβλήματα έρευνας της Ελληνικής χαρακτηριστικής, ώστε να γίνει βαθύτερη η κατανόησή της καθώς επίσης και των δομών της. Συνεχίζοντας παρακολουθούμε την πορεία των τριών δασκάλων της χαρακτηριστικής στην ΑΣΚΤ πριν από τον Κεφαλληνό, τον ιερομόναχο Αγαθάγγελο Τριανταφύλλου, τον Αριστείδη Λ. Ροβέρτο και τον Νικόλαο Ι. Φέρμπο. Εξετάζεται επίσης ο ρόλος του Δημητρίου Γαλάνη (1879 Αθήνα - 1966 Αθήνα) στην εξελικτική διαδρομή της χαρακτηριστικής τέχνης.

Στο πρώτο κεφάλαιο παρακολουθούμε τα βήματα και την διαδρομή του χαρακτή και μετέπειτα σημαντικού δασκάλου της ΑΣΚΤ, Ιωάννη Κεφαλληνού (Αλεξάνδρεια 1894 – Αθήνα 1957). Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δημιουργικά του χρόνια στην Αλεξάνδρεια (1914-1918), το διάστημα των σπουδών του στο Παρίσι και το εικαστικό και διδακτικό του έργο στον εργαστήριο χαρακτηριστικής στην ΑΣΚΤ (από το 1931). Έτσι μπορούμε να εξετάσουμε σε ποιόν βαθμό επηρέασε την πορεία της χαρακτηριστικής και της τέχνης του βιβλίου στην Ελλάδα αλλά και να εντρυφήσουμε στην καλλιτεχνική δημιουργία των μαθητών του Εργαστηρίου του.

Στα επόμενα κεφάλαια επιλέγονται κάποιοι από τους μαθητές του Κεφαλληνού και μελετάται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια το έργο τους, όπως και οι διαφορετικοί περίοδοι της δουλειάς τους. Με τον τρόπο αυτό σε ένα πρώτο επίπεδο διερευνάται η καλλιτεχνική ροπή και παραγωγή των σημαντικότερων χαρακτών εκείνης της γενιάς και σε ένα δεύτερο επίπεδο η διαφοροποίησή τους από τις μορφοπλαστικές επιλογές του δασκάλου τους. Οι καλλιτέχνες αυτοί διέπρεψαν με τις δουλειές τους τόσο στην Ελλάδα, όσο

και στο εξωτερικό, ενώ δούλεψαν και εκφράστηκαν σχεδόν αποκλειστικά με τις διάφορες τεχνικές της χαρακτηριστικής. (Η Ρένα Ανούση-Ηλία, ο Γιώργης Βαυράμος, ο Γιώργος Βελισσαρίδης, ο Κωνσταντίνος Γραμματόπουλος, ο Χρήστος Δαγκλής, η Βάσω Κατράκη, ο Τάκης Κατσουλίδης, ο Γιώργος Μανουσάκης, ο Βαρθολομαίος Παπαδαντωνάκης, ο Τάσος, η Ρένα Τζολάκη).

Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται καταγραφή της λίστας των μαθητών του εργαστηρίου του Κεφαλληνού, η οποία προκύπτει από την διασταυρωμένη έρευνα και την μελέτη των Αρχείων του Μητρώου των Φοιτησάντων της ΑΣΚΤ. Στην συνέχεια ακολουθούμε την πορεία και το έργο, κάθε ενός ξεχωριστά, των σχεδόν 100 μαθητών του Κεφαλληνού, από την αρχή της διδασκαλίας του μέχρι το τέλος της ζωής του. Τα περισσότερα ονόματα των καλλιτεχνών δεν είχαν διερευνηθεί ούτε ταυτοποιηθεί ποτέ μέχρι τώρα ως μαθητές του Κεφαλληνού.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διδακτική μεθοδολογία, που εφάρμοσε ο Κεφαλληνός, ήταν ιδιαίτερα πρωτοποριακή, ωστόσο υπήρξε εντυπωσιακά διαχρονική και κυρίως εξαιρετικά αποτελεσματική. Έτσι σε αυτή την διδακτορική διατριβή εξετάζουμε τους κεντρικούς άξονες θεμελίωσης της παιδαγωγικής του προσέγγισης και τον σχεδιασμό του επιδιωκόμενου σκοπού του.

Για την επίτευξη μιας επιτυχημένης διδακτικής μεθοδολογίας είναι απαραίτητο το παιδαγωγικό, το τεχνικό, αλλά και το συντονισμένο οργανωτικό πλαίσιο. Ακριβώς αυτό υπήρξε και το μοντέλο διδασκαλίας του Κεφαλληνού. Η σχεδίαση και η οργάνωση της διδασκαλίας του σε πραγματικό χρόνο, περιείχε συγκεκριμένους στόχους, αλλά παράλληλα λάμβανε υπόψιν, κυρίως τον γνωστικό και ψυχολογικό τομέα. Συνεπώς

γινόταν σχεδιασμός με βάση τον χρόνο, τις εκπαιδευτικές τεχνικές και το εκπαιδευτικό υλικό. Ο Κεφαλληνός προμήθευε ο ίδιος τους φοιτητές του με βιβλία δικά του, τα οποία είχε φέρει από το εξωτερικό. Οργάνωσε και μοίραζε τον χρόνο διδασκαλίας της κάθε τεχνικής ανά έτος.

Το παιδαγωγικό του πλαίσιο, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε, πως στηριζόταν σε κάποιους βασικούς άξονες. Ο εποικοδομισμός αποτελεί μια παιδαγωγική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία η γνώση δεν μεταβιβάζεται αποκλειστικά από τον δάσκαλο στον σπουδαστή, αλλά καλλιεργείται στο πλαίσιο ενός κοινωνικού περιβάλλοντος από τον ίδιο τον φοιτητή, στηριζόμενη σε προϋπάρχουσες γνωστικές δομές, τις οποίες ενισχύει, εμπλουτίζει ή τροποποιεί ο καθηγητής, ανάλογα με τον ευκταίο στόχο. Αυτή την διαδραστική οπτική υιοθέτησε ο Κεφαλληνός στην εφαρμογή της διδασκαλίας του.

Η διδασκαλία μπορεί επίσης να εφαρμοστεί με μια πολυδιάστατη ερμηνεία της σηματοδότησης του νοήματος ενός έργου. Το έργο τοποθετείται ως μέρος ενός φυσικού ή πολιτισμικού συνόλου, ώστε να μπορεί να προσφέρει τα στοιχεία, που θα προκαλέσουν το ενδιαφέρον και τον θαυμασμό. Η μαιευτική μέθοδος μάθησης είναι πάντα ιδιαίτερα αποτελεσματική. Κάθε αντικείμενο μελέτης εν δυνάμει μπορεί να αποτελέσει εφαλτήριο για μια σφαιρική-διαθεματική προσέγγιση της γνώσης. Κάθε νοητικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε από τον Κεφαλληνό με τέτοιο τρόπο, ώστε να στηρίζεται σε κάποιο προηγούμενο οικείο, σταθερό νοητικό εργαλείο, με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η γνωστική ανάπτυξη των μαθητών.

Φτάνοντας στα συμπεράσματα, που προέκυψαν από την έρευνα, βλέπουμε τα παραδοσιακά μορφοπλαστικά προβλήματα και την

αντιμετώπισή τους. Προχωράμε σε διερεύνηση των συνθηκών της Μεταπολεμικής χαρακτηριστικής και των αποτελεσμάτων της, καθώς επίσης και της αντίληψης του κοινωνικού χρέους της χαρακτηριστικής. Συνοψίζοντας κατανοούμε πως ο Κεφαλληνός επέμενε στην αξία ενός καλού σχεδίου, το οποίο θα «έντυνε» το έργο, ενώ θα ολοκληρωνόταν με την τεχνική. Σημαντικό στοιχείο αποτέλεσε η εύρεση της καλύτερης δυνατής τεχνικής για την εξυπηρέτηση ενός σχεδίου. Από την παρατήρηση της διδασκαλίας του προκύπτει πως πέρα από την αισθητική αντίληψη, η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την προσωπικότητα του κάθε καλλιτέχνη, η άριστη γνώση και η κυριαρχία της τεχνικής είναι αυτή, που δίνει το πλεονέκτημα και αποτελεί την ουσία οδηγώντας σε μια πιο απελευθερωμένη αντίληψη-οπτική.

Μέσα από την κατάκτηση της τεχνικής και της επαρκούς γνώσης της, δίδεται η δυνατότητα στους μαθητές να ξεφύγουν από τα στενά, μέχρι τότε, όρια της χαρακτηριστικής τέχνης και να εξατομικεύσουν την δική τους δημιουργία, κάνοντας χρήση αυτής της χαρακτηριστικής ελευθερίας. Έτσι ο στόχος της διδασκαλίας του Κεφαλληνού επιτυγχάνεται. Ως αποτέλεσμα αυτού του ξεχωριστού και προοδευτικού τρόπου διδασκαλίας οι μαθητές του στην πλειοψηφία τους απελευθερώνονται και διαμορφώνουν ένα δικό τους αισθητικό σύστημα, που δεν ταυτίζεται με εκείνο του δασκάλου τους. Μάλιστα ένα ακόμα χαρακτηριστικό στοιχείο του ενδιαφέροντός του Κεφαλληνού για τους μαθητές του ήταν η εύρεση εκθεσιακών χώρων εκτός σχολής, ώστε να τους δώσει την δυνατότητα να προετοιμαστούν για την μετέπειτα καλλιτεχνική τους πορεία.

Οι περισσότεροι μαθητές του Κεφαλληνού στηρίχτηκαν στις στέρεες βάσεις της διδασκαλίας του, αλλά εξέλιξαν, εξατομίκησαν και προχώρησαν

με τον δικό τους τρόπο τις πολύτιμες διδαχές του. Συνδέθηκαν μέχρι ένα ορισμένο σημείο με την έρευνα των τεχνικών της χαρακτηριστικής, όπως και της εξέλιξής τους, ενώ όρισαν συγκεκριμένες αισθητικές αντιλήψεις και κοινωνικές προεκτάσεις αντίστοιχα. Έμπρακτη απόδειξη όλων αυτών φυσικά αποτέλεσε η δουλειά τους και τα έργα τους, έτσι στο πόνημα αυτό ενσωματώνεται κατάλογος σπάνιων φωτογραφιών της εποχής, κατάλογος εικόνων με μετρήσεις και στοιχεία των έργων, όπως και φωτογραφικό υλικό των ίδιων των χαρακτηριστικών αρκετών εκ' των οποίων αδημοσίευστων.

Εν κατακλείδι παρακολουθούμε την ανάδυση μιας νεότερης γενιάς ταλαντούχων καλλιτεχνών, η οποία ενίοτε ακολούθησε τις σύγχρονες τάσεις της ευρωπαϊκής καλλιτεχνικής παραγωγής, άλλες φορές πάλι όχι. Οι καλλιτέχνες αυτοί συχνά εργάστηκαν με συστηματικό ρυθμό στον χώρο της χαρακτηριστικής και τους απασχόλησε επίσης, η μορφοπλαστική και τεχνική προσέγγιση, που θα τους εξέφραζε επιτυχώς. Η συμβολή όλων των καλλιτεχνών του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού υπήρξε αναμφίβολα καθοριστική για την πορεία, την καλλιτεχνική δημιουργία, την ύπαρξη και το μέλλον της ελληνικής χαρακτηριστικής.

Γενικά στοιχεία προσέγγισης της χαρακτηριστικής τέχνης

Ο κάθε καλλιτέχνης δεν επιλέγει την εκάστοτε τεχνική της χαρακτηριστικής με τα ίδια κριτήρια και τον ίδιο πανομοιότυπο τρόπο, καθώς η χαρακτηριστική τέχνη δεν αποτελεί μια απλή μηχανική πράξη. Η προσέγγιση της χαρακτηριστικής δεν λειτουργεί μόνο αναφορικά με το αποτέλεσμα και τις ποιότητες της εκτύπωσης, ανεξαρτήτως της ιδεολογίας που τις οργανώνει. Το αποτέλεσμά της είναι άρρηκτα συνδεδεμένο του τρόπου της κατασκευής, όπως με την σειρά του ο τρόπος της κατασκευής προκύπτει ως συνάρτηση των ιδεών για την επιλογή της καταλληλότερης διαδικασίας χάραξης, ώστε να αποδοθεί η ιδεολογία και η προσωπική έκφραση. Σε αυτό το γόνιμο πλαίσιο διαμορφώνονται οι κατάλληλες συνθήκες για την εφαρμογή της χαρακτηριστικής, τόσο σε θεωρητικό επίπεδο ανάλυσης, όσο και σε επίπεδο πρακτικής επεξεργασίας.

Το λευκό ή το μαύρο περίγραμμα στα χαρακτηριστικά έργα δεν αντιπροσωπεύουν μόνο τις υποκειμενικές και τις αισθητικές επιλογές του καλλιτέχνη, ούτε ακολουθούν απλώς τις όποιες απαιτήσεις του υλικού, αλλά παράλληλα αντιπροσωπεύουν σε αρκετές περιπτώσεις την προβληματική, που αναδύεται στην προσπάθεια στοιχειοθέτησης άποψης, είτε για τον ενδεχόμενο ρόλο της φύσης και του πραγματικού περιβάλλοντος, είτε του ρόλου των θρησκευτικών και μεταφυσικών ιδεολογιών. Το ίδιο το υλικό χάραξης είναι αντίστοιχα διαχειρίσιμο, είτε με τη λευκή είτε με τη μαύρη χάραξη, ανάλογα με την τεχνική, που θα ακολουθηθεί, καθώς επίσης και η επιλογή μιας άλλης τεχνικής, δεν είναι αυστηρά θέμα αναγκαιότητας, του υλικού, αλλά κυρίως συνειδητής επιλογής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε το έργο του Γαλάνη με

τον τίτλο: *Το Παλάτι του Πάπα στην Avignon* **Εικ. 1⁴**, όπου ο καλλιτέχνης επανέφερε το λευκό περίγραμμα στην χάραξη, το 1914, η επιλογή αυτή συνδέθηκε με την καινούργια ιδεολογία της προσπάθειας, ενδεχομένως, αποστασιοποίησης του καλλιτεχνικού έργου από τη φύση και κατ'επέκταση από το εξωτερικό βλέμμα, που το οργανώνει.

Η πολύπλευρη ιδιοφυία του Γαλάνη προσέφερε πολλά στην χαρακτηριστική τέχνη. Ο καλλιτέχνης γρήγορα κατανόησε, μελετώντας τη διδασκαλία της σεζανικής ζωγραφικής, μεταξύ άλλων, πως η στείρα αντιγραφή της φύσης, ή η απλή αναπαραγωγή της, δεν συνεπάγεται την ερμηνεία και την προσωπική ματιά του καλλιτέχνη, αλλά απλώς ακολουθεί αναπαραστατικά τους κανόνες της φύσης.

Το συμπέρασμα αυτό ωστόσο δεν ήταν εντελώς καινούργιο. Από νωρίς ήδη ο Ραφαήλ, στις τοιχογραφίες του Βατικανού και ειδικότερα στα έργα: *Ο Διωγμός του Ηλιοδώρου από το Ναό* (1511-1514) και *Η πυρκαγιά στο Borgo*, (1514-1517), είχε μετατοπίσει εικονογραφικά την πηγή προέλευσης του φωτισμού του έργου από την γωνία θέασης του δέκτη, δηλαδή από την εξωτερική λειτουργία της ματιάς του θεατή, στο εσωτερικό των τόξων, τα οποία διαχωρίζουν την εικόνα από την περιοχή του θεατή. Το αποτέλεσμα αυτό κατάφερε να το επιτύχει με την τοποθέτηση σκιών, οι οποίες λειτουργούν ως σκιές, στην προέλευση του φωτισμού από την περιοχή του θεατή και από την περιοχή της εικόνας. Η τεχνική αυτή αφορά την αρχή λειτουργίας της αυτοτέλειας της εικόνας. Παράλληλα, η ανάπτυξη των εσωτερικών προοπτικών, που διέπουν το έργο του Cézanne, ως αποκλείουσες την οργάνωση της εικόνας μέσα από την οπτική του θεατή και οδηγώντας

---

⁴ Δημοπρατήθηκε από τον οίκο δημοπρασιών Βέργος το 2004, η ελάχιστη τιμή εκτίμησης ήταν 3.000€ - με μέγιστη τα 4.000€, ωστόσο το χαρακτηριστικό πωλήθηκε 7.475€

την εικόνα στις δικές της εσωτερικές προοπτικές οργανώσεις, έστω και αν αυτές είναι ελαφρά παραμορφωτικές, ασκούν την ίδια δυναμική αυτάρκειας της εικόνας, την οποία ο Γαλάνης συνέλαβε ως δυνατότητα και ευκαιρία δημιουργίας συσχετισμού της χαρακτηριστικής και της ζωγραφικής.

Ωστόσο η κεντρική προβληματική, που αντιμετώπισε το καλλιτεχνικό περιβάλλον την δεκαετία του 1930, μεταξύ άλλων, αφορά την απουσία πνευματικού υποβάθρου και αναλύσεων σε συνδυασμό με την ιδιαίτερα περιορισμένη ιστορική γνώση της εποχής. Αυτή η διαπίστωση, εν μέρει, προκύπτει, επειδή η εποπτεία των λύσεων τις οποίες επεξεργάστηκαν αρχικά ο Cézanne, αλλά και οι ιμπρεσιονιστές και οι κυβιστές, δεδομένου ότι και σε παγκόσμιο επίπεδο η αντίστοιχη βιβλιογραφία ήταν ακόμα περιορισμένη, με κύριο άξονα την κλασική ανάλυση του Alfred Barr Jr., *Κυβισμός και Αφηρημένη Τέχνη*, η οποία μάλιστα κυκλοφόρησε μόλις το 1936.

Συνεπώς η ελλιπής ενημέρωση για ό,τι αφορούσε το διεθνές καλλιτεχνικό στερέωμα τόσο στην ζωγραφική τέχνη, όσο και την χαρακτηριστική τέχνη ήταν δεδομένη. Ο μόνος σύνδεσμος με την Ευρώπη στην Ελλάδα, την δεδομένη χρονική περίοδο, ήταν σε ένα πρώτο επίπεδο ο Γαλάνης, προς τα τέλη της δεκαετίας 1920 και στη συνέχεια φυσικά ο Κεφαλληνός, μετά το 1932.

Η πολυδιάστατη καλλιτεχνική δράση του Δημητρίου Γαλάνη (Αθήνα 1882-Αθήνα 1966), (ζωγράφος, χαράκτης, γελοιογράφος), καθώς και οι νεωτεριστικές καλλιτεχνικές και ιδεολογικές του προσεγγίσεις, οδήγησαν στην αναγνωρισιμότητά του στο Παρίσι ως σημαντική προσωπικότητα της τέχνης. Η Ελληνική τέχνη αντίστοιχα την δεδομένη χρονική περίοδο άντλησε αρκετά στοιχεία από τους προσανατολισμούς του, έχοντας τον Γαλάνη και την πορεία του ως πρότυπο. Η χαρακτηριστική στην Ελλάδα απέκτησε νέα πνοή.

Ο Γαλάνης τεχνοτροπικά στην χαρακτηριστική κινήθηκε παράλληλα με το ζωγραφικό του έργο. Περνά έτσι από τα δυναμικά οξυγώνια (γοθτικά) σχήματα στις ισορροπημένες νεκρές φύσεις και σε αισθησιακά γυμνά. Άριστος δεξιότηχνης χαρακτήρς ανανέωσε τους παραδοσιακούς τρόπους χάραξης όπως εκείνον της λευκής χάραξης σε όρθιο ξύλο, ενώ επανέφερε την ξεχασμένη *manière noire* (μαύρη τεχνική) στην ξυλογραφία και στην χαλκογραφία. Εικονογράφησε περισσότερα από 100 βιβλία, λευκώματα, ημερολόγια, εκδόσεις τέχνης. Η επιρροή του στην Ελληνική χαρακτηριστική ήταν εμφανής και αναπόφευκτη.

Ο Κεφαλληνός ασχολήθηκε ενδελεχώς με την τεχνική ενημέρωση και την υποδειγματική διδασκαλία του στην Α.Σ.Κ.Τ. Το ενδιαφέρον του επικεντρωνόταν στις τεχνικές της χαρακτηριστικής αλλά και στο θεωρητικό υπόβαθρο, που τις υποστήριζε. Θεωρούσε νευραλγική την σχέση της χαρακτηριστικής με ένα τριαδικό σύστημα, προβλέποντας ως αλληλένδετη στη χαρακτηριστική, την τριμερή σχέση του μοντέλου, του υποδείγματος, της χάραξης και της εκτύπωσης. Στην Ελλάδα, ο Ιωάννης Κεφαλληνός (1894-1957) εκλέγεται καθηγητής της ΑΣΚΤ το 1932 και διδάσκει στο περίφημο εργαστήριό του ξυλογραφία, χαλκογραφία, λιθογραφία και την τέχνη του βιβλίου. Έχοντας ευρωπαϊκή παιδεία, θεωρητική κατάρτιση και άριστη τεχνική μεταλαμπάδευσε στους φοιτητές του τις γνώσεις του και δημιούργησε τις προϋποθέσεις, ώστε να αποφοιτήσουν από το εργαστήρι του ορισμένοι από τους σημαντικότερους Έλληνες χαρακτες. Εξέδωσε δύο σημαντικά λευκώματα: *Το παγώνι* (1942-1943) και τις *Δέκα Λευκές (Αττικές) Ληκύθους* (1954-1956). Οι εκδόσεις αυτές αποτέλεσαν σημείο αναφοράς στην ιστορία της εικονογράφησης του ελληνικού βιβλίου.

Στην μεταγενέστερη προσπάθεια κατηγοριοποίησης και ενδελεχούς έρευνας του έργου των δημιουργών, από τους ιστορικούς τέχνης, διαμορφώθηκε ο αυστηρός διαχωρισμός των ρευμάτων και των κινήματων στην τέχνη, καθώς και η κατάταξη των καλλιτεχνών και των περιόδων τους σε αυτά, η οποία έπεται της καλλιτεχνικής τους δημιουργίας-έκφρασης. Κατά συνέπεια κάποιοι καλλιτέχνες ταυτίστηκαν με την κατηγοριοποίηση, που δέχτηκαν, είτε με κάποια κινήματα, ενώ κάποιοι άλλοι αποποιήθηκαν οποιαδήποτε καλλιτεχνική συγγένεια με τα κινήματα της εκάστοτε περιόδου.

Παράλληλα τα κινήματα της τέχνης δεν θα μπορούσαν παρά να βρεθούν αλληλέγγυα με τα κινήματα των ιδεών και το κοινωνικό γίνεσθαι της ταραγμένης εκείνης εποχής. Ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος, η Αντίσταση και η Δικτατορία στην Ελλάδα κατέστησαν την κοινωνική πραγματικότητα πηγή έμπνευσης και επιρροής των μεγάλων ρευμάτων τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Ελλάδα καθώς η τέχνη επένδυσε σε νέες αξίες. Ο Εξπρεσιονισμός (1905), που αναβίωσε στην Ευρώπη θα αναδυθεί ως κίνημα διαμαρτυρίας, από τη βαθιά κοινωνική και πολιτική κρίση της εποχής, η ανησυχία έβρισκε διέξοδο έκφρασης με τρόπο βίαιο, ώστε η συγκίνηση να συντελέσει στην συνειδητοποίηση της κοινωνικής αποσύνθεσης. Ως γνήσια καλλιτεχνική επανάσταση η πρωτοπορία θα εκφραστεί με την αποδόμηση των παραδοσιακών δομών της τέχνης. Το στατικά «ωραίο» θα αντικατασταθεί εν μέρει με το δραστικά «πνευματικό». Ως μορφή αντίδρασης και εξέγερσης στο αισθητικό κατεστημένο, θα αρνηθεί τον περιγραφικό νατουραλισμό και θα αποστραφεί την παράδοση. Οι κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές διεργασίες σε μεγάλο βαθμό σφυρηλάτησαν την Ελληνική καλλιτεχνική πραγματικότητα.

Ειδικότερα, το 1940 περίπου, στα χρόνια του πολέμου και της γερμανικής κατοχής, η χαρακτηριστική διαδραματίζει ένα σημαντικό ρόλο ως προς την διαμόρφωση της αυτής καθεαυτής ελληνικής φυσιογνωμίας της τέχνης. Παράλληλα οι καλλιτέχνες αποστασιοποιούνται από την υπάρχουσα μέχρι τότε ακαδημαϊκή και μη πολιτική αντίληψη της χαρακτηριστικής τέχνης, λόγω της ευρωπαϊκής παράδοσης.

Ξεκινώντας τον δέκατο όγδοο αιώνα με το Διαφωτιστικό όραμα του ορθολογικού εκσυγχρονισμού, η Νεωτερικότητα άρχισε ελπιδοφόρα, έχοντας ενεργό ρόλο στην «απομάγευση» του κόσμου, ωστόσο μέσα από την ιστορική της ολοκλήρωση και την βιωματική εμπειρία του γήρατός⁵ διαπιστώνεται το τέλος της. Σύμφωνα με το δοκίμιο του κ. Παπαδημητρίου οι απαντήσεις ανακύπτουν μετά από την διεξοδική ανάλυση που μας παρουσιάζει ο συγγραφέας γύρω από τέσσερις άξονες: Την αποδόμηση, ως αξιακό χαρακτηριστικό στην τέχνη και την πολιτική στην μεταμαρξιστική εποχή, - Την απώλεια της συλλογικής ταυτότητας (αποδόμηση του εγώ), - Την επιστροφή του μύθου ως θεάματος και - Την διάψευση της εξαγωγιμότητας της δημοκρατίας⁶. Ειδικότερα στην τέχνη, όπως αναφέρει ο Κλέε στο κείμενό του: *Προσεγγίσεις της μοντέρνας τέχνης* (1912) «Η τέχνη προκύπτει, κατ'αρχήν ως αποτέλεσμα των ερωτημάτων μορφής», αλλά και ο Καντίνσκυ ανέφερε στην θεωρητική του μελέτη με τον τίτλο *Σημείο και γραμμή στο επίπεδο* (1926), πως η «Μοντέρνα τέχνη προκύπτει μόνον όταν τα σημεία

---

⁵ Νίκος Παπαδημητρίου, *Ένα Μετανεωτερικό Requiem, Θέματα Ευρωπαϊκής Φιλοσοφίας, Τέχνης και Πολιτικής στον 21^ο αιώνα*, Gutenberg, Αθήνα, 2017, σ.21.

⁶ Νίκος Παπαδημητρίου, *Ένα Μετανεωτερικό Requiem, Θέματα Ευρωπαϊκής Φιλοσοφίας, Τέχνης και Πολιτικής στον 21^ο αιώνα*, Gutenberg, Αθήνα, 2017, σ.σ. 22-23.

γίνονται σύμβολα»⁷. Στην Νεωτερικότητα εν τέλει η λογική της ανθρωπίνης απελευθέρωσης μετεξελίσσεται σταδιακά, όπως πρέσβευαν ο Χορκχάιμερ και ο Αντόρνο, σε λογική του αυταρχισμού και της καταπίεσης, καθώς ο εικοστός αιώνας εμφάνισε την άλλη όψη, την σκοτεινή πλευρά του νεωτερικού εγχειρήματος και της παραδοξότητάς του. “Son éventuel échec ne constitue pas un événement parmi tant d’autres événements, probables ou fortuits, mais bien un élément de remise en cause de soi et, partant, une preuve d’honnêteté. Le renversement de la certitude rassurante par le biais de l’acceptation du relatif et du fini est une preuve de maturité et de sagesse ⁸”.

Ο ρόλος της φορμαλιστικής υπαγωγής σε συστήματα τεχνικής και περιγραφικής αποτύπωσης των αντικειμένων, αντικαθίσταται από την επώμιση των συνθηκών του κοινωνικού χώρου και την ενεργή πλέον εμπλοκή της χαρακτηριστικής στο κοινωνικό περιβάλλον. Σε ένα δεύτερο επίπεδο παρατηρούμε πως η αναγνώριση του υλικού ως ιδιαίτερο και ουσιαστικό χαρακτηριστικό για την ύπαρξη της εκάστοτε τεχνικής της χαρακτηριστικής, επενεργεί στο αντίστοιχο σχέδιο και στο εκάστοτε θέμα, που χαράζεται. Συνεπώς διαμορφώνεται η αντίληψη πως η ύλη, η οποία θα χρησιμοποιηθεί για χάραξη, δεν είναι αμέτοχη της ιδέας, η οποία αφενός ενισχύεται από την

---

⁷ Νίκος Παπαδημητρίου, *Ένα Μετανεωτερικό Requiem, Θέματα Ευρωπαϊκής Φιλοσοφίας, Τέχνης και Πολιτικής στον 21^ο αιώνα*, Gutenberg, Αθήνα, 2017, σ.σ. 27-28.

⁸ PAPANIMITRIOU Nicolas, *Modernité, l’identité européenne dans le monde contemporain*, Delatour, France, 2018, couverture arrière du livre. { Η ενδεχόμενη αποτυχία της δεν αποτελεί γεγονός ανάμεσα σε πολλά άλλα γεγονότα, πιθανά ή τυχαία, αλλά ένα στοιχείο αυτοαμφισβήτησης και, ως εκ τούτου, απόδειξη της ειλικρίνειας. Η αντιστροφή της καθησυχαστικής βεβαιότητας μέσω της αποδοχής του σχετικού και του τετελεσμένου είναι απόδειξη ωριμότητας και σοφίας (Μετάφραση της γράφουσας της διατριβής)}.

ίδια την ύλη, ή αφετέρου ενδέχεται να προκαλείται και από αυτή ως προέκταση της τιθάσευσης του υλικού⁹.

Ορισμός-προσδιορισμός των τεχνικών χαρακτηριστικής τέχνης

Η χαρακτηριστική τέχνη, είναι ίσως η λιγότερο προσφιλής, ή η λιγότερο «λαμπερή» από τις λεγόμενες καλές τέχνες¹⁰. Αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί ενδεχομένως, στο ότι δεν παράγονται έργα μοναδικά, αλλά έργα σε μια ευρύτερη κλίμακα και σε έναν ορισμένο αριθμό. Ωστόσο πρόκειται πάντα για έργα τέχνης και στο σημείο αυτό έγκειται και η αντινομία της.

Η χαρακτηριστική όπως και η ζωγραφική έχει ως αφετηρία το σχέδιο, δηλαδή την γραμμή, με την οποία διαμορφώνονται τα περιγράμματα των σχημάτων, των μορφών, το πλαίσιο της σύνθεσης και η ανάπτυξη του χώρου. Το σχέδιο μπορεί να αποτελέσει είτε αυτόνομο και αυθύπαρκτο έργο, είτε προσχέδιο, είτε σπουδή για την ζωγραφική και την γλυπτική. Η διαδικασία με την οποία ένα αρχικό πρωτότυπο σχέδιο χαράζεται σε μια πλάκα ξύλου, χαλκού, πέτρας ή τσίγκου, σύμφωνα με μία από τις τεχνικές, έτσι ώστε το σχέδιο να τυπωθεί στο χαρτί σε πολλά αντίγραφα, ονομάζεται χαρακτηριστική.

Ο χαρακτήρας δημιουργεί ένα έργο τέχνης φτιάχνοντας αρχικά μία μήτρα, συνεπώς η χαρακτηριστική δεν διαφέρει από την ζωγραφική, καθώς έχουν αφετηριακά την ίδια υπόσταση, η οποία είναι μοναδική. Βάσει της εκάστοτε τεχνικής της χαρακτηριστικής, που θα χρησιμοποιηθεί, δημιουργείται μια σειρά

---

⁹ Τα Νέα της Τέχνης, (artnews), ΤΡΙΤΗ 01 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2011, Μαυρομμάτης.

¹⁰ Β. Φιοραβάντες, *Η ΧΑΡΑΚΤΙΚΗ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΧΕΙΡΩΝΑΚΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ (ARTISANAT)*

έργων. Αυτή η ορισμένη παραγωγή όμως, δεν αλλοιώνει την πρωτοτυπία της μήτρας. Η βασική διαφορά της χαρακτηριστικής από τις άλλες καλές τέχνες, είναι πως το καλλιτεχνικό δημιούργημα της μπορούν να το αποκτήσουν περισσότεροι του ενός άνθρωποι.

Η χαρακτηριστική για να έχει το επιθυμητό αποτέλεσμα προϋποθέτει εκτός των άλλων παραγόντων μια υψηλού επιπέδου ικανότητα χειρισμού από τον καλλιτέχνη των διαφόρων τεχνικών της. Οι διάφορες τεχνικές της: λιθογραφία, χαλκογραφία, ξυλογραφία, κατάφεραν να διατηρήσουν, σύμφωνα με τον μελετητή Benjamin, την αμεσότητα στην έκφραση και την αποτύπωση των ψυχολογικών καταστάσεων, που ήθελε να απεικονίσει ο κάθε καλλιτέχνης, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην γλυπτική και την ζωγραφική. Διεκδικεί όμως ένα προφίλ αυτονομίας, έναντι της ζωγραφικής και της γλυπτικής, που ενισχύει την αξία της, την ιδιομορφία της, ακόμα και την μοναδικότητά της.

Κάποιες φορές συγχέονται η χαρακτηριστική με τις γραφικές τέχνες, ωστόσο υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ τους. Η ειδιοποιός διαφορά μεταξύ της χαρακτηριστικής και των γραφικών τεχνών εντοπίζεται στην μέθοδο μεταφοράς του αρχικού σχεδίου. Δεν θεωρούνται χαρακτηριστικά τα έργα που δημιουργήθηκαν με σύγχρονες φωτοχημικές μεθόδους ή με νεότερες ηλεκτρονικές τεχνικές, καθώς τα αντίτυπα της χαρακτηριστικής είναι όλα πρωτότυπα, ενώ εκείνα των γραφικών τεχνών είναι αναπαραγωγές χιλιάδων αντιτύπων συνήθως αμφιβόλου ποιότητας¹¹. Συνεπώς στις γραφικές τέχνες μπορεί να συμπεριληφθεί και η χαρακτηριστική, ενώ δεν ισχύει το αντίθετο.

---

¹¹ Χρήστου (Χρυσάνθος), *Ελληνική Τέχνη, Νεοελληνική Χαρακτητική*, Εκδοτική Αθηνών, 1994, σ. 12.

Οι εκφραστικές δυνατότητες της χαρακτηριστικής είναι απεριόριστες. Τόσο τα επιμέρους στοιχεία, όσο και τα γενικευμένα, η αμεσότητα του σχεδίου, το εύρος των τονικών διαβαθμίσεων, όπως και η δυναμική της στις εικαστικές εφαρμογές, την καθιστούν αυτόνομη και πολλαπλά δημιουργική. Τέχνη ιδιαίτερα απαιτητική, καθώς προϋποθέτει τον συνδυασμό ζωγραφικής και γλυπτικής, εκτός από καλλιτεχνική έμπνευση και ευρηματικό μυαλό, άριστη γνώση και χρήση των διαφόρων τεχνικών, πειθαρχία και ακρίβεια στην χρήση ανόμοιων υλικών από τους χαρακτες, ώστε να αξιοποιηθούν όλες οι δυνατότητες που προσφέρει. Οι δημιουργοί μπορούν να κινηθούν με μεγαλύτερη ελευθερία και να πειραματιστούν με τα υλικά, σύμφωνα με την προσωπική τους ευαισθησία, εφόσον δεν περιορίζονται στις ημέρες μας τόσο όσο στο παρελθόν από την παραγγελία και τον χορηγό. Μπορούν επίσης να κινηθούν προς διάφορες τεχνοτροπικές εκφάνσεις, παραδοσιακές, πειραματικές, παραστατικές, αφηρημένες ανάλογα με το εκφραστικό λεξιλόγιο που υιοθετεί ο κάθε καλλιτέχνης.

Η χαρακτηριστική απευθύνεται σε μεγαλύτερο αριθμό ενδιαφερομένων, είναι τέχνη δηλαδή για το ευρύ κοινό. Αυτό οφείλεται σε ένα βαθμό λόγω των πολλών τυπωμάτων, που διατίθενται σε προσιτές τιμές. Στην εποχή της Αναγέννησης και του Μπαρόκ, καλλιτέχνες είχαν φίλους τους, χαρακτες, οι οποίοι μετέφεραν διάσημα αριστουργήματα σε χαρακτικά, με αποτέλεσμα αυτά τα γλυπτά, τα ζωγραφικά και αρχιτεκτονικά έργα να γίνουν ευρύτερα γνωστά και να διαδοθούν σε άλλους χώρους εκτός από εκείνους για τους οποίους είχαν φιλοτεχνηθεί -ναούς, μαικήνες-. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτέλεσαν ζωγράφοι όπως οι Raffaello, Tiziano, Pieter Bruegel, Rubens. Στις ημέρες μας το χαρακτηριστικό έργο αποκτά αυτόνομη αξία, αυτό καθαυτό, ειδικά όταν έχει δημιουργηθεί για αυτόν τον σκοπό. Ο κ.

Ξενής Σαχίνης αναφέρει: «...Η τεχνική υπηρετεί την σύνθεση και τη δημιουργία της εικόνας και δεν είναι ο αντικειμενικός σκοπός της έρευνας αλλά το όχημα διά του οποίου γίνεται φανερό η εικαστική σκέψη και η προσωπική γραφή των φοιτητών. Η αγαστή συνεργασία της ψηφιακής και της αναλογικής λογικής μας οδηγεί σε πεδία πλούσια σε κοιτάσματα νεωτερικής και μεταμοντέρνας εικαστικής διαδικασίας»¹².

Στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμο να εξετάσουμε τις τέσσερις γενικές κατηγορίες των τεχνικών χάραξης, όπως διακρίνονται σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές. Στις τεχνικές της αναγλυφοτυπίας εντάσσονται η ξυλογραφία και η λινοτυπία. Χαρακτηριστικό στοιχείο τους αποτελεί ότι τυπώνεται η ανάγλυφη επιφάνεια, που έχει μείνει στην πλάκα, ενώ αφαιρούνται τα τμήματα του υλικού που δεν θα περαστούν με το μαύρο ή τα χρώματα.

Υψιτυπία-Αναγλυφοτυπία

«Αυτή η περίπλοκη, μυστικιστική χαρακτηριστική είναι ίσως η τελευταία αλχημιστική τέχνη. Είναι αυτή που τελικά κατάφερε να μεταμορφώσει το ξύλο, τον χαλκό, και την πέτρα σε μήτρες που παράγουν τον πιο ακριβό χρυσό της ανθρωπότητας, την τέχνη¹³».

Η υψιτυπία θεωρείται η παλαιότερη εκτυπωτική μέθοδος, η τεχνική της χάνεται στον χρόνο και στηρίζεται στην αρχή της εικόνας, η οποία σχεδιάζεται απευθείας επάνω στην μήτρα, η οποία μπορεί να δημιουργηθεί

---

¹² Σαχίνης Ξενής, *Η Τέχνη της Χαρακτητικής στην Βόρεια Ελλάδα, μέρος I*, 08.05-02.06.2012. http://diafaneia.ee.auth.gr/sites/default/files/DT_I_Texni_tis_Xaraktikis_stin_Voreia_Ellada_-_meros_I.pdf

¹³ Αρφαράς Μιχάλης, *Χαρακτητική και Έντυπη Τέχνη*, Αθήνα εκδόσεις Μεταίχμιο, 2009, οπισθόφυλλο.

από πολλά διαφορετικά υλικά, και στην συνέχεια αφαιρούνται τα μέρη εκείνα που δεν καλύπτονται από το σχέδιο. Τα τμήματα που προεξέχουν αλείφονται με εκτυπωτικό μελάνι, ώστε μετά από την αντίστοιχη πίεση να τυπωθούν στο χαρτί¹⁴. Το υλικό της μήτρας μπορεί να είναι από ξύλο, λινόλαιο (linoleum), μέταλλο, πλαστικό, χαρτόνι. Η διαδικασία επεξεργασίας αλλά και η υφή του υλικού, προσδίδουν την διαφορετικότητα του αποτελέσματος.

Η Ασία όπου και κατασκευάστηκε το πρώτο χαρτί το 105 περίπου μ.Χ. θεωρείται πως συνέβαλε τα μέγιστα στην εμφάνιση αυτής της τεχνικής. Οι πρώτες προσπάθειες ξύλινης χάραξης καταγράφονται στην Κορέα το 751 μ.Χ. για να εξελιχθούν περισσότερο στην Κίνα το 615-906 μ.Χ. Το παλαιότερο γνωστό βιβλίο που έχει τυπωθεί με την τεχνική αυτή φέρει τον τίτλο *Diamant sutra* 868 μ.Χ. Εικαστικά σε υψηλό επίπεδο έφτασε αυτή την τεχνική της ξυλογραφίας ο ζωγράφος-χαράκτης Hu-Cheng-Yen. Ένας από τους κυριότερους και σημαντικότερους εκπροσώπους του 19^{ου} αιώνα υπήρξε ο Katsushika Hokusai.

Οι πρώτες ευρωπαϊκές ξυλογραφίες αφορούσαν εικονογραφήσεις θρησκευτικών θεμάτων αλλά και τράπουλες. Στην Ιταλική Αναγέννηση ενδιαφέρον δείγμα αποτέλεσε το βιβλίο του μοναχού Aldus Manutius με τον τίτλο: *Hypnerotomachia Poliphili*¹⁵. Εξαιρετική η δουλειά του Albrecht Dürer ο οποίος ανήγαγε την χαρακτηριστική σε τέχνη εφάμιλλη της ζωγραφικής. Είχα την τύχη να μελετήσω ανέκδοτα αυθεντικά χαρακτηριστικά έργα του Albrecht Dürer με ειδική άδεια χορηγούμενη από το Πανεπιστήμιο της Σορβόνης, υπογεγραμμένη από την καθηγήτριά μου mme Grivel, ώστε να μου

---

¹⁴ Αρφαράς Μιχάλης, *Χαρακτική και Έντυπη Τέχνη*, Αθήνα εκδόσεις Μεταίχμιο, 2009, σ.13.

¹⁵ Αρφαράς Μιχάλης, *Χαρακτική και Έντυπη Τέχνη*, Αθήνα εκδόσεις Μεταίχμιο, 2009, σ.15.

επιτραπεί η πρόσβαση στο ειδικό τμήμα χαρακτικών της Γαλλικής Βιβλιοθήκης, το οποίο είναι μη επισκέψιμο από το κοινό. Ενδιαφέρον παρουσίασαν τα χαρακτικά των : Paul Gauguin, Edward Munch, ο Γάλλος Maurice de Vlaminck, ενώ σε νέες εκφραστικές δυνατότητες εκείνα του Frantisek Kupka κ.α.

Στις υψιτυπικές τεχνικές ανήκουν οι ξυλογραφίες σε πλάγιο ξύλο (Gravure sur bois), οι ξυλογραφίες σε όρθιο ξύλο (Xylographie), πειραματικές υψιτυπικές τεχνικές, το λινόλαιο (Linoleum). Επίσης μπορούν να γίνουν μείξεις τεχνικών, που προσφέρουν αμέτρητες επιλογές έκφρασης στους καλλιτέχνες. Ο Βαρλάμος στο βιβλίο του για τις τεχνικές χάραξης αναφέρει πως το όρθιο ξύλο είναι μια πλάκα, που δημιουργείται κόβοντας κάθετα τον κορμό του δέντρου, από εγκάρσια κομμένες δηλαδή φέτες, ενωμένες και τετραγωνισμένες, ενώ το πλάγιο ξύλο κόβεται κατά μήκος του κορμού¹⁶. Χρησιμοποιούνται διαφορετικά εργαλεία για να χαραχτούν οι πλάκες πλάγιου ξύλου από εκείνες του όρθιου ξύλου, οι οποίες είναι ιδιαίτερα ανθεκτικές και σκληρές, καθώς επίσης δίνουν και διαφορετικό, λεπτομερές αποτέλεσμα.

Η Βαθυτυπία

Η βαθυτυπία¹⁷ είναι μια τεχνική χάραξης στην οποία ο καλλιτέχνης δημιουργεί επάνω σε μια μεταλλική, λεία επιφάνεια πάχους 3-5 χιλιοστών αυλάκια και κοιλώματα με την συνδρομή χημικών ή τεχνικών μέσων. Στα

---

¹⁶ Βαρλάμος Γιώργης, Χαρακτική, Σημειώσεις από το Εργαστήριο, Τεχνική Χαρακτικής, Αρχή της Τυπογραφίας, Έργα Χαρακτικής Αθήνα, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2010, σ. 10.

¹⁷ Αρφαράς Μιχάλης, Χαρακτική και Έντυπη Τέχνη, Αθήνα εκδόσεις Μεταίχμιο, 2009, σ.48.

σημεία της χάραξης εισχωρεί το μελάνι εκτύπωσης με σκοπό να αποτυπωθεί στο χαρτί κατά την εκτύπωση. Συχνά η βαθυτυπία ονομάζεται και χαλκογραφία σύμφωνα με το πρώτο μέταλλο, που χρησιμοποιήθηκε για την εκτύπωση.

Ο Γερμανός Durer θα μπορούσε να θεωρηθεί πατέρας της βαθυτυπικής μεθόδου της χαλκογραφίας και της οξυγραφίας. Ο Ludzig von Siegen το 1640 εξέλιξε την τεχνική της μετζοτίντα. Εφευρέτης της aquatinta θεωρήθηκε ο Jean Baptiste le Prince το 1768, ο οποίος διεύρυνε μάλιστα τις εκφραστικές δυνατότητες της τεχνικής. Σημαντικό καλλιτεχνικά έργο παρέδωσαν οι διάσημοι: ο Ολλανδός Rembrandt και ο Ισπανός Goya. Αργότερα οι Γερμανοί καλλιτέχνες Max Klinger και Max Liebermann χρησιμοποίησαν την τεχνική της βαθυτυπίας αποκλειστικά για να εκφραστούν¹⁸. Ο Γιάννης Κεφαλληνός το 1932, δίδασκε την μέθοδο της γραμμικής οξυγραφίας στην ΑΣΚΤ στο δεύτερο έτος. Αρκετοί από τους μαθητές του αξιοποίησαν αυτές τις γνώσεις μεταξύ των οποίων η Φωφώ Καχριμάνη (1912-1972), ο Γιώργος Μανουσάκης (1914- 2003) και αργότερα καλλιτέχνες συνδύασαν την τεχνική με άλλες μεθόδους της χαλκογραφίας όπως την τονική οξυγραφία¹⁹.

Στις τεχνικές της βαθυτυπίας ανήκουν: η χαλκογραφία με καλέμι (Gravure au Burin), η οξυγραφία (Gravure à l'eau forte), Η μέθοδος των ημισκιών, η ξεστή χαλκογραφία, η μαύρη τεχνική, η μετζοτίντα (Gravure en la manière noire), η τονική οξυγραφία - ακουατίντα (Aquatinta), η έγχρωμη χαλκογραφία - η ακουατίντα ζάχαρης (Reservage) σε αυτή την τεχνική χρησιμοποιείται μαύρη σινική μελάνη μέσα στην οποία έχουμε διαλύσει

---

¹⁸ Αρφαράς Μιχάλης, Χαρακτική και Έντυπη Τέχνη, Αθήνα εκδόσεις Μεταίχμιο, 2009, σ.50.

¹⁹ Παυλόπουλος Δημήτρης, Χαρακτική, Γραφικές Τέχνες, Ιστορία - Τεχνικές - Μέθοδοι - Γλωσσάρια Ωρων, Αθήνα, εκδόσεις Color Network, 2011, σ.99

ζάχαρη²⁰, η χαλκογραφία του μαλακού βερνικιού - του μαλακού φόντου - η λιπογραφία (Vernis mous), η βελονογραφία (Gravure à la pointe sèche).

Η Επιπεδοτυπία

Η τεχνική της επιπεδοτυπίας²¹ αφορά σε μια πλάκα εκτύπωσης πάχους 8-15 εκατοστά, με λιπαρά υλικά σχεδιασμού. Η καλλιτεχνική επιπεδοτυπία αναφέρεται συχνά και ως λιθογραφία καθώς το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για το επιθυμητό αποτέλεσμα ήταν η πέτρα. Οι πέτρες πλέον έχουν αντικατασταθεί στην εποχή μας με τα φύλλα αλουμινίου. Σημασία φυσικά έχουν και οι μεταλλικοί κύλινδροι πιεστηρίου, το λιθογραφικό μελάνι, το εκτυπωτικό χαρτί για την επίτευξη του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος.

Επιπεδοτυπικές τεχνικές θεωρούνται: η λιθογραφία (Lithographie), η δίχρωμη λιθογραφία, η αντιστροφική τεχνική (από θετικό σε αρνητικό), οι συμπληρωματικές τεχνικές (δημιουργία γκριζών τόνων με πέτρα κιμωλίας), η μεταφορά (Autographie), η τσιγκολιθογραφία – η τσιγκολιθογραφία αλουμινίου, η καλλιτεχνική Offset (φωτολιθογραφία).

Ο χαρακτήρας Κατσουλίδης σε ένα σεμινάριο χαρακτηριστικής, το οποίο και παρακολούθησα τον Μάιο του 2011 στην Μεσσήνη, στο μουσείο αφιερωμένο

---

²⁰ Βαρλάμος Γιώργης, Χαρακτική, Σημειώσεις από το Εργαστήριο, Τεχνική Χαρακτικής, Αρχή της Τυπογραφίας, Έργα Χαρακτικής Αθήνα, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2010, σ. 16. [Γράφουμε επάνω στην επιφάνεια του χαλκού με πινέλο ή πενάκι το σχέδιο, που επιθυμούμε, όταν στεγνώσει βερνικώνουμε την επιφάνεια και τον βυθίζουμε στο ζεστό νερό. Σε 15 λεπτά η ζάχαρη διαλύεται και πετά το βερνίκι. Το σχέδιο μένει καθαρό εκεί που γράφτηκε, ενώ τα υπόλοιπα τμήματα είναι καλυμμένα με βερνίκι, ακολουθεί το οξύ...].

²¹ Αρφαράς Μιχάλης, Χαρακτική και Έντυπη Τέχνη, Αθήνα εκδόσεις Μεταίχμιο, 2009, σ.132.

στον ίδιο, ανέφερε τα στάδια λιθογραφίας (χαλκογραφίας). –Τάλκ –Γόμα με οξύ 98% γόμα και 2% οξύ έτοιμο. – Ξεπλένουμε ελαφριά με λίγο νερό και στουπί, παίρνουμε σκέτη γόμα και στρώνουμε επάνω, στεγνώνουμε την γόμα, πλένουμε νέφτι τον τσίγκο να σβήσει όλη η δουλειά, μετά πλένουμε με νερό και βάζουμε μαύρο μελάνι που το ανεβάζει, κάνουμε πέρασμα 7 φορές. Όταν ανέβει η δουλειά μας περνάμε σκέτη γόμα, νέφτι και νωπό σφουγγάρι με νερό. Τέλος περνάμε με μελάνι εκτύπωσης²².

Η αρχή της λιθογραφίας στηρίζεται στην φυσική ιδιότητα του λίπους να διώχνει το νερό. Έτσι ένα σχέδιο, φτιαγμένο με ένα λιπαρό κραγιόνι ή μελάνι πάνω σε μια λεία σωστά προετοιμασμένη πέτρα, που η υπόλοιπη επιφάνειά της είναι υδρόφιλη, μπορεί αν μια φορά υγραίνεται και μια φορά μελανώνεται να μας δώσει πολλά αντίτυπα. Το χρώμα που θα περάσει με έναν κύλινδρο, θα κρατηθεί μόνο στα λιπαρά μέρη, ενώ η υγρή επιφάνεια της πέτρας θα το αποβάλει. Η διαδικασία της πρέσας στην συνέχεια είναι αρκετά επίπονη.

Η Διατυπία

Η διατυπία²³ έκανε την εμφάνισή της το 1920 περίπου, αν και ήταν γνωστή ήδη από τον 14^ο αιώνα στον ασιατικό κόσμο. Σαν τεχνική προσφέρει λύση στα προβλήματα εκτύπωσης επάνω σε γυάλινες, ξύλινες, μεταλλικές επιφάνειες. Ονομάστηκε αμερικανική τεχνική. Η διατυπία αναπτύχθηκε παράλληλα με την βιομηχανική. Συνδέθηκε με τις μεταπολεμικές εξελίξεις και το κίνημα της Informel Art και της Pop Art. Τεχνικές που μπορούν να

---

²² Σημειώσεις προσωπικές από το σεμινάριο στην Μεσσήνη.

²³ Αρφαράς Μιχάλης, Χαρακτική και Έντυπη Τέχνη, Αθήνα εκδόσεις Μεταίχμιο, 2009, σ.244.

συνδυαστούν για ένα έντονο χρωματικό αποτέλεσμα είναι οι τεχνικές της λιθογραφίας, του offset και της διατυπίας. Διατυπικές τεχνικές θεωρούνται: η μεταξοτυπία (Sérigraphie) και η φωτομεταξοτυπία. Προσωπικά αγαπώ και με καθηλώνουν οι παραδοσιακότερες μορφές χάραξης, που απαιτούν λιγότερη δυνατή χρήση της τεχνολογίας, ενώ καλλιτεχνικά το εύρος έκφρασης και ρευμάτων που προσφέρουν είναι ανεξάντλητο.

Ιχνηλατώντας τα προβλήματα έρευνας της Ελληνικής χαρακτηριστικής

Ο μεγάλος και σημαντικός χώρος της Ελληνικής χαρακτηριστικής, παραμένει συνολικά ανεξερεύνητος, αυτό σε ένα πρώτο επίπεδο συμβαίνει λόγω της υποβάθμισης της χαρακτηριστικής παγκοσμίως κυρίως τα μεταπολεμικά χρόνια, ανάμεσα στο 1950 και στο 1965, αλλά και λόγω της έλλειψης μιας οργανωμένης θεωρητικής προσέγγισης των προβλημάτων της τεχνικής.

Η τεχνική παρέμενε στο περιθώριο των μεγάλων καλλιτεχνικών θεωριών. Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα στην ιστορία της σύγχρονης τέχνης, το έργο εξετάστηκε μεμονωμένα, αποκομμένο από οποιαδήποτε αναφορά στην τεχνική, είτε από τους θεωρητικούς, είτε από τους ίδιους τους καλλιτέχνες. Με αυτόν τον τρόπο αγνοήθηκαν οι πραγματικές συνθήκες δημιουργίας του καλλιτεχνικού έργου²⁴.

Η τεχνική δεν θα έπρεπε να αποτελεί μια αθέατη απλή υποδομή στην επιφάνεια μιας καλλιτεχνικής δημιουργίας, καθώς μπορεί να αναπτυχθεί σε ενεργό παράγοντα της μορφής και του θέματός της. Συνεπώς η τεχνική αλλαγή συχνά σηματοδοτεί τη μορφοπλαστική και τη θεματική αλλαγή παράλληλα.

Στην ελληνική ιστορία των αρχών του 20 ού αιώνα σε αντίθεση με την πορεία της ευρωπαϊκής χαρακτηριστικής της ίδιας περιόδου, οι θεσμικές

---

²⁴ Μαυρομμάτης Εμμανουήλ, *Μορφοπλαστικές και Τεχνικές Αναζητήσεις της Ελληνικής Χαρακτητικής 1892-1982*, Ρόδος, 1983, σ.13.

προϋποθέσεις μιας διδασκαλίας στην Αθήνα είχαν ως αποτέλεσμα την άνθιση της χαρακτηριστικής τέχνης κυρίως στα 1930 – 1940, που η διδασκαλία στη Σχολή Καλών Τεχνών ανανέωσε την ξυλογραφία²⁵. Η δεύτερη περίοδος ανάπτυξης και άνθισης της χαρακτηριστικής εντοπίζεται στην εποχή μας καθώς οι καλλιτέχνες ανακαλύπτουν ένα καινούργιο ερέθισμα δημιουργίας και έκφρασης μέσα από τις παραδοσιακές πρακτικές.

Η διδασκαλία του Ν. Φέρμπου στο Πολυτεχνείο δεν απέδωσε καλλιτεχνικά στον επιθυμητό βαθμό²⁶. Μόνο οι δουλειές του Αγγελου Θεοδωρόπουλου παρουσίασαν την εποχή εκείνη έντονο ενδιαφέρον. Η χαλκογραφία σε ένα επίπεδο ασκήθηκε περεταίρω από τα μοναστήρια, οι μοναχοί – χαράκτες επικεντρώθηκαν σε θρησκευτικά θέματα, δημιούργησαν κομψοτεχνήματα διακοσμητικών μοτίβων. Η ανάπτυξη της χαρακτηριστικής στην Κέρκυρα τον 19^ο αιώνα οφείλεται στην μακρά παράδοση των συγκεκριμένων γεωγραφικών περιοχών. Υπήρξαν φυσικά και γνωστοί ζωγράφοι, που ατομικά πραγματοποίησαν χαλκογραφίες, ωστόσο η συστηματική επεξεργασία και έρευνα των τεχνικών, όπως και η ώθηση την χαρακτηριστικής με τη μορφή της αυτοτελούς καλλιτεχνικής έκφρασης δόθηκε με το έργο του Δημήτρη Γαλάνη, του Λυκούργου Κογεβίνα και του Μάρκου Ζαβιτζιάνου με κορύφωση φυσικά τον Κεφαλληνό και το Εργαστήριό του. Ο Γαλάνης από την αρχή θεωρήθηκε ως ένας σπουδαίος Έλληνας χαράκτης και η επιρροή, που άσκησε το έργο του στους άλλους καλλιτέχνες, τόσο του εξωτερικού όσο και της Ελλάδας, ήταν μεγάλη.

---

²⁵ Μαυρομμάτης Εμμανουήλ, *Μορφοπλαστικές και Τεχνικές Αναζητήσεις της Ελληνικής Χαρακτηκής 1892-1982*, Ρόδος, 1983, σ.13.

²⁶ Μαυρομμάτης Εμμανουήλ, *Μορφοπλαστικές και Τεχνικές Αναζητήσεις της Ελληνικής Χαρακτηκής 1892-1982*, Ρόδος, 1983, σ.15.

Σημαντικά σημεία της ιστορίας της ελληνικής χαρακτηριστικής και τυπογραφίας

Πρέπει να τονιστεί πως στην αρχή η χαρακτηριστική στην Ελλάδα ήταν «εφαρμοσμένη» τέχνη και αφορούσε κυρίως την τέχνη του βιβλίου. Οι ξυλογραφίες ή οι λιθογραφίες, λιγότερο και σχετικά αργότερα κάποιες χαλκογραφίες, χρησιμοποιούνται για την εικονογράφηση βιβλίων, περιοδικών και εφημερίδων. Δεν υπήρχαν πρωτότυπα θέματα χαρακτηριστικών έργων, καθώς τα όποια χαρακτηριστικά δημιουργούσαν οι τεχνίτες, ήταν αντίγραφα ξένων τυπωμάτων.

Στην Ελλάδα τα πρώτα χαρακτηριστικά, οι πρώτες χαλκογραφίες τυπώθηκαν τον 18ο αιώνα, από Αγιορείτες μοναχούς, οι οποίοι ονομάζονταν και «σταμπαδούροι». Οι μοναχοί μέχρι τότε χάραζαν κυρίως μέταλλο, φιλοτεχνώντας ανάγλυφα θρησκευτικά θέματα, όπως καλύμματα ευαγγελίων και λειψανοθηκών²⁷. Τα πρώτα εργαστήρια χαλκογραφίας φιλοξενήθηκαν στη σκήτη του Προφήτη Ηλία της Μονής Κουτλουμουσίου, στο κελί των Αρχαγγέλων της Μονής Χιλανδαρίου, στο κελί των Αρχαγγέλων της Μονής Μεγίστης Λαύρας, στη Μονή Βατοπαιδίου^{28, 29}. Το

---

²⁷ Παυλόπουλος Δημήτρης, *Χαρακτική - Γραφικές Τέχνες, Ιστορία - Τεχνικές - Μέθοδοι - Γλωσσάρια Όρων*, Αθήνα 2011, σ. 37.

²⁸ *Χάρτινες Εικόνες, Ορθόδοξα θρησκευτικά χαρακτηριστικά, 1665-1899*, 2τ., Αθήνα 1986.

1759 ιδρύεται τυπογραφείο στο Άγιον Όρος κατόπιν προτροπής του διευθυντή της Αθωνιάδος Σχολής Ευγενίου Βουλγάρεως, ο οποίος από το 1754, όπως φαίνεται σε επιστολή του, δρομολογούσε την ίδρυση του τυπογραφείου στη χερσόνησο του Άθω³⁰. Ο αρχιμανδρίτης Κοσμάς ο Επιδαύριος χρηματοδότησε την απόκτηση του πιεστηρίου, το οποίο χειριζόταν ο Θάσιος τυπογράφος, Σωτήριος Δούκας. Ένα μόνο βιβλίο, η *Εκλογή του Ψαλτηρίου* τυπώθηκε στο πιεστήριο αυτό το 1759, που επιμελήθηκε ο μοναχός Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, καθώς έκλεισε μετά το 1759 όταν έφυγε ο Βούλγαρις από το Άγιο Όρος.

Στα Επτάνησα -τότε δεν άνηκαν στην Ελλάδα- παρουσιάστηκε μία περίοδος άνθησης της χαρακτηριστικής τέχνης τον 19^ο αιώνα. Στην Κέρκυρα το 1815 ιδρύθηκε η πρώτη Σχολή Καλών Τεχνών, επονομαζόμενη ως *Κατάστημα Ωραίων Τεχνών*. Σε αυτή την Σχολή δίδαξαν την τεχνική της χαλκογραφίας οι Κερκυραίοι: Παύλος Προσαλέντης (1784-1837), ο οποίος ήταν γλύπτης και ζωγράφος, καθώς και ο γλύπτης Ιωάννης Βαπτιστής Καλοσγούρος (1794 - 1878). Με την χαρακτηριστική τέχνη ασχολήθηκαν λίγο και οι εξής: ο Κεφαλλονίτης καλλιτέχνης Γεράσιμος Πιτσαμάνος (1787-1825), και ο Ηπειρώτης Γεώργιος Παπαγεωργίου {Καλαρρυώτης}. Ο Καλαρρυώτης αργυροχόος και μαθητής της Σχολής της Κέρκυρας, χαράζει από το 1828 έως το 1830 τέσσερις χαλκογραφίες προσώπων: την προσωπογραφία του λόρδου

---

²⁹ π. Ιουστίνου Σιμωνοπετρίτου, «Αγιορείτες χαλκογράφοι» (*Μεταβυζαντινά Χαρακτικά*, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη 10 Νοεμβρίου 1995), Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, Αθήνα 1999, σ.σ. 70, 72.

Στην Αγιορείτικη Φωτοθήκη έχουν συγκεντρωθεί με την συμβολή του Ιουστίνου Σιμωνοπετρίτου, πολλά θρησκευτικά χαρακτικά, τα οποία δεν πρόλαβε (καθώς χάθηκε νωρίς) να τα εκδώσει τεκμηριωμένα ο αείμνηστος Γιώργος Γκολομπίας (1961-2009), συλλέκτης – γιατρός.

³⁰ Η αείμνηστη Ντόρη Παπαστράτου (1923-1987) μελέτησε λεπτομερώς 618 χαρακτικά με θρησκευτικά θέματα. Το 1944 οι κόρες της: Μαρίνα Ηλιάδη και Δάφνη Παπαπαναγιώτου χάρισαν 133 χαλκογραφίες, 1 ξυλογραφία, 50 λιθογραφίες, 13 αντιμήνια, 2 συγχωροχάρτια και 8 χαραγμένες πλάκες στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού στη Θεσσαλονίκη.

Βύρωνα, του Καποδίστρια, του Καραϊσκάκη και του βασιλιά της Αγγλίας Γεωργίου Δ'. Ηπειρώτης ήταν και ο Παύλος Ι. Λάμπρος (1820-1887), ο οποίος σπούδασε χαρακτηριστική στη Σχολή Καλών Τεχνών της Κέρκυρας (1831-'34). Το 1836 φιλοτέχνησε μια χαλκογραφία στην οποία αναπαριστούσε την προσωποποίηση της πληγωμένης Ελλάδας από τον Τούρκο (Τουρκικό ζυγό)³¹. Τον Προσαλέντη διαδέχτηκε στη Σχολή της Κέρκυρας ο Κεφαλλονίτικης καταγωγής χαρακτήρας - ζωγράφος Διονύσιος Βέγιας (~1810-1884). Δίδαξε από το 1839 μέχρι το 1854, ενώ χάραξε αρκετές χαλκογραφίες εκ των οποίων κάποιες ήταν αντίγραφα χαρακτηριστικών έργων Ευρωπαϊκών καλλιτεχνών³².

Στην Ελλάδα των αρχών της Επανάστασης του 1821, δεν υπήρχαν τυπογραφεία. Οι οπλαρχηγοί σύντομα συνειδητοποίησαν πως η συνδρομή του Τύπου θα ήταν σημαντική για την έκβαση του Αγώνα, έτσι ζήτησαν ένα τυπογραφικό πιεστήριο, το οποίο ο Δημήτριος Υψηλάντης έφερε από την Τεργέστη στην Ύδρα τον Ιούνιο του 1821. Το πιεστήριο αυτό είχε επιφάνεια τυπώματος οκτώ σελίδων όγδοου σχήματος, με στοιχεία 12 στιγμών, ωστόσο δεν υπήρχε τυπογράφος με τις αντίστοιχες γνώσεις χειρισμού να το δουλέψει. Κλήθηκαν τότε: από τα Ψαρά ο Κωνσταντίνος Τόμπρας (τέλη 18^{ου} αιώνα-1846), ο οποίος είχε μαθητεύσει στο Παρίσι επί δύο χρόνια κοντά στον Αμπρουάζ Φερμέν Ντιντό (1790-1876), καθώς και ο βοηθός του ο Αναστάσιος Νικολαΐδης (τέλη 18^{ου} αιώνα-μετά το 1849). Ο Τόμπρας και ο Νικολαΐδης μετά από ταξίδι, ξεκινώντας από την Ύδρα στα Βέρβαινα μέσω Αστρους, έφτασαν στην Καλαμάτα και λειτούργησαν σε ένα τζαμί το πρώτο Ελληνικό τυπογραφείο, την *Τυπογραφία της Διοικήσεως*. Οι πρώτες προκηρύξεις της

---

³¹ Η χαλκογραφία αυτή ανήκει σε ιδιωτική συλλογή.

³² Παυλόπουλος Δημήτρης, *Χαρακτική - Γραφικές Τέχνες, Ιστορία - Τεχνικές - Μέθοδοι - Γλωσσάρια Ορων*, Αθήνα 2011, σ. 38.

Επανάστασης τυπώθηκαν σε αυτό, όπως και η πρώτη τυπωμένη στην Ελλάδα εφημερίδα, η *Σάλπιγξ Ελληνική*. Το 1822 η *Τυπογραφεία της Διοικήσεως* ακολουθώντας την Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδος μεταφέρθηκε στην Κόρινθο. Ένα πιεστήριο ακόμα εστάλη από το Λιβόρνο. Στα δύο αυτά πιεστήρια τυπώθηκαν τα *Προσωρινά Πολιτεύματα της Ελλάδος* μάλιστα η πρώτη έκδοση πραγματοποιήθηκε με το παλαιότερο πιεστήριο ενώ η δεύτερη με το νεότερο. Όμως, με την κατάληψη της Κορίνθου από τα στρατεύματα του Δράμαλη τον Ιούλιο του 1822, καταστράφηκαν και τα δύο πιεστήρια.

Ο Άγγλος συνταγματάρχης Λέστερ Φιτζέραλντ Τσάρλς Στάνχοπ (1784-1862), αντιπρόσωπος του Φιλελληνικού Κομιτάτου του Λονδίνου επισκέφτηκε την 1 Δεκεμβρίου του 1823 το Μεσολόγγι με σκοπό να συναντήσει τον Λόρδο Βύρωνα. Μέχρι το Κομιτάτο να στείλει τέσσερα πιεστήρια, εκ των οποίων τα δύο ήταν τυπογραφικά και τα άλλα δύο λιθογραφικά, χρησιμοποίησε το πιεστήριο του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου που είχε σταλεί από την Πίζα το 1821. Με αυτό το πιεστήριο τυπώθηκαν μεταξύ άλλων το αγγελτήριο θανάτου του Λόρδου Βύρωνα, στις 7 Απριλίου του 1824 και ο επικήδειος λόγος για τον ποιητή στις 10 Απριλίου, από τον Σπυρίδωνα Τρικούπη.

Ο Δημήτριος Μεσθενεύς από την Θεσσαλονίκη ήταν εκείνος που έχοντας κάνει σπουδές στο Παρίσι, διευθύνει το πιεστήριο του Στάνχοπ με βοηθούς Μεσολογγίτες, τον Αθανάσιο και Ιωάννη Πεπονή, τον Χρήστο Ντάγκα, όπως και τον Σάμιο Σπυρίδωνα Παιδάκο³³. Στις 20 Απριλίου του 1824 άρχισε να λειτουργεί και το καινούργιο πιεστήριο που έφτασε στο

---

³³ Π. Καρυκόπουλου, «Δ. Μεσθενέας. Ο Τυπογράφος αγωνιστής του Μεσολογγίου», περ. Βιβλιοφιλία, τχ. 1 [Αθήνα 1976], σ.7.

Μεσολόγγι από το Κομιτάτο. Ο απεσταλμένος του Κομιτάτου, Έντουαρντ Μπλακιέρ (1779-1832), όταν έφτασε στο Μεσολόγγι το 1824 είπε πως «Το νέο θέαμα των δύο πιεστηρίων και αρκετών στοιχειοθετών, που εργάζονται εντατικά για να διαδώσουν τα φώτα της αλήθειας και της ελευθερίας σε μια χώρα από όπου είχαν εξοστρακιστεί [...] δεν μπορεί παρά να προκαλέσει θαυμασμό³⁴».

Το πιεστήριο του Μαυροκορδάτου, όπως και το ένα λιθογραφείο του Κομιτάτου, μεταφέρθηκαν στο Ναύπλιο. Ο Παύλος Πατρίκιος με σπουδές τυπογραφίας στην Κωνσταντινούπολη και την Ρουμανία διετέλεσε διευθυντής της Τυπογραφίας της Διοικήσεως. Το άλλο τυπογραφείο του Κομιτάτου δόθηκε στην Αθήνα και από τον Αύγουστο του 1824 εξέδιδε την *Εφημερίδα των Αθηνών*, του Γεωργίου Ψύλλα. Ο πρώτος τυπογράφος στην Αθήνα υπήρξε ο Νικόλαος Βαρότσης (τέλη 18^{ου} – μέσα 19^{ου}), ο οποίος είχε σπουδάσει στην Βενετία. Το πρώτο «αθηναϊκό» βιβλίο που τυπώθηκε ήταν *Τα Λυρικά και Βακχικά*, του Αθανασίου Χριστόπουλου³⁵.

Παράλληλα το άλλο λιθογραφείο του Κομιτάτου εκείνο του Στάνχοπ πήγε στα Ψαρά τον Απρίλιο του 1824, εκεί ο οπλοποιός Κωνσταντίνος Δημίδης (1789-1869) είχε φτιάξει και ένα πιεστήριο με το οποίο τύπωνε μονόφυλλα, λίγο αργότερα όμως στις 20 Ιουνίου του 1824 έγινε η καταστροφή των Ψαρών από τους Τούρκους.

Στις αρχές του 1824 ο Γάλλος φιλέλληνας τυπογράφος Ντιντό είχε χαρίσει ένα πιεστήριο στην Ύδρα. Από το 1822 λειτουργούσε στο νησί ένα μικρό τυπογραφείο, που το χειριζόταν ένας Ελβετός ωρολογοποιός και το

---

³⁴ Ed. Blaquièrre, *Narrative of a Second Visit in Greece : including facts connected with the Last Days of Lord Byron; Extracts from Correspondence, Official Documents, &c.*, Λονδίνο 1825, σ. 50.

³⁵ Παυλόπουλος Δημήτρης, *Χαρακτική - Γραφικές Τέχνες, Ιστορία – Τεχνικές – Μέθοδοι - Γλωσσάρια Όρων*, Αθήνα 2011, σ. 40.

χρηματοδότησαν τα αδέρφια Τομπάζη. Σε αυτό τυπώθηκαν τα πρώτα φύλλα της εφημερίδας ο *Φίλος του Νόμου* (1824-1827), που είχαν τα αδέρφια Γεώργιος και Λάζαρος Κουντουριώτης.

Όταν έφτασε στην Ελλάδα ο Ιωάννης Καποδίστριας τον Ιανουάριο του 1828, ήταν σε λειτουργία η Τυπογραφία της Διοικήσεως στο Ναύπλιο και την Αίγινα, όπως και τα δύο τυπογραφία της Ύδρας. Ο κυβερνήτης διόρισε ως διευθυντή τον τυπογράφο Γεώργιο Αποστολίδη - Κοσμητή, ο οποίος ανέλαβε την θέση του τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου, ενώ πριν από αυτόν είχε διετελέσει διευθυντής στις 29 Σεπτεμβρίου του 1825 με πράξη του Εκτελεστικού Σώματος ο λόγιος κληρικός Θεόκλητος Φαρμακίδης (1784-1860).

Με την άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα δημοσιεύτηκε νέος νόμος στις 10/22 Δεκεμβρίου 1833, «Περί οργανισμού του Βασιλικού Τυπογραφείου³⁶», το οποίο και λειτούργησε μέχρι το 1834 στο Ναύπλιο και έπειτα μεταφέρθηκε στην νέα πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, στην Αθήνα.

Το κτίριο του παλαιού *Εθνικού Τυπογραφείου*³⁷, το πρώτο δημόσιο βιομηχανικό τυπογραφείο της Αθήνας, βρίσκεται στο οικοδομικό τετράγωνο, που ορίζεται από τις οδούς Σταδίου, Αρσάκη, Πανεπιστημίου και Σανταρόζα καταλαμβάνοντας το τμήμα προς την οδό Σταδίου. Λόγω έλλειψης λεπτομερών και συγκεκριμένων στοιχείων, έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις ως προς τη χρονολογία κατασκευής του και τον αρχιτέκτονα. Η

---

³⁶ Μετά την επανάσταση και τον διωγμό του Όθωνα από την Ελλάδα, το 1862, ο οικονόμος της Βασιλικής Τυπογραφίας και Λιθογραφίας, Ιωάννης Πατρίκιος βλέποντας την δυσαρέσκεια του κόσμου, αντικατέστησε στην επιγραφή το «Βασιλική Τυπογραφία...» με το «Εθνική Τυπογραφία...». Η αλλαγή αυτή μάλιστα κυρώθηκε με νόμο στις 29 Δεκεμβρίου 1887.

³⁷ Η ανάλυση για το κτίριο του παλαιού *Εθνικού Τυπογραφείου* είναι προϊόν προσωπικής έρευνας, μεταξύ πολλών άλλων δημοσίων κτιρίων και οικιών, την οποία εκπόνησα για λογαριασμό του Μουσείου της Πόλεως των Αθηνών - Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία.

επικρατέστερη εκδοχή είναι ότι η κατασκευή του ξεκίνησε στο τέλος του 1834 και ολοκληρώθηκε το 1835³⁸ σε σχέδια του γερμανικής καταγωγής αρχιτέκτονα της Ελληνικής Κυβέρνησης Joseph Hoffer.

Κατατάσσεται στα πρώτα δημόσια κτίρια και ανεγέρθη για να στεγάσει τη Βασιλική Τυπογραφία (**φωτογραφία 1³⁹**), (μετέπειτα Βασιλική Τυπογραφία και Λιθογραφία). Λόγω της ανάγκης της εποχής για ανέγερση κτιρίων, η οικοδόμηση του ήταν γρήγορη και χωρίς ιδιαίτερες κατασκευαστικές δυσκολίες (**φωτογραφία 2⁴⁰, 3⁴¹**). Αποτέλεσε ωστόσο ένα από τα πρώτα δείγματα ενός πρώιμου, λιτού και αυστηρού κλασικισμού.

Αξίζει να σημειωθεί ότι την εποχή εκείνη η περιοχή, ευρισκόμενη έξω από τα τείχη του Χασεκή, ήταν ερημική και μακριά από την πόλη. Στη θέση της σημερινής οδού Σταδίου υπήρχε τάφος που χώριζε το κτίριο από την πόλη. Το κτίριο εμφανίζεται στο Panorama του Stademann (1835), στο χάρτη του Stauffert (1836) και στο χάρτη του Aldenhoven (1837). Στην αρχική του μορφή ήταν σε σχήμα Π, διέθετε καθαρό γεωμετρικό όγκο, ενώ ήταν ιδιαίτερος εντυπωσιακό και λειτουργικό⁴². Όταν χτίστηκε υπήρχε μπροστά του μια ξύλινη γέφυρα που ένωνε τις δύο όχθες του ρέματος που ήταν τότε η οδός Σταδίου.

Εμφανείς ήταν οι αναφορές στην αρχιτεκτονική των αρχαίων μνημείων, κυρίως στις παραστάδες, στα επίκρανα και στο αέτωμα, χαρακτηριστικά που παραπέμπουν στις μελέτες του Hoffer για τα μνημεία

---

³⁸ Τραυλός, «Πολεοδομική Εξέλιξις των Αθηνών», Αθήναι 1960, σ.242.

³⁹ Το Παλαιό Εθνικό Τυπογραφείο και η Οικία Prokesch von Osten (εκεί που δείχνει το κόκκινο βέλος) Αθήνα 1836.

⁴⁰ Θανάπουλος, *Αθηναϊκά Μνημειακά Κτίρια του 19^{ου} και των Αρχών του 20^{ου} αιώνα*, Τόμος Α., σ.σ. 108, 109.

⁴¹ Θανάπουλος, *Αθηναϊκά Μνημειακά Κτίρια του 19^{ου} και των Αρχών του 20^{ου} αιώνα*, Τόμος Α., σ.σ. 116, 117.

⁴² Μπίρης, Μ., Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ., *Νεοκλασική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα 2001, σ. 98.

της Ακρόπολης. Η οικοδομή περιγράφεται στον Τύπο της εποχής ως «πλουσία και λαμπρά, παγιωτάτη και ευρυχωροτάτη». Διέθετε ισόγειο και πρώτο όροφο (στο κεντρικό τμήμα του μόνο), ενώ λόγω κλίσης του εδάφους το τμήμα προς την οδό Σανταρόζα διέθετε και υπόγειο. Ολόκληρο το κτίριο κάλυπτε κεραμοσκεπή, ενώ η είσοδος του ήταν από την οδό Σταδίου. Η θεμελίωση του ήταν από συνεχή λιθοδομή. Αρχικά, ο κατακόρυφος φέρων οργανισμός αποτελείτο με τοιχοποιία από λιθοδομές με τη χρήση ξυλοδεσιών, ενώ ο οριζόντιος από ξυλοδομές⁴³. Τέλος, ιδιαίτερα εντυπωσιακή ήταν η ξύλινη οροφή.

Το 1844 ο πρώτος όροφος μετετράπη σε κατοικία του εκάστοτε διευθυντή του Τυπογραφείου⁴⁴. Τη νύχτα της 25^{ης} προς 26^{ης} Αυγούστου 1854 εκδηλώθηκε πυρκαγιά στο τμήμα αυτό όπου κατοικούσε ο τότε διευθυντής Ι. Καρπούνης, υπολοχαγός του Πυροβολικού. Ο ίδιος απουσίαζε με την οικογένειά του. Ο πρώτος όροφος καταστράφηκε ολοσχερώς και κατέρρευσε φλεγόμενος προκαλώντας εκτεταμένες ζημιές στο κεντρικό τμήμα του ισόγειου και σε μέρος του εξοπλισμού του τυπογραφείου. Τα δημοσιεύματα της εποχής θεώρησαν τον Καρπούνη⁴⁵ ως υπαίτιο της καταστροφής. Στη κτήριο έγιναν πρόχειρες επισκευές χωρίς να αποκατασταθεί ο όροφος⁴⁶. Έτσι, μέχρι το 1931, το κτήριο παρέμεινε μονώροφο. Στο διάστημα 1890-1931 έγιναν διάφορες επεμβάσεις, οι κυριότερες από τις οποίες ήταν η διαμόρφωση κήπου στο πίσω μέρος και η προσθήκη δύο πτερυγών επί των οδών Αρσάκη και Σανταρόζα, εφαπτόμενων στο αρχικό κτήριο. Το 1906 η

---

⁴³ Τραυλός, Ι., *Νεοκλασική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, εκδ. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1967, 240.

⁴⁴ Θανόπουλος, *Αθηναϊκά Μνημειακά Κτίρια του 19ου και των Αρχών του 20ου αιώνα*, Τόμος Α., σ. 99.

⁴⁵ Εφημερίδες: «Πανελλήνιον», 25/8/1854 και 7/9/1854, «Αιών» 28/8/1854, «Αθηνά» 3/9/1854, «Ανεξάρτητος» 23/2/1855.

⁴⁶ Εφημερίδα «Αθηνά», αρ. 2154, 3/9/1854.

Τυπογραφία μετακόμισε σε νεόδμητο κτήριο στην οδό Καποδιστρίου, με αποτέλεσμα το κτήριο του Εθνικού Τυπογραφείου να υποβαθμιστεί. Μέχρι το 1931 δεν υπάρχουν σαφή στοιχεία για τη χρήση του κτηρίου, είναι πιθανόν όμως να είχαν εγκατασταθεί σε αυτό υπηρεσίες του Πρωτοδικείου.

Στο διάστημα 1931-32 έγιναν εκτεταμένες εργασίες αποκατάστασης σε σχέδια του αρχιτέκτονα του Δημοσίου Φοίβου Ζούκη, ο οποίος αναφέρει ότι το 1931 το κτήριο είχε μετατραπεί σε ερείπιο. Εκτός από την αποκατάσταση και αναμόρφωση των όψεων, προστέθηκε ένας πλήρης όροφος και νέα πτέρυγα, κάνοντας το κτήριο διώροφο, σε «νεοκλασικό ρυθμό κατά τη νοοτροπία του γαλλικού εκλεκτικισμού των αρχών του 20^{ου} αιώνας»⁴⁷. Ο Ζούκης ενίσχυσε το κτήριο χρησιμοποιώντας οπλισμένο σκυρόδεμα, τούβλα και σιδηροδοκούς σχήματος διπλού «Τ», αντικατέστησε τα παράθυρα με νέα γαλλικού τύπου και τοποθέτησε μωσαϊκά δάπεδα⁴⁸. Με τις επεμβάσεις του, δημιούργησε ένα ενιαίο συγκρότημα αποτελούμενο από το αρχικό κτήριο και τις διάφορες επεκτάσεις το οποίο διέθετε ένα χαρακτηριστικό εσωτερικό διάδρομο επικοινωνίας σε σχήμα «όμικρον»⁴⁹. Αμέσως μετά την ολοκλήρωση των εργασιών, στο συγκρότημα στεγάστηκε το Πρωτοδικείο Αθηνών. Έκτοτε έγιναν διάφορες μικροεπεμβάσεις στο κτήριο, από το 1974 και μετά. Το 1980 εκδηλώθηκε νέα πυρκαγιά η οποία κατέστρεψε μέρος της στέγης. Η αποκατάσταση της από το Υπουργείο Δικαιοσύνης ήταν άμεση.

Το 1984 το Πρωτοδικείο μετακόμισε στα κτήρια της πρώην Σχολής Ευελπίδων. Μέχρι το 1987 είχαν κατεδαφιστεί όλα τα μεταγενέστερα κτήρια του τετραγώνου, εκτός του στεγάστρου, δίνοντας τη θέση τους στη σημερινή

---

⁴⁷ Μπίρης, Μ., «Η Ανασυγκρότηση της Αθήνας κατά την Οθωνική Περίοδο. Η Αρχιτεκτονική των Κτιρίων της», Εθνική Πινακοθήκη, *Αθήνα – Μόναχο*, σ.σ. 95-108.

⁴⁸ Θανόπουλος, Αθηναϊκά Μνημειακά Κτίρια του 19ου και των Αρχών του 20ου αιώνα, Τόμος Α., σ. 102.

⁴⁹ Κορρέ, Κόμτσιου, Τοκατλίδη, «Το Παλαιό Εθνικό Τυπογραφείο στην Αθήνα», περ. *Αρχαιολογία*, τχ. 45, Αθήνα Δεκέμβριος 1992, σ.σ. 62-79.

πλατεία Δικαιοσύνης. Το ίδιο έτος έγινε αποτύπωση των βλαβών του κτηρίου και τον Ιούνιο του 1989 αφαιρέθηκαν όλα τα εξωτερικά επιχρίσματα μέχρι το ύψος της στέψης του ισογείου. Σε συνέχεια σχετικής μελέτης του 1990, έγιναν διάφορες εργασίες αποκατάστασης οι οποίες όμως διεκόπησαν λίγο μετά⁵⁰. Το 1996-7 κατεδαφίστηκε και το στέγαστρο της πίσω πλευράς. Το 1999 προτάθηκε εκ νέου η αποκατάσταση του κτηρίου σε συνδυασμό με την διαμόρφωση της πλατείας. Δυστυχώς, νέα πυρκαγιά στις 18 Αυγούστου του 2000 καθυστέρησε την έναρξη των εργασιών. Τελικώς, η αποκατάσταση άρχισε τον Απρίλιο του 2002 και διήρκησε ένα έτος.

Στο Σχολείο των Τεχνών της Ελλάδος η τέχνη της ξυλογραφίας αρχίζει να διδάσκεται από το 1843 και η χαλκογραφία από το 1854. Η λιθογραφία ολόκληρο τον 19^ο αιώνα δεν διδάσκεται καθόλου στο Σχολείο των Τεχνών. Όσοι επιθυμούσαν να ασχοληθούν με την λιθογραφία μαθήτευαν κοντά σε εξειδικευμένους Γερμανούς τεχνίτες, που είχαν φτάσει μαζί με τα μέλη της Αντιβασιλείας από το Μόναχο, οι οποίοι εργάζονταν στα νεοπαγή λιθογραφεία της Αθήνας.

---

⁵⁰ Θανόπουλος, *Αθηναϊκά Μνημειακά Κτίρια του 19ου και των Αρχών του 20ου αιώνα*, Τόμος Α., σ. 102.

Οι τρεις δάσκαλοι της χαρακτηριστικής στην ΑΣΚΤ πριν από τον Κεφαλληνό

Ο ιερομόναχος Αγαθάγγελος Τριανταφύλλου

Ο ιερομόναχος Αγαθάγγελος Τριανταφύλλου (φωτογραφία 4) υπήρξε ο πρώτος Ξυλογλύπτης-χαρακτήρας, δάσκαλος της χαρακτηριστικής στο Σχολείο των Τεχνών στην Ελλάδα (φωτογραφία 5⁵¹). Γεννήθηκε στην Νιγρίτα Σερρών περίπου το 1786 και πέθανε στην Αθήνα το 1872. Έμαθε τα πρώτα του γράμματα στην μικρή αυτή πόλη της γέννησής του, στην οποία τότε ζούσαν 500 περίπου οικογένειες και υπήρχε εκεί ένα μικρό ελληνικό σχολείο. Η καταγωγή της οικογένειάς του λέγεται πως ήταν από το χωριό Κρασιά του Ολύμπου, ωστόσο το 1770 οι πρόγονοί του έφτασαν στη Νιγρίτα μετά τα Ορλωφικά και εγκαταστάθηκαν εκεί.

Σε νεαρή ηλικία χρίστηκε μοναχός στην ιερά κοινότητα του Αγίου Όρους, καθώς παραδοσιακά η περιοχή της Νιγρίτας και της κάτω κοιλάδας του Στρυμόνα διατηρούσε θερμές σχέσεις από τα Βυζαντινά ακόμα χρόνια με την αθωνική πολιτεία. Διάλεξε το όνομα Αγαθάγγελος, που ήταν προσφιές την εποχή εκείνη ανάμεσα στους κόλπους των Αγιορειτών τόσο

---

⁵¹ Φίλιππου Μαργαρίτη, *Ομιλος καθηγητών του Σχολείου των Τεχνών*, π. 1856, φωτογραφία σε χαρτί άλατος, 17,4 εκ. x 21,4 εκ., Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (λεύκωμα 6789/1, αρ. φωτογραφίας 47).

Από τα αριστερά προς τα δεξιά διακρίνονται στην φωτογραφία οι εξής διδάσκαλοι, ο Ιωσήφ Μίνδλερ που δίδασκε Στενογραφία, ο Αγαθάγγελος Τριανταφύλλου, που παρέδιδε μαθήματα Ξυλογραφίας, Χαλκογραφίας και Εκκλησιαστικής Ξυλογλυπτικής, ο Γεώργιος Φυτάλης διδάσκαλος της Πλαστικής, ο Γρηγόριος Γ. Παπαδόπουλος της Καλλιτεχνολογίας και Μυθολογίας, ο Στέφανος Σταυρινάκης της Ανατομίας, ενώ καθισμένοι είναι οι Ξαβέριος Λάνδερερ ο οποίος ήταν διδάσκαλος της Χημείας και τέλος ο Ξενοφών Π. Ιωαννίδης της Καλλιγραφίας.

μοναχών όσο και επισκόπων, καθώς έμμεσα παρέπεμπε στο χρησμολογικό αποκαλυπτικό κείμενο και κρατούσε ζωντανή την ελπίδα του υπόδουλου ελληνικού λαού εναντίον του τουρκικού ζυγού.

Ο Αγαθάγγελος διδάχτηκε την ξυλογλυπτική κοντά σε ιερομόναχους ξυλογλύπτες και χαράκτες. Εργάστηκε ως χαράκτης στην Αθήνα, την Τήνο και την Ύδρα, το χρονικό διάστημα από το 1826 μέχρι το 1856. Είναι γνωστή η ύπαρξη πέντε χαλκογραφιών του : -*Ο ιερός ναός Ευαγγελίστριας Τήνου*, 1827, 1842. -*Ο άγιος Κωνσταντίνος ο Ύδραϊος*, 1829. -*Ιδε ο Άνθρωπος*, 1843. -*Αντιμήνσιο*, 1856⁵².

Μετά από την αναβάθμιση του Σχολείου των Τεχνών στο Βασιλικό Πολυτεχνείο της Αθήνας, ο Αγαθάγγελος Τριανταφύλλου διορίστηκε διδάσκαλος της ξυλογραφίας τον Οκτώβριο του 1843. Εκείνη την εποχή η ξυλογραφία δεν αποτελούσε αυτοτελή τέχνη, αλλά ήταν η τεχνική που υποστήριζε άμεσα την τυπογραφία. Την χρησιμοποιούσαν για την εικονογράφηση περιοδικών και εφημερίδων όπως και για κάθε έκδοση βιβλίων. Ο ιερομόναχος παρέδιδε κάθε Δευτέρα και Πέμπτη από τις 2:00 μέχρι τις 5:00 μ.μ. μαθήματα ξυλογραφίας. Στην πορεία ανέλαβε να διδάξει και την τέχνη της χαλκογραφίας από το 1854, ενώ από το 1865 ανέλαβε και τα μαθήματα εκκλησιαστικής ξυλογλυπτικής. Το πρόγραμμα σπουδών ήταν τριετές. Στο πρώτο έτος οι φοιτητές σπούδαζαν την ξυλογραφία, στο δεύτερο την αντιγραφική ξυλογραφία από χαλκογραφία και στο τρίτο την αντιγραφική ξυλογραφία από ελαιογραφία. Μάλιστα ο Αγαθάγγελος δίδαξε την τεχνική της όρθιας ξυλογραφίας και την χαλκογραφία με την χρήση καλεμιού. Το μάθημα της όρθιας ξυλογραφίας ήταν στην αρχή οργανωμένο

---

⁵² Μπόλης (Γιάννης), Παυλόπουλος (Δημήτρης), *Διδάσκαλοι της Χαρακτικής 1843-1915, Ελληνική Χαρακτική - 19^{ος} Αιώνας, 1*, Εργαστήριο Χαρακτικής Ηλία Ν. Κουβέλη, Αθήνα 2003, σ. 24.

σε δύο τάξεις όμως από το σχολικό έτος 1848 - 1849 διαιρέθηκε σε τρεις. Το 1856 στο πρόγραμμα σπουδών έκανε την εμφάνισή της μία προπαρασκευαστική τάξη με σκοπό την απόκτηση κάποιων απαραίτητων βασικών γνώσεων, αυτή των «αρχαρίων» όπως ονομάστηκε, ή «της τιμής».

Οι πρώτοι Έλληνες χαρακτές που μαθήτευσαν κοντά του ήταν οι : Γεώργιος Γραμμανδάνης Νικόλαος Αρμάος, Ιωάννης Λούβαρης, Ηλίας Μελαχούρης, Γεώργιος Σ. Παναγιωτάκης, Βασίλειος Βουλίκης, Περικλής Σκιαδόπουλος, Σπυρίδων Λαμπράκης, Περικλής Παρασκευάς, Ιωάννης Γ. Πλατύς και αρκετοί άλλοι⁵³. Ήδη από τον πρώτο χρόνο της λειτουργίας του Σχολείου των Τεχνών στο Βασιλικό Πολυτεχνείο της Αθήνας, υπό τη διεύθυνση του Καυταντζόγλου, καθιερώθηκε στην συνείδηση του κόσμου ως σχολείο καλλιτεχνικής εκπαίδευσης και προβλήθηκε ως σύμβολο της καλλιτεχνικής αναγέννησης, μέσα σε εξαιρετικά δύσκολες πολιτικο-κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Ο ίδιος ο διευθυντής, υποσχόταν την πρόοδο και ένα ελπιδοφόρο μέλλον μέσω της συνέχειας της ελληνικής τέχνης, η οποία προέρχεται από την αρχαία ελληνική και παράλληλα συνέδεσε το νεοσύστατο κράτος, αφενός με την αρχαία τέχνη και αφετέρου με την τέχνη της πολιτισμένης Ευρώπης.

Οι πρώτες ξυλογραφίες των μαθητών του Αγαθάγγελου Τριανταφύλλου δημοσιεύτηκαν στα περιοδικά *Ευτέρπη* (1847-1855) και *Πανδώρα* (1850-1872). Το περιοδικό *Πανδώρα* φιλοξένησε σε πιο σταθερή βάση τα έργα των πρώτων αποφοίτων του Πολυτεχνείου μετά την απόφαση των εκδοτών του περιοδικού να υποστηρίξουν με όποιο κόστος τους Έλληνες καλλιτέχνες. Τα περισσότερα έργα ήταν τεχνικά άρτια, συνήθως αντίγραφα

---

⁵³ Μπόλης (Γιάννης), Παυλόπουλος (Δημήτρης), *Διδάσκαλοι της Χαρακτικής 1843-1915, Ελληνική Χαρακτική - 19^{ος} Αιώνας, 1*, Εργαστήριο Χαρακτικής Ηλία Ν. Κουβέλη, Αθήνα 2003, σ.σ. 24-25.

ξένων προτύπων σε όρθιο ξύλο. Μάλιστα δεν είχαν τίποτα να ζηλέψουν από τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά, αντιθέτως αποκτούν μεγαλύτερη αξία δεδομένου ότι δημιουργήθηκαν σε δυσκολότερες συνθήκες και με ελλείψεις σε υλικά και εργαλεία.

Η δουλειά του Αγαθάγγελου παρουσιάστηκε σε αρκετές εκθέσεις του εξωτερικού με επιτυχία, θεωρήθηκε άξιος συνεχιστής της εκκλησιαστικής μικρογλυπτικής παράδοσης. Εξέθετε με άλλους καθηγητές στις εκθέσεις του Πολυτεχνείου, που είχε καθιερώσει ο διευθυντής Καυταντζόγλου μετά την λήξη των ετήσιων σπουδαστικών διαγωνισμών. Το 1851 παρουσίασε στη Διεθνή Έκθεση του Λονδίνου δύο έργα του ήδη γνωστά από τις εκθέσεις του Πολυτεχνείου: τον ξυλόγλυπτο σταυρό που έφερε παραστάσεις από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη και την ξυλόγλυπτη εικόνα του Ευαγγελισμού σε ωοειδές πλαίσιο με προτομές Αγίων σε μετάλλια⁵⁴. Παράλληλα εξέθεσε δύο ακόμα ξυλόγλυπτες εικόνες εκ των οποίων η μία έφερε παραστάσεις από την ζωή του Ιησού και η άλλη είχε ως θέμα τη Δευτέρα Παρουσία.

Η τέχνη του χαρακτηρίστηκε ως απομεινάρι της βυζαντινής τέχνης. Τα θέματα των συνθέσεών του αντλούνται από τη θρησκευτική παράδοση, είναι εμφανείς οι επιρροές του από τη δυτικοευρωπαϊκή τέχνη, ενώ συνδυάζει τα παραστατικά, με τα διακοσμητικά στοιχεία και κινείται σε ένα λαϊκότροπο βυζαντινό ύφος. Σχεδιάζει πρώτα πάνω στο ξύλο την παράσταση που επιλέγει, χρησιμοποιεί κυρίως πυξάρι, καθώς βρίσκεται άφθονο στην ελληνική φύση, και συνεχίζει σκαλίζοντας τις φιγούρες που επιθυμεί με την βοήθεια των ειδικών εργαλείων. Ο μικρογραφικός

---

⁵⁴ *Official Descriptive and Illustrated Catalogue of the Great Exhibition 1851*, τ.3, Λονδίνο 1851, σ. 1407, εφ. *Αιών*, 31 Μαρτίου 1851, 26 Μαρτίου 1851.

χαρακτήρας των έργων του διατηρούσε την πρωτοτυπία, την ιδιαιτερότητα και την εκφραστικότητά του, καθώς και την φυσικότητα των μορφών.

Τον Οκτώβριο του 1851 η βασίλισσα της Μεγάλης Βρετανίας έδωσε στον Έλληνα Πρέσβη χρυσό μετάλλιο με την προτομή της, με σκοπό να το παραδώσει στον Αγαθάγγελο, επιβραβεύοντάς τον για την δεινότητά του στην ξυλογλυπτική, καθώς είχε έρθει σε επαφή με την δουλειά του στην Διεθνή Έκθεση του Λονδίνου και είχε εντυπωσιαστεί **(φωτογραφία 6⁵⁵)**.

Το 1855 συμμετείχε στην Διεθνή έκθεση του Παρισιού με ένα ξυλόγλυπτο εικονοστάσιο μικρού μεγέθους, το οποίο είχε βυζαντινή διακόσμηση και σκηνές από την Αγία Γραφή. Το 1856 ομογενείς από την Μεγάλη Βρετανία προσέφεραν το ποσό των 4.000 φράγκων για το εικονοστάσιο⁵⁶. Τον Δεκέμβριο του 1858 το αγόρασε ο Βρετανός πολιτικός Ουίλιαμ Γλάστων κατά την επίσκεψή του στην Ελλάδα.

Το 1859 στην Α' έκθεση των «Ολυμπίων» ο Αγαθάγγελος Τριανταφύλλου τιμήθηκε με το χρυσό μετάλλιο «δευτέρας τάξεως» τόσο για τα έργα του, όσο και για τη διδακτική προσφορά του. Στην ίδια έκθεση συμμετείχαν με ξυλογραφίες και χαλκογραφίες οι μαθητές του. Το 1862 παρουσιάστηκε στη Διεθνή Έκθεση του Λονδίνου το ξυλόγλυπτο έργο του με τίτλο: *Ελευσις του Ιησού Χριστού*, το οποίο απέσπασε εγκωμιαστικά σχόλια από την βρετανική εφημερίδα *The Art journal*, την 1 Ιανουαρίου του 1863, σε αυτή γράφτηκε : «αυτό το αξιόλογο έργο [...] ήταν το στολίδι του ελληνικού περιπτέρου και τράβηξε τη γενική προσοχή. Η άφταστη ομορφιά και

---

⁵⁵ Ο σταυρός ευλογίας του Αγαθάγγελου Τριανταφύλλου (ξυλόγλυπτο), 1851, ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο, 20,9 εκ. x 13,1 εκ. Απεικονίζεται το μπροστινό τμήμα του σταυρού που παρουσιάστηκε στη Διεθνή Έκθεση του Λονδίνου το 1851.

⁵⁶ Μπόλης (Γιάννης), Παυλόπουλος (Δημήτρης), *Διδάσκαλοι της Χαρακτικής 1843-1915, Ελληνική Χαρακτική - 19^{ος} Αιώνας, 1*, Εργαστήριο Χαρακτικής Ηλία Ν. Κουβέλη, Αθήνα 2003, σ. 26.

λεπτότητα του σκαλίσματος, σε συνδυασμό με τη σπάνια καθαρότητα και δύναμη της έκφρασης, ήταν πέρα από κάθε έπαινο»⁵⁷.

Ωστόσο τον Σεπτέμβριο του 1862 δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Εθνοφύλαξ* δυσφημιστικό δημοσίευμα για την ακαταλληλότητα του ως δασκάλου της ξυλογραφίας και της χαλκογραφίας, στηριζόμενο στην έλλειψη σπουδών του ιερομονάχου («ούτε εσπούδασεν ούτε γινώσκει το παραμικρόν») και στην εύνοια, που φερόταν να του έδειχνε ο διευθυντής Λύσανδρος Καυτατζόγλου, μάλιστα στο κείμενο της εφημερίδας ζητούσαν την άμεση αντικατάστασή του από τον μαθητή του Περικλή Σκιαδόπουλο.

Αμέσως αντέδρασαν δέκα μαθητές του, μεταξύ των οποίων και ο νεαρός τότε Νικόλαος Γύζης και τον υπερασπίστηκαν με επιστολή του σε άλλη εφημερίδα την *Αιών* χαρακτηρίζοντάς τον ακόμα και «φιλόστοργον πατέρα» κατήγγειλαν την στάση του συμμαθητή τους, που εποφθαλμιούσε τη θέση και υπογράμμισαν πως ο δάσκαλός τους μοίραζε στους μαθητές του τις παραγγελίες που του ανέθεταν, ενώ θα μπορούσε να τις αναλάβει μόνος του. Τόνισαν επίσης πως οι διακρίσεις του στις παγκόσμιες εκθέσεις δεν ήταν τυχαίες και αντικατόπτριζαν την καλλιτεχνική του δεινότητα. Ακόμα και όταν απομακρύνθηκε ο διευθυντής, ο ίδιος παρέμεινε στην θέση του μέχρι τον Ιανουάριο του 1865, που αντικαταστάθηκε στην διδασκαλία της ξυλογραφίας και της χαλκογραφίας από τον μαθητή του Αριστείδη Λ. Ροβέρτο. Με την κατάργηση της ξυλογλυπτικής το 1826 σταμάτησε και την διδασκαλία. Πέθανε στην Αθήνα στις 18 Απριλίου 1872.

---

⁵⁷ Μπόλης (Γιάννης), Παυλόπουλος (Δημήτρης), *Διδάσκαλοι της Χαρακτικής 1843-1915, Ελληνική Χαρακτική - 19^{ος} Αιώνας, 1*, Εργαστήριο Χαρακτικής Ηλία Ν. Κουβέλη, Αθήνα 2003, σ.σ. 27, 81.

Αριστείδης Λ. Ροβέρτος

Ο Αριστείδης Λ. Ροβέρτος (1833-1892), **(φωτογραφία 7⁵⁸)** ήταν γαλλοελβετικής καταγωγής και χρημάτισε καθηγητής στο Σχολείο των Τεχνών, δεύτερος κατά χρονολογική σειρά μετά τον Αγαθάγγελο Τριανταφύλλου. Ο Ρομπέρ γεννήθηκε στην Αθήνα στις 26 Ιανουαρίου 1835. Η μητέρα του Ιωάννα σύζυγος του Λουκιανού ήταν περισσότερο γνωστή ως «μαντάμ Ρομπέρ», μάλιστα είχε το Καφενείο της «Ευρώπης»⁵⁹. Το καφενείο αυτό βρισκόταν απέναντι από τον ναό της Αγ. Ειρήνης **(φωτογραφία 8⁶⁰)**.

Η ιδιοκτήτρια κυρία Ρομπέρ ήταν κόρη του φιλέλληνα ταγματάρχη Φρανσουά Ρομπέρ, ο οποίος σκοτώθηκε από δυνάμεις του Κιουταχί, ενώ προσπαθούσε να περάσει προμήθειες στους πολιορκούμενους Έλληνες⁶¹. Ο Φρανσουά Ρομπέρ τάφηκε μάλιστα μέσα στην Ακρόπολη⁶². Στο ξακουστό αυτό καφενείο **(φωτογραφία 9⁶³)** εισήχθησαν καινοτομίες για την εποχή από τους ιδιοκτήτες του, όπως το μαονένιο τραπέζι και το σφαιριστήριο (μπιλιάρδο). «Ημείς οι Ακροβολισταί μετέβημεν εις το καφενείον της Ευρώπης, το οποίον τότε εκράτει σωματώδης Γαλλίς, απέναντι της Αγ.

---

⁵⁸ Νικηφόρου Λύτρα, Προσωπογραφία Αριστείδη Λ. Ροβέρτου, π. 1892, ελαιογραφία σε μουσαμά, 84 εκ. x 68 εκ. Συλλογή Ελένης Ροβέρτου-Καλογερά (μέχρι το 2003).

⁵⁹ Μπόλης (Γιάννης), Παυλόπουλος (Δημήτρης), *Διδάσκαλοι της Χαρακτικής 1843-1915, Ελληνική Χαρακτική - 19^{ος} Αιώνας, Ι*, Εργαστήριο Χαρακτικής Ηλία Ν. Κουβέλη, Αθήνα 2003, σ. 35.

⁶⁰ Πλατεία Αγ. Ειρήνης, παλιά κάρτ ποστάλ.

⁶¹ Η ανάλυση για το καφενείο «Ευρώπη» είναι προϊόν προσωπικής έρευνας, μεταξύ πολλών άλλων δημοσίων κτιρίων και οικιών, την οποία εκπόνησα για λογαριασμό του Μουσείου της Πόλεως των Αθηνών - Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία.

⁶² Θανάσης Γιοχάλας, Τόνια Καφετζάκη, *Ιχνηλατώντας την πόλη με οδηγό την ιστορία και τη λογοτεχνία*, ΕΣΤΙΑ, Αθήνα Ιανουάριος 2013, σ. 186.

⁶³ Φωτογραφία σύγχρονη.

Ειρήνης, και επεράσαμεν αρκετήν ώρα μεταξύ μας» *Η Στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι*⁶⁴. Το 1856 το καφενείο (**φωτογραφία 10⁶⁵**) λειτουργούσε ακόμα, όπως φαίνεται στην γνωστή υδατογραφία του Hans Hanke από το έργο του Ludwig Köllnberger (Λούντβιχ Κέλνμπεργκερ), με τον τίτλο: «Το κομψότερον καφενείον των Αθηνών», το έργο βρίσκεται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Ο περιηγητής J. Buchon (Μπισόν) 1840, αναφέρει : «Κοντά σ' ένα μαγαζί τουρκικού τύπου, που μέσα του ο έμπορος κάθεται οκλαδόν χάμω, παίζοντας με τις χάντρες του κομπολογιού του, συναντάει κανείς ένα καφενείο γαλλικού τύπου με μπιλιάρδο από μαόνι. Εδώ, είκοσι Μαλτέζοι καθιστοί στο δρόμο περιμένουν τη μίσθωση των υπηρεσιών τους, εκεί, Έλληνες με άσπρη φουστανέλλα και χρυσά γιλέκα, καπνίζουν τις μακριές τους πίπες, ενώ άλλοι Έλληνες ντυμένοι φράγκικα τελειώνοντας ένα μπουκάλι μπίρα, καπνίζουν πούρο ή τσιγάρο και κουβεντιάζουν γαλλικά για τις παρισινές εφημερίδες. Ο ένας φοράει στολή ελληνική με γαλλικές μπότες, ο άλλος ρεδιγκότα γαλλική με φουστανέλλα και γκέτες ελληνικές. Η ελληνική, η γαλλική, η ιταλική, η γερμανική γλώσσα ακούγονται ταυτόχρονα και μια ανάλυση μυθιστορήματος του Μπαλζάκ διακόπτεται από ένα πατριωτικό μονόλογο για την Κρήτη, τον Ομέρ Πασά ή τον Μαυροκορδάτο»⁶⁶.

Ο Ροβέρτος σπούδασε στο Βασιλικό Πολυτεχνείο μέχρι το 1854, με καθηγητές στην ζωγραφική τους εξής: τον Λουδοβίκο Θείρσιο και τον Φίλιππο Μαργαρίτη. Χαρακτική διδάχτηκε από τον Αγαθάγγελο ξεκινώντας

---

⁶⁴ *Στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι, Χειρόγραφον Έλληνας υπαξιωματικού*. Θανάσης Γιοχάλας, Τόνια Καφετζάκη, *Ιχνηλατώντας την πόλη με οδηγό την ιστορία και τη λογοτεχνία*, ΕΣΤΙΑ, Αθήνα Ιανουάριος 2013, σ. 210.

⁶⁵ «Το κομψότερον καφενείον των Αθηνών» υδατογραφία του Hans Hanke από το έργο του Ludwig Köllnberger (Λούντβιχ Κέλνμπεργκερ) στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

⁶⁶ ΑΦΙΕΡΩΜΑ 15-2-1998 της Καθημερινής.

το 1853. Το 1855 η ξυλογραφία του με τον τίτλο *Αρχαία Αγγεία*, 1855 ⁶⁷, , διακρίθηκε κατακτώντας το πρώτο βραβείο στον διαγωνισμό της δεύτερας τάξεως της ξυλογραφίας. Εξασφάλισε για την επόμενη χρονιά μηνιαία υποτροφία 13 δρχ. Συνεργάστηκε με το περιοδικό *Ευτέρπη* την ίδια χρονιά. Από το 1858 ξεκίνησε να συνεργάζεται σταθερά με το περιοδικό *Πανδώρα*. Οι πρώτες ξυλογραφίες του απεικόνιζαν τα εκμαγεία αριστουργημάτων της αρχαίας ελληνικής τέχνης στο Εθνικό Μουσείο της Νάπολης, που ο βασιλιάς των δύο Σικελιών είχε δωρίσει στο Σχολείο των Τεχνών μεταξύ των οποίων: *Πλάτων*, 1858 ⁶⁸, *Λυχνία*, 1859 ⁶⁹, *Σφίξ*, 1859 ⁷⁰, *Σάτυρος*, 1860 ^{71,72}.

Τόσο τα πρώτα έργα του, όσο και εκείνα που ακολούθησαν απέσπασαν βραβεία για την καλλιτεχνική αξία τους. Σε αυτά διαφαίνεται η τεχνική του δεινότητα, οι λεπτομέρειες, η ποιότητα της εργασίας του, έστω και αν στην συντριπτική τους πλειοψηφία απλώς αντιγράφει ξένα πρότυπα. Το 1861 εργάστηκε για το περιοδικό *Κόσμος* για το οποίο ετοίμασε την ξυλογραφία με τον τίτλο η «Κυρά Φροσύνη», που κόσμησε το ποίημα του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Το 1865 αντικατέστησε τον καθηγητή Αγαθάγγελο Τρανταφύλλου και δίδαξε στο Πολυτεχνείο μέχρι τον θάνατό του από οξεία πνευμονική νόσο, τον Ιανουάριο του 1892. Γνωστή χαλκογραφία που φιλοτέχνησε περίπου το 1873, ήταν η *Προσωπογραφία του Δημητρίου Σκαλιστήρη*, διευθυντή του Βασιλικού Πολυτεχνείου.

Το πρόγραμμα διδασκαλίας που εφαρμόστηκε στο Σχολείο των Τεχνών ήταν πενταετές στο πρώτο έτος οι φοιτητές διδάσκονταν

⁶⁷ Ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο, 11εκ. x 14,3εκ.

⁶⁸ Ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο, 13 εκ. x 8,4 εκ.

⁶⁹ Ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο, 22,2εκ. x 6,5 εκ.

⁷⁰ Ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο, 10,9εκ. x 12,3εκ.

⁷¹ Ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο, 18εκ. x 11 εκ.

⁷² Μπόλης (Γιάννης), Παυλόπουλος (Δημήτρης), *Διδάσκαλοι της Χαρακτικής 1843-1915, Ελληνική Χαρακτική - 19^{ος} Αιώνας, I*, Εργαστήριο Χαρακτικής Ηλία Ν. Κουβέλη, Αθήνα 2003, σ. 35.

κοσμηματογραφία, η αντιγραφή προτομών από έντυπα χαρακτηριστικά (ξυλογραφίες) και κάποιες βασικές γνώσεις γραφικής. Στο δεύτερο έτος διδάσκονταν την αντιγραφή προτομών επίσης, αλλά σε διαφορετική κλίμακα από το πρωτότυπο μέγεθος, όπως και χάραξη σε τσίγκο. Στο τρίτο έτος εστίαζαν στην διδασκαλία αντιγραφής από φωτογραφία, παράλληλα με την τεχνική της τσιγκογραφίας, ενώ στο τέταρτο έτος μάθαιναν την αντιγραφή ελαιογραφιών και την τσιγκογραφία. Τέλος στο πέμπτο δούλευαν την χαλκογραφία και την τσιγκογραφία⁷³. Ο αριθμός ωστόσο των μαθητών που παρακολουθούσαν τις παραδόσεις του υπήρξε ιδιαίτερα μικρός.

Διορίστηκε ελεγκτής τραπεζικών γραμματίων της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος το 1868. Τον Ιανουάριο του 1876 υπέβαλε αίτηση στην διεύθυνση του Σχολείου ζητώντας αύξηση του μισθού του, αλλά επειδή δεν πήρε απάντηση υπέβαλε την παραίτησή του. Δώδεκα μαθητές του ζήτησαν εγγράφως από την διεύθυνση να ικανοποιηθεί το αίτημά του, το οποίο και έγινε. Έτσι παρέμεινε στο Σχολείο των Τεχνών και ο μισθός του από 80 δραχ. ανέβηκε στις 100 δραχ. τον μήνα⁷⁴. Έχασε την σύζυγό του Αγγελική σε ηλικία 41 ετών. Μετά τον θάνατό του ο συνάδερφός του στο Σχολείο των Τεχνών Γεώργιος Βρούτος φιλοτέχνησε την προτομή του το 1893, που βρίσκεται στο ταφικό μνημείο του στο Α' Νεκροταφείο Αθηνών.

---

⁷³ Μπόλης (Γιάννης), Παυλόπουλος (Δημήτρης), *Διδάσκαλοι της Χαρακτικής 1843-1915, Ελληνική Χαρακτική - 19^{ος} Αιώνας, I*, Εργαστήριο Χαρακτικής Ηλία Ν. Κουβέλη, Αθήνα 2003, σ. 37.

⁷⁴ Μπόλης (Γιάννης), Παυλόπουλος (Δημήτρης), *Διδάσκαλοι της Χαρακτικής 1843-1915, Ελληνική Χαρακτική - 19^{ος} Αιώνας, I*, Εργαστήριο Χαρακτικής Ηλία Ν. Κουβέλη, Αθήνα 2003, σ. 37.

Νικόλαος Ι. Φέρμπος

Ο Νικόλαος Φέρμπος (1851- 1916), (φωτογραφία 11⁷⁵) ήταν βαυαρικής καταγωγής. Πατέρας του ήταν το ιδρυτικό μέλος του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός» Ιωάννης Φέρμπος και αδερφός του ο γνωστός φιλόλογος και μεταφραστής παιδικών μυθιστορημάτων Παναγιώτης Φέρμπος. Φοίτησε στο Σχολείο των Τεχνών από το 1870 μέχρι το 1877 με καθηγητή στην χαρακτηριστική τον Αριστεΐδη Λ. Ροβέρτο και στην ζωγραφική με τους: Σπυρίδωνα Προσαλέντη και τον Νικηφόρο Λύτρα. Ο Φέρμπος ως φοιτητής διακρίθηκε κατ' εξακολούθηση και συμμετείχε σε αρκετούς διαγωνισμούς του τμήματος της ζωγραφικής. Ένα ενυπόγραφο γνωστό του έργο δημοσιεύτηκε στο *Αττικόν Ημερολόγιον του έτους 1875* (Αθήνα 1874) του Ειρηναίου Ασωπίου, το οποίο απεικόνιζε την Κερκυραία συγγραφέα Μαργαρίτα-Μαθίλδη Αλβάνα-Μηνιάτου και δημοσιεύτηκε ξανά στο ίδιο ημερολόγιο του έτους 1833 (Αθήνα 1882) και στο περιοδικό *Εβδομάς* το 1887 (τχ.34). Το 1876 κέρδισε διάκριση στην τάξη της χαλκογραφίας, ενώ στην συνέχεια πήρε τετραετή υποτροφία από το ελληνικό κράτος για την συνέχιση των σπουδών του στην Καλών Τεχνών του Παρισιού. Στον αντίστοιχο διαγωνισμό ζωγραφικής αρίστευσε ο Γεώργιος Ιακωβίδης και της γλυπτικής ο Ιωάννης Ν. Βιδάλης. Στο Παρίσι μαθήτευσε κοντά στον Louis-Pierre Henriquel Dupont. Το 1882 αρίστευσε στις

---

⁷⁵ Στα αριστερά ο Νικόλαος Ι. Φέρμπος το 1915. Τμήμα μεγαλύτερης φωτογραφίας με τον Μητροπολίτη Αθηνών Θεόκλητο και τον μαθητή του Φέρμπου Σωκράτη Σούρσο.

εξετάσεις της Σχολής Καλών Τεχνών του Παρισιού. Η μουσική αποδείχτηκε μια άλλη μεγάλη αγάπη του, έψαλλε σε ναούς στο Μοναστηράκι μαζί με τον χαράκτη, τενόρο μαθητή του Σούρσο και τον μπάσο Μιχάλη Βλαχόπουλο. Μαθητής του υπήρξε και ο χαράκτης – ζωγράφος Άγγελος Θεοδωρόπουλος.

Το διδακτικό του πρόγραμμα ήταν επταετές και θεωρήθηκε πως προσπάθησε να εισαγάγει καινούργιες τεχνικές, ικανοποιώντας τις απαιτήσεις του διευθυντή του Πολυτεχνείου Αναστάσιου Θεοφιλά. Στο πρώτο έτος έκαναν προτομογραφία, στο δεύτερο αγαλματογραφία, στο τρίτο ξυλογραφία από ξυλογραφία, στο τέταρτο ξυλογραφία από ελαιογραφία, στο πέμπτο χαλκογραφία από χαλκογραφία, στο έκτο χαλκογραφία από φωτογραφία ή ελαιογραφία και τέλος στο έβδομο χαλκογραφία εκ του φυσικού. Δίδαξε έως τον Σεπτέμβριο του 1915 εφόσον καταργήθηκε η διδασκαλία της χαρακτηριστικής με νόμο, ενδεχομένως για οικονομικούς λόγους⁷⁶.

Φιλοτέχνησε αρκετά και τεχνικά άρτια έργα κυρίως στο Παρίσι, είτε ξυλογραφίες, είτε χαλκογραφίες. Στα ζωγραφικά του έργα δημιούργησε κυρίως προσωπογραφίες. Κινήθηκε κυρίως στον Ακαδημαϊκό κλασικιστικό ρεαλισμό με κάποιες ιδεαλιστικές και ενίοτε νατουραλιστικές τάσεις.

Πρέπει να επισημανθεί πως τον 19ο αιώνα τα χαρακτηριστικά και κυρίως οι ξυλογραφίες σε όρθιο ξύλο, στις εικονογραφημένες εκδόσεις, τέθηκαν στην υπηρεσία μιας επαγγελματικής δραστηριότητας και λιγότερο αποτέλεσαν ένδειξη της πολιτιστικής συνδρομής εκείνης της εποχής. Η χαρακτηριστική είχε κυρίως αναπαραγωγική λειτουργία, ενώ η συστηματική επεξεργασία των τεχνικών της χαρακτηριστικής, οι καλλιτεχνικές έρευνες και η προσφορά μιας

---

⁷⁶ Μπόλης (Γιάννης), Παυλόπουλος (Δημήτρης), *Διδάσκαλοι της Χαρακτηκής 1843-1915, Ελληνική Χαρακτηκή - 19^{ος} Αιώνας, I*, Εργαστήριο Χαρακτηκής Ηλία Ν. Κουβέλη, Αθήνα 2003, σ. 71.

αυτοτελούς καλλιτεχνικής οντότητας ήρθαν στην πορεία με το έργο του Γαλάνη και του Κεφαλληνού.

Γαλάνης Δημήτριος (1879 Αθήνα - 1966 Αθήνα)

Παραμόρφωση προοπτικής στην χάραξη

Ο Δημήτριος Γαλάνης (Φωτογραφία 12, 13) υπήρξε ένας από τους ικανότερους και διαπρεπέστερους χαρακτες του πρώτου μισού του 20ού αιώνα στην Ευρώπη, παράλληλα ήταν πρωτοπόρος της νεοελληνικής χαρακτικής. Ο Γαλάνης εστίασε στην στενή σχέση μεταξύ της τεχνικής και της μορφής του καλλιτεχνικού έργου⁷⁷. Επηρέασε σημαντικά τους ομοτέχνους του τόσο με το έργο, όσο και με τη διδασκαλία του. Εξαιρετικός δεξιοτέχνης, ανανέωσε τους παραδοσιακούς τρόπους χάραξης και εφάρμοσε νέες λύσεις στα προβλήματα τέχνης. Αντλούσε την θεματολογία του κυρίως από μυθολογικές και ειδυλλιακές σκηνές, τοπία, γυμνά και νεκρές φύσεις. Φιλοτέχνησε και μερικά πορτραίτα **Εικ. 2**. Στην αρχή οι επιρροές του από τον Σεζάν και τα κινήματα του κυβισμού και του φοβισμού ήταν εμφανείς, ενώ αργότερα υιοθέτησε ένα προσωπικό ύφος βασισμένο στις αρχές της κλασικής παράδοσης.

Παρατηρώντας την χαρακτηριστική εικόνα του Γαλάνη, στο κλασικό του χαρακτηριστικό λεύκωμα, τις *Τέσσερις Νεκρές Φύσεις*, «Album de quatre natures mortes», 1919, αντιλαμβανόμαστε πως ο καλλιτέχνης υλοποιεί

---

⁷⁷ Μαυρομμάτης Εμμανουήλ, *Η Χαρακτική και η Ζωγραφική του Δημήτρη Γαλάνη 1879-1966*, Διδακτορική διατριβή, Λιθογραφείο Αθανασίου Γιαννόπουλου, Αθήνα 1983, σ.13.

εικονογραφικά την εντύπωση της παραμόρφωσης, την οποία θα είχαμε αν τα αντικείμενα στο εσωτερικό της εικόνας κοιτούσαν προοπτικά το ένα το άλλο και δεν είχαν οργανωθεί από έναν εξωγενή παράγοντα, την δική μας οπτική γωνία θέασης. Ο Γαλάνης ακόμα και μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο τη δεκαετία του 1929, συμμετέχει στο καλλιτεχνικό και στο εκθεσιακό περιβάλλον του Picasso και του Braque, γεγονός το οποίο σηματοδοτεί την κατεύθυνση του ιδεολογικού χώρου μέσα στον οποίο εργάστηκε και διέπλασε την προσωπική του ταυτότητα.

Τα λογικά προβλήματα τέχνης απασχολούσαν τους καλλιτέχνες του εξωτερικού, οι οποίοι αναζητούσαν λύσεις σε πρακτικό, θεωρητικό και καλλιτεχνικό επίπεδο, αλλά στην Ελλάδα δεν είχαν διερευνηθεί ή δεν είχαν επισημανθεί την πρώτη αυτή περίοδο της διδασκόμενης συστηματικά στην Ελλάδα, χαρακτηριστικής λειτουργίας. Αξίζει να σημειωθεί πως τόσο στην ζωγραφική όσο και στην χαρακτική τα προβλήματα τέχνης είναι αντίστοιχα και συνεπώς οι λύσεις είναι συγγενικές.

Πρωτοπόρος και δεινός τεχνικά ο Γαλάνης χρησιμοποίησε στα χαρακτηριστικά του έργα τον υπερυψωμένο ορίζοντα, ώστε να περιορίσει και να ελέγξει την οπτική λειτουργία του προοπτικού βάθους μέσω του εξωτερικού βλέμματος. Επίσης χρησιμοποίησε τον φωτισμό της λευκής χάραξης σε συνδυασμό με την τριβή της επιφάνειας του ξύλου με το *vélo* (τη μαύρη τεχνική της χαλκογραφίας⁷⁸, στο έργο: *Η Λήδα και ο Κύκνος*⁷⁹ συνδυασμένη με τα φωτεινά, λευκά περιγράμματα της αρχικής συμπεριφοράς της χάραξης του *όρθιου ξύλου*), τοποθετημένα στο κέντρο της εικόνας, ώστε με τον τρόπο αυτό να πολλαπλασιάζονται οι διάσπαρτες φωτεινές εστίες και να τονίζεται

---

⁷⁸ Μαυρομάτης Εμμανουήλ, *Η Χαρακτική και η Ζωγραφική του Δημήτρη Γαλάνη 1879-1966*, Διδακτορική διατριβή, Λιθογραφείο Αθανασίου Γιαννόπουλου, Αθήνα 1983, σ.59.

⁷⁹ Γρηγοράκης Νικόλαος, *Λήδα και Κύκνος, Υάκινθος* – Κέντρο Εικαστικών Τεχνών, Αθήνα 1998.

η απουσία ενός εξωτερικού φωτισμού, που θα διαφοροποιούσε την επιθυμητή οργανωτική δομή της εικόνας. Ο Γαλάνης μάλιστα φέρεται να έκανε συχνά διορθώσεις και αλλαγές πάνω στην ίδια πλάκα χάραξης, λέγεται πως μπορούσε να φτάσει και τις 25, με αντίστοιχες εμβραπτώσεις στο μέταλλο⁸⁰.

Χαρακτηριστικό επίσης των χαρακτηριστικών έργων του Γαλάνη ήταν οι αντιθετικοί μεταξύ τους σκιασμοί, οι οποίοι δημιουργούν μια έντονη σύνθεση ρυθμών, όπου το φως δείχνει να προέρχεται από τα ίδια τα αντικείμενα και όχι από μια μοναδική εξωγενή εστία φωτισμού, όπως για παράδειγμα το παράθυρο⁸¹. Μάλιστα χρησιμοποιεί το αντιθετικό φως για την υπέρβαση της προοπτικής, αντικαθιστά τις έγχρωμες σκιάσεις με περισσότερο γαιάδη, λαδί και μαβιά χρώματα. Με τον τρόπο αυτό δημιουργεί μια αντιστοιχία ζωγραφικότητας της χαρακτηριστικής, χωρίς όμως να απομιμηθεί την ζωγραφική, οδηγώντας την χαρακτηριστική σε μονοπάτια αυτοτελούς δημιουργίας. Στις ξυλογραφίες του με την μαύρη τεχνική χρησιμοποίησε διαφορετικά το φως και εγκατέλειψε την κυβιστική παρουσίαση της απεικόνισης⁸².

Στο χαρακτηριστικό του έργο το Παλάτι του Πάπα στην Avignon **Εικ. 1**, η ταύτιση ανάμεσα στην τεχνική χαρακτηριστικού συστήματος και του πλαστικού συστήματος πραγματοποιείται για πρώτη φορά. Ο André Warnod ανέφερε το 1946 στο βιβλίο του⁸³, πως η μήτρα του συγκεκριμένου χαρακτηριστικού χάθηκε και διασώθηκε ένα μόνο αντίτυπο πληροφορία, η οποία ισχυρίζεται πως

---

⁸⁰ Η πληροφορία προέρχεται από την οικογένειά του. Μαυρομάτης Εμμανουήλ, *Μορφοπλαστικές και Τεχνικές Αναζητήσεις της Ελληνικής Χαρακτικής 1892-1982*, Ρόδος, 1983, σ. 190.

⁸¹ Μαυρομάτης Εμμανουήλ, *Η Χαρακτική και η Ζωγραφική του Δημήτρη Γαλάνη 1879-1966*, Διδακτορική διατριβή, Λιθογραφείο Αθανασίου Γιαννόπουλου, Αθήνα 1983, σ.155.

⁸² Μαυρομάτης Εμμανουήλ, *Η Χαρακτική και η Ζωγραφική του Δημήτρη Γαλάνη 1879-1966*, Διδακτορική διατριβή, Λιθογραφείο Αθανασίου Γιαννόπουλου, Αθήνα 1983, σ.159.

⁸³ Warnod, André, *Ceux de la Butte*, 1947, Paris.

προέρχεται από τον ίδιο τον Γαλάνη, ωστόσο αυτή η πληροφορία έρχεται σε αντίθεση με τα πολλά αντίτυπα αυτού του χαρακτικού⁸⁴. Ένα βρίσκεται στην Εθνική Πινακοθήκη της Αθήνας, ένα άλλο στο τμήμα χαρακτικών της Γαλλικής Εθνικής Βιβλιοθήκης Cabinet des Estampes της ΒnF στο Παρίσι, όπως επίσης σύμφωνα με τους καταλόγους τελωνείων είχε σταλεί στην Ελβετία σε εκθέσεις, όπως και στην Μπιενάλε της Βενετίας.

Το λεύκωμα *Τέσσερις νεκρές φύσεις* είχε μεγάλη ανταπόκριση στο κοινό των κριτικών σε αντίθεση με το έργο το *Παλάτι του Πάπα*, το οποίο ο ίδιος ο καλλιτέχνης το θεωρούσε ως το αριστούργημά του, όπως άλλωστε και ο Warnod André. Σημαντικό χαρακτηριστικό του χαρακτικού με τον τίτλο: *Παλάτι του Πάπα* αποτελεί το μοίρασμα του έργου σε δύο περιοχές διαφορετικής φωτεινότητας, έτσι ο καλλιτέχνης χωρίζει την εικόνα διαγώνια.

Ο Γαλάνης τα τελευταία χρόνια της ζωής του ασχολήθηκε αρκετά με την φύση. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η προσφορά του στην χαρακτική τέχνη, καθώς μετέφερε στην χαρακτική, τα διεθνή ενδιαφέροντα έκφρασης της σύγχρονης τέχνης, αλλά με τρόπο, που ήταν συνδεδεμένος με τις τεχνικές δυνατότητες της ίδιας της χαρακτικής.

Παραθέτω ένα ενδιαφέρον απόσπασμα για τον Γαλάνη γραμμένο από τον Julien Cain (Ιούλιο Καίν) μέλος του Ινστιτούτου. «[...] Il ne s'agit pas, en 1963, de découvrir Démétrius Galanis qui, dès le début du siècle, depuis qu'il est venu à Paris depuis sa Grèce natale, a été considéré par les plus grands artistes de ce temps comme un des leurs.

Son œuvre de peintre est d'une qualité exceptionnelle; elle vaut par sa densité, par une recherche de l'équilibre des lignes, par un souci constant de la

---

⁸⁴ Μαυρομμάτης Εμμανουήλ, *Η Χαρακτική και η Ζωγραφική του Δημήτρη Γαλάνη 1879-1966*, Διδακτορική διατριβή, Λιθογραφείο Αθανασίου Γιαννόπουλου, Αθήνα 1983, σ.167.

construction dessinée, par un besoin de perfection, qui s'allie à une extrême liberté dans la conception [...]. Julien Cain Membre de l'Institut.

«[...] Δεν πρόκειται να ανακαλύψουμε το καλλιτεχνικό μέγεθος του Γαλάνη το 1963, ο οποίος από την αρχή του αιώνα, την στιγμή που έφτασε στο Παρίσι από την γενέτειρά του Ελλάδα, αναγνωρίστηκε από τους πιο σημαντικούς καλλιτέχνες της εποχής του, ως ένας από αυτούς.

Το ζωγραφικό του έργο διαθέτει μια εκπληκτική ποιότητα, χαρακτηρίζεται από την έντασή του, την έρευνα της ισορροπίας των γραμμών, την διαρκή αναζήτηση της δομής του σχεδίου, από την ανάγκη της τελειότητας, η οποία συνδέεται με την άκρα ελευθερία της σύλληψης⁸⁵ [...].

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Δημήτριος Εμμανουήλ Γαλάνης γεννήθηκε στις 16 Μαΐου 1879 στην Αθήνα σύμφωνα με πληροφορία του γαλλικού του διαβατηρίου με τον αρ. 191.306. Η ίδια ημερομηνία αναφέρεται στην ληξιαρχική πράξη γάμου του, στον Δήμο Παρισιού με τον αρ. 458/2552. Τα στοιχεία αυτά δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Znyós*, αρ. 39, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1980⁸⁶.

Από μικρή ηλικία είχε ήδη εκφράσει την αγάπη του για τα καλλιτεχνικά θέματα και έδειξε ροπή προς τις καλές τέχνες και τις θετικές επιστήμες. Ενδιαφερόταν για την μουσική, την γεωμετρία, ωστόσο έφηβος ακόμα δημοσίευσε γελοιογραφίες σε εφημερίδες και περιοδικά της εποχής. Αρχικά σπούδασε στη Σχολή Πολιτικών Μηχανικών του Πολυτεχνείου (1897-1899) για δύο χρόνια και διδάχτηκε σχέδιο από τον Νικηφόρο Λύτρα (1899).

⁸⁵ Μετάφραση της συγγραφέως.

⁸⁶ Μαυρομάτης Εμμανουήλ, Η Χαρακτική και η Ζωγραφική του Δημήτρη Γαλάνη 1879-1966, Διδακτορική διατριβή, Λιθογραφείο Αθανασίου Γιαννόπουλου, Αθήνα 1983, σ.19 και σ.41.

Το 1900 όμως εγκαταστάθηκε στο Παρίσι. Φοίτησε στη Σχολή Καλών Τεχνών κοντά στον Fernand Cormon, ενώ από το 1901 ως το 1912 συνεργάστηκε με πολλά γνωστά χιουμοριστικά περιοδικά της εποχής (**φωτογραφίες 14, 15, 16, 17**⁸⁷) δημοσιεύοντας γελοιογραφίες και σχέδια, όπως τα εξής: "Frou-Frou", "Le Rire", "Le Sourire", "L' Assiette au Beurre" κ.ά. Αργότερα συνεργάστηκε με συγγραφείς όπως ο Μαλρώ, ο Νερβάλ, ο Γκαπορύ, ο Ζιντ, ο Μωρουά, ο Βαλερύ για λογαριασμό σπουδαίων τυπογράφων ή εκδοτικών οίκων όπως οι Editions de la Nouvelle Revue Française, Librairie Gallimard, Editions Kra, George Crès, Editions de la Pléiade.

Αγαπούσε ιδιαίτερα τα ταξίδια, σε ένα από αυτά στην Γερμανία το ενδιαφέρον του για την χαρακτική εντάθηκε. Ασχολήθηκε με την εικονογράφηση των βιβλίων και φιλοτέχνησε περισσότερο από εκατό (150) βιβλία, λευκώματα, ημερολόγια και εκδόσεις τέχνης. Μετά το 1939 ασχολήθηκε σχεδόν αποκλειστικά με την χαρακτική τέχνη, η οποία μονοπώλησε το ενδιαφέρον του.

Έχοντας αποκτήσει τη γαλλική υπηκοότητα, εξαιτίας της υπηρεσίας του στην Λεγεώνα των Ξένων, ασχολήθηκε με την διδασκαλία και δίδαξε στην ακαδημία Andre Lhote (1925-1928), αλλά παρέδιδε μαθήματα χαρακτικής στο εργαστήριό του (1930-1937) σε έλληνες καλλιτέχνες που σπούδαζαν στο Παρίσι και στην Γαλλική Σχολή Καλών Τεχνών (1945-1952) μετά την απελευθέρωση της Γαλλίας. Το 1945 εξελέγη μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας και το 1950 αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Παντρεύτηκε την γαλλίδα Στεφανί-Ζυλί Μπουβιέ (Stéphanie-Julie Bouvier) από το Αιξ της Προβηγκίας, και απέκτησε μαζί της τον μοναχογιό του Ζαν-Σεμπαστιάν (Jean-Sébastien Galanis, 1910–1940), τον οποίο έχασαν στις 27

---

⁸⁷ Αρχείο ΣΤΟart Κοραή.

Νοεμβρίου 1940, όταν χτυπήθηκε το πλοίο στο οποίο υπηρετούσε, από Γερμανικό υποβρύχιο στον Ατλαντικό Ωκεανό. Η προσωπική του ζωή πήρε άλλη τροπή από τον θάνατο του παιδιού τους. Το 1949 δημιούργησε μια ειδική έκδοση, σε πολύ περιορισμένο αριθμό αντιτύπων, στη μνήμη του.

Αποκτούσε τα χρήματα για την επιβίωση, κυρίως από την εικονογράφηση βιβλίων. Όταν εγκατέλειψε τη γελοιογραφία, άρχισε να ζωγραφίζει και να δημιουργεί χαρακτηριστικά, ασχολήθηκε με την τεχνική της ξυλογραφίας στην αρχή και μετέπειτα με την τεχνική της χαλκογραφίας. Μετά το 1925 εγκατέλειψε οριστικά τη ζωγραφική. Μετά το 1930 περίπου ο Γαλάνης άνοιξε το εργαστήριό του σε σπουδαστές της χαρακτικής. Πολλοί Έλληνες καλλιτέχνες που βρίσκονταν τότε στο Παρίσι για σπουδές, όπως ο Π. Ρέγκος, ο Ν. Χατζηκυριάκος-Γκίκας, ο Κ. Ηλιάδης, ο Κ. Βυζάντιος κ.ά., μαθήτευσαν στο Εργαστήριο χαρακτικής, που είχε δημιουργήσει.

Μάλιστα το 1929, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου προσκάλεσε τον Γαλάνη στην Ελλάδα για να αναλάβει την Έδρα της Χαρακτικής στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, ωστόσο ο Γαλάνης αρνήθηκε για προσωπικούς λόγους και την συγκεκριμένη έδρα την ανέλαβε τελικά ο Κεφαλληνός.

Χάραξε αρκετά γραμματόσημα. Από τα πιο αναγνωρίσιμα σχέδια στους φιλοτελιστές είναι μία σειρά σχεδιασμένη το 1936, κατόπιν παραγγελίας των Γαλλικών Ταχυδρομίων, αποτελούμενη από τέσσερα γραμματόσημα με θέμα την Διεθνή Έκθεση του Παρισιού του 1937. Φιλοτέχνησε επίσης για τη Γαλλική Δημοκρατία το διάσημο γραμματόσημο Le Coq Gaulois - Ο γαλατικός κόκορας.

Ο χαρακτήρας Δημήτρης Γαλάνης επηρέασε με καθοριστικό τρόπο τη νεοελληνική χαρακτική, οδηγώντας ουσιαστικά τα βήματα των μεταγενέστερων χαρακτών και δημιουργώντας σχολή στην εικονογράφηση

βιβλίων. Διέθετε μάλιστα στην κατοχή του την πρέσα του Ντεγκά (συλλογή Περδίου).

Ανέπτυξε πλούσια εκθεσιακή δραστηριότητα τόσο στη Γαλλία όσο και σε άλλες χώρες, έλαβε επίσης μέρος σε παρισινά σαλόνια, ενώ από το 1920 ως το 1926, συμμετείχε σε ομαδικές εκθέσεις με μερικούς από τους σημαντικότερους καλλιτέχνες της εποχής, όπως ο Picasso, ο Matisse, ο Braque, ο Chagall και ο Derain, με τον οποίο τον συνέδεε στενή φιλία. Παρουσίασε το 1922 στο Παρίσι την πρώτη ατομική του έκθεση, την οποία προλόγισε ο Andre Malraux. Με τον Ματίς είχαν φιλική σχέση επίσης, τους συνέδεε επιπλέον η αγάπη τους για τη μουσική και μάλιστα συχνά έπαιζαν μαζί, ο Γαλάνης όργανο και ο Ματίς βιολί. Ο Ματίς σχεδίασε το 1914 την προσωπογραφία του Γαλάνη σε οξυγραφία, με τίτλο «D. Galanis paysan». Ο Δημήτρης Γαλάνης υπήρξε αναμφισβήτητα ένας από τους πιο σημαντικούς Έλληνες χαρακτες του 20ού αιώνα, ο οποίος έτυχε διεθνούς αναγνώρισης⁸⁸.

Το 1928 στην έκθεση, που έλαβε χώρα στην Αθήνα, στο Ιλίου Μέλαθρον, ο Γρηγόρης Ξενόπουλος έγραψε για εκείνον στη «Νέα Εστία» πως τον γνώριζε ως «διαπλασόπουλο με ναυτικά». Ο Ξενόπουλος είχε αναθέσει το 1896 στον Γαλάνη την εικονογράφηση των «Κυριακών της Διαπλάσεως»⁸⁹ και εκείνος δημιούργησε τον τύπο του Ανανία. **Φωτογραφίες 18, 19** : Οι Κυριακές της Διαπλάσεως 1896-1942.

---

⁸⁸ Οράτη Ειρ., «Δημήτρης Γαλάνης. Τα εικονογραφημένα βιβλία, 1904-1962», Alpha Bank/Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2014.

⁸⁹ Οι Κυριακές της «Διαπλάσεως» 1896-1942. Εικονογραφημένον Περιοδικόν δια παιδιά, εφήβους και νεανίδας. Παρουσίαση-εισαγωγή Ε. Χ. Κάσδαγλης. Σελ. 489. Αθήνα, 1994. Περιέχονται 492 εικόνες και κοσμήματα. (Φωτοανατύπωση των τευχών σε πραγματικό μέγεθος. Προηγείται ιστορική αναδρομή της «Διάπλασης»). – [Η Διάπλασις των Παίδων] Ο τόμος είναι πανόδετος, με χρυσά γράμματα. Είναι σε άμωγη κατάσταση. Διαστάσεις: 31,5×23 εκ.

Η τελευταία έκθεση στην Αθήνα για τον Γαλάνη, έγινε στο Μέγαρο Εϋνάρδου του ΜΙΕΤ, στην οδό Αγ. Κωνσταντίνου 20 & Μενάνδρου, το 2015⁹⁰ και αφορούσε τα εικονογραφημένα βιβλία και έντυπά του. Καταγράφηκαν 152 τίτλοι βιβλίων και άλλων εντύπων του διαστήματος 1904-1962. Αντίστοιχα το αποτέλεσμα της παλαιότερης αναλυτικής καταγραφής των βιβλίων του Γαλάνη είναι 114 επιβεβαιωμένα βιβλία και 3 μη διασταυρωμένα, η οποία είχε γίνει ήδη στην διδακτορική διατριβή του Εμμανουήλ Μαυρομάτη από το 1982 ⁹¹. Υπήρχαν κάποια από αυτά καταγεγραμμένα σε κατάλογο στο Παρίσι στο μουσείο της Μονμάρτης, στο τμήμα χαρακτηριστικών Cabinet des Estampes της Γαλλικής Εθνικής Βιβλιοθήκης, όπως και στο ευρετήριο Inventaire du Fonds Francais 1954 της BnF, στο Institut d'Art, καθώς επίσης πληροφορίες δίνονται στο βιβλίο της Γαλλικής Εθνικής Βιβλιοθήκης των: ADHEMAR, Jean et ASLANOFF, Catherine, *Galanis*, Paris, Bibliothèque nationale, 1963. Μάλιστα κατόπιν προσωπικής έρευνας θυμάμαι πως μια σύντομη λίστα επιλογής των βιβλίων ήταν δακτυλογραφημένη και ένθετη μέσα στο βιβλίο των ADHEMAR, Jean et ASLANOFF, Catherine. Παραθέτω στην συνέχεια ενδεικτικά 20 ιδιαίτερα ενδιαφέροντα βιβλία εικονογραφημένα από τον Γαλάνη, με τους ακριβείς κωδικούς τους, συγκεντρωμένα από διαφορετικές βιβλιοθήκες του Παρισιού.

---

⁹⁰ Τα υπέροχα χαρακτηριστικά του Δημήτρη Γαλάνη. 14 έργα του Έλληνα χαρακτή που συγκαταλέγεται ανάμεσα στους σημαντικότερους του 20ου αιώνα. <http://www.lifo.gr/team/artwalk/48394>

⁹¹ Μαυρομάτης Εμμανουήλ, *Η Χαρακτική και η Ζωγραφική του Δημήτρη Γαλάνη 1879-1966*, Διδακτορική διατριβή, Λιθογραφείο Αθανασίου Γιαννόπουλου, Αθήνα 1983, σ.505.

Κατάλογος εικονογραφημένων βιβλίων από τον Δημήτριο Γαλάνη
(Ενδεικτικά αναφέρονται 20)

(Catalogue des ouvrages illustrés par GALANIS Démétrios)

1. Suarès, André (1868-1948).

Naissance : 1868-06-12, Marseille.

Mort : 1948-09-07, Paris.

Pseudonyme de Isaac Félix Suarès. - Écrivain et journaliste. - Critique musical au quotidien "La république".

Sources :

Alfred de Musset au théâtre / par André Suarès, 1923

GDEL : Suarès (Isaac Félix dit André). - Laffont-Bompiani, Auteurs. - André Suarès / Robert Parienté, 1990 [bibliogr.]

BN Cat. gén. : Suarès (André [Félix André Yves Scantrel dit]). - BN Cat. gén. 1960-1969.

Titre: *Bouclier du zodiaque* [Texte imprimé] / A. Suarès ; [ill. par D. Galanis].

Publication- Paris : Éd. de la Nouvelle Revue française, 1920 (95-Argenteuil : Impr. Coulouma).

Description matérielle - 95 p. : ill., couv. ill. ; 24 cm + errata.

Galanis, Démétrius (1879-1966). Graveur et peintre français.

Naissance : 1879-05-17, Athènes.

Mort : 1966-03-20.

Sources :

La veillée de novembre / H. Pourrat; frontispice de D. Galanis, 1929.

Dictionnaire des illustrateurs: 1890-1945 : M. Osterwalder, 1992. - DBF. - Bénézit, 1976.

BN Cat. gén.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : 4- Y2- 3703 support : *livre*.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES 8- Z PAB BIBL- 839 support : *livre*.

2. Mérimée, Prosper (1803-1870).

Naissance : 1803-09-27, Paris.

Mort : 1870-09-23, Cannes (Alpes-Maritimes).

Écrivain. - Membre de l'Académie française (élu en 1844). - Inspecteur général des monuments historiques. - Sénateur (nommé en 1853).

Sources :

Nouvelles / Prosper Mérimée, 1987-

GDEL. - Laffont-Bompiani, Auteurs. - Quérard Supercherries : Gazul (Clara). - Vicaire

BN Cat. gén.. - BN Cat. gén. suppl.. - BN Cat. gén. 1960-1969.

Titre: *Carmen* [Texte imprimé- monographie] / Prosper Mérimée ; Avec des gravures sur cuivre de D. Galanis.

Publication - (Paris) : Éditions littéraires de France, 1945 (Impr. de Féquet et Baudier).

Description matérielle - 166 p. : fig., pl. ; Gr. in-8° (290 x 195).

Prix : 9.950 F. -

Galanis, Démétrius (1879-1966). Graveur et peintre français.

Sources :

La veillée de novembre / H. Pourrat; frontispice de D. Galanis, 1929.

Dictionnaire des illustrateurs: 1890-1945 : M. Osterwalder, 1992. - DBF. - Bénézit, 1976.

BN Cat. gén

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES M- Y2- 693 support : *livre*.

3. Jouhandeau, Marcel (1888-1979).

Auteur, Interprète, participant.

Naissance : 1888-07-26, Guéret.

Mort : 1979-04-07, Rueil-Malmaison (Hauts-de-Seine).

Sources :

Portraits / Marcel Jouhandeau, 1988.

GDEL. - Laffont-Bompiani, Auteurs.

BN Cat. gén. et BN Cat. gén. suppl. : Jouhandeau (Marcel).

Titre : *Confidences* [Texte imprimé] / par Marcel Jouhandeau.

Publication - Paris : NRF : Gallimard, impr. 1954 (80-Abbeville : Impr. F. Paillart).

Description matérielle : - 1 vol. (121-[4] p.) ; 17 cm.

Dessin de Galanis sur la couverture. - Édition originale. - Tiré à 950 ex. numérotés, dont 150 HC (de 801 à 950), outre les ex. ordinaires.

Galanis, Démétrius (1879-1966). Graveur et peintre français.

Sources :

La veillée de novembre / H. Pourrat; frontispice de D. Galanis, 1929.

Dictionnaire des illustrateurs: 1890-1945 : M. Osterwalder, 1992. - DBF. - Bénézit, 1976.

BN Cat. gén.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES 8- Z PAB JOUHANDEAU- 220 *support : livre*.

4. Jouhandeau, Marcel (1888-1979).

Auteur, Interprète, participant.

Naissance : 1888-07-26, Guéret.

Mort : 1979-04-07, Rueil-Malmaison (Hauts-de-Seine).

Sources :

Portraits / Marcel Jouhandeau, 1988.

GDEL. - Laffont-Bompiani, Auteurs.

BN Cat. gén. et BN Cat. gén. suppl. : Jouhandeau (Marcel).

Titre : *Contes rustiques* [Texte imprimé] / Marcel Jouhandeau ; gravures originales de D. Galanis.

Publication - [Paris] : L. et J.-M. Carteret, impr. 1951 (28-Chartres : impr. Durand). **Description matérielle** - 1 vol. (51-[2] p.) : ill. ; 23 cm. ?

Notes : Édition originale. - Tiré à 216 ex. ornés de 2 gravures sur cuivre tirées en blanc sur noir 10 sur japon impérial et 20 sur mûrier d'Annan avec un état supplémentaire des gravures tirées en noir sur blanc, 170 sur pur fil Johannot + 16 HC., outre les ex. ordinaires
(Br.) : 6000 FR. –

Galanis, Démétrius (1879-1966). Graveur et peintre français.

Sources :

La veillée de novembre / H. Pourrat; frontispice de D. Galanis, 1929.

Dictionnaire des illustrateurs: 1890-1945 : M. Osterwalder, 1992. - DBF. - Bénézit, 1976.

BN Cat. gén.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES P- Y2- 2139 *support : livre.*

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES 8- Z PAB JOUHANDEAU- 61 *support : livre.*

5. Jouhandeau, Marcel (1888-1979).

Auteur, Interprète, participant.

Naissance : 1888-07-26, Guéret.

Mort : 1979-04-07, Rueil-Malmaison (Hauts-de-Seine).

Sources :

Portraits / Marcel Jouhandeau, 1988.

GDEL. - Laffont-Bompiani, Auteurs.

BN Cat. gén. et BN Cat. gén. suppl. : Jouhandeau (Marcel).

Titre : *Dernières années et mort de Véronique* [Texte imprimé] / par Marcel Jouhandeau.

Publication : Paris : NRF : Gallimard, impr. 1953.

80-Abbeville : Impr. F. Paillart.

Description matérielle : 1 vol. (138-[7] p.) : ill. ; 17 cm

Notes : Édition originale ill. en couv. d'un dessin de Galanis. - Tiré à 2093 ex. : 43 ex. numérotés sur vélin pur fil Lafuma-Navarre, dont 40 (de 1 à 40) et 3 HC (marqués de A à C), 2150 ex. numérotés sur alfa Navarre, dont 2000 (de 41 à 2040) et 150 HC (de 2041 à 2190), outre les ex. Ordinaires.
(Br.) : 580 FR. -

Galanis, Démétrius (1879-1966). Graveur et peintre français.

Sources :

La veillée de novembre / H. Pourrat; frontispice de D. Galanis, 1929.

Dictionnaire des illustrateurs: 1890-1945 : M. Osterwalder, 1992. - DBF. - Bénézit, 1976.

BN Cat. gén.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : 16- Y2- 14422 *support : livre.*

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES 8- Z PAB JOUHANDEAU- 216 *support : livre.*

6. Jouhandeau, Marcel (1888-1979).

Auteur, Interprète, participant.

Naissance : 1888-07-26, Guéret.

Mort : 1979-04-07, Rueil-Malmaison (Hauts-de-Seine).

Sources :

Portraits / Marcel Jouhandeau, 1988.

GDEL. - Laffont-Bompiani, Auteurs.

BN Cat. gén. et BN Cat. gén. suppl. : Jouhandeau (Marcel).

Titre : *Élise* [Texte imprimé] / par Marcel Jouhandeau.

Publication - Paris : NRF : Librairie Gallimard, impr. 1933 (80-Abbeville : Impr. F. Paillart).

Description matérielle - 1 vol. (141-[3] p.) : couv. ill. ; 17 cm. ?

Notes: Dessin de Galanis sur la couverture. - Édition originale. - Tiré à 500 ex. numérotés + 150 ex. HC numérotés de I à CL, tous sur alfa mousse Lafuma-Navarre, outre les ex. ordinaires
(Br.) : 15 FR. –

Galanis, Démétrius (1879-1966). Graveur et peintre français.

Sources :

La veillée de novembre / H. Pourrat; frontispice de D. Galanis, 1929.

Dictionnaire des illustrateurs: 1890-1945 : M. Osterwalder, 1992. - DBF. - Bénézit, 1976.

BN Cat. gén.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES P- Y2- 1427 *support : livre.*

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES 8- Z PAB JOUHANDEAU- 202 *support : livre.*

7. Louÿs, Pierre (1870-1925).

Auteur, Interprète

Naissance : 1870-12-10, Gand, Belgique.

Mort : 1925-06-06, Paris.

Poète, romancier et conteur.

Sources :

Les Mémoires de Joséphine / Pierre Louÿs, 1894.

Beaumarchais. - Laffont Bompiani, Auteurs. - GDEL. - ABF

BN Cat. gén. et BN Cat. gén. suppl. : Louÿs (Pierre Louis, dit).

Titre : *La Femme et le pantin* [Texte imprimé -monographie] : roman espagnol ; suivi de Poèmes / Pierre Louÿs ; préface de Henri Mondor, eau-forte originale de Galanis.

Publication : [Monte-Carlo] : A. Sauret, 1958.

Paris : Impr. nationale.

Description matérielle : 223 p. : portrait ; 23 cm.

Collection : Grand prix des meilleurs romans d'amour ; 8.

Lien à la collection : Grand prix des meilleurs romans d'amour.

Prix : 3900 FRF.

Autres auteurs : Mondor, Henri (1885-1962). Préfacier.

Galanis, Démétrius (1879-1966). Graveur et peintre français.

Sources :

La veillée de novembre / H. Pourrat; frontispice de D. Galanis, 1929.

Dictionnaire des illustrateurs: 1890-1945 : M. Osterwalder, 1992. - DBF. - Bénézit, 1976.

BN Cat. gén.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : 8- Y2- 88387 (8) *support : livre.*

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES 8- Z DON- 602 (185) *support : livre.*

8. Jouhandeau, Marcel (1888-1979).

Auteur, Interprète, participant.

Naissance : 1888-07-26, Guéret.

Mort : 1979-04-07, Rueil-Malmaison (Hauts-de-Seine).

Sources :

Portraits / Marcel Jouhandeau, 1988.

GDEL. - Laffont-Bompiani, Auteurs.

BN Cat. gén. et BN Cat. gén. suppl. : Jouhandeau (Marcel).

Titre : *La ferme en folie* [Texte imprimé] ; La petite fille violée ; Le sacrifice du porc / par Marcel Jouhandeau.

Titre d'ensemble : *Scènes de la vie conjugale* / Marcel Jouhandeau ; 7.

Lien au titre d'ensemble : Scènes de la vie conjugale

Publication : Paris : Gallimard ; impr. 1950.

80-Abbeville : Impr. F. Paillart.

Description matérielle : 1 vol. (59-[4] p.) : ill. ; 17 cm.

Notes: Comprend également : "La petite fille violée" et "Le sacrifice du porc". - Dessin de Galanis sur la couverture. - Édition originale. - Tiré à 2193 ex. : 43 sur vélin pur fil Lafuma- Navarre (numérotés de 1 à 40) et 3 HC (marqués de A à C), 2150 sur alfa mousse Navarre (numérotés de 41 à 2190) dont 150 HC, outre les ex. Ordinaires.

(Br.) : 275 FR. -

Autre auteur : Benoit, Pierre-André (1921-1993).

Galanis, Démétrius (1879-1966). Graveur et peintre français.

Sources :

La veillée de novembre / H. Pourrat; frontispice de D. Galanis, 1929.

Dictionnaire des illustrateurs: 1890-1945 : M. Osterwalder, 1992. - DBF. - Bénézit, 1976.

BN Cat. gén.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : 16- Y2- 10306 *support : livre.*

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES 8- Z PAB JOUHANDEAU- 212 *support : livre.*

9. Galanis, Démétrius (1879-1966).

Dessinateur, graveur et peintre français.

Sources :

La veillée de novembre / H. Pourrat; frontispice de D. Galanis, 1929.

Dictionnaire des illustrateurs: 1890-1945 : M. Osterwalder, 1992. - DBF. - Bénézit, 1976.

BN Cat. gén.

Titre : *Illustrations de Rien que la terre* [Image fixe numérisée] / D. Galanis, dess. ; Paul Morand, aut. du texte.

Publication : - Paris : La Sphère, 1926.

Description matérielle : - 13 est. : cuivre rehaussé : coul. ; 19 x 25 cm.

. - **Source :** Dans "Rien que la terre" / Paul Morand, Paris, La Sphère, 1926. Les 13 planches de cet ouvrage ont été numérisées d'après le microfilm R 122254. Paris. BNF (Réserve des Livres rares et précieux des Imprimés). Res G 1461

Acq. : BNRéserve. -

Thème : Géographie.

Genre : Paysages.

Typologie : imagerie du livre.

Morand, Paul (1888-1976). Auteur du texte.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Poste d'accès aux ressources électroniques

Cote : IFN- 2000129 support : lot d'images numérisées.

10. Galanis, Démétrius (1879-1966).

Dessinateur, graveur et peintre français.

Sources :

La veillée de novembre / H. Pourrat; frontispice de D. Galanis, 1929.

Dictionnaire des illustrateurs: 1890-1945 : M. Osterwalder, 1992. - DBF. - Bénézit,

1976.

BN Cat. gén.

Titre : *Institut de France. Académie des beaux-arts. Notice sur la vie et les travaux de Henri Le Riche* [Texte imprimé], 1870-1944, par M. Demetrius Galanis,... lue dans la séance du... 10 décembre 1958

Publication : Paris, impr. Firmin-Didot et Cie, 1958. - In-4° (27 cm), 10 p. [D. L. 1327-59] -IXc-.

Notes: Institut, 1958. – 31.

Autre auteur : Académie des beaux-arts (France). Éditeur scientifique.

Autre forme du titre :

- : *Notice sur la vie et les travaux de Henri Le Riche.*

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : MFILM 4- Z- 1617 (1958,31) support : microfilm 35 mm.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : 4- Z- 1617 (1958,31) support : livre.

11. Galanis, Démétrius (1879-1966).

Dessinateur, graveur et peintre français.

Sources :

La veillée de novembre / H. Pourrat; frontispice de D. Galanis, 1929.

Dictionnaire des illustrateurs: 1890-1945 : M. Osterwalder, 1992. - DBF. - Bénézit, 1976.

BN Cat. gén.

Auteur: Galanis, Démétrius (1879-1966).

Illustrateur

Titre: *Liste des grands vins fins*, 1938. [Texte imprimé] : [catalogues] /

Bois en couleurs de Galanis.

Sujets: Paon bleu, Poissons.

Publication Etablissements Nicolas. - 92-Montrouge : Impr. Draeger, [1928-1973].

Description matérielle : 50 p. ; 24 cm. - 28 catalogues : fig., pl. en noir et en coul., couv. ill. ; formats divers.

Draeger frères imprimeurs . Imprimeur.

Richelieu - Estampes et photographie

Cote : Li-115-Boîte 4.

Arsenal - magasin

Cote : 8- Z- 5875 (1) < 1932 > *support* : livre.

12. Galanis, Démétrius (1879-1966).

Dessinateur, graveur et peintre français.

Sources :

La veillée de novembre / H. Pourrat; frontispice de D. Galanis, 1929.

Dictionnaire des illustrateurs: 1890-1945 : M. Osterwalder, 1992. - DBF. - Bénézit, 1976.

BN Cat. gén.

Titre : *Maurice Ravel par quelques-uns de ses familiers* [Texte imprimé] / Colette, Maurice Delage, Léon-Paul Fargue,... [et.al.].

Publication : - Paris : Ed. du tambourinaire, 1939.

Description matérielle - III-[187] p. : ill. ; 23 cm.

Galanis, Démétrius . Illustrateur.

Moreau, Luc-Albert . Illustrateur.

Wild, Roger (1894-1987). Illustrateur.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : 8- PN AV- 333 *support* : livre.

13. Laboureur, Jean-Émile (1877-1943).

Naissance : 1877-08-16, Nantes.

Mort : 1943-06-16, Pénestin, Morbihan.

Peintre et graveur.

Sources :

Le Satyricon de Pétrone / ill. par J. E. Laboureur, 1922

GDEL. - Bénézit, 1976

Titre: *The New Keepsake for the year 1921* [Texte imprimé-monographie] / edited by X.-M. Boulestin with plates selected by J.-E. Laboureur.

Publication : London : X.-M. Boulestin ; Paris : C. Bloch libraire, 1920.

London : the Arden Press.

Description matérielle : 127 p. dont 9 f. de pl. : musique ; 19,5 cm

Notes : Errata. - Titre et culs-de-lampe dessinés et gravés par Jean-Émile Laboureur. Gravures de Edgar Tytgat, Marie Laurencin, André Dunoyer de Segonzac (p. 53 et non 71), Marcel Gromaire (p. 71 et non 53), Rupert Lee, Paul Nash, Robert Bonfils, Demetrius Emmanuel Galanis. - Tiré à 651 ex.. - Ex. n° 172, avec mention ms. Service de presse et d'une autre main remis à Monsieur Gallimard avec la signature de Camille Bloch (?), un des 550 sur vélin.

Autres auteurs : Boulestin, Xavier-Marcel. Éditeur scientifique.

Laboureur, Jean-Émile (1877-1943). Éditeur scientifique.

Laboureur, Jean-Émile (1877-1943). Illustrateur.

Tytgat, Edgar (1879-1957). Illustrateur.

Laurencin, Marie (1883-1956). Illustrateur.

Gromaire, Marcel (1892-1971). Illustrateur.

Dunoyer de Segonzac, André. Illustrateur.

Lee, Rupert. Illustrateur.

Nash, Paul (1889-1946). Illustrateur.

Bonfils, Robert (1886-1971). Illustrateur.

Galanis, Démétrius (1879-1966). Illustrateur.

Autre forme du titre :

- Titre parallèle : *Le Nouveau Keepsake pour l'année 1921* / édité par X.-M. Boulestin

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES P- Z- 2554 *support : livre* et J.-E. Laboureur.

14. Jouhandeau, Marcel (1888-1979).

Auteur, Interprète, participant.

Naissance : 1888-07-26, Guéret.

Mort : 1979-04-07, Rueil-Malmaison (Hauts-de-Seine).

Sources :

Portraits / Marcel Jouhandeau, 1988.

GDEL. - Laffont-Bompiani, Auteurs.

BN Cat. gén. et BN Cat. gén. suppl. : Jouhandeau (Marcel).

Titre : *L'oncle Henri* [Texte imprimé] / par Marcel Jouhandeau

Publication : [Paris] : Gallimard, 1943.

53-Mayenne : Impr. Floch.

Description matérielle : 1 vol. (123-[4] p.) : couv. ill. ; 19 cm.

Notes : La page de faux-titre porte : "L'oncle Henri ou le goût du malheur. -
Édition originale. - Couv. ill. par Galanis. - Tiré à 3200 ex. : 13 sur vélin pur fil
Lafuma Navarre, dont 3 HC, 3000 sur papier de châtaignier, dont 200 HC

Autre auteur : Benoit, Pierre-André (1921-1993). Donateur. Pour l'ex. RES 8-Z
PAB JOUHANDEAU-45.

Galanis, Démétrius (1879-1966). Illustrateur
Titre alternatif : *Le goût du malheur.*
(Br.) : 24 fr.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : 16- LN27- 82402 *support : livre.*

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES 8- Z PAB JOUHANDEAU- 45 *support : livre.*

15. Jouhandeau, Marcel (1888-1979).

Auteur, Interprète, participant.

Naissance : 1888-07-26, Guéret.

Mort : 1979-04-07, Rueil-Malmaison (Hauts-de-Seine).

Sources :

Portraits / Marcel Jouhandeau, 1988.

GDEL. - Laffont-Bompiani, Auteurs.

BN Cat. gén. et BN Cat. gén. suppl. : Jouhandeau (Marcel).

Titre : *Portraits de famille* [Texte imprimé] / par Marcel Jouhandeau.

Publication : Paris : NRF : Librairie Gallimard, impr. 1951.

80-Abbeville : Impr. F. Paillart.

Description matérielle : 1 vol. (217-[2] p.) : ill. ; 17 cm.

Notes : Édition originale. - Tiré à 3193 ex. : 43 ex. sur vélin pur fil Lafuma-Navarre (numérotés de 1 à 40) et 3 HC (marqués de A à H), 3150 ex. numérotés sur alfama Marais dont 3000 (de 41 à 3040) et 150 HC (de 3041 à 3190), outre les ex. ordinaires

Autres auteurs : Benoit, Pierre-André (1921-1993). Donateur. Pour l'ex. RES 8 Z-PAB JOUHANDEAU- 215.

Galanis, Démétrius (1879-1966). Illustrateur.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : 16- LN27- 84890 *support : livre.*

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES 8- Z PAB JOUHANDEAU- 215 *support : livre.*

16. Arland, Marcel (1899-1986).

Naissance : 1899-07-05, Varennes-sur-Armanche (Haute-Marne)

Mort : 1986-01-12, Brinville (Seine-et-Marne).

Romancier, essayiste et critique littéraire. - Directeur de la Nouvelle Revue Française (1968-1977). - Membre de l'Institut, Académie française (élu en 1968).

Sources :

Dans l'amitié de la peinture / Marcel Arland, 1980

Dictionnaire des intellectuels français / sous la dir. de Jacques Julliard et Michel Winock, 2002. - Dictionnaire des lettres françaises. Le XXe siècle / éd. réalisée sous la dir. de Martine Bercot,... et d'André Guyaux, 1998. - Qui était qui, XXe siècle / Béatrice et Michel Wattel, 2005. - WW, France 1985-1986. - Livres Hebdo, n°4, 20 janvier 1986. - WBIS Online - <http://db.saur.de/WBIS> (2008-08-14)
BN Cat. gén.. - BN Cat. gén. suppl.. - BN Cat. gén. 1960-1969

Titre : *Terre natale* [Texte imprimé] / Marcel Arland ; Édition illustrée de quatorze gravures à l'eau-forte par D. Galanis.

Publication - Paris : N.R.F. (impr. de Dumoulin), 1945.

Description matérielle - 233 p. : fig. ; In-4° (255x195).

Galanis, Démétrius (1879-1966). Illustrateur.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

RES M- Y2- 738 support : livre.

17. Lafuma, Louis

Naissance : 1890.

Mort : 1964-03-10.

Philosophe.

Sources :

Pensées / Blaise Pascal ; texte établi par Louis Lafuma, 1978.

Monde, 1964-03-13.

BN Cat. gén. suppl.. - BN Cat. gén. 1960-1969.

Titre : *Trois pensées inédites de Pascal* [Texte imprimé] : extraites du manuscrit de l'abbé Périer, son neveu / Louis Lafuma ; bois gravés de D. Galanis.

Publication : Paris : Éd. littéraires de France, 1945.

Description matérielle : 141 p. : ill ; 25 cm + livret de 16 p.

Notes : Bibliogr. 2 p.

Autre auteur : Galanis, Démétrius . Illustrateur.

Sujet : Pascal, Blaise (1623-1662). Pensées.

Indices Dewey : 194 (22e éd.).

Tolbiac - Rez-de-jardin - libre-accès - Philosophie, histoire, sciences de l'homme -
Salle K – Philosophie.

Cote : 194.320 92 PASC 5 LA *support : livre.*

18. Jouhandeau, Marcel (1888-1979).

Auteur, Interprète, participant.

Naissance : 1888-07-26, Guéret.

Mort : 1979-04-07, Rueil-Malmaison (Hauts-de-Seine).

Sources :

Portraits / Marcel Jouhandeau, 1988.

GDEL. - Laffont-Bompiani, Auteurs.

BN Cat. gén. et BN Cat. gén. suppl. : Jouhandeau (Marcel).

Titre : *Véronicana* [Texte imprimé] / par Marcel Jouhandeau.

Publication : Paris : NRF : Librairie Gallimard, impr. 1933.

80-Abbeville : Impr. F. Paillart.

Description matérielle : 1 vol. (168-[3] p.) ; 17 cm.

Notes : Dessin de Galanis sur la couverture. - Édition originale. - Tiré à 500 ex. numérotés + 150 ex. HC numérotés de I à CL, tous sur alfa mousse Lafuma-Navarre, outre les ex. ordinaires.

Autres auteurs : Benoit, Pierre-André (1921-1993). Donateur. Pour l'ex. RES 8-Z PAB JOUHANDEAU-203.

Galanis, Démétrius (1879-1966). Illustrateur.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES P- Y2- 1428 *support : livre.*

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : RES 8- Z PAB JOUHANDEAU- 203 *support : livre.*

19. Rolland, Romain (1866-1944).

Auteur, Interprète, participant.

Naissance : 1866-01-29.

Mort : 1944-12-30.

Écrivain. - Prix Nobel de littérature 1915.

[Musicologie (français)].

Sources :

La Vie de Vivekananda et l'évangile universel / Romain Rolland, 1978

GDEL. - Laffont-Bompiani, Auteurs. - Beaumarchais

BN Cat. gén.. - BN Cat. gén. suppl.. - BN Cat. gén. 1960-1969. - BnF Service japonais.

Titre : *Voyage musical aux pays du passé...* [Texte imprimé] / Romain Rolland ; planches et... ornements dessinés et gravés sur bois par D. Galanis.

Publication : Paris : Édouard-Joseph, 1919.

Description matérielle : 271 p.-[16] f. de pl.

Collection : Petites curiosités littéraires ; 3.

Autre auteur : Galanis, Démétrius (1879-1966). Illustrateur.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : 8- Z R ROLLAND- 1143 *support : livre.*

Communication sous conditions, s'adresser à la banque de salle.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

8- Z R ROLLAND- 1144 *support : livre.*

Communication sous conditions, s'adresser à la banque de salle.

20. Rolland, Romain (1866-1944).

Auteur, Interprète, participant.

Naissance : 1866-01-29.

Mort : 1944-12-30.

Écrivain. - Prix Nobel de littérature 1915.

[Musicologie (français)].

Sources :

La Vie de Vivekananda et l'évangile universel / Romain Rolland, 1978

GDEL. - Laffont-Bompiani, Auteurs. - Beaumarchais

BN Cat. gén.. - BN Cat. gén. suppl.. - BN Cat. gén. 1960-1969. - BnF Service japonais.

Titre : *Voyage musical aux pays du passé...* [Texte imprimé] / Romain Rolland ;
planches et... ornements dessinés et gravés sur bois par D. Galanis

Publication : Paris (27, rue Saint-André-des-Arts, 75006) : Éditions
d'Aujourd'hui, 1976.

83-Plan-de-la-Tour : Impr. de Provence.

Description matérielle : 271 p. : ill. ; 18 cm.

Collection : Collection Les Introuvables, ISSN 0336-8009.

Lien à la collection : Les Introuvables (Paris).

Reproduction : Reprod. en fac-sim. de l'éd. de Paris, Edouard-Joseph, 1919.

Autre auteur : Galanis, Démétrius (1879-1966). Illustrateur.

(Br.) : 49 F.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : **16- Z- 17080 (103)** *support : livre.*

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin

Cote : 8- Z R ROLLAND- 1153 *support : livre*

Communication sous conditions, s'adresser à la banque de salle.

Ατομικές εκθέσεις⁹²

1922, Galerie La Licorne, Παρίσι, Γαλλία

1922, Galerie du Centaure, Βρυξέλλες

1923, Art Galleries D.W. Kraushaar, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ

1923, Galerie La Licorne, Παρίσι, Γαλλία

1926, Galerie Quatre Chemins, Παρίσι, Γαλλία

1928, Ιλίου Μέλαθρον, Αθήνα

1934, Galerie Maire Hartman, Νέα Υόρκη

1935, Gaumont Palace, Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος

1935, Μέγαρο Bachler, Κάιρο, Αίγυπτος

1948, Αλεξάνδρεια/Κάιρο, Αίγυπτος

1950, Galerie Paul Valloton, Λωζάννη, Ελβετία

1954, Αίθουσα του Βήματος, Αθήνα

1956, Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

1958, Εντευκτήριο Πρακτορείου Πνευματικής Συνεργασίας, Αθήνα

1958, Chaux de fonds, Cite du Livre, Ελβετία

1958, Le Locle, Cite du Livre, Ελβετία

1960, Galerie la Gravure, Λωζάννη, Ελβετία

---

⁹² Ινστιτούτο Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης, Ψηφιακή Πλατφόρμα.
<http://dp.iset.gr/artist/view.html?id=809&tab=soloexhibitions>

1962, Εντευκτήριο Πρακτορείου Πνευματικής Συνεργασίας, Αθήνα
1963, Bibliotheque Nationale, Παρίσι, Γαλλία
1973, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα
1974, Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη
1976, Αίθουσα Τέχνης Ιδέες, Θεσσαλονίκη
1976, Βιβλιοπωλείο Κουρδιστό Πορτοκάλι, Αθήνα
1978, Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
1981, Εταιρία Τσιμέντων Ηρακλής, Λυκόβρυση, Αττικής
1982, Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα
1982, Αίθουσα Τέχνης Αντήνωρ, Αθήνα
1983, Αίθουσα Τέχνης Αντήνωρ, Αθήνα
1985, Gallery Tiffany, Αθήνα
1985, Γκαλερί Μπεχράκη, Κόρινθος
1986, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
1989, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
1991, Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Άνδρου, Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας
Γουλανδρή, Άνδρος
1993, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
1996, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
1998, Γαλλικό Ινστιτούτο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
2010, Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη
2014, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Μέγαρο Εϋνάδου), Αθήνα
2015, Βιβλιοπωλείο του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης (MIET),
Θεσσαλονίκη

Ομαδικές εκθέσεις⁹³

1935, "Ελεύθεροι Καλλιτέχναι", Παρνασσός, Αθήνα

1938, "Α' Πανελλήνιος Έκθεσις Χαρακτικής", Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Αθήνα

1954, "16 Artistes Hellenes", Mali-Kalemegdan, Βελιγράδι, Γιουγκοσλαβία

1955, "La Grece vivante", Γενεύη, Ελβετία

1956, "28 Biennale di Venezia 1956", Βενετία, Ιταλία

1962, "Έκθεσις Ευβοέων Καλλιτεχνών", Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Αθήνα

1963, "Έκθεσις Ελληνικής Ζωγραφικής", Ξενοδοχείο Γαλήνη, Καμένα Βούρλα

1964, "Πρωτοπόροι της Νεώτερης Ελληνικής Τέχνης", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα

1964, "Α' Κατάλογος των εκτιθεμένων έργων ζωγραφικής", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος

1964, "Μνήμη Γ. Μπουζιάνη & Δ. Ευαγγελίδη", Εντευκτήριο Πρακτορείου Πνευματικής Συνεργασίας, Αθήνα

1964, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνη, Αθήνα

1965, "Έκθεση Θαλασσογραφίας", Ναυτικός Όμιλος Βουλιαγμένης, Βουλιαγμένη

1965, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Κλειώ, Θεσσαλονίκη

1965, "Β' Έκθεση Ευβοέων Καλλιτεχνών", Στέγη Καλών Τεχνών και Γραμμάτων, Αθήνα

1966, "Ομαδική Έκθεση", Galerie Merlin, Αθήνα

---

⁹³ Ινστιτούτο Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης, Ψηφιακή Πλατφόρμα.
<http://dp.iset.gr/artist/view.html?id=809&tab=groupexhibitions&start=0&limit=20>

1969, "Έκθεση Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Χαρακτικής", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1971, "Αφιέρωμα στην Ελληνική Χαρακτική, Ημερολόγιο του 1972", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1972, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι (1909 - 1960)", Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1974, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα

1974, "Έλληνες Ζωγράφοι και Γλύπται του Εικοστού Αιώνας", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων (Πινακοθήκη), Αθήνα

1975, "Ελληνική ζωγραφική από τον 19ο αιώνα", Οίκος Βαράγκη, Αθήνα

1977, "Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1980, "Δεκαοχτώ Έλληνες Χαρακτες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1980, "Αφιέρωμα στην Ελλάδα 1940-1944", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1981, "Ο Χαρακτήρας και το Γυμνό", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1981, "Η Νεοελληνική Χαρακτική και ο Ευθύμης Παπαδημητρίου", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1981, "Συλλογή Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα

1981, "Ομαδική Έκθεση", Ελληνικό Κέντρο Τέχνης και Πολιτισμού, Αθήνα

1982, "Νεοελληνική Τέχνη Συλλογή Γ.Ι. Κατσιόγρα, Περίοδος Β'", Δημαρχείο Λάρισας, Λάρισα

1982, "20ος αιώνας, χθές-σήμερα", Γκαλερί Υδροχόος, Αθήνα

1982, "Έκθεση Ελληνικής Χαρακτικής", Ελληνικό Κέντρο Τέχνης και Πολιτισμού, Αθήνα

1982, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα

1983, "Μορφοπλαστικές και Τεχνικές Έρευνες στην Ελληνική Χαρακτική 1892-1982", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος

1983, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Το Τρίτο Μάτι, Αθήνα

1983, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Το Τρίτο Μάτι, Αθήνα

1984, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Αντήνωρ, Αθήνα

1985, "Έλληνες Χαράκτες: Συλλογή της Δημοτικής Πινακοθήκης Ρόδου", Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσιόγρα, Λάρισα

1985, "Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Ωδείο Αθηνών, Αθήνα

1985, "Αναδρομή στην Τέχνη του Μεσοπολέμου", Athenaeum Art Gallery, Αθήνα

1985, "Χαρακτική και βιβλίο", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

1985, "Έλληνες Χαράκτες", Athenaeum Art Gallery, Αθήνα

1986, "Έλληνες Ζωγράφοι", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα

1986, "Μεγάλοι Έλληνες Ζωγράφοι", Αίθουσα Τέχνης Αντήνωρ, Αθήνα

1986, "Καλοκαιρινό Σαλόνι", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1986, "Έκθεση Χαρακτικής Ελλήνων Καλλιτεχνών: Αφιέρωμα στον Goya", Ισπανικό Μορφωτικό Ίδρυμα, Αθήνα

1986, "Προσωπογραφίες Ελλήνων λογοτεχνών στην Εθνική Πινακοθήκη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1987, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτικής", Γκαλερί ΑΔ, Αθήνα

1987, "Τριάντα Εικαστικές Παρουσίες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1988, "Αφιέρωμα στην ελληνική χαρακτική, Ενότητα Ι. "Οι δάσκαλοι", Κέντρο Πολιτισμού Δ. Γληνός, Αθήνα

1988, "Ελληνική Χαρακτική", Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

1988, "Έργα-Γεγονότα", για τα 70 χρόνια του ΚΚΕ, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων-Κτήριο Κωστής Παλαμάς, Αθήνα

1988, "Υλικά και τεχνική στη χαρακτική", Κέντρο Γραμμάτων και Τεχνών Άποψη, Αθήνα

1988, "Νεοελληνική Τέχνη: Απολογισμός μιας Συλλογής 1975-1987", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1988, "Ελληνική Μεταπολεμική Χαρακτική", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1988, "Δημοπρασία Έργων Τέχνης", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα

1989, "Διαδρομές: Γ' Διεθνής Συνάντηση Προστασία του Περιβάλλοντος", Αίθουσα Τέχνης Αίολος, Κηφισιά

1989, "Έκθεση ελληνικής χαρακτικής, Α ενότητα", Αετοπούλειο Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Χαλανδρίου, Χαλάνδρι

1990, "Εικαστικές προτάσεις", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1990, "Έλληνες Χαρακτες", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

1991, "Η ελληνική υδατογραφία τον 19ο και 20ο αιώνα", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1991, "Η Ελληνική Χαρακτική στον 20ο Αιώνα", Αίθουσα Τέχνης Β. Μυλωνογιάννη, Χανιά, Κρήτη

1992, "Μεταμορφώσεις του Μοντέρνου: Η ελληνική εμπειρία", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1992, "Εικαστικές προτάσεις", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1992, "Χαρακτικά από τη Συλλογή της Τέχνης Μακεδονικής Καλλιτεχνικής Εταιρείας", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

1993, "Συλλογή Τράπεζας της Ελλάδας: Ελληνική ζωγραφική και χαρακτική", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

- 1993, "Το παιδί στη νεοελληνική τέχνη 19ος-20ός αιώνας", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1993, "Εικαστικές Προτάσεις", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1993, "Ομαδική Έκθεση", Πανεπιστήμιο Μακεδονία, Θεσσαλονίκη
- 1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Μέγαρο ΧΑΝΘ, Θεσσαλονίκη
- 1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Κιλκίς
- 1994, "Gravures Helleniques Contemporaines", Korschthans Beim Engel, Λουξεμβούργο
- 1994, "Ελληνικά ex libris από Έλληνες καλλιτέχνες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1994, "Έλληνες ζωγράφοι του 19ου και 20ου αιώνα: Συλλογή Λεβέντη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (Παράρτημα Κέρκυρας), Κέρκυρα
- 1994, "Galerie de Paris", Karstadt Giessen, Giessen, Γερμανία
- 1994, "Έκθεση Ελλήνων Χαρακτών από τη Συλλογή της "Τέχνης" Γενιές 1879-1897 και 1898-1922", Πολιτιστικό Κέντρο Δημοτικής Επιχείρησης Έδεσσας, Έδεσσα
- 1995, "Ιχθύς: Πνευματικό και καλλιτεχνικό σύμβολο στην ελληνική παράδοση", Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ, Μέτσοβο
- 1995, "Συλλογή Χαρακτικής Ιονικής Τράπεζας", Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα
- 1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1995, "Συλλογή Χαρακτικής της Ιονικής Τράπεζας", Βελλίδειο Πολιτιστικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

1995, "Καλοκαιρινό Σαλόνι '95", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1995, "Έλληνες Χαράκτες - Πρώτη Γενιά (1879 - 1897)", Πολιτιστικό Κέντρο Βορείου Ελλάδας της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, Θεσσαλονίκη

1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, Αθήνα

1996, "Έλληνες Ζωγράφοι 1954-1996", Πολιτιστικό Κέντρο Τέχνης Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο, Βόλος

1996, "Καλοκαιρινό Σαλόνι 1996", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1996, "Ένδεκα Δάσκαλοι της Ελληνικής Χαρακτικής", Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

1996, "Η Γυναίκα και ο κόσμος της στη νεοελληνική Τέχνη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1996, "Έντεκα Δάσκαλοι Της Ελληνικής Χαρακτικής", Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού Βερολίνου, Βερολίνο, Γερμανία

1997, "Ελληνική Ζωγραφική του 20ού αιώνα από τη Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

1997, "Έλληνες ζωγράφοι 1954-1997", Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

1997, "22 σημαντικοί εκπρόσωποι της νεοελληνικής χαρακτικής", Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Αθήνα

1997, "Ο Δημήτρης Γαλάνης και τρεις Έλληνες ζωγράφοι-χαρακτες που μυήθηκαν στη χαρακτική στο εργαστήριό του στο Παρίσι", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

- 1998, "Ελληνική Τοπιογραφία, 19ος-20ος αιώνας: Από τις συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης και του Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1998, "Λήδα & Κύκνος", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1998, "Είκοσι Οχτώ Έλληνες Χαράκτες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1998, "Θησαυροί της νεοελληνικής τέχνης. Συλλογή Γιάννη Περδίου", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1999, "Τελλόγλειο Ίδρυμα: Συλλογές και Δωρεές", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη
- 1999, "Το Ψάρι και το Ψάρεμα - Νησιώτικα Τοπία", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1999, "Η Νεκρή Φύση στη Νεοελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1999, "Εικαστικές Προτάσεις", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1999, "Νεοελληνική Χαρακτική - 20ος αιώνας. Συλλογή Χ. Λεοντιάδη", Υπουργείο Ανάπτυξης Γενική Γραμματεία Εμπορίου, Αθήνα
- 2000, "Πορεία προς την ελληνικότητα", Γκαλερί Ειρμός, Θεσσαλονίκη
- 2000, "Ελληνική Ζωγραφική Από Τις Συλλογές Της Πινακοθήκης Δήμου Αθηναίων", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα
- 2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Δημοτικό Κέντρο Τεχνών Λευκωσίας, Λευκωσία, Κύπρος
- 2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 2000, "Ελληνική ζωγραφική από τις συλλογές της Πινακοθήκης του Δήμου Αθηναίων", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

2000, "Δώδεκα και Μια Δάσκαλοι της Νεοελληνικής Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2001, "Αρκαδία: Γκραβούρες Ξένων Περιηγητών - Έργα Ελλήνων Καλλιτεχνών", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2001, "Χαρακτικής ο Λόγος", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννιτών, Ιωάννινα

2002, "Έργα τέχνης από τη Συλλογή της Βουλής των Ελλήνων", Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα

2002, "Η Ελλάδα που αλλάζει. Τέχνη & προσωπικότητες στον 20ό αιώνα", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη

2002, "Ελληνική ζωγραφική του 20ου αιώνα", Γκαλερί Καλφαγιάν, Θεσσαλονίκη

2002, "Διαδρομές Νο 2 - Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Γκαλερί Καλφαγιάν, Αθήνα

2002, "Επτά Έλληνες Ζωγράφοι "Χάραξαν" στο Παρίσι στα Χρόνια: 1900-1950", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2003, "Ελληνική Γλυπτική-Χαρακτική, Συλλογές Θόδωρου Χατζησάββα", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2003, "Έλληνες Χαρακτες στον 20ό αιώνα", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Μέγαρο Εϋνάροδου), Αθήνα

2003, "Έλληνες Χαρακτες στον Εικοστό Αιώνα", Χώρος Τέχνης 8, Ρέθυμνο, Κρήτη

2003, "Ελληνική Τέχνη του 20ου Αιώνα", Γκαλερί Καλφαγιάν, Θεσσαλονίκη

2003, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2003 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2003, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Δημοτική Πινακοθήκη Χανίων, Χανιά, Κρήτη

2004, "90 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής 1914-2004 & Λήδα και Κύκνος. Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Δημοτική Πινακοθήκη Ψυχικού, Ψυχικό

2004, "Ζωγραφική-Χαρακτική από τη Συλλογή του Ντίνου Χριστιανόπουλου", Γκαλερί Ειρμός, Θεσσαλονίκη

2004, "Το Άγιον Όρος & Θρησκευτικά Θέματα από Έλληνες Χαράκτες", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2004, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2004 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2004, "Άμπελος & Οίνος", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2004, "Ελληνική Τέχνη 19ου&20ού Αιώνα. Μέρος Α': Ζωγραφική και Γλυπτική", Ξενοδοχείο N. J. V. Plaza, Αθήνα

2005, "Ζωγραφήματα από τη συλλογή του Μελέτη Φικιώρη", Κουμαντάρειος Πινακοθήκη Σπάρτης, Σπάρτη

2005, "Η Συλλογή της Alpha Bank, Ζωγραφική-Χαρακτική-Γλυπτική", Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Αθήνα

2005, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική. Συλλογή Γιώργου Κωστόπουλου", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κορωπίου, Κορωπί

2005, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2005 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2006, "Διεθνής Χαρακτική-Συλλογή Γιώργου Κητή", Κέντρο Χαρακτικής Ήλιος, Θεσσαλονίκη

2006, "Η Συλλογή της Alpha Bank: Ελληνική Τέχνη από το 1920 έως σήμερα", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

2006, "Πορτρέτα Χανιωτών Συλλεκτών: το γούστο ως προσωπικό πάθος και ιστορικοκοινωνικός δείκτης", Δημοτική Πινακοθήκη Χανίων, Χανιά

2006, "Παρίσι-Αθήνα 1863-1940", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2006, "Ανθογραφίες της Ελληνικής Άνοιξης", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2006, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2006 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2006, "Πρωτοπόροι & Δάσκαλοι της Νεοελληνικής Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2006, "Bonhams: The Greek Sale", Bonhams, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

2006, "Sotheby's: The Greek Sale", New Bond Street/Olympia, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

2007, "Νέα αποκτήματα 1992-2007. Αγορές-Δωρεές-Κληροδοτήματα", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2007, "Νέα αποκτήματα 1992-2007. Από τις Συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης", Αρχαιολογικό Μουσείο Πύργου (Παλαιά Δημοτική Αγορά), Πύργος

2007, "Επτά Μεγάλοι", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

2007, "Δεκατρείς Έλληνες στο Παρίσι & Ένας Γάλλος στην Αθήνα", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2007, "Ο Δ. Γαλάνης & Επτά Μαθητές του", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2007, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2007 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2007, "Νέα Αποκτήματα Ζωγραφικής και Χαρακτικής", Πινακοθήκη Σύγχρονης Τέχνης Αιτωλοακαρνανίας Χρήστου & Σοφίας Μοσχανδρέου, Μεσολόγγι

2007, "Αντιστοιχίες. Λουλούδια από την ελληνική τέχνη", Εκθεσιακός Πολιτιστικός Χώρος της Alpha Bank, Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Παράρτημα Ναυπλίου, Ναύπλιο

2008, "Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2008, "Έλληνες Ζωγράφοι: Από τη Συλλογή της Εθνικής Τράπεζας", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2008, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2008 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2008, "Ελληνική Χαρακτική - 70 Χρόνια Μετά (1938-2008)", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2009, "Πρωτοπόροι-Δάσκαλοι και χαράκτες του 20ού αιώνα", Δημοτική Πινακοθήκη Πειραιά, Πειραιάς

2009, "Η Ανθρώπινη Μορφή Στην Τέχνη", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2009, "Έν τυπώσεις επί χάρτου", Δημοτική Πινακοθήκη Πειραιά, Πειραιάς

2009, "Η νεοελληνική τοπιογραφία από τον 18ο έως τον 21ο αιώνα: Όραμα, εμπειρία και ανάπλαση του χώρου", Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Βασίλη και Μαρίνας Θεοχαράκη, Αθήνα

2009, "1ο Φεστιβάλ Χαρακτικής Αθηνών", Διάφοροι Χώροι της Αθήνας, Αθήνα, Ελλάδα

2009, "100 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής (1909-2009). Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη

2009, "Έλληνες Εχάραξαν", Γκαλερί της Έρσης, Αθήνα

2009, "Ελληνική Τέχνη - 19ος και 20ός αιώνας από τις συλλογές της Δημοτικής Πινακοθήκης Ιωαννίνων", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

2009, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2009 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2010, "Πρόσωπα του Μοντερνισμού: Η Ζωγραφική στη Βουλγαρία, την Ελλάδα και τη Ρουμανία, 1910-1940", Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Βασίλη και Μαρίνας Θεοχαράκη, Αθήνα

2010, "Έλληνες ζωγράφοι από τη συλλογή της Εθνικής Τράπεζας", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Αρχαιολογικό Μουσείο, Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών ΑΠΘ, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη

2010, "Η Γυναίκα ως Μούσα 1900-1950", Μουσείο Herakleidon, Experience in Visual Arts, Αθήνα

2010, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2010 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2010, "Η Μουσική σε Χαρακτικά Έργα Ελλήνων Καλλιτεχνών", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2010, "Νέα Αποκτήματα της Εθνικής Πινακοθήκης 1992-2010. Από τον 19ο στον 21ο αιώνα: Παραστατική Τέχνη", Δημοτική Πινακοθήκη Καρδίτσας, Καρδίτσα

2011, "Τα Αριστουργήματα της Συλλογής Γ.Ι. Κατσιόγρα", Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Βασίλη και Μαρίνας Θεοχαράκη, Αθήνα

2011, "Στα άδυτα της Εθνικής Πινακοθήκης. Άγνωστοι θησαυροί από τις συλλογές της", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2011, "3η Μπιενάλε της Αθήνας 2011: Μονόδρομος", Διπλάρειος Σχολή στην Πλατεία Θεάτρου και στους χώρους του Δήμου Αθηναίων στο Πάρκο Ελευθερίας: Κέντρο Τεχνών - Μουσείο Ελευθέριος Βενιζέλος, Αθήνα

2011, "Έλληνες ζωγράφοι στα ημερολόγια της ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ 1956-2009", Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα

2011, "Εγγύτητα", Πινακοθήκη Γρηγοριάδη, Νέο Ηράκλειο

2011, "Από τον Ακαδημαϊσμό έως τις σύγχρονες αναζητήσεις - Γνωστά και άγνωστα έργα των Συλλογών της Πινακοθήκης του Δήμου Αθηναίων", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2012, "Μεγάλοι Έλληνες Ζωγράφοι από τη Συλλογή Γ.Ι. Κατσιόγρα της Δημοτικής Πινακοθήκης Λάρισας, Θεματικές επιλογές", Στέγη Τέχνης και Πολιτισμού-Ίδρυμα Λεωνίδα Κ. Μακρή-Ιατρού, Τρίκαλα

2012, "Από τις συλλογές του Ιδρύματος Α.Γ. Λεβέντη/From the collections of the A.G. Leventis Foundation", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2012, "Ελληνική τέχνη μέσα από τις συλλογές της Δημοτικής Πινακοθήκης Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονικείς και άλλοι Έλληνες ζωγράφοι", Γκαλερί Manege, Αγία Πετρούπολη, Ρωσία

2012, "Χανιαrt 2012-Εικαστικές Διαδρομές στο Νομό Χανίων", Δήμοι Περιφερειακής Ενότητας Χανίων, Χανιά, Κρήτη

2013, "Ιστορώντας την Υπέρβαση: Από την Παράδοση του Βυζαντίου στη Νεώτερη Τέχνη", Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Άνδρου, Ίδρυμα Βασίλη & Ελίζας Γουλανδρή, Άνδρος, Κυκλάδες

2013, "Κλασικοί και μοντέρνοι ελληνική χαρακτική 1930-1950", Αρχαία του Μοντέρνου, Χολαργός

2013, "Τρόποι: η ρητορική του έργου τέχνης", Αρχαία του Μοντέρνου, Χολαργός

2013, "Διάλογοι νέων και παλαιών δημιουργών της χαρακτηριστικής", Casa Bianca, Θεσσαλονίκη

2014, "Εκθεση Ελληνικής Χαρακτητικής από τη Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", 12 Star Gallery, Europe House, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

2014, "Ηθογραφία και Εξιδανίκευση", Αρχαία του Μοντέρνου, Χολαργός

2014, "Στο σπίτι της Λήδας Βαρδινογιάννη", Μουσείο Μπενάκη-Πινακοθήκη Νίκου Χατζηκυριάκου-Γκίκα, Αθήνα

2014, "Αθήνα 180 χρόνια πρωτεύουσα του Ελληνικού Κράτους", Δημοτική Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2015, "Δημοπρασία: Νεοελληνική Ζωγραφική", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

2016, "Black is White²⁵²⁸⁴, The Pulse Project, Αθήνα

2016, "100 Χρόνια Ελληνικής Χαρακτητικής από τη Συλλογή Χρήστου και Πόλλυς Κολλιαλή", Σισμανόγλειο Μέγαρο, Κωνσταντινούπολη, Τουρκία

2016, "Η τυπογραφία ως καλλιτεχνική πράξη", Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (Μονή Λαζαριστών), Θεσσαλονίκη

2016, "Black is White²⁶⁸⁵³, Χώρος Τέχνης Δεξίμι, Αστυπάλεια

Ο χαρακτήρας Ιωάννης Κεφαλληνός, Αλεξάνδρεια 1894 – Αθήνα 1957.

Ο χαρακτήρας Ιωάννης Κεφαλληνός (Αλεξάνδρεια 1894 – Αθήνα 1957), τα δημιουργικά του χρόνια στην Αλεξάνδρεια (1914-1918), το διάστημα των σπουδών του στο Παρίσι.

Η ιστορία της οικογένειας Κεφαλληνού ξεκινά με μια βεντέτα που αναζωπυρώνεται για τελευταία φορά στα 1860. Στο Σκουλικάδο της Ζακύνθου οι Κεφαλληνοί και οι Πλεσσαίοι βρίσκονται σε διαμάχη με ερωτικό υπόβαθρο. Την ημέρα του Πάσχα σκοτώνουν τον Κων/νο Κεφαλληνό, γιό του παπα-Νικόλα, που μαθαίνει την φοβερή είδηση, ενώ βρίσκεται στο ιερό και τελεί την λειτουργία της Αναστάσεως. Ωστόσο, βρίσκει τα ψυχικά αποθέματα αφενός να ενημερώσει για τον φόνο το εκκλησίασμα και αφετέρου να δώσει άφεση αμαρτιών στον δολοφόνο. Με την διττή αυτή πράξη περνά το βαθιά χριστιανικό μήνυμα την ημέρα της Λαμπρής, ενώ ταυτόχρονα προστατεύει και «αποδεσμεύει» τον δεύτερο γιό του Διονύση 18 ετών τότε (πατέρα μετέπειτα του Γιάννη Κεφαλληνού), από τον άγραφο νόμο της συνέχισης της βεντέτας.

Η οικογένεια των Κεφαλληνών πιθανόν να προέρχεται από την Κεφαλλονιά, όπως μαρτυρά το όνομά τους, κάποιος πρόγονός τους ενδεχομένως πήγε στην Ζάκυνθο και μετέπειτα έζησαν εκεί. Ο παπά-Νικόλας εκτός από τον Κων/νο που χάθηκε νωρίς, είχε άλλα δύο παιδιά τον Διονύση και την Σταματία. Παρά την προσπάθεια του παπά, να σταματήσει στον φόνο του παιδιού του ο κύκλος του αίματος, ο πρώτος ξάδερφος του θύματος πήρε εκδίκηση, διέπραξε εσκεμμένα ένα εκλογικό αδίκημα, ώστε να βρεθεί στην φυλακή, όπου και λέγεται πως σκότωσε τον δολοφόνο με τα ίδια

του τα χέρια. Μετά από αυτά τα γεγονότα ο Διονύσης εστάλη στην Ιταλία, όπου τελείωσε το γυμνάσιο και σπούδασε ξένες γλώσσες. Δεν επέστρεψε ποτέ στη Ζάκυνθο, δούλεψε για ένα χρονικό διάστημα στη Σύρα (Ερμούπολη) ως πράκτορας Αγγλικής ατμοπλοϊκής εταιρείας και αργότερα έφυγε οριστικά για την Αλεξάνδρεια. Ο Διονύσης Κεφαλληνός (1842-1919) ήταν καλλιτεχνική φύση, έκανε αγιογραφίες με λάδια, έπαιζε κιθάρα και ήταν καλλίφωνος, όμως αποφάσισε να θυσιάσει την κλίση του και να ακολουθήσει ένα πρακτικό επάγγελμα που θα του εξασφάλιζε οικονομική άνεση. Στην Αίγυπτο έφτασε το 1862 σε ηλικία 20 ετών. Παντρεύτηκε περίπου στα 45 την Βιργινία Πατούνα γεννημένη στην Αλεξάνδρεια με καταγωγή από την Χίο. Ήταν κατά πολύ νεότερή του και γνωστή για τον άριστο και καλοσυνάτο χαρακτήρα της. Απόκτησαν μαζί 5 παιδιά: την Μαρία, την Νίνα (Αικατερίνη), την Χριστίνα, τον Νίκο και τον Γιάννη.

Λίγες πληροφορίες έχουν διασωθεί για τα παιδικά χρόνια του Γιάννη Κεφαλληνού. Βαφτίστηκε στον Ναό του Αγ. Στεφάνου της Αλεξάνδρειας στις 12 Ιουλίου του 1894. Η οικογένεια κατά την διάρκεια των μαθημάτων ζούσε στην Αλεξάνδρεια, ενώ για την περίοδο των διακοπών κατέλυε στο χωριό, στο κτήμα, εκεί απολάμβαναν τους περιπάτους τους στις όχθες του Νείλου. Επόμενο αγαπημένο μέρος για παραθερισμό αποτέλεσε η Ρόδος **(φωτο.23.)** Ο Γιάννης Κεφαλληνός την αγάπησε βαθιά, μεγαλώνοντας άρχισε να ζωγραφίζει τοπία της με λάδια. Φοίτησε στο Αβερώφειο Γυμνάσιο της Τοσιτσαίας Σχολής στην Αλεξάνδρεια, με διευθυντή τον Παλαιολόγο Γεωργίου. Αποφοίτησε το 1912 με βαθμό «λίαν καλώς» 8,52 και διαγωγή «επαινετή» 10. Σύμφωνα με την μαρτυρία του Μιχάλη Περίδη (στο Αφιέρωμα της Νέας Εστίας), συμμαθητή του στην πρότελευταία τάξη του Αβερωφείου, αν και επιμελής μαθητής με ιδιαίτερη κλίση στα μαθηματικά είχε χάσει μια

χρονια ενδεχομένως γιατί είχε αναγκαστεί να απουσιάσει πολύ, λόγω κάποιας αρρώστιας. Βέβαια η υπόθεση αυτή αναιρείται από τον αδερφό του Νίκο Κεφαλληνό σύμφωνα με επιστολή (που έστειλε στον Κάσδαγλη το 1957, συγγραφέα ενός μελετήματος για τον χαρακτήρα).

Από νωρίς ο ίδιος ο Γιάννης Κεφαλληνός είχε αποκρυσταλωμένη άποψη για το τι ήθελε να κάνει στην ζωή του και ήταν έκδηλο το ενδιαφέρον του για την Ιστορία της Τέχνης. Όμως η οικογένειά του ήταν αντίθετη ως προς αυτή του την επιθυμία. Ο πατέρας του θεωρούσε σωστή την επιλογή που είχε κάνει ο ίδιος νεότερος, να απαρνηθεί τις καλλιτεχνικές του ανησυχίες για την οικονομική σταθερότητα και το ίδιο συμβούλευε τον γιό του να πράξει. Η μητέρα του δεν είχε η ίδια ποτέ κάποιο ενδιαφέρον για τα καλλιτεχνικά ζητήματα και έτσι δεν ήθελε το μικρότερο παιδί της να ακολουθήσει κάποια σταδιοδρομία αβέβαιη. Έφυγε λοιπόν για να σπουδάσει μηχανικός στο Βέλγιο, στο Πολυτεχνείο της Γάνδης. Επιμελής και πειθαρχημένος όπως ήταν πέρασε τα μαθήματα του πρώτου έτους με άνεση. Παράλληλα επισκεπτόταν τα μουσεία, τους ιστορικούς ναούς και όσο περνούσε ο καιρός ατονούσε το ενδιαφέρον του για την μηχανική και ξεκίνησε να σχεδιάζει και να ζωγραφίζει ξανά. Σύντομα γράφτηκε στην Γάνδη σε ένα εργαστήριο ζωγραφικής. Στις αρχές Μαΐου του 1913 αναγγέλλει την απόφασή του να εγκαταλείψει τις σπουδές του με γράμμα στους γονείς του. Δυστυχώς δεν έχει διασωθεί αυτό το γράμμα. Τις απόψεις του ωστόσο τις γνωρίζουμε μέσω ενός άλλου γράμματος προς τον αδερφό του τον Νίκο. Σε αυτό γράφει «Κάθε άνθρωπος πρέπει να ακολουθεί την κλίση του. Εξάλλου, ένας άνθρωπος λογικός και όχι ανδρείκελο πρέπει να

έχει λίγο εγωισμό και αρκετή θέληση για να ακολουθήσει και να διακριθεί σε μια τέχνη ή σε μια επιστήμη⁹⁴...».

Ο Γιάννης Κεφαλληνός (**Φωτογραφίες 21⁹⁵, 22**) το καλοκαίρι του 1913 πήγε στο Παρίσι στη Σχολή των Καλών Τεχνών, προς μεγάλη απογοήτευση του πατέρα του, που αρνήθηκε να του στέλνει περισσότερα χρήματα, έστω και αν η ζωή εκεί είχε μεγαλύτερες απαιτήσεις. Τον συνέδραμε οικονομικά, στον βαθμό που μπορούσε, ο αδερφός του Νίκος. Ήρθε σε ρήξη γρήγορα με την Σχολή και τον καθηγητή του, του σχεδίου καθώς θεωρούσε την διδασκαλία ιδιαίτερα καταπιεστική και ακαδημαϊκή. Έτσι συνέχισε τις σπουδές του σε μια ελεύθερη Ακαδημία ζωγραφικής στο Παρίσι. Το καλοκαίρι του 1914 γύρισε στην Ρόδο για διακοπές. Εκεί βρίσκεται συγκεντρωμένη ολόκληρη η οικογένεια. Υπό την απειλή του πολέμου αναχωρούν βιαστικά για την Αλεξάνδρεια.

Επιστρέφοντας στην Αλεξάνδρεια, μετά από απουσία δύο ετών περιορίστηκε να σχεδιάζει και να ζωγραφίζει μόνος, καθώς ο πόλεμος που είχε ξεσπάσει δεν του επέτρεπε να συνεχίσει τις σπουδές του στην Γαλλία. Στην Αλεξάνδρεια ξαναβρήκε τους παλιούς συμμαθητές του και με κάποιους από αυτούς διατήρησε βαθιά φιλία μέχρι το τέλος της ζωής του. Μέσω του φίλου του Περίδη γνωρίστηκε με τον κύκλο λογίων που εξέδιδαν το γνωστό περιοδικό *Γράμματα*. Στις αρχές του Αυγούστου του 1914 ο Περίδης και ο Ζαχαριάδης (*Γράμματα*) σκέφτηκαν να γράψουν ένα θέμα για τον ανίερο πόλεμο και ο Κεφαλληνός συνέλαβε την ιδέα να δημιουργήσει μια ελαιογραφία με θέμα τον *μακάβριο χορό* εμπνευσμένο από το ποίημα του

---

⁹⁴ Κάσδαγλης, Κεφαλληνός Γιάννης, *Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ. 43.

⁹⁵ Κάσδαγλης, Κεφαλληνός Γιάννης, *Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ. 19.

Μπωντλαίρ. Ο πίνακας που δεν έχει διασωθεί, απεικόνιζε ένα αποκρουστικό πράσινο σκέλεθρο πάνω σε κόκκινες φλόγες και συντρίμμια κανονιών. Τον τοποθέτησαν σε περίοπτη θέση στην προθήκη ενός Πέρση εμπόρου χαλιών και καλλιτεχνικών αντικειμένων, αλλά οι Ευρωπαίοι που περνούσαν από τον πολυσύχναστο δρόμο της οδού Σερίφ Πασά, είτε δεν σταματούσαν είτε τον κοιτούσαν με απορία. Ο Περίδης δεν έμεινε με σταυρωμένα χέρια και ως εθελοντής χρονικογράφος της καθημερινής εφημερίδας *Τα Νέα*, που εξέδιδαν οι Κασιμάτης και Ζαχαριάδης, ετοίμασε μια εγκωμιαστική κριτική για το έργο την οποία και δημοσίευσε στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας, γεγονός που χαροποίησε και συγκίνησε τον πατέρα του χαράκτη που θεώρησε πως ο γιός του είχε αρχίσει να αποκτά μια κάποια αναγνώριση.

Ο Κεφαλληνός σύντομα γίνεται αποδεκτός από τον στενό πυρήνα των *Γραμματιστών* και συνεργάζεται μαζί τους για καλλιτεχνικά θέματα. Περισσότερο όμως εκφραζόταν τότε γράφοντας παρά ζωγραφίζοντας. Βέβαια σε τμήμα του αρχείου των *Γραμμάτων*, που μεταφέρθηκε από την Αλεξάνδρεια στο Ιστορικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α. βρέθηκε τυχαία από τον Κάσδαγλη (που έγραψε ένα ενδιαφέρον βιβλίο για τον Κεφαλληνό) η εικονογράφηση του σατυρικού περιοδικού *Μάσκα* που φιλοτεχνήθηκε από τον Κεφαλληνό πριν φύγει από την Αίγυπτο. Επίσης μαζί με άλλα σχέδια συνεργατών, ανακάλυψε και μια γελοιογραφική αυτοπροσωπογραφία του. Ο καλλιτέχνης συνδέθηκε φιλικά ιδιαίτερα με το δημοσιογράφο Αποστόλη Αποστολόπουλο, έγιναν σχεδόν αχώριστοι και με τον Φίλιππο Δραγούμη που έμεινε στην Αλεξάνδρεια επί έξι μήνες, το διάστημα δηλαδή που υπηρέτησε ως υποπρόξενος. Διακρίνονταν και οι τρεις τους για το ήθος τους, την κοινή τους αντίληψη για την ζωή η οποία ενδεχομένως να μπορούσε να χαρακτηριστεί ως αριστοκρατική.

Σημαντική στιγμή αποτέλεσε η γνωριμία του Καβάφη με τον καλλιτέχνη. Εξάλλου ο Καβάφης ήταν ένας εκ των συνεργατών του περιοδικού *Γράμματα*. Στο σπίτι του βρέθηκαν δύο ξυλογραφίες του Κεφαλληνού με ιδιόχειρες αφιερώσεις. Αργότερα ο χαρακτήρας εκμυστηρεύτηκε στον Μόραλη πως θεωρούσε το σπίτι του ποιητή κακόγούστο. Ο Κεφαλληνός έχοντας διεισδυτική ματιά και ανώτερους καλλιτεχνικούς στόχους φιλοτέχνησε το πορτρέτο του ποιητή όπως ακριβώς τον έβλεπε. Έναν εξηντάρη διανοούμενο, με ειρωνική διάθεση, επιφυλακτικό, με μάτια που αλλού έβλεπαν και αλλού κοίταζαν. Ο Καβάφης με το που αντίκρισε το σκίτσο από μελάνι εξοργίστηκε, ζήτησε να το σκίσει αλλά ο χαρακτήρας δεν δέχθηκε και έτσι του απαγόρευσε να το δείξει **(εικ.7.)** Δημοσιεύτηκε μόνο μετά τον θάνατο του ποιητή στη *Νέα Εστία* (1933, τεύχος 158).

Το εργαστήρι του καλλιτέχνη βρίσκεται στην Λεωφόρο Ραμλίου 15 και παρά τις όποιες διαφωνίες των δικών του με την πορεία που επέλεξε, τον βοήθησαν να το οργανώσει. Υπάρχει μάλιστα μια πολύ όμορφη φωτογραφία που τον απαθανάτισε μέσα σε αυτό, ενός Αρμένιου φωτογράφου της Αλεξάνδρειας με το όνομα Arcar βοηθό και συνεργάτη ενός άλλου Αρμένιου φωτογράφου που ονομαζόταν Alban **(Φωτο. 24)**. Ο ίδιος φωτογράφος είχε βγάλει φωτογραφία και στο ζεύγος Σεφέρη το 1941. Τα χρόνια στην Αίγυπτο προετοίμασαν τον χαρακτήρα για την σκληρή δουλειά που τον περίμενε στο Παρίσι.

Στα 24 του ο Κεφαλληνός αρχίζει την δεύτερη φάση των σπουδών του στη Γαλλία. Έχοντας πάρει το πιστοποιητικό της Αιγυπτιακής Σχολής Καλών Τεχνών, ταξιδεύει στην Αθήνα για να εξασφαλίσει την άδεια αποδημίας στο εξωτερικό. Με τον τρόπο αυτό αφενός θα συνεχίσει τις

σπουδές του στο εξωτερικό και αφετέρου θα αποφύγει την στράτευση που θεωρούσε ατιμωτική με την ειρηνιστική φιλοσοφία του. Στην Αθήνα αναθέρμανε τις φιλικές του σχέσεις με τον Δραγούμη. Το 1918 μαζί με την θεία Μαρίκα επισκέφτηκε το εργαστήριο του γλύπτη Θωμόπουλου (εικ. 17.) για να δει τον ανδριάντα του Τρικούπη που θα κοσμούσε τον περίβολο της Βουλής. Ο Δραγούμης αναφέρει για τον Κεφαλληνό στο ημερολόγιό του (Τετάρτη, 5 Δεκεμβρίου 1918) πως ο χαρακτήρας αντιλαμβάνεται την ελληνική φύση και την ελληνική ψυχή, πως έχει γνώση της παράδοσης αλλά δεν φοβάται τους νεωτερισμούς γιατί έχει σφαιρική μόρφωση. Όταν φτάνει ο Κεφαλληνός στο Παρίσι σχεδόν ταυτόχρονα πηγαίνει, με κρατική υποτροφία, ένας άλλος Έλληνας 11 χρόνια μεγαλύτερός του, καταξιωμένος ποιητής, ο Κώστας Βάρναλης, ανάμεσά τους θα αναπτυχθεί μια ισχυρή φιλία.

Στην Γαλλία ο καλλιτέχνης κατοικεί στο Neuilly ένα προάστιο που βρίσκεται σε απόσταση δέκα λεπτών από το Παρίσι. Παρακολουθεί μαθήματα στην Σορβόννη –Ecole des hautes études sociales- και στην Καλών Τεχνών. Στόχος του, σύμφωνα με τον ίδιο είναι να παρατηρήσει την ζωή, να μάθει τα μυστήρια της δημιουργίας, να αναγάγει τις μορφές στο αρχέτυπό τους, να βλέπει στο μικρότερο πράγμα το σύμβολο του παντός και τέλος αρχίζοντας από το πιο απλό να φτάσει στην τέλεια εκδήλωση: την εντιμότητα και την αλήθεια. Όλα αυτά τα έκανε πράξη στην Αθήνα μέσω των διδασχών του και των μαθητών του στην ΑΣΚΤ.

Το 1919 πέθανε ο πατέρας του δεν κατάφερε να επιστρέψει γεγονός που τον σημάδεψε στην μετέπειτα ζωή του. Εκτός από μια επιστολή που έστειλε στους δικούς του χαράζει ένα πορτραίτο του πατέρα του σε ξύλο. Σε μια από τις εξομολογήσεις του προς το αδερφό του αναφέρει «Είναι αλήθεια

πως περάσαμε στιγμές d'un individualisme sans concessions (ενός άκρατου ατομικισμού⁹⁶), που η αντίληψη και κατανόηση της δημιουργικής μας δυνάμεως μας τραβούσε μακριά από κάθε άνθρωπο...». Όταν αργότερα ο μαθητής του Τηλέμαχος Κάνθος του ανακοινώνει πως ο πατέρας του είναι άρρωστος ταράζεται γιατί επανέρχεται στην μνήμη του το δικό του βίωμα και τον προτρέπει να ταξιδέψει στην Κύπρο, μάλιστα προσπαθεί να του εξασφαλίσει τα απαιτούμενα χρήματα.

Τα οικονομικά του έχουν βελτιωθεί αισθητά μετά τον θάνατο του πατέρα του, έτσι αλλάζει κατοικία πηγαίνει στο Saint-Cloud (εικ.3.) μαζί με την Σουζάνα την κοπέλα με την οποία συζούσε ήδη και τον αδερφικό του φίλο Αποστολόπουλο. Σε ηλικία 27 ετών ολοκλήρωσε τις σπουδές του και άρχισε να εργάζεται ως χαράκτης στο Παρίσι τότε γνώρισε και τον χαράκτη Gabriel Belot. Η πρώτη εικονογράφηση βιβλίου, που αναλαμβάνει, είναι για το *Mer Oceane* του φίλου του Joseph Riviere. Τίθεται το ερώτημα σε ποιόν βαθμό η δική του κακή διάθεση, αποτυπώθηκε στην συγκεκριμένη εικονογράφηση, λόγω των πολιτικών εξελίξεων, των παιδιών που χάθηκαν στο μέτωπο, της εμφάνισης της ασθένειας της μεγάλης αδερφής του... Συνεπώς η σκηνή από το καμπαρέ της Βρετάνης⁹⁷, (εικ.13.) αποτυπώνει κυρίως στα πρόσωπα των μουσικών, τα οποία μοιάζουν με μαρτύρων, την αφήγηση μιας άθλιας πραγματικότητας. Στο πρόσωπο του ανθρώπου με το μπουζούκι θα μπορούσε να αναγνωρίσει κανείς την γελοιογραφική αυτοπροσωπογραφία του καλλιτέχνη, ενώ το προφίλ του ανθρώπου με το

---

⁹⁶ Κάσδαγλης, Κεφαλληνός Γιάννης, *Ο Χαράκτης*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ. 107.

⁹⁷ Κάσδαγλης, Κεφαλληνός Γιάννης, *Ο Χαράκτης*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.143.

ακορντεόν θυμίζει τον Βάρναλη. Η Παναγία αποστρέφει το βλέμμα της. Στην εικόνα αυτή ο χαρακτήρας θρηνεί για τα δεινά των Ελλήνων.

Την άνοιξη του 1923 ο Κεφαλληνός μετακομίζει ξανά αυτή την φορά για τον Λίγηρα. Το 1924 παντρεύεται με την Σουζάνα, ενώ τον Δεκέμβριο του 1924 τελείται στην Αλεξάνδρεια και ο θρησκευτικός τους γάμος, με κουμπάρο τον αδερφό του Νίκο. Η δεύτερη εικονογράφηση που του προτείνεται είναι για τον καταξιωμένο εκδοτικό οίκο: maison d'édition "La Connaissance" το *Sur la pierre Blanche* του Anatole France. Ο κολοφώνας του βιβλίου έχει ξυλογραφημένο πλαίσιο που είναι χαραγμένη με κόκκινο μελάνι η επιγραφή: *ΤΗΝ ΚΡΕΙΤΤΩ ΤΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΔΕΙΞΕΙ*. Η προέλευσή της είναι από προσωπογραφία του Εράσμου χαραγμένη από τον Durer. Αυτό ήταν από τα πρώτα εμβλήματα που χρησιμοποίησε ο Κεφαλληνός. Το βιβλίο είχε τεράστια απήχηση χαρακτηριστικό ήταν το εξής γεγονός: Ο αδερφός του χαρακτή, ο Νίκος συνόδευσε την γυναίκα του στο Παρίσι, που επρόκειτο να χειρουργηθεί από τον γιατρό Dr Bergeret. Ο γιατρός τον ρώτησε μετά την εγχείρηση αν είχε κάποια συγγένεια με τον γνωστό χαρακτή εκείνος του είπε πως ήταν αδερφός του και πως θα ερχόταν το απόγευμα στο νοσοκομείο. Το απόγευμα λοιπόν ο γιατρός κρατώντας την έκδοση των 100 αντιτύπων τον συνεχάρη και τον παρακάλεσε να το υπογράψει. Η χαρά του γιατρού ήταν τέτοια που χάρισε στον Νίκο Κεφαλληνό την μισή αμοιβή του δηλαδή 6.000 φράγκα, όσα ακριβώς ήταν και η αμοιβή του χαρακτή για την εργασία του σε αυτό το βιβλίο. Η αναγνωρισιμότητά του δεν συμβάδιζε με τις οικονομικές απολαβές και τα ανοίγματα για το χτίσιμο του σπιτιού του στο Cinq-Mars τον έφεραν σε δύσκολη θέση. Την εποχή εκείνη εκτός από τον κύκλο της Ελληνικής παροικίας της Αιγύπτου, γίνεται γνωστός στο ελληνικό κοινό μέσω του

φίλου του Βάρναλη που δημοσιεύει στο περιοδικό *Φιλική Εταιρεία* του Φώτη Κόντογλου. Το μελέτημα παρουσίαζε τον χαρακτή στην καθημερινότητά του ως άνθρωπο, παράλληλα με την δουλειά του και την κατάσταση της χαρακτικής στην Ελλάδα το 1924. Επίσης στους Παρισινούς κύκλους έχει ήδη καταξιωθεί.

Ο Κεφαλληνός καταφέρει να συνδυάσει στα χαρακτηριστικά του έναν ωμό ρεαλισμό που αγγίζει τα όρια της σάτιρας, με τον ιδεαλισμό, που φτάνει ως τον μυστικισμό **(εικ.4, 5., 6., 8.)**. Χωρίς να γνωρίζουμε ακριβώς τον λόγο στην πορεία αποξενώθηκε ο Κεφαλληνός αρχικά από τον επιστήθιο φίλο του Αποστολόπουλο και στην συνέχεια από τον Βάρναλη. Στα τελευταία χρόνια στο Παρίσι αναπαράγεται η άποψη πως παραμέρισε την χαρακτική για να ασχοληθεί με την συστηματική καλλιέργεια τουλιπών. Το 1928-1930 που επέστρεψε στην Αίγυπτο οι κακές ημέρες ήταν όλο και περισσότερες. Ως από μηχανής θεός εμφανίζεται ο γλύπτης Δημητριάδης που είχε κληθεί από την κυβέρνηση Βενιζέλου να αναδιοργανώσει την Καλών Τεχνών, του προτείνει την διδασκαλία του μαθήματος της Χαρακτικής. Έτσι ξεκινά ένα νέο μεγάλο κεφάλαιο στην ζωή του **(φωτο.25.)**.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το τιμητικό δίπλωμα της Ενώσεως Ελληνικών Τραπεζών, το οποίο φιλοτέχνησε ο Κεφαλληνός. Το αποτέλεσμα κομψό και ισορροπημένο, σε βαθύ κόκκινο φόντο, με μεγάλα γράμματα και χρυσά αρχικά. Όμως στο κάτω τμήμα του διπλώματος, στο κόσμημα υπήρχε μια κρυπτική επιγραφή: «ΤΑΝ ΑΡΕΤΑΝ ΚΑΙ ΤΑΝ ΣΟΦΙΑΝ ΝΙΚΑΝΤΙ ΧΕΛΩΝΑΙ»⁹⁸, η οποία σημαίνει: Την Αρετή και την Σοφία τις νικάει το Χρήμα **(φωτο.26)**. Πρόκειται για ρήση από το βιβλίο του Εράσμου *Adagia*.

---

⁹⁸ Κάσδαγλης, *Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαρακτήης*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.318.

Συμπεριλαμβάνεται στο 'Θ βιβλίο του Ονομαστικού του Πολυδεύκου. Χελώνες ονομάζονταν τα ελληνικά νομίσματα της Αίγινας, τα οποία έφεραν στην μια πλευρά τους το σχήμα της χελώνας. Με αυτή την φράση στο κόσμημα στο τέλος του κειμένου, ο Κεφαλληνός βρήκε τον τρόπο να περάσει ένα κρυφό μήνυμα εναντίον του συστήματος, εργαζόμενος για αυτό. Εξέφρασε συγκαλυμμένα ένα παλαιότερο παράπονο για μια συνεργασία του 1933, η οποία αφορούσε τον σχεδιασμό των νέων τραπεζογραμματίων, κατόπιν πρόσκλησης του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος Εμμανουήλ Τσουδερού, μια συνεργασία, που τελικά δεν ευοδώθηκε.

Ο Κεφαλληνός γνωριζόταν και με τον Γαλάνη αλλά δεν αναπτύχθηκε μεταξύ τους μεγάλη συμπάθεια. Ο Τσαρούχης ανέφερε πως ο Γαλάνης είχε τον θαυμασμό όλων των μαθητών, που αγαπούσαν την γλύκα της τέχνης και την ηδονή της τεχνικής, ωστόσο ο Κεφαλληνός έδειχνε να μην τον συμπαθεί τόσο, καθώς ο ίδιος απόλυτα ακέραιος και πιστός στις επιλογές του, υιοθέτησε μια ξεκάθαρη και αυστηρή τάση στην τέχνη. Έτσι αυτό που δεν συγχωρούσε στον Γαλάνη ήταν, πως ενώ διέθετε την τεχνική και την αισθητική πληρότητα δεν δημιουργούσε βαθιά τέχνη. Αμάρτημα που το δικαιολογούσε στους μαθητές του όπως τον Τσαρούχη, αλλά δεν το δικαιολογούσε σε έναν καλλιτέχνη του διαμετρήματος του Γαλάνη⁹⁹. Ο Μόραλης επιβεβαιώνει επίσης πως, ενώ αρχικά δεν αποδεχόταν την τέχνη του Γαλάνη, στην πορεία ο Κεφαλληνός μαλάκωσε και του άρεσε τελικά. Μάλιστα κατά την διάρκεια της προετοιμασίας του λευκώματος των Ληκύθων ο Γαλάνης επισκέφτηκε το εργαστήριο του Κεφαλληνού και

---

⁹⁹ Κάσδαγλης, *Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.476.

εξέφρασε τον θαυμασμό του για την δύσκολη και σημαντική δουλειά που έκαναν εκεί¹⁰⁰.

Το διδακτικό του έργο στον εργαστήριο χαρακτικής στην ΑΣΚΤ (Επιλεκτικά από το 1931-1957)

Ο κανονισμός του Εργαστηρίου της Χαρακτικής ήταν σαφής. Στο Εργαστήριο γίνονταν δεκτοί το μέγιστο πέντε μαθητές τον χρόνο. Όσοι μαθητές επιθυμούν να εξειδικευτούν σε μια τεχνική χαρακτικής στο τρίτο και τέταρτο έτος οφείλουν να παρουσιάσουν στον καθηγητή τους με σχέδια, ακουαρέλες, σκίτσα. Γίνονται δεκτοί μόνο όσοι μπορούν να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις της χαρακτικής όπως αυτό προκύπτει από τα σχέδιά τους. Οι μαθητές, που απλώς παρακολουθούν, δεν μπορούν να πάρουν μέρος σε διαγωνισμούς και σε βραβεία. Τέλος τον πρώτο χρόνο διδασκόταν : ξυλογραφία, τον δεύτερο camaieu (σκιότυπο), έγχρωμη ξυλογραφία, pointe seche (βελονογραφία), τον τρίτο χαλκογραφία, eau forte (οξυγραφία), vernis-mou, aquatinte, λιθογραφία και τον τέταρτο χρόνο: εφαρμογή της χαρακτικής στην τυπογραφία και στην διακόσμηση του βιβλίου¹⁰¹. Ο καθηγητής θα βρίσκεται στο Εργαστήριό του κάθε Δευτέρα, Τετάρτη και Σάββατο. Κάθε Δευτέρα οι φοιτητές παρουσίαζαν στον δάσκαλό τους μια σειρά από σχέδια εκ του φυσικού. Όσα επιλέγονταν ως αξιόλογα αποτελούσαν θέματα προς

---

¹⁰⁰ Κάσδαγλης, *Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.477.

¹⁰¹ Κάσδαγλης, *Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.273.

χάραξη¹⁰². Ο Κεφαλληνός κουβαλούσε στην Σχολή βιβλία από την πλούσια προσωπική βιβλιοθήκη του και συνδιαλεγόταν με τους μαθητές του για καλλιτεχνικά, κοινωνικά και αισθητικά ζητήματα.

Για την νευραλγικής σημασίας επανένταξη της διδασκαλίας του μαθήματος της Χαρακτικής στα αναλυτικά προγράμματα της Σχολής, πρέπει να αναφερθεί πως είχε καταργηθεί το 1915, γίνεται αναφορά στο δημοσίευμα της εφημερίδας *Ελεύθερον Βήμα*. Ο νεοεκλεγείς τότε καθηγητής Κεφαλληνός μιλάει για το σύστημα ανάπτυξης του ταλέντου των σπουδαστών του. «Ο καθηγητής εις το μάθημά του όσο ολιγότερο δείξει την ατομικότητά του, τόσο περισσότερο θα εξασφαλίσει την προσωπικότητα του μαθητού. Κάθε διδασκαλία, για να είναι αληθινή, πρέπει να έχει υπόψη της ν' αναπτύξη και να τελειοποιήσει το ατομικό αίσθημα του καλλιτέχνη. Η ατομικότητα κάμνει τον καλλιτέχνη¹⁰³». Το 1932 ο Κεφαλληνός αισθάνεται την ανάγκη να ετοιμάσει ένα κείμενο για την χαρακτική, που δημοσιεύεται στη *Νέα Εστία* το 1933 με τον τίτλο : «Τυπογραφία-Χαρακτική». Ήταν και το μοναδικό του δημοσίευμα μέχρι τον θάνατό του. Μάλιστα ο διευθυντής της *Νέας Εστίας* Πέτρος Χάρης ήταν και ο διευθυντής της Γραμματείας στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών.

Ο Κεφαλληνός δεν συμπαθούσε ιδιαίτερα τις ομαδικές εκθέσεις, καθώς πίστευε ο προφανής λόγος ύπαρξής τους είναι καθαρά εμπορικός και όχι καλλιτεχνικός. Με ένα ή δύο έργα, που παρουσίαζε ο κάθε καλλιτέχνης στο κοινό, δεν θα μπορούσε να δώσει το στίγμα της δουλειάς του. Συνεπώς συμμετείχε επιλεκτικά και σε κομβικές στιγμές. Αρχικά στην έκθεση «Στούντιο» το 1932 με την εκλογή του στην έδρα της χαρακτικής, ενώ το 1938

---

¹⁰² Κάσδαγλης, *Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαρακτικής*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.274.

¹⁰³ Βασ. Ηλιάδης, «Η ανασύστασις της Έδρας της Χαρακτικής», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 27 Νοεμβρίου 1931.

εξέθεσε συμβολικά μαζί με 28 καλλιτέχνες, μεταξύ των οποίων: ο Άγγελος Θεοδωρόπουλος, ο Λυκούργος Κογεβίνας, ο Μάρκος Ζαβιτσιάνος και ο Γαλάνης. Είχε ήδη διδάξει επί 6 χρόνια στην Σχολή. Το 1939 εξέθεσε στην Β' Πανελλήνια του Ζαππείου, Μάρτιος-Απρίλιος 1939, επιδιώκοντας να ενισχύσει τον θεσμό, που έκρινε πως προάγει την τέχνη και αποτελούσε πρωτοβουλία του διευθυντή της Καλών Τεχνών Πρεβελάκη. Ακολούθησε και η Γ' Πανελλήνια έκθεση στο Ζάππειο, Μάρτιος-Απρίλιος 1940. Τέλος τον Μάρτιο του 1942 με τις τραγικές συνθήκες της Κατοχής οργανώθηκε η Διαρκής Επαγγελματική Καλλιτεχνική Έκθεση, στην δεύτερη σειρά της τον Ιούλιο του 1942 συμμετείχε και ο Κεφαλληνός. Ατομικές εκθέσεις ο Κεφαλληνός δεν έκανε παρά μόνο δύο, για να παρουσιάσει στο κοινό το *Παγώνι* και τις *Δέκα λευκές ληκύθους*.

Λευκώματα: η «Ασκητική 1945», το «Παγώνι 1943», «Δέκα λευκαί λήκυθοι 1953-1956»

Άφησε σημαντική παρακαταθήκη το έργο του στις επόμενες γενιές. Από μαρτυρίες είναι γνωστό πως ο Κεφαλληνός δεν πωλούσε τα έργα του το διάστημα που ήταν καθηγητής στην ΑΣΚΤ και έκλεινε δουλειές συχνά για τους μαθητές του. Τον Μάιο του 1938, η σύντροφός τότε του Καζαντζάκη, η Ελένη Σαμίου (καθώς ο γάμος τους τελέστηκε μετά από 20 χρόνια σχέσης, τον Νοέμβριο του 1945 στην Αθήνα στον ιερό ναό του Αγίου Γεωργίου Καρύτση, με τις βέρες των κουμπάρων τους, του ζεύγους Σικελιανού, εφόσον είχαν ξεχάσει τις δικές τους) δακτυλογραφεί για πολλοστή φορά ξανά διορθωμένη την «Ασκητική», αξίζει να σημειωθεί, πως εκείνη

δακτυλογράφησε για χάρη του Καζαντζάκη επτά φορές την Οδύσεια με τους 33.333 στίχους. Θα ακολουθήσουν και άλλες διορθώσεις της «Ασκητικής». Στις 2 Μαρτίου 1944 ο Καζαντζάκης γράφει από την Αίγινα: «τη διόρθωσα οριστικά». Έτσι γίνεται η δεύτερη έκδοση το 1945, με καλλιτεχνική επιμέλεια και ξυλογραφίες του Γιάννη Κεφαλληνού, αφιερωμένη στον Παντελή Πρεβελάκη, ο οποίος και χρηματοδότησε την έκδοση. Τυπώθηκε σύμφωνα με τη μακέτα και με τις ξυλογραφίες του Γιάννη Κεφαλληνού στα Τυπογραφεία των Αδερφών Στ. Ταρουσόπουλου στο Νέο Φάληρο τον Δεκέμβρη του 1945. Η προετοιμασία της έκδοσης είχε ολοκληρωθεί στα τέλη Νοεμβρίου, ενώ λίγες ημέρες αργότερα, ξέσπασε το φοβερό Δεκεμβριανό κίνημα και οι μάχες μαίνονταν στους αθηναϊκούς δρόμους. Ο Κεφαλληνός δούλευε ακατάπαυστα, σκυμμένος στο σπίτι της οδού Αινιάνος, εκεί χάραξε τα ξύλα της «Ασκητικής».

Η «Ασκητική» δημιουργήθηκε σε σχήμα 13 X 19 εκ., παρουσιάζει απόλυτη αρμονία περιεχομένου και μορφής. Παρά το μικρό σχήμα του βιβλίου, το κείμενο έχει στοιχειοθετηθεί σε δύο στήλες, με Ελζεβίρ των 12 στιγμών. Ο τρόπος με τον οποίο αριθμούνται οι παράγραφοι αλλά και τα αρχικά κεφαλαία γράμματα τυπωμένα σε πορτοκαλί χρώμα, παραπέμπουν σε εκκλησιαστικό βιβλίο. Η αυστηρότητα του κειμένου τονίζεται από την απόλυτη συμμετρία της λεπτής βινιέτας και του πρώτου γράμματος, που εγκλείεται σε κόσμημα εμπνευσμένο από το κείμενο. Πότε το στολίδι είναι το φίδι, ο αετός, ο μεταξοσκώληκας στις τρεις μορφές του (νύμφη, κουκούλι και ψυχή), ο αετός και το φίδι σε σύμπλεγμα, ο κεραυνός του θεού, το μήλο της γνώσης και το φίδι, τα οποία βρίσκονται σε αρμονία, εφόσον έχει

επιτευχθεί η άψογη ισορροπία της εικόνας και του τυπογραφικού στοιχείου¹⁰⁴.

Οι ξυλογραφίες του βιβλίου, όπως προείπαμε χαράχτηκαν μέσα στο Κίνημα του Δεκεμβρίου 1944-45 και παρόλο που το βιβλίο δεν υπερβαίνει τις 80 σελίδες, τυπώθηκε έναν ολόκληρο χρόνο αργότερα τον Δεκέμβριο του 1945. Ο Κεφαλληνός δούλεψε συστηματικά και προσεκτικά προκειμένου να επιτύχει την τελειότητα, που επιζητούσε. Ο Ταρουσόπουλος άργησε όμως να τυπώσει, γεγονός που ενόχλησε ιδιαίτερα τον Πρεβελάκη. Από τότε δεν ξανατύπωσε βιβλίο του στου Ταρουσόπουλου, επίσης δεν είπε ποτέ καλό λόγο για το τυπογραφείο και τους ανθρώπους του.

Ενδεικτική της βαθιάς εκτίμησης, που έτρεφε ο Καζαντζάκης για τον Κεφαλληνό και η επιστολή την οποία έστειλε στον Παντελή Πρεβελάκη, ενώ νοσηλευόταν στο Φράιμπουργκ, όπου έμελλε να πεθάνει και εκείνος με την σειρά του λίγους μήνες αργότερα. Η επιστολή αναφερόταν στον θάνατο του Κεφαλληνού τον οποίο πληροφορήθηκε κατά την διάρκεια της νοσηλίας του. Freiburg im Breisgau 4/4/1957:

«Αγαπητέ φίλε συλλογιέμαι τον θάνατο του Κεφαλληνού κι η καρδιά μου σπαράζεται, ξεφυλλίζω το τελευταίο του έργο, δεν μπορώ τίποτε να δω, τα μάτια μου θαμπώνουν. Πως είναι μπορετό τα χέρια αυτά, τα μάτια αυτά, η αγάπη, η υπομονή, η τελειότητα, να γίνονται χώμα; Δεν είναι ο πόνος μονάχα, είναι η αγανάκτηση, είναι η αδικία, και το φρικτότερο, η βεβαιότητα πως σωτηρία δεν υπάρχει. Ποιανού να σηκώσουμε κεφάλι; Ποιόν να βλαστημήσουμε; Χτυπούμε το κεφάλι μας στους τοίχους της νύχτας και προσπαθούμε να σώσουμε την περηφάνεια, να σφίξουμε τα δόντια, να μην

---

¹⁰⁴ Ε. Χ. ΚΑΣΔΑΓΛΗ, «Το αγλαότεχο Τυπογραφείο των Αδελφών Ταρουσόπουλου. Αφήγημα σε επάλληλους κύκλους με επίκεντρο το παλιό τυπογραφείο», Άγρα, 1990.

καταδεχτούμε να φωνάξουμε, μα δεν μπορούμε να μη κλάψουμε, μα τα μάτια τρέχουν. Το ξέρω εσείς περισσότερο υποφέρετε, όχι μονάχα γιατί ο δεσμός σας μαζί του ήτανε πιο στενός, παρό και γιατί είστε νεώτερος και έχετε το φοβερό κλήρο να θάψετε μερικούς ανθρώπους που αγαπάτε. Θα κάνω ότι μπορώ για να σας πικράνω όσο το δυνατόν αργότερα. Θα ρρώ πως για το χατήρι δύο μονάχα ανθρώπων στον κόσμο αντέχω. Για να μην τους πικράνω. Έγραψα στην κυρία Κεφαλληνού, μα δεν τόλμησα να της ζητήσω μια χάρη, τη ζητώ από σας: Αν μπορείτε μια φωτογραφία του Κεφαλληνού. Ο Θεός μαζί σας αγαπημένε αδελφέ. Νίκος Καζαντζάκης¹⁰⁵.

Ο Κεφαλληνός εικονογράφησε επιπλέον το ιδιαίτερα γνωστό και αγαπητό βιβλίο με τον τίτλο: «Παγώνι 1943¹⁰⁶», (εικ.14., εικ.15. & εικ.16.) σε αυτό όλα τα ζώα, τα πουλιά, τα δέντρα, οι άνθρωποι ήταν προσεγμένα με την κάθε λεπτομέρεια, αλλά δεν υστερούσε στο ελάχιστο σε χάρη και συναίσθημα. Ωστόσο σύμφωνα με πληροφορίες του μαθητή του Χρήστου Δαγκλή, η λιθογραφική μεταφορά των εικόνων, που είχε αναλάβει ο ζωγράφος Τάκης Καλμούχος, ήταν μέτρια ως προς το τελικό αποτέλεσμα. Η μεγάλη in folio έκδοση (41,5 X 33 εκ.) τυπώθηκε στην Αθήνα το 1942 και το 1943 σε χαρτί D'Arches à la forme, σε 150 αντίτυπα αριθμημένα από τους μαθητές του Χρήστο Δαγκλή, Λουίζα Μοντεσάντου. Για πρώτη φορά στον κολοφώνα του εμφανίζεται ξυλογραφία με το έμβλημα του Κεφαλληνού *Φαίνε και σίγα*. Η μικρή έκδοση (30 X 24,5 εκ.), σε μορφή βιβλίου, προοριζόταν κυρίως για τα παιδιά, τους πιο αυστηρούς κριτές. Το λεύκωμα αυτό κέρδισε τον θαυμασμό όλων, μάλιστα αν και αποτέλεσε, κατά γενική ομολογία,

---

¹⁰⁵ Δημοσιεύτηκε τον Ιούνιο 1958 στην "ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ".

¹⁰⁶ Ε. Χ. Κάσδαγλης, Γιάννης Κεφαλληνός, *Χαράκτική, τέχνη του βιβλίου / σχέδια*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1993, σ.56.

σταθμό στην έκδοση τέτοιου τύπου βιβλίων, η εμπορική του επιτυχία δεν συμβάδιζε με την καλλιτεχνική.

Η Λουίζα Μοντεσάντου μαθήτριά και συνεργάτης στην τύπωση του λευκώματος κράτησε κάποιες σημειώσεις από τις διδαχές και τις απόψεις του Κεφαλληνού. Ο καλλιτέχνης συνήθιζε να λέει πως «η μετριοτήτα είναι το γκρίζο, το γκρίζο της παλέτας, όταν ανακατέψεις όλα τα χρώματα μαζί. Η μετριοτήτα ό,τι πιάνει το λερώνει¹⁰⁷». Την εποχή που τύπωναν το «Παγώνι» ο Κεφαλληνός ανέφερε «Τι απαίσιος χαρακτήρα που έχω! Μπορώ να κάνω απέραντη υπομονή, κι ύστερα είναι τρομακτικό πως σε μια στιγμή διαγράφω έναν άνθρωπο». Η Μοντεσάντου είπε τότε «Ευτυχώς που περάσαμε την κρίσιμη περίοδο. Ύστερα με μια φορά τον χρόνο που θα μας βλέπετε...». «Α, μη φανταστείτε πως συμβαίνει το ίδιο με εσάς» είπε κοιτάζοντας τον Δαγκλή και την Μοντεσάντου. «Όχι με μια φορά τον χρόνο, μα και συχνά να σας βλέπω δεν υπάρχει φόβος...¹⁰⁸».

Το λεύκωμα *Δέκα λευκαί λήκνυθοι*, 1956 τυπώθηκε στο χέρι από τον Γιάννη Κεφαλληνό και τους μαθητές του: Λουίζα Μοντεσάντου, Γιώργη Βαρλάμο, και Νίκο Δαμιανάκη σε 400 αριθμημένα αντίτυπα, βιβλιοδεσία Φράγκου και μεταξοτυπία Μακρή. Αθήνα 1953-1955¹⁰⁹. Η τυπογραφία έγινε στο Λιθογραφείο Παπαχρυσάνθου. Την εισαγωγή την έγραψε η αρχαιολόγος Σέμνη Καρούζου, οι 10 εικόνες που το κοσμούν βρίσκονται σε χωριστό φύλλο. Ο πρόλογος έχει τυπωθεί με πρωτότυπα στοιχεία σχεδιασμένα από τον Κεφαλληνό, που χύθηκαν στο εργοστάσιο Καρπαθάκη και ονομάστηκαν

---

¹⁰⁷ Ε. Χ. Κάσδαγλης, *Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.295.

¹⁰⁸ Ε. Χ. Κάσδαγλης, *Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.295.

¹⁰⁹ Ε. Χ. Κάσδαγλης, Γιάννης Κεφαλληνός, *Χαρακτική, τέχνη του βιβλίου / σχέδια*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1993, σ.56.

«στοιχεία Θεοκρίτου»¹¹⁰, γιατί προορίζονταν για την έκδοση *Βουκολικά έπη*. Διακοσμήθηκαν από ληκύθους φιλοτεχνημένες με έγχρωμες ξυλογραφίες. Τα υπόλοιπα δέκα φύλλα αποδόθηκαν με μεικτή τεχνική ξυλογραφίας και χαλκογραφίας. Ολόκληρο το σώμα του βιβλίου καλύπτεται από δύο εξώφυλλα το ένα από γιαπωνέζικο χαρτί και το άλλο από σκληρό εξώφυλλο από πανί βιβλιοδετικό, πάνω στα οποία είναι τυπωμένα με την μέθοδο της μεταξοτυπίας, τα σχέδια και οι τίτλοι (φωτο 27., 28.). Όλο το βιβλίο είναι τοποθετημένο μέσα σε κουτί πολυτελείας. Η εργασία αυτή κράτησε 3 χρόνια¹¹¹. Το χαρτί του βιβλίου ήταν απολύτως χειροποίητο από λινάρι in plano χειροποίητο του Richard Debas. Η διαδικασία της αντιγραφής από το Αρχαιολογικό ήταν κοπιαστική, την ξεκίνησαν την άνοιξη του 1953. Δυσκολίες τους προκάλεσε και η χρήση του χαρτιού κατά την εκτύπωση, γιατί η ξυλογραφία τυπώνεται σε στεγνό χαρτί, ενώ η χαλκογραφία σε βρεγμένο.

Ο Βαρλάμος στο αφιέρωμα της Νέας Εστίας για τον Κεφαλληνό ανέφερε πως είχαν φτάσει σε τόσο λεπτομερές επίπεδο μελέτης των συστολών και των διαστολών του χαρτιού¹¹², την ποσότητα του μελανιού στην ξυλογραφία σε σχέση με την πίεση του τυπογραφικού πιεστηρίου. Παράλληλα μελετήθηκαν μάλιστα συστηματικά μέχρι και οι συνδυασμοί των χρωμάτων, έτσι ώστε το αποτέλεσμα να φαίνεται αβίαστο, φρέσκο και να είναι τέλειο.

---

¹¹⁰ Ε. Χ. Κάσδαγλης, *Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.448.

¹¹¹ Κάσδαγλης, *Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.449 και Γ. Κεφαλληνός, *Αλληλογραφία 1913-1952, Κείμενα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991, σελ. 431.

¹¹² Ε. Χ. Κάσδαγλης, *Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.452.

Πρόκειται για ένα αξεπέραστης ομορφιάς και τεχνικής τελειότητας δημιούργημα στο οποίο με ευκολία αποτυπώθηκαν στο χαρτί οι τρεις διαστάσεις των πραγματικών κλασικών αγγείων. Οι αρχαιότερες ζωγραφισμένες λήκυθοι χρονολογούνται γύρω στα 460 π.Χ. με λιτή ακόμα την πολυχρωμία. Οι παραστάσεις όμως που στόλιζαν τις παλαιότερες μελανόμορφες ληκύθους, δεν διαφέρουν από εκείνες των άλλων αγγείων, καθώς δεν είχαν γίνει ακόμη ταφικές.

Στους αρχαίους τάφους συνήθιζαν να τοποθετούν μικρά αγγεία στο εσωτερικό τους. Όταν δεν έθαβαν το άψυχο σώμα του νεκρού και το έκαιγαν, στην διαδικασία της τελετουργίας έσπαγαν τα αγγεία στην πυρά. Η ταπεινή συνηθισμένη λήκυθος έδωσε την θέση της στην λευκή λήκυθο της πρώιμης κλασικής εποχής με το αρμονικό σχήμα και την εξαύλωμένη όψη. Οι παραστάσεις των μελανόμορφων αγγείων αντικαταστάθηκαν και έδωσαν την θέση τους σε ταφικές, απόκοσμες υπερβατικές μορφές. Μέσα από αυτή την μετάβαση αντανακλάται η στροφή στην βαθύτερη θρησκευτικότητα το 470 π.Χ. περίπου. Την ίδια εποχή ανέβαιναν «οι Πέρσες» του Αισχύλου, ενώ ο Φειδίας και ο ζωγράφος Πολύγνωτος δημιουργούσαν αριστουργήματα.

Στα αττικά ερυθρόμορφα αγγεία από το 460 και μετά οι μορφές αποκτούν μεγαλείο, αλλάζει το μέγεθός τους, αν και ακίνητες, αναπαριστούν σκηνές πριν από την μάχη ή κάποιο ταξίδι. Παρατηρώντας τις μορφές βλέπουμε πως εκφράζονται πλέον τα συναισθήματα με την οπτική επαφή, τα βλέμματα, σε αντιδιαστολή με την παλαιότερη λογική της χειρονομίας.

Η λευκή λήκυθος της κλασικής εποχής προσεγγίζει την μνημειακή ζωγραφική κυρίως ως προς την τεχνική, ενώ αγγίζει για πρώτη φορά το

θέμα του θανάτου. Ο πηλός επικαλυπτόταν εξωτερικά με ένα κιτρινωπό χρώμα, το οποίο έδωσε την θέση του σε ένα γαλακτερό στην πορεία. Τα φορέματα των μορφών αρχικά είχαν μαύρο ή καστανό χρώμα **εικ 12.**, ενώ αργότερα απέκτησαν και άλλα χρώματα. Η πρακτική χρήση των ληκύθων ήταν απλή περιείχαν το μυρωμένο λάδι. Οι γυναίκες και οι κορασιές εναπόθεταν στεφάνια στα σκαλοπάτια των μαρμάρινων στηλών, που ήταν στημένες στους τάφους. Τις στόλιζαν με τα στεφάνια εφόσον είχαν ήδη γυαλίσει με το λάδι το λευκό τους μάρμαρο **εικ. 11.**

Κύριος δημιουργός του τύπου της λευκής ληκύθου στην αρχαιότητα φέρεται πως ήταν ένας σπουδαίος αγγειογράφος της εποχής, ο ζωγράφος του Αχιλλέα¹¹³. Το σκληρό θέαμα των νεκρικών αγγείων, κληροδοτημένο από τη γεωμετρική εποχή, που παρουσίαζε τις γυναίκες ξεμαλλιασμένες γύρω από το νεκροκρέβατο με στυλωμένα μάτια, το τροποποίησε ο αγγειογράφος της εποχής αποδίδοντας μεγαλύτερη εσωτερική αίσθηση στο αποτέλεσμα του¹¹⁴. Ο ζωγράφος του Αχιλλέα, κύριος δημιουργός του τύπου της λευκής ληκύθου, μαζί με την ανάδειξη του σχήματος της ληκύθου συνδύασε την ανύψωση της ιδέας του θανάτου. Αντικατέστησε τα μοιρολόγια των γυναικών, με μορφές σαν ζωντανές, που τις σκεπάζει ένας αξεδιάλυτος πέπλος μυστηρίου.

Εικ.9. Ο νέος πολεμιστής κρατά με το αριστερό του χέρι το δόρυ, την ασπίδα, και με το δεξί του το κορινθιακό κράνος, ενώ διατηρεί την στάση ενός κλασσικού αθηναίου εφήβου. «Η γυναίκα που κάθεται απέναντι του

---

¹¹³ Όταν ο Γιάννης Κεφαλληνός εικονογραφούσε και η Σέμνη Καρούζου έγραφε για δέκα λευκές ληκύθους, <http://www.lifo.gr/team/politismos/59459>

¹¹⁴ Ε. Χ. Κάσδαγλης, Γιάννης Κεφαλληνός, ο Χαράκτης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991, σελ. 572.

είναι μια αρχαιότερη αδελφή της Ηγησώς¹¹⁵». «Αττικότητα» προδίδει η άνεση και η στάση του κορμιού της. Εντυπωσιακά είναι τα κρινοδάχτυλα χέρια της. Τα βλέμματά τους διασταυρώνονται, ενώ συμπεραίνουμε από την εικόνα πως πλανάται χωρισμός.

Οπτασιακή **εικ.10** είναι η εικόνα των δύο φτερωτών δαιμόνων, ο Ύπνος και ο Θάνατος, ανασηκώνοντας απαλά τον νεκρό, τον μεταφέρουν στα νησιά των μακάρων. Η ακουμπισμένη ασπίδα του εφήβου στο έδαφος υποδηλώνει, πως πέθανε πολεμώντας για την Αθήνα. Δεξιά ο ψυχοπομπός Ερμής (δεν υπάρχει στο σχέδιο), με το κήρυγμα στο χέρι, παραστέκεται με σιγή στο πάρσιμο του παλικαριού. Η σκηνή αυτή προέρχεται από την Ιλιάδα (Π.667-675).

Τιμητικά ψηφίσματα και διπλώματα

Ο Κεφαλληνός «σιωπηλός», όπως χαρακτηρήστηκε εφόσον κρατούσε χαμηλούς τόνους ως προς την προβολή και παρουσίαση της δικής του δουλειάς. Φιλοτέχνησε κάποια τιμητικά ψηφίσματα και διπλώματα¹¹⁶.

1. Για τη Διοίκηση της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (Διοικητής Ιωάννης Δροσόπουλος, Υποδιοικητής Αλέξανδρος Κορυζής) από το Διοικητικό Συμβούλιο 1934.
2. Για τον Διοικητή Ιωάννη Δροσόπουλο. Τιμητικό Δίπλωμα της Ενώσεως των Ελληνικών Τραπεζών, 1938.

¹¹⁵ <http://www.lifo.gr/team/politismos/59459>

¹¹⁶ Ε. Χ. Κάσδαγλης, *Γιάννης Κεφαλληνός, ο Χαράκτης*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991, σ.σ.. 507-511.

3. Του Δ.Σ. της Λαϊκής Τραπέζης, 1938.
4. Του Δ.Σ. της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, 1938.
5. Του Δ.Σ. των Ελληνικών Ηλεκτρικών Σιδηροδρόμων, 1944.

Γραμματόσημα- Άλλες δραστηριότητες

Ο Κεφαλληνός εκτός από την εφαρμογή της χαρακτηριστικής και της τέχνης του βιβλίου απέδιδε μεγάλη σημασία στην αισθητική και στον ρόλο της τέχνης στην καθημερινή ζωή. Σύμφωνα με μαρτυρία της μαθήτριάς του Λουίζας Μοντεσάντου ο Κεφαλληνός έλεγε : «Για την αισθητική διαπαιδαγώγηση του κοινού¹¹⁷» όλα πρέπει να προέρχονται από τα χέρια καλλιτέχνη, είτε πρόκειται για χαρτονομίσματα, είτε για εισητήριο του τράμ, όλα μπορούν και πρέπει να αποτελούν μικρά έργα τέχνης, όπως ακριβώς στον Μεσαίωνα. Συνεπώς στα λεγόμενά του πάντα ο Κεφαλληνός ασχολήθηκε με τα γραμματόσημα και άλλες δραστηριότητες.

Η συνεργασία του με τα Ελληνικά Ταχυδρομεία ξεκίνησε με το γραμματόσημο *Αρχαία Τέχνης* το 1950 μέχρι και το 1954, όταν ολοκληρώθηκε η έκδοση ολόκληρης της σειράς με το ίδιο θέμα. Το πρώτο γραμματόσημο σε μεγάλες διαστάσεις ήταν αναμνηστικό, κυκλοφόρησε στις 21 Μαΐου του 1950, για έξι μόνο μήνες, ενώ παρουσίαζε το κεφάλι του Έφηβου του Μαραθώνα, έργο της σχολής του Πραξιτέλη. Εκτυπώθηκε σε

---

¹¹⁷ Ε. Χ. Κάσδαγλης, *Γιάννης Κεφαλληνός, ο Χαρακτήρς*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991, σ.341.

χρώμα χαλκοπράσινο δύο τονικών διαβαθμίσεων, το φόντο ήταν λιθογραφημένο, ενώ η εικόνα ήταν χαλκογραφημένη στο Εργοστάσιο Γραφικών Τεχνών Ασπιώτη – ΕΛΚΑ, με την τεχνική της χαλκογραφίας. Οι πλάκες προέρχονταν από εργοστάσιο του Λονδίνου και το χαρτί ήταν υδατογραφημένο. Μάλιστα βραβεύτηκε δύο φορές, αρχικά το 1950 ως το ωραιότερο γραμματόσημο του κόσμου για την επέτειο των 75 χρόνων της Παγκόσμιας Ταχυδρομικής Ένωσης. Μετέπειτα ως ένα από τα δέκα ωραιότερα γραμματόσημα της χρονιάς, από την φιλοτελική επιθεώρηση *Stamp Collector's Annual* του Λονδίνου.

Τον επόμενο χρόνο φιλοτέχνησε την αναμνηστική σειρά του *Αποστόλου Παύλου*. Η σειρά κυκλοφόρησε για έξι μήνες από τις 15 Ιουνίου το 1951, περιελάμβανε 4 γραμματόσημα. Α) Ο Απόστολος Παύλος από τοιχογραφία στο Βροντόχι του Μυστρά, β) Το κεφάλι του Αποστόλου Παύλου από έργο του Θεοτοκόπουλου, γ) ο Απόστολος Πάυλος διδάσκει (σύνθεση του καλλιτέχνη), δ) ο Βωμός με την επιγραφή *Τω Αγνώστω Θεώ*. Όλα τυπώθηκαν χαλκογραφικά. Το 1951 κυκλοφόρησε και η σειρά : *Ανασυγκρότησης* (βάσει του σχεδίου Μάρσαλ). Περιελάμβανε έξι γραμματόσημα με με αλληγορικές παραστάσεις. Ακολούθησε η σειρά των *Εθνικών Προϊόντων* με επτά χαλκογραφικά γραμματόσημα. Το τελευταίο αυτής της σειράς του *Καπνού* το φιλοτέχνησε ο Κορογιαννάκης, μάλιστα έλαβε το πρώτο βραβείο στο συγκεκριμένο θέμα όπως αντίστοιχα και ο δάσκαλός του Κεφαλληνός με το ψευδώνυμο «Ούτις» σε όλα τα υπόλοιπα θέματα¹¹⁸. Το 1954 εκδίδει την σειρά *Αρχαία Τέχνη*, η οποία αποτελείται από 12 λιθογραφημένα (για λόγους οικονομίας) γραμματόσημα. Το τελευταίο

---

¹¹⁸ Ε. Χ. Κάσδαγλης, *Γιάννης Κεφαλληνός, ο Χαρακτήης*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991, σ.539.

αυτής της σειράς το Κεφάλι του Μεγάλου Αλεξάνδρου έγινε με την τεχνική της ξυλογραφίας σε όρθιο ξύλο. Αναγνωρίστηκε και αυτό παγκοσμίως το 1954 ως ένα από τα 10 ωραιότερα της χρονιάς, από την φιλοτελική επιθεώρηση *Stamp Collector's Annual* του Λονδίνου. Μαθητέ του Κεφαλληνού ασχολήθηκαν επίσης με τα γραμματόσημα το ίδιο χρονικό διάστημα. Όπως ο Γραμματόπουλος και ο Τάσσος, ο οποίος από το 1955 και για αρκετά χρόνια ασχολήθηκε αποκλειστικά με αυτό.

Ο Κεφαλληνός φιλοτέχνησε επιστολικά δελτάρια, εκτυπωμένα από την «Ασπιώτη-Έλκα» σε 20.000 αντίτυπα. Επίσης, δημιούργησε επιστολόχαρτα, ευχετήριες κάρτες, σήματα (μεταξύ άλλων για την Σχολή Εμπορικών Επιστημών, μια ξυλογραφία με την κεφαλή του Ερμή, ακόμα για τον Οργανισμό Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων κ.α.). Έφτιαξε προσκλήσεις, καταλόγους εκθέσεων, αποδείξεις, κτητορικές πινακίδες (*ex libris*), εμπορικές εργασίες (για την συσκευασία κουτιών για τσιγάρα του Παπαστράτου), ταινίες (τσιγάρων), διαφημιστικά έντυπα (για την τριλογία του Π. Πρεβελάκη *ο Κρητικός*, φυλλάδια, πτυχία της ΑΣΚΤ, του Αβερωφείου¹¹⁹ κ.α.

Πρακτικά της Σχολής

Παρατηρώντας τα ιστορικά γεγονότα αντιλαμβανόμαστε πως η έναρξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου τον Οκτώβριο του 1940, δεν σήματοδότησε την παντελή αδρανοποίηση των μελών της εκπαιδευτικής

---

¹¹⁹ Ε. Χ. Κάσδαγλης, *Γιάννης Κεφαλληνός, ο Χαρακτήρας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991, σ.540.

κοινότητας, αντιθέτως προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στον κοινό αγώνα, αλλά και συνεισέφεραν με τις όποιες δυνάμεις τους στον αγώνα εναντίον του παραλογισμού του πολέμου.

Σύμφωνα με τα πρακτικά της πρώτης, μετά από την κήρυξη του πολέμου, συνεδρίασης του Συλλόγου των καθηγητών της Σχολής, που έλαβε χώρα στις 8 Νοεμβρίου 1940, αποφασίστηκε ομόφωνα, αφενός μεν η καταβολή του 1/3 του μισθού τους υπέρ του εράνου της «Κοινωνικής Πρόνοιας», αλλά και η προσφορά στον ίδιο έρανο του ποσού των 45.000 δραχμών, το οποίο θα παρακρατείτο από το συσσίτιο των σπουδαστών, και αφετέρου η ενεργός συμμετοχή του ιδρύματος στην εκστρατεία εμπύχωσης του φρονήματος του λαού, με τη φιλοτέχνηση «διαφημιστικών πινάκων εθνικής σκοπιμότητας» και την αναπαραγωγή τους αρχικά σε 10000 αντίτυπα, «διά ιδίων μέσων και πόρων¹²⁰». Μάλιστα από το εργαστήριο του Γιάννη Κεφαλληνού, το οποίο υπήρξε και το πιο παραγωγικό λόγω των φοιτητών του, στην μετάδοση μηνυμάτων αφύπνισης, προέκυψαν και τέσσερις από τις πιο αντιπροσωπευτικές και γνωστές αφίσες της εποχής.

Στα πρακτικά των Συνεδριάσεων του συλλόγου των καθηγητών της ΑΣΚΤ από τις 13//11/1930 μέχρι τις 17/7/1944, ειδικότερα στην Συνεδρίαση η οποία έλαβε χώρα στις 13 Νοεμβρίου του 1930 αναφέρεται στην εναρκτήρια συνεδρία του Ακαδημαϊκού έτους του 1930-1931 η συζήτηση για την πλήρωση θέσης (δεν αναφέρεται όνομα προσώπου).

Η διαδικασία εκλογής ξεκίνησε στις 18 Νοεμβρίου του 1931 αλλά θα πραγματοποιηθεί στις 20 Νοεμβρίου του 1931 μεταξύ των επικρατέστερων υποψηφίων, που ήταν οι εξής: Γιάννης Κεφαλληνός, Άγγελος

---

¹²⁰ Γρηγοράκης Νικόλαος, *Χαρακτική στον πόλεμο του '40 στην Κατοχή και στην Αντίσταση*, Αθήνα, Υάκινθος, 1987, σ.σ. 80 - 83.

Θεοδωρόπουλος και Λυκούργος Κογεβίνας. Εν τέλει επελέγη ο Κεφαλληνός με 8 ψήφους έναντι μίας, που έλαβε ο Κογεβίνας στις 20 Νοεμβρίου του 1931, ενώ ο διορισμός του έγινε στις 29 Μαρτίου του 1932 ¹²¹.

Σε απόσπασμα από τα πρακτικά της Συνέλευσης Καθηγητών στις 6/5/1934 τα θέματα συζήτησης αφορούσαν την έγκριση αγοράς πιεστηρίου λιθογραφίας, αξίας 45.000 δραχ., επίσης τους διαγωνισμούς του Εργαστηρίου της χαρακτικής για την ξυλογραφία, καθώς οι νικητές λάμβαναν το Αβερώφειο βραβείο. Σε απόσπασμα από πρακτικά της Συνέλευσης Καθηγητών στις 15/11/1934 το θέμα αφορούσε το Εργαστήριο χαρακτικής: Ο Σύλλογος αποφασίζει ότι οι απόφοιτοι της Σχολής μπορούν να φοιτήσουν στο Εργαστήριο χαρακτικής μετά την έγκριση του Κεφαλληνού. Συνεδρίαση στις 8/7/1936, Βιβλίο βραβείων και επαίνων ΑΣΚΤ 1931/2-1939/40.

Ως κορωνίδα της διδαχής του καθιέρωσε από το 1939 την τέχνη του βιβλίου με βάση τα πρότυπα των δασκάλων της Δύσης που δημιούργησαν την παράδοση μιας υψηλής τέχνης, που αναπτύχθηκε παράλληλα με τη χαρακτική. Αποδείχθηκε λοιπόν πως ο Κεφαλληνός εκτός από εξαιρετικός τεχνίτης της χάραξης υπήρξε και εξαιρετικός δάσκαλος ακολουθώντας για πρώτη φορά στην ΑΣΚΤ ένα εκπαιδευτικό σύστημα για κάθε χρόνο μαθημάτων δομημένο, σαφές και αποτελεσματικό, γεγονός που επιβεβαιώνεται από την διαπρεπή πορεία και το εξατομικευμένο έργο που παρήγαγαν πολλοί από τους μαθητές του. Σύμφωνα με τα Πρακτικά των συνεδριάσεων του συλλόγου καθηγητών της ΑΣΚΤ στις 13/11/1930-17/7/1944, Συνεδρίαση 20/6/1939 αναφέρεται πως τα έτη θα μειωθούν και από οκτώ (8) που ήταν μέχρι τότε θα ελλατωθούν σε έξι (6). Μάλιστα στην Συνεδρίαση

---

¹²¹ Πρακτικά των Συνεδριάσεων του Συλλόγου των καθηγητών της ΑΣΚΤ 13//11/1930 - 17/7/1944.

του Συλλόγου Καθηγητών στις 15/11/1939 ο Κεφαλληνός καταθέτει σημείωμα για την λειτουργία τυπογραφείου¹²².

Η Σχολή είχε αποκτήσει εκτός από εκπαιδευτικό χαρακτήρα και διαφορετικό ρόλο, καθώς παρείχε αρκετές φορές μισθοδοσία, προσέφερε συνεπώς επαγγελματική διέξοδο¹²³. Φρόντιζε ο ίδιος ο Κεφαλληνός να υποστηρίξει όσο μπορούσε τους φοιτητές του¹²⁴. Το 1932 θα παρουσιάσει για πρώτη φορά έργα του στο αθηναϊκό κοινό, συμμετέχοντας σε έκθεση έργων χαρακτηριστικής, σχεδίου και ακουαρέλας στην αίθουσα τέχνης «Στούντιο», επί της πλατείας Καρύτση. Στην ίδια έκθεση έλαβαν μέρος και οι ομότεχνοι του: Δημήτριος Γαλάνης, Μάρκος Ζαβιτσιάνος, Λυκούργος Κογεβίνας και Άγγελος Θεοδωρόπουλος. Η υποδοχή που του επεφύλαξαν οι τεχνοκριτικοί και οι επισκέπτες της εκδήλωσης ήταν θερμή, όπως αναφέρεται σε δημοσίευμα του Ελευθέρου Βήματος. Εκτός από την πρώτη του αυτή εμφάνιση στο «Στούντιο», ο Κεφαλληνός συμμετείχε επιτυχώς και σε άλλες ανάλογες διοργανώσεις, όπως ήταν η 9η Έκθεση του Ελληνικού Βιβλίου, που πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα της «Εταιρείας των Φιλοτέχνων» το Δεκέμβριο του 1939, μάλιστα εκεί ο χαρακτήρας απέσπασε το πρώτο βραβείο για την εικονογράφηση του βιβλίου του Παντελή Πρεβελάκη με τον τίτλο: Ο θάνατος του Μεδίκου. Συμετείχε στις Β' και Γ' Πανελλήνιες Καλλιτεχνικές Εκθέσεις, που πραγματοποιήθηκαν στο χώρο του Ζαπείου Μεγάρου το 1939

---

¹²² Πρακτικά των Συνεδριάσεων του Συλλόγου των καθηγητών της ΑΣΚΤ 13//11/1930 - 17/7/1944.

¹²³ Ευγένιος Μαθιόπουλος, διδακτορική διατριβή Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1996, σ.σ. 83-143.

¹²⁴ Το εργαστήριο του Κεφαλληνού. Η σχολή, οι μαθητές του, 21 Γενάρη-20 Φλεβάρη 1987, Γκαλερί Πλειάδες, Αθήνα, Κατάλογος, απόσπασμα κειμένου Εμμανουήλ Μαυρομμάτη, σ.3-14, δημοσιεύονται εργασίες των καλλιτεχνών, Γιώργης Βαρλάμος, Γιώργος Βελισσαρίδης, Κωνσταντίνος Γραμματόπουλος, Χρίστος Δαγκλής, Ίρις Δρακούλη, Μαριόρα Εξαρχοπούλου, Τηλέμαχος Κάνθος, Βάσω Κατράκη, Τάκης Κατσουλίδης, Λουίζα Μοντεσάντου, Γιώργος Μόσχος, Τόνια Νικολαΐδη, Νικολής, Δημήτρης Παπαγεωργίου, Νότα Σιοτρόπου-Γεωργίου, Α. Τάσσο, Ρένα Τζολάκη, σ.15-31.

και το 1940 αντιστοίχως, όπως επίσης και στην Δ' μεταπολεμική Πανελλήνια Έκθεση του 1948 ¹²⁵.

Με την κύρηξη του Ελληνο-Ιταλικού Πολέμου οι καθηγητές συσκέπτονται και αποφασίζουν με έξοδα της Σχολής να φτιαχτεί ένας διαφημιστικός πίνακας εθνικής σκοπιμότητας σε 10.000 αντίτυπα. Ακολουθούσαν την λογική πως όλοι είχαν υποχρέωση να προσφέρουν ο κάθε ένας με τον τρόπο που μπορούσε στο Έθνος¹²⁶.

Ο πλούτος της δημιουργίας, των τεχνικών, των επιρροών, των υλικών, των χρωμάτων, της διαφορετικότητας, μας άφησαν και μας αφήνουν τέχνη που προάγει και δημιουργεί πολιτισμό και δεν μπορεί παρά να μας καθλώνει και να μας τέρπει ακόμα και σήμερα. Το γεγονός αυτό της δημιουργίας σηματοδοτεί μια προοπτική που απελευθερώνει ή απλώς επαναπροσδιορίζει τους όρους συγκρότησης της ίδιας της αστικής υποκειμενικότητας.

Ο Γιάννης Κεφαλληνός και οι μαθητές του στα αναγνωστικά 1932-1955

Στην έκθεση με τον τίτλο : «Ο Γιάννης Κεφαλληνός και οι μαθητές του στα αναγνωστικά (1932-1955)», στο βιβλιοπωλείο στην Θεσσαλονίκη του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης (Τσιμισκή 11), από τις 28 Απριλίου έως τις 19 Ιουνίου του 2010 παρουσιάστηκαν μερικά από τα σημαντικότερα δείγματα εικονογράφησης των σχολικών βιβλίων. Η έκθεση αυτή αποτέλεσε

---

¹²⁵ Ε. Χ. Κάσδαγλης, Γιάννης Κεφαλληνός ο χαράκτης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991, σ.489.

¹²⁶ Πρακτικά των Συνεδριάσεων του συλλόγου των καθηγητών της ΑΣΚΤ 13/11/1930- 17/7/1944. Συνεδρίαση 8/11/1940.

ένα τμήμα μίας μεγαλύτερης ενότητας με τον τίτλο: «Λογοτέχνες και καλλιτέχνες στα αναγνωστικά (1860-1960)», η οποία έλαβε χώρα νωρίτερα τον Ιανουάριο στην Αθήνα, με τη συνεργασία της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη).

Στην έκθεση παρουσιάζεται το Αλφαβητάριο *Τα παιδάκια* 1932, εικονογραφημένο από τον Γιάννη Κεφαλληνό. Ο ίδιος, σε επιστολή στον αδερφό του το 1931, αναφέρει πως είναι όνειρό του να εικονογραφήσει ένα παιδικό βιβλίο: «Έλα να γράψουμε και να τυπώσουμε τα βιβλία για τα μικρά παιδιά, στολίζοντας την κάθε σελίδα με μια νέα μορφή, με ένα νέο σχέδιο της άνοιξης και της καλοσύνης...». Χαρακτηριστικά έλεγε πως «Το παιδικό βιβλίο είναι αποτυχημένο, αν δεν το διαβάσει με απόλαυση ο μεγάλος». Επίσης στην ίδια έκθεση παρουσιάστηκαν εικονογραφήσεις του Τάσσου (1914-1985), του Κώστα Γραμματόπουλου (1916-2003) και της Λουίζας Μοντεσάντου (1917-2007). Εκτός από τα ίδια τα σχολικά βιβλία, εκτέθηκαν και 22 μακέτες, που φιλοτέχνησε ο Κεφαλληνός για το Αλφαβητάρι, καθώς επίσης και πρωτότυπα προσχέδια της Λουίζας Μοντεσάντου για το αναγνωστικό με τον τίτλο «Εργασία και χαρά».

Η βιβλιοθήκη του Κεφαλληνού

Η πλούσια ιδιωτική βιβλιοθήκη του Κεφαλληνού, λίγους μήνες μετά τον θάνατό του το 1957, κατόπιν δωρεάς της συζύγου του, περιήλθε στην βιβλιοθήκη της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών. Περιελάμβανε βιβλία: Αισθητικής, Καλλιτεχνικής Ανατομίας, Αρχιτεκτονικής, Βιβλιοθηκονομίας, Βιογραφίες, Γεωγραφίας, Γλυπτικής, Γλωσσών, Γραφής, Γραφικών Τεχνών,

Διακοσμητικών Τεχνών, Εκπαίδευσης, Εφαρμοσμένων Επιστημών, Ζωγραφικής, Ιστορίας, Κινηματογράφου, Κοινωνικών Επιστημών, Λαογραφίας, Λογοτεχνίας, Μονογραφίες Καλλιτεχνών, Μουσικής, Μουσείων, Νομισμάτων, Περιόδων Τέχνης, Σχεδίων, Αρχαίας Ελληνικής Τέχνης, Θέματα Τέχνης, Τέχνης-Ιστορίας, Τέχνης-Κοινωνίας, Τέχνης-Λεξικών, Τέχνης-Φιλοσοφίας, Τέχνης-Χωρών, Τυπογραφίας, Φιλοσοφίας, Φυσικών Επιστημών, Φωτογραφίας, Χαρακτικής και Περιοδικών Τέχνης¹²⁷.

Τιμητικές εκθέσεις

(Ενδεικτικά)

Το 1958 οι μαθητές του και οι συνάδελφοί του, εκθέτουν το έργο του. Στην Αθήνα 6 - 20 Απριλίου 1958, η Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, διοργάνωσε έκθεση «Του καλλιτεχνικού έργου του αιμνήστου Διευθυντού της Σχολής και Καθηγητού του Εργαστηρίου Χαρακτικής Γιάννη Κεφαλληνού¹²⁸». Το φυλλάδιο περιελάμβανε πολλά βιογραφικά στοιχεία για τον Κεφαλληνό αλλά και λεπτομερή κατάλογο των 59 έργων που εκτέθηκαν. Στις προθήκες είχαν τοποθετήσει μερικά από τα βιβλία που φιλοτέχνησε ο Κεφαλληνός, τετράδια με σχεδιάσματα, σκόρπια σχεδιάσματα, μικρά χαρτάκια, τυπογραφικά κοσμήματα χαραγμένα, γραμματόσημα (εκτέλεση του Εργοστασίου Γραφικών Τεχνών Ασπιώτη-Έλκα), προσχέδια χαρτονομισμάτων, πλάκες ξύλου και χαλκού χαραγμένες, άλλα κειμήλια

---

¹²⁷ Βιβλιοθήκη Γιάννη Κεφαλληνού: θεματικός κατάλογος, Βιβλιοθήκη Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών, 2000, σ.94. & Επιτόπια προσωπική έρευνα σε ολόκληρη την συλλογή, στο αρχείο της ΑΣΚΤ.

¹²⁸ Φυλλάδιο των έργων της έκθεσης στην ΑΣΚΤ, 6 - 20 Απριλίου 1958. Προσωπικό αρχείο.

όπως εργαλεία και φωτογραφίες¹²⁹. Στο τέλος του καταλόγου αναφερόταν πως όποιος επιθυμούσε να αγοράσει αντίτυπα από τις ξυλογραφίες ή από τα βιβλία «Παγώνι» και «Λήκυθοι» παρακαλούνται να απευθύνονται στον Έφορο της Εκθέσεως. **(Φωτο. 51.)**.

Στην Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος για να γιορτάσει ο ιδρυτής της κ. Νίκος Γρηγοράκης τα δέκα χρόνια από την δημιουργία της (1979-1989), την Δευτέρα 27 Νοεμβρίου 1989 και ώρα 7:30 οργάνωσε τα εγκαίνια της έκθεσης με τον τίτλο: Γιάννης Κεφαλληνός (1894-1957) Χαρακτική – Βιβλία ^{130,131}. Το φυλλάδιο της έκθεσης ανέφερε αναλυτικά τον τίτλο του έργου, την τεχνική, τις διαστάσεις και την χρονολογία του κάθε ενός από τα 40 χαρακτηριστικά έργα, τα οποία εκτέθηκαν στα εγκαίνια. Στην προθήκη Α εκτέθηκαν επίσης μερικά από τα βιβλία, που φιλοτέχνησε ο Κεφαλληνός «Ο Θάνατος του Μεδίκου» 1939, «Ρούπελ» 1945 του Χ. Ζαλόκωστα, «Θυμέλη» 1950 του Σικελιανού και στην προθήκη Β Λευκώματα και εργαλεία, που χρησιμοποιούσε ο Κεφαλληνός για την χάραξη της ξυλογραφικής πλάκας. Τα έργα της έκθεσης ανήκαν στην συλλογή χαρακτικής του Ν. Γρηγοράκη και δεν ήταν προς πώληση την εποχή εκείνη. Διατέθηκαν στο κοινό μόνο ορισμένες έγχρωμες ξυλογραφίες. **(Φωτο. 39.-42.)**.

Στην Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος Δευτέρα 5 Μαΐου 1997 έως 31 Μαΐου 1997 πραγματοποιήθηκε έκθεση αφιερωμένη στον δάσκαλο και χαράκτη Κεφαλληνό. **(Φωτό 29.-32.)**. Την έκθεση συνόδευε ένα εξαιρετικό κείμενο του κ. Νίκου Γρηγοράκη **(φωτο.33, φωτο. 34)**.

¹²⁹ Δημοσιεύτηκε στην "Νέα Εστία" τεύχος 742 1η Ιουνίου 1958 φωτογραφία με κείμενο.

¹³⁰ Η διάρκεια της έκθεσης ήταν έως τις 30 Δεκεμβρίου, ενώ οι ώρες λειτουργίας της αίθουσας: 11-2 & 6-9 μ.μ. Σάββατο απόγευμα & Κυριακή κλειστά.

¹³¹ Πρόσκληση της έκθεσης, Δευτέρα 27 Νοεμβρίου 1989. Προσωπικό αρχείο.

Στο Κέντρο Εικαστικών Τεχνών Υάκινθος και πάλι στις 2 Ιουνίου 1997 έλαβε χώρα μια ακόμα έκθεση χαρακτηριστικής, με έργα των μαθητών του Κεφαλληνού εκείνη την φορά **(φωτο.35.-37.)**. Ο τίτλος της έκθεσης: «Από τον Κεφαλληνό στον Γραμματόπουλο» 25 Έλληνες χαρακτές μαθητές του Κεφαλληνού. Χαρακτική. Εγκαίνια: Δευτέρα 2 Ιουνίου 1997 (από 7 μ.μ. έως 11 μ.μ.). Η διάρκεια της έκθεσης ορίστηκε τότε έως τις 15 Ιουλίου. Στην γκαλερί Υάκινθος της οδού Ζηρίνη 23, 14562 Κηφισιά. Τηλ.: 8011730 – 8085449 (Fax)¹³².

Το 2005 ο Νίκος Γρηγοράκης παρουσίασε την έκθεση: «Ο Δάσκαλος Κεφαλληνός & τριάντα δύο μαθητές του» **(φωτό. 43-50.)**. Τα εγκαίνια έγιναν τη Δευτέρα 14 Νοεμβρίου 2005, ώρα 7:30 – 11:30 μ.μ. Η διάρκεια της έκθεσης ήταν έως τις 28 Φεβρουαρίου 2006. Το Μουσείο χαρακτηριστικής του Γρηγοράκη ήταν στην οδό Υακίνθων 4, 15452 στο Π. Ψυχικό, τηλ./fax: 2106740806. Το τετράπτυχο της έκθεσης κοσμούσαν έργα των μαθητών του Κεφαλληνού¹³³.

Ατομικές Εκθέσεις

1958, Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, Αθήνα

1967, Αθηναϊκό Τεχνολογικό Ινστιτούτο, Αθήνα

1989, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1993, Μέγαρο Μελά, Αθήνα

1997, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

---

¹³² Πρόσκληση της έκθεσης, 2 Ιουνίου 1997. Προσωπικό αρχείο δωρεά κ. Νίκου Γρηγοράκη.

¹³³ Πρόσκληση της έκθεσης, Δευτέρα 14 Νοεμβρίου 2005. Προσωπικό αρχείο δωρεά κ. Νίκου Γρηγοράκη.

Ομαδικές εκθέσεις

1938, "Α' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1938, "Α' Πανελλήνιος Έκθεσις Χαρακτικής", Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Αθήνα

1939, "Β' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1940, "Γ' Πανελλήνιος Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1948, "Α' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1955, "La Grece vivante", Γενεύη, Ελβετία

1956, "Έκθεσις έργων χαρακτικής τέχνης με παραστάσεις από δέκα λευκάς άττικές ληκύθους του Αρχαιολογικού Μουσείου Αθηνών", Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, Αθήνα

1957, "Λαχειοφόρος Έκθεσις", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1958, "Α' Έκθεσις Καλλιτεχνικού Βιβλίου και Χαρακτικής", Γκαλερί Τέχνη, Αθήνα

1971, "Αφιέρωμα στην Ελληνική Χαρακτική, Ημερολόγιο του 1972", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1972, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι (1909 - 1960)", Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1974, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα

1974, "Έλληνες Ζωγράφοι και Γλύπται του Εικοστού Αιώνας", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων (Πινακοθήκη), Αθήνα

1977, "Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1977, "Νέα αποκτήματα Εθνικής Πινακοθήκης", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1978, "Zeitgenoessische Griechische Malerei und Graphik", Institut fuer Auslandsbeziehungen, Στουτγκάρδη, Γερμανία

1980, "Δεκαοχτώ Έλληνες Χαρακτες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1981, "Η Νεοελληνική Χαρακτική και ο Ευθύμης Παπαδημητρίου", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1981, "Συλλογή Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα

1982, "Έκθεση Χαρακτικής", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1983, "Έλληνες Καλλιτέχνες Στην Αίγυπτο 1860-1920", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1983, "Μορφοπλαστικές και Τεχνικές Έρευνες στην Ελληνική Χαρακτική 1892-1982", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος

1985, "Έλληνες Χαρακτές: Συλλογή της Δημοτικής Πινακοθήκης Ρόδου", Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα, Λάρισα

1985, "Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Ωδείο Αθηνών, Αθήνα

1985, "Χαρακτική και βιβλίο", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

1985, "Έλληνες Χαρακτές", Athenaeum Art Gallery, Αθήνα

1986, "Καλοκαιρινό Σαλόνι", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1986, "Έκθεση Χαρακτικής Ελλήνων Καλλιτεχνών: Αφιέρωμα στον Goya", Ισπανικό Μορφωτικό Ίδρυμα, Αθήνα

1986, "Προσωπογραφίες Ελλήνων λογοτεχνών στην Εθνική Πινακοθήκη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1987, "Σχολή Καλών Τεχνών - 150 Χρόνια", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1987, "Χαρακτική στον πόλεμο του '40, στην Κατοχή και στην Αντίσταση", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1987, "Το Εργαστήριο του Κεφαλληνού", Γκαλερί Πλειάδες, Αθήνα

1988, "Αφιέρωμα στην Ελληνική Χαρακτική, Ενότητα ΙΙ, "Η δεκαετία του '30", Κέντρο Πολιτισμού Δ. Γληνός, Αθήνα

1988, "Αφιέρωμα στην ελληνική χαρακτική, Ενότητα Ι. "Οι δάσκαλοι", Κέντρο Πολιτισμού Δ. Γληνός, Αθήνα

1988, "Έργα-Γεγονότα", για τα 70 χρόνια του ΚΚΕ, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων-Κτήριο Κωστής Παλαμάς, Αθήνα

1988, "Υλικά και τεχνική στη χαρακτική", Κέντρο Γραμμάτων και Τεχνών Αποψη, Αθήνα

1988, "Νεοελληνική Τέχνη: Απολογισμός μιας Συλλογής 1975-1987", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1988, "Ελληνική Μεταπολεμική Χαρακτική", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1988, "Νεοελληνική Τέχνη Συλλογή Γ. Ι. Κατσιόγρα, Περίοδος Δ'", Δημαρχείο Λάρισας, Λάρισα

1989, "Έκθεση ελληνικής χαρακτικής, Β' ενότητα", Αετοπούλειο Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Χαλανδρίου, Χαλάνδρι

1990, "Εικαστικές Προτάσεις", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1990, "Έλληνες Χαρακτές", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

1991, "Η Ελληνική Χαρακτική στον 20ο Αιώνα", Αίθουσα Τέχνης Β. Μυλωνογιάννη, Χανιά, Κρήτη

1993, "Συλλογή Τράπεζας της Ελλάδας: Ελληνική ζωγραφική και χαρακτική",
Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1993, "Εικαστικές Προτάσεις", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1993, "Επτανήσιοι σύγχρονοι ζωγράφοι και χαρακτες", Αίθουσα Τέχνης
Αέναον, Αθήνα

1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Μέγαρο
ΧΑΝΘ, Θεσσαλονίκη

1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Κιλκίς

1994, "Gravures Helleniques Contemporaines", Korschthans Beim Engel,
Λουξεμβούργο

1994, "Ελληνικά ex libris από Έλληνες καλλιτέχνες", Αίθουσα Τέχνης
Υάκινθος, Κηφισιά

1994, "Σε αναζήτηση της ελληνικότητας: η γενιά του '30. Ζωγραφική-
Κεραμική-Γλυπτική-Χαρακτική", Διεθνές Κέντρο Εικαστικών Τεχνών
Αέναον, Αθήνα

1994, "Έκθεση Ελλήνων Χαρακτών από τη Συλλογή της "Τέχνης" Γενιές 1879-
1897 και 1898-1922", Πολιτιστικό Κέντρο Δημοτικής Επιχείρησης Έδεσσας,
Έδεσσα

1995, "Ιχθύς: Πνευματικό και καλλιτεχνικό σύμβολο στην ελληνική
παράδοση", Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ, Μέτσοβο

1995, "Συλλογή Χαρακτικής Ιονικής Τράπεζας", Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα

1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

1995, "Συλλογή Χαρακτικής της Ιονικής Τράπεζας", Βελλίδειο Πολιτιστικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

1995, "Έλληνες Χαρακτές - Πρώτη Γενιά (1879 - 1897)", Πολιτιστικό Κέντρο Βορείου Ελλάδας της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, Θεσσαλονίκη

1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, Αθήνα

1996, "Ένδεκα Δάσκαλοι της Ελληνικής Χαρακτικής", Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

1996, "Η Γυναίκα και ο κόσμος της στη νεοελληνική Τέχνη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1996, "Έντεκα Δάσκαλοι Της Ελληνικής Χαρακτικής", Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού Βερολίνου, Βερολίνο, Γερμανία

1997, "Από τον Κεφαλληνό στον Γραμματόπουλο", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

- 1998, "Λήδα & Κύκνος", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1998, "Είκοσι Οχτώ Έλληνες Χαράκτες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1999, "Εικαστικές Προτάσεις", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Δημοτικό Κέντρο Τεχνών Λευκωσίας, Λευκωσία, Κύπρος
- 2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 2000, "Δώδεκα και Μια Δάσκαλοι της Νεοελληνικής Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό
- 2002, "Μορφές και πρόσωπα", Πολιτιστικό Κέντρο ΜΙΕΤ Θεσσαλονίκης (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης), Θεσσαλονίκη
- 2002, "Επτά Έλληνες Ζωγράφοι "Χάραξαν" στο Παρίσι στα Χρόνια: 1900-1950", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό
- 2003, "Κλασικές Μνήμες στη Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Ataturk Kultur Merkezi, Κωνσταντινούπολη, Τουρκία
- 2003, "Ελληνική Γλυπτική-Χαρακτική, Συλλογές Θόδωρου Χατζησάββα", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 2003, "Κ.Π. Καβάφης, Ο κόσμος του και οι εικαστικές μορφές της εποχής του", Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, Αθήνα

2003, "Έλληνες Χαράκτες στον 20ό αιώνα", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Μέγαρο Εϋνάρδου), Αθήνα

2003, "Έλληνες Χαράκτες στον Εικοστό Αιώνα", Χώρος Τέχνης 8, Ρέθυμνο, Κρήτη

2003, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2003 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2003, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Δημοτική Πινακοθήκη Χανίων, Χανιά, Κρήτη

2004, "Διδάσκοντας την τέχνη. Η ιστορία της ΑΣΚΤ μέσα από το έργο των δασκάλων της 1840-1974", Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών (Το εργοστάσιο), Αθήνα

2004, "90 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής 1914-2004 & Λήδα και Κύκνος. Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Δημοτική Πινακοθήκη Ψυχικού, Ψυχικό

2004, "Διδάσκοντας την Τέχνη. Η ιστορία της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών μέσα από το έργο των δασκάλων της 1840-1974", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

2005, "Η Συλλογή της Alpha Bank, Ζωγραφική-Χαρακτική-Γλυπτική", Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Αθήνα

2005, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2005 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

- 2005, "Ο Δάσκαλος Γ. Κεφαλληνός & Τριάντα Δύο Μαθητές του", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό
- 2006, "Αστικά τοπία", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 2006, "Η Συλλογή της Alpha Bank: Ελληνική Τέχνη από το 1920 έως σήμερα", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη
- 2006, "Πορτρέτα Χανιωτών Συλλεκτών: το γούστο ως προσωπικό πάθος και ιστορικοκοινωνικός δείκτης", Δημοτική Πινακοθήκη Χανίων, Χανιά
- 2006, "Μικρά και σπάνια χαρακτηριστικά", Χώρος Τέχνης William James, Χολαργός
- 2006, "Πρωτοπόροι & Δάσκαλοι της Νεοελληνικής Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό
- 2007, "Κλασικές Μνήμες στη Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 2008, "Η Ανθρώπινη Μορφή στην Τέχνη", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Γκάζι, Αθήνα
- 2008, "Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 2008, "Κλασικές Μνήμες Στη Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Kunsthistorisches Museum, Βιέννη, Αυστρία
- 2008, "Ελληνική Χαρακτική - 70 Χρόνια Μετά (1938-2008)", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2009, "Πρωτοπόροι-Δάσκαλοι και χαρακτες του 20ού αιώνα", Δημοτική Πινακοθήκη Πειραιά, Πειραιάς

2009, "Η Ανθρώπινη Μορφή Στην Τέχνη", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2009, "Έν τυπώσεις επί χάρτου", Δημοτική Πινακοθήκη Πειραιά, Πειραιάς

2009, "1ο Φεστιβάλ Χαρακτικής Αθηνών", Διάφοροι Χώροι της Αθήνας, Αθήνα, Ελλάδα

2009, "100 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής (1909-2009). Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη

2010, "Η Γυναίκα ως Μούσα 1900-1950", Μουσείο Herakleidon, Experience in Visual Arts, Αθήνα

2010, "Λογοτέχνες και Καλλιτέχνες στα Αναγνωστικά 1860-1960", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα

2013, "Κλασικοί και μοντέρνοι ελληνική χαρακτική 1930-1950", Αρχεία του Μοντέρνου, Χολαργός

2014, "Έκθεση Ελληνικής Χαρακτικής από τη Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", 12 Star Gallery, Europe House, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

2016, "100 Χρόνια Ελληνικής Χαρακτικής από τη Συλλογή Χρήστου και Πόλλυς Κολλιαλή", Σισμανόγλειο Μέγαρο, Κωνσταντινούπολη, Τουρκία

Ρένα Ανούση-Ηλία (Ειρήνη), Αθήνα, 1934

Γενικά χαρακτηριστικά των έργων της

Η Ρένα Ανούση – Ηλία, ζωγράφος (φωτο. 53.), εκπαιδευτικός και δεινή χαράκτρια, ειδικά στην ξυλογραφία και στην τεχνική της βελονογραφίας, έχει αποδείξει μέσα από το χαρακτηριστικό της έργο, τόσο την υψηλή ποιότητα σε όποια τεχνική και αν χρησιμοποιήσει, όσο και την δημιουργική της φαντασία, η οποία ενδύει με ποιητική αίσθηση κάθε σημαίνον ερέθισμά της. Παρατηρώντας τα έργα της καλλιτέχνιδος, βλέπουμε πως φανερώνονται σε αυτά, τα συναισθήματα της μέσα από τον ρυθμό της κάθε σύνθεσης ακόμα και στο πιο μικρό ίχνος χρώματος. Στις ξυλογραφίες της συχνά διαφαίνεται μια συγκρατημένη μελαγχολία, ίσως και ένα μη τελεσίδικο συναίσθημα ερήμωσης. Η ελπίδα σχεδόν πάντα αχνοφαίνεται στα έργα της, κυρίως μέσα από την χρήση του φωτός. Στην ενότητα των βελονογραφιών, αφενός διαπιστώνουμε την άνεσή της στην χρήση της *pointe sèche*, αφετέρου το μεταφυσικό συναίσθημα, το χρώμα και την κοσμογονία, που προκύπτουν από την όσμωσή τους.

Στα λιγότερο παραστατικά της έργα και στα καθαρά αφηρημένα, η λυρική διάθεση της χαράκτριας είναι έκδηλη, μάλιστα οι τίτλοι των έργων της από την ενότητα «Ροές» προέρχονται από την ποίηση του Βασίλη Κουμή με τον τίτλο «Συμφωνία των υγρών».

Ακόμα και τα πρόσωπα στα έργα της είναι δοσμένα με πάθος, έτσι μας δημιουργούν ανεξίτηλες μνήμες και εντυπώσεις. Είναι η στιγμή που το φθαρτό σώμα αποχωρίζεται τις μνήμες και την εφήμερη φύση του και περνάει σε μια στάλα αρχέγονου ονείρου.

Στην τιμητική βραδιά για τα 40 χρόνια δημιουργίας της Ρένας Ανούση, που διοργανώθηκε στην αίθουσα «Διονύσιος Σολωμός» στην Αθήνα στις 27 Νοεμβρίου 1997, η ομιλήτρια Ντιάνα Αντωνάκου αναφέρει: «¹³⁴[...] Συνηθίζουμε όταν τιμούμε τον σύγχρονο ζώντα καλλιτέχνη να περιοριζόμαστε στην ιστορική και θεωρητική ανάλυση του έργου του. Ωστόσο οι ιστοί του δημιουργήματος είναι αναπόσπαστα διαπλεκόμενοι στην όλη σωματική και πνευματική του σύσταση... Έτσι ο θάνατος ο πιο σκληρός που έχει διαπεράσει τη μοίρα της, μεταμορφώνεται από τη δημιουργό, με γλυκά απαλά, τρυφερά χρώματα, σε αιώνιο αίσθημα μητρικής οδύνης, με το τελευταίο χαμόγελο του χαμένου παιδιού, πίσω από αόρατο πέπλο αγάπης να υπόσχεται μιαν άλλη αντάμωση... (εικ.20.). Έτσι η τρέλα της άγρυπνης ανέλπιδης νύχτας, χαράζεται στο ξύλο, σαν δοξαστικό τραγούδι παρουσίας, μετασταλάζει στην άκρη του μολυβιού-παστέλ, σε γλυκιά αναπόληση του ανεπίστροφου [...]».

Η Ανούση στο λεύκωμα του 1996, τα μοναστικά «Μετέωρα» προτίμησε να φιλοτεχνήσει αυστηρούς βυζαντινούς αγγέλους, την ελεύθερη φιγούρα μιας γυναικείας μορφής αγγελικής, ίσως ως μια αναφορά αφιερωμένη σε μια ακόμα απώλεια, εκείνη της γυναίκας του αδερφού της. Οι πολύχρωμες χαράξεις της στρέφονται προς αναζήτηση του θείου για ακόμα μια φορά. Η χαράκτρια περνάει από το μαύρο και το άσπρο, στο πάθος του χρώματος και

---

¹³⁴ Προσωπικό αρχείο της Ρένας Ανούση.

στην μεταλαμπάδευση εσωτερικών μηνυμάτων, δίνοντας μια ανάσα στις σκληρές αντιφάσεις της ζωής.

Για την αναδρομική έκθεση της Ρένας Ανούση – Ηλία στις 06-10-2008 η φιλόλογος και στενή φίλη της δημιουργού Φόνη Ρέπουλη αναφέρει : « [...] Μέσα στον χρόνο πάλεψε με ρήξεις και με ανοχές, με μόχθο για δικαίωση με αντοχές ατσάλινες. Ζήσαμε και οι δύο ότι μας επεφύλαξε το εφικτό και το ανέφικτο. Η Ρένα όμως γεννήθηκε με κάτι περισσό. Με «τάλαντο». Η πηγή, που ρέει αστείρευτη μέσα της, της δρόσιζε ανέκαθεν την έμπνευση. Έτσι με την παλέτα της φέρνει στο φώς βιώματα και μυστικά του είναι της [...]»¹³⁵.

Στην «Ηχώ των Δημοπρασιών» στην ημερήσια πρωινή οικονομική εφημερίδα, στις 24 Μαΐου του 2014, έτος 42ο, αρ. φύλλου: 12661 το εξώφυλλο κοσμείται από ένα χαρακτηριστικό της Ανούση με ένα θλιμμένο καθισμένο παιδάκι στο αριστερό μέρος του έργου, όπως επίσης στην τελευταία σελίδα της εφημερίδας υπάρχουν και άλλα έργα της χαράκτριας. Η ίδια αναφέρει: «... Η χαρακτηριστική σε συγκλονίζει και σε μαγεύει συγχρόνως. Τα βελούδινα σκοτάδια των ξυλογραφιών συμβολίζουν την απόδραση! Πάνω απ'όλα κυριαρχεί η γοητεία της χάραξης της κάθε σίγουρης μαχαιριάς , η οποία κόβει τα σκοτάδια και ανοίγει παράθυρα στο φώς. Αλλά μιλώντας για το φως δεν πρέπει να ξεχνάμε τον ρόλο που έχει το σκοτάδι, γιατί και στο πιο βαθύ σκοτάδι υπάρχει κάποιο φώς! ... Επίκεντρο πολλές φορές στις συνθέσεις μου είναι το παιδί, ο κόσμος του, οι αντιδράσεις του, οι περιπέτειες, η μοναξιά του...»¹³⁶. Ανθρωποκεντρική κυρίως είναι η καλλιτεχνική της

---

¹³⁵ Προσωπικό αρχείο της Ρένας Ανούση.

¹³⁶ «Ηχώ των Δημοπρασιών» Ημερήσια πρωινή οικονομική εφημερίδα, 24 Μαΐου 2014, έτος 42ο, αρ. φύλλου: 12661.

παραγωγή, ενώ παράλληλα ως καλλιτέχνης αντιμετωπίζει τον άνθρωπο ως το πιο ουδιώδες φαινόμενο της δημιουργίας¹³⁷.

Εικαστικό οδοιπορικό στον Όλυμπο

Αναμφισβήτητα η χαρακτηριστική τέχνη είναι ιδιαίτερα απαιτητική. Ο εκάστοτε χαρακτήρας εκτός της έμπνευσης και της ευαισθησίας, που τον οδηγούν στα μονοπάτια της δημιουργίας, πρέπει να διαθέτει και μια τεχνική κατάρτηση τέτοια, ώστε να φτάσει σε μια υψηλής αισθητικής έκφραση. Σε αυτό ακριβώς το επίπεδο βρίσκεται και η Χαράκτρια Ρένα Ανούση – Ηλία διαθέτει όλες τις αρετές να εκφραστεί πολύτροπα και δυναμικά. Η σειρά των έργων της «Εικαστικό οδοιπορικό στον Όλυμπο»¹³⁸ περιλαμβάνει τέσσερις ξυλογραφίες και τριάντα χαλκογραφίες, με την τεχνική της ξηρής χάραξης (point seche). Η χαράκτρια χειρίζεται τα θέματά της με σεβασμό προς την φύση, όσον αφορά την σειρά των έργων της για τον Όλυμπο, εστιάζει στην ουσία, αποφεύγοντας είτε την εικονογραφική σχολαστικότητα, είτε την απλουστευτική εκκοσμίκευση. Οι γήινοι τόνοι και η εκφραστικότητα ξεπροβάλλει από την πλαστικότητα των όγκων. Με τεχνική δεινότητα στην χάραξη αποδίδονται τα κορφοβούνια, οι ρεματιές, οι χιονοσκέπαστες εκτάσεις, οι επιφάνειες των γυμνών βράχων. Έτσι οι χαράξεις των γραμμών και των καμπύλων αποκτούν υπόσταση (**εικ. 21**).

Η χαράκτρια με γνώση του υλικού χρησιμοποιεί στα χαρακτηριστικά της έγχρωμα μελάνια (εκολίνες), όπου επιθυμεί να προσδώσει ζωγραφικότητα. Οι χρωματικές επεμβάσεις είναι μελετημένες, έτσι το χρώμα διαφοροποιεί

¹³⁷ Ρένα Ανούση – Ηλία, Ζωγραφική 1985-1986, Αθήνα 1987.

¹³⁸ Ρένα Ανούση – Ηλία, Εικαστικό οδοιπορικό στον Όλυμπο (χαρακτική) Ροές (ζωγραφική), Κατάλογος έκθεσης, Τεχνοχώρος, Μάιος 2012, σ.σ. 5-6.

και τονίζει το αποτέλεσμα. Οι θερμοί τόνοι συνομιλούν με τους ψυχρούς του γαλάζιου και του φαιού ή εκείνους του κίτρινου και του ρόδινου. Το αποτέλεσμα των χαρακτηριστικών έργων είναι ολοκληρωμένο, επάνω σε καθαρό σχέδιο, με διαυγή εικόνα και μελετημένες γραμμές, ενώ εκφράζει τον συναισθηματικό κόσμο της καλλιτέχνιδος.

Στο έργο της Ανούση έχουν αναφερθεί πολλοί είτε φίλοι ζωής, είτε άλλοι καλλιτέχνες, είτε ιστορικοί τέχνης. Μεταξύ άλλων ο επίσης εξαιρετικός καλλιτέχνης και χαράκτης, Βαρθολομαίος Παπαδαντωνάκης, φίλος της ακόμα στενός από τα χρόνια της νεότητας, ήδη από την πρώτη κιόλας ημέρα που μπήκε στην Σχολή των Καλών Τεχνών η Ανούση μέχρι και σήμερα. Όπως μου διηγήθηκε ο ίδιος ο κ. Βαρθολομαίος σε συνάντησή μας, την πρώτη ημέρα που έφτασε στο Εργαστήρι χαρακτηριστικής η Ρένα Ανούση, ο δάσκαλος (ο Κεφαλληνός) την έβαλε να καθήσει δίπλα στον ίδιο, έτσι από εκείνη την ημέρα την ανέλαβε υπό την προστασία του και δέθηκαν με ισχυρούς φιλικούς δεσμούς.

Ο Βαρθολομαίος Παπαδαντωνάκης αναφέρει για το έργο της: «Ο κομήτης αναγνωρίζεται από την φωτεινή ουρά που αφήνει πίσω του. Αυτή την ιδιότητα βρίσκουμε και στην Ρένα Ανούση. Γρήγορη πορεία στη ζωή, δράση, προσφορά και φώς στο πέρασμάτης. Η καλλιτεχνική προσφορά της έχει πολλές φορές επισημανθεί και αναλυθεί. Μα η Ρένα είναι κάτι πολύ περισσότερο. Είναι ο άνθρωπος, που ακτινοβολεί ομορφιά, γλυκύτητα και αγάπη. Δοκίμασε πολύ πόνο στη ζωή της μα υπερήφανε έδωσε, και συνεχώς δίνει την μάχη της, όχι για προσωπική νίκη μα για να στηρίξει να εμπνεύσει, να διδάξει. Ευεργετείται όποιος ζήσει κοντά της, το φως που διαχέει φτάνει και στην ψυχή του, εισπνέει από το άρωμα της καρδιάς της. Η δύναμή της είναι να δίνει πίστη και ελπίδα. Αυτό αφήνει πίσω της και αυτό θα μείνει

φώς, σαν τον κομήτη¹³⁹». Είναι εμφανές πως το τραγικό συμβάν έγγραψε ανεξίτηλα στην καρδιά της, ο ρόλος του παιδιού διαπνέει ολόκληρο το έργο της, προηγείται, οριοθετεί, κρατά άσβεστη τη φωτιά στον ψυχισμό της. «...Όχι ως ένα πλάσμα που ήρθε στους κόσμους *tabula rasa* αλλά ως ένα πλάσμα που φέρει ήδη μέσα του τη σφραγίδα της ιδιοσυγκρασιακής του νομοτέλειας και νωπά ακόμα τα ίχνη της διττής, υλικής και πνευματικής, καταγωγής του. Συνεπώς, όσο μικρότερο σε ηλικία, όσο λιγότερο έχει προλάβει να επενεργήσει πάνω του το επίκτητο στοιχείο, τόσο κοντύτερα βρίσκεται στην ανόθευτη ουσία του¹⁴⁰».

Ο καλλιτέχνης Πέτρος Ζουμπουλάκης στον κατάλογο για την έκθεση της Ρένας Ανούση στον Τεχνοχώρο το 2012 αναφέρει: «...Πως θα μπορούσαν άραγε σε μια αλληγορία μαζί οι τόσες χάριτες να απεικονισθούνε; Η αρχοντιά και απλότητα, ευγένεια, καλοσύνη, η πλησμονή καρδιάς μαζί με την ευαισθησία, κομψότητα και σύνεση, τόλμη και φαντασία, αριστοκρατικότητα, σεμνότητα, ταλέντο...¹⁴¹». Η φίλη της και χαράκτρια επίσης από το Εργαστήρι του Κεφαλληνού Άρια Κομιανού λέει: «Στις δημιουργίες της Ρένας διαβάζεις την ευαίσθητη ματιά την τρυφερότητα στην γραφή και στο χρώμα. Και με το γλυκό χαμόγελο όλα σε κερδίζουν¹⁴²».

Προσωπικά **(φωτο. 55., 56.)**. εντυπωσιάστηκα με την ακρίβεια, την λεπτομέρεια και την τελειότητα της χάραξής της, όταν περιεργάστηκα μια μικρή μήτρα όρθιου ξύλου **(φωτο. 57., 58.)**. Ενδιαφέρουσα είναι και η μελέτη

---

¹³⁹ Ρένα Ανούση – Ηλία, Εικαστικό οδοιπορικό στον Όλυμπο (χαρακτική) Ροές (ζωγραφική), Κατάλογος έκθεσης, Τεχνοχώρος, Μάιος 2012, σ.11.

¹⁴⁰ Πατσού Αργυρώ «Αφιέρωμα στην Ιέρεια της Χαρακτικής Ρένας Ανούση – Ηλία» 12/ 2 /2017 Αφιέρωματα http://www.afieromata.gr/2017/02/blog-post_12.html

¹⁴¹ Ρένα Ανούση – Ηλία, Εικαστικό οδοιπορικό στον Όλυμπο (χαρακτική) Ροές (ζωγραφική), Κατάλογος έκθεσης, Τεχνοχώρος, Μάιος 2012, σ.14.

¹⁴² Ρένα Ανούση – Ηλία, Εικαστικό οδοιπορικό στον Όλυμπο (χαρακτική) Ροές (ζωγραφική), Κατάλογος έκθεσης, Τεχνοχώρος, Μάιος 2012, σ.22.

της πάνω στις πέτρες. Τα ονειρικά της έργα (εικ. 22.) εμπνευσμένα συχνά από την ελληνική μυθολογία διαμορφώνουν ένα ολόκληρο ρευστό σύμπαν, η σταγόνα χάνει το αρχικό της περίγραμμα, ακολουθώντας τις αρχετυπικές μορφοποιές δυνάμεις των νερών. Η ύλη στα χέρια της καλλιτέχνης αποδομείται και ανασυντίθεται, γίνεται αέρινη, αναπλάθεται και εν τέλει μας οδηγεί στην αρχική της σύσταση. Έτσι βρισκόμαστε σε μια μέση κατάσταση, όπου η πραγματικότητα διαπλέκεται με το όραμα.

Μαρτυρία για τα χρόνια του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού

Η Ρένα Ανούση (Αθήνα, 1934) απαντάει γλαφυρά στις ερωτήσεις, που δέχτηκε από τον Εμμανουήλ Μαυρομάτη. Τονίζει πως το ωράριο στα χρόνια των Σπουδών της στην ΑΣΚΤ ήταν ιδιαίτερα απαιτητικό, αλλά και τον σημαντικό ρόλο του Κεφαλληνού με την ξεχωριστή φιλοσοφία μάθησης, που υιοθετούσε. [...] «Έδωσα στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών και μπήκα πρώτη. Δεν έκανα φροντιστήριο, ετοιμαζόμουν για την Ιατρική. Και για να μη χαλάσω το χατήρι του πατέρα μου, [...] από τότε μου άρεσε παρα-πολύ η χαρακτηριστική, επειδή είχε μια υπευθυνότητα, είχε μία χάραξη που έδινε άλλες διαστάσεις στο έργο, επειδή πάντοτε λειτουργούσε μέσα μου το επέκεινα, πέρα απ'τα όρια τα κανονικά, σκέφτηκα ότι η χαρακτηριστική ήταν ένα ωραίο εργαλείο για να δώσω τα ζωγραφικά μου οράματα σε μια άλλη διάσταση. Από τότε που μπήκα στη Σχολή Καλών Τεχνών δεν έλειψα ποτέ επί πέντε χρόνια σ'αυτό το ωράριο (πολύ το έλεγαν βασανιστικό, εγώ το έλεγα υπέροχο), που μας είχε ο δάσκαλος που τον σέβομαι και θα τον αγαπώ μέχρι το τέλος της ζωής μου γιατί πήρα πολλά από τον Γιάννη Κεφαλληνό, μας έβαζε το πρωί κατά τις οχτώ και τελειώναμε το βράδυ κατά τις εννιά. Δεν

φεύγαμε από μέσα από το εργαστήριο και δεν ήτανε μοναδικό φαινόμενο να κάθομαι εγώ επειδή είχα μεγαλύτερη ας πούμε διάθεση, είμαστε όλοι. Τότε μπαίναμε τρεις (τρεις μπαίναμε στη χαρακτηριστική) και το εργαστήριο ήτανε σαν μια οικογένεια τόσο φιλική, τόσο όμορφη, δεν υπήρχαν ανταγωνισμοί, δεν υπήρχαν έριδες (αυτά που βλέπω πολλές φορές τώρα) ¹⁴³» [...].

Το πρόγραμμα σπουδών, το οποίο ακολουθούσε ο Κεφαλληνός στην διδασκαλία του ήταν δομημένο, περιελάμβανε την διδασκαλία του χαλκού, eau-forte, ακουατίνα, burin, όπως και τον συνδυασμό ακουατίνας και eau-forte. Η βαθιά γνώση της χρήσης των τεχνικών, όπως και η εμμονή στην λεπτομέρεια, ενώ φαινομενικά φάνταζε αυστηρή, λειτουργούσε προς όφελος της εκάστοτε σύνθεσης και εν τέλει απελευθέρωνε τους μαθητές αντί να τους δεσμεύει.

Ο ίδιος ο Κεφαλληνός, σύμφωνα με μαρτυρία της Ρένας Ανούση, προέτρεπε τους μαθητές του να δώσουν στο έργο τους όποια μορφή χαρακτηριστικής επιθυμούσαν, ήταν μια ελευθερία, που τους παρείχε. Έτσι οι περισσότεροι μαθητές του δεν έγιναν τυποποιημένοι. Χαρακτηριστικό γεγονός είναι πως κανένα έργο δεν έμοιαζε με κάποιο άλλο. Η Ανούση αναφέρει πως τις όποιες διορθώσεις ήθελε να κάνει ο Κεφαλληνός τις απηύθυνε γενικά σε όλους, ενώ καταλάβαινες πως αφορούσε εσένα, είχε μια φιλοσοφική μέθοδο στην διδασκαλία του, η οποία αποδείχτηκε ωφέλιμη για την πορεία των μαθητών του.

Ο Κεφαλληνός τους καθοδήγησε πώς να φτιάξουν και να διατηρήσουν μέσα σε υφασμάτινες θήκες δημιουργημένες επίσης από τους ίδιους τα εργαλεία τους, ώστε να παραμένουν καθαρά και φροντισμένα για πάντα

---

¹⁴³ Απόσπασμα συνέντευξης της Ανούση στον Εμμανουήλ Μαυρομάτη, Τα Νέα της Τέχνης, Τρίτη 01 Φεβρουαρίου 2011.

(**φωτο. 52., 56.**). Στην συνάντησή μας στο σπίτι της η κ. Ανούση μου έδειξε τα εργαλεία της και την θήκη τους, ενώ είχε την καλοσύνη να μου επιτρέψει να την φωτογραφίσω με αυτά. Μεταξύ άλλων ανέφερε πως οι πρωτόσχολοι ο Βαρλάμος, ο Παπαδάκης, λειτουργούσαν ως κανονικοί δάσκαλοι για τους υπόλοιπους μαθητές. Η ίδια έτυχε στο εργαστήριο να είναι μαζί με τον Κατσουλίδη, τη Σιοτρόπου (την χαρακτήρισε μεγάλη χαράκτρια), τον Βαρθολομαίο Παπαδαντωνάκη (με τον οποίο την συνδέει βαθιά φιλία όλα αυτά τα χρόνια), τον Δαμιανάκη (**φωτο. 60.**). Υπήρχε σεβασμός, εκτίμηση και αγάπη μεταξύ τους. Όλα λειτουργούσαν σαν μια τελετουργία για αυτούς, ακόμα και το πιο απλό ζήτημα των περιθωρίων των έργων στο τύπωμα. Ο τρόπος της διδασκαλίας του Κεφαλληνού έκρυβε μια ολοκληρωτική μαγεία. Συχνά χρειαζόταν να αποκωδικοποιήσουν το βλέμμα του για να καταλάβουν τι σκεφτόταν πριν τους ζητήσει να πάνε παρακάτω στο επόμενο έργο.

Η καλλιτέχνης επέλεγε να αφήνει επιφάνειες λευκού, καθώς πίστευε πως ο ρόλος του λευκού ήταν ιδιαίτερα σημαντικός και έκρυβε μια φιλοσοφία, ταυτιζόταν δηλαδή με την άποψη των Κινέζων, πως ο κενός χώρος ήταν δυσκολότερο να παραμείνει λευκός παρά να ολοκληρωθεί με ένα σχέδιο. Επέλεγε να κάνει ξυλογραφίες και να γεμίζει τα τρία τέταρτα, στην πορεία δειλά έβαζε λίγο χρώμα με δύο, τρία ξύλα. Αυτό που την ευχαριστούσε και επιζητούσε ήταν η ομορφιά, όχι όμως εκείνη του καλλωπισμένου σχεδίου. Όλη η ατμόσφαιρα του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού, η αγάπη της για την χαρακτηριστική τέχνη, την έκαναν να έχει μια διάθεση λυτρωτική¹⁴⁴, η οποία αποδώθηκε στα έργα της με τα λουλούδια σε

---

¹⁴⁴ Απόσπασμα συνέντευξης της Ανούση στον Εμμανουήλ Μαυρομάτη, Τα Νέα της Τέχνης, Τρίτη 01 Φεβρουαρίου 2011.

μια μεταφυσική διάσταση, με τους ανθρώπους και με τα τοπία. Τα έργα της έχουν ως κεντρικό άξονα τον άνθρωπο. Την ενδιαφέρει το συναίσθημα πίσω από την εκφραστική ικανότητα, τα εσωτερικά ιδεώδη και η λειτουργία τους. Κάποιες φορές αυτό μπορεί να το αποδώσει και με μια γραμμή. Στο σπίτι της είδα και την μήτρα ξύλου, στην οποία απεικονιζόταν ο γραμματέας της ΑΣΚΤ στα φοιτητικά της χρόνια (φωτο. 59.).

Διδασκαλία, η διαρκής, μεγάλη αγάπη

Αγάπησε ιδιαίτερα την διδασκαλία μάλιστα την παρότρυνε ο άντρας της, κυρίως μετά ενός τραγικού συμβάντος στην ζωή της. Διορίστηκε μαζί με την Άρια Κομιανού στο Βραχάτι στην Κόρινθο. Πήγαιναν και επέστρεφαν αυθημερόν επί έξι χρόνια. Ξεκίνησε μια πορεία τότε με βασικό στοιχείο τα παιδιά, τους έκανε πράγματα με σύρμα, κατασκευές, λιώσιμο μολυβιού, ήθελε να τα μυήσει στον μαγικό κόσμο της τέχνης. Να τους μάθει, ότι η επαφή με την τέχνη θα τα κάνει δεξιότεχνες, ευέλικτα, έξυπνα. Πραγματοποιήθηκε εκεί μια πολύ μεγάλη έκθεση με την συμβολή της Νομαρχίας της Κορίνθου. Παράλληλα είχε αναλάβει και τα μαθήματα ιστορίας της τέχνης, όπου ήταν παρόντες και οι καθηγητές των άλλων μαθημάτων. Αργότερα από το Βραχάτι μεταφέρθηκε στην πρώτη Ευαγγελική Σχολή της Νέας Σμύρνης. Σε αυτή κάνανε εκθέσεις κάθε χρόνο με 600-700 έργα. Όπως αναφέρει συχνά και η ίδια, η μεγαλύτερή της χαρά στον κόσμο είναι, ότι αγάπησε τα παιδιά. Μάλιστα μου έδειξε στο σπίτι της έργα μαθητών της από την τωρινή περίοδο διδασκαλίας της στο Εργαστήρι

Τέχνης του Δήμου Νίκαιας και το πρόσωπό της έλαμψε από χαρά και υπερηφάνεια.

Βιογραφικά Στοιχεία

Η Ρένα Ανούση-Ηλία γεννήθηκε στην Αθήνα και σπούδασε χαρακτηριστική στην Α.Σ.Κ.Τ, με υποτροφία του Ι.Κ.Υ. στο εργαστήριο του Γιάννη Κεφαλληνού. Έλαβε έπαινο για τη διπλωματική της στην έγχρωμη ξυλογραφία και παράλληλα δίπλωμα θεωρητικών πινάκων. Εργάστηκε ως εκπαιδευτικός και επίσης δίδαξε «Ειδική διδακτική της Τέχνης» στα ΠΕΚ Ανατολικής Αττικής.

Ασχολήθηκε μεταξύ άλλων με την καλλιτεχνική επιμέλεια εντύπων και την εικονογράφηση παιδικών βιβλίων. Επίσης παρουσίασε το ζωγραφικό και το χαρακτηριστικό έργο της στο κοινό τουλάχιστον σε 28 ατομικές και 100 ομαδικές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Μεταξύ άλλων συμμετείχε σε πολλές ομαδικές εκθέσεις στην Ισπανία, την Κύπρο, την Ιαπωνία, τη Σοβιετική Ένωση, την Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία, τη Σλοβενία, τη Βουλγαρία και τη Σερβία κ.α. Είναι μέλος του Επιμελητηρίου Εικαστικών Τεχνών, του συλλόγου καθηγητών Καλλιτεχνικών Μαθημάτων, του συλλόγου αποφοίτων της ΑΣΚΤ και της Ένωσης Ελλήνων Χαρακτών.

Έχει εκδώσει λευκώμα με έργα της και ποίηση της Εύας Δελαβίνια, τό αλμπουμ «Μετέωρα» και το λεύκωμα «Πέτρα και Μύθος». Έργα της επίσης υπάρχουν στο Υπουργείο Πολιτισμού, στο πνευματικό Κέντρο και την Πινακοθήκη του Δήμου Αθηνών, στην Ακαδημία Κρήτης, στο Μουσείο

Δελφών κ.α. καθώς επίσης και σε ιδιωτικές συλλογές τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό.

Γιώργης Βαρλάμος (Γεώργιος), Πάρος, 1922 – Αθήνα, Νέος Κόσμος 2013.

Στην τέχνη και στην αγάπη το ένστικτο είναι αρκετό

Ο Γιώργης Βαρλάμος (φωτο. 72., 73.) γράφτηκε στην Σχολή των Καλών Τεχνών το έτος 1943-1944. Ειδικεύτηκε στο Παρίσι στην Τέχνη του βιβλίου και ιδιαίτερα στη χάραξη γραμματοσήμων. Κρατώντας υψηλό επίπεδο τεχνικής καταφέρνει να αποστασιοποιηθεί από τον δάσκαλό του Κεφαλληνό και να προχωρήσει σε ένα δικό του προσωπικό δρόμο. Οι ξυλογραφίες του διακρίνονται για την πληρότητα και την εκφραστική τους δύναμη.

Ο Γιώργης Βαρλάμος συνέταξε ιδιόχειρη διαθήκη 1,5 χρόνο πριν από τον θάνατό του, πιστός στις αρχές και τις θέσεις του άφησε την κινητή και την ακίνητη περιουσία του στο Κόμμα, στο ΚΚΕ. Αναφέρει: «Στην Αθήνα σήμερα 30 Μάρτη 2012 στην κατοικία μου που βρίσκεται στην οδό Λεάγρου 23 (Δήμος Αθηναίων) εγώ, ο Γεώργιος Βαρλάμος του Δημητρίου και της Μαργαρίτας, που υπογράφω παρακάτω...¹⁴⁵ » «...Με τον τρόπο αυτό επιθυμώ να στηρίξω το Κόμμα μου, του οποίου είμαι μέλος σχεδόν εβδομήντα χρόνια (70), στο δύσκολο και ηρωικό αγώνα που δίνει για την υπεράσπιση των

---

¹⁴⁵ Η διαθήκη του κομμουνιστή Γιώργη Βαρλάμου, Ριζοσπάστης, Κυριακή 17 Νοέμβρη 2013, σ.11.
<http://www.rizospastis.gr/story.do?id=7703947>

συμφερόντων του λαού, για την κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο. Το ΚΚΕ εκπροσωπεί και ενσαρκώνει τη φιλοσοφία και κοσμοθεωρία, που και ο ίδιος επέλεξα να στηρίξω και να υπηρετήσω με όλες μου τις δυνάμεις και με τον τρόπο ζωής μου μέσα από τη συλλογική δράση. Έτσι θεωρώ -λέει ο ίδιος στη διαθήκη του- ότι ολοκληρώνω κι εγώ την προσφορά μου στο μεγάλο και δίκαιο αγώνα για την απελευθέρωση της εργατικής τάξης και όλου του εργαζόμενου λαού από τα δεσμά της ταξικής σκλαβιάς, αγώνα που με διήγειρε και με συνεπήρε από τα νεανικά μου χρόνια και εξακολουθεί να φλογίζει την καρδιά μου μέχρι σήμερα¹⁴⁶ ».

Οι αφίσες, τα εξώφυλλα των βιβλίων αλλά και τα χαρακτηριστικά του κυκλοφόρησαν σε όλο τον κόσμο. Έργα, τα οποία εμφορούνται από τις πανανθρώπινες αξίες και την ομορφιά, ενάντια στον πόλεμο του Βιετνάμ, έργα για την ειρήνη. Από τα φοιτητικά του χρόνια ανέπτυξε πλούσια αντιστασιακή δράση στα χρόνια της Κατοχής και ως το τέλος της ζωής του υπήρξε κομμουνιστής.

Έφυγε από κοντά μας στις 14 Σεπτεμβρίου 2013, σε ηλικία 91 ετών, πλήρης ημερών, ο ζωγράφος και εξαιρετικός χαρακτήρας Γιώργης Βαρλάμος. Το έργο του αποτελεί σταθμό της νεότερης ελληνικής χαρακτηριστικής. Γεννήθηκε στην Πάρο το 1922, σπούδασε στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών με δασκάλους όπως ο Ουμβέρτος Αργυρός, ο Κωνσταντίνος Παρθένης και, στη χαρακτηριστική, ο Γιάννης Κεφαλληνός. Συνέχισε τις σπουδές του με υποτροφία, τη δεκαετία του 1950, στο αντικείμενο της χαρακτηριστικής στην École Nationale Supérieure des Beaux Arts ζωγραφική κοντά στους R. Cami, J.-E. Bersier και H. G. Adam (1951-1952) και στο College Technique

---

¹⁴⁶ Η διαθήκη του κομμουνιστή Γιώργη Βαρλάμου, Ριζοσπάστης, Κυριακή 17 Νοέμβρη 2013, σ.11.
<http://www.rizospastis.gr/story.do?id=7703947>

Estienne χαρακτηριστική, με δάσκαλους τους G. L. Prost και R. Cottet (1958-1961), στο Παρίσι.

Επιστρέφοντας στην Ελλάδα συνεργάστηκε το 1953 για τρία χρόνια, με τον Κεφαλληνό και άλλους δύο φοιτητές από το Εργαστήριο του Κεφαλληνού, τη Λουίζα Μοντεσάντου και τον Νίκο Δαμιανάκη, στην έκδοση του συλλεκτικού λευκώματος *απαράμιλλης τέχνης*, με τον τίτλο: *Δέκα Λευκαί Αττικάί Λήκυθοι* (1953-1956). Πρόκειται για χαρακτηριστική αποτύπωση δέκα αριστουργηματικών αρχαίων αγγείων, που ανήκουν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας. Το 1995 βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών για το σύνολο της καλλιτεχνικής του δημιουργίας. Έχει εικονογραφήσει με 48 ακουαρέλες στο Παρίσι, την τρίτομη γαλλική έκδοση των τραγωδιών του Σοφοκλή (Παρίσι 1973, εκδόσεις Union Latin d' Editions) με αριθμημένα πολυτελή αντίτυπα, εξαιρετικής καλαισθησίας. Τις μεταφράσεις υπέγραψε ο Γάλλος ελληνοιστής Ζακ Λακαριέρ (1926-2005).

Διακρίθηκε επίσης στον διεθνή διαγωνισμό της Λειψίας για την επιμέλεια ενός βιβλίου με ποίηση του Νερούντα. Το πιο πρόσφατο βιβλίο του, με τίτλο «Χαρακτική» (2010, Σύγχρονη Εποχή), αφιερωμένο στον δάσκαλό του, τον Κεφαλληνό, είναι ένα λεύκωμα που αναφέρεται στις αρχές της χαρακτηριστικής και της καλλιτεχνικής τυπογραφίας και στον κοινωνικό τους ρόλο.

Επηρεάστηκε βαθιά από τον δάσκαλό του Κεφαλληνό, αλλά στην πορεία ανέπτυξε το προσωπικό του εικαστικό ιδίωμα, με κύρια χαρακτηριστικά το λιτό και καθαρό σχέδιο, τους τολμηρούς χρωματικούς συνδυασμούς που αναδεικνύουν τη διαχρονική ομορφιά. Άντλησε την θεματολογία του μεταξύ άλλων από τα ελληνικά τοπία και τα αγριολούλουδα, αποδίδοντας την ελληνική φύση με τρόπο μοναδικό.

Συμμετείχε σε αρκετές εκθέσεις, ενδεικτικά αναφέρουμε τις εξής: Μπιενάλε του Sao Paulo (1958) και της Αλεξάνδρειας (1963) και άλλες διεθνείς εκθέσεις (Μόσχα, Βελιγράδι, Λειψία, Παρίσι Bibliothèque Nationale de France, Λουγκάνο κ.ά.). Το έργο που μας άφησε είναι μεγάλο, τόσο από πλευράς ποσότητας όσο και από πλευράς καλλιτεχνικής αξίας. Δεξιότηχνης τεχνίτης και άριστος γνώστης των διαφόρων τεχνικών της χαρακτηριστικής, εικονογράφησε τουλάχιστον 200 βιβλία και δημιούργησε πολλές ξυλογραφίες, χαλκογραφίες και λιθογραφίες. Ήταν βαθύς γνώστης του αντικειμένου. Χάραξε σειρά γραμματοσήμων, ενώ εικονογράφησε με τη χαρακτηριστική του μεγάλους ποιητές, με τελευταίο τον Ανδρέα Κάλβο, στο έργο του Ωδές. Φιλοτέχνησε δεκάδες αφίσες με κοινωνικό χαρακτήρα. Από τα φοιτητικά του χρόνια ανέπτυξε πλούσια αντιστασιακή δράση στην Κατοχή.

Ο Γιώργης Βαρλάμος υπηρέτησε με αγάπη και πάθος τη χαρακτηριστική χωρίς να θυσιάζει την αντικειμενική απεικόνιση της πραγματικότητας (εικ. 26., 27., 28.). Δεν εγκλωβίζεται στην απλή μεταφορά της στην εικόνα, αλλά δημιουργεί, εκφράζεται συναισθηματικά μέσω της τεχνικής της χαρακτηριστικής, θεωρώντας την μέσο και όχι αυτοσκοπό. Όπως αναφέρει ο ίδιος, «...η χαρακτηριστική άνοιξε το δρόμο προς τη μόρφωση του ανθρώπου με τη γέννηση της τυπογραφίας και κατά συνέπεια με την ευρεία κυκλοφορία του βιβλίου, απρόσιτου μέχρι τότε στο λαό, γιατί το βιβλίο ήταν χειρόγραφο και προσιτό μόνο στην ολιγαρχία...». -«Τα πάντα είναι δύσκολα όταν τα πάρει κανείς στα σοβαρά. Και τα πάντα είναι εύκολα όταν κανείς τα κατακτήσει¹⁴⁷».

Κρατώντας πάντα πολύ υψηλό επίπεδο τεχνικής, κατορθώνει έγκαιρα να προχωρήσει σ'έναν περισσότερο προσωπικό δρόμο. Η τεχνική του δεινότητα ήταν ιδιαίτερα αποδεκτή από τους υπόλοιπους μαθητές του

---

¹⁴⁷ Βαρλάμος, συνέντευξη στον Μαυρομμάτη, «Νέα της Τέχνης».

Κεφαλληνού. Ο Παπαδαντωνάκης σε συνομιλία μας, τόνισε το πόσο εξαιρετικός χαρακτήρας τον θεωρούσε και πόσο μεγάλη ήταν η επιθυμία του ίδιου του Βαυλάμου να διδάξει στην Καλών Τεχνών.

Ο Βαυλάμος με ιδιαίτερη προτίμηση στην ξυλογραφία, δημιούργησε διαφορετικά έργα μέσα από μια μεγάλη ποικιλία θεμάτων, τα οποία διακρίνονται για την πληρότητα αλλά και την εκφραστική τους δύναμη. Η χαρακτηριστική του διακρίνεται για την ευκρίνεια των διατυπώσεών του, την αμεσότητα, αλλά και την ποιότητα της δουλειάς του (εικ 23., 24., 25.). Χρησιμοποιεί πλήθος λεπτών γραμμών, που δίνουν συχνά την εντύπωση μίας μικρογραφικής απεικόνισης, βασισμένης στις αρμονικές μεταβάσεις από το άσπρο στο μαύρο. Τα χαρακτηριστικά του με αναφορές στον φυσικό χώρο διακρίνονται για μία καθαρά ποιητική οπτική.

Στο ζωγραφικό του έργο διαφαίνονται τόσο η επίδραση του Κ. Παρθένη όσο και του Ρ. Cezanne. Φιλοτέχνησε σειρές έργων με τοπία όπως τα *Μετέωρα* και άντλησε τα θέματά του από τον φυτικό κόσμο, ενώ δημιούργησε πολλά λουλούδια, κυρίως με ακρυλικά και ακουαρέλες. Χωρίς να θυσιάζει τα αντικειμενικά στοιχεία της οπτικής πραγματικότητας, τα διαμορφώνει και τα παρουσιάζει στην ζωγραφική επιφάνεια δίνοντας έμφαση στις ζωγραφικές αξίες. Τα *Αγριολούλουδα* (εικ.29.) του Βαυλάμου θεωρούνται αξεπέραστα, ενώ στην Χαρακτική η πρωτοποριακή απόδοση της φύσης τον κατατάσσει στην κορυφή των χαρακτών.

Στο πλαίσιο του εκδοτικού προγράμματος για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 ο ζωγράφος Γ. Βαυλάμος φιλοτέχνησε το 2001 ένα απαιτητικό θέμα, την κολύμβηση αρχαίων ελληνίδων, από ερυθρόμορφο αμφορέα του 510 π.Χ. και στις αρχές του 2002 δημιούργησε πέντε ωραία γραμματόσημα με αρχαιοελληνικό υλικό τεκμηρίωσης.

Έχει παρουσιάσει έργα του στο κοινό σε ατομικές εκθέσεις : «Κούρος», 1958 «Ζυγός», 1961 «Αστορ», 1965 Παρίσι, 1973 «Ωρα», 1977 «Ζουμπουλάκη», 1980 «Αργώ», 1981 «Χρυσόθεμις», 1984 «Έκφραση», 1985,1996 «Artigraf», 1992, αλλά και σε ομαδικές εκθέσεις: Πανελλήνιες 1948,1957,1963,1987 Γενεύη, 1955 Σαντιάγκο 1957 Λουγκάνο, 1958 Μπιενάλε Σάο Πάουλο, 1963 Μπιενάλε Αλεξάνδρειας, 1963 «Τέχνη», Θεσσαλονίκη, 1975 «Νέες Μορφές», 1980 Ο Χαρακτήρας και το Γυμνό, «Υάκινθος», 1981 «Χρυσόθεμις», 1982 κ.α. Έργα του βρίσκονται στην ΕΠΜΑΣ, στην Π.Δ. Αθηναίων, στη Συλλ. ΜΙΕΤ, στην Εθνική Τράπεζα Ελλάδος. Υπήρξε μέλος του Επιμελητηρίου Εικαστικών τεχνών της Ελλάδας.

Ατομικές εκθέσεις ¹⁴⁸

- 1958, Αίθουσα Κούρος, Αθήνα
- 1961, Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα
- 1965, Γκαλερί Άστορ, Αθήνα
- 1974, Γκαλερί Τέχνης Χίλτον, Αθήνα
- 1976, Γκαλερί Διογένης, Θεσσαλονίκη
- 1977, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα
- 1980, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
- 1981, Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
- 1981, Ρέθυμνο, Κρήτη
- 1982, Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα
- 1982, Σπίτι της Ειρήνης, Αθήνα
- 1983, Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο Χίου, Χίος

---

¹⁴⁸ Πλατφόρμα iset και αρχείο Γρηγοράκη.

1984, Γκαλερί Χρυσόθεμις, Χαλάνδρι
1985, Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα
1985, Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα
1986, Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
1988, Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
1988, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
1989, Αίθουσα Τέχνης Ηρακλείου, Ηράκλειο, Κρήτη
1992, Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
1996, Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα
1996, Αίθουσα Τέχνης Έψιλον, Θεσσαλονίκη
1999, Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
2003, Λαογραφικό Μουσείο Κύμης, Εύβοια

Ομαδικές εκθέσεις¹⁴⁹

1945, "Έκθεσις ζωγραφικής σύγχρονης τέχνης", Παρνασσός, Αθήνα
1948, "Α' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1956, "Έκθεσις έργων χαρακτηριστικής τέχνης με παραστάσεις από δέκα λευκάς άπτικές ληκύθους του Αρχαιολογικού Μουσείου Αθηνών", Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, Αθήνα
1957, "Έκθεσις Ελλήνων Καλλιτεχνών", Δ.Ε.Θ., Θεσσαλονίκη
1957, "Ε' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1958, "V Mostra Internazionale di Bianco e Nero", Λουγκάνο, Ελβετία
1958, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνη, Αθήνα
1958, "Exposition helenica de grabado contemporaneo", Sala del Circulo de Periodistas, Santiago de Chile

---

¹⁴⁹ <http://dp.iset.gr/artist/view.html?id=470&tab=groupexhibitions&start=300&limit=20>

1958, "Α' Έκθεσις Καλλιτεχνικού Βιβλίου και Χαρακτικής", Γκαλερί Τέχνη, Αθήνα

1959, "Έκθεση Ελλήνων Χαρακτών", Μέγαρο Πούσκιν, Μόσχα, Ρωσία

1959, "Salon d' Automne", Grand Palais, Παρίσι, Γαλλία

1959, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Σαρλά, Αθήνα

1960, "Nutida Grekisk Grafik", Konst Museum, Στοκχόλμη, Σουηδία

1962, "Έκθεσις Ευβοέων Καλλιτεχνών", Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Αθήνα

1963, "Ζ' Πανελλήνιος Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1963, "5 Biennale d' Alexandrie des Pays Mediterraneens", Musee des Beaux-Arts, Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος

1963, "VII Bienal de Sao Paulo", Parc Ibirapuera, Σάο Πάολο, Βραζιλία

1963, "Έκθεσις Θαλασσινής Τοπιογραφίας", Εντευκτήριο Πρακτορείου Πνευματικής Συνεργασίας, Αθήνα

1963, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Εκθέσεων Καρατζά, Αθήνα

1963, "Ομαδική Έκθεση", Οίκος Φιλίας, Μόσχα, Ρωσία

1963, "Έκθεσις Ελλήνων Ζωγράφων και Φωτογράφων", Άλσος Κηφισιάς, Κηφισιά

1963, "Έκθεσις Ελληνικής Ζωγραφικής", Ξενοδοχείο Γαλήνη, Καμένα Βούρλα

1964, "Hedendaagse Griekse Kunstenaars", Academie voor Schone Kunsten Antwerpen, Αμβέρσα, Βέλγιο

1964, "Για την Κύπρο", Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Αθήνα

1964, "Griechische Malerei, Plastik und Graphik der Gegenwart", Wolfgang Gurlitt Museum, Linz, Αυστρία

1964, "Β' Έκθεση-Προσφορά Καλλιτεχνών", Αίθουσα Κέννεντυ, Αθήνα

1964, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τεχνών, Αθήνα

- 1964, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Εκθέσεων Καρατζά, Αθήνα
- 1964, "Έκθεσις Ζωγραφικής-Χαρακτικής-Γλυπτικής", Ξενοδοχείον Λούση, Χαλκίδα
- 1964, "Έκθεσις Ζωγραφικής", Εντευκτήριο Πρακτορείου Πνευματικής Συνεργασίας, Αθήνα
- 1965, "Έκθεσις Ζωγραφικής", Υπερωκεάνιο Ολύμπια,
- 1965, "Arte Griego Contemporaneo", Salas Nacionales de Exposiciones, Μπουένος Άιρες, Αργεντινή
- 1965, "Έκθεση Θαλασσογραφίας", Ναυτικός Όμιλος Βουλιαγμένης, Βουλιαγμένη
- 1965, "Ομαδική Έκθεση", Εντευκτήριο Πρακτορείου Πνευματικής Συνεργασίας, Αθήνα
- 1965, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Κλειώ, Θεσσαλονίκη
- 1965, "Β' Έκθεση Ευβοέων Καλλιτεχνών", Στέγη Καλών Τεχνών και Γραμμάτων, Αθήνα
- 1966, "Ελληνική Καλλιτεχνική Έκθεση", National Gallery, Σόφια, Βουλγαρία
- 1966, "Δεκέμβριος '66", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα
- 1966, "Γιορτές της Άνοιξης", Τουριστικός, Μορφωτικός, Ψυχαγωγικός Σύλλογος Ηλιούπολης, Ηλιούπολη
- 1966, "Ομαδική Έκθεση", Λέσχη Τουριστικού Συλλόγου Ηλιούπολης, Αθήνα
- 1966, "2e Biennale d'art graphique applique BRNO 1966", Galerie Morave, Brno, (πρώην Τσεχοσλοβακία)
- 1966, "8th Exposition of Yugoslav illustrations with the participation of foreign displayer, Belgrade Golden Pen", Galerija -Knez Mihajlova, Βελιγράδι, Γιουγκοσλαβία
- 1967, "Art Hellenique Contemporain", Musee Rath, Γενεύη, Ελβετία

- 1969, "Δ' Έκθεση Προσφορά", Ελληνοαμερικάνικη Ένωση, Αθήνα
- 1971, "Απολογισμός Εκθέσεων Ζωγραφικής Περιόδου 1970-1971", Γκαλερί Διογένης, Αθήνα
- 1972, "Καρναβάλι 1972", Καλλιτεχνικό Κέντρο της Πλατείας Φιλομούσου Εταιρίας, Αθήνα
- 1973, "The golden pen of Belgrade 1973", Βελιγράδι, Γιουγκοσλαβία
- 1973, "Έκθεση-Προσφορά 1973", Ελληνοαμερικάνικη Ένωση, Αθήνα
- 1974, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Παπαγεωργίου, Αθήνα
- 1974, "Έλληνες Ζωγράφοι και Γλύπται του Εικοστού Αιώνας", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων (Πινακοθήκη), Αθήνα
- 1975, "Έλληνες Ζωγράφοι του 20ού αιώνα. Η νέα γενιά 1920-1930", Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη
- 1975, "Ομαδική Έκθεση Ζωγραφικής και Γλυπτικής", Γκαλερί Διογένης, Θεσσαλονίκη
- 1975, "Zeitgenossische Griechische Kunstler", Agapi Galerie Griechischer Kunst, Αμβούργο, Γερμανία
- 1975, "The golden pen of Belgrade 1975", Museum of the Applied Arts, Βελιγράδι, Γιουγκοσλαβία
- 1976, "Ομαδική Έκθεση", Πνευματικό Κέντρο Νέας Φιλαδέλφειας, Αθήνα
- 1976, "Δ' Έκθεσις Ευβοέων Καλλιτεχνών", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1976, "Έκθεση Προσφοράς 1976", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1977, "Έκθεση Νεοελληνικής Τέχνης, ΙΒ' Δημήτρια 77", Αίθουσα Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου, Θεσσαλονίκη
- 1977, "Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1977, "Εξήντα Έλληνες Δημιουργοί", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1977, "Έκθεση Ζωγραφικής-Γλυπτικής-Χαρακτικής: Αφιερωμένη στην Εθνική Αντίσταση", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

1977, "3ο Φεστιβάλ ΚΝΕ Οδηγητή", Άλσος Περιστερίου, Περιστερί, Αθήνα

1978, "Έκθεση Χαλκογραφίας", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα

1978, "Zeitgenoessische Griechische Malerei und Graphik", Institut fuer Auslandsbeziehungen, Στουτγκάρδη, Γερμανία

1978, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι και Χαρακτες", Ελληνικό Πολιτιστικό Κέντρο, Λευκωσία, Κύπρος

1978, "180 χρόνια λιθογραφίας", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

1978, "Ντοκουμέντα 1978", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα

1978, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Σύγχρονη Χαρακτική, Αθήνα

1978, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα

1978, "Έκθεση Λιθογραφίας", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

1978, "Ομαδική Έκθεση", Σχολές Αμερικανικής Παρουκίας (The American Community Schools of Athens), Χαλάνδρι

1979, "Contemporary greek painters and print makers", National Gallery of Ireland, Δουβλίνο, Ιρλανδία

1979, "Η Χαρακτική στην Ελλάδα σήμερα", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1979, "Πορτρέτα", Γκαλερί Θόλος, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Αρχοντικό Κωνσταντόπουλου, Άργος

1979, "Έκθεση 25 καλλιτεχνών", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1979, "Ντοκουμέντα 1979", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα
1979, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Πειραιά, Πειραιάς
1979, "Λιθογραφίες", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα
1979, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
1979, "Καλλιτεχνική Έκθεση Προσφοράς 1979", Αίθουσα Διομήδης, Αθήνα
1980, "Δεκαοχτώ Έλληνες Χαράκτες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
1980, "Ομάδα Χαλκογραφίας", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα
1980, "Έκθεση Λιθογραφίας", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα
1980, "Είκοσι Χριστουγεννιάτικες Κάρτες", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
1980, "Έκθεση Λιθογραφίας της Artigraf", Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη
1980, "Η Χαρακτική στην Ελλάδα σήμερα", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο
"Ωρα", Αθήνα
1980, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
1980, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
1980, "Ομαδική Έκθεση", Galerie Studio Τέχνης, Αθήνα
1980, "Ομαδική Έκθεση", Galerie Studio Τέχνης, Αθήνα
1980, "Έκθεση χαλκογραφίας", Αίθουσα Αρμός, Θεσσαλονίκη
1980, "Gravures Grecques", Γαλλικό Μορφωτικό Κέντρο Γιαουντέ, Γιαουντέ,
Καμερούν
1980, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
1980, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Έψιλον Μι, Βόλος
1980, "Ελληνικό Καλοκαίρι", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
1980, "Οι Έλληνες εικαστικοί αλληλέγγυοι με τον κυπριακό λαό",
Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
1981, "Ο Χαράκτης και το Γυμνό", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1981, "50 έγχρωμες λιθογραφίες, 20 Ελλήνων καλλιτεχνών", Περιοδεύουσα έκθεση, Adelaide / Canberra / Melbourne / Σίδνευ, Αυστραλία

1981, "Συλλογή Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα

1981, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1981, "Η Τέχνη κοντά στο Παιδί", Ωδείο Αθηνών, Αθήνα

1981, "Έκθεση Σύγχρονης Ελληνικής Χαρακτικής", Ελληνικό Προξενείο Νέας Υόρκης, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ

1981, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1981, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Έψιλον Μι, Βόλος

1981, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι και Χαρακτες", Αίθουσα Εκθέσεων Ξενοδοχείου Χίλτον, Λευκωσία, Κύπρος

1981, "XIV International Biennale of Graphic Art", Museum of Modern Art, Ljubljana, Γιουγκοσλαβία

1981, "Έκθεση βιβλίου και ζωγραφικής", Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών, Αθήνα

1981, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Το Εργαστήρι, Λάρισα

1981, "Έκθεση Ζωγραφικής και Γλυπτικής", Συνεταιρισμός Καλλιτεχνών-Βιοτεχνών, Αθήνα

1981, "Ομαδική Έκθεση", Σπίτι της Ειρήνης, Αθήνα

1981, "Έλληνες καλλιτέχνες - Χριστούγεννα 1981", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

1981, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

1981, "Με την προσφορά 77 Ελλήνων καλλιτεχνών", Δημοτική Πινακοθήκη Μήθυμνας, Μυτιλήνη, Λέσβος

1982, "Έκθεση νεοελληνικής ζωγραφικής Ελλαδικών ζωγράφων από τη συλλογή του Δημήτρη Ζ. Πιερίδη", Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία, Κύπρος

1982, "Ματιές στην Ελλάδα", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα

1982, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1982, "Μικρά έργα", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1982, "Πέντε χρόνια νεοελληνική λιθογραφία", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1982, "Προσφορά για την Παλαιστίνη", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

1982, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα

1982, "Ομαδική Έκθεση", Σπίτι του Κόμματος, Αθήνα

1982, "Μικρά Έργα Τέχνης", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1983, "Μικρά έργα τέχνης", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1983, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1983, "Ελληνική Χαρακτική", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1983, "Μορφοπλαστικές και Τεχνικές Έρευνες στην Ελληνική Χαρακτική 1892-1982", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος

1983, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι", Ξενοδοχείο "Κούριον", Λεμεσός, Κύπρος

1983, "Μικρά έργα τέχνης", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1984, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1984, "Λιθογραφίες της Artigraf", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1984, "Έκφραση 1984", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1984, "11 Έργα Ελλήνων Καλλιτεχνών", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

1984, "Όταν η μόδα γίνεται τέχνη", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1984, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι", Αίθουσα Εκθέσεων Ξενοδοχείου Τσέρτσιλ, Λευκωσία, Κύπρος

1984, "Εκθεση-Καταγγελία για τα παιδιά της Αιθιοπίας", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο Ωρα, Αθήνα

1984, "Μικρά Έργα Τέχνης", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1984, "Χριστούγεννα 1984", Γκαλερί Κρεωνίδης, Αθήνα

1984, "Εκθεση Λιθογραφίας", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1984, "Ομαδική Έκθεση", Άρουρα (Εργαστήρι Δημήτρη Αρμακόλα), Καπανδρίτι

1985, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1985, "Έλληνες Χαράκτες: Συλλογή της Δημοτικής Πινακοθήκης Ρόδου", Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα, Λάρισα

1985, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1985, "Εικόνες από τη σύγχρονη ελληνική χαρακτική", Αίθουσες του Δήμου Μοντρέιγ, Παρίσι, Γαλλία

1985, "Ζωγράφοι και Θάλασσα", Dada Art Gallery, Αθήνα

1985, "Χαρακτική και βιβλίο", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

1985, "Έλληνες Χαράκτες", Athenaeum Art Gallery, Αθήνα

1985, "Ζωγραφική-Γλυπτική-Χαρακτική για το Διεθνές Έτος Ειρήνης", Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα

1985, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι", Αίθουσα εκθέσεων Ξενοδοχείου Τσέρτσιλ, Λευκωσία, Κύπρος

1985, "Έκφραση 1985", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1985, "Η Γενιά του '30: Πρόδρομοι και Συνεχιστές", Αθήνα

1985, "Deutsch-Griechische Vereinigung Bildernder Kunstler Tubingen: Aquarelle und Graphiken", Kornhaus, Tubingen, Germany

- 1986, "Δώδεκα Έλληνες Καλλιτέχνες", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα
- 1986, "Ελληνική Χαρακτική 1986", Γκαλερί Αιγόκερωσ, Αθήνα
- 1986, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1986, "Λιθογραφία-Ξυλογραφία-Χαλκογραφία", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1986, "Αναζητήσεις", Γκαλερί της Έρσης, Αθήνα
- 1986, "Καλοκαιρινό Σαλόνι", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1986, "Έκθεση Χαρακτικής Ελλήνων Καλλιτεχνών: Αφιέρωμα στον Goya", Ισπανικό Μορφωτικό Ίδρυμα, Αθήνα
- 1986, "Ομαδική Έκθεση Ζωγραφικής", Χώρος Τέχνης Αριάδνη, Ηράκλειο, Κρήτη
- 1986, "Προσωπογραφίες Ελλήνων λογοτεχνών στην Εθνική Πινακοθήκη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1986, "Παράδοση και Πρωτοπορία στην Ελληνική Τέχνη", Helexpo-ΔΕΘ, Θεσσαλονίκη
- 1986, "Έκφραση 1986", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα
- 1987, "Πανελλήνια Καλλιτεχνική Έκθεση 1987", Εκθεσιακό Κέντρο Ο.Λ.Π., Πειραιάς
- 1987, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Τρίγωνο, Κηφισιά
- 1987, "Μικρά σχήματα", Γκαλερί της Έρσης, Αθήνα
- 1987, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1987, "Το Εργαστήριο του Κεφαλληνού", Γκαλερί Πλειάδες, Αθήνα
- 1987, "Φθινοπωρινή Ακουαρέλλα", Γκαλερί της Έρσης, Αθήνα
- 1987, "Δεκαέξι Έλληνες Καλλιτέχνες", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα
- 1987, "Μικρά έργα τέχνης", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1988, "Ελληνική Χαρακτική", Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

1988, "10 πορεία στη σύγχρονη ελληνική τέχνη", Αίθουσα Τέχνης Ηρακλείου, Ηράκλειο, Κρήτη

1988, "Έργα-Γεγονότα", για τα 70 χρόνια του ΚΚΕ, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων-Κτήριο Κωστής Παλαμάς, Αθήνα

1988, "Ζωγραφική για ένα τραπέζι", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

1988, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1988, "Νεοελληνική Τέχνη: Απολογισμός μιας Συλλογής 1975-1987", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1988, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Α. Τάσσοσ Δημαρχείου Αμπελοκήπων, Αμπελόκηποι Θεσσαλονίκης

1988, "Τέχνη και Ειρήνη", Χαροκόπειος Σχολή, Καλλιθέα

1988, "Έκθεση Ελληνικής Χαρακτικής", Αίθουσα Johannes Becher, Πολιτιστική Ένωση ΓΛΔ, Βερολίνο, Γερμανία

1988, "Ο 20ός αιώνας Ελληνικής Ζωγραφικής", Γκαλερί Κούρτ, Αθήνα

1988, "Ελληνική Λιθογραφία", Λεόντειο Λύκειο, Αθήνα

1988, "Έκφραση 1988", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1988, "Παράδοση και Πρωτοπορία στη Νεοελληνική Τέχνη", Παπαστράτειος Δημοτική Βιβλιοθήκη & Αίθουσα Τέχνης Αγρινίου, Αγρίνιο

1989, "Θαλασσινές Εκφράσεις", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1989, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

1989, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1989, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Νικάνθη, Κορωπί

1989, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1989, "Μύθος και πραγματικότητα", Γκαλερί της Έρσης, Αθήνα

1989, "Ελληνική Λιθογραφία", Γκαλερί Αργώ, Λευκωσία, Κύπρος

1989, "Ζωγραφική Έκφραση '89", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1989, "Έκθεσις Ζωγραφικών Έργων Ελλήνων Δημιουργών του 19ου και 20ού Αιώνας", Αμαλία Art Gallery, Αθήνα

1990, "Χριστούγεννα 1990", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1990, "4 ζωγράφοι σε θρησκευτικά θέματα", Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Πειραιάς

1990, "Τιμή στον Cennino Cennini", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1990, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Χρυσόθεμις, Χαλάνδρι

1990, "Δημοπρασία έργων ζωγραφικής και γλυπτικής", Σπίτι της Κύπρου, Αθήνα

1990, "Αθήνα", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1990, "Έκθεση προσφοράς καλλιτεχνών-λογοτεχνών 1990", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

1991, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

1991, "Το Λογοτεχνικό Περιοδικό Η Λέξη", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα

1991, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1991, "Λιθογραφίες 1992", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1991, "Ομαδική Έκθεση", Πολεμικό Μουσείο, Αθήνα

1991, "Η Ελληνική Χαρακτική στον 20ο Αιώνα", Αίθουσα Τέχνης Β. Μυλωνογιάννη, Χανιά, Κρήτη

1992, "Πανευβοϊκή Έκθεση Εικαστικών Τεχνών", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

1992, "Ενεκεν Τιμής", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "'Ωρα", Αθήνα

1992, "Χαρακτικά από τη Συλλογή της Τέχνης Μακεδονικής Καλλιτεχνικής Εταιρείας", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

- 1992, "Έκθεση προσφοράς καλλιτεχνών-λογοτεχνών 1992", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1993, "Συλλογή Τράπεζας της Ελλάδας: Ελληνική ζωγραφική και χαρακτική", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1993, "Art Athina 1 1993", Εκθεσιακό Κέντρο Αθηνών, Αθήνα, Ελλάδα
- 1993, "Ομαδική Έκθεση", Πανελλήνια Πολιτιστική Κίνηση, Αθήνα
- 1993, "Ομαδική Έκθεση", Πανεπιστήμιο Μακεδονία, Θεσσαλονίκη
- 1993, "Μακρυγιάννης-Απομνημονεύματα", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1993, "Carving Exhibition", Allied Officers Club Afsouth Post, Νάπολη, Ιταλία
- 1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Μέγαρο ΧΑΝΘ, Θεσσαλονίκη
- 1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Κυκλίκ
- 1993, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1994, "Ελληνική Άνοιξη 1994", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Θεσσαλονίκη
- 1994, "Gravures Helleniques Contemporaines", Korschthans Beim Engel, Λουξεμβούργο
- 1994, "Έκθεση λιθογραφίας μεγάλων Ελλήνων ζωγράφων", Μανδρότοιχος, Ερέτρια, Εύβοια
- 1994, "Έκθεση Ελλήνων Χαρακτών από τη Συλλογή της "Τέχνης" Γενιές 1879-1897 και 1898-1922", Πολιτιστικό Κέντρο Δημοτικής Επιχείρησης Έδεσσας, Έδεσσα
- 1995, "Η Λιθογραφία ως Μέσον Εικαστικής Έκφρασης", ΠεριΤεχνών, Αθήνα
- 1995, "Φόρος τιμής στον Γκρέκο", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1995, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Χρυσόθεμις, Χαλάνδρι
- 1995, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

- 1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1995, "Γιορτές της άνοιξης, Ίδρυμα Πέτρου και Μαρίκας Κυδωνιέως, Άνδρος
- 1995, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1995, "Έλληνες Χαρακτες - Πρώτη Γενιά (1879 - 1897)", Πολιτιστικό Κέντρο Βορείου Ελλάδας της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, Θεσσαλονίκη
- 1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα
- 1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, Αθήνα
- 1996, "Έλληνες Ζωγράφοι 1954-1996", Πολιτιστικό Κέντρο Τέχνης Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο, Βόλος
- 1996, "Ένδεκα Δάσκαλοι της Ελληνικής Χαρακτικής", Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο
- 1996, "Σύγχρονοι Τήνιοι Καλλιτέχνες", Πύργος της Τήνου, Τήνος
- 1996, "20 χρόνια ελληνικής λιθογραφίας", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1997, "Από τον Κεφαλληνό στον Γραμματόπουλο", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1997, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αιγόκερως, Αθήνα
- 1997, "Η λιθογραφία ως μέσον εικαστικής έκφρασης 1997", ΠεριΤεχνών, Αθήνα
- 1997, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά
- 1997, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1998, "Γ. Βαρλάμος - Π. Τέτσης: Λιθογραφίες", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1998, "Ζωγραφική, Γλυπτική, Χαρακτική", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα
- 1998, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Τρίγωνο, Κηφισιά

1999, "Νεοελληνική ζωγραφική: η συλλογή του Γιώργου Κητή", Γενί Τζαμί (Παλαιό Αρχαιολογικό Μουσείο), Θεσσαλονίκη

1999, "Προσκλήσεις γάμου", ΠεριΤεχνών, Αθήνα

1999, "Ανοιξιάτικα μηνύματα", ΠεριΤεχνών, Αθήνα

1999, "Κλείνοντας τον 20ο αιώνα", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

1999, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

1999, "Άνθη & Ανθοδέσμες για την υποδοχή του 2000", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1999, "Ευτυχισμένο και Ειρηνικό το 2000", ΠεριΤεχνών, Αθήνα

2000, "Τιμή στη Μαίρη μας, το μοντέλο", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

2000, "Για μian άνοιξη στην Αθήνα", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

2000, "Ελληνική Ζωγραφική Από Τις Συλλογές Της Πινακοθήκης Δήμου Αθηναίων", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Δημοτικό Κέντρο Τεχνών Λευκωσίας, Λευκωσία, Κύπρος

2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2000, "Προσκλήσεις Γάμου", ΠεριΤεχνών, Αθήνα

2000, "Έρως Ανίκατε Μάχαν", ΠεριΤεχνών, Αθήνα

2000, "Ελληνική ζωγραφική από τις συλλογές της Πινακοθήκης του Δήμου Αθηναίων", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

2000, "Για τα παιδιά της Γιουγκοσλαβίας", Αίθουσα Τέχνης Τερρακόττα, Θεσσαλονίκη

2001, "Ελληνική Φύση", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

2001, "Ιστορική Τριπολιτσά: Γκραβούρες Ξένων Περιηγητών - Έργα Ελλήνων Καλλιτεχνών", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2001, "Αρκαδία: Γκραβούρες Ξένων Περιηγητών - Έργα Ελλήνων Καλλιτεχνών", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2002, "Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος. Η Τέχνη και ο Άνθρωπος: Έξι ζωγράφοι "συνομιλούν" με το έργο του", ΠεριΤεχνών, Αθήνα

2002, "Μορφές και πρόσωπα", Πολιτιστικό Κέντρο ΜΙΕΤ Θεσσαλονίκης (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης), Θεσσαλονίκη

2002, "Μητρότητα", Γκαλερί Χρυσόθεμις, Χαλάνδρι

2002, "Οι αποχρώσεις του κόκκινου", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

2002, "Η Τέχνη και ο Άνθρωπος", Πολυχώρος so... Fat, Παραλία Αιτωλικού, Αιτωλοακαρνανία

2002, "Εικαστικά Κάλαντα", ΠεριΤεχνών, Αθήνα

2003, "Ελληνική Γλυπτική-Χαρακτική, Συλλογές Θόδωρου Χατζησάββα", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2003, "Έλληνες Χαρακτες στον 20ό αιώνα", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Μέγαρο Εϋνάρδου), Αθήνα

2003, "Έλληνες Χαρακτες στον Εικοστό Αιώνα", Χώρος Τέχνης 8, Ρέθυμνο, Κρήτη

2003, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Χρυσόθεμις, Χαλάνδρι

2003, "Ο Μάης", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

2003, "Χριστούγεννα με χρώμα 2003", Γκαλερί Αιγόκερως, Αθήνα

2003, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Χρυσόθεμις, Χαλάνδρι

2003, "Ομαδική Έκθεση 26 Ελλήνων Καλλιτεχνών", Γκαλερί Χρυσόθεμις, Χαλάνδρι, Αττική

2004, "90 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής 1914-2004 & Λήδα και Κύκνος. Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Δημοτική Πινακοθήκη Ψυχικού, Ψυχικό

- 2004, "Έλληνες Χαρακτες στον Εικοστό Αιώνα", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη
- 2005, "Με τα χρώματα του Μάη", Αίθουσα Τέχνης Τρίγωνο, Κηφισιά
- 2005, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 2005, "Ο Δάσκαλος Γ. Κεφαλληνός & Τριάντα Δύο Μαθητές του", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό
- 2005, "35 Χρόνια Γκαλερί Αργώ 1970-2005: Επετειακή Έκθεση Β'", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
- 2005, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Τρίγωνο, Κηφισιά
- 2006, "Η Συλλογή της Alpha Bank: Ελληνική Τέχνη από το 1920 έως σήμερα", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη
- 2006, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 2006, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
- 2006, "Στα χρώματα του Μάη", Αίθουσα Τέχνης Τρίγωνο, Κηφισιά
- 2006, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτικής", Γκαλερί Χρυσόθεμις, Χαλάνδρι
- 2007, "Το Μεσολόγγι σήμερα μέσα από την τέχνη", Πινακοθήκη Σύγχρονης Τέχνης Αιτωλοακαρνανίας Χρήστου & Σοφίας Μοσχανδρέου, Μεσολόγγι
- 2007, "Σκιαγραφώντας τον Διονύσιο Σολωμό: 65 απόπειρες μνημόνευσης", Πινακοθήκη Σύγχρονης Τέχνης Αιτωλοακαρνανίας Χρήστου & Σοφίας Μοσχανδρέου, Μεσολόγγι
- 2007, "Δέκα Έλληνες Ζωγράφοι", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 2007, "... στα παιδιά με αγάπη", ΠεριΤεχνών, Αθήνα
- 2007, "Το Μεσολόγγι Σήμερα Μέσα Από Την Τέχνη-διαδρομή γ'", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
- 2007, "Έργα Τέχνης Μικρών Διαστάσεων", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

2007, "Αντιστοιχίες. Λουλούδια από την ελληνική τέχνη", Εκθεσιακός Πολιτιστικός Χώρος της Alpha Bank, Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Παράρτημα Ναυπλίου, Ναύπλιο

2007, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

2008, "90 Χρόνια ΚΚΕ", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2008, "Εικαστικές παρουσίες στη Λέσβο", Λουτρό (Παλιά Αγορά), Μυτιλήνη, Λέσβος

2008, "Ανθέων Όψεις", Αίθουσα Τέχνης Metamorfosis, Θεσσαλονίκη

2009, "Η Ανθρώπινη Μορφή Στην Τέχνη", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2009, "Στιγμιότυπα του χρόνου", Αίθουσα Τέχνης Έψιλον, Θεσσαλονίκη

2009, "Τι είναι χαρακτηριστικό;", Γκαλερί Κέννεντυ (Ελληνοαμερικανική Ένωση), Αθήνα

2009, "Έν τυπώσεις επί χαρτου", Δημοτική Πινακοθήκη Πειραιά, Πειραιάς

2009, "100 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής (1909-2009). Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη

2009, "Έλληνες Εχάραξαν", Γκαλερί της Έρσης, Αθήνα

2009, "III Δημοπρασία Μαζί Για Το Παιδί", Αίθριο Μεγάλου Μελά (Πλατεία Κοτζιά), Αθήνα

2010, "Νεοελληνική Τέχνη Από Τη Συλλογή Του Γιώργου Κητή", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη

2010, "Έλληνες ζωγράφοι από τη συλλογή της Εθνικής Τράπεζας", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Αρχαιολογικό Μουσείο, Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών ΑΠΘ, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη

2010, "Υπόμνημα. Σύγχρονες προσεγγίσεις στο υλικό της Δημοτικής Πινακοθήκης Μήθυμνας", Δημοτική Πινακοθήκη Δήμου Μήθυμνας, Μόλυβος Λέσβου

2010, "Η Γυναίκα ως Μούσα 1900-1950", Μουσείο Herakleidon, Experience in Visual Arts, Αθήνα

2010, "20η Έκθεση Προσφοράς Έργων Τέχνης και Λόγου", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αίθουσα "Γύζης", Αθήνα

2010, "Η Απεικόνιση του Προσώπου", Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης του Μ.Ι.Ε.Τ., Θεσσαλονίκη

2011, "24/11/11 Φιλικά ΠΕΡΙΤΕΧΝΩΝ", ΠεριΤεχνών, Αθήνα

2011, "Έλληνες ζωγράφοι στα ημερολόγια της ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ 1956-2009", Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα

2012, "Από τις συλλογές του Ιδρύματος Α.Γ. Λεβέντη/From the collections of the A.G. Leventis Foundation", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2012, "Με αφορμή το Γιώργο Μπουζιάνη", 5ο Δημοτικό Σχολείο Δάφνης, Δάφνη, Υμηττός

2013, "Καιρικά φαινόμενα", ΠεριΤεχνών, Αθήνα

2013, "Κλασικοί και μοντέρνοι ελληνική χαρακτική 1930-1950", Αρχεία του Μοντέρνου, Χολαργός

2013, "Γνωρίστε τώρα το Μεσολόγγι μέσα από την Τέχνη", Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών Βούρου-Ευταξία, Αθήνα¹⁵⁰ **(Φωτο. 63.)**.

2013, "Συλλογή Βογιατζόγλου: Πράξη 1", Πινακοθήκη Βογιατζόγλου, Νέα Ιωνία, Αττική

---

¹⁵⁰ Επιμέλεια Έκθεσης της συγγραφέως.

2013, "22η Έκθεση προσφοράς έργων τέχνης και λόγου", Κέντρο Τεχνών Δήμου Αθηναίων (Πάρκο Ελευθερίας), Αθήνα

2014, "Έκθεση Ελληνικής Χαρακτικής από τη Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", 12 Star Gallery, Europe House, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

2014, "Γνωρίστε το Μεσολόγγι μέσα από την τέχνη", Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ, Μέτσοβο

2014, "Γνωρίστε τώρα το Μεσολόγγι μέσα από την Τέχνη", Δημοτικό Κέντρο Εικαστικών Πνευματικών Εκδηλώσεων "Φίλιππος Τζιχριτζής", Τρίπολη¹⁵¹ **(Φωτο. 61., 62.).**

2016, "Η Συλλογή της Alpha Bank Ελληνική Τέχνη από το 1950 έως Σήμερα", Μουσείο Νεοελληνικής Τέχνης Δήμου Ρόδου (Νέα Πτέρυγα του Νεστοριδείου Μελάθρου), Ρόδος

2016, "Η Συλλογή της Alpha Bank Ελληνική Τέχνη από το 1950 έως Σήμερα", Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Κρήτης, Ρέθυμνο, Κρήτη

2017, "Εικαστικές Τέχνες και Αντίσταση 1950-1974", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

---

¹⁵¹ Επιμέλεια Έκθεσης της συγγραφέως.

Γιώργος Βελισσαρίδης, Τραπεζούντα Μ. Ασίας 1909-Αθήνα 1994

Ο Βελισσαρίδης (φωτο 74.) υπήρξε από τους πρώτους μαθητές του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού στην χαρακτική και του Παρθένη στην ζωγραφική. Δραστηριοποιήθηκε τόσο στην χαρακτική όσο και στην ζωγραφική. Ασχολήθηκε επίσης με την χάραξη γραμματοσήμων, αξιών, εικονογραφήσεις βιβλίων και μακετών. Τα περισσότερα από τα αυτοτελή χαρακτηριστικά του έργα είναι ξυλογραφίες σε όρθιο αλλά και σε πλάγιο ξύλο. Γεννήθηκε το 1909 στην Τραπεζούντα της Μικράς Ασίας.

Τα πρώτα έργα του μέχρι το 1950 έχουν φιλοτεχνηθεί κυρίως σε όρθιο ξύλο και απεικονίζουν νεκρές φύσεις στις οποίες κυριαρχεί ένας λυρικός ρυθμός (εικ.36.) με μαλακά τονικά περάσματα από την σκιά στο φως¹⁵². Ο Βελισσαρίδης δίνει έμφαση στο χτίσιμο της εικόνας και στην δόμηση της παράστασης. Στην πορεία εξελίσσει αυτή την δόμηση, που παίρνει την μορφή κατασκευών και οργανωμένου ρυθμού. Το όρθιο ξύλο τον βοηθά στην απόδοση της πλαστικότητας και της έντονης ζωγραφικότητας των σκηνών. Στα έργα του κυριαρχούν οι εναλλαγές τόνων και σκιάσεων, η απόδοση της κίνησης, η αρμονική όσμωση των γραμμών και των καμπυλών (εικ.35.). Το πλαστικό σύστημα του Βελισσαρίδη με την λυρικότητα των σχημάτων σε έναν βαθμό ενδυναμώθηκε από την φύση του υλικού και το αποτέλεσμα τύπωσης σε όρθιο ξύλο. Έτσι οι νεκρές φύσεις του και τα τοπία διαπνέονταν από μια έντονα ατμοσφαιρική προσέγγιση. Άριστος γνώστης της παράδοσης, αλλά παράλληλα τεχνικά δεινός χαρακτήρας, άφησε έργα τέλεια

---

¹⁵² Μαυρομάτης Εμμανουήλ, Μορφοπλαστικές και Τεχνικές Αναζητήσεις της Ελληνικής Χαρακτικής 1892-1982, Ρόδος, 1983, σ.99.

επεξεργασμένα, βασισμένα στην εξαιρετική τεχνική ικανότητά του, σε συνδυασμό με την ισορροπημένη αναλυτική οργάνωση των συνθέσεών του. Φανερά επηρεασμένος από την Γαλανική παράδοση κυρίως στα πρώτα έργα του, έδωσε μια ώθηση στην παραδοσιακή μορφή χαρακτηριστικής. Μετέπειτα όμως εμβάθυνε στην τεχνική και εξατομίκευσε εντατικά και συστηματικά το αποτέλεσμα των εικόνων του, προσδίδοντάς τους μια εκπληκτική πλαστικότητα παράλληλα με την εκτόνωση των γεωμετρικών προβληματισμών αλλά και των ζητημάτων της παραμόρφωσης και της προοπτικής.

Νεκρές φύσεις και τοπία εναλλάσσονται στο χαρακτηριστικό του έργο εκείνης της περιόδου. Τα επόμενα χρόνια ακολούθησε μια περισσότερο αφηρημένη οπτική, μια επιμελώς ελεύθερη σύνθεση, παράλληλα με μια συστηματικά δουλεμένη κατασκευή. Ο Βελισσαρίδης εκφράστηκε και με την χρήση της τεχνικής του *linoleum*, σε αντίθεση όμως με την πρότερη απλοποιημένη αντίληψη των επιφανειών, ιδίως με την χρήση αυτής της τεχνικής, ο χαρακτήρας επέμεινε στην πλούσια εναλλαγή ρυθμών και σκίασης. Τα έγχρωμα χαρακτηριστικά του χαρακτηρίζονται από μεγάλη χρωματική ποικιλία και μια ιδιαίτερη όσμωση γραμμών, που σχηματίζουν την αίσθηση του βάθους, και των επιπέδων¹⁵³. Το έργο του θέτει τις βάσεις για την αναζήτηση αντιστοιχίας ανάμεσα στην ζωγραφική και την χαρακτηριστική, η οποία ξεπερνά το στενό πλαίσιο και οδηγείται σε ένα περισσότερο ζωγραφικό ανεικονικό αποτέλεσμα **(εικ. 30.)**.

Ο χαρακτήρας εργάστηκε επί τριάντα χρόνια στο τμήμα εκτέλεσης και σχεδίασης μακετών του Νομισματοκοπείου. Επιλέγει συχνά μέχρι το 1950

---

¹⁵³ Μαυρομάτης Εμμανουήλ, Μορφοπλαστικές και Τεχνικές Αναζητήσεις της Ελληνικής Χαρακτητικής 1892-1982, Ρόδος, 1983, σ.100.

την τεχνική της ξυλογραφίας σε όρθιο ξύλο. Το μέγεθος των έργων του, τα οποία δημιούργησε με αυτή την τεχνική, είναι μικρό με λεπτή και λεπτομερή χάραξη. Η θεματογραφία του αφορά συνήθως ορεινά τοπία της Ελλάδας, Αγιορείτικα μοναστήρια και νησιωτικούς οικισμούς¹⁵⁴. Χαράζει επίσης νεκρές φύσεις είτε ασπρόμαυρες, είτε έγχρωμες σε πλάγιο ξύλο και μεγαλύτερες διαστάσεις, είτε με την τεχνική του λινόλεουμ. Κατά την διάρκεια αυτής της χρονικής περιόδου το χαρακτηριστικό του έργο περιλαμβάνει συνθέσεις ιδιαίτερα παραστατικές, που ακολουθούν τα παραδοσιακά πρότυπα, ακόμα και η επιλογή των θεμάτων του αυτό μαρτυρά.

Το 1950 δουλεύει τις πρώτες χαλκογραφίες του. Η χρήση της χάλκινης πλάκας ως υλικού έκφρασης, χρησιμοποιήθηκε από τον Βελισσαρίδη περιοδικά καθώς η συγκεκριμένη τεχνική δεν έδειχνε να ασκεί ιδιαίτερη γοητεία επάνω του. Στην δεκαετία 1950 με 1960 ο χαράκτης διαμόρφωσε το προσωπικό του ύφος (**εικ. 33., 34.**). Από τα μέσα περίπου της δεκαετίας ο καλλιτέχνης αν και διατήρησε την παλιά του θεματολογία, εμπνευσμένη από τα ηθογραφικά θέματα και τα τοπία, εξατομίκευσε την απόδοση τους. Το επιλεγμένο θέμα αποτελεί το γενικό πλαίσιο σκέψης για τον χαράκτη, ενώ οι γραμμές χάραξης κυριαρχούν πλέον στις συνθέσεις διαμορφώνοντας το ίδιο το έργο. Η χάραξη γίνεται πιο έντονη, πιο σκληρή και γωνιώδης, επικρατεί στις συνθέσεις και μεταμορφώνει τα συνηθισμένα θέματα κάτω από μια εντελώς διαφορετική οπτική.

Η δεκαετία 1960 με 1970 και ο απόηχος των μεταπολεμικών ευρωπαϊκών ρευμάτων δεν άφησαν ανεπηρέαστο το έργο του Βελισσαρίδη, το οποίο παίρνει μια περισσότερο εξπρεσιονιστική χροιά (**εικ. 31**). Τα

---

¹⁵⁴ Γιώργος Βελισσαρίδης, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα, Φεβρουάριος 1990, σ. 6.

καλλιτεχνικά ρεύματα και οι τάσεις του εξωτερικού που επηρέασαν την τέχνη στην Ελλάδα, την άγγιξαν με μια σχετική καθυστέρηση. Οι συνθέσεις στο έργο του εκφράζουν την συναισθηματική προσέγγιση, έκφραση αλλά και την προσωπική συγκίνηση του καλλιτέχνη (εικ. 32). Τα έργα δομούνται από τον καλλιτέχνη με αποφασιστικές και σταθερές γραμμές, έχοντας ως έναυσμα κάποια εντύπωση, ένα συναίσθημα, μια μεταφυσική ανησυχία, ένα υλικό. Οι γραμμές δίνουν ρόλο, υπόσταση και δημιουργούν το αποτέλεσμα του όγκου στα έργα.

Στην επόμενη δεκαετία ο χαρακτήρας μαλακώνει τις γραμμές του, οι οποίες δεν είναι πλέον τόσο οξείες και απότομες. Οι φόρμες και οι μορφές γίνονται διακριτές με μεγαλύτερη ευκολία στα χαρακτηριστικά του, ενώ η θεματολογία του παραμένει σταθερή, απλώς δουλεύει τα θέματά του με άλλη σκέψη και εμπειρότερο βλέμμα.

Εξελίσσεται , αναζητά συνεχώς νέα στοιχεία, τα οποία δαμάζει με ευκολία και μπορεί να συνδυάσει τις παραδοσιακές μεθόδους και τεχνικές με μια διαφορετική, καθαρά προσωπική διαπραγμάτευση των θεμάτων, που επιλέγει. Έτσι τα έργα του αν και πραγματεύονται συχνά τα ίδια θέματα, τα αποδίδει με έναν ξεχωριστό τρόπο την εκάστοτε φορά.

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Βελισσαρίδης γεννήθηκε το 1909 στην Τραπεζούντα της Μικράς Ασίας και πέθανε το 1994 στην Αθήνα. Έφτασε στην Ελλάδα με την οικογένειά του το 1922. Το 1930 γράφτηκε στην Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας στο εργαστήριο ζωγραφικής του Κώστα Παρθένη και στο

εργαστήριο χαρακτηριστικής του Γιάννη Κεφαλληνού. Αποφοίτησε το 1935 και πήρε το δίπλωμά του το 1946 εφόσον μεσολάβησαν τα μελανά χρόνια της κατοχής.

Από το 1939 και για δύο συνεχόμενα έτη εργάστηκε στο εργαστήριο του Παπαχρυσάνθου, ενώ από το 1942 μέχρι το 1970 εργάστηκε στο Ίδρυμα Εκτυπώσεως Τραπεζογραμματίων και Αξιών της Τράπεζας της Ελλάδος, στο τμήμα σχεδιασμού και εκτέλεσης μακετών και χαρτονομισμάτων. Από το 1968 μέχρι το 1973 φιλοτέχνησε σειρές γραμματοσήμων για τα Ελληνικά ταχυδρομεία όπως οι Άθλοι του Ηρακλέους, 1970. Βραβεύτηκε με αργυρό μετάλλιο στην έκθεση του Παρισιού το 1937 και με χάλκινο βραβείο στην Πανελλήνια έκθεση του 1940.

Υπήρξε μέλος της καλλιτεχνικής ομάδας «Ελεύθεροι Καλλιτέχναι» της Ομάδας «Ελλήνων Ζωγράφων-Χαρακτών», της «Διεθνούς Ένωσης Ευλογράφων «Xylon», της ομάδας «Εργαστήρι» καθώς και ιδρυτικό μέλος του ΚΕΕ (ΕΕΤΕ) του οποίου διατέλεσε πρόεδρος.

Εκθέσεις

Επιλογή εκθέσεων ¹⁵⁵ :

1936 Ομαδική Επτά Καλλιτεχνών, αίθουσα Στρατηγοπούλου

1936 Β' Έκθεση «Ελεύθεροι καλλιτέχναι», αίθουσα Στρατηγοπούλου

1937 Γ' Έκθεση «Ελεύθεροι καλλιτέχναι»

1937 Πανελλήνιος Γεωργική Έκθεση Αθηνών

---

¹⁵⁵ Γιώργος Βελισσαρίδης, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα, Φεβρουάριος 1990, σ.σ. 9-11.

- 1937 «Τέχνη και Τεχνική», Διεθνής Έκθεση Παρισιού
- 1938 Πανελλήνια Χαρακτικής, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών
- 1938 Πανελλήνια Έκθεση
- 1939 Πανελλήνια Έκθεση
- 1939 Δ' Έκθεση «Ελεύθεροι καλλιτέχνη», Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών
- 1940 «Griechische Graphik», Λειψία
- 1940 Πανελλήνια Έκθεση
- 1940 Ε' Έκθεση «Ελεύθεροι καλλιτέχνη», Δημοτικό Θέατρο Πειραιά
- 1940 Έκθεση Ελληνικού Υπαίθρου, Παρνασσός
- 1947 «Ελληνική Τέχνη», Ακαδημία Τεχνών, Στοκχόλμη
- 1948 Πανελλήνια Έκθεση
- 1951 Έκθεση Συλλόγου Υπαλλήλων Τραπεζίς της Ελλάδος, Λέσχη
Συλλόγου Υπαλλήλων Τραπεζίς Ελλάδος
- 1952 Πανελλήνια Έκθεση
- 1954 III Mostra Internazionale di Bianco e Nero, Λουγκάνο
- 1954 «Εργαστήριο», οικία Γεωργικοπούλου, Ψυχικό
- 1955 «La Grèce Vivante», Μουσείο Τέχνης και Ιστορίας, Γενεύη
- 1955 «Εργαστήριο», αίθουσα Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά
- 1955 «Έλληνες Ζωγράφοι» υπερωκεάνιο «Ολύμπια»
- 1957 Πανελλήνια Έκθεση
- 1957 «Xylon», Λουγκάνο
- 1958 «Εργαστήριο», Ζυγός
- 1959 «Εργαστήριο», Ελληνοαμερικανική Ένωση
- 1960 Πανελλήνια Έκθεση
- 1962 Ομαδική, Νέες Μορφές
- 1963 V Μπιενάλε Αλεξανδρείας

- 1963 «Εργαστήριο», αίθουσα Παρνασσού
- 1963 Ημερολόγια της εταιρείας τσιμέντων Όλυμπος 1954-1963, εργοστάσιο Όλυμπος
- 1964 «Ελληνική και Αμερικανική Χαρακτική», Ελληνοαμερικανική Ένωση
- 1965 «Εργαστήριο», αίθουσα Παρνασσού
- 1967 Πανελλήνια Έκθεση
- 1967 «Art Hellénique Contemporain», Μουσείο Rath Γενεύη
- 1969 «Εργαστήριο», Αίθουσα Τέχνης Αθηνών
- 1969 «Εργαστήριο», Αίθουσα Εκθέσεων του Αμερικανικού Κολεγίου Θηλέων
- 1969 Πανελλήνια Έκθεση
- 1971 «Η νεοελληνική τέχνη για το '21», Καλλιτεχνικό Επιμελητήριο-Αίθουσα Παρνασσού
- 1971 Πανελλήνια Έκθεση
- 1971 «Greek Art Today», Upper Grosvenor Galleries, Λονδίνο
- 1973 Πανελλήνια Έκθεση
- 1973 Έλληνες Ζωγράφοι του 20 ού αιώνα καλλιτεχνική εταιρεία «Τέχνη», Θεσσαλονίκη
- 1977 «Ελληνική Χαρακτική», Νέες Μορφές
- 1978 «Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι και Χαρακτες», Εθνική Πινακοθήκη-Ελληνικό Πολιτιστικό Κέντρο, Λευκωσία
- 1980 «118 Έλληνες Χαρακτες», Υάκινθος
- 1980 « Gravures Grecques» Γιαουντέ, Καμερούν
- 1980 «Η Χαρακτική στην Ελλάδα Σήμερα», Ωρα
- 1982 «Κεφαλληνός-Βελισσαρίδης-Μόσχος», Υάκινθος
- 1986 «Αφιέρωμα στον Γκόγια», Ισπανική Πρεσβεία, Αθήνα
- 1987 «Το Εργαστήριο του Κεφαλληνού», Πλειάδες

1988 «Δεκαετία του '30», Κέντρο Πολιτισμού Δ. Γληνός

1989 Ατομική Έκθεση Γκαλερί της Έρσης

Εικονογραφήσεις βιβλίων

Επιλογή¹⁵⁶:

-Α. Φωτιάδη: *Μύθοι*, εκδ. Ελευθερουδάκης, Αθήνα 1936.

-Μ. Καραγάτση: *Το Χαμένο Νησί*, εκδ. «Αετός», Αθήνα 1943.

-*Από τους Αγώνες του Ελληνικού Λαού* (μαζί με την Β. Κατράκη, Λ. Μαγγιώρου, Α. Τάσσο), έκδοση Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ., 25 Μαρτίου 1943.

-*Για την Χιλιόκριβη την Λευτεριά* (με τους: Α. Τάσσο, Λ. Μαγγιώρου), έκδοση Ρήγας, 25 Μαρτίου 1945.

-*Θυσιαστήριο της Λευτεριάς* (μαζί με Α.Τάσσο, Λ. Μαγγιώρου, Β. Κατράκη, Γ. Μανουσάκη, Α. Κορογιαννάκη), έκδοση Ρήγας, Πρωτομαγιά 1945.

-J. Juarez: *Ατομική ιδιοκτησία και Σοσιαλισμός*, εκδ. Π. Ράνος, Αθήνα 1945.

-I. Μελά: *Περικλέους Επιτάφιος*, Αθήνα 1947.

-Ν. Καββαδία: *Το Πούσι* (μαζί με Γ. Βακαλό, Δ. Γιαννουκάκη, Γ. Μόραλη, Γ. Μόσχο, Α. Τάσσο, Α. Κορογιαννάκη), εκδ. Α. Καραβία, Αθήνα 1947.

-Τ. Ζάππα: *Της στεριάς και της θάλασσας*, Αθήνα 1951.

-Κ. Πολίτη¹⁵⁷: *Στου Χατζηφράγκου. Τα σαραντάχρονα μιας χαμένης πολιτείας*, εκδ. Α. Καραβία, Αθήνα 1963.

-*Μνήμη Αυτοκρατορίας Κομνηνών 1461-1961*, Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, Αθήνα 1961.

---

¹⁵⁶ Γιώργος Βελισσαρίδης, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα, Φεβρουάριος 1990, σ. 11.

¹⁵⁷ Το Κ. Πολίτης είναι φιλολογικό ψευδώνυμο του Ταβελούδη Παρασκευά. Γεννήθηκε το 1888 στην Αθήνα και πέθανε το 1974.

-Κ. Χαρσούλη: *Ιάσων χωρίς Αργοναύτες*, 1972.

Ο Κωνσταντίνος Γραμματόπουλος, Αθήνα, 1916 – Αθήνα, 2003

Η διαρκής προσωπική υπέρβαση του ζωγραφικού χαρακτήρα

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Κωνσταντίνος Γραμματόπουλος (**Φωτο. 75, 76.**) γεννήθηκε στην Αθήνα τον Σεπτέμβριο του 1916. Είχε δύο μικρότερους αδερφούς τον Τάσο και τον Γιώργο, καθώς και δύο μικρότερες αδερφές την Ελένη και την Βικτωρία. Ο πατέρας του Παναγιώτης Γραμματόπουλος ήταν επιπλοποιός, καταγόταν από την ελληνική παραλιακή κωμόπολη στην ανατολική πλευρά της Προποντίδας, την Αρετσού ή Ρύσιο, που βρισκόταν σε απόσταση 40 χλμ περίπου από την Κωνσταντινούπολη. Οι γονείς του Κων/νου Γραμματόπουλου ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη, ενώ μετοίκησαν στην Αθήνα λίγα χρόνια πριν από την γέννησή του.

Το 1934 αποφοιτά από το Ζ' Γυμνάσιο Παγκρατίου. Σπούδασε στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών της Αθήνας. Διδάχτηκε ζωγραφική στο εργαστήριο του Ουμβέρτου Αργυρού και χαρακτική στο εργαστήριο του Γιάννη Κεφαλληνού από το 1934 μέχρι το 1940. Όταν αποφοίτησε του απονεμήθηκε η ανωτάτη διάκριση του «Χρυσοβεργείου Βραβείου». Το 1949 του ανατίθεται μετά από διαγωνισμό, η εικονογράφηση για το Αλφαβητάρι

«Τα Καλά Παιδιά», του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, το οποίο απέσπασε το πρώτο βραβείο στη Διεθνή Έκθεση, στο Λέκεν του Βελγίου. Το 1953 νυμφεύεται την ζωγράφο Αλκμήνη Νικολαΐδου.

Συνέχισε τις σπουδές του το 1954 στο Παρίσι με κρατική υποτροφία, όπου φοίτησε στις εξής σχολές : Ecole Supérieure des Beaux Arts, Ecole Estienne και Ecole Métiers d'Arts. Το 1959 εκλέγεται τακτικός καθηγητής στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών στην Αθήνα, όπου διετέλεσε καθηγητής στην έδρα χαρακτηριστικής μέχρι το 1985, διαδεχόμενος τον δάσκαλό του Γιάννη Κεφαλληνό. Δίδαξε παράλληλα την «τέχνη του βιβλίου» ιδρύοντας έτσι το αντίστοιχο εργαστήριο. Διετέλεσε διευθυντής από το 1973 έως το 1975 και πρότανης από το 1978 έως το 1980 της Σχολής, μάλιστα πολλοί σημαντικοί Έλληνες καλλιτέχνες υπήρξαν μαθητές του. Το 1959 γεννήθηκε ο γιός του Παναγιώτης Γραμματόπουλος, ο οποίος ασχολήθηκε με την αρχιτεκτονική.

Συμμετείχε σε πολλές Διεθνείς Μπιενάλε Χαρακτικής: Αλεξάνδρειας (1955), Λουγκάνο (1958), Σάο Πάολο (1959), Τόκιο (1959), Λουμπλιάνα (1965), Βενετίας (1968), Φλωρεντίας (1972), Στουτγάρδης (1978)¹⁵⁸ κ.α., καθώς επίσης και σε πολλές εκθέσεις ζωγραφικής και χαρακτικής τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό¹⁵⁹. Το 1968 ο καλλιτέχνης εκπροσώπησε την Ελλάδα στην 34^η Μπιενάλε της Βενετίας, η μεγάλη αυτή επιτυχία του, καθώς και η παγκόσμια προβολή του έργου του, επισκιάστηκε από την διεθνή κατακραυγή εναντίον του δικτατορικού καθεστώτος, στερώντας του έτσι το

---

¹⁵⁸ Γραμματόπουλος Κωνσταντίνος, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Β & Μ Θεοχαράκη, Αθήνα, 18/6-5/10/2014, σ.47.

¹⁵⁹ Γραμματόπουλος Κωνσταντίνος, Κατάλογος έκθεσης, 30 Ιανουαρίου-27 Μαρτίου 1995, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα, 1995, σ. 56.

πρώτο βραβείο. Το 1972 του απονέμεται το Χρυσό Μετάλλιο Χαρακτικής στην Μπιενάλε της Φλωρεντίας. Το 1974 φιλοτέχνησε το σημερινό Εθνόσημο της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Έργα του βρίσκονται σε πολλές ιδιωτικές συλλογές στην Ελλάδα και το εξωτερικό και σε τουλάχιστον 20 μουσεία και πινακοθήκες. Έργα του βρίσκονται στο Μουσείο Αμβούργου, στο Μουσείο Φιλαδέλφειας ΗΠΑ, στη Δημόσια βιβλιοθήκη Νέας Υόρκης, στην Γκαλερί Πικαντίλυ του Λονδίνου, στο Βασιλικό Μουσείο Στρατιωτικής Ιστορίας Βρυξελλών, Συλλογή Ουρισάρι Φόρντ Βενετία, Συλλογή Κούπερ Α+Μ Ρέκορντς Λος Άντζελες, Εθνική Πινακοθήκη Ελλάδος, Υπουργείο Παιδείας Κύπρου, Υπουργείο Πολιτισμού Αθήνα κ.α. Ο Κωνσταντίνος Γραμματόπουλος απεβίωσε τον Οκτώβριο του 2003 σε ηλικία 87 ετών, μετά από πολυετή ασθένεια, που τον κράτησε μακριά από την καλλιτεχνική δημιουργία για δέκα τουλάχιστον χρόνια.

Οι τεχνικές και αισθητικές διατυπώσεις στο έργο του

Ο Γραμματόπουλος υπηρέτησε με το ίδιο πάθος τη ζωγραφική και τη χαρακτική επί εξήντα συνεχόμενα έτη. Σπούδασε στην Α.Σ.Κ.Τ. αποκτώντας δίπλωμα χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού και δικαίως θεωρείται ένας από τους καταξιωμένους διαμορφωτές της σύγχρονης ελληνικής τέχνης. Υποστήριζε πως: «Η φαντασία δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια ελεύθερη ανάπλαση της μνήμης. Το σχέδιο με γραμμές είναι η πιο παλαιά (αρχέγονη) αφαίρεση στην τέχνη¹⁶⁰».

---

¹⁶⁰Γραμματόπουλος Κωνσταντίνος, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Β & Μ Θεοχαράκη, Αθήνα, 18/6-5/10/2014, σ. 9.

Παρέμεινε μέχρι το τέλος συνεπής στον προσωπικό του οραματικό σύμπαν. Με ενδελεχή ματιά απέναντι στο ελληνικό τοπίο, παρατηρώντας προσεκτικά την ελληνική ζωή και φύση, άφησε παρακαταθήκη το έργο του, που διαπνέεται από το δικό του προσωπικό ύφος και από την χρήση των ιδεών, που χαρακτηρίζει την δουλειά του και της προσδίδει ενότητα και συνοχή. Υπεραμύνθηκε της παιδείας και ειδικότερα της σωστής εκπαίδευσης, καθώς πίστευε πως η έκπτωση των μεγάλων αξιών στην τέχνη μπορεί να οδηγήσει στην παρακμή, σε κάτι ευτελές, το οποίο έρχεται σε αντιδιαστολή με την αιώνια άφθαρτη αλήθεια της ίδιας της τέχνης¹⁶¹.

Ο Γραμματόπουλος κατάφερε να τιθασεύσει την απέραντη ποικιλία της ελληνικής υπαίθρου, την ιδιαιτερότητα του ελληνικού φωτός και να βρει λύσεις στα πλαστικά προβλήματα, που αντιμετώπισαν οι νεότερες γενιές των Ελλήνων τοπιογράφων. Δεν ήταν εύκολο να αποδοθεί η άγρια ομορφιά της ελληνικής φύσης, ο διάλογος ανάμεσα στα λουσμένα με ήλιο χρώματα, τα βράχια, την σπάνια βλάστηση και το εκτυφλωτικό φως, που απορροφά την ένταση του χρώματος, ενώ διαγράφει ξεκάθαρα τα περιγράμματα της εκάστοτε φόρμας. Η ιδιομορφία του ελληνικού φωτός δεν δημιούργησε πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη του ιμπρεσιονισμού. Αντίθετα οι έλληνες προτίμησαν τα μεταϊμπρεσιονιστικά ιδιώματα και κυρίως την δουλειά του Σεζάν, στην οποία αναγνώρισαν ένα σταθερό σημείο αναφοράς και ένα στέρεο οδηγό στην έρευνά τους. Το ίδιο δύσκολη ήταν η αφομοίωση των ρευμάτων του μοντερνισμού, που ερμηνεύτηκαν μόνο μέσα από τις απαιτητικές συνθήκες του μεσογειακού χώρου. Ο Κώστας Γραμματόπουλος

---

¹⁶¹ Γραμματόπουλος Κωνσταντίνος, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Β & Μ Θεοχαράκη, Αθήνα, 18/6-5/10/2014, σ.9.

στο έργο του μέσω της χαρακτηριστικής¹⁶² έδωσε λύσεις στα επίμαχα προβλήματα της χρήσης του ελληνικού φωτός και του μεσογειακού τοπίου.

Χαράκτης και ζωγράφος, δημιουργός και δάσκαλος, χαρακτηρίζεται από το εύρος και τον χαρακτήρα των αναζητήσεών του. Εκτός από το προσωπικό μορφοπλαστικό ιδίωμα, που υιοθέτησε, προχώρησε ιδιαίτερα την ξυλογραφία πέρα από τις ήδη υπάρχουσες παραδοσιακές τεχνικές, σε νέες τεχνικές και υλικά.

Το σχέδιο του χαρακτή στα έργα της ωριμότητάς του, είναι αποφασιστικό, νευρώδες και προσομοιάζει περισσότερο με την ενεργητική χειρονομία¹⁶³. Στις έγχρωμες ξυλογραφίες του, το σχέδιο υποβάλλεται με αρκετούς τρόπους: με την χάραξη, με τη γραμμή που δημιουργείται από την ένωση δύο διαφορετικών χρωματικών πεδίων, με την ίδια την υφή του ξύλου. Ο χαρακτή θα προσθέσει σε αυτές τις δυνατότητες, ένα μη καθιερωμένο και οικονομικό υλικό, την απλή σανίδα, η οποία δουλεύεται εύκολα και δίνει αποτέλεσμα εντυπωσιακό, ασυνήθιστα μεγάλων διαστάσεων, ενώ ταυτόχρονα στο εκφραστικό περιεχόμενο της χαρακτηριστικής του, προσθέτει την χρήση χρωμάτων, δίνοντας έτσι άλλη διάσταση στην απόδοση της οπτικής πραγματικότητας¹⁶⁴.

Οι περιοχές που χρωματίζονται από την υπερκάλυψη δύο συμπληρωματικών χρωμάτων επιτρέπουν στον καλλιτέχνη να φτάσει σε ξεχωριστούς συνδυασμούς γραμμικών και χρωματικών πεδίων με

---

¹⁶² Γραμματόπουλος Κωνσταντίνος, Κατάλογος Έκθεσης, 30 Ιανουαρίου-27 Μαρτίου 1995, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα, 1995, σ. 5.

¹⁶³ Γραμματόπουλος Κωνσταντίνος, Κατάλογος Έκθεσης, 30 Ιανουαρίου-27 Μαρτίου 1995, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα, 1995, σ. 5.

¹⁶⁴ Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών, επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος, εκδόσεις Μέλισσα, Τόμος 1, Αθήνα, 1997, σ. 313.

ενδιαφέρουσες εκφραστικές προεκτάσεις. Οι σκοτεινές φόρμες που δημιουργούνται είναι απόλυτα μελετημένες ως προς το σχήμα και την θέση που καταλαμβάνουν μέσα στον χώρο του εκάστοτε έργου, προορισμένες για να διαδραματίσουν ρυθμιστικό ρόλο στην οργάνωση της σύνθεσης **(εικ 39.)**.

«Η καινοτομία στη δουλειά μου και στη ζωγραφική και στην ξυλογραφία είναι η ανακάλυψη του λευκού χρώματος. Ως τότε το χρησιμοποιούσαν σε ανάμειξη μαζί με άλλα χρώματα. Εγώ το χρησιμοποιώ αυτούσιο για πρώτη φορά στην Ελλάδα και στην Ευρώπη για να εκφράσω το ελληνικό φως και το ελληνικό τοπίο»¹⁶⁵ αναφέρει ο ίδιος **(εικ. 40., 41.)**. Στην παραδοσιακή ξυλογραφία, το φως οριοθετείται μέσα από το λευκό του χαρτιού που θα μείνει ατύπωτο, σε αντίθεση με τα σκιερά τμήματα, που αποδίδονται με το τύπωμα από το ανάγλυφο μέρος του ξύλου. Πρόκειται για μια τεχνική αρκετά σύνθετη και αυστηρά προσδιορισμένη από την επιφάνεια χάραξης. Στην έγχρωμη βαθυξυλογραφία του Γραμματόπουλου όμως, αξιοποιούνται ευρηματικά τα λευκά τυπώματα, κερδίζοντας έτσι εντυπωσιακή διάχυση φωτός **(εικ. 42.)**. Παράλληλα δεν περιορίζεται η ελευθερία του σχεδίου, συνεπώς η άμεση χάραξη μεγιστοποιεί τις εκφραστικές δυνατότητες του καλλιτέχνη, ενώ η εγγενής σχέση της με τα χρώματα του έργου εντείνει την οργανικότητα της σύνθεσης. Το φως αποτυπώνεται με ένα ατόφιο λευκό χρώμα, που ενδύεται διαφορετικό ρόλο την εκάστοτε φορά, πότε λειτουργεί ως διαθλαστικό πεδίο, πότε ως σιωπή και πότε ως δέσμες φωτός **(εικ. 43.)**. Σε αυτή την ιδιότυπη έκχυση δεσμών

---

¹⁶⁵ Γραμματόπουλος Κωνσταντίνος, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Β & Μ Θεοχαράκη, Αθήνα, 18/6-5/10/2014, σ. 9.

φωτός, καθώς και της διαχείρισής της, οφείλεται η μυστηριακή απόκοσμη πνευματικότητα των έργων αλλά και η δραματική τους ένταση.

Ο Γραμματόπουλος ενδιαφερόταν για την ποιητική και λυρική απόδοση της φόρμας, (εικ. 44.), κατέκτησε μια διαφορετική εικόνα της Ελλάδος για την εποχή του, περισσότερο λυρική, δίνοντας έμφαση στην λεπτή χρωματική διατύπωση (εικ. 45.). Η θεματογραφία του και ειδικότερα τα τοπία του, άπτονται της οπτικής πραγματικότητας, ωστόσο δεν περιορίζεται σε μια επιφανειακή της προσέγγιση. Ενεπνεύστηκε από τους κατοίκους της Ελλάδας, την παράδοση, τις αρχαίες ελληνικές θεότητες, την μυθολογία, την ελληνική αρχιτεκτονική, τον ουρανό, τους ανέμους, τα κύματα, τα βότσαλα, (εικ. 46.) το απολλώνιο ελληνικό φώς, ως αρχέγονη και ζωογόνο πηγή της ζωής. Ασχολήθηκε με την απεικόνιση του ελλαδικού χώρου και των μύθων που τον πλαισιώνουν. Στην σειρά των έγχρωμων ξυλογραφιών του σε πλάγιο κυρίως ξύλο, όπως Σούνιο, Δελφοί, Μάνη, Ολυμπία, Αττική, Αιγαίο, το βίωμα του φυσικού χώρου, το δουλεύει με ατομικό ιδίωμα, ακολουθώντας τις αρχές μιας γεωμετρικής πνευματικής διαύγειας στον χειρισμό του φωτός ως προς τις γραμμικές κατευθύνσεις, επιτυγχάνοντας έτσι την αίσθηση της απλότητας και της ηρεμίας. Ο κόσμος των αισθήσεων υπάρχει στο έργο του σε συνεργασία με τον πραγματικό. Ο χρόνος λειτουργεί μέσα από την μετάπλαση των εικόνων του παρελθόντος. Ο καλλιτέχνης ενστερνίζεται ένα γεωμετρικό λεξιλόγιο σε αρκετά έργα του, ενδυναμώνοντας με τον τρόπο αυτό, την μεταφυσική αίσθηση της ελληνικής υπαίθρου. Η ξεχωριστή ομορφιά των χαρακτηρισμών του, οφείλεται σε ένα βαθμό στην απαράμιλλη τεχνική του δεινότητα και στο μέγιστο της διαύγειας της εικόνας που επιτυγχάνει.

Κράτησε αποστάσεις, θεματικά και υφολογικά στην τέχνη του, από τις μεταπολεμικές συγκρούσεις, που ταλάνιζαν τον τόπο μας, σε αντίθεση με άλλους καλλιτέχνες και πνευματικούς ανθρώπους της εποχής, που τις σχολίαζαν κριτικά, όπως η Κατράκη, ο Τάσος. Εκείνος συνέχιζε να πειραματίζεται και να αποδίδει λυρικά και με πρωτοτυπία την ελληνική ύπαιθρο, δημιουργώντας συνθέσεις που παρέπεμπαν σε μελωδικούς ρυθμούς και φόρμες που κινούνται με μουσικότητα.

Τα χρώματά του είναι «εγκεφαλικά» όπως εύστοχα τα χαρακτηρίζει ο Πρεβελάκης. Χρησιμοποιεί τα γκριζα, τα γαιώδη, τα φαιά, τα γλαυκά. Η χρωματική παλέτα του, βρίσκεται σε διάλογο με εκείνη της ιαπωνικής χαρακτηριστικής σχολής, διανθισμένη με τα χρώματα του Αιγαίου. Το σμαραγδένιο πράσινο, το βαθύ γαλάζιο του Αιγαίου, το γαλανό κοβάλτιο του Ιονίου, όλοι οι χρωματισμοί, που εναλλάσσονται στα ελληνικά νερά, παραπέμπουν μέσα από το έργο του καλλιτέχνη σε μια άμεση συνομιλία με την ελληνική φύση. Τα έργα του χαρακτηρίζονται από μια διαυγή ατμόσφαιρα και καθαρό φως. Συχνά ο ελληνικός τόπος στο έργο του, αποτελεί σκηνικό μιας μυθικής παρουσίας και δραματοουργίας. Συνολικά στο έργο του της δεκαετίας του '60, οι νεκρές φύσεις, τα τοπία, οι προσωπογραφίες, μαρτυρούν την χρήση του σχεδίου και της γραμμής, ως απαύγασμα και διεργασία μιας πνευματικής κατεργασίας.

Διέτρεξε ολόκληρη σχεδόν την Ελλάδα μέσα από την δουλειά του, αναζητώντας το ιδανικό, υιοθετώντας το ελληνικό ιδεώδες, για να εκφράσει την αίσθηση του κόσμου. Με τόλμη, ευρηματικότητα, ισορροπία, ποιητική έκφραση, προσεγγίζει τον ήλιο, την σοφία, την αρμονία, την ομορφιά¹⁶⁶. Οι

---

¹⁶⁶ Γραμματόπουλος Κωνσταντίνος, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Β & Μ Θεοχαράκη, Αθήνα, 18/6-5/10/2014, σ. 10.

γυναικείες του μορφές εκπέμπουν δύναμη και αισθησιακή γλυκύτητα. Η προοπτική που χρησιμοποιεί είναι πάντοτε ελεύθερη, με διαφορετικές οπτικές αφετηρίες και γραμμές φυγής, με αποτέλεσμα ο χώρος να φαίνεται ελλειπτικός. Συχνά κινείται στα πλαίσια του αντικειμενικού ρεαλισμού, κάποιες άλλες φορές, οδηγείται σε ένα ιδίωμα σύνθετο, που εμπεριέχει ιδεαλιστικά και σουρεαλιστικά στοιχεία. Άλλοτε επιμένει στην πιστότητα της περιγραφής, άλλοτε στην απόδοση των λεπτομερειών, άλλοτε στην γενικότερη απόδοση του εσωτερικού περιεχομένου των θεμάτων του. Τα έργα συχνά χαρακτηρίζονται από μια συναισθηματικά φορτισμένη μυθοπλασία σε έντονη μεσογειακή ατμόσφαιρα.

Οι διάφοροι κύκλοι και οι μεταβάσεις του έργου του στον μικρόκοσμό του

Θα ήταν σκόπιμο στο σημείο αυτό να εξετάσουμε ενδεικτικά τις μεταβάσεις στο έργο του Γραμματόπουλου ανά χρονική περίοδο. Όταν ήταν στην εφηβική ηλικία, δεκατεσσάρων ετών μαθητής ακόμα, ζωγραφίζει τις πρώτες του ελαιογραφίες. Φιλοτεχνεί πορτραίτα, ελληνικά τοπία, την πλαγιά του λόφου του Υμηττού. Το 1934 εγγράφεται στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών. Στα έργα του συμπεριλαμβάνονται νεκρές φύσεις, μελέτες εσωτερικών χώρων. Ιδιαίτερα γνωστές από εκείνη την εποχή είναι οι πατριωτικές αφίσες του για τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο με τον τίτλο : **(εικ. 47., 48.)**, που ανήκουν μάλιστα στα μόνιμα εκθέματα του Μουσείου

Στρατιωτικής Ιστορίας των Βρυξελλών¹⁶⁷, λιθογραφημένες για την αντίσταση το 1940. Από το 1942 και μετά δημιουργεί μια σειρά πορτρέτων πολλών γνωστών Ελλήνων λογοτεχνών (Κ. Παλαμά, Α. Τερζάκη, Η. Βενέζη, Μ. Μαλακάση, Α. Σικελιανού κ.α.)¹⁶⁸. Ο Γραμματόπουλος μεταξύ άλλων εικονογράφησε με ξυλογραφίες εξώφυλλα του περιοδικού «Νέα Εστία»¹⁶⁹ όπως: 1. «Μαλακάσης Μ.», ξυλογραφία, 1^η Ιουνίου του 1943 - τευχ. 384. 2. «Τραυλαντώνης Α.», ξυλογραφία, 1^η Αυγούστου 1943 - τευχ. 388. 3. «Παλαμάς Κ.», ξυλογραφία, Χριστούγεννα 1943 - τευχ. 397. 4. «Ξενόπουλος Γρ.», ξυλογραφία με δύο χρώματα (μαύρο-σέπια) Χριστούγεννα 1951 - τευχ. 587. 5. «Σικελιανός Αγγ.», ξυλογραφία, Χριστούγεννα 1952 - τεύχ. 611.

Οι υδατογραφίες και τα σχέδιά του από το 1938 μέχρι το 1946 είναι απλά, αποτυπώνουν με ευαισθησία τα εσωτερικά σπιτιών, κουζίνες, όπως και τα σκεύη που χρησιμοποιούσαν πριν από μισό αιώνα. Το χρόνια του Παρισιού και οι σπουδές του εκεί από το 1954 και μετά τον επηρεάζουν βαθιά. Η θεματογραφία του περιλαμβάνει και γυμνά. Από το 1956 που εκλέγεται καθηγητής της Καλών Τεχνών μέχρι το 1985 κλείνει ο διδακτικός κύκλος. Δημιουργεί τις πρώτες ασπρόμαυρες ξυλογραφίες, χαλκογραφίες και σχέδια σε μαύρο χρώμα ως το 1958. Η σειρά των λιθογραφιών του με θέματα που άντλησε από την μυθολογία δημιουργούν έντονες εικόνες.

---

¹⁶⁷ Είναι η μοναδική αφίσα που περιλαμβάνεται στον τόμο: Maimilian Gallo, *The poster in history*, London Hamlyn, 1971. Γρηγοράκης Νικόλαος, *Χαρακτικά στον πόλεμο του '40 και στην Αντίσταση*, Αθήνα 1987, σ. 10.

¹⁶⁸ 1^η Τριεννάλε Ελληνικής Χαρακτικής, Δήμος Γλυφάδας, Δημοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης και Πολιτισμού Γλυφάδας, Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, Πινακοθήκη Περίδη, 11 Δεκεμβρίου 2000-20 Ιανουαρίου 2001, σ.8.

¹⁶⁹ Γρηγοράκης Νικόλαος, *Έλληνες Χαρακτες «Εχάραξαν» τη Νέα Εστία*, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Αθήνα Σεπτέμβριος 1987, σ.9.

Αντίστοιχα θεματικά έργα, με τον Πάνα και τις νύμφες φιλοτέχνησε και ο Πικάσο (εικ. 49). Παρατηρώντας προσεκτικά θα δούμε κάποιες ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες, όπως το κεφάλι της Αρτεμης που είναι το κεφάλι της ελαφίνας της, ενώ το σώμα της νύμφης που ακολουθεί είναι ελαφίσιο και αυτό.

Επικρατούν όμως οι έγχρωμες ξυλογραφίες μεγάλου μεγέθους, οι έγχρωμες λιθογραφίες, τα προσχέδια και τα σχέδια σε παστέλ και κάρβουνο που λειτουργούν συχνά ως μελέτες για τις ξυλογραφίες μεγάλου μεγέθους. Κάποια σχέδια ανασύρονται μετέπειτα και γίνονται σε βάθος χρόνου χαρακτηριστικά. Το 1959 εφευρίσκει μια νέα τεχνική την βαθυξυλογραφία, πρόκειται για ξυλογραφία που αντί να την τυπώνει ως αναγλυφοτυπία, δηλαδή το λευκό στην εκτύπωση να μένει μέσω του σκαλίσματος στην πλάκα, τυπώνει το σκαλισμένο μέρος σαν να ήταν βαθυτυπία. Το αποτέλεσμα είναι άκρως εντυπωσιακό. Το 1960 απελευθερώνει το χρώμα δίνοντας έτσι γνήσιο, εμπνευσμένο χρωματικό αποτέλεσμα και φώς με την ιδιότυπη διαχείριση του λευκού.

Για πρώτη φορά εκθέτει στην Ελλάδα στην γκαλερί Σαρλά, τον Δεκέμβριο του 1958. Η έκθεση με τα 31 εκθέματα: σχέδια, υδατογραφίες, ξυλογραφίες, χαλκογραφίες απέσπασε ιδιαίτερα κολακευτικά σχόλια από τον τύπο της εποχής¹⁷⁰, έστω και αν επρόκειτο για μια έκθεση χαρακτηριστικής με λιτό και άχρωμο ιδίωμα, που γίνεται δυσκολότερα αποδεκτό με ενθουσιασμό, σε σχέση με μια έκθεση ζωγραφικής. Τότε εκτέθηκαν εκτός των άλλων και τα ακόλουθα έργα¹⁷¹: «Μυίγες», 1958, Ξυλογραφία, 250 x 360

---

¹⁷⁰ ΖΥΓΟΣ, τ. 38, Ιαν. 1959, σ. 18.

¹⁷¹ Κ. Γραμματόπουλος, κατάλογος έκθεσης, 30 Ιανουαρίου-27 Μαρτίου 1995, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα, 1995, σ. 8.

χλστ., **(εικ. 50)**, «Λουόμενες», 1958, Ευλογραφία, 420 x 535 χλστ., «Νύμφες Αμαδριάδες», 1958, Ευλογραφία, 615 x 729 χλστ. **(εικ. 49)**, «Άρτεμις και Καλλιστώ», 1957, Λιθογραφία, 300 x 990 χλστ., «Αφροδίτη και Πάρις», 1958, Χαλκογραφία, 847 x 700 χλστ., «Φούγκα», 1958, Χαλκογραφία, 699 x 994 χλστ., «Κένταυροι», 1957, Ευλογραφία, 618 x 340 χλστ., όπως και μερικά από τα προσχέδιά τους. Το 1958 είναι η αρχή μιας νέας και σημαντικής περιόδου στο έργο του καθώς φιλοτεχνεί τα έγχρωμα χαρακτηριστικά του σε ασυνήθιστες διαστάσεις με την προσωπική του τεχνοτροπία και θεματολογία εμπνευσμένη από το Αιγαίο και την ελληνική μυθολογία **(εικ. 51.) και (εικ. 52.)**.

Οι καλλιτεχνικές εκδόσεις συνυφασμένες με την τυπογραφία αντλούν πάντα στοιχεία από το καλλιτεχνικό ύφος των υπολοίπων καλών τεχνών, τόσο σε επίπεδο τεχνικής όσο και σε επίπεδο προσδοκίας του καλού αποτελέσματος. Η πιο οργανωμένη προσπάθεια της εποχής έγινε από τον Κεφαλληνό. Ο Γραμματόπουλος ήταν από τους μαθητές του που συνέχισαν την παράδοση προσφέροντας στις εκδόσεις μια απaráμιλλη ποιότητα. Από το 1943 ασχολήθηκε κυρίως με την εικονογράφηση βιβλίων είτε λογοτεχνικών είτε εκπαιδευτικών τα εμπλούτιζε με ζωγραφικά ή χαρακτηριστικά έργα του. Εκτός των άλλων μεγάλη αποδοχή στο κοινό απέκτησαν τα δύο αλφαβητάριά του της πρώτης δημοτικού. Εκείνο του 1955 διδασκόταν στην Α' τάξη του Δημοτικού για περισσότερα από 20 συνεχόμενα έτη. Φιλοτεχνώντας τα αλφαβητάρια **(φωτο. 77.)**, ο καλλιτέχνης δημιούργησε έναν κώδικα επικοινωνίας για τους Έλληνες στα δύσκολα χρόνια της

μεταπολεμικής περιόδου. Ο Τσαρούχης ανέφερε : « Αυτό το βιβλίο και μια αφίσα του για το ΕΑΜ μου έδωσαν χαρά και ελπίδα...»¹⁷².

Η καινοτομία του έργου του

Ο Γραμματόπουλος οδηγήθηκε στην εφαρμογή ευρηματικών καλλιτεχνικών λύσεων για να επιτύχει το αισθητικό αποτέλεσμα που θα τον ικανοποιούσε. Δημιούργησε συνθετικά επίπεδα έγχρωμων χαρακτηριστικών, εξελίσσοντας την εικόνα, ώστε να φτάσει στην επίτευξη του εικαστικού του οράματος. Το έργο του απομακρύνθηκε από την παραδοσιακή κλασική χαρακτηριστική, την στιγμή που τύπωσε λευκό μελάνι.

Μερικά χρόνια πριν από εκείνον είχε αποπειραθεί ο Pablo Picasso να φιλοτεχνήσει κύκλους έγχρωμων χαρακτηριστικών με linoleum, με έντονο ζωγραφικό χαρακτήρα και την χρήση του λευκού ως τυπωμένο χρώμα¹⁷³. Έμεινε όμως πιστός εν τέλει στο παραδοσιακό πρότυπο της χαρακτηριστικής, καθώς οι εικόνες, που φιλοτέχνησε περιορίστηκαν στο κλασικό παραλληλόγραμμο και σε διαστάσεις μικρού μεγέθους. Σε αντιδιαστολή με τον Γραμματόπουλο, ο οποίος δημιούργησε συνθέσεις, οι οποίες

---

¹⁷²Κωνσταντίνος Γραμματόπουλος, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Β & Μ Θεοχαράκη, Αθήνα, 18/6-5/10/2014, σ. 46.

¹⁷³ Κωνσταντίνος Γραμματόπουλος, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Β & Μ Θεοχαράκη, Αθήνα, 18/6-5/10/2014, σ.σ. 12-13.

απλώνονται στο εκτυπωτικό χαρτί και δεν παραμένουν στα καθιερωμένα παραλληλόγραμμα πλαίσια.

Ο Έλληνας καλλιτέχνης έφτασε στην τεχνική της βαθυξυλογραφίας προσπαθώντας να δαμάσει το ελληνικό φώς, σε αντίθεση με τον Picasso που στόχος του ήταν μια χαρακτηριστική με περισσότερο ζωγραφική χροιά. Το αποτέλεσμα όμως ήταν η χαρακτηριστική του Γραμματόπουλου να πλησιάσει ακόμα πιο κοντά στην ζωγραφική, αφενός λόγω του χρωματικού της πλούτου και αφετέρου λόγω των μεγάλων διαστάσεων των έργων του.

Στην πορεία τα χαρακτηριστικά αυτά ήταν εκείνα που προσδιόρισαν την οπτική της τέχνης της χάραξης στα τέλη του 20ού αιώνα. Το 1960 αποτέλεσε σημαντική χρονιά για την παγκόσμια χαρακτηριστική τέχνη. Τότε άνοιξε ο εκδοτικός οίκος Universal Limited Art Editions (ULAE) στην Νέα Υόρκη, που επί σειρά ετών υποστήριξε την έκδοση χαρακτηριστικών έργων υψηλών προδιαγραφών. Καλλιτέχνες όπως οι εξής: Jasper Johns, James Rosenquist, Robert Rauschenberg και άλλοι πειραματίστηκαν με τα παραδοσιακά στεγανά της χαρακτηριστικής.

Ο καλλιτέχνης δούλεψε με ευτελή υλικά αλλάζοντας την άποψη πως μόνο με ακριβά υλικά επιτυγχάνεται το ποιοτικό αποτέλεσμα. Χρησιμοποίησε μεγάλες σανίδες, τα τυπώματά του διατήρησαν την ιδιομορφία του υλικού, τις εμφανείς γραμμώσεις και τους ρόζους. Αυτή την ιδιαιτερότητα του υλικού είχαν αξιοποιήσει προπολεμικά οι εξπρεσιονιστές καλλιτέχνες, εκπρόσωποι της ομάδας Brücke, όπως και ο Emil Nolde. Μετά τον πόλεμο ο Joan Miro σε ποίηση του Paul Eluard φιλοτέχνησε το έργο «A Toute Epreuve» το οποίο αποτελείται από σειρά ξυλογραφιών τυπωμένων με σανίδες ξεβρασμένες από την θάλασσα. Ανάμεσα στους πρωτοπόρους

της Ελλάδας την εποχή εκείνη αναμφίβολα ήταν ο Κώστας Γραμματόπουλος.

Στο βιβλίο του κ. Ξενή Σαχίνη «Περί Χαρακτικής και Άλλων Τινών Εκτυπώσεων» παρακολουθούμε την διαλεκτική, που αναπτύσσει ο συγγραφέας, μέσα από έναν υποθετικό διάλογο μεταξύ του ιδίου και του δάσκαλού του Γραμματόπουλου, για την ουσία και την προβληματική της χαρακτικής τέχνης. Τον απασχολεί μεταξύ άλλων η πορεία, ο τρόπος προσφοράς, γνώσης και εκπαίδευσης των νέων καλλιτεχνών, ειδικότερα, αναφέρει: {... Μαζί με τη γνώση της τεχνικής (καθώς μιλάμε για χαρακτική και τυπώματα), οφείλουμε στους νέους την διαδικασία της ανησυχίας. Ο Πορτογάλος λογοτέχνης Fernando Pessoa μας έδωσε το *Βιβλίο της ανησυχίας*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1990. Εμείς ως τους προτρέπουμε προς την ανησυχία και τη συνεχή προσπάθεια ανατροπής των δικών τους ορίων¹⁷⁴...}. Μέσα από την φαντασιακή διαδικασία του διαλόγου αναπτύσσονται οι θέσεις, οι προτάσεις, οι αναλύσεις και οι προβληματισμοί του συγγραφέα. Το απόσταγμα των γνώσεων του κ. Σαχίνη, το οποίο ευρηματικά παρουσιάζεται υπό την μορφή διαλόγου, αποτελείται από ένα αμάλγαμα εμπειριών, επιρροών, την δημιουργική ανησυχία, τους οραματισμούς, τις διδαχές, όλα όσα δηλαδή διαμορφώνουν και καθορίζουν την ταυτότητα ενός καλλιτέχνη.

---

¹⁷⁴ Ξενής Σαχίνης, *Περί Χαρακτικής και Άλλων Τινών Εκτυπώσεων*, εκδόσεις Διάπλαση, 2010. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Χάρακτες και Καθηγητής, Κοσμήτορας των Σχολών Καλών Τεχνών του Α.Π.Θ. & Μέλος της τριμελούς επιτροπής για την κρίση της παρούσας διδακτορικής διατριβής, υπήρξε μαθητής του Εργαστηρίου του Γραμματόπουλου.

Κατάλογος βιβλίων και περιοδικών που εικονογράφησε

Οι καλλιτεχνικές εκδόσεις συνυφασμένες με την τυπογραφία αντλούν πάντα στοιχεία από το καλλιτεχνικό ύφος των υπολοίπων καλών τεχνών, τόσο σε επίπεδο τεχνικής όσο και σε επίπεδο προσδοκίας του καλού αποτελέσματος. Η πιο οργανωμένη προσπάθεια της εποχής έγινε από τον Κεφαλληνό. Ο Γραμματόπουλος ήταν από τους μαθητές του που συνέχισαν την παράδοση προσφέροντας στις εκδόσεις μια απaráμιλλη ποιότητα. Από το 1943 ασχολήθηκε κυρίως με την εικονογράφιση βιβλίων είτε λογοτεχνικών είτε εκπαιδευτικών τα εμπλούτιζε με ζωγραφικά ή χαρακτηριστικά έργα του. Εκτός των άλλων μεγάλη αποδοχή στο κοινό απέκτησαν τα δύο αλφαβητάριά του της πρώτης δημοτικού. Εκείνο του 1955 διδασκόταν στην Α' τάξη του Δημοτικού για περισσότερα από 20 συνεχόμενα έτη. Φιλοτεχνώντας τα αλφαβητάρια ο καλλιτέχνης δημιούργησε έναν κώδικα επικοινωνίας για τους Έλληνες στα δύσκολα χρόνια της μεταπολεμικής περιόδου. Ο Τσαρούχης ανέφερε : « Αυτό το βιβλίο και μια αφίσα του για το ΕΑΜ μου έδωσαν χαρά και ελπίδα...»¹⁷⁵

1. Νέα Εστία, 1943 – Χριστούγεννα Παλαμάς. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
2. Νέα Εστία, 1943 – Ιούνιος Μαλακάσης. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
3. Κωστής Παλαμάς, 1943, Ξυλογραφία, 38 x 28,3 εκ. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)

---

¹⁷⁵ Κωνσταντίνος Γραμματόπουλος, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Β & Μ Θεοχαράκη, Αθήνα, 18/6-5/10/2014, σ. 46.

4. Γαλήνη, Ηλία Βενέζη, εκδόσεις Άλφα, 1943. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
5. Εαρινό, Άλκη Αγγέλογλου, εκδόσεις Άλφα, 1943, Νο 47. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
6. Κωστής Παλαμάς, Αγγ. Σικελιανού, εκδόσεις Άλφα, 1943. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
7. Επιλογή, Θράσου Καστανάκη, εκδόσεις Άλφα, 1944. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
8. Μακρινός Κόσμος, Πέτρου Χάρη, εκδόσεις Άλφα, 1944. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
9. Ανθρώπινο Αίμα, Αγγ. Δόξα, εκδόσεις Άλφα, 1945. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
10. Ελλ. Ρυθμοί, Σ. Παναγιωτοπούλου, εκδόσεις Άλφα, 1945. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
11. Για την Πατρίδα, 1946, Π.Σ. Δέλτα. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
12. Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου, 1946, Π.Σ. Δέλτα. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
13. Το νησί των θησαυρών, R. L. Stevenson, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, 1946. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
14. Λαϊκά παραμύθια, απ' όλες τις χώρες, Karl Plezaf, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, 1946. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
15. Ο Παν, Σ. Μυριβήλη, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, 1946. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
16. Λυρικός βίος, Αγγ. Σικελιανού, εκδόσεις Φίλοι του Βιβλίου, Τόμος Α, Αθήνα, 1946. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)

17. Νέα Εστία, αφιέρωμα στον Κάλβο, Χριστούγεννα 1946. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
18. Παραμύθι χωρίς όνομα, Π. Δέλτα, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, 1946. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
19. Ιστορίες από το Αρχαίο Θέατρο, 1947, G. Chandon. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
20. Η ζωή του Χριστού, Π. Δέλτα, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, 1947. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
21. Μάγκας, Π. Δέλτα, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, 1947. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
22. Τρελαντώνης, Π. Δέλτα, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, 1947. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
23. Στα μυστικά του Βάλτου, Π. Δέλτα, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, 1947. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
24. Ιστορία των Η.Π.Α., 1947, A. Maurois. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
25. Ευρωπαϊκή Θητεία, Romain Gary, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, 1947. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
26. Η μαύρη τουλίπα, A. Dumas, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, 1947. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
27. Βασιλιάς Ερρίκος ο Ε΄, Σαίξπηρ, εκδόσεις Άλφα, 1947. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
28. Όμηροι, Stefan Heym, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, 1947. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
29. Άπτερη Νίκη, Π. Παλαιολόγου, εκδόσεις Άλφα, 1947. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)

30. Άνθρωποι και ποντίκια, J. Steinbeck, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, Αθήνα, 1947. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
31. Η Ωδή του Αγαπητού, Γ. Βερίτη, εκδόσεις Η Δαμασκός, 1947. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
32. Γη της Επαγγελίας, 1947, A. Maurois. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
33. Ένα δέντρο, μεγαλώνει στο Μπρούκλιν, Betty Smith, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, Αθήνα, 1948. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
34. Αλφαβητάριο, Τα Καλά Παιδιά, Ο.Ε.Σ.Β., 1949. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
35. Ζωγράφοι και γλύπται της Αναγεννήσεως, Α. Ρεδιάδου, εκδόσεις Άλφα, Αθήνα, 1949. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
36. Παλαμάς-Καβάφης-Σικελιανός, Ε Παπανούτσου, εκδόσεις Άλφα, Αθήνα 1949. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
37. The Battle of Greece, 1940-41, A. Paragos, εκδόσεις Άλφα, Αθήνα, 1949. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
38. Οδηγός Ελληνικής Βιομηχανίας, 1949, Ο.Σ.Ε.Β. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
39. Νεοελληνικά Αναγνώσματα, Α΄ Γυμνασίου, 1950 Ο.Σ.Ε.Β. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
40. Σ' αγαπώ, Τα Ωραιότερα Νεοελληνικά Ερωτικά Ποιήματα, εκδόσεις Φίλοι του βιβλίου, 1950, Ανθολογία. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
41. Αρχαίοι Έλληνες Λυρικοί, 1950 Ο.Σ.Ε.Β. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)

42. Φθινόπωρο στην Ιταλία, Ηλία Βενέζη, Εκδόσεις Άλφα, 1950. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
43. Έξοδος, Ηλία Βενέζη, Εκδόσεις Άλφα, 1950. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
44. Νέα Εστία, 1951-Χριστούγεννα, Ξενόπουλος. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
45. Ξενόπουλος, 1951, Ξυλογραφία δίχρωμη, 25,2x18,3 εκ. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
46. Η μικρότερη αδερφή, Ελένη Καρίτα, εκδόσεις Δαμασκός, 1951, Βιβλίο Α. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
47. Η μικρότερη αδερφή, Ελένη Καρίτα, εκδόσεις Δαμασκός, 1951, Βιβλίο Β. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
48. Αιχμάλωτοι I.M. Παναγιωτόπουλος, εκδόσεις Αετός, Αθήνα 1951. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
49. Σικελιανός, 1952, Ξυλογραφία, 26,2x18,3 εκ. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
50. Αλέξανδρος, 1952, Χ, Ζαλοκώστα. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
51. Το νούμερο 31328, Η. Βενέζη, εκδόσεις Άλφα, 1952. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
52. Φούγκα, Χ. Ευελπίδη, εκδόσεις Άλφα, Αθήνα 1952. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
53. Οι Ικέτισες, οι Τρωαδίτισσες Ευριπίδης, εκδόσεις Άλφα, Αθήνα 1952, Μετ. Θρασ. Σταύρου. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
54. Τραγούδια των Βουνών, Γ. Αθάνας, εκδόσεις Άλφα, 1953, σειρά πρώτη. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)

55. Ευδοκία, Γ. Αθάνας, 1955. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
56. Νέα Εστία, Χριστούγεννα 1958. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
57. Καπνόν αποθρώσκοντα Ι.Π. Κουτσοχέρα, εκδόσεις Δίφρος, 1960. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
58. Παύλος, J. Holzmer, εκδόσεις Η Δαμασκός, Αθήνα 1961. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
59. Γιορτές, Χρ. Ευελπίδης, 1961. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
60. Αρχαίοι Ελληνικοί Λυρικοί, 1962 ΟΕΣΒ. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
61. Μάρκος ο Ευγενικός Ι.Π. Κουτσοχέρα, εκδόσεις Φέξη, 1964. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
62. Περιπλανήσεις, Θ. Αθανασιάδη-Νόβα, Αθήνα 1964. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
63. Αλφαβητάριο, 1964, Ο.Ε.Δ.Β. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
64. Α.Α. Pallis, Greek Miscellany, 1964. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
65. Ανάλεκτα, 1965, Θ. Αθανασιάδη-Νόβα. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
66. Greek Carpets - Tapis Grecs, εκδόσεις Ελληνικού Ταπητουργικού οργανισμού, 1965. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
67. Προσωπογραφίες, Θ Αθανασιάδη – Νόβα, Αθήνα 1966. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)

68. Στην Τουρκία με δημοσιογραφικό φακό, Θ. Αθανασιάδη – Νόβα, Αθήνα 1967. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
69. Ομήρου Απόηχο, 1968, Ο. Διοματάρη. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
70. Π. Πρεβελάκης, 1968, ξυλογραφία, 34,7 x 25,7 εκ. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
71. Π. Πρεβελάκης, 1968, λιθογραφία, 65 x 73,3 εκ. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
72. Τίμια Δώρα, 1969, Γ. Αθάνας. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
73. Ήρωες, Θ. Αθανασιάδη – Νόβα, 1969. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
74. Αμερικανική περιπέτεια, Ι.Μ. Παναγιωτοπούλου, εκδόσεις Αστήρ, 1969. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
75. Πρώτη Άνοιξη, Θ. Αθανασιάδη – Νόβα, 1970. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
76. Μονόπρακτα με πολλές εικόνες, Ο. Διοματάρη, 1971. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
77. Μίλησα με τα κρίνα, Ν. Λ. Διοματάρη, 1971. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
78. Μύθος και Λόγος, Ο. Διοματάρη, 1971. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
79. Αστέγνωτο δάκρυ, Γ.Αθάνας, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1971. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
80. Κυκλοφοριακή Αγωγή, Υπουργείο Μεταφορών και Επικοινωνιών, 1973. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)

81. Νέα Εστία, Βενέζης, Χριστούγεννα 1974. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
82. Η. Βενέζης, Ξυλογραφία, 18,3 x 13,1 εκ., 1974. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
83. Αφρικανική περιπέτεια, Ι. Μ. Παναγιωτοπούλου, 1981. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
84. Ημερολόγιο ΑΓΕΤ, 1982. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
85. Οράματα και θάματα, Στρατ. Μακρουγιάννη, 1985. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
86. Μυθογραφήματα του καιρού μας, Γ. Αθάνας, εκδόσεις Πιτσιλός, Αθήνα, 1986. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
87. Χορωδία, Ν. Βρεττάκος, 1988. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
88. Σε μια άλλη διάσταση, Κ. Τσιάκα – Γιαννοπούλου, 1989. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
89. Όσα παίρνει ο άνεμος, Μ. Mitchell. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
90. Βελλερεφόντης, Ν.Σπυρόπουλου. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
91. Αναδρομή, Λ. Ιακωβίδη (2 τόμοι). (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
92. Τερζάκης, Ξυλογραφία, 16,5 x 11,7 εκ. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
93. Η μητέρα φύση διηγείται Karl Ewald, Έκδοση φίλοι του Βιβλίου. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)

94. Αναδρομή, Λιλή Ιακωβίδη, Αθήνα, Μ.Μ.Λ. VII. (Ανήκε στην συλλογή Καραμανώλη μέχρι το 1995.)
95. 21 Τεργπνά και Ωφέλιμα Αναγνώσματα, Ατλαντίς. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
96. Φυσική και Χημεία, Ατλαντίς. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
97. Η Αγωγή του Πολίτου, Ατλαντίς. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
98. Ανέκδοτα του Ν. Χότζα, Ατλαντίς. (Ανήκε στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)
99. Κλασσικά και Εικονογραφημένα, εκδόσεις Μ. Πεχλιβανίδη.
Ο Θησέας και ο Μινώταυρος
Περσέας και Ανδρομέδα
Ο Κολοκοτρώνης
(Ανήκαν στην συλλογή του καλλιτέχνη μέχρι το 1995.)

Ατομικές Εκθέσεις

- 1957, Galerie Saint-Germain des Pres, Παρίσι, Γαλλία
- 1958, Γκαλερί Σάρλα, Αθήνα
- 1958, Galerie de Baune, Παρίσι, Γαλλία
- 1959, Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, Αθήνα
- 1969, Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα
- 1969, Γκαλερί Ζήτα-Μι, Θεσσαλονίκης
- 1971, Weyhe Gallery, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ
- 1972, Κολλέγιο Αθηνών, Αθήνα
- 1972, Γκαλερί Ζήτα-Μι, Θεσσαλονίκη

1973, Γκαλερί Αργώ, Λευκωσία
1974, Galerie Margot Delfs am Hofgarten, Μόναχο, Γερμανία
1974, Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη
1975, Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη
1976, Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
1977, Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη
1977, Αίθουσα Τέχνης Σταυρακάκη, Ηράκλειο, Κρήτη
1977, Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
1979, Γκαλερί Μέδουσα, Αθήνα
1982, Εταιρεία Ηρακλής, Λυκόβρυση, Αττικής
1983, Γκαλερί Ειρμός, Θεσσαλονίκη
1984, Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
1984, Λέσχη Γραμμάτων και Τεχνών, Καβάλα
1985, Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα
1986, Γκαλερί ΑΔ, Αθήνα
1986, Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ.Ι. Κατσίγρα, Λάρισα
1988, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα
1989, Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Πειραιάς
1991, Εταιρεία Φίλων του Λαού, Αθήνα
1992, Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
1992, Γκαλερί Ειρμός, Θεσσαλονίκη
1995, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
1997, Πολιτιστικό Κέντρο Αρχιπέλαγος, Αθήνα
1999, Γκαλερί Ειρμός, Θεσσαλονίκη
2000, Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Πειραιάς
2000, Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Πειραιάς

2005, Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

2007, Γκαλερί Ειρμός, Θεσσαλονίκη

2007, Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

2014, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Βασίλη και Μαρίνας
Θεοχαράκη, Αθήνα

Ομαδικές εκθέσεις

1955, "Artistes etrangers en France", Musee du Petit Palais, Παρίσι, Γαλλία

1955, "1η Μπιενάλε Αλεξανδρείας", Alexandria Museum of Fine Arts,
Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος

1957, "Λαχειοφόρος Έκθεση", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1958, "Artistes grecs de Paris", Galerie Nord-Maison Internationale, Παρίσι,
Γαλλία

1958, "V Mostra Internazionale di Bianco e Nero", Λουγκάνο, Ελβετία

1958, "Α' Έκθεση Καλλιτεχνικού Βιβλίου και Χαρακτικής", Γκαλερί Τέχνη,
Αθήνα

1959, "Έκθεση Συγχρόνου Ελληνικής Ζωγραφικής", Υπερωκεάνιο Ολυμπία,

1959, "Art Grec Contemporain", Galerie Raymond Creuze (Salle Balzac), Παρίσι,
Γαλλία

1959, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1959, "Έκθεση Ελλήνων Χαρακτών", Μέγαρο Πούσκιν, Μόσχα, Ρωσία

1959, "V Bienal de Sao Paulo", Σάο Πάολο, Βραζιλία

1959, "Πρωτότυπα αντικείμενα", Γκαλερί Κλειώ, Ύδρα

1965, "VI International Biennale of Graphic Art 1965", Museum of Modern Art,
Λουμπλιάννα, Σλοβενία

1967, "Θ' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1968, "34 Biennale di Venezia 1968", Βενετία, Ιταλία
1969, "I' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση Ζωγραφικής, Γλυπτικής, Χαρακτικής, Διακοσμητικής", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1969, "B' Ομαδική Έκθεση Ζωγραφικής, Γλυπτικής, Χαρακτικής και Κεραμικής", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα
1969, "Ομαδική Έκθεση", Pierce University College, Αγία Παρασκευή, Αθήνα
1969, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Βέλτσου, Θεσσαλονίκη
1971, "Αφιέρωμα στην Ελληνική Χαρακτική, Ημερολόγιο του 1972", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα
1971, "Δεκέμβριος '71 - Έλληνες Καλλιτέχνες", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα
1972, "Καλοκαίρι 1972", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα
1972, "One World Thru Art", Ben and Addy Foundation, Art Gallery of Minnesota, Μινεσότα (St. Paul), ΗΠΑ
1972, "Esposizione internazionale d'arte grafica d'oggi", Biennale de Venise, Musee d'art moderne Ca'Pesaro, Βενετία, Ιταλία
1973, "Νέοι Έλληνες Ρεαλιστές", Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη
1974, "Πρώτη Ομαδική", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα
1975, "Έκθεση ζωγραφικής, γλυπτικής, χαρακτικής και αφίσσες", Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη
1975, "Inaugural Exhibition", Grey Art Gallery and Study Center, New York University, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ
1975, "Ομαδική II", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα
1975, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αθήναιον, Αθήνα
1976, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Κ. Σταυρακάκη, Νέα Σμύρνη
1976, "15 καλλιτέχνες από την Ελλάδα", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1977, "Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1977, "Διαβαλκανική Έκθεση Φιλίας", Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1977, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Σταυρακάκη, Ηράκλειο, Κρήτη

1977, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1978, "Έργα πραγματικού ή φανταστικού τοπίου", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1978, "Zeitgenoessische Griechische Malerei und Graphik", Institut fuer Auslandsbeziehungen, Στουτγκάρδη, Γερμανία

1978, "180 χρόνια λιθογραφίας", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

1978, "Έκθεση Λιθογραφίας", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

1979, "Contemporary greek painters and print makers", National Gallery of Ireland, Δουβλίνο, Ιρλανδία

1979, "Η Χαρακτική στην Ελλάδα σήμερα", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1979, "Πορträίτα", Γκαλερί Θόλος, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1979, "Έκθεση 25 καλλιτεχνών", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

1979, "Λιθογραφίες", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Χρυσόθεμις, Χαλάνδρι

1979, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτικής", Σιδηροδρομικός Σταθμός, Θεσσαλονίκη

1980, "Δεκαοχτώ Έλληνες Χαρακτες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1980, "Έκθεση Λιθογραφίας", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

1980, "Έκθεση Λιθογραφίας της Artigraf", Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη

1980, "Η Χαρακτική στην Ελλάδα σήμερα", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1980, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1980, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

1980, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1980, "Ομαδική Έκθεση", Galerie Studio Τέχνης, Αθήνα

1980, "Gravures Grecques", Γαλλικό Μορφωτικό Κέντρο Γιαουντέ, Γιαουντέ, Καμερούν

1980, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1980, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Έψιλον Μι, Βόλος

1980, "Ελληνικό Καλοκαίρι", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1981, "Η Νεοελληνική Χαρακτική και ο Ευθύμης Παπαδημητρίου", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1981, "50 έγχρωμες λιθογραφίες, 20 Ελλήνων καλλιτεχνών", Περιοδεύουσα έκθεση, Adelaide / Canberra / Melbourne / Σίδνευ, Αυστραλία

1981, "Συλλογή Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα

1981, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1981, "Έκθεση Σύγχρονης Ελληνικής Χαρακτικής", Ελληνικό Προξενείο Νέας Υόρκης, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ

1981, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1981, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι και Χαρακτές", Αίθουσα Εκθέσεων Ξενοδοχείου Χίλτον, Λευκωσία, Κύπρος

1981, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

1981, "Μικρά έργα τέχνης", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1982, "Ματιές στην Ελλάδα", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα

1982, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1982, "Μικρά έργα", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1982, "Πέντε χρόνια νεοελληνική λιθογραφία", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1982, "Προσφορά για την Παλαιστίνη", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

1982, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

1982, "Η Γενιά του 30 Ζωγραφική-Χαρακτική", Βασιλική Αγίου Μάρκου, Αίθουσα Τέχνης Σταυρακάκη, Ηράκλειο, Κρήτη

1982, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1982, "Μικρά Έργα Τέχνης", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1983, "Modern greek prints", The Fine Art Society Ltd, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

1983, "Μικρά έργα τέχνης", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1983, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Σπεύσιππος, Αθήνα

1983, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1983, "Ελληνική Χαρακτική", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1983, "Μορφοπλαστικές και Τεχνικές Έρευνες στην Ελληνική Χαρακτική 1892-1982", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος

1983, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι", Ξενοδοχείο "Κούριον", Λεμεσός, Κύπρος

1983, "Αναδρομή 1983", Χώρος Τέχνης Εικαστικός Κύκλος, Αθήνα

1983, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Το Τρίτο Μάτι, Αθήνα

1983, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι", Αίθουσα Εκθέσεων του Ξενοδοχείου Τσέρτσιλ, Λευκωσία, Κύπρος

1983, "Τοπία από την Ελλάδα", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1983, "Μικρά έργα τέχνης", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1983, "14η Πανελλήνια Έκθεση Θαλασσογραφίας", Αίθουσα Δημαρχιακού Μεγάρου, Πειραιάς

1984, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1984, "Λιθογραφίες της Artigraf", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1984, "Έκφραση 1984", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1984, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Αντήνωρ, Αθήνα

1984, "Όταν η μόδα γίνεται τέχνη", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1984, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι", Αίθουσα Εκθέσεων Ξενοδοχείου Τσέρτσιλ, Λευκωσία, Κύπρος

1984, "Art Fair 1984", Hotel Athenaeum Intercontinental, Αθήνα

1984, "Έκθεση-Καταγγελία για τα παιδιά της Αιθιοπίας", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο Ωρα, Αθήνα

1984, "Μικρά Έργα Τέχνης", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1984, "Έκθεση Λιθογραφίας", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1984, "Αφιέρωμα στην ΑΣΚΤ", Κέντρο Γραμμάτων και Τεχνών Άποψη, Αθήνα

1984, "Αφιέρωμα II στην ΑΣΚΤ", Κέντρο Γραμμάτων και Τεχνών Άποψη, Αθήνα

1984, "Αθήνα 150 Χρόνια Πρωτεύουσα", Ξενοδοχείο Intercontinental, Αθήνα

1985, "Καλοκαίρι 1985", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1985, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1985, "Έλληνες Χαράκτες: Συλλογή της Δημοτικής Πινακοθήκης Ρόδου", Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα, Λάρισα

1985, "Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Ωδείο Αθηνών, Αθήνα

1985, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1985, "Εικόνες από τη σύγχρονη ελληνική χαρακτική", Αίθουσες του Δήμου Μοντρέιγ, Παρίσι, Γαλλία

1985, "Χαρακτική και βιβλίο", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

1985, "Έλληνες Χαράκτες", Athenaeum Art Gallery, Αθήνα

1985, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι", Αίθουσα εκθέσεων Ξενοδοχείου Τσέρτσιλ, Λευκωσία, Κύπρος

1985, "Η Γενιά του '30: Προδρόμοι και Συνεχιστές", Αθήνα

1986, "Ελληνική Χαρακτική 1986", Γκαλερί Αιγόκερως, Αθήνα

1986, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1986, "Λιθογραφία-Ξυλογραφία-Χαλκογραφία", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1986, "16 Σύγχρονοι Έλληνες Καλλιτέχνες", Μέγαρο ΚΕΜΑ (Κέντρο Ερευνών Μέσης Ανατολής), Λευκωσία, Κύπρος

1986, "Καλοκαιρινό Σαλόνι", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1986, "Έκθεση Χαρακτικής Ελλήνων Καλλιτεχνών: Αφιέρωμα στον Goya", Ισπανικό Μορφωτικό Ίδρυμα, Αθήνα

1986, "Προσωπογραφίες Ελλήνων λογοτεχνών στην Εθνική Πινακοθήκη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1986, "Παράδοση και Πρωτοπορία στην Ελληνική Τέχνη", Helexpro-ΔΕΘ, Θεσσαλονίκη

1986, "Έκφραση 1986", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1986, "Ομαδική Έκθεση Ζωγραφικής Συνεργατών", Γκαλερί Ειρμός, Θεσσαλονίκη

1987, "Σχολή Καλών Τεχνών - 150 Χρόνια", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

- 1987, "Χαρακτική στον πόλεμο του '40, στην Κατοχή και στην Αντίσταση",
Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1987, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτικής", Γκαλερί ΑΔ, Αθήνα
- 1987, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1987, "Το Εργαστήριο του Κεφαλληνού", Γκαλερί Πλειάδες, Αθήνα
- 1987, "Μικρά έργα τέχνης", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
- 1987, "Ζωγραφική Υπαίθρου - Νησιά", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
- 1987, "Παράδοση και Πρωτοπορία στην Ελληνική Τέχνη του 20ου Αιώνα",
Ζάκυνθος
- 1987, "Έκθεση της Ένωσης Ελλήνων Χαρακτών", Θέατρο Κολλεγίου Αθηνών,
Ψυχικό
- 1987, "Έκθεση της Ένωσης Ελλήνων Χαρακτών", Πνευματικό Κέντρο Αγίας
Παρασκευής, Αγία Παρασκευή
- 1987, "Ο Έρωτας στη Νεοελληνική Ζωγραφική", Σταφιδαποθήκες Barry,
Πάτρα
- 1988, "Ελληνική Χαρακτική", Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης,
Θεσσαλονίκη
- 1988, "10 πορεία στη σύγχρονη ελληνική τέχνη", Αίθουσα Τέχνης Ηρακλείου,
Ηράκλειο, Κρήτη
- 1988, "Έργα-Γεγονότα", για τα 70 χρόνια του ΚΚΕ, Πνευματικό Κέντρο Δήμου
Αθηναίων-Κτήριο Κωστής Παλαμάς, Αθήνα
- 1988, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1988, "Καλοκαιρινά τοπία", Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Πειραιάς
- 1988, "Καράβια", Γκαλερί της Έρσης, Αθήνα
- 1988, "Το 21 από Έλληνες χαρακτες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

- 1988, "Υλικά και τεχνική στη χαρακτική", Κέντρο Γραμμάτων και Τεχνών
Αποψη, Αθήνα
- 1988, "Νεοελληνική Τέχνη: Απολογισμός μιας Συλλογής 1975-1987", Εθνική
Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1988, "Ελληνική Μεταπολεμική Χαρακτική", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο
Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1988, "Πρώτη Μεσογειακή Μπιενάλε Χαρακτικής", Ξενοδοχεία Ελούντα
Μπητς, Αστήρ Παλάς Ελούντα, Ερμής, Ίστρον Μπέυ, Μιραμπέλλο, Άγιος
Νικόλαος, Κρήτη
- 1988, "Ελληνική Λιθογραφία", Λεόντειο Λύκειο, Αθήνα
- 1988, "Έκφραση 1988", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα
- 1988, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτικής", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά
- 1988, "Παράδοση και Πρωτοπορία στη Νεοελληνική Τέχνη", Παπαστράτειος
Δημοτική Βιβλιοθήκη & Αίθουσα Τέχνης Αγρινίου, Αγρίνιο
- 1988, "Δημοπρασία Έργων Τέχνης", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα
- 1988, "Δημοπρασία Έργων Τέχνης", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα
- 1989, "Θαλασσινές Εκφράσεις", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα
- 1989, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί της Έρσης, Αθήνα
- 1989, "Πειραιάς", Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Πειραιάς
- 1989, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1989, "Εικαστικός Περίπατος", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
- 1989, "Ελληνική Λιθογραφία", Γκαλερί Αργώ, Λευκωσία, Κύπρος
- 1989, "Έκθεση Χαρακτικής-Αφιέρωμα στη Βάσω Κατράκη", Βελλίδειο
Πολιτιστικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
- 1989, "Ζωγραφική Έκφραση '89", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1989, "Εκθεσις Ζωγραφικών Έργων Ελλήνων Δημιουργών του 19ου και 20ού Αιώνας", Αμαλία Art Gallery, Αθήνα

1990, "Ομαδική Έκθεση", Αετοπούλειο Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Χαλανδρίου, Χαλάνδρι

1990, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Πειραιάς

1990, "Αθήνα", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1990, "Καρνάγια", Γκαλερί της Έρσης, Αθήνα

1990, "Έλληνες Χαρακτες", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

1991, "Ομαδική Έκθεση", Χώρος Τέχνης Πινελιά, Αγία Παρασκευή

1991, "Το Λογοτεχνικό Περιοδικό Η Λέξη", Πινακοθήκη Περίδη, Γλυφάδα

1991, "Ομαδική Έκθεση", Πολεμικό Μουσείο, Αθήνα

1992, "Γυναίκα και Ζωγραφική", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1992, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Πινελιά, Αθήνα

1992, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1992, "Χαρακτικά από τη Συλλογή της Τέχνης Μακεδονικής Καλλιτεχνικής Εταιρείας", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

1992, "Καλοκαιρινό Σαλόνι '92", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1992, "Αίγινα '92", Πύργος Μάρκελου, Αίγινα

1993, "Art Athina 1 1993", Εκθεσιακό Κέντρο Αθηνών, Αθήνα, Ελλάδα

1993, "Η θάλασσα στην ελληνική ζωγραφική", Γκαλερί Ειρμός, Θεσσαλονίκη

1993, "Carving Exhibition", Allied Officers Club Afsouth Post, Νάπολη, Ιταλία

1993, "Εικόνες-Περιστατικά", Γκαλερί της Έρσης, Αθήνα

1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Μέγαρο ΧΑΝΘ, Θεσσαλονίκη

1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Κιλκίς

- 1994, "Gravures Helleniques Contemporaines", Korschthans Beim Engel, Λουξεμβούργο
- 1994, "Θάλασσες, Νησιά, Καράβια, Γοργόνες, Όστρακα", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
- 1994, "Καλοκαιρινό Σαλόνι '94", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1994, "Έκθεση Ελλήνων Χαρακτών από τη Συλλογή της "Τέχνης" Γενιές 1879-1897 και 1898-1922", Πολιτιστικό Κέντρο Δημοτικής Επιχείρησης Έδεσσας, Έδεσσα
- 1994, "Ομαδική Έκθεση", Χώρος Τέχνης Πεταλός, Γαλαξίδι - Μανουσάκια
- 1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1995, "40 Νεοέλληνες Ζωγράφοι από τη συλλογή Κώστα Ιωαννίδη", Αίθουσα Τέχνης Ερμούπολη, Ερμούπολη, Σύρος
- 1995, "Έλληνες Χαρακτές - Πρώτη Γενιά (1879 - 1897)", Πολιτιστικό Κέντρο Βορείου Ελλάδας της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, Θεσσαλονίκη
- 1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα
- 1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, Αθήνα
- 1996, "Έλληνες Ζωγράφοι 1954-1996", Πολιτιστικό Κέντρο Τέχνης Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο, Βόλος
- 1996, "Έκθεση Χαρακτικής - Αφιέρωμα στη Βάσω Κατράκη", Μουσείο Μαρίκα Κοτοπούλη, Αθήνα
- 1996, "Καλοκαιρινό Σαλόνι 1996", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1996, "20 χρόνια ελληνικής λιθογραφίας", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

- 1996, "Η Γυναίκα και ο κόσμος της στη νεοελληνική Τέχνη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1996, "Τρεις μαθητές του Κεφαλληνού", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1997, "Έλληνες ζωγράφοι 1954-1997", Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- 1997, "22 σημαντικοί εκπρόσωποι της νεοελληνικής χαρακτηριστικής", Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Αθήνα
- 1997, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αιγόκερως, Αθήνα
- 1997, "Εικαστική Διαδρομή '97: 34 Πρωτότυπα Έργα", Χώρος Τέχνης Εικαστικός Κύκλος, Αθήνα
- 1997, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1998, "Εικόνες της Θάλασσας-Σύγχρονοι Έλληνες Δημιουργοί", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα
- 1998, "Επιλογή έργων από την Πινακοθήκη Σύγχρονης Τέχνης Αιτωλοακαρνανίας Χ.& Σ. Μοσχανδρέου Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα
- 1998, "Ανοιχτή Δημοπρασία", Διεθνές Κέντρο Εικαστικών Τεχνών Αέναον, Αθήνα
- 1999, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτητικής", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
- 1999, "Εικαστικές ματιές στον Πειραιά", Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Πειραιάς
- 1999, "Το Ψάρι και το Ψάρεμα - Νησιώτικα Τοπία", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1999, "Η Νεκρή Φύση στη Νεοελληνική Χαρακτητική", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1999, "Εικαστικές Προτάσεις", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1999, "Διαχρονική Τέχνη Ελλήνων Δημιουργών", Αρχιπέλαγος Πολιτιστικό Κέντρο, Αθήνα

1999, "Έργα τέχνης μικρών διαστάσεων", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

2000, "1η Τριενάλε Ελληνικής Χαρακτικής", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα

2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Δημοτικό Κέντρο Τεχνών Λευκωσίας, Λευκωσία, Κύπρος

2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2000, "Άναφορές στη θάλασσα και στη Θεσσαλονίκη", Αποθήκη β' Λιμανιού Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

2000, "Το λιμάνι του Πειραιά: Έκθεση ζωγραφικής στο πλαίσιο των Ποσειδωνίων", Μέγαρο ΟΛΠ, Πειραιάς

2000, "Δώδεκα και Μια Δάσκαλοι της Νεοελληνικής Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2001, "Οράματα και Δεσμά: Αλληγορίες της Φυλακής στη Νεοελληνική Τέχνη (1922-2002)", Κέντρο Τεχνών Δήμου Αθηναίων, Πάρκο Ελευθερίας, Αθήνα

2001, "Χαρακτικής ο Λόγος", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννιτών, Ιωάννινα

2002, "Υδρα: Εικαστικές Αποτυπώσεις, Έργα Ελλήνων Καλλιτεχνών του 20ού αιώνα", Ιστορικό Αρχείο-Μουσείο Υδρας, Υδρα

2002, "Μορφές και πρόσωπα", Πολιτιστικό Κέντρο ΜΙΕΤ Θεσσαλονίκης (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης), Θεσσαλονίκη

2003, "Ελληνική Γλυπτική-Χαρακτική, Συλλογές Θόδωρου Χατζησάββα", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2003, "Έλληνες Χαρακτες στον 20ό αιώνα", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Μέγαρο Εϋνάρδου), Αθήνα

2003, "Τέχνη Πολιούχος-Πόλεις, Οικισμοί και Γειτονιές στην Ελληνική Ζωγραφική 19ος & 20ός αιώνας", Δημοτική Πινακοθήκη Ξάνθης, Ξάνθη

2003, "Έλληνες Χαρακτες στον Εικοστό Αιώνα", Χώρος Τέχνης 8, Ρέθυμνο, Κρήτη

2003, "Χαρακτική 2003: Σπουδαστικά και ώριμα χρόνια", Κέντρο Χαρακτικής Δήμου Νεάπολης, Νεάπολη, Θεσσαλονίκη

2003, "Υδρα: Δέκα Έλληνες Ζωγράφοι Εχάραξαν", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2003, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2003 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2003, "Έργα Τέχνης Μικρών Διαστάσεων", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

2003, "Τέχνη Πολιούχος-Πόλεις, Οικισμοί και Γειτονιές στην Ελληνική Ζωγραφική 19ος & 20ός αιώνας", Δημοτική Πινακοθήκη Ιωαννίνων, Ιωάννινα

2004, "Διδάσκοντας την τέχνη. Η ιστορία της ΑΣΚΤ μέσα από το έργο των δασκάλων της 1840-1974", Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών (Το εργοστάσιο), Αθήνα

2004, "90 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής 1914-2004 & Λήδα και Κύκνος. Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Δημοτική Πινακοθήκη Ψυχικού, Ψυχικό

2004, "Διδάσκοντας την Τέχνη. Η ιστορία της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών μέσα από το έργο των δασκάλων της 1840-1974", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

2004, "Έκθεση Ελλήνων Χαρακτών", Αίθουσα Εμπορικού Συλλόγου Αμαλιάδας (Πλατεία Ανεμόμυλου), Αμαλιάδα

2004, "Ελληνική Τέχνη 19ου&20ού Αιώνα. Μέρος Α': Ζωγραφική και Γλυπτική", Ξενοδοχείο N. J. V. Plaza, Αθήνα

2005, "Η Συλλογή της Alpha Bank, Ζωγραφική-Χαρακτική-Γλυπτική",
Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Αθήνα

2005, "Εικαστικοί τονισμοί", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

2005, "Λιμάνια του Ελληνισμού. Η Ελληνική Λιμενογραφία", Αποθήκη Β1,
Λιμάνι, Θεσσαλονίκη

2005, "Ο Δάσκαλος Γ. Κεφαλληνός & Τριάντα Δύο Μαθητές του",
Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2005, "35 Χρόνια Γκαλερί Αργώ 1970-2005: Επετειακή Έκθεση Α'", Γκαλερί
Αργώ, Αθήνα

2006, "Αστικά τοπία", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2006, "Η Συλλογή της Alpha Bank: Ελληνική Τέχνη από το 1920 έως σήμερα",
Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

2006, "Ελληνική ζωγραφική του 20ού αιώνα από τη Συλλογή του Κώστα
Ιωαννίδη-Το οδοιπορικό ενός συλλέκτη", Δημοτική Πινακοθήκη Χανίων,
Χανιά, Κρήτη

2006, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

2006, "Θαλασσινά θέματα (και άλλα τινά)", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

2006, "Πρωτοπόροι & Δάσκαλοι της Νεοελληνικής Χαρακτικής", Πινακοθήκη
Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2006, "Μεγάλοι Δημιουργοί στον Εικαστικό Κύκλο", Χώρος Τέχνης Εικαστικός
Κύκλος, Αθήνα

2007, "Το Άγιον Όρος στην ελληνική τέχνη", Πολιτιστικό Κέντρο
Θεσσαλονίκης του Μ.Ι.Ε.Τ., Θεσσαλονίκη

2007, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αιγόκερως, Αθήνα

2007, "Νέα Αποκτήματα Ζωγραφικής και Χαρακτικής", Πινακοθήκη Σύγχρονης Τέχνης Αιτωλοακαρνανίας Χρήστου & Σοφίας Μοσχανδρέου, Μεσολόγγι

2007, "Έργα Τέχνης Μικρών Διαστάσεων", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

2007, "Ελληνική Ζωγραφική του 19ου και 20ού αιώνα στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών", Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, Αθήνα

2008, Χαρακτικά από τον Πόλεμο του '40, την Κατοχή και την Αντίσταση, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Δήμος Μεσσήνης

2008, "Κέντρο Χαρακτικής Αθηνών Pandolfini-Σιατερλή. Η ιστορία ενός Εργαστηρίου", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2008, "Το Άγιον Όρος στην Ελληνική Τέχνη", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Μέγαρο Εϋνάρδου), Αθήνα

2008, "Η Ανθρώπινη Μορφή στην Τέχνη", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Γκάζι, Αθήνα

2008, "Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2008, "Silent Dialogues: Multimedia Portraits Throughout Time", Αμερικάνικο Κολλέγιο Ελλάδος (ACG ART), Αγία Παρασκευή

2008, "Το Άγιον Όρος στην Ελληνική Τέχνη", Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα, Λάρισα

2008, "Αφιέρωμα στην ελληνική χαρακτική", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου (Μεσαιωνική Πόλη Πλ. Σύμης), Ρόδος

2009, "Πρωτοπόροι-Δάσκαλοι και χαρακτες του 20ού αιώνα", Δημοτική Πινακοθήκη Πειραιά, Πειραιάς

2009, "Η Ανθρώπινη Μορφή Στην Τέχνη", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2009, "Δάσκαλοι και Μαθητές. Μια σχέση ανταπόδοσης", Γκαλερί Ειρμός, Αίθουσα Τέχνης Metamorfosis, Θεσσαλονίκη

2009, "Τι είναι χαρακτηριστικό;", Γκαλερί Κέννεντυ (Ελληνοαμερικανική Ένωση), Αθήνα

2009, "Εν τυπώσεις επί χάρτου", Δημοτική Πινακοθήκη Πειραιά, Πειραιάς

2009, "Η νεοελληνική τοπιογραφία από τον 18ο έως τον 21ο αιώνα: Όραμα, εμπειρία και ανάπλαση του χώρου", Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Βασίλη και Μαρίνας Θεοχαράκη, Αθήνα

2009, "1ο Φεστιβάλ Χαρακτηκής Αθηνών", Διάφοροι Χώροι της Αθήνας, Αθήνα, Ελλάδα

2009, "100 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτηκής (1909-2009). Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη

2009, "Έλληνες Εχάραξαν", Γκαλερί της Έρσης, Αθήνα

2009, "Ελληνική Τέχνη - 19ος και 20ός αιώνας από τις συλλογές της Δημοτικής Πινακοθήκης Ιωαννίνων", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

2009, "Το Περιστέρι - Η Γυναίκα και οι Συμβολισμοί του", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτηκής, Π. Ψυχικό

2010, "Νεοελληνική Τέχνη Από Τη Συλλογή Του Γιώργου Κητή", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη

2010, "Έλληνες ζωγράφοι από τη συλλογή της Εθνικής Τράπεζας", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Αρχαιολογικό Μουσείο, Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών ΑΠΘ, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη

2010, "Η Γυναίκα ως Μούσα 1900-1950", Μουσείο Herakleidon, Experience in Visual Arts, Αθήνα

2010, "Η Απεικόνιση του Προσώπου", Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης του Μ.Ι.Ε.Τ., Θεσσαλονίκη

2010, "Έργα Τέχνης Μικρών Διαστάσεων", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

2010, "Λογοτέχνες και Καλλιτέχνες στα Αναγνωστικά 1860-1960", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα

2011, "Έλληνες ζωγράφοι στα ημερολόγια της ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ 1956-2009", Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα

2011, "Τα καλοκαιρινά", Αίθουσα Τέχνης Έψιλον, Θεσσαλονίκη

2012, "Από τις συλλογές του Ιδρύματος Α.Γ. Λεβέντη/From the collections of the A.G. Leventis Foundation", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2014, "Έκθεση Ελληνικής Χαρακτικής από τη Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", 12 Star Gallery, Europe House, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

2014, "Δάσκαλοι Καλλιτέχνες - Από τις Συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης", Παλιό Σχολείο του Κάστρου, Σίφνος

2016, "100 Χρόνια Ελληνικής Χαρακτικής από τη Συλλογή Χρήστου και Πόλλυς Κολλιαλή", Σισμανόγλειο Μέγαρο, Κωνσταντινούπολη, Τουρκία

2016, "Η Συλλογή της Alpha Bank Ελληνική Τέχνη από το 1950 έως Σήμερα", Μουσείο Νεοελληνικής Τέχνης Δήμου Ρόδου (Νέα Πτέρυγα του Νεστοριδείου Μελάθρου), Ρόδος

2016, "Η Συλλογή της Alpha Bank Ελληνική Τέχνη από το 1950 έως Σήμερα", Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Κρήτης, Ρέθυμνο, Κρήτη

2017, "Η Συλλογή της Alpha Bank: Ελληνική Τέχνη από το 1950 έως Σήμερα",
Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσιόγρα, Λάρισα ¹⁷⁶

Ο Χρήστος Δαγκλής, Ιωάννινα, 1916 – Αθήνα, 1991

Βιογραφικά στοιχεία του καλλιτέχνη

Ο χαράκτης, ζωγράφος Χρήστος Δαγκλής (**φωτο. 79.**) γεννήθηκε ένα Σάββατο, Μάιο μήνα του 1916 στα Ιωάννινα και απεβίωσε το 1991 στην Αθήνα. Το 1931 ο πατέρας του εκλέχθηκε αιρετός σύμβουλος δημοτικής εκπαίδευσης για το Υπουργείο Παιδείας, εκεί γνωρίστηκε με τον κ. Ηλιάδη, διευθυντή της Σιβιτανιδείου Σχολής. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε έναυσμα για την εγγραφή του καλλιτέχνη στην Σχολή. Το 1932 έδωσε εξετάσεις και πέρασε στο προκαταρκτικό, ενώ αργότερα φοίτησε στο τμήμα Διακόσμησης της Σιβιτανιδείου. Στην αυτοβιογραφία του αναφέρει, πως εκεί συνδέθηκε φιλικά στενά με τον Νίκο Καλογερόπουλο. Παρακολουθούσαν μαζί τις εκθέσεις εκείνης της εποχής, συζητούσαν για θέματα κοινωνικά και ιδεολογικά, που τους απασχολούσαν. Στην Σχολή διδάχτηκαν να σχεδιάζουν και να ζωγραφίζουν από τον καθηγητή Ελευθέρου Σχεδίου κ. Κατζίκη. Μελετούσαν ένα κλαδί κισσού, ένα λουλούδι, μια κληματόβεργα και

---

¹⁷⁶ Βάση δεδομένων Ινστιτούτου Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης <http://dp.iset.gr> Καλλιτέχνες 1/5/2018.

μάθαιναν να αναπτύσσουν, βάση αυτών, ολόκληρη διακοσμητική πρόταση διατηρώντας την αυθεντικότητα του χαρακτήρα των αντικειμένων που χρησιμοποιούσαν. Πήραν το πτυχίο της διακοσμητικής μόνο οι δύο τους¹⁷⁷. Αργότερα αποφάσισαν και έδωσαν εξετάσεις στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών. Ο Δαγκλής στην Προκαταρκτική παρακολούθησε στο εργαστήριο του Μαθιόπουλου. Σπούδασε στην ΑΣΚΤ από το 1938 μέχρι το 1942. Διδάχθηκε ζωγραφική στο εργαστήριο του Παρθένη και χαρακτική στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού.

Εντάχθηκε στις αριστερές πολιτικές δυνάμεις, που είχαν οργανωθεί στην Ο.Κ.Ν.Ε. (Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδας) και παράλληλα με τις σπουδές του, μαχόταν για την ανατροπή της δικτατορίας του Μεταξά. Όταν κηρύχθηκε ο πόλεμος από την Ιταλία, στο Εργαστήριο του Γ. Κεφαλληνού, με απόφαση του ίδιου του δασκάλου, φτιάχνουν πολιτικές αφίσες μέχρι όμως να διαλυθεί το Εργαστήριο, αιτία αποτέλεσε η προσπάθεια μερικών παραγόντων να προσληφθούν οι ευνοούμενοί τους, ώστε να αποφύγουν το μέτωπο. Έτσι οι πρώτες αφίσες που φιλοτεχνήθηκαν στο Εργαστήριο αποτέλεσαν και τις τελευταίες.

Ο Δαγκλής εκείνη την εποχή στάλθηκε στρατιώτης στην Κορακιάνα της Κέρκυρας, όπου ήταν ουλαμός βαθμοφόρων, πριν τελειώσει όμως η εκπαίδευσή του, μπήκε και η Γερμανία στον πόλεμο. Έπεσε η Κέρκυρα και έφυγε αναγκαστικά μέσω Λευκίμης στη Λευκάδα και στην συνέχεια στο Ξηρόμερο, στην Πρέβεζα και στα Ιωάννινα. Εκεί ανασυγκρότησαν το γραφείο της Περιοχής της Ηπείρου του ΚΚΕ οι εξής : ο Χρήστος Δαγκλής, ο Βασίλης Κασής, ο Γιώργος Ζάγκλης, ο Σκάλτσας από τη Τζέλοβα (σκοτώθηκε

---

¹⁷⁷ Χρήστος Δαγκλής 1938-1988, Δήμος Ιωαννίνων, 1994, (Α έκδοση Φεβρουάριος 1989), σ. 254.

αργότερα από τους Ιταλούς) και ένας εργάτης¹⁷⁸. Παράλληλα, με την συμμετοχή του Μενέλαου Πέτρου και του Τάσου Φωτιάδη αποφάσισαν να οργάνωσαν τον λαό σε ένα κοινό μέτωπο, το «Ελληνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο», όπως το ονόμασαν σε κάποια συνεδρίαση. Αργότερα εξέδωσαν την πρώτη εφημερίδα, την οποία ονόμασαν «Αγωνιστή». Η εμβληματική φράση, που τους ενέπνευσε προερχόταν από το ποίημα του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη με τον τίτλο:

«Φωτεινός ο Ζευγολάτης»

« Πάρ' ένα σβώλο, Μήτρο, και διώξ' εκείνα τα σκυλιά, που μου χαλούν το φυτό¹⁷⁹» [...]

Το 1942 ο Δαγκλής επέστρεψε στην Αθήνα κατόπιν γράμματος που έλαβε από τον δάσκαλό του τον Κεφαλληνό. Του ζητούσε να συνεχίσει τις σπουδές του και να δώσει εξετάσεις για το δίπλωμα. Πλησίαζε Ιούνιος όμως και οι Ιταλοί συνέλαβαν δύο φίλους του Δαγκλή. Από την οργάνωση τον ειδοποίησαν να κρυφτεί και να σταματήσει να πηγαίνει στα μέρη που σύχναζε είτε στην Σχολή, είτε στο σπίτι του. Όλο εκείνο το διάστημα ήταν μέλος της ΕΠΙΟΝ εφόσον η ΟΚΝΕ είχε διαλυθεί. Παράλληλα εργαζόταν για την οργάνωση και χάραζε ένσημα και άλλο παράνομο υλικό. Πρόλαβε και τελείωσε την εκτύπωση του λευκώματος «Παγώνι» μαζί με τον Κεφαλληνό¹⁸⁰, που ήταν γραμμένο από τον Ζαχαρία Παπαντωνίου και χαραγμένο από τον ίδιο τον δάσκαλό του. Στις 22 Μαΐου του 1944 τον συνέλαβαν μαζί με την Αριάδνη Χριστοπούλου και τον Γιώργο

---

¹⁷⁸ Χρίστος Δαγκλής 1938-1988, Δήμος Ιωαννίνων, 1994, (Α έκδοση Φεβρουάριος 1989), σ. 254.

¹⁷⁹ Χρίστος Δαγκλής 1938-1988, Δήμος Ιωαννίνων, 1994, (Α έκδοση Φεβρουάριος 1989), σ. 254.

¹⁸⁰ Χρίστος Δαγκλής 1938-1988, Δήμος Ιωαννίνων, 1994, (Α έκδοση Φεβρουάριος 1989), σ. 254.

Θεοφανόπουλο. Κρατήθηκε από τα Τάγματα ασφαλείας στο Γουδί και ειδικότερα στον θάλαμο μελλοθανάτων μέχρι την απελευθέρωση. Ύστερα από τέσσερις μήνες βγήκε μετά από τις ενέργειες της Αλέκας Παϊζή προς στον Διοικητή Ντάκο. Τον Δεκέμβριο του '44 ο Δαγκλής συμμετείχε στην τοπική οργάνωση του ΕΑΜ. Υπήρξε ενεργό μέλος σε αντιστασιακές ομάδες καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου. Μετά την απελευθέρωση συνεχίζει να χαράζει και να ζωγραφίζει έντυπα για τις ανάγκες της αριστεράς.

Το 1945 μαθαίνει πως το όνομά του βρίσκεται στον κατάλογο με τις υποτροφίες από το Γαλλικό Ινστιτούτο, για να συνεχίσει τις σπουδές του στην Γαλλία, και ειδικότερα στο Παρίσι, η ευκαιρία ωστόσο είχε χαθεί. Το 1946 συλλαμβάνεται στα Γιάννενα και τον στέλνουν εξορία στα νησιά του Αιγαίου: στον Εύδηλο Ικαρίας, στο Μούδρο της Λήμνου, στο Μακρονήσι, μετά μεταφέρθηκε στο Β' ΕΤΟ όπως ονόμαζαν το δεύτερο τάγμα Μακρονήσου και στην απομόνωση τον Έβδομο Λόχο, που οι εξόριστοι ονόμαζαν το «Σύρμα». Αργότερα με τα γεγονότα της Κορέας μεταφέρθηκε μαζί με άλλους στον Αη Στράτη, εκεί γίνεται η μονιμότερη παραμονή του, ενώ αφέθηκε ελεύθερος το 1956 ύστερα από ενέργειες της Μαρίας Πανοπούλου-Γκίκα στον τότε υπουργό Δημοσίας Τάξεως. Η συγκεκριμένη «απόλυσή» του έφερε την ένδειξη «άδεια» και συνεπώς έπρεπε να μην φύγει από την Αθήνα και να δίνει το παρόν στην Ασφάλεια. Η κατάσταση αυτή έληξε έπειτα από έφεση που άσκησε στην δευτεροβάθμια επιτροπή ασφαλείας. Το 1961 νυμφεύεται με την ηθοποιό και τραγουδίστρια Φραντζέσκα Ιακωβίδου¹⁸¹ και έφυγαν αμέσως για την Ρώμη και το Παρίσι,

---

¹⁸¹ *1η Τριεννάλε Ελληνικής Χαρακτικής*, Δήμος Γλυφάδας, Δημοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης και Πολιτισμού Γλυφάδας, Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, Πινακοθήκη Περίδη, 11 Δεκεμβρίου 2000-20 Ιανουαρίου 2001, σ. 9.

έτσι ήρθε σε επαφή με την καλλιτεχνική δημιουργία της Ευρώπης. Στα πέτρινα χρόνια της εξορίας, στα χρονικά διαστήματα, που υπήρχε κάποια ανάπαυλα από τα καψόνια, επιδόθηκε ιδιαίτερα στο σχέδιο και την υδατογραφία. Κατάφερε να βγάλει και να διασώσει τα έργα του από τους ελέγχους, μετερχόμενος αρκετά τεχνάσματα, ώστε να μην γίνει αντιληπτός. Μάλιστα με τον Κώστα Κουλουφάκο είχαν δημιουργήσει ολόκληρο σύστημα προστασίας και διαφυγής των έργων τους. Στην αρχή τα μέσα που διέθετε για να δουλέψει ήταν ακουαρέλες, σινικό μελάνι και λίγα λάδια, τα οποία δεν μπορούσε όμως να χρησιμοποιήσει καθώς δεν είχε μουσαμάδες. Τα πινέλα, το χαρτί και τα χρώματα, του τα προμήθευσε ένας καπετάνιος καϊκιού, όταν χρειάστηκε να γίνει καθαρισμός και συντήρηση του τέμπλου της εκκλησίας Βασιλικού ρυθμού, του Μούδρου, μακριά πάντα από την αντίληψη και τα πιθανά βλέμματα των κρατούντων. Είχαν αναλάβει να βάψουν την εκκλησία και να αναδείξουν την όμορφη κατασκευή της από πωρόλιθο. Όλα αυτά γινόντουσαν με σκοπό να έχουν ένα παράθυρο επικοινωνίας με τον έξω κόσμο, όπως αναφέρει ο ίδιος¹⁸². Αρκετά αργότερα στον Άη Στράτη του έστειλαν οι δικοί του εργαλεία χαρακτηριστικής. Έτσι χάραξε σχέδια, που χρησιμοποιήθηκαν για Πασχαλιάτικες και Χριστουγεννιάτικες κάρτες. Έδειξε μάλιστα και σε νέους στο στρατόπεδο πως γινόταν η τέχνη της χάραξης. Για την εκτύπωση χρησιμοποιούσαν τυπογραφικό μελάνι και κυλίνδρους ντυμένους με σαμπρέλα ποδηλάτου, που ήταν φτιαγμένοι στον τόρνο.

Τα χρόνια 1950 με 1952 ασχολείται κυρίως με την κατασκευή σκηνικών και κοστουμιών για τα έργα που έπαιζαν στην εξορία γνωστοί

---

¹⁸² Χρίστος Δαγκλής 1938-1988, Δήμος Ιωαννίνων, 1994, (Α έκδοση Φεβρουάριος 1989), σ.256.

καλλιτέχνες. Φιλοτεχνεί σκηνικά και κοστούμια για τις παραστάσεις εξορίστων εκλεκτών στελεχών του θεάτρου όπως των: Μ. Κατράκη, Τζ. Καρούσου, Γ. Γιολλάση, Κ. Μπαλαδήμα, καθώς και του λογοτεχνικού και πνευματικού κόσμου, όπως οι εξής: Γ. Ρίτσος, Τ. Λειβαδίτης, Μ. Λουντέμης, Δ. Φωτιάδης, Φ. Ανωγειανάκης. Εργάστηκε και για τα εξής έργα: «Βαβυλωνία», «Πέρσες», «Οθέλλος».

Το 1961 ταξίδεψε στην Ρώμη και στο Παρίσι, ενώ επέστρεψε στην Ελλάδα το 1974 μετά τα χρόνια της δικτατορίας¹⁸³, με την μεταπολίτευση. Όλο εκείνο το διάστημα ασχολήθηκε κυρίως με το σχέδιο (χρησιμοποιώντας μελάνια), την υδατογραφία, την χαρακτική και λιγότερο με την ελαιογραφία. Ήταν μέλος του Επιμελητηρίου Εικαστικών Τεχνών Ελλάδας.

Η καλλιτεχνική δημιουργία του

Η καλλιτεχνική δημιουργία του άπτεται της οπτικής πραγματικότητας. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του καλλιτέχνη αποτελεί πως λειτουργεί διαφορετικά ως ζωγράφος και διαφορετικά ως χαράκτης, έτσι διαλέγει ξεχωριστό μορφοπλαστικό λεξιλόγιο για να εκφραστεί. Στα σχέδια και στα χαρακτικά του μένει περισσότερο πιστός στην ανθρώπινη φιγούρα και σε σκηνές από την καθημερινή ζωή των εξορίστων, κινείται δηλαδή στα πλαίσια του ρεαλισμού (**εικ. 55.**). Στις υδατογραφίες και στα μελάνια του, προσανατολίζεται περισσότερο προς τον φυσικό χώρο, εμπνέεται ιδιαίτερα από τα τοπία των νησιών, ενώ εστιάζει στα σχήματα, στους συνδυασμούς

---

¹⁸³ Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών, επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, εκδόσεις Μέλισσα, Τόμος 1, Αθήνα, 1997, σ. 335.

του άσπρου και του μαύρου, δημιουργώντας παράλληλα ονειρικές συνθέσεις επιτυγχάνοντας έναν ατμοσφαιρικό χαρακτήρα με την ιδιαίτερη χρήση του φωτός. Οι υδατογραφίες του διατηρούν μια ποιητική διάθεση, η χρωματική του παλέτα σε αυτές είναι διαυγής, οι ακουαρέλες του έχουν περισσότερο ιμπρεσιονιστική ροπή και προεκτάσεις. Το νερό στα χέρια του γίνεται υλικό όπως το χρώμα. Οι εναλλαγές των σκοτεινών διαβαθμίσεων του χρώματος με τις φωτεινές διαβαθμίσεις, διαμορφώνονται ανάλογα με την πυκνότερη ή αραιότερη σύσταση του υλικού. Δουλεύει την υδατογραφία κυρίως με τους όρους που συναντάμε συνήθως στο λάδι, δηλαδή επιτυγχάνει την πλαστικότητα, την κίνηση του χώρου, την υφή της μάζας, του όγκου αλλά και της ατμόσφαιρας χωρίς όμως να χάνεται η μαγεία της ρευστής ύλης. Το αποτέλεσμα εκπέμπει μια συγκρατημένη ευαισθησία χωρίς τίποτα το γλυκερό ή το υπερβολικό. Οι μεγάλων διαστάσεων μαυρόασπρες συνθέσεις του, κάποιες μάλιστα (100 x 150 εκ.) διακρίνονται για την αυστηρότητα των όγκων, του χρώματος και την καθαρότητα της γραμμής. Το αποτέλεσμα του μαυρόασπρου στα έργα του δύναται να αντανακλά την διαύγεια του ελληνικού φωτός ενώ αυτό διαχέεται στο τοπίο.

Τα έγχρωμα τοπία του είναι ρομαντικά φορτισμένα με δραματικούς συχνά φωτισμούς, που προμηνύουν μια ενδεχόμενη θύελλα, όπως εκείνα με την κόκκινη δύση. Η χρωματική έντασή τους διαβαθμίζεται, ωστόσο διατηρεί όλη την ποιότητά της και στους πιο ανεβασμένους τόνους. Ο καλλιτέχνης δουλεύει το χρώμα σε μεγάλες κηλίδες, οι οποίες απλώνονται και σχηματίζουν τα εναρμονισμένα χρωματικά περάσματά του, εφόσον οι διαβαθμίσεις του υλικού βάρους της φόρμας σε συσχετισμό με το φως δημιουργούν την πλασματική σύσταση του αποτελέσματος. Στα λάδια του

περισσότερο προσεγγίζει την διαχείριση των θεμάτων του, όπως και στις υδατογραφίες του, με την σχηματοποίηση των όγκων μέσα στον χώρο.

Το εξπρεσιονιστικό λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί στα σχέδια και στα χαρακτηριστικά, τον βοηθά να εκφράσει τα βιώματά του, από τα πέτρινα χρόνια της εξορίας, διατηρώντας μια ενσυνείδητη ανησυχία. Ταγωνιώδη θέματα και ο ρόλος του μαύρου χρώματος είναι κυρίαρχος **(εικ.54.)**. Οι γραμμές πότε πιο έντονες πότε πιο αχνές συγκροτούνται σε τονικές φόρμες, διαπλέκονται και δημιουργούν είτε ένα πρόσωπο, είτε μια φιγούρα. Συχνά, ζωγραφίζει τα ίδια πρόσωπα με διαφορετικό τρόπο, καθώς δεν ενδιαφέρεται μόνο για την αποτύπωση της ομοιότητας, που έχει αποδείξει πως όταν θέλει την επιτυγχάνει με απόλυτη πιστότητα, αλλά εστιάζει κυρίως στο να αναδείξει τα βαθύτερα χαρακτηριστικά και τις ψυχικές τάσεις των απεικονιζομένων. Αποτυπώνει την ψυχική τους κατάσταση, τα συναισθήματά τους, την αξιοπρέπεια, την γαλήνη, την στωική υπομονή, την καρτερικότητα¹⁸⁴.

Οι εικόνες που δημιούργησε ο Δαγκλής κρύβουν την αλήθεια μέσα τους, η οποία τους προσδίδει διαχρονικότητα. Σε αρκετά σχέδια, πορτραίτα κυρίως, παρουσιάζεται η ζωή των πατριωτών στα νησιά της εξορίας. Αυτές οι μαρτυρίες διοχετεύτηκαν παράνομα, ώστε να γίνουν βιβλίο, καθώς απαγορευόταν να σχεδιάζουν στην εξορία. Το φως στα έργα του λειτουργεί έντονα ως συγκινησιακό στοιχείο. Το πάθος για την καθαρότητα, την διαύγεια, η ικανότητα της σύνθεσης και εκείνη της χρήσης της αντίθεσης, επιβεβαιώνονται διαδοχικά μέσα από την σειρά των ξυλογραφιών του. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα τοπία που ενεπνεύστηκε από την περιοχή κοντά από την γενέτειρά του τα Ιωάννινα **(εικ. 56.)**.

---

¹⁸⁴ Χρίστος Δαγκλής 1938-1988, Δήμος Ιωαννίνων, 1994, (Α έκδοση Φεβρουάριος 1989), σ.23.

Ειδικότερα το έντονο άσπρο και το έντονο μαύρο επιτρέπουν την απογύμνωση του πόνου, την απόδειξη της μαρτυρίας. Το άσπρο γίνεται ακόμα πιο λευκό χωρίς την προσθήκη υλικών, μόνο με την εκμετάλλευση των αντιθέσεων. Ένα συγκινητικό θέμα, που πραγματεύτηκε μεταξύ άλλων, ήταν το προφίλ ενός συνδικαλιστή που είχε πεθάνει στην εξορία. Ο θάνατος, η ζωή, οι ψαράδες ήταν μερικά ακόμα θέματα που τον απασχόλησαν. Σε ένα άλλο έργο δύο άνθρωποι είναι καθισμένοι ο ένας δίπλα στον άλλο, ο καλλιτέχνης επιλέγει να δείξει μόνο τις πλάτες τους, φαίνονται να επικοινωνούν με την σιωπή, οι λέξεις είναι περιττές. Ο Γιάννης Ρίτσος γράφει: «Σιωπή. Οι λαοί περνούν σηκώνοντας στους ώμους τους το τεράστιο φέρετρο του Μπελογιάννη». Με αυτόν τον τρόπο χαιρετίζει ο ποιητής τον Νίκο Μπελογιάννη. Ο Δαγκλής ως φόρος τιμής δημιουργεί αντίστοιχα ένα έργο λιτό αλλά δυνατό παράλληλα, που φανερώνει ψυχική φόρτιση.

Οι υδατογραφίες του αντίθετα είναι λουσμένες στο φως. Τα τοπία του ονειρικά, με έντονες εκρήξεις χρώματος. Είναι εμφανής η επιρροή που δέχτηκε από τον δάσκαλό του Παρθένη. Στις πρώτες του ακουαρέλες από τα Ιωάννινα το σχέδιο παίζει σημαντικό ρόλο. Το χρώμα ρευστό και διαυγές συμπληρώνει το σχέδιο που κυριαρχεί στην παραστατική και πλαστική συγκεκριμενοποίηση του τοπίου. Η ένταση των έργων του αντικατοπτρίζει την διαύγεια του τοπίου, την καθαρότητα της ελληνικής ατμόσφαιρας.

Ο ίδιος ο καλλιτέχνης στην αυτοβιογραφία του αναφέρει πως η Ρώμη δεν τον ξάφνιασε τόσο με το όποιο ενδιαφέρον του προκάλεσε το ιστορικό κέντρο της πόλης, μπόρεσε να εργαστεί και δημιούργησε μια σειρά από ακουαρέλες, σχέδια και μελάνια. Σε αντίθεση με το Παρίσι το οποίο τον εντυπωσίασε. Τα πολλά μουσεία, οι γκαλερί, οι συνεχείς καθημερινές παρουσιάσεις των εκθέσεων του κέντρισαν την προσοχή. Στην αρχή ένιωθε

σαν μουδιασμένος προσπαθούσε να δουλέψει αλλά πίστευε πως τα έργα του έβγαιναν «στεγνά». Τους τρεις πρώτους μήνες περπατούσε, έβλεπε, διάβαζε, ώσπου ένα απόγευμα στις όχθες του Σηκουάνα όταν το φως χανόταν σιγά σιγά, τα πράγματα μετατρέπονταν σε φόρμες και οι λεπτομέρειες εξαφανίζονταν. Από εκείνη την στιγμή σταμάτησε να εστιάζει στο γράψιμο του σχεδίου και αφέθηκε στο χρώμα και την φόρμα¹⁸⁵.

Στις ακουαρέλες της Ρώμης το χρώμα είναι θερμό και υλικό, με έντονο φως. Προσεγγίζει την ατμόσφαιρα του Παρισιού με χρώμα διάφανο, τονικό, με κλίση στα πνευματικότερα ψυχρά. Η ύλη φαίνεται να παίρνει την μορφή της ατμόσφαιρας, παρά να γίνεται η ατμόσφαιρα ύλη. Η φόρμα αναδύεται μέσα από το χρώμα και την διαφορετικότητα των πυκνώσεων και των τόνων του ίδιου του χρώματος, που υπαγορεύει στην ακρίβειά του την σύνθεση. Ο καλλιτέχνης επιτυγχάνει με τις εναλλαγές των σκοτεινών και φωτεινών διαβαθμίσεων του χρώματος, που εξαρτάται από την πυκνότερη ή αραιότερη σύσταση και τις κλιμακώσεις στο χαρτί, το αποτέλεσμα της πλαστικότητας, της κίνησης στον χώρο, την υφή μάζας, το φως, την δημιουργία ατμόσφαιρας στα τοπία του. Έτσι η μορφοποίηση και η σύνθεση ακολουθούν μια λιτότητα αντίστοιχη της πνευματικότητας της γοητείας, που ασκεί το γαλλικό τοπίο. Εκφραστικός φορέας της πλαστικότητας της φόρμας αναλαμβάνει το ίδιο το χρώμα.

Τα νησιώτικα ελληνικά τοπία μαρτυρούν την ευαισθησία του. Η δύναμη της ματιάς του εναρμονίζεται απόλυτα με αυτούς τους τόπους. Επανέρχεται στα ίδια τοπία που δούλεψε στην αρχή και αντιμετωπίζει το χρώμα ως ιδιότητα συνδεδεμένη άρρηκτα με τη ζωγραφικότητα των μορφών,

---

¹⁸⁵ Χρίστος Δαγκλής 1938-1988, Δήμος Ιωαννίνων, 1994, (Α έκδοση Φεβρουάριος 1989), σ.257.

που οδηγεί στην πνευματικότητα και την ευαισθησία. Δεν περιορίζεται μόνο στην ποιότητα της τεχνικής και των εκφραστικών του κατακτήσεων, ούτε αφέθηκε στην εύκολη λύση των εξωτερικών μορφικών αναζητήσεων. Ο Δαγκλής ένας υπερευαίσθητος καλλιτέχνης, μέσα από την συνειδησιακή του στάση και την ζωγραφική του, μεταφέρει την αντίστασή του σε ένα άδικο παρόν.

Η σαφήνεια της χαρακτηριστικής τον ακολουθεί και ενυπάρχει σε όλα τα υλικά τα οποία χρησιμοποιεί ώστε να εκφραστεί. Ο ίδιος ο καλλιτέχνης συνήθιζε να λέει πως «Δεν μπορείς να καταργήσεις το αντικείμενο, γιατί δεν μπορείς να ξεφύγεις από τη φύση να αρνηθείς την κοινωνική ζωή. Με τις αισθήσεις του ο καλλιτέχνης θα αντλεί την έμπνευσή του από εκεί που έχει δεχτεί τις συγκινήσεις του. Τη συγκίνηση θα του την δώσει η ζωή, ο κοινωνικός και ψυχικός βίος...¹⁸⁶». Το τοπίο για τον Δαγκλή ήταν ο τόπος, η φυσική συνέχεια του δικαιώματος της ύπαρξης, η ταύτισή του με το φυσικό περιβάλλον. Τα χαρακτηριστικά του ήταν απόσταγμα ευαισθησίας, τεχνικής δεινότητας και κατάθεσης ψυχής. Οι ανθρώπινες μορφές του διατηρούν την αξιοπρέπειά τους καθώς δεν θέλησε να απεικονίσει τον άνθρωπο βασανισμένο, ταλαιπωρημένο, αδικημένο. Είναι αυτή η ιδιαιτερότητα της ψυχικής δομής που μεταθέτει την ευθύνη της έννοιας της οικουμενικότητας στον προσανατολισμό του καλλιτέχνη.

---

¹⁸⁶ Χρίστος Δαγκλής 1938-1988, Δήμος Ιωαννίνων, 1994, (Α έκδοση Φεβρουάριος 1989), σ.257.

Μαρτυρίες συναγωνιστών του και πνευματικών ανθρώπων

Ο Κώστας Κουλουφάκος, αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων της εξορίας, αναφέρει πως εκτός από την σεμνότητα, την ακλόνητη πίστη του για έναν καλύτερο κόσμο, το σθένος και την παλικάριά που διέθετε ο καλλιτέχνης, εκείνο που τον έκανε να ξεχωρίζει ήταν η ικανότητά του να χαρίζει την ψυχή του. Ο Δαγκλής το επιτύγχανε αυτό αφενός με την εργατικότητα του, αφετέρου με την προσήλωσή του στις αρχές του, όλα αυτά τα μετουσίωνε μέσα από την τέχνη και τα έργα του. Τις ίδιες ανθρώπινες αξίες διατήρησε αργότερα και ως ελεύθερος καλλιτέχνης. Ο Κουλουφάκος είχε ζήσει πολλά χρόνια κοντά στον Δαγκλή, καθώς γνωρίστηκαν στο κρατητήριο και μετέπειτα βρέθηκαν μαζί στο στρατόπεδο του Μούδρου, τον κρύο χειμώνα του 1948-1949 και ακολούθως στην Μακρόνησο, στον «Δωδέκατο Κλωβό» του «πολιτικού σύρματος», μετά στο Δεύτερο Τάγμα και στον Άη-Στράτη. Ο συναγωνιστής του αναφέρει πως [...] «το έργο του Χρήστου Δαγκλή δεν είναι μόνο εικαστικό (Σχέδιο, Χαρακτική, Ζωγραφική). Είναι μαζί και ιστορικό (βιογραφικό πολλών ανθρώπων, καθώς κι αυτοβιογραφικό) και κριτικά ψυχογραφικό ατόμων και καταστάσεων¹⁸⁷».

Ο Ρίτσος σε χειρόγραφη επιστολή του στην Αθήνα, το 1988 αναφέρει πως [...] «χαρακτηριστικά γνωρίσματα του Δαγκλή: η σεμνότητα, η εργατικότητα, η άκρα τάξη [...] ο Χρήστος κατέγραφε μια μορφή, μια κίνηση, ένα τοπίο, μιαν εντύπωση. Ζωγραφικά στιγμιότυπα, που, αργότερα, στην άλλη εξορία, στον Άη-Στράτη, όπου οι συνθήκες διαβίωσης, είχαν αρκετά

---

¹⁸⁷ Χρήστος Δαγκλής 1938-1988, Δήμος Ιωαννίνων, 1994, (Α έκδοση Φεβρουάριος 1989), σ.23.

βελτιωθεί, ο Χρίστος τα επεξεργαζόταν ή τα χάραζε στο ξύλο ή αφιερωνόταν στην άλλη του αγάπη, την υδατογραφία, μεταπηδώντας από την στερεότητα και περιγραμμικότητα της χαρακτηριστικής στη διαφάνεια και ρευστότητα της ακουαρέλας» [...] «Αθήνα, 10. Χ. 88. Γιάννης Ρίτσος»¹⁸⁸.

Στην πρώτη έκθεση του Χρήστου Δαγκλή στο Παρίσι ενσωμάτωσε το θάρος και την ομορφιά στα έργα του. Σχέδια, ξυλογραφίες, ακουαρέλες μαρτυρούν την καλλιτεχνική ωριμότητα στην οποία έχει φτάσει ο καλλιτέχνης. Δεν έχει μάτια και φαντασία παρά μόνο για την Ελλάδα. Φέρνει στην επιφάνεια την μοναδική καθαρότητα του ελληνικού φωτός και τον κόσμο της που μάχεται για την ελευθερία. Η τέχνη του αυτή κινείται παράλληλα με την τέχνη του Μίκη Θεοδωράκη και του Γιάννη Ρίτσου σύμφωνα με όσα έγραψε η Juliette DARLE στην *L'Humanité*, 30-10-1973. Είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορία του τόπου.

Ο Μαρίνος Καλλιγιάς έγραψε στην Εφ. *Το Βήμα*, 22-2-63 πως «Κάθε πίνακάς του έχει ανθρωπιά κι αν ο άνθρωπος δεν φαίνεται, η παρουσία του είναι πάντα αισθητή». Ο καλλιτέχνης δεν διαθέτει μόνο μια τεχνική δεινότητα αλλά και μια βαθύτερη ευαισθησία, η οποία δεν θυσιάστηκε ποτέ στον βωμό της ευκολίας, προσδίδοντας μια σπάνια ζωγραφικότητα στα έργα του. Η Ντιάνα Αντωνακάτου ανέφερε στο Περ. *Αρχιτεκτονική*, τευχ. 62, Απρίλιος-Μάιος 1967 «Υπάρχει μέσα στην Τέχνη ένα αιώνιο, αμετάβλητο στοιχείο, πέρα από την εποχή που την πλαισιώνει, αισθητικής μετάληψης. Υπάρχει μέσα στον άνθρωπο ένα αιώνιο, αμετάβλητο στοιχείο: αισθητικής προσδοχής».

---

¹⁸⁸ Χρίστος Δαγκλής 1938-1988, Δήμος Ιωαννίνων, 1994, (Α έκδοση Φεβρουάριος 1989), σ.12-13.

Η Συμμετοχή του στην καλλιτεχνική ζωή

Παρουσίασε το έργο του σε αρκετές ατομικές εκθέσεις. Η πρώτη του ατομική έκθεση έλαβε χώρα στην Αθήνα με χαρακτηριστικά, υδατογραφίες και σχέδια της περιόδου 1942 έως το 1959. Η επόμενη ατομική έκθεσή του έγινε επίσης στην Αθήνα με ακουαρέλες και μελάνια το 1963. Έκανε την τρίτη ατομική του έκθεση στην Αθήνα με υδατογραφίες σε μαυρόασπρο το 1967. Στο διάστημα που κατοίκησε στο Παρίσι μέχρι την μεταπολίτευση έκανε άλλες τρεις ατομικές εκθέσεις στην Κύπρο, το Λονδίνο και το Παρίσι. Στο «Χίλτον» στην Λευκωσία το 1970, στο θέατρο «Paul Eluard» στο Παρίσι το 1973, στην «Agora» στο Λονδίνο το 1973. Επόμενη ατομική του έκθεση έγινε στο Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο «ΩΡΑ» στην Αθήνα το 1975, καθώς και στην Θεσσαλονίκη στην «Τέχνη» την ίδια χρονιά. Ακολούθησαν εκθέσεις στην Βοστώνη (Αμερική) στην «Gutman Library», Harvard University, το 1976. Το 1979 έκανε ατομικές εκθέσεις στην Καβάλα και την Ξάνθη. Όπως και στο «Εργαστήρι 17» στα Ιωάννινα, το 1980. Έγινε έκθεση χαρακτηριστικής στον Δήμο της Αθήνας, το 1985. Η Εθνική Πινακοθήκη παρουσίασε όλο το έργο του Δαγκλή σε αναδρομή έκθεση (1938-1988), το 1989. Μετά τον θάνατό του, οργανώθηκαν εκθέσεις στο Πνευματικό Κέντρο «ΩΡΑ», το 1993, επίσης στον Ελληνογαλλικό Σύνδεσμο το 1993. Στο ΜΙΕΤ με τον τίτλο ο Χ. Δαγκλής και το θέατρο της Εξορίας, το 1994. Έκθεση στην Πινακοθήκη του Δήμου Αθηναίων (Πειραιώς 51) με τον τίτλο «Χρίστος Δαγκλής. Μελάνια – Υδατογραφίες» γίνεται το 2001¹⁸⁹.

---

¹⁸⁹ 1η Τριετία Ελληνικής Χαρακτητικής, Δήμος Γλυφάδας, Δημοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης και Πολιτισμού Γλυφάδας, Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, Πινακοθήκη Περίδη, 11 Δεκεμβρίου 2000-20 Ιανουαρίου 2001, σ. 9.

Συμμετείχε σε ομαδικές Πανελλήνιες εκθέσεις το 1957, το 1960, το 1965, το 1967. Στο Salon de L'Art Libre, στο Παρίσι το 1959¹⁹⁰. Στην Μπιενάλε της Αλεξάνδρειας το 1959. Στην Έκθεση των Ελλήνων Χαρακτών στην Στοκχόλμη, το 1960. Συμμετείχε στην έκθεση Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική στην Μόσχα, το 1963. Έκθεση Ελλήνων Ζωγράφων στην Σόφια το 1966. Η Ελληνική Χαρακτική στις «Νέες Μορφές», το 1978¹⁹¹. Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη, Εθνική Πινακοθήκη, στο Δουβλίνο, το 1979. Η Χαρακτική στην Ελλάδα Σήμερα, «ΩΡΑ», το 1980. Χαρακτική Ελλήνων Καλλιτεχνών Π.Δ. Αθηναίων, το 1985. Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις, ΕΠΜΑΣ, το 1985. Από το 1955 στο αρχοντικό Πυρσινέλλα, στα Ιωάννινα λειτουργεί το Μουσείο Χ. Δαγκλή. Έργα του βρίσκονται επίσης στην ΕΠΜΑΣ, στην Πινακοθήκη του Δήμου Αθηναίων, στην συλλογή της Βουλής και σε διάφορες ιδιωτικές συλλογές.

Ατομικές εκθέσεις

1959, Αίθουσα Τέχνη, Αθήνα

1963, Αίθουσα Αρχιτεκτονικής, Αθήνα

1967, Αίθουσα Αρχιτεκτονικής, Αθήνα

1967, Αίθουσα Πνευματικής Στέγης του Μορφωτικού Ομίλου "Ελεύθερη Σκέψη", Ιωάννινα

1970, Γκαλερί Χίλτον, Λευκωσία, Κύπρος

1973, Theatre Paul Eluard, Choisy-le-Roi/Παρίσι, Γαλλία

---

¹⁹⁰ Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών, επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, εκδόσεις Μέλισσα, Τόμος 1, Αθήνα, 1997, σ. 335.

¹⁹¹ Χρίστος Δαγκλής 1938-1988, Δήμος Ιωαννίνων, 1994, (Α έκδοση Φεβρουάριος 1989), σ. 258.

1973, Agora, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο
1975, Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη
1975, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα
1976, Gutman Library, Harvard University, Βοστώνη (Μασαχουσέτη), ΗΠΑ
1979, Αίθουσα Δεξιώσεων Νομαρχίας Ξάνθης, Ξάνθη
1980, Γκαλερί Εργαστήρι 17, Ιωάννινα
1989, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
1993, Ελληνογαλλικός Σύνδεσμος, Αθήνα
1994, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα
1995, Αίθουσα Τέχνης Ελληνογαλλικού Συνδέσμου, Αθήνα
1997, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα
2002, Δημοτική Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

Συλλογικές εκθέσεις

1957, "Έκθεσις Ελλήνων Καλλιτεχνών", Δ.Ε.Θ., Θεσσαλονίκη
1957, "Ε' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1957, "Λαχειοφόρος Έκθεσις", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα
1958, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνη, Αθήνα
1958, "Ομαδική Έκθεση 18 Καλλιτεχνών", Λέσχη Ηρακλείου, Ηράκλειο, Κρήτης
1959, "3η Μπιενάλε Αλεξανδρείας", Αλεξανδρεία, Αίγυπτος
1959, "Salon de l' Art Libre", Palais des Beaux-Art, Παρίσι, Γαλλία
1960, "Nutida Grekisk Grafik", Konst Museum, Στοκχόλμη, Σουηδία
1960, "ΣΤ' Πανελλήνιος Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1960, "Greec Art", Ελσίνκι, Φινλανδία

1963, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Εκθέσεων Καρατζά, Αθήνα

1963, "Το παιδί", Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος, Αθήνα

1963, "Ομαδική Έκθεση", Οίκος Φιλίας, Μόσχα, Ρωσία

1964, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Εκθέσεων Καρατζά, Αθήνα

1965, "Η' Πανελλήνιος Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1966, "Ελληνική Καλλιτεχνική Έκθεση", National Gallery, Σόφια, Βουλγαρία

1967, "Θ' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1968, "Le Trait", Salles D'Exposition Wilson, Παρίσι, Γαλλία

1971, "XIXme Salon International d'Aquitaine et Mauleon 1971", Musee de Mauleon, Chateau des Montreals, Μπορντώ, Γαλλία

1973, "Έλληνες ζωγράφοι του 20ού αιώνα - Β. Η Νεώτερη Γενιά (1910-1920)", Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

1974, "Αφιέρωμα στην Κύπρο", Γκαλερί Άστορ, Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1974, "Πώς βλέπουν οι καλλιτέχνες τον εαυτό τους. 50 αυτοπροσωπογραφίες Ελλήνων Καλλιτεχνών απ' το προσωπικό αρχείο του Τώνη Σπητέρη", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1974, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Παπαγεωργίου, Αθήνα

1974, "Έλληνες Ζωγράφοι και Γλύπται του Εικοστού Αιώνας", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων (Πινακοθήκη), Αθήνα

1977, "Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1977, "Φεστιβάλ Αυγής 1977", Άλσος Νέας Σμύρνης, Νέα Σμύρνη

1977, "Η Γυναίκα στην Αντίσταση", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

1977, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα

1978, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι και Χαράκτες", Ελληνικό Πολιτιστικό Κέντρο, Λευκωσία, Κύπρος

1978, "Φεστιβάλ Αυγής 1978", Πλατεία Κουμουνδούρου, Αθήνα

1978, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα

1979, "Contemporary greek painters and print makers", National Gallery of Ireland, Δουβλίνο, Ιρλανδία

1979, "Η Χαρακτική στην Ελλάδα σήμερα", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1980, "Δεκαοχτώ Έλληνες Χαράκτες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1980, "Η Χαρακτική στην Ελλάδα σήμερα", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1981, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1981, "Η Τέχνη κοντά στο Παιδί", Ωδείο Αθηνών, Αθήνα

1983, "Και εγώ στην Αρκαδία γεννήθηκα/Et in Arcadia Ego/Ich Auch In Arcadia Geboren: A' Ετήσια Έκθεση Εικαστικών Τεχνών", Τρίπολη

1983, "Έκθεση Προσφοράς Καλλιτεχνών Λογοτεχνών 1983", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα

1984, "Έκθεση-Καταγγελία για τα παιδιά της Αιθιοπίας", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο Ωρα, Αθήνα

1985, "Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Ωδείο Αθηνών, Αθήνα

1985, "Εισαγωγικά Κεφάλαια στη Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη, οι Έλληνες Καλλιτέχνες στη Γαλλία, 1960, 1980", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος

1985, "Πανελλήνια Έκθεση Χαρακτικής 1985", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

- 1985, "Γραφική: Παραδοσιακές και νεώτερες τεχνικές", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα
- 1986, "Έκθεση Χαρακτικής Ελλήνων Καλλιτεχνών", Παλιά Δημοτικά Λουτρά Ιωαννίνων, Ιωάννινα
- 1986, "Προσωπογραφίες Ελλήνων λογοτεχνών στην Εθνική Πινακοθήκη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1987, "Χαρακτική στον πόλεμο του '40, στην Κατοχή και στην Αντίσταση", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1987, "Έκθεση της Ένωσης Ελλήνων Χαρακτών", Θέατρο Κολλεγίου Αθηνών, Ψυχικό
- 1987, "Έκθεση της Ένωσης Ελλήνων Χαρακτών", Πνευματικό Κέντρο Αγίας Παρασκευής, Αγία Παρασκευή
- 1988, "Αφιέρωμα στην Ελληνική Χαρακτική, Ενότητα II, "Η δεκαετία του '30", Κέντρο Πολιτισμού Δ. Γληνός, Αθήνα
- 1988, "Το 21 από Έλληνες χαρακτες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1989, "Έκθεση Χαρακτικής-Αφιέρωμα στη Βάσω Κατράκη", Βελλίδειο Πολιτιστικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
- 1991, "Η Ελληνική Χαρακτική στον 20ο Αιώνα", Αίθουσα Τέχνης Β. Μυλωνογιάννη, Χανιά, Κρήτη
- 1992, "Χαρακτικά από τη Συλλογή της Τέχνης Μακεδονικής Καλλιτεχνικής Εταιρείας", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
- 1992, "Έκθεση προσφοράς καλλιτεχνών-λογοτεχνών 1992", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1993, "Ομαδική Έκθεση", Πανεπιστήμιο Μακεδονία, Θεσσαλονίκη
- 1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Μέγαρο ΧΑΝΘ, Θεσσαλονίκη

- 1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Κιλκίς
- 1994, "Σε αναζήτηση της ελληνικότητας: η γενιά του '30. Ζωγραφική-Κεραμική-Γλυπτική-Χαρακτική", Διεθνές Κέντρο Εικαστικών Τεχνών Αέναον, Αθήνα
- 1994, "Εκθεση Ελλήνων Χαρακτών από τη Συλλογή της "Τέχνης" Γενιές 1879-1897 και 1898-1922", Πολιτιστικό Κέντρο Δημοτικής Επιχείρησης Έδεσσας, Έδεσσα
- 1995, "Συλλογή Χαρακτικής Ιονικής Τράπεζας", Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα
- 1995, "Έπος του '40: Κατοχή - Αντίσταση", Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα
- 1995, "Συλλογή Χαρακτικής της Ιονικής Τράπεζας", Βελλίδειο Πολιτιστικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
- 1995, "Έλληνες Χαρακτές - Πρώτη Γενιά (1879 - 1897)", Πολιτιστικό Κέντρο Βορείου Ελλάδας της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, Θεσσαλονίκη
- 1996, "Έλληνες Ζωγράφοι 1954-1996", Πολιτιστικό Κέντρο Τέχνης Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο, Βόλος
- 2000, "1η Τριενάλε Ελληνικής Χαρακτικής", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα
- 2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Δημοτικό Κέντρο Τεχνών Λευκωσίας, Λευκωσία, Κύπρος
- 2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 2001, "Χαρακτικής ο Λόγος", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννιτών, Ιωάννινα
- 2003, "Ελληνική Γλυπτική-Χαρακτική, Συλλογές Θόδωρου Χατζησάββα", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 2003, "Έλληνες Χαρακτές στον 20ό αιώνα", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Μέγαρο Εϋνάρδου), Αθήνα

2003, "Έλληνες Χαρακτές στον Εικοστό Αιώνα", Χώρος Τέχνης 8, Ρέθυμνο, Κρήτη

2004, "90 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής 1914-2004 & Λήδα και Κύκνος. Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Δημοτική Πινακοθήκη Ψυχικού, Ψυχικό

2004, "Έκθεση Ελλήνων Χαρακτών", Αίθουσα Εμπορικού Συλλόγου Αμαλιάδας (Πλατεία Ανεμόμυλου), Αμαλιάδα

2005, "Ο Δάσκαλος Γ. Κεφαλληνός & Τριάντα Δύο Μαθητές του", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2006, "Η Συλλογή της Alpha Bank: Ελληνική Τέχνη από το 1920 έως σήμερα", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

2009, "Πρωτοπόροι-Δάσκαλοι και χαρακτές του 20ού αιώνα", Δημοτική Πινακοθήκη Πειραιά, Πειραιάς

2009, "Η Ανθρώπινη Μορφή Στην Τέχνη", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2009, "Έν τυπώσεις επί χάρτου", Δημοτική Πινακοθήκη Πειραιά, Πειραιάς

2009, "1ο Φεστιβάλ Χαρακτικής Αθηνών", Διάφοροι Χώροι της Αθήνας, Αθήνα, Ελλάδα

2009, "100 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής (1909-2009). Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη

2009, "Ελληνική Τέχνη - 19ος και 20ός αιώνας από τις συλλογές της Δημοτικής Πινακοθήκης Ιωαννίνων", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

2011, "Έλληνες ζωγράφοι στα ημερολόγια της ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ 1956-2009", Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα

- 2011, "Από τον Ακαδημαϊσμό έως τις σύγχρονες αναζητήσεις - Γνωστά και άγνωστα έργα των Συλλογών της Πινακοθήκης του Δήμου Αθηναίων", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 2013, "Η Θεσσαλονίκη των Τέλλογλου. Ζωγραφική-Χαρακτική-Γλυπτική", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη
- 2014, "Εικαστικές Τέχνες και Αντίσταση - Εργαστήριο Ιστορίας της Τέχνης Περιόδου: Δικτατορία Μεταξά-Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος-Τόποι Εξορίας ως το 1967", Κέντρο Τεχνών Δήμου Αθηναίων Πάρκο Ελευθερίας, Αθήνα
- 2015, "Εικαστικές Τέχνες και Αντίσταση - Εργαστήριο Ιστορίας της Τέχνης Περιόδου: Δικτατορία Μεταξά-Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος-Τόποι Εξορίας ως το 1967", Αγορά Αργύρη, Πάτρα
- 2017, "Εικαστικές Τέχνες και Αντίσταση 1950-1974", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα¹⁹².

---

¹⁹² Βάση δεδομένων - Ψηφιακή Πλατφόρμα, Ινστιτούτου Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης.
<http://dp.iset.gr/artist/view.html?id=373&tab=soloexhibitions>

Βάσω Λεονάρδου - Κατράκη, Αιτωλικό Μεσολογγίου 1914 – Αθήνα 1988

Οι ξυλογραφίες και η Χάραξη σε Ψαμμίτη λίθο

Η Βάσω Κατράκη γεννημένη στο Αιτωλικό του Μεσολογγίου (1914-1988), είχε έρθει σε επαφή με τον ανθρώπινο μόχθο και τον αγώνα επιβίωσης από νωρίς (φωτο. 86., 89., 90.). Είχε φορτιστεί συγκινησιακά με εικόνες της καθημερινής χαμοζωής, της θλίψης, της πείνας αλλά και της γνήσιας λεβεντιάς. Οι βιωματικές αυτές εμπειρίες αποτέλεσαν βέλη έμπνευσης στην φαρέτρα της για την μετέπειτα καλλιτεχνική της πορεία. Ο πατέρας της ονομαζόταν Γιώργης Λεονάρδος ήταν κτηματίας, του άρεσε να τραγουδά και να ψάλλει στην εκκλησία. Η μητέρα της ύφαινε με δεξιοτεχνία όλων των ειδών τα υφάσματα, είχε βραβευτεί μάλιστα σε Διεθνή έκθεση στο Παρίσι. Ο μεγαλύτερος αδερφός της σπούδαζε φιλολογία στην Αθήνα και όταν επέστρεφε σπίτι έφερνε μαζί του έναν μαγικό κόσμο από βιβλία με χρωματιστές χαλκογραφίες και ξυλογραφίες, μπογιές και πινέλα. Κοντά στους αδερφούς της ζωγράφιζε και εκείνη. Κρυφά, όπως αναφέρει η ίδια, ονειρευόταν να γίνει ζωγράφος γεγονός που φάνταζε άπιαστο όνειρο τότε. Μετά τον θάνατο του πατέρα της έδωσε εξετάσεις και πέτυχε στην Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας (1936-1940). Μαθήτευσε στο Εργαστήριο του Παρθένη (1878-1967) στην ζωγραφική και του Κεφαλληνού (1894-1957) στην χαρακτική. Ο Κεφαλληνός την επηρέασε βαθιά. Όπως αναφέρει η ίδια

διέθετε βαθιά θεωρητική, επιστημονική κατάρτιση και ενίσχυε την διδασκαλία του με διάφορα βιβλία δημιουργώντας ατμόσφαιρα καλλιτεχνική¹⁹³.

Το έργο της χαρακτηρίζεται **(φωτο. 87., 88.)** είναι τόσο πλούσιο και σημαντικό που ενδεικτικά μόνο θα αναφέρουμε κάποιες ημερομηνίες σταθμούς. Το 1941 η Κατράκη επέστρεψε στο Αιτωλικό συνεχίζοντας να δουλεύει τα θέματά της σε ξύλο. Το 1942 στην Αθήνα πια, στρατεύτηκε στις τάξεις του ΕΑΜ καλλιτεχνών. Χαράζει ασπρόμαυρες ξυλογραφίες σε όρθιο ξύλο με αντιστασιακά θέματα. Στις 25 Μαρτίου του 1943 εκδόθηκε από το ΕΛΑΣ-ΕΑΜ το μικρού σχήματος *Λεύκωμα Από τους Αγώνες του Ελληνικού Λαού*, το οποίο αποτελείτο από ποιήματα του Ρήγα Βελεστινλή και του Διονυσίου Σολωμού, γραμμένα στο χέρι από τον Γιώργο Βελισσαρίδη (1909-1994). Η εικονογράφηση του λευκώματος έγινε με ξυλογραφίες σε όρθιο ξύλο από τους εξής μαθητές του Κεφαλληνού: Α. Τάσσοι, Λ. Μαγγιώρου, Γ. Βελισσαρίδης και Β. Κατράκη, η οποία χάραξε δύο εικόνες. Η μία με θέμα την προσωποποίηση της κατοχικής πείνας, παρουσίαζε μια μητέρα με ένα αγόρι και ένα κορίτσι στην αγκαλιά της σκελετωμένα από την πείνα αλλά γεμάτα αξιοπρέπεια. Στην δεύτερη εικόνα εμφανίζεται ο Ρήγας να ψάλλει τον Θούριό του, όπως ακριβώς και σε έργο του Γερμανού ζωγράφου Peter Von Hess (1792-1871), στο οποίο ως πρωταγωνιστές προβάλλει την μητέρα με το παιδί στην αριστερή πλευρά. Στην σύνθεση με την μητέρα παρατηρούμε πως ξεκινά την μανιεριστική επιμήκυνση των μορφών της. Το 1948 ασχολήθηκε με την εικονογράφηση του έργου του Γιάννη Σκαρίμπα (1893-1984).

---

¹⁹³ Βάσω Κατράκη, «Πνοή στην Πέτρα», Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης-Ίδρυμα Νικολάου και Ντόλλης Γουλανδρή, Αθήνα 2010, σελ 43.

Οι *Ωρες του Μεσολογγίου 1948-1952* είναι μια σειρά από έγχρωμες ξυλογραφίες εμπνευσμένες από την λιμνοθάλασσα. Δουλεύτηκαν χρωματικά από την χαράκτρια σε σκοτεινούς γκριζούς τόνους, τόνους του πράσινου της ελιάς καθώς και με την ολοκληρωτική απουσία του μαύρου χρώματος. Στη θέση του χρησιμοποίησε το μπλε που μαλακώνει το οξύφωνο μαύρο. Αυτή η αφαιρετική χρωματική παλέτα σε συνδυασμό με τα ευθύγραμμα κυρίως σχήματα και την διακριτική παρουσία της ματιέρας του ξύλου, προσδίδουν στην κάθε σύνθεση ένα αρχιτεκτονικό σχεδόν αίσθημα ισορροπίας. Ολόκληρη την δεκαετία του 1950 (**εικ.78**) η Κατράκη δεν σταματά να δημιουργεί χαρακτηριστικά έργα και να εικονογραφεί διάφορες εκδόσεις, με ξυλογραφίες σε όρθιο ξύλο.

Το πέραςμα της χαράκτριας από την παραδοσιακή τεχνική της ξυλογραφίας στην χάραξη της πέτρας έγινε, όπως αναφέρει και η ίδια, γιατί αισθάνθηκε να στερεύουν οι εκφραστικοί τρόποι που ταίριαζαν στην ψυχοσύνθεσή της. Το 1955 χάραξε πάνω σε ψαμμίτη λίθο που είχε σχετικά μαλακή υφή και μπορεί να διατηρεί το μελάνι στην επιφάνειά του. Λόγω της φύσεως του υλικού αλλά και των εργαλείων που χρησιμοποιούσε, η διαδικασία της χάραξης προσέγγιζε περισσότερο τη λάξευση. Η σκληρότητα και η κοκκώδης ματιέρα της πέτρας προϋποθέτουν για το επιτυχημένο αποτέλεσμα, αυστηρότητα στην επεξεργασία, και σιγουριά στην γραμμή¹⁹⁴. Στην επιλογή του συγκεκριμένου υλικού ενδεχομένως να συνέβαλε η αλλαγή της θεματολογίας της. Τα πρώτα θέματα που δούλεψε στην πέτρα είναι γυναικεία, κυρίως πορτρέτα, ακολουθούν οι συνθέσεις με ψαράδες και στην συνέχεια μητέρες με παιδιά. Τα έργα της είναι εκφραστικά με έντονο το δραματικό στοιχείο.

---

¹⁹⁴ Βάσω Κατράκη, Μουσείο Βάσως Κατράκη, Κέντρο Χαρακτικής, Αιτωλικό, σ.15.

Ο εξπρεσιονισμός αλλά και η αναβίωση των παραδοσιακών τεχνικών που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη δεν την άφησαν ανέπαφη, αντιθέτως διέπλασαν την καλλιτεχνική της ταυτότητα, **(εικ. 75.)**. Σημαντικές επιρροές δέχθηκε και από την αρχαία Ελληνική τέχνη, εφόσον συνήθιζε να οριοθετεί τον χώρο της σύμφωνα με την αισθητική των μελανόμορφων αγγείων ή των ζωφόρων του αυστηρού ρυθμού, ενώ μετουσιώνει ουσιαστικά στοιχεία από τις μορφές των κυκλαδικών ειδωλίων. Ο άνθρωπος, το κυρίαρχο της θέμα, από μέλος κοινωνικής ομάδας μετατρέπεται σε μορφή-σύμβολο. Τα έργα της αποκτούν μεγάλες διαστάσεις και εμφορούνται από έναν δυναμισμό¹⁹⁵. Ωστόσο και αν μοιάζει να καταθέτει μια κοινωνική διαμαρτυρία, διατηρεί μια δωρική ηρεμία **(εικ.77)**. Η φωτοσκίαση εστιάζεται στην αντίθεση του λευκού με το μαύρο. Οι μορφές γίνονται σχηματικές, λευκές και αποκτούν φαρδιά μαύρα περιγράμματα **(εικ.76.)**. Μετέπειτα γίνονται μαύρες πάνω στο άσπρο φόντο που λειτουργεί ως βάση στήριξης των μορφών χωρίς περιττά άλλα στοιχεία. Κατά την διάρκεια της εξορίας της στην Γυάρο εκφράζεται δίνοντας μορφή σε βότσαλα που ζωγραφίζει με μαύρο μελάνι¹⁹⁶. Αργότερα, στα έργα της ακόμα κυριαρχεί ο συμβολισμός και οι μορφές προσομοιάζουν σε δέντρα και σταυρούς, ενώ προσλαμβάνουν ένα ρόλο ευκρινώς δηλωτικό και καθόλου παραστατικό, εφόσον σκόπιμα παραλείπονται τα βασικά χαρακτηριστικά τους. Όμως μετά το 1975 οι μορφές ανακτούν τα χαμένα τους χαρακτηριστικά, γίνονται λιγότερο γωνιώδεις και επιθετικές, αποκτούν συναισθηματισμό.

Η αγάπη για τον άνθρωπο ως επιδιωκόμενος σκοπός και κριτήριο της τέχνης, αποτελούσε γενικευμένη θεώρηση των καλλιτεχνών της ταραγμένης

---

¹⁹⁵ Βάσω Κατράκη, Μουσείο Βάσως Κατράκη, Κέντρο Χαρακτικής, Αιτωλικό, σ.29.

¹⁹⁶ Βάσω Κατράκη, Μουσείο Βάσως Κατράκη, Κέντρο Χαρακτικής, Αιτωλικό, σ.27.

εκείνης περιόδου. Τόσο στο έργο της Κατράκη που εξετάζουμε όσο και στην δουλειά των άλλων καλλιτεχνών εκείνης της γενιάς, τονίζεται η υπέρτατη αξία που ενσαρκώνει ο άνθρωπος, η αξιοπρέπεια, η ελευθερία του. Η χαρακτηριστική της Κατράκη έρχεται να μορφοποιήσει συναισθήματα, να φέρει μνήμες τραυματικές σε ατομικό-προσωπικό αλλά και συλλογικό επίπεδο. Καταφέρνει να συνδυάσει με ευαισθησία το παλιό με το νέο, την πολιτική λειτουργία της εικόνας με την ποιητική της χάραξής της.

Η ουσία της δουλειάς της

Η επιλογή των μεγάλων διαστάσεων αποδεσμεύει τα έργα των καλλιτεχνών από την τυπογραφική χρήση και τα καθιστά αυτόνομα έργα τέχνης, στην περίπτωση της Κατράκη η πηγή δημιουργίας αποτελεί ήδη αυτή καθαυτή ένα γλυπτικό έργο, το οποίο δεν υπάγεται στην στενή έννοια της αναπαραγωγής. Θα μπορούσαμε να δούμε μια εκλεκτική συγγένεια σε αυτή την έμπνευση της Κατράκη με την τεχνική, που χρησιμοποιούσαν οι χρυσοχόοι του 15ου αιώνα στην Ιταλία, καθώς οι ανάγλυφες χαραξείς των χρυσοχόων, όπως και τα ξυλόγλυπτα των Μοναστηριών μπορούν να θεωρηθούν πρόδρομοι, καθώς και πηγές έμπνευσης στην εξέλιξη της χαρακτηριστικής τέχνης.

Η απλοποίηση των μορφών που επιδίωκε, σε εκείνη την περίοδο, στην δουλειά της η Κατράκη, συγγένευε παράλληλα με τις επιταγές της σύγχρονης τέχνης. Το χάραγμα στον πορώδη λίθο δεν ευνοούσε την ανάπτυξη των τονικών διαβαθμίσεων, αντίθετα επιτρέπει μια συνθετική αντίληψη της μορφής (εικ.79). Η αφομοίωση των αντιλήψεων της σύγχρονης

τέχνης έγινε στο κομμάτι της χαρακτηριστικής από ορισμένους μόνο καλλιτέχνες στην Ελλάδα, στα μεταπολεμικά χρόνια, μέσα από την επίτευξη τεχνικών λύσεων, οι οποίες εν τέλει προσέδωσαν μια λειτουργική εδραίωση στη μορφολογική αντίληψη του χαρακτηριστικού έργου.

Τα τεχνικά προβλήματα, που διαχειρίστηκε η Κατράκη, πέρα από την επιρροή της σύγχρονης τέχνης στο έργο της, ήταν ανάλογα με εκείνα της ξυλογραφίας, είτε γινόταν η δημιουργία της μορφής με την λευκή χάραξη, συνεπώς η μορφή μένει στο βάθος και δεν εκτυπώνεται, καθώς σκάβεται η ίδια εις βάθος, είτε όταν η μορφή είναι το μαύρο χρώμα, τότε σκάβεται το υπόλοιπο τμήμα δηλαδή όλο το βάθος. Η Κατράκη στο έργο της των τελευταίων χρόνων επέλεξε την χρήση της δεύτερης τεχνικής, την μορφή με το μαύρο χρώμα (εικ. 84, 82., 83.). Ενδεχομένως την απασχολούσε περισσότερο η προβολή της οντότητας της ίδιας της μορφής, σε αντίθεση με την λευκή χάραξη που τόνιζε την παρουσία του περιβάλλοντος.

Στα πρώτα έργα της σε πέτρα, οι μορφές είναι λευκές με τόνους του μαύρου και χαραγμένες αρνητικά, ενώ το σκοτεινό περίγραμμα με ανοιχτές αποτυπώσεις, αποδίδει καλύτερα τις ψυχολογικές προεκτάσεις της φιγούρας (εικ.79). Σε αυτά τα έργα η Κατράκη εστιάζει κυρίως στα εκφραστικά και ψυχολογικά στοιχεία, καθώς η μορφή διαχέεται στον χώρο και τονίζεται η ψυχολογική της ένταση.

Στην δεύτερη περίοδό της ως προς την χάραξη της πέτρας, όπου το περίγραμμα είναι μαύρο, η μορφή αποτελεί ένα αυτεξούσιο αντικείμενο έρευνας, του οποίου η μορφοπλαστική αξία υπογραμμίζεται και μελετάται, όπως και οι σχέσεις που αναπτύσσουν οι μορφές μεταξύ τους. Η μορφοπλαστική διαμόρφωση ήταν εντονότερη στο έργο της εκείνη την χρονική περίοδο, έτσι προέβη σε μεγαλύτερες αφαιρέσεις για να οδηγηθεί

στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Η θεματολογία της περιστρέφεται γύρω από κορμούς, μαύρες φιγούρες, σχέσεις μεταξύ κορμών και μαύρων φιγούρων (εικ.83). Τα θέματά της αυτά προσέδωσαν την μεγαλύτερη δυνατή απλοποίηση του έργου σε συνδυασμό με την ευχερέστερη μορφολογική απόδοση του σχήματος κοινωνικών ιδεών. Η συμβολή της Κατράκη στην Ελληνική χαρακτηριστική εκτός από την κοινωνική πλευρά του έργου της, η οποία είναι εμφανής, έγκειται και στην ανάπτυξη καινοτομιών ως προς την χαρακτηριστική, ιδιαίτερα σε ορισμένα τεχνικά στοιχεία.

Σε κοινωνικό επίπεδο η προσφορά της, μεταφράστηκε με την μελέτη της ζωής των εργατών και των χωρικών (εικ. 77), χωρίς την υπερβολή της χρήσης συμβολισμών, αλλά με την χρήση ουδέτερης, οριζόντιας και παραθετικής πλαστικής γλώσσας. Η μεταφορά της καθημερινής ζωής και του μόχθου των ανθρώπων του τόπου της, έγινε με την υπογράμμιση της ψυχολογίας τους, την αποτύπωση των εκφράσεών τους, την ζωντάνια της κίνησης και την φυσικότητα της συμπεριφοράς τους. Η Κατράκη χρησιμοποίησε επιπλέον μια μετωπική διάταξη της εικόνας, την πιο ουδέτερη δυνατή, χωρίς την χρήση της υπερβολής για την υπερύψωση του ορίζοντα, ούτε την διόγκωση της ανθρώπινης φιγούρας σε σχέση με το περιβάλλον. Ακόμα και στις έγχρωμες ξυλογραφίες της στην σειρά από τα Τοπία του Μεσολογγίου, δούλεψε με τον ίδιο τρόπο, η χρωματική παλέτα της ήταν απλή, λιτή, επίπεδη, χωρίς εκφραστικούς τονισμούς και υπερβολές.

Η ειδοποιός διαφορά στο έργο της είναι η επιτυχημένη συνύπαρξη της εκφραστικότητας της ψυχολογίας και η αποτύπωσή της με απλά μέσα. Συνήθως αποδίδει την επιλεγμένη θεματολογία στα έργα της, επιτρέποντας στις μικρές φυσικές τους ατέλειες, που προκύπτουν από την διαφορετική

επιφάνεια ύλης, να φαίνονται. Έτσι το έργο αναπνέει, αποκτά μια φυσική διάσταση και παρουσία.

Ειδικά στα έργα της, της πρώτης περιόδου σε πέτρα, η λευκή χάραξη έδινε προτεραιότητα στον χώρο και η εκφραστικότητα των ατελειών της πέτρας αποκτούσε υπόσταση. Αυτό διαφαίνεται στα έργα της: Τρεις καλημέρες, Οικογένεια ψαράδων (εικ. 79.), Ψαράς, Κοπέλες. Στο έργο της ο Καβαλάρης Ι επεξεργάζεται την πέτρα όπως θα έκανε αν το υλικό της ήταν το όρθιο ξύλο με νέλο, ξύνει και γδέρνει την επιφάνεια ώστε το λευκό σχέδιο να αναδειχτεί μέσα από την φωτεινότητα του συμπτωματικού. Η έκφραση, η συγκίνηση της μορφής, αναδύονται μέσα στον χώρο στον οποίο εντάσσονται, με την ανάλογη διαχείριση του υλικού.

Στην περίοδο που εστιάζει στο σχέδιο, αυτό προεξέχει, ενώ η απομόνωση και η μελέτη της φιγούρας γίνεται μέσα από αυτό. Η εκφραστικότητα δίνει την θέση της στην μορφοπλαστικότητα. Έτσι από την περίοδο της ψυχολογικής διερεύνησης περνά στην περίοδο της μορφής. Αυτό διαφαίνεται στα έργα της: Μητρότητα, Μοναχικό, Τρεις χάριτες, Μητρότητα, Περίπατος στην Κέρκυρα. Ωστόσο πρέπει να αναφερθεί πως σε πολλά έργα της η Κατράκη συνδυάζει και τα δύο συστήματα. Σημαντικό χαρακτηριστικό του έργου της αποτέλεσε ο συνδυασμός της τεχνικής ανακάλυψης με την ανάλυση των απόλυτων μορφοπλαστικών λύσεων. Η αυστηρότητα και η λιτότητα του τρόπου εκμετάλλευσης των τεχνικών δυνατοτήτων, προσέδωσαν μαζί με την μορφοπλαστική διατύπωση των ιδεών της, την ολοκληρωμένη έκφραση της καλλιτεχνικής της δημιουργίας.

Το θέμα σαν εικόνα στην δουλειά της Κατράκη δεν είναι αυτοσκοπός αλλά απαρχή ενός συνόλου συναισθημάτων, τα οποία ανακύπτουν από τις ιστορίες και συγκροτούν τις συγκινήσεις μας. Η χαράκτρια εμφανώς προέβει

σε μια πύκνωση της δύναμης των έργων της, σε μια απλοποίηση της τεχνικής, ώστε να αποφευχθεί η οποιαδήποτε οπτική διάσπαση αλλά να τονιστούν τα συνθετικά σύνολα. Εκμεταλεύεται για να επιτύχει τον σκοπό της το φυσικό πέρασμα του σκιοφωτισμού υπογραμίζοντας με λευκά ξυσίματα ότι προσφέρει έναν ελαφρύ όγκο. Οργανώνει καθοριστικά τον χώρο με τις επιμήκεις μορφές και την διευθέτηση των μαύρων επιφανειών σε συνάρτηση με τα κενά των άσπρων επιφανειών¹⁹⁷. Η ψυχολογία των ηρώων της αποδίδεται με συμπαγές σχήμα και το μαύρο χρώμα να κυριαρχεί προσδίδοντας της την αντίστοιχη τραγικότητα. Ανθρώπινες οι εικόνες των χαρακτηρισμών της, σε μνημειακές διαστάσεις, χαραγμένες με απίστευτη τεχνική τελειότητα, μεταφέρουν τα μηνύματα ανθρωπιάς.

Συχνά ακινητοποιεί την δράση σε έναν συγκεκριμένο χρόνο **(εικ. 80)**. Οι χρόνοι που πέρασαν αλλά και αυτοί, που ακολουθούν φορτίζουν την εικονιστική παράσταση του θέματος θεατρικά και δραματικά. Κατ'επέκταση τα θέματά της τοποθετούνται μέσα στην κοινή συνείδηση¹⁹⁸.

Τα θέματά της αντανακλούν την μοίρα του ανθρώπου, την διαπραγμάτευση στα όρια του τραγικού **(εικ.81)**. Έτσι οδηγήθηκε σε θεματογραφική τελεολογία, σε μια ατομική και αποφθεγματική γραφή, που προσεγγίζει το πνεύμα του λόγου του Ηρακλείτου : «ούτε λέγει, ούτε κρύπτει αλλά σημαίνει¹⁹⁹». Η ποίση και η λογοτεχνία βρίσκονται στον καθημερινό πυρήνα των συζητήσεων μέσα στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού, ο οποίος

---

¹⁹⁷ Σταυρόπουλος Κώστας, *Βάσω Κατράκη, Κορυφαία Ερμηνεύτρια της Ανθρώπινης Τραγωδίας*, «Τώνης Σπητέρης», σ.57.

¹⁹⁸ Σταυρόπουλος Κώστας, *Βάσω Κατράκη, Κορυφαία Ερμηνεύτρια της Ανθρώπινης Τραγωδίας*, «Ελένη Βακαλό», σ.58.

¹⁹⁹ Βάσω Κατράκη, Πνοή στην Πέτρα, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης-Ίδρυμα Νικολάου και Ντόλλης Γουλανδρή, Αθήνα 2010, σ.27.

είναι ένθερμος υποστηρικτής του κοινωνικού ρόλου της τέχνης της χαρακτικής²⁰⁰.

Μαρτυρίες βιωματικές

«Το λευκό αναζήτησα ως την ύστατη ένταση του μαύρου. Την ελπίδα ως τα δάκρυα, τη χαρά ως την άκρα απόγνωση».

Η ίδια η χαράκτρια αναφέρει: «Ο πατέρας μου λεγόταν Γιώργης Λεονάρδος κι ήτανε κτηματίας, μα περισσότερο τραγουδούσε κι έψελνε στην εκκλησία, με σπάνια, ωραία και ζεστή, φωνή. Όταν τραγουδούσε μαζεύοταν κόσμος και κοσμάκης στο σπίτι μας για να τον ακούσει. Η μανούλα μου Θεοδώρα Σαρλή, ύφαινε ολοκέντητα λεπτά μεταξωτά και μπαμπακερά και πολύχρωμα μάλλινα κιλίμια. Είχε πάρει και ένα χρυσό βραβείο σε μια διεθνή έκθεση στο Παρίσι²⁰¹». «Τα δυό μου αδέρφια, ο Αντώνης και ο Παναγιώτης, ήτανε μεγαλύτερα από μας τα κορίτσια (Ανδρομάχη η άλλη αδερφή της). Ο Αντώνης φοιτητής τότε στην φιλολογία, μας έφερε από την Αθήνα έναν μαγικό για μας κόσμο. Παλιά βιβλία με χρωματιστές χαλκογραφίες και ξυλογραφίες, εκόνες και χαλκομανίες, μπογιές πινέλα και δεν άφηνε

---

²⁰⁰ Βάσω Κατράκη, Πνοή στην Πέτρα, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης-Ίδρυμα Νικολάου και Ντόλλης Γουλανδρή, Αθήνα 2010, σ.193.

²⁰¹ Σταυρόπουλος Κώστας, Βάσω Κατράκη, Κορυφαία Ερμηνεύτρια της Ανθρώπινης Τραγωδίας, «Τώνης Σπητέρης», σ.135.

παλιατζίδικο της Αθήνας αγύριστο²⁰². Ο Παναγιώτης ότι έβλεπε το μάτι του, το έκαναν τα χέρια του και μαζί με όλα ζωγραφίζανε κιόλας και οι δύο τους».

Το Αιτωλικό είναι ένα μικρό νησάκι, με πέτρινα γεφύρια με πολλές μικρές τοξωτές καμάρες. Το σπίτι μας ήτανε σχεδόν όλο μέσα στη θάλασσα. Γύρω-γύρω από τη μικρή μας θάλασσα ήτανε η έξοχη, γεμάτη ελιές, χωράφια καρπερά, μπουστάνια, καπνοτόπια, σιτηρά. Μια ζωή γεμάτη μόχθο τόσο στην γή όσο και στην θάλασσα. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον άνθισε. Διάβαζε βιβλία του αδερφού της αλλά και των φίλων τους. Αγαπούσε πολύ το διάβασμα και πιο πολύ την ποίηση. Ζωγράφιζε κρυφά και ονειρευόταν να γίνει ζωγράφος, μα φάνταζε τόσο απίστευτα μεγάλο που δεν μπορούσε λογικά να χωρέσει στο μυαλό της. Μια μέρα άκουσε χίλιες καμπάνες και έχασε τον κόσμο. Από τότε το αποφάσισε και το σκεφτόταν συνεχώς, θα γινόταν ζωγράφος. Αρρώστησε όμως αιφνιδίως και σοβαρά ο πατέρας της, έτσι η θλίψη στο σπίτι τους κράτησε εφτά χρόνια.

Στη Σχολή Καλών Τεχνών φοίτησε με Καθηγητές τον Παρθένη στην Ζωγραφική και τον Κεφαλληνό στην Χαρακτική. Έλαβε το Δίπλωμά της το 1940 με μια τρίμηνη υποτροφία στη Ζωγραφική για τα νησιά και ένα βραβείο και δυό επαίνους στη Χαρακτική. Μετά ακολούθησε πόλεμος, κατοχή, πείνα, αντίσταση, και μετά πάλι εμφύλιος πόλεμος, πάλι σκοτωμοί άδικοι, εξορίες, φυλακές, όλα τα δεινά της Πατρίδας τα έζησε εκείνη η γενιά.

Αρκετές από τις φωτογραφίες προέρχονται από τον Παναγιώτη Λεονάρδο και την φτωχογειτονιά τους στο Αιτωλικό, την γειτονιά των σταφνοκαριών της ρέμπελης ζωής των ψαράδων. Τα αρνητικά αυτών των φωτογραφιών ήταν πάνω σε γυάλινες τζαμάκια και από εκεί εκτυπώθηκαν.

---

²⁰² Βάσω Κατράκη, Πνοή στην Πέτρα, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης-Ίδρυμα Νικολάου και Ντόλλης Γουλανδρή, Αθήνα 2010, σ.193.

Μετά τα γεγονότα του Δεκέμβρη του 1944, η φυγή από την Αθήνα ήταν αναπόφευκτη, η Κατράκη με τον σύζυγό της πήγαν με τον ΕΛΑΣ στην Ρούμελη. Από εκεί πέρασαν στο Αιτωλικό μαζί με τον Μέμο Μακρή, μετά από δεκαέξι σκληρές ημέρες πεζοπορία σε απάνθρωπες συνθήκες. Όταν επέστρεψαν στην Αθήνα πλέον το σπίτι τους είχε καταστραφεί, και αναγκάστηκαν να μείνουν στο σπίτι του Ντίνου Μακρή, αδερφού του καλλιτέχνη, μαζί με τον Τάσσο και πολλούς άλλους που αναζήτησαν καταφύγιο.

Το 1946 μετακόμισαν μαζί με τον Νικηφόρο Βρεττάκο στον Πειραιά, όπου το 1948 συνελήφθη και εξορίστηκε στην Λήμνο ο Γιώργος Κατράκης. Αργότερα πέρασε από στρατοδικείο και εστάλει στην Μακρόνησο για έξι μήνες. Ωστόσο από την εξορία επέστρεψε σοβαρά τραυματισμένος στο 401 Στρατιωτικό Νοσοκομείο και εκεί η Κατράκη του προσέφερε μια ξυλογραφία με ένα περιστέρι, το σύμβολο της ειρήνης, με επιγραφή έναν στίχο του Βρεττάκου, την οποία δημιούργησε ειδικά και αφιέρωσε στον σύζυγό της.

Η ίδια περιγράφει την περίσταση: «Τότε του Αγιωργιού ήτανε. Ήταν στο Νοσοκομείο που ήρθε πετσοκομμένος και του έφτιαξα το περιστέρι με την "Ειρήνη για σένα, για μένα, για όλο τον κόσμο²⁰³». Βέβαια την έχω την πλάκα, Αντίτυπα έχω. Πάντως έγραφα από κάτω «χαραγμένο για το Γιώργο» και θυμάμαι όταν το πήγα τους πιάσανε τα κλάματα όλους εκεί.

---

²⁰³ Σταυρόπουλος Κώστας, Βάσω Κατράκη, Κορυφαία Ερμηνεύτρια της Ανθρώπινης Τραγωδίας, «Τόνης Σπητέρης», σ.136.

Ατομικές εκθέσεις

1955 Πρώτη ατομική έκθεση Αίθουσα τέχνης Ζαχαρίου Αθήνα

1958 Υπερωκεάνιο “ΟΛΥΜΠΙΑ”

1959 Πνευματικό και Καλλιτεχνικό Κέντρο ΩΡΑ Αθήνα

1959 Γκαλερί Ζυγός Αθήνα

1961 Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρία «Τέχνη» Θεσσαλονίκη

1961 Αθηναϊκό Τεχνολογικό Ινστιτούτο Αθήνα

1961 Πνευματικό και Καλλιτεχνικό Κέντρο ΩΡΑ Αθήνα

1964 Πεκίνο Κίνα

1965 Βουδαπέστη Ουγγαρία

1967 Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον Αθήνα

1968 Exeter Αγγλία

1970 1971 Γκαλερί Αργώ Λευκωσία Κύπρος

1972 Πνευματικό και Καλλιτεχνικό Κέντρο ΩΡΑ Αθήνα

1973 Γκαλερί «Κοχλίας» Θεσσαλονίκη

1973 Ηράκλειο Κρήτη

1976 Ερμούπολη Σύρος

1977 Ρέθυμνο Κρήτη

1980 Αναδρομική Έκθεση «Βάσω Κατράκη, Χαρακτική 1940 1980» Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα

1981 Αίθουσα Τέχνης Πειραιά

1984 Γκαλερί «Αιξωνή» Γλυφάδα

1987 Γκαλερί «Αθήνα» Αθήνα

Ομαδικές Εκθέσεις ²⁰⁴

1936 Συμμετοχή σε ομαδική έκθεση σπουδαστών της ΑΣΚΤ στον «Παρνασσό» Αθήνα

1943 Πανελλήνια Επαγγελματική Έκθεση στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

1947 Διεθνής έκθεση Καΐρου

1947 Έκθεση Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης Ακαδημία Καλών Τεχνών Στοκχόλμη Σουηδία

1950 Έκθεση της ομάδας “Στάθμη” Αθήνα (Ζάππειο Μέγαρο)

1952 Πανελλήνιος έκθεση στην Αθήνα (Ζάππειο Μέγαρο)

---

²⁰⁴ <http://www.vassokatraki.gr>

1953 Έκθεση Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης (Mostra di Pittura Hellenica Contemporanea) στη Ρώμη (Galleria Nazionale d Arte Moderna)

1954 Έκθεση Ελλήνων Χαρακτών στη Γενεύη

1955 Έκθεση “ la Grece vivante” στη Γενεύη

1955, 1956, 1960 Έκθεση Ελληνικής Τέχνης (Nutida Grekisk) Γκέτεμποργκ Σουηδία (Konst Museum)

1956, 1959 , 1960 Συμμετέχει στις εκθέσεις της Παγκόσμιας Ένωσης “XYLON” σε Γερμανία Ελβετία Ιταλία Σουηδία

1956, 1959, 1961, 1963, 1965, 1967, 1969, 1971, 1973, 1975, 1977 Διεθνής Μπιεννάλε Λουμπλιάνας

1957 Μπιεννάλε Sao Paolo

1958 Μπιεννάλε Μεσογειακών χωρών Αλεξανδρείας (Πρώτο Βραβείο Χαρακτικής)

1958 Διεθνής Μπιεννάλε χαρακτικής « Ασπρο Μαύρο» του Λουγκάνο (Βραβείο “Premium”)

1958, 1960 Έκθεση Ελληνικής χαρακτικής στη Μόσχα και στο Λένινγκραντ

1959 Έκθεση Σύγχρονης Ελληνικής Ζωγραφικής - Υπερωκεάνιο “ΟΛΥΜΠΙΑ”

1959 Έκθεση Ελλήνων χαρακτών στη Μόσχα

1960, 1962, 1964, 1966, 1968, 1970 Μπιεννάλε του Τόκιο

1960 Στ Πανελλήνια Καλλιτεχνική Έκθεση Ζωγραφικής Γλυπτικής Χαρακτικής Διακοσμητικής οργανωμένη από το Υπουργείο Παιδείας . (Ζάππειο Μέγαρο) Αθήνα

- 1962 Έκθεση Ελληνικής Τέχνης Βουκουρέστι Ρουμανία
- 1962 Έκθεση Ελληνικής Τέχνης Βουδαπέστη Ουγγαρία
- 1962 Έκθεση Ελληνικής Τέχνης στην Τουρκία
- 1962 Έκθεση Ελληνικής Τέχνης Βελιγράδι Γιουγκοσλαβία
- 1964 Έκθεση Ελληνικής Τέχνης στο Μπουένος Άϊρες
- 1964 Έκθεση Αμερικανικής και Ελληνικής Χαρακτικής Ελληνοαμερικανική Ένωση Αθήνα
- 1964 Έκθεση Μοντέρνων Ελλήνων Ζωγράφων κρουαζιερόπλοιο «Αγαμέμνων»
- 1965 Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση (Ζάππειο Μέγαρο) Αθήνα
- 1965 Έκθεση «Ειρήνη και Ζωή» γκαλερί Ζυγός Αθήνα
- 1966 33η Μπιεννάλε Βενετίας (Διεθνές Βραβείο Λιθογραφίας “Ταμαρίντ”)
- 1967 Εκπροσώπησε την Ελληνική χαρακτική στην έκθεση Ελληνικής τέχνης στο Μόντρεαλ Καναδά
- 1969 Έκθεση «L’ Academia Fiorentina delle Arti del Disegno» Φλωρεντία Ιταλία
- 1969 Διεθνής Τριενάλε Χαρακτικής Κάπρι Ιταλία
- 1971 Δύο συγκλίνουσες εκδηλώσεις . Ομαδική ζωγραφική χαρακτική . Γκαλερί Νέες Μορφές και Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Χίλτον, Αθήνα
- 1972 Έκθεση « Ελληνική Τέχνη» Μαδρίτη (Museo Espanol)
- 1972 Διεθνής Έκθεση Σύγχρονης Ευλογραφίας Ραβέννα Ιταλία (Galleria dell Accademia)

1975 Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση στην Αθήνα Διοργάνωση Υπουργείο Πολιτισμού (Ζάππειο Μέγαρο)

1976 Διεθνής Έκθεση Χαρακτικής "Intergrafik" στο Ανατολικό Βερολίνο (Α Βραβείο "Intergrafik")

1976 Έκθεση στο Museum am Ostwall στο Dortmund Γερμανία

1977 Έκθεση « Ζωγραφική των Βαλκανικών Χωρών » Βουκουρέστι

1977 Έκθεση "Systawa Wisproczesner Sztuki Greckies " Βαρσοβία Πολωνία

1977 Έκθεση « Ελληνική Χαρακτική» Γκαλερί Νέες Μορφές Αθήνα

1978 Έκθεση Ζωγραφικής / Χαρακτικής στη Γιουγκοσλαβία (Museum of Contemporary Art Skopje)

1978 Έκθεση Ελληνικής Χαρακτικής Βουδαπέστη Ουγγαρία

1978 Έκθεση Χαρακτικής Στουτγάρδη Γερμανία

1978 Έκθεση «Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι και Χαρακτες » Οργάνωση Εθνική Πινακοθήκη Λευκωσία Κύπρος.

1978 Έκθεση Ζωγραφικής Γλυπτικής Χαρακτικής Χίος

1979 Μπιενάλε Χαρακτικής Baden Baden Γερμανία

1979 Έκθεση Ελλήνων ζωγράφων και χαρακτών Εθνική Πινακοθήκη Δουβλίνο Ιρλανδία

1980 Δεκαοκτώ Έλληνες Χαρακτες , γκαλερί Υάκινθος, Αθήνα

1980 Η χαρακτική στην Ελλάδα σήμερα Καλλιτεχνικό και Πνευματικό Κέντρο ΩΡΑ Αθήνα

1981 Έκθεση « Ελληνική Χαρακτική» Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία
«ΤΕΧΝΗ» Θεσσαλονίκη

1982 Έκθεση «Ευρωπαϊα» Βρυξέλλες

1983 Έκθεση “ Modern Greek Prints” Λονδίνο Αγγλία

1985 Έκθεση « Μνήμες – Αναπλάσεις – Αναζητήσεις » Ωδείο Αθηνών Αθήνα

1987 Έκθεση « Χαρακτικά στον Πόλεμο του 40, στην Κατοχή και στην
Αντίσταση» γκαλερί Υάκινθος Αθήνα

1988 Έκθεση «Ελληνική Μεταπολεμική Χαρακτική» Εθνική Πινακοθήκη
Αθήνα

1988 Έκθεση “Wspolczesna Graffika Grecka” μουσείο Narodowe Βαρσοβία
Πολωνία

1988 Πρώτη Μεσογειακή Μπιενάλε Χαρακτικής Μιραμπέλο Κρήτη

Εκθέσεις μετά το 1988

2013 Βάσω Κατράκη: Σε Λευκό και Μαύρο - Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών
Α.Π.Θ.

2012 Έκθεση Χαρακτικής Βάσω Κατράκη στο Μουσείο Γιώργη Μελική

2011 Έκθεση Χαρακτικής Βάσω Κατράκη στο Λαογραφικό Μουσείο Κύμης

2011 «Πνοή στην Πέτρα» αναδρομική έκθεση στο Μουσείο Κυκλαδικής
Τέχνης

2001 «Οράματα και Δεσμά» τιμητική συμμετοχή Κέντρο Τεχνών Αθήνας

2000 1η τριενάλε Ελληνικής Χαρακτικής, τιμητική συμμετοχή , Πινακοθήκη
Πιερίδη Δήμου Γλυφάδας (διοργάνωση Εικαστικό Επιμελητήριο Ελλάδας
και Δήμος Γλυφάδας)

- 1998 Αναδρομική Έκθεση Πινακοθήκη Πιερίδη Δήμου Γλυφάδας
- 1996 Αφιέρωμα στην Βάσω Κατράκη , από την Ένωση Ελλήνων Χαρακτών, ομαδική έκθεση, Μουσείο Μαρίκα Κοτοπούλη Δήμος Ζωγράφου, Αθήνα
- 1995 «Κατοχή Αντίσταση 1941 - 1944» , τιμητική συμμετοχή, αίθουσα τέχνης «Αστήρ», Αθήνα
- 1995 «Κατοχή Αντίσταση» τιμητική συμμετοχή, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα
- 1995 « Έλληνες εχάραξαν 20ος αιώνας» ομαδική έκθεση, Σταμνίτσα Αρκαδία
- 1994 Αναδρομική Έκθεση Βελλίδειο Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκη
- 1994 Γκαλερί Νέες Μορφές Αθήνα
- 1992 Αναδρομική Έκθεση Πύλη Αμμοχώστου Λευκωσία Κύπρος (οργάνωση Υπουργείο Παιδείας Κύπρου και Εθνική Πινακοθήκη Μουσείο Αλεξ. Σούτζου)
- 1991 Αναδρομική Έκθεση Δημοτική Πινακοθήκη Δήμου Πατρέων Πάτρα
- 1991 Αναδρομική Έκθεση Δημοτική Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων Αθήνα

Κατσουλίδης Τάκης (Παναγιώτης), Μεσσήνη, 1933

Καλλιτεχνική διαδρομή

Οι πλαστικές αναζητήσεις, η έρευνα επάνω στις νέες τεχνικές, ο διαρκής προβληματισμός, αποτελούν μερικά από τα χαρακτηριστικά της δουλειάς του Κατσουλίδη (φωτο. 91., 92., 93.) . Η επίπονη και μακροχρόνια προσπάθεια και προσφορά του στην καλλιτεχνική δημιουργία δεν περιορίστηκε στην χαρακτική και την ζωγραφική αλλά προχώρησε και στον τομέα των γραφικών τεχνών. Δημιούργησε δέκα ελληνικές γραμματοσειρές.

Μετά το τέλος των σπουδών του στην Α.Σ.Κ.Τ., νεαρός καλλιτέχνης τότε, με τα εφόδια της άριστης διδασκαλίας του Κεφαλληνού, παρουσιάζει στο κοινό το έργο του στην πρώτη ατομική του έκθεση στον εκθεσιακό χώρο «Ζυγό» 1960²⁰⁵, οι κριτικές που δέχτηκε ήταν ιδιαίτερα κολακευτικές. Έναν χρόνο αργότερα κερδίζει και το πρώτο του βραβείο χαρακτικής στην Πανελλαδική έκθεση νέων με το έργο «Καλαμάτα», έγχρωμη ξυλογραφία. Την ίδια εποχή και πολλές άλλες έγχρωμες ξυλογραφίες του προκαλούν αίσθηση λόγω της τεχνικής του δεινότητας (εικ.85., 86.). Έκανε την υπέρβαση στις δουλειές του, καθώς δημιουργούσε ζωγραφικά χαρακτηριστικά με πλούσιο, ατόφιο χρώμα (εικ. 87., 88., 89.), ενώ σε μερικά από αυτά χρησιμοποιούσε 18 χρώματα για να επιτύχει το επιθυμητό, αισθητικό αποτέλεσμα.

Χάραξε έγχρωμα και ασπρόμαυρα έργα, με σκηνές από την καθημερινή ζωή, τοπία και βιοματικές εικόνες από τον τόπο που μεγάλωσε

---

²⁰⁵ Γρηγοράκης Νικόλαος, *Τάκης Κατσουλίδης, Χαρακτική*, έκδοση Γκαλερί Υάκινθος, Αθήνα Νοέμβρης 1982, σ.3.

(εικ. 93., 94., 95.). Τα χαρακτηριστικά του διακρίνονται για την καθαρή τους φόρμα αλλά και τον αδρό τρόπο απόδοσής τους. Η ευαισθησία του, η τεχνική του δεινότητα (εικ. 90., 91., 92.), η συνέπεια τον βοηθούσαν να βρίσκει λύσεις σε κάθε τεχνικό εμπόδιο, ενώ παράλληλα εξέφραζε τον νεανικό του ενθουσιασμό, αποδίδοντας πάντα τα θέματά του με την τεχνική μαεστρία ενός έμπειρου καλλιτέχνη.

Το 1962 -1966 συνέχισε τις σπουδές του με υποτροφία στην Σχολή Καλών Τεχνών στο Παρίσι. Ειδικεύτηκε στην λιθογραφία με καθηγητή τον E. Clairin, ενώ σπούδασε παράλληλα την τέχνη του βιβλίου στην Σχολή Estienne. Στην Γαλλία έρχεται σε επαφή με τα σύγχρονα καλλιτεχνικά ρεύματα και τις εμπειρίες του σύγχρονου εικαστικού διαλόγου. Επηρεάζεται από τον αφηρημένο εξπρεσιονισμό στα έργα του «Μεταμόρφωση», το «Κάδρο» και σε άλλα, ενώ στην σειρά «Κύκλοι και Τετράγωνα» προσεγγίζει την γεωμετρική αφαίρεση. Ωστόσο δημιουργεί έργο πρωτότυπο με προσωπικό ύφος. Μάλιστα ανήκει στους πρώτους εκπροσώπους της γενιάς του, οι οποίοι εκφράζονται με την ανεικονική χαρακτηριστική, κυρίως προς το τέλος της δεκαετίας του 1960²⁰⁶.

Μετά το 1973 όμως επιστρέφει στην παραστατική ζωγραφική και χαρακτηριστική, δουλεύει και με άλλες τεχνικές όπως η μεταξοτυπία, το κολάζ, το πλέξιγκλας. Παράλληλα παρουσίασε μερικά εξαιρετικά λευκώματα τέχνης. Το 1979 με 10 έγχρωμες λιθογραφίες κοσμεί 10 επιγράμματα από την Παλατινή Ανθολογία. Οι λιθογραφίες αυτές υμνούν με τον τρόπο τους την ερωτική ατμόσφαιρα των ποιημάτων. Τα πρόσωπα, οι φιγούρες και τα γυμνά σώματα αποπνέουν ερωτισμό. Πάντα τον γοήτευε θεματολογικά το τοπίο

---

²⁰⁶ Γρηγοράκης Νικόλαος, Τάκης Κατσουλίδης, Χαρακτική, έκδοση Γκαλερί Υάκινθος, Αθήνα Νοέμβρης 1982, σ.5.

και οι νεκρές φύσεις. Στις έγχρωμες λιθογραφίες του με τον τίτλο: «Νεκρές φύσεις» η χρήση των μπλέ και των πράσινων αποχρώσεων, σε συνδυασμό με την αφαιρετική λιτότητα των συνθέσεων, δημιουργούν ένα άρτιο και εντυπωσιακό αποτέλεσμα.

Εξετάζοντας κυρίως το χαρακτηριστικό έργο του Κατσουλίδη αντιλαμβανόμαστε το ξεχωριστό ταμπεραμέντο του, την εφευρετικότητα, την ικανότητα χρήσης των διαφόρων τεχνικών, χωρίς βέβαια να υστερούν σε αξία καλλιτεχνική τόσο το ζωγραφικό του έργο, όσο και τα γραφιστικά επιτεύγματά του.

Ο καλλιτέχνης (φωτο. 96., 97.) σχολιάζει για τον δάσκαλο Κεφαλληνό: «Ρουφούσα αυτά που έλεγε και μάθαινα, γιατί εγώ βρέθηκα στην ΑΣΚΤ με τη φιλοδοξία να γίνω καθηγητής Καλλιτεχνικών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Μόλις μπήκα, όμως, στη σχολή και άκουσα τον Κεφαλληνό, ξεκαθάρισε μέσα μου ότι ήθελα να κάνω τέχνη. Εκείνος έλεγε: "Καλύτερα να γίνεις λούστρος, παρά να κάνεις τέχνη για να πουλάς. Να μη νοθέψεις το χάρισμά σου για να βγάλεις χρήματα, ζωγραφίζοντας κλασικά εικονογραφημένα". Όταν, αργότερα, βρέθηκα στο Παρίσι με υποτροφία και άκουγα τους καθηγητές στην École des Beaux-Arts, τον εκτίμησα ακόμη περισσότερο, ήταν σαφώς καλύτερός τους²⁰⁷».

Το 1994 με την ευκαιρία μιας αναδρομικής έκθεσης του Κατσουλίδη στην γκαλερί *Τιτάνιουμ* εκδίδεται το βιβλίο *Μονογραφίες Τ. Κατσουλίδη* από τις εκδόσεις ΑΔΑΜ. Στην εισαγωγή μεταξύ άλλων ο Ακαδημαϊκός Χρυσάνθος Χρήστου ανέφερε: « ... Καλλιτέχνης πηγαίος και ανήσυχος,

---

²⁰⁷ Τάκης Κατσουλίδης: ο πρωτοπόρος σχεδιαστής ελληνικών γραμματοσειρών και χαράκτης μιλά στο LIFO.gr Η συναρπαστική δημιουργική πορεία ενός διορατικού καλλιτέχνη που επηρέασε την αισθητική της ανάγνωσης στην Ελλάδα, όσο ελάχιστοι. 3.4.2016. http://www.lifo.gr/articles/graphic-arts_articles/94665

μεθοδικός όσο και τολμηρός στις αναζητήσεις του, με γερή μορφοπλαστική παιδεία διευρύνει όλο και περισσότερο τις κατακτήσεις του και πλουτίζει με νέα χαρακτηριστικά την εκφραστική του γλώσσα²⁰⁸...».

Το έργο του Κατσουλίδη είναι πλημμυρισμένο με φως και χρώμα, με εικόνες και φόρμες δυνατές, που υμνούν την ζωή και υπερβαίνουν την φθορά της ύλης. Αριστος γνώστης και μύστης όλων των τεχνικών της χαρακτικής ολοκληρώνει με άνεση κάθε νέα έμπνευση και πιθανό πειραματισμό υλικού. Ο Ιστορικός Τέχνης Νίκος Γρηγοράκης (**φωτο. 64., 65.**) και διευθυντής της ομώνυμης Πινακοθήκης Χαρακτικής και της ιστορικής γκαλερί *Υάκινθος* αναφέρει στον πρόλογο του εξαιρετικού λευκώματος *Γένεσις*: «...Πολύχρωμα λιθογραφικά μελάνια, ντύνουν τον ξυλογραφικό σκελετό των κοσμογονικών σχεδίων σε μια φαντασμαγορική επίδειξη τεχνικής με τονικές διαβαθμίσεις, αποχρώσεις και πολλά τυπώματα εξαντλώντας έτσι τις τεχνικές δυνατότητες του λιθογραφικού πιεστηρίου²⁰⁹...». Το λεύκωμα τυπώθηκε σε 99 αριθμημένα αντίτυπα. Επίσης ο καλλιτέχνης ενεπνεύστηκε από τα 7 ερωτικά ποιήματα του Τίτου Πατρίκιου και έτσι δημιουργείται το λεύκωμα *Θάλασσα της Επαγγελίας*, σε 99 αριθμημένα αντίτυπα και αυτό.

Ο καλλιτέχνης περιγράφει μεταξύ άλλων, σε συνέντευξη που παραχώρησε στο περιοδικό *Lifo*, την συνάντησή του με τον Ιόλα «... Όταν έκανα τα "Φωτεινά" στα μέσα της δεκαετίας του '70, μια σειρά έργων ζωγραφική σε πλεξιγκλάς με λάμπες φθορίου από πίσω, πήγα και πρότεινα στον Ζουμπουλάκη, που τότε συνεργαζόταν με τον Ιόλα, να κάνουμε έκθεση. Ο Ζουμπουλάκης μου απάντησε: "Ό,τι πει ο Ιόλας". Έρχεται ο Ιόλας με τη

---

²⁰⁸ Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Δήμος Μεσσήνης 2007, σ.11.

²⁰⁹ Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Δήμος Μεσσήνης 2007, σ.12.

γούνα του στο εργαστήριό μου στο Παγκράτι, βλέπει κάποια από τα "Φωτεινά" και μου λέει ότι δεν τον ενδιέφεραν για έκθεση. Κάπου στον χώρο είχα έναν πίνακα, ένα μεσσηνιακό τοπίο ζωγραφισμένο με τον τρόπο των ιμπρεσιονιστών. Μου λέει: "Κάνε μου τέτοιους πίνακες, να σου κάνω έκθεση". Αρνήθηκα. Εντόπισε άλλο ένα έργο μου, τη μάνα μου, ένα σχέδιο χαρακτηριστικό που το είχα χρωματίσει. "Αυτόν", μου λέει, "μου τον πουλάς;". "Όχι", του λέω κι εγώ, "δεν πουλώ τη μάνα μου". Είχα εκνευριστεί²¹⁰.

Το σχέδιο του γράμματος...

Στο «Σχέδιο του γράμματος», όπως ονομάστηκε η έκθεση, η οποία έλαβε χώρα στο Μουσείο Μπενάκη στις 23 Σεπτεμβρίου 2010, ο τίτλος της είναι δανεισμένος από το ομόνυμο και ιδιαίτερα ενδιαφέρον βιβλίο του Κατσουλίδη, με τα μυστικά της τέχνης της σχεδίασης του τυπογραφικού στοιχείου. Στην έκθεση παρουσιάστηκαν οι δέκα ελληνικές γραμματοσειρές, που δημιούργησε ο Κατσουλίδης, καθώς και το σύνολο των λευκωμάτων που δημοσίευσε χρησιμοποιώντας κάθε μία από αυτές. Μια πολύτιμη κληρονομιά για τους νέους γραφίστες. Τα γράμματα αποτελούνται από ευθείες και καμπύλες γραμμές. Σύμφωνα με την φιλοσοφική θεωρία του Geoffroy Tory τα δύο γράμματα Ι και Ο, αποτελούνται από μια ευθεία και

---

²¹⁰ Τάκης Κατσουλίδης: ο πρωτοπόρος σχεδιαστής ελληνικών γραμματοσειρών και χαρακτήρας μιλά στο LIFO.gr Η συναρπαστική δημιουργική πορεία ενός διορατικού καλλιτέχνη που επηρέασε την αισθητική της ανάγνωσης στην Ελλάδα, όσο ελάχιστοι. 3.4.2016. http://www.lifo.gr/articles/graphic-arts_articles/94665

έναν κύκλο, ενώ συμβολίζουν τα όργανα της γένεσης έτσι από την ένωσή τους παράγονται τα γράμματα του αλφαβήτου²¹¹.

Οι σημερινοί γραφίστες χρησιμοποιούν τις νέες τεχνολογίες και ειδικά τις άπειρες δυνατότητες των ηλεκτρονικών υπολογιστών, ενώ ο Κατσουλίδης όταν φιλοτεχνούσε τη γραμματοσειρά «Απολλώνια», αφιέρωνε μέρες για να σχεδιάσει ένα ζ στο χαρτί. Έχει ιδιαίτερη σημασία η γραμματοσειρά γεγονός, που είχε συλλάβει από την αρχή ο σπουδαίος δάσκαλος Κεφαλληνός και είχε δημιουργήσει μια δική του το 1956, που ονόμασε «Θεόκριτο», για το θεσπέσιο *Λεύκωμα Δέκα Λευκαί Αττικάί Λήκυθοι*.

Ποιοι είναι οι κανόνες που σχεδιάστηκαν τα γράμματα, πόσο ευανάγνωστα είναι και σε ποιόν βαθμό αντανακλούν το επίπεδο της μόρφωσης και του αισθητικού μας πολιτισμού, είναι μερικά από τα ερωτήματα που μπορούν να βρουν απάντηση μέσα από το βιβλίο «Το σχέδιο του Γράμματος».

Η πενήντάχρονη περιπέτεια του εικαστικού Τάκη Κατσουλίδη περνά μέσα στους δαιδάλους του τυπογραφικού σχεδιασμού. Γεμάτος γνώση και εμπειρία είναι πλέον και ίδιος τμήμα της ιστορίας. Για τους περισσότερους ανθρώπους οι διαφορές μεταξύ των γραμματοσειρών είναι ανεπαίσθητες στο μάτι, ωστόσο και η μικρότερη παραμόρφωση δύναται να καταστρέψει την καθαρότητα ενός μηνύματος σε έναν έμπειρο αναγνώστη, δεν είναι συνεπώς μόνο αισθητικό το συνολικό αποτέλεσμα που προσφέρει μια καλή γραμματοσειρά.

Γεννημένος στη Μεσσήνη το 1933, σχεδίαζε γράμματα για ταμπέλες καταστημάτων σύμφωνα με τον ίδιο, ενώ ήταν μαθητής γυμνασίου ακόμα,

---

²¹¹ Τάκης Κατσουλίδης, Το Σχέδιο του Γράμματος, Η Ελληνική Γραφή, Γ' έκδοση, Ανατύπωση Εκδοτική Ελλάδα, Αθήνα Μάιος 2000, σ. 47.

για να βγάλει λίγα χρήματα²¹². Ως φοιτητής στην ΑΣΚΤ αργότερα, ακολουθώντας την προτροπή και την διδασκαλία του Κεφαλληνού, έδειξε ενδιαφέρον για την τυπογραφία. Το 1960 περίπου παρατήρησε στην Σχολή Δοξιάδη, πως όταν ζητούσε στους μαθητές του να σχεδιάσουν αφίσες, χρησιμοποιούσαν κατά κανόνα λατινικά πεζά γράμματα αντί για τα ελληνικά. Η απάντηση που λάμβανε, όταν τους ρωτούσε, ήταν πως αισθητικά τα λατινικά γράμματα έδειχναν πιο όμορφα και πραγματικά όπως αναφέρει ο ίδιος, ήταν πιο αρχιτεκτονημένα.

Η επιθυμία να φτιάξει αλφάβητο καλλιεργήθηκε στο Παρίσι, όταν μαθήτευσε πλάι στον γνωστό δημιουργό γραμματοσειρών Φρούντιγκερ στην Ecole Estienne. Είκοσι χρόνια μετά, αρχές της δεκαετίας του 1980, έβαλε σε εφαρμογή το όνειρό του, αποφάσισε να κάνει δυο εκθέσεις ζωγραφικής λιγότερες, αλλά να ασχοληθεί εν τέλει με τις γραμματοσειρές. Την πρώτη του γραμματοσειρά, την ονόμασε «Απολλώνια», η οποία μόνο απλή δεν ήταν τελικά²¹³.

Ο Παναγιώτης Χαρατζόπουλος ανήκει στην νεότερη γενιά σχεδιαστών και ήταν επιμελητής της έκθεσης μαζί με τον Δημήτρη Αρβανίτη, η οποία τέλεσε υπό την αιγίδα της Ένωσης Γραφιστών Ελλάδας. Χαρακτηριστικά αναφέρει για τον Κατσουλίδη: «η τυπογραφία εξελίσσεται παράλληλα με την τεχνολογία. Και δεδομένου ότι το κάθε μέσο υπαγορεύει και το σχεδιασμό της γραμματοσειράς, εκείνες που προορίζονται αποκλειστικά για την οθόνη θα εκφράζουν καλύτερα αυτήν την ιδιαιτερότητα. Η αύξηση της

---

²¹² Τάκης Κατσουλίδης: ο πρωτοπόρος σχεδιαστής ελληνικών γραμματοσειρών και χαράκτης μιλά στο LIFO.gr *Η συναρπαστική δημιουργική πορεία ενός διορατικού καλλιτέχνη που επηρέασε την αισθητική της ανάγνωσης στην Ελλάδα, όσο ελάχιστοι*. 3.4.2016. http://www.lifo.gr/articles/graphic-arts_articles/94665

²¹³ Τάκης Κατσουλίδης, *Το Σχέδιο του Γράμματος, Η Ελληνική Γραφή*, Γ' έκδοση, Ανατύπωση Εκδοτική Ελλάδος, Αθήνα Μάιος 2000, σ. 9.

ανάλυσης στην οθόνη του κουμπιούτερο, εν τούτοις, μας επιτρέπει να διαβάζουμε καλύτερα όχι μόνο τις απλές γραμματοσειρές αλλά και τις ανισοπαχείς του Κατσουλίδη που καθώς σχεδιάστηκαν για το χαρτί, πάνω σ' αυτό αποδίδουν καλύτερα. Μ' άλλα λόγια, γραμματοσειρές που έχουμε συνηθίσει να διαβάζουμε στα έντυπα, μπορούν κάλλιστα να επιβιώσουν και στο ψηφιακό περιβάλλον²¹⁴».

Ο γνωστός σχεδιαστής Δημήτρης Αρβανίτης συμπληρώνει: «...ό,τι γίνεται αντιληπτό από την όραση και εμπεριέχει ένα γράμμα ή χίλιες λέξεις, στοιχειοθετεί την καθημερινή οπτική μας βρώση, αντανακλά τον πολιτισμό μας και φανερώνει το επίπεδο της μόρφωσης και της αστικής μας ευαισθησίας²¹⁵». Μια από τις αιτίες των προβλημάτων για τον σχεδιαστή είναι το κενό στην παιδεία «η ελλιπής έως ανύπαρκτη εκπαίδευση στην τυπογραφία, ένα μάθημα υποβαθμισμένο στα ειδικά σχολεία ντιζάιν στον τόπο μας, και η χωρίς εφόδια κάθοδος των νέων επαγγελματιών στην αγορά εργασίας²¹⁶».

Δεν είναι μόνο οι ερμηνείες, που ο ίδιος ο καλλιτέχνης δίνει για τις διαφοροποιήσεις των γραμμάτων, αλλά η εφαρμογή των ιδεών του στις συνθέσεις των χαρακτηριστικών του, που συνοδεύουν οι δικές του γραμματοσειρές. Δημιουργεί γράμματα χωρίς ίχνος φλυαρίας με έντονη αναγνωρισιμότητα και δυναμική στην τελική τους χρήση.

Ο Κατσουλίδης ανασχεδίασε και είχε την ευθύνη αρκετών γραμματοσειρών, όπως τα Dido, Bodoni, NeoHellenic και Artemisia, για την

---

²¹⁴ Σταυρούλα Παπασπύρου, *Η αρχιτεκτονική του αλφαβήτου*, Ελευθεροτυπία, 12 Σεπτεμβρίου 2010.
<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=201187>

²¹⁵ Σταυρούλα Παπασπύρου, *Η αρχιτεκτονική του αλφαβήτου*, Ελευθεροτυπία, 12 Σεπτεμβρίου 2010.
<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=201187>

²¹⁶ Σταυρούλα Παπασπύρου, *Η αρχιτεκτονική του αλφαβήτου*, Ελευθεροτυπία, 12 Σεπτεμβρίου 2010.
<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=201187>

Εταιρεία Ελληνικών Τυπογραφικών Στοιχείων. Στην πορεία παρουσίασε δύο νέες γραμματοσειρές με τίτλο *Απολλώνια* και *Κατσουλίδης* στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και λατινικοί χαρακτήρες.

Η εταιρεία AGFA έδειξε ενδιαφέρον, αγόρασε και μετέφερε τα αλφάβητα, όμως με την εμφάνιση του Macintosh η μέθοδος της φωτοσύνθεσης πέρασε στην ιστορία και για αρκετά χρόνια μέχρι σήμερα έμεινε ανενεργή. Αργότερα ο καλλιτέχνης άρχισε τη συνεργασία του με την Cannibal Fonts και τα αλφάβητα κυκλοφορούν ξανά.

Ο Κατσουλίδης μας αποκαλύπτει τη δαιδαλώδη περιπέτεια της γραφής, του τυπογραφικού σχεδιασμού εμπράκτως, μέσα από τα πρωτότυπα σχέδιά του, που συνεισφέρουν με την σειρά τους στον βαθμό που τους αναλογεί στην σύγχρονη ελληνική τυπογραφία.

Κάποια βιογραφικά Στοιχεία²¹⁷

Ο Τάκης Κατσουλίδης γεννήθηκε στη Μεσσήνη το 1933. Από το 1952-1958 σπούδασε χαρακτηριστική στην Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας, με δάσκαλο τον Γιάννη Κεφαλληνό μέχρι τον θάνατό του, καθώς πτυχίο απέκτησε με το επόμενο καθηγητή της ΑΣΚΤ. Το 1962-1966 συνέχισε τις σπουδές του στην Ecole des Beaux Arts στο Παρίσι με υποτροφία του Ι.Κ.Υ. με καθηγητές τους M. Cami και E. Clairin. Παράλληλα ειδικεύθηκε στην τέχνη του βιβλίου στη Σχολή Estienne.

Από το 1971-1976 ήταν διευθυντής στη Διακοσμητική Σχολή Α.Τ.Ο. (Δοξιάδη). Το 1978 εξελέγη καθηγητής της Σχολής Γραφικών Τεχνών του ΤΕΙ

---

²¹⁷ Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Δήμος Μεσσήνης 2007, σ.159 και <http://katsoulidistakis.gr>.

της Αθήνας. Φιλοτέχνησε κυπριακά και ελληνικά γραμματόσημα. Διετέλεσε καλλιτεχνικός σύμβουλος της Ασπιώτη-ΕΛΚΑ το 1986–1988.

Στο πλαίσιο των ερευνητικών προγραμμάτων των ΤΕΙ σχεδίασε δυο νέα ελληνικά αλφάβητα για τη φωτοστοιχειοθεσία (AGFA) «Απολλώνια» και «Κατσουλίδης». Στη συνέχεια μέχρι σήμερα έχει σχεδιάσει συνολικά δέκα ελληνικά αλφάβητα.

Έχει παρουσιάσει τουλάχιστον 25 ατομικές εκθέσεις ζωγραφικής και χαρακτηριστικής στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Συμμετείχε σε πολλές Μπιενάλε και Διεθνείς εκθέσεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε: συμμετείχε στην έκθεση - *Απόψεις της Αθήνας από σύγχρονους Έλληνες ζωγράφους στο Μουσείον της Πόλεως των Αθηνών Βούρου - Ευταξία, 2004*²¹⁸. Ύδρα, *Εικαστικές αποτυπώσεις: Έργα Ελλήνων καλλιτεχνών του 20ού αιώνα*²¹⁹. Τάκης Κατσουλίδης, "Εικαστικές παραλλαγές": 22 Αυγούστου - 31 Οκτωβρίου 2009, *Ιστορικό Αρχείο - Μουσείο Ύδρας, 2009 κ.α.*

---

²¹⁸ Ζωγραφική: Πασχάλης Αγγελίδης, Άγγελος, Γιάννης Αδαμόπουλος, Αχιλλέας Αϊβάζογλου, Τζούλια Ανδρειάδου, Στέλλα Ανδρουλιδάκη, Θέμος Αυγερινός, Αλέξανδρος Βάλβης, Μάριος Βατζιάς, Μάρκος Βενιός, Περικλής Βυζάντιος, Άλκης Γκίνης, Ανδρέας Δεβετζής, Αχιλλέας Δρούγκας, Γιώργος Δρούτσας, Κώστας Ευαγγελάτος, Ηρακλής Ευαγγελινός, Ελένη Ζαντέ, Πέτρος Ζουμπουλάκης, Γιώργος Ζυμαράκης, Δημήτρης Θεολογόπουλος, Ιωάννου - Σιώμου Ευαγγελία, Μαρία Καζάζη, Σοφία Καλογεροπούλου - Μαζαράκη, Κωνσταντίνος Καπετανόπουλος, Σαράντης Καραβούζης, Τάκης Κατσουλίδης, Θάλεια Κλεόπα, Νικόλας Κληρονόμος, Στέλλα Κοντοτσιτά, Ελένη Κορωναίου - Κατσούλα, Γιάννης Κούτρικας, Γιούλικα Λακερίδου, Τάνια Λιτερίνα, Γιώργος Λολοσίδης, κ.ά.

²¹⁹ Ζωγραφική: Ντιάνα Αντωνάκου, Ουμβέρτος Αργυρός, Αγήρων Αστεριάδης, Γιώργος Βελισσαρίδης, Περικλής Βυζάντιος, Γιάννης Γαΐτης, Δημήτρης Γιαννουκάκης, Κώστας Γραμματόπουλος, Ηλίας Δεκουλάκος, Βαγγέλης Δημητριάδης, Βασίλης Καζάκος, Παύλος Καλλιγιάς, Νίκη Καναγκίνη, Χρίστος Καράς, Τάκης Κατσουλίδης, Λυκούργος Κογεβίνας, Δημοσθένης Κοκκινίδης, Τίτα Κριεζή, Λουκία Μαγγίρου, Γιώργος Μαυροΐδης, Γιάννης Μιγάδης, Γιάννης Μόραλης, Δήμος Μπραέσσας, Νίκος Νικολάου, Μιχάλης Οικονόμου, Κωνσταντίνος Παρθένης, Πάρις Πρέκας, Α. Τάσσο, Παναγιώτης Τέτσης, Κώστας Τσόκλης, Νίκος Χατζηκυριάκος - Γκίκας, Αλέξανδρος Ψυχούλης, κ.ά. Επιμέλεια: Ειρήνη Οράτη, Κωνσταντίνα Αδαμοπούλου, Άρης Ραπίδης. Μετάφραση: Τζούντυ Γιαννακοπούλου. *Ιστορικό Αρχείο - Μουσείο Ύδρας, 2002.*

Έργα του βρίσκονται στην Αθήνα στην Εθνική Πινακοθήκη, στο Μουσείο Βορρέ, στη Γεννάδιο Βιβλιοθήκη. Στη Θεσσαλονίκη στο Μουσείο Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης. Στην Πινακοθήκη Ρόδου. Στην Πινακοθήκη Πιερρίδη. Στο Μουσείο Χαρακτικής Ν. Γρηγοράκη. Στο Παρίσι στην Εθνική Βιβλιοθήκη (Cabinet des Estampes) και σε πολλές ιδιωτικές συλλογές στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Πρόσφατα ιδρύθηκε από το Δήμο Μεσσήνης «Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη» με 200 χαρακτικά έργα και 20 ζωγραφικά, που χάρισε στο Δήμο ο καλλιτέχνης.

Διακρίσεις – Βραβεία²²⁰

- 1961 Πρώτο βραβείο χαρακτικής στην Πανελλαδική Έκθεση Νέων.
- 1964-1965 Δύο βραβεία λιθογραφίας στην Ecole des Beaux Arts, στο Παρίσι.
- 1976 Μετάλλιο στη Διεθνή Έκθεση Ζωγραφικής, Οστάνδη.
- 2001 Βραβείο Βιογραφίας για το βιβλίο «Ο παπα-Μιχάλης», έκδοση Λιβάνη.
- 2008 Βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών για το σύνολο του καλλιτεχνικού του έργου.
- 2010 Το βραβείο ΕΒΓΕ από την Ένωση Γραφιστών Ελλάδας για την προσφορά του στις Γραφικές Τέχνες και στη Τυπογραφία²²¹.

---

²²⁰ Βιογραφικό <http://katsoulidistakis.gr>

²²¹ Βιογραφικό <http://katsoulidistakis.gr>

Λευκώματα Τέχνης²²²

Ικανός χαρακτήρας δεν ξεχνά ποτέ την αγάπη του για τα Λευκώματα. Στο Παρίσι διδάχτηκε την τεχνική της λιθογραφίας και έτσι δημιούργησε αργότερα ένα Λεύκωμα με 10 έγχρωμες λιθογραφίες εμπνευσμένες από 10 ερωτικά επιγράμματα της Παλατινής Ανθολογίας. Την εισαγωγή έκανε ο Αριστόξενος Δ. Σκιαδάς, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών, και την μετάφραση η Χρύσα Προκοπάκη. Αυτό το Λεύκωμα το εξέθεσε, μαζί με τη ζωγραφική του «Μεσσηνιακά τοπία», στη γκαλερί Ζυγός το 1979.

Το 1983 δημιούργησε το Λεύκωμα Παιώνιες της Ελλάδος με σχέδια και φωτογραφίες της Νίκης Γουλανδρή και λιθογραφίες του καλλιτέχνη, εκτέθηκε το 1984 στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας της Ν. Υόρκης. Το Λεύκωμα είχε τέτοια επιτυχία που το ανέλαβε το Ίδρυμα Σμισθόνιαν και το εξέθεσε σε πολλά μουσεία της Αμερικής.

Το 1989 σε συνεργασία με το μεγάλο ποιητή Γιάννη Ρίτσο **(φωτο. 96.)** δημιουργεί το Λεύκωμα Ημικύκλιο με ερωτικά ποιήματα Γ. Ρίτσου και επτά λιθογραφίες Τ. Κατσουλίδη το οποίο εκτέθηκε στην γκαλερί Ζουμπουλάκη. Τα κείμενα τυπώνονται με τη νέα γραμματοσειρά *Κατσουλίδης* που κυκλοφορεί για πρώτη φορά.

Το 1992 δημιουργεί το Λεύκωμα Μάνη με δέκα ξυλογραφίες και τη γραμματοσειρά *Bodoni* σε έκδοση του Ν. Γρηγοράκη και το εκθέτει στη Γκαλερί *Υάκινθος* στην Κηφισιά.

Το 1995 τυπώνει το Λεύκωμα Γένεσις έκδοση Ν. Γρηγοράκη με επτά χαρακτηριστικά μεγάλων διαστάσεων χρησιμοποιώντας την ξυλογραφία για να

---

²²²Τάκης Κατσουλίδης, Το Σχέδιο του Γράμματος, Η Ελληνική Γραφή, Γ' έκδοση, Ανατύπωση Εκδοτική Ελλάδα, Αθήνα Μάιος 2000, σ. σ. 119-132. <http://katsoulidistakis.gr>

τυπώσει το σχέδιο και τη λιθογραφία για το χρώμα, με τυπογραφικά στοιχεία *Βυζαντινά* που σχεδιάζει ειδικά γι' αυτή την έκδοση. Αυτό το *Λεύκωμα Τέχνης*, όπως και το προηγούμενο, τυπώνεται σε 99 μόνο αντίτυπα αριθμημένα και υπογεγραμμένα καθένα χωριστά από τον καλλιτέχνη. Αξίζει σε αυτό το σημείο να αναφέρουμε ένα απόσπασμα από τον πρόλογο του *Λευκώματος Γένεσις* που γράφει ο Ιστορικός της Τέχνης και διευθυντής της ομώνυμης Πινακοθήκης Χαρακτικής, Ν. Γρηγοράκης, 2002. «Ο Τάκης Κατσουλίδης, γνωστός χαράκτης και ζωγράφος, με πολλές περγαμηνές στο χώρο της νεοελληνικής χαρακτικής και της επιμέλειας καλλιτεχνικών εκδόσεων, δάσκαλος της τέχνης του βιβλίου, των γραφικών τεχνών και της τυπογραφίας, και σχεδιαστής ελληνικών γραμματοσειρών, επανέρχεται μ' ένα νέο έργο, ιστορεί, με επτά χαρακτηριστικές εικόνες, τις ημέρες της δημιουργίας²²³...».

Αργότερα εμπνέεται από τα ποιήματα του Τίτου Πατρίκιου και δημιουργεί το *Λεύκωμα Θάλασσα της Επαγγελίας* με 7 ερωτικά ποιήματα από τη νεανική ποίηση του Πατρίκιου και 7 έγχρωμες λιθογραφίες δικές του. Έκδοση του ίδιου του καλλιτέχνη το 2002 και γραμματοσειρά *Κατσουλίδης* σε 99 αντίτυπα, που εκθέτει στο Ίδρυμα Ν. Π. Γουλανδρή – Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης το 2002. Στο *Λεύκωμα Άσμα Ασμάτων*²²⁴ φιλοτέχνησε μία λιθογραφία

---

²²³ Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Δήμος Μεσσήνης 2007, σ.12.

²²⁴ Το *Άσμα Ασμάτων* αποδίδεται στον Σολομόντα, αν και οι απόψεις των ερευνητών δίστανται καθώς κάποιοι θεωρούν πως είναι μεταγενέστερο, στην Παλαιά Διαθήκη, πρόκειται για ένα ερωτικό γαμήλιο ίσως ποίημα σε λυρική γλώσσα, στο οποίο παίρνουν μέρος σαν σε αρχαίο δράμα, ο άντρας, η γυναίκα και ο χορός. Η μετάφρασή του από την εβραϊκή στην ελληνιστική κοινή, έγινε από τους «Εβδομήκοντα» τον 3ο αιώνα π.Χ. στην Αλεξάνδρεια. Το ποίημα διαιρείται σε 6 (έξι) άσματα, μολονότι είναι ουσιαστικά ενιαίο λόγω εσωτερικής ενότητας. Το κείμενο έχει μεταφράσει στη νεοελληνική ο νομπελίστας ποιητής μας Γιώργος Σεφέρης και άλλοι.

ενώ χρησιμοποίησε τη γραμματσειρά *Αυτοκρατορικά*, σε Εκδόσεις Ταΰγέτη το 2007.

Άρθρα και βιβλία του ίδιου

Π. Κατσουλίδης, *Leonardo*, Οξφόρδη Αγγλία. Έργα που πραγματοποιήθηκαν σε περιστρεφόμενο καβαλλέτο, 4.10.1969.

Τ. Κατσουλίδης, *Η Λιθογραφία*, Ζυγός, Μάρτης 1981.

Τ. Κατσουλίδης, *Α. Τάσος, ο καλλιτέχνης, ο άνθρωπος*, Τέχνη και Λόγος, Δεκέμβριος 1985.

Τ. Κατσουλίδης, *Το Σχέδιο του Γράμματος*, Αθήνα, εκδόσεις Καστανιώτη, 1989.

Τ. Κατσουλίδης, *Ο Παπά Μιχάλης*, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 2001.

Τ. Κατσουλίδης, *Το τραίνο*, εκδόσεις Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2011.

Fivos Anoyanakis, *Greek Popular Musical Instruments*, μετάφραση: Christopher N. W. Klint, εικονογράφηση: Takis katsoulidis, φωτογράφιση: M. Skiadaresis, R. Parissis, K. Paschalidis... επιμέλεια σειράς George Rayas, Μέλισσα, 1991.

Άσμα Ασμάτων, μετάφραση: Γ. Π. Παπαδόπουλος, εικονογράφηση: Τάκης Κατσουλίδης, Ιδιωτική Έκδοση, 2007.

Έμβλημα του Πανεπιστημίου Αθηνών με το πρόσωπο της θεάς Αθηνάς

Το νέο έμβλημά του Καποδιστριακού, με το πρόσωπο της θεάς Αθηνάς (φωτο. 94,95), επαναχάραξε ο χαρακτήρας κ. Τάκης Κατσουλίδης, μετά από σχετική απόφαση της Συγκλήτου του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο πρώην πρόεδρος της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών κ. Παναγιώτης Τέτσης ανέφερε στην εκδήλωση παρουσίασης του εμβλήματος στο Πολιτιστικό Κέντρο «Κωστής Παλαμάς», πως «ένα έμβλημα μπορεί και πρέπει να είναι έργο τέχνης²²⁵». Ο πρόεδρος του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Θεοδόσης Πελεγρίνης ανέφερε πως το Πανεπιστήμιο «είναι δημιούργημα της ψυχής του απλού Έλληνα²²⁶». Ο πρώην πρόεδρος της Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών κ. Γιώργος Χαρβαλιάς τόνισε πως «το έμβλημα ενός πανεπιστημίου δεν είναι μια τυπική σφραγίδα, είναι η εικόνα που αναφέρεται στην ιστορία του, στις αρχές του. Λειτουργεί σε πολλαπλά επίπεδα και αποτελεί έργο τέχνης».

Μέχρι την συνένωση του «Εθνικού» Πανεπιστημίου με το «Καποδιστριακό» ως έμβλημα του Πανεπιστημίου χρησιμοποιούσαν την κουκουβάγια, όπως αναφέρεται στον Οργανισμό του 1922 και του 1932.

---

²²⁵ Το «νέο πρόσωπο» του Πανεπιστημίου Αθηνών, Δημοσίευση: 01-11-2012 - Στήλη: ΦΑΚΕΛΟΣ - Φύλλο:189 <http://edopanepistimio.uoa.gr/index.php?p=folder&id=542>

²²⁶ Το «νέο πρόσωπο» του Πανεπιστημίου Αθηνών, Δημοσίευση: 01-11-2012 - Στήλη: ΦΑΚΕΛΟΣ - Φύλλο:189 <http://edopanepistimio.uoa.gr/index.php?p=folder&id=542>

Αργότερα το έμβλημα απέκτησε την μορφή της θεάς Αθηνάς, όπως αυτή παρουσιάζοταν σε εγχάρακτο δακτυλιόλιθο από ερυθρό ίασπι, ο οποίος ανήκει στη συλλογή νομισμάτων του Μουσείου Ιστορίας της Τέχνης της Βιέννης. Το έργο είναι εμπνευσμένο από την Αθηνά του Φειδία στον Παρθενώνα και φέρει την υπογραφή του Ασπασίου – 1ος αιώνας π.Χ.

Ο χαράκτης φιλοτέχνησε αφιλοκερδώς μια ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο, εμπνευσμένη από το πρωτότυπο, συνοδευόμενη με την ομώνυμη γραμματοσειρά του «Κατσουλίδης». Η μήτρα από όρθιο ξύλο επιτρέπει την αναπαραγωγή του εμβλήματος σε μικρές διαστάσεις με το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα.

Ατομικές εκθέσεις

1960, Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1966, Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1967, Galerie Susanne de Coninck, Παρίσι, Γαλλία

1969, Galerie Suzanne de Coninck, Παρίσι, Γαλλία

1973, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1976, Αθηναϊκό Τεχνολογικό Ινστιτούτο, Αθήνα

1979, Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1980, Αίθουσα Τέχνης Εποχή, Γιάννενα

1981, Γκαλερί Πανσέληνος, Θεσσαλονίκη

1982, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1984, Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

1984, Σικάγο, ΗΠΑ

1984, Οφφενμπαχ, Δυτική Γερμανία

1984, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, Νέα Υόρκη, Η.Π.Α.

1991, Galerie Titanium, Αθήνα
1993, Γκαλερί Χασανάκου, Γύθειο, Λακωνία
1993, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
1994, Galerie Titanium, Αθήνα
1995, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
1996, Αίθουσα Τέχνης Art Αιγόκερως, Θεσσαλονίκη
1999, Πινακοθήκη Περίδη, Γλυφάδα
2000, Galerie F, Καρδίτσα
2000, Αίθουσα Τέχνης Relics, Θεσσαλονίκη
2001, Πολιτιστικό Κέντρο, Καλαμάτα
2002, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα
2003, Χώρος Τέχνης Εικαστικός Κύκλος, Αθήνα
2005, Αίθουσα Τέχνης Έψιλον Ρόζυ Οικονομίδου, Θεσσαλονίκη
2006, Πολυχώρος Πολιτισμού Αθηναΐς, Αθήνα
2006, Consul General M. N. Pasios, Παρίσι, Γαλλία
2006, Maison de la Grece, Παρίσι, Γαλλία
2007, Ξενοδοχείο "Minos Palace", Άγιος Νικόλαος, Κρήτη
2009, Ιστορικό Αρχείο - Μουσείο Ύδρας, Ύδρα
2010, Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Αθήνα
2010, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Μεσσήνη
2010, Πολυχώρος Πολιτισμού Αθηναΐς, Αθήνα
2016, The Pulse Kolonaki, Αθήνα

Ομαδικές εκθέσεις

1961, "Α' Πανελλαδική Έκθεση Νέων", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών,
Αθήνα

1961, "4eme Biennale d'Alexandrie", Musee des Beaux - Arts d'
Alexandrie, Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος

1962, "Ειρήνη και Ζωή", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1962, "Ελληνική Καλλιτεχνική Έκθεση", Άγκυρα , Κωνσταντινούπολη,
Τουρκία

1963, "Ζ' Πανελλήνιος Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1964, "Για την Κύπρο", Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Αθήνα

1965, "Η' Πανελλήνιος Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1966, "Δεκέμβριος '66", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1967, "Θ' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο,
Αθήνα

1969, "Ile Biennale Internationale de Merignac", Salle Municipale de
Merignac, Merignac, Γαλλία

1969, "Ομαδική Έκθεση", Centre d'Art Integral, Galerie de Beaune,
Παρίσι, Γαλλία

1971, "Δεκέμβριος '71 - Έλληνες Καλλιτέχνες", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1973, "Επιλογή από την Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Καλλιτεχνικό
Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1974, "Αφιέρωμα στην Κύπρο", Γκαλερί Άστορ, Αίθουσα Τέχνης
Δεσμός, Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Καλλιτεχνικό
Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1974, "Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Cna Gallery, Σικάγο, ΗΠΑ

1974, "Ομαδική Έκθεση Συγχρόνου Ελληνικής Τέχνης", Αίθουσα Εκθέσεων Πύργου Αθηνών, Αθήνα

1974, "Έκθεση Πολλαπλών", Γκαλερί Στροφή, Αθήνα

1975, "Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1976, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1976, "Πανόραμα Ελληνικής Ζωγραφικής 1950-1975", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1976, "Διεθνής Διαγωνισμός για το "Βραβείο της Ευρώπης", Μουσείο της Οστάνδης, Οστάνδη, Βέλγιο

1977, "Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1977, "Φεστιβάλ Αυγής 1977", Άλσος Νέας Σμύρνης, Νέα Σμύρνη

1977, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Δράσης Καλλιτεχνικής Ε.Π.Ε., Αθήνα

1978, "L'estampe aujourd'hui 1973-1978", Bibliotheque Nationale, Παρίσι, Γαλλία

1978, "Έκθεση Λιθογραφίας", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

1979, "Η Χαρακτική στην Ελλάδα σήμερα", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1980, "Η Χαρακτική στην Ελλάδα σήμερα", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1980, "Σύνοψη 1979-1980", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1981, "Ο Χαρακτήρας και το Γυμνό", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1981, "Με την προσφορά 77 Ελλήνων καλλιτεχνών", Δημοτική Πινακοθήκη Μήθυμνας, Μυτιλήνη, Λέσβος

- 1982, "Έκθεση Χαρακτικής Ελλήνων Καλλιτεχνών", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1982, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Πλειάδες, Αθήνα
- 1982, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1982, "Πέντε χρόνια νεοελληνική λιθογραφία", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1982, "Προσφορά για την Παλαιστίνη", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1983, "Modern greek prints", The Fine Art Society Ltd, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο
- 1983, "3η Ευρωπαϊκή Μπιενάλε Χαρακτικής", Alter Bahnhof, Baden-Baden, Γερμανία
- 1983, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1983, "Έκθεση Σύγχρονης Χαρακτικής", Γκαλερί Πλειάδες, Αθήνα
- 1983, "Ελληνική Χαρακτική", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1983, "Φεστιβάλ Αυγής – Θούριου 1983",
- 1983, "Έκθεση Ζωγραφικής- Γλυπτικής- Χαρακτικής Μεσσηνίων Καλλιτεχνών", Εντευκτήριο ΟΤΕ Καλαμάτας, Καλαμάτα
- 1984, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1984, "Λιθογραφίες της Artigraf", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1984, "Ζωγραφική-Γλυπτική-Χαρακτική '84", Κέντρο Σπουδών Δολιανίτη, Αθήνα
- 1984, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Πλειάδες, Αθήνα
- 1984, "China-Greece 1984: Two ancient cultures", Rodis Karkazi Gallery, Chicago (Illinois), USA

- 1984, "Παιώνιες της Ελλάδος: Μύθος, Επιστήμη και Τέχνη", Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ
- 1984, "Έκθεση Λιθογραφίας", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα
- 1984, "Φεστιβάλ Αυγής Θούριου 1984", Δελφινάριο, Νέο Φάληρο
- 1985, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1985, "Η Φυσιογνωμία της Μεταπολεμικής Τέχνης στην Ελλάδα, Δ' Μέρος: Μετά την Αφαίρεση", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα
- 1985, "Έλληνες Χαράκτες: Συλλογή της Δημοτικής Πινακοθήκης Ρόδου", Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα, Λάρισα
- 1985, "Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Ωδείο Αθηνών, Αθήνα
- 1985, "Νέες Διαστάσεις στη Σύγχρονη Τέχνη", Παλάτσο Μάνι, Todi, Italy
- 1985, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1985, "Εικόνες από τη σύγχρονη ελληνική χαρακτηριστική", Αίθουσες του Δήμου Μοντρέιγ, Παρίσι, Γαλλία
- 1985, "Χαρακτική και βιβλίο", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά
- 1985, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Δημόκριτος, Αθήνα
- 1985, "Ζωγραφική-Γλυπτική-Χαρακτική για το Διεθνές Έτος Ειρήνης", Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα
- 1985, "Γραφική: Παραδοσιακές και νεώτερες τεχνικές", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα
- 1986, "Η φυσιογνωμία της μεταπολεμικής τέχνης στην Ελλάδα", Δημοτική Πινακοθήκη Αθηνών, Αθήνα
- 1986, "Ελληνική Χαρακτική 1986", Γκαλερί Αιγόκερως, Αθήνα
- 1986, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

- 1986, "Λιθογραφία-Ξυλογραφία-Χαλκογραφία", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1986, "Προσφορά στην Καλαμάτα", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1986, "Καλοκαιρινό Σαλόνι", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1986, "Έκθεση Χαρακτικής Ελλήνων Καλλιτεχνών: Αφιέρωμα στον Goya", Ισπανικό Μορφωτικό Ίδρυμα, Αθήνα
- 1986, "Settanta artisti da 12 paesi dipingono "l'amore e la Pace", Chiesa Santo Spirito, Φλωρεντία, Ιταλία
- 1986, "III Mostra Internazionale d'Arte", Centro Storico, Τόντι, Ιταλία
- 1987, "Πανελλήνια Καλλιτεχνική Έκθεση 1987", Εκθεσιακό Κέντρο Ο.Λ.Π., Πειραιάς
- 1987, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1987, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1987, "Το Εργαστήριο του Κεφαλληνού", Γκαλερί Πλειάδες, Αθήνα
- 1987, "Έκθεση της Ένωσης Ελλήνων Χαρακτών", Θέατρο Κολλεγίου Αθηνών, Ψυχικό
- 1987, "Έκθεση της Ένωσης Ελλήνων Χαρακτών", Πνευματικό Κέντρο Αγίας Παρασκευής, Αγία Παρασκευή
- 1988, "Έργα-Γεγονότα", για τα 70 χρόνια του ΚΚΕ, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων-Κτήριο Κωστής Παλαμάς, Αθήνα
- 1988, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1988, "Σύγχρονες Ζωγραφικές Απόψεις της Αθήνας", Dada Art Gallery, Αθήνα

1988, "Νεοελληνική Τέχνη: Απολογισμός μιας Συλλογής 1975-1987",
Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1988, "Ελληνική Ζωγραφική 1968-1988/Peinture Grecque 1968-1988",
Commision et secretariat du conseil des ministres des Communautés
Europeennes, Βρυξέλλες, Βέλγιο

1988, "Πολυμορφία Α'", Αίθουσα Τέχνης Εγγονόπουλος Χ, Αθήνα

1988, "Δημοπρασία Έργων Τέχνης-AWOG", Μουσείο Γουλανδρή
Φυσικής Ιστορίας, Αθήνα

1988, "Ελλάδα Αθλητισμός Πολιτισμός: Αθλητικό Πνεύμα και Κίνηση
στη Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1989, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

1989, "Προσφορά Ελλήνων Καλλιτεχνών για την Καλαμάτα", Δημοτικό
Πνευματικό Κέντρο Καλαμάτας, Καλαμάτα

1989, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1989, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1989, "Το Πνεύμα και το Σώμα: Ο Αθλητισμός και η Κίνηση στη
Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1989, "Έκθεση Χαρακτικής-Αφιέρωμα στη Βάσω Κατράκη", Βελλίδειο
Πολιτιστικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

1990, "Η Μεσογειακή Μπιενάλε Χαρακτικής", Πινακοθήκη Δήμου
Αθηναίων, Αθήνα

1991, "Όψεις της ελληνικής ταπισερί", Γκαλερί Πλειάδες, Αθήνα

1991, "Πατήρ πάντων πόλεμος" (;), Γκαλερί Πλειάδες, Αθήνα

1991, "Η Ελληνική Χαρακτική στον 20ο Αιώνα", Αίθουσα Τέχνης Β.
Μυλωνογιάννη, Χανιά, Κρήτη

1992, "Εμμονή στην Καρπασία", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα

- 1992, "Χαρακτικά από τη Συλλογή της Τέχνης Μακεδονικής Καλλιτεχνικής Εταιρείας", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
- 1992, "Έλληνες χαρακτές εχάραξαν για την Μακεδονία", Βελλίδειο Πολιτιστικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
- 1992, "Έκθεση Χαρακτικής Αφιέρωμα στο Χρήστο Δαγκλή", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ζωγράφου Μουσείο Κοτοπούλη, Αθήνα
- 1993, "Ex-libris", Αμερικανικό Ινστιτούτο Γραφικών Τεχνών (A.I.G.A.), Raleigh (North Carolina), USA
- 1993, "Carving Exhibition", Allied Officers Club Afsouth Post, Νάπολη, Ιταλία
- 1993, "Αφιέρωμα στον Ανδρέα Κάλβο", Γκαλερί Πλειάδες, Αθήνα
- 1994, "Ελληνικά ex libris από Έλληνες καλλιτέχνες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1994, "Καλοκαιρινό Σαλόνι '94", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1994, "Έλληνες χαρακτές εχάραξαν για την Μακεδονία", Θέατρο Κολλεγίου Αθηνών, Ψυχικό
- 1995, "Έλληνες χαρακτές: Τρίτη γενιά (1923-1940)", Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- 1996, "Καλοκαιρινό Σαλόνι 1996", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1996, "20 χρόνια ελληνικής λιθογραφίας", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1997, "Από τον Κεφαλληνό στον Γραμματόπουλο", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1997, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτικής", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά
- 1997, "Εικαστική Διαδρομή '97: 34 Πρωτότυπα Έργα", Χώρος Τέχνης Εικαστικός Κύκλος, Αθήνα

1998, "Ελληνική Τοπιογραφία, 19ος-20ος αιώνας: Από τις συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης και του Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1998, "Λήδα & Κύκνος", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1999, "Η Νεκρή Φύση στη Νεοελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1999, "Εικαστικές Προτάσεις", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

2000, "1η Τριενάλε Ελληνικής Χαρακτικής", Πινακοθήκη Περίδη, Γλυφάδα

2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Δημοτικό Κέντρο Τεχνών Λευκωσίας, Λευκωσία, Κύπρος

2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2000, "Έλληνες Εχάραξαν: Χαρακτικά της Συλλογής της Alpha Bank", Κουμαντάριος Πινακοθήκη της Σπάρτης, Σπάρτη, Λακωνία

2000, "Α' Έκθεση Έργων Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης", Αρχαιολογικό Μουσείο της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα

2001, "Χαρακτικής ο Λόγος", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννιτών, Ιωάννινα

2001, "Εικαστική Πτήση Ο.Α. 2001 Ελληνικό - Σπάτα", Νέο Αεροδρόμιο "Ελευθέριος Βενιζέλος", Σπάτα, Αττικής

2002, "Υδρα: Εικαστικές Αποτυπώσεις, Έργα Ελλήνων Καλλιτεχνών του 20ού αιώνα", Ιστορικό Αρχείο-Μουσείο Υδρας, Υδρα

2002, "Χριστούγεννα με χρώμα 2002", Γκαλερί Αιγόκερως, Αθήνα

2002, "Κύκλοι ζωής με θεά την Ελιά", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καλαμάτας, Καλαμάτα, Μεσσηνία

2003, "Ελληνική Γλυπτική-Χαρακτική, Συλλογές Θόδωρου Χατζησάββα", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2003, "Art Athina 10 2003", Εκθεσιακό Κέντρο HELEXPO, Μαρούσι

2003, "Έλληνες Χαρακτες στον 20ό αιώνα", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Μέγαρο Εϋνάρδου), Αθήνα

2003, "Τέχνη Πολιούχος-Πόλεις, Οικισμοί και Γειτονιές στην Ελληνική Ζωγραφική 19ος & 20ός αιώνας", Δημοτική Πινακοθήκη Ξάνθης, Ξάνθη

2003, "Έλληνες Χαρακτες στον Εικοστό Αιώνα", Χώρος Τέχνης 8, Ρέθυμνο, Κρήτη

2003, "Νησιωτικά τοπία και λιμάνια της Ελλάδας", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2003, "Χριστούγεννα με χρώμα 2003", Γκαλερί Αιγόκερως, Αθήνα

2003, "6th Triennale de Chamalieres", Espace Triennale, Chamalieres, Γαλλία

2003, "Υδρα: Δέκα Έλληνες Ζωγράφοι Εχάραξαν", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2003, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2003 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2003, "5 + 5 Ζωγράφοι - Χαρακτες Σχεδιάσαν & Χάραξαν", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2003, "Τέχνη Πολιούχος-Πόλεις, Οικισμοί και Γειτονιές στην Ελληνική Ζωγραφική 19ος & 20ός αιώνας", Δημοτική Πινακοθήκη Ιωαννίνων, Ιωάννινα

2003, "Μητέρα-Φύση", Γκαλερί Atrion, Θεσσαλονίκη

2004, "ελαίας εγκώμιον", Μέγαρον της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα

2004, "Απόψεις της Αθήνας από Σύγχρονους Έλληνες Ζωγράφους", Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών Βούρου-Ευταξία, Αθήνα

2004, "90 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής 1914-2004 & Λήδα και Κύκνος. Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Δημοτική Πινακοθήκη Ψυχικού, Ψυχικό

2004, "Πυξίδες-Επιλογή έργων από τη Συλλογή του Κόγια Μάρκου", Δημοτική Πινακοθήκη Καρδίτσας, Καρδίτσα

2004, "Στα χρώματα της Άνοιξης", Γκαλερί Αιγόκερως, Αθήνα

2004, "Το Καράβι & η Θάλασσα από Έλληνες Χαρακτές", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2004, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2004 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2004, "Άμπελος & Οίνος", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2005, "Η Συλλογή της Alpha Bank, Ζωγραφική-Χαρακτική-Γλυπτική", Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Αθήνα

2005, "Λιμάνια του Ελληνισμού. Η Ελληνική Λιμενογραφία", Αποθήκη Β1, Λιμάνι, Θεσσαλονίκη

2005, "Η Ελιά από Έλληνες Χαρακτές", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2005, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2005 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2005, "Ο Δάσκαλος Γ. Κεφαλληνός & Τριάντα Δύο Μαθητές του", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2005, "Απόψεις της Αθήνας από Σύγχρονους Έλληνες Ζωγράφους", Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Λευκωσίας-Πύλη Αμμοχώστου, Λευκωσία, Κύπρος

2006, "Η Συλλογή της Alpha Bank: Ελληνική Τέχνη από το 1920 έως σήμερα", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

2006, "Τοπία της Ελλάδας", Χώρος Τέχνης Αιγόκερως, Αθήνα

2006, "Ελαίας Εγκώμιον", Κτήριο Ηνωμένων Εθνών, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ

2006, "Μικρά και σπάνια χαρακτηριστικά", Χώρος Τέχνης William James, Χολαργός

2006, "Ανθογραφίες της Ελληνικής Άνοιξης", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2006, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2006 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2006, "Έργα καλλιτεχνών από την Πελοπόννησο", Εκθεσιακός-Πολιτιστικός Χώρος της Alpha Bank, Ναύπλιο

2007, "ΣΥΝ ουσίες", Χώρος Τέχνης Εικαστικός Κύκλος, Αθήνα

2007, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2007 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2007, "Νίκος Γρηγοράκης. Το συγγραφικό & εκδοτικό του έργο: "ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΕΧΝΗΣ"", Gallery Enigma, Κηφισιά

2007, "Οι Κυκλάδες της Χαρακτικής", Χώρος Τέχνης William James, Χολαργός

2007, "Με αφορμή ένα δέντρο", Χώρος Τέχνης Εικαστικός Κύκλος, Αθήνα

2008, Χαρακτικά από τον Πόλεμο του '40, την Κατοχή και την Αντίσταση, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Δήμος Μεσσήνης

2008, "Κέντρο Χαρακτικής Αθηνών Pandolfini-Σιατερολή. Η ιστορία ενός Εργαστηρίου", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2008, "Από την Αρχαία Ολυμπία στο Πεκίνο", Ελληνικό Σπίτι, Αθήνα

- 2008, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2008 - Πανόραμα Χαρακτικής",
Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό
- 2008, "Πράσινο", Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Μερκούρη, Αθήνα
- 2009, "Η Ανθρώπινη Μορφή Στην Τέχνη", Τεχνόπολις Δήμου
Αθηναίων, Αθήνα
- 2009, "Έν τυπώσεις επί χάρτου", Δημοτική Πινακοθήκη Πειραιά,
Πειραιάς
- 2009, "100 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής (1909-2009). Συλλογή
Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη
- 2009, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2009 - Πανόραμα Χαρακτικής",
Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό
- 2010, "Νεοελληνική Τέχνη Από Τη Συλλογή Του Γιώργου Κητή",
Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη
- 2010, "Έλληνες ζωγράφοι από τη συλλογή της Εθνικής Τράπεζας",
Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής
Τραπεζής, Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Αρχαιολογικό Μουσείο,
Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών ΑΠΘ, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού,
Θεσσαλονίκη
- 2010, "Παλιόροια Σύγχρονης Ζωγραφικής στην Χαλκίδα", Κόκκινο
Σπίτι Χαλκίδας, Χαλκίδα, Εύβοια
- 2010, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2010 - Πανόραμα Χαρακτικής",
Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό
- 2011, "Ολυμπιακή - η αέναη πτήση", ΠΟΛ.Κ.Ε.Ο.Α. (Πρώην Δυτικό
Αεροδρόμιο Ελληνικού), Ελληνικό
- 2013, "Πολυμορφίες II", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση-Γιάννα
Γραμματοπούλου, Αθήνα

2014, "Έκθεση Ελληνικής Χαρακτικής από τη Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", 12 Star Gallery, Europe House, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

2014, "Ομαδική Έκθεση Ζωγραφικής-Γλυπτικής", Galerie F, Καρδίτσα

2014, "Πολυμορφίες III", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση-Γιάννα Γραμματοπούλου, Αθήνα

2014, "Εικαστικές Τέχνες & Αντίσταση 1936-2014", Δημοτική Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2014, "Ομαδική Έκθεση Ζωγραφικής-Γλυπτικής", Galerie F, Καρδίτσα

2015, "Τρεις Γενιές Ελληνικής Ζωγραφικής - Χαρακτικής", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2016, "Τρεις Γενιές Ελληνικής Ζωγραφικής - Χαρακτικής", Δημοτική Πινακοθήκη Ιωαννίνων, Ιωάννινα

2016, "Τρεις Γενιές Ελληνικής Ζωγραφικής - Χαρακτικής", Παλαιά Δημοτική Αγορά Αγρινίου, Αγρίνιο

2016, "Η Συλλογή της Alpha Bank Ελληνική Τέχνη από το 1950 έως Σήμερα", Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Κρήτης, Ρέθυμνο, Κρήτη

2016, "Τρεις γενιές ελληνικής ζωγραφικής-χαρακτικής από την συλλογή της Πινακοθήκης Σύγχρονης Τέχνης Αιτωλοακαρνανίας Χ. & Σ. Μοσχανδρέου Ι.Π. Μεσολογγίου", Δημοτική Πινακοθήκη Καρδίτσας, Καρδίτσα

2017, "Εικαστικές Τέχνες και Αντίσταση 1950-1974", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2017, "20 χρόνια Πινακοθήκη Χ. & Σ. Μοσχανδρέου: 51 καλλιτέχνες δημιουργούν για την Πινακοθήκη Χ. & Σ. Μοσχανδρέου", Πινακοθήκη

Σύγχρονης Τέχνης Αιτωλοακαρνανίας Χρήστου & Σοφίας Μοσχανδρέου,
Μεσολόγγι²²⁷.

---

²²⁷ Ινστιτούτο σύγχρονης ελληνικής τέχνης – Ψηφιακή Πλατφόρμα.
<http://dp.iset.gr/artist/view.html?id=1422&tab=groupexhibitions>

Γιώργος Μανουσάκης, Ηράκλειο Κρήτης, 1914 – Αθήνα 2003

Γενικά χαρακτηριστικά

Ο Γιώργος Μανουσάκης (φωτο. 101, 102, 103) γεννήθηκε το 1914 στο Ηράκλειο της Κρήτης, εκεί πέρασε τα παιδικά και μαθητικά του χρόνια, ενώ πέθανε το 2003. Υπήρξε ένας από τους καλλιτέχνες της γενιάς του '30. Ωστόσο δεν επηρεάστηκε άμεσα από τη βυζαντινή τέχνη σε αντίθεση με τους περισσότερους καλλιτέχνες της γενιάς του, παρόλο που χρησιμοποίησε την τεχνική της αυγοτέμπερας στα ζωγραφικά του έργα. Χρησιμοποιεί την χαρακτηριστική για να συνθέσει μια αυθεντική ελληνική έκφραση, τόσο με την θεματολογία του, όσο και με το απλό, λιτό, χαμηλών τόνων ύφος του.

Έφτασε στην Αθήνα, με σκοπό να φοιτήσει στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Πέρασε όμως και στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών το 1934. Λίγο αργότερα εγκατέλειψε το Πανεπιστήμιο και συνέχισε αποκλειστικά τις σπουδές του στην ΑΣΚΤ, μαθητεύοντας δίπλα στους Ουμβέρτο Αργυρό, Κωνσταντίνο Παρθένη στο τμήμα ζωγραφικής και δίπλα στον Γιάννη Κεφαλληνό διδάχτηκε, στο Εργαστήρι του, την τέχνη της χαρακτηριστικής και του βιβλίου.

Η ακτινοβολία της προσωπικότητας του Κεφαλληνού δεν τον άφησε ασυγκίνητο²²⁸. Παρακολούθησε από το 1938-1939 την τεχνική της ξυλογραφίας, της χαλκογραφίας και της λιθογραφίας. Θυμάται με νοσταλγία και αγάπη τα χρόνια που διδάχτηκε την χαρακτηριστική τέχνη στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού, μαζί με άλλους σπουδαστές, όπως τον Γ.

---

²²⁸ Νίκος Γρηγοράκης, *Γιώργος Μανουσάκης, Χαρακτική 1938-1986*, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Αθήνα Απρίλιος 1987, σ.5.

Μόραλη, τον Κ. Γραμματόπουλο, τον Κύπριο Τηλέμαχο Κάνθο, την Λουίζα Μοντεσάντου κ.α. Το χαρακτηριστικό του έργου δεν ήταν το ίδιο γνωστό με το ζωγραφικό του, το οποίο του είχε προσφέρει από νωρίς αναγνωρισιμότητα και καταξίωση. Ο Μανουσάκης ανήκει στους καλλιτέχνες που χάραξαν περιστασιακά, όπως και ο Μόραλης²²⁹. Όμως τα χαρακτηριστικά του έργα είναι λιγοστά και πολύτιμα (εικ. 110., 111.). Όχι μόνο λόγω του μικρού αριθμού τους γεγονός που τα καθιστά σχεδόν μοναδικά αντίτυπα, αλλά και λόγω της καλλιτεχνικής τους αξίας. Ιδιαίτερα οι χαλκογραφίες (εικ. 113.), οι λιθογραφίες του (εικ. 114.) και οι ξυλογραφίες του (εικ. 112.) παρουσιάζουν μια ζωγραφικότητα των χαρακτηριστικών λύσεων.

Οι πρώτες ατομικές εκθέσεις του έλαβαν χώρα στο Ηράκλειο το 1952 και μετέπειτα στην Αθήνα το 1957. Ζωγράφιζε, χάραζε και εξέθετε την δουλειά του σε διάφορες ατομικές αλλά και ομαδικές εκθέσεις μέχρι το τέλος της ζωής του. Η θεματολογία των έργων του διαφέρει ανάλογα με το υλικό. Στις υδατογραφίες καθώς και στα σχέδιά του, ενεπνεύστηκε και κατέγραψε σκηνές και απόψεις από την Ελλάδα του 20ού αιώνα. Τον ενδιέφεραν ο κόσμος της φύσης και τα αντικείμενα, τα οποία απέδωσε με χρωματική ευαισθησία, διαφορετικές τεχνικές και υλικά²³⁰.

Παράλληλα το ενδιαφέρον του δεν περιορίστηκε στις εκδόσεις, στην ζωγραφική και την χαρακτική. Αγάπησε την φύση, έγινε περιηγητής, φωτογράφος, βοτανολόγος, οικολόγος, τεχνολόγος, κινηματογραφιστής, αερομοντελίστας, συγγραφέας. Ο ίδιος ο Μανουσάκης συνήθιζε να λέει:

---

²²⁹ Νίκος Γρηγοράκης, Γιώργος Μανουσάκης, Χαρακτική 1938-1986, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Αθήνα Απρίλιος 1987, σ.5.

²³⁰ Νίκος Ζίας-Αγγελική Κόκκου, *Ταξιδεύοντας στην Ελλάδα με τον Γιώργο Μανουσάκη*, εκδ. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1993, σ. 30.

«όλες οι πάρεργες απασχολήσεις μου είχαν έναν κοινό παρονομαστή, την έντονη επιθυμία μου να διασώσω από τη φθορά του χρόνου τη μορφή»²³¹.

Στο βιβλίο του με τον τίτλο: «Λίθοι - Πλίνθοι» από τις εκδόσεις Καστανιώτη, αναφέρει πως : «Τα γράμματα μου άρεσαν από μικρό παιδί. Για μένα το καλύτερο από τα δώρα που μου έκαναν την Πρωτοχρονιά οι συγγενείς μου ήταν τα βιβλία²³²». Ο *Ροβινσών Κρούσος*, τα μυθιστορήματα του Ιουλίου Βερν, αλλά και η *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης* ήταν μερικά από τα πιο προσφιλή του αναγνώσματα. Θυμάται επίσης, πως ήδη από εκείνα τα χρόνια η αγάπη του για τη ζωγραφική υπήρξε μεγάλη. Έλεγε: «Τα τετράδιά μου ήταν γεμάτα από σχέδια και, όταν πήγα στο Γυμνάσιο, μου άρεσε να εικονογραφώ τα διηγήματα από τα Νεοελληνικά μου Αναγνώσματα²³³».

Ήταν παιδί ακόμα όταν συνειδητοποίησε την αγάπη του για τα απλά πράγματα, τα αντικείμενα της καθημερινότητας. Τα μικροαντικείμενα του καταστήματος του πατέρα του, αποτέλεσαν έμπνευση για τον ίδιο, έτσι ζωγράφησε ένα από τα πιο χαρακτηριστικά του έργα, «Το μαγαζί του πατέρα μου», το 1935.

Ο Μανουσάκης έλεγε πως «περισσότερα όμως από τους καθηγητές μου στη Σχολή Καλών Τεχνών νομίζω ότι οφείλω στο περιβάλλον της Σχολής. Στους συναδέλφους μου, με τους οποίους ανταλλάσσαμε σκέψεις

---

²³¹ Ριζοσπάστης, Ένθετη Έκδοση, «7 Μέρες Μαζί», Γιώργος Μανουσάκης, Η «σιωπηλή» γλώσσα της ζωγραφικής, Κυριακή 16 Φλεβάρη 2003, σ.3.

²³² Ριζοσπάστης, Ένθετη Έκδοση, «7 Μέρες Μαζί», Γιώργος Μανουσάκης, Η «σιωπηλή» γλώσσα της ζωγραφικής, Κυριακή 16 Φλεβάρη 2003, σ.3.

²³³ Ριζοσπάστης, Ένθετη Έκδοση, «7 Μέρες Μαζί», Γιώργος Μανουσάκης, Η «σιωπηλή» γλώσσα της ζωγραφικής, Κυριακή 16 Φλεβάρη 2003, σ.3.

και ιδέες γύρω από τα σύγχρονα ρεύματα της ζωγραφικής, με τα οποία βρέθηκα αντιμέτωπος τότε²³⁴».

Ακολούθησαν τα δύσκολα χρόνια της Κατοχής. Στην περίοδο αυτή ο καλλιτέχνης ασχολήθηκε με τη χαρακτηριστική. Πήρε ενεργό μέρος στην Εθνική Αντίσταση, δημιουργώντας ξυλογραφίες. Χαρακτηριστικές ήταν εκείνη που απεικόνιζε τη μεγάλη διαδήλωση του ΕΑΜ στις 25 Μαρτίου 1942 στο Σύνταγμα και εκείνη η οποία, απεικόνιζε την επίθεση των έφιππων Ιταλών καραμπινιέρων εναντίον των διαδηλωτών. Δυστυχώς, το μεγαλύτερο μέρος της καλλιτεχνικής παραγωγής του Γ. Μανουσάκη, εκείνων των χρόνων, είτε έχει χαθεί είτε έχει καταστραφεί.

Η αγάπη και η γοητεία, που του ασκούσαν τα απλά πράγματα διατηρείται και μετά τον πόλεμο, αυτό διακρίνεται καθαρά στα θέματα που επιλέγει να δουλέψει. Επιτυγχάνει με τη λεπτομερή απόδοση και τη ρεαλιστική απεικόνισή τους, να αφουγκραστεί και διακριτικά να ψηλαφίσει την ιστορία των πραγμάτων. Το 1960 περίπου, ταξίδεψε στη Γαλλία και μετέπειτα στην Ιταλία, όπου ήρθε σε επαφή με τα καλλιτεχνικά κινήματα της μοντέρνας τέχνης, από τα οποία επηρεάστηκε παροδικά. Πειραματίστηκε με τις μοντέρνες ευρωπαϊκές τάσεις, ωστόσο γρήγορα επανήλθε στην παραστατική ζωγραφική και χαρακτηριστική των προσφιλών του καφενείων με τα στρογγυλά σιδερένια τραπέζια και τους μπουφέδες, των υπαίθριων μαγαζιών, των παλιών αντικειμένων. Σταδιακά, όπως αναφέρει ο ίδιος, «άρχισα να βρίσκω κάποιο σκοπό, κάποιο λόγο στη ζωγραφική μου, που βρισκόταν έξω από τη ζωγραφική. Όσο περισσότερο δενόμωνα με τα πράγματα που αγαπούσα, τόσο περισσότερο ένιωθα ελεύθερος και

---

²³⁴ Ριζοσπάστης, Ένθετη Έκδοση, «7 Μέρες Μαζί», Γιώργος Μανουσάκης, Η «σιωπηλή» γλώσσα της ζωγραφικής, Κυριακή 16 Φλεβάρη 2003, σ.3.

μπορούσα εύκολα να ξεχωρίσω το ουσιαστικό στη ζωή από το εφήμερο και το περιστασιακό. Σχεδίαζα, ζωγράφιζα, φωτογράφιζα, έκανα κινηματογράφο, αλλά προπαντός μάθαινα. Μάθαινα όλο και περισσότερα πράγματα και όταν γύριζα πίσω στην Αθήνα από τα ταξίδια μου ένιωθα πλουσιότερος»²³⁵.

Ένα μάλλον τυχαίο γεγονός οδήγησε τον Μανουσάκη στην Εμπορική Τράπεζα, όπου για σχεδόν είκοσι χρόνια διετέλεσε καλλιτεχνικός επιμελητής των εκδόσεών της. Είχε την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με θησαυρούς της ελληνικής τέχνης, οι οποίοι αποτελούσαν συχνά το αντικείμενο των ημερολογίων και εκδόσεών της.

Στην πολυετή εικαστική του πορεία, ο καλλιτέχνης δούλεψε με διαφορετικά υλικά για να εκφραστεί. Ασχολήθηκε με την υδατογραφία²³⁶, δημιουργώντας έργα μικρών διαστάσεων σε φωτεινούς τόνους, με τα γνωστά αγαπημένα θέματά του: σπίτια, μαγαζιά, καφενεία. Σχεδίαζε όμως με δυναμισμό, ακολουθώντας ωστόσο την λιτότητα της σχεδιαστικής γραμμής, προσφυγικές γειτονιές, όπως η Καισαριανή. Προσφιλή θέματά του τα νησιά, οι προσφυγικές γειτονιές, τα πέριξ. Σε μια έκθεσή του στην γκαλερί «Ωρα» του Ασαντούρ Μπαχαριάν, το 1987, εκτέθηκαν ως τριλογία χωριστά. Τα περισσότερα χαρακτηριστικά του τα εκτέλεσε στη δεκαετία του '50, μερικά στη δεκαετία του '80 και ελάχιστα στη δεκαετία του '40.

Ο ίδιος ο καλλιτέχνης ανέφερε, πως με το πέρασμα του χρόνου και όσο ο κύκλος έκλεινε συνειδητοποίησε, ότι όσο η ζωγραφική του πλησίαζε προς το τέλος, τελικά βρισκόταν πιο κοντά στην αρχή, καθώς η ζωγραφική

---

²³⁵ Ριζοσπάστης, Ένθετη Έκδοση, «7 Μέρες Μαζί», Γιώργος Μανουσάκης, Η «σιωπηλή» γλώσσα της ζωγραφικής, Κυριακή 16 Φλεβάρη 2003, σ.3.

²³⁶ Αγγελική Κόκκου – Μυρτώ Κουμβάκαλη, *Γιώργος Μανουσάκης*, εκδ. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, 2005, σ.σ. 10-20.

ήταν για εκείνον ένα εικαστικό γεγονός που μιλούσε τη δική της γλώσσα, εκείνη της σιωπής²³⁷. Παράλληλα ανέφερε: «Τα χρόνια όλο και μαζεύονται πίσω μου και τα μαλλιά μου όλο και ασπρίζουν, κατά βάθος όμως αισθάνομαι ακόμη σαν παιδί. Οσάκις δοκίμασα να σοβαρευτώ στη ζωγραφική, πάντα έκανα λάθη. Αυτό το αντιλαμβανόμουν γρήγορα και ξαναγύρισα στο δρόμο όπου είχα ταχθεί. Δε θέλω ν' αναφερθώ σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, αλλά η ζωγραφική για μένα ήταν ανέκαθεν κάτι σαν παιχνίδι, αλλά παιχνίδι σοβαρό, όχι σοβαροφανές²³⁸».

Η χαρακτηριστική του έκφραση

Από τα πρώτα χαρακτηριστικά του Μανουσάκη είναι μερικές ξυλογραφίες του 1938, όπως το *Αγριολούλουδο* (*ophrys tenthredinifera*) ξυλογραφία (πλάγιο ξύλο), **(εικ.112)**, το *Κανάτι της Βυτίνας*, ξυλογραφία (πλάγιο ξύλο), 11,5x8,5 εκ., 1938, *Κανάτι με ποτήρι και μήλο*, 7,7 x 10,5 εκ., 1938., η μοναδική έγχρωμη ξυλογραφία²³⁹.

Το 1943-1944 ο καλλιτέχνης φιλοτέχνησε μερικές ακόμα ξυλογραφίες, αυτή την φορά, με θέματα εμπνευσμένα από την αντίσταση. Αν και δεν υπήρξε οργανωμένος σε κάποια αντιστασιακή ομάδα, όπως έκαναν άλλοι συμφοιτητές του, για παράδειγμα: ο Βελισσαρίδης, ο Μόσχος, ο Κορογιαννάκης... Χάραξε για το Ε.Α.Μ. ξυλογραφίες που κυκλοφόρησαν

---

²³⁷ Ριζοσπάστης, Ένθετη Έκδοση, «7 Μέρες Μαζί», Γιώργος Μανουσάκης, Η «σιωπηλή» γλώσσα της ζωγραφικής, Κυριακή 16 Φλεβάρη 2003, σ.3.

²³⁸ Ριζοσπάστης, Ένθετη Έκδοση, «7 Μέρες Μαζί», Γιώργος Μανουσάκης, Η «σιωπηλή» γλώσσα της ζωγραφικής, Κυριακή 16 Φλεβάρη 2003, σ.3.

²³⁹ Νίκος Γρηγοράκης, Γιώργος Μανουσάκης, Χαρακτική 1938-1986, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Αθήνα Απρίλιος 1987, σ.5.

παράνομα με σκοπό να εμπυχώσουν ή να πληροφορήσουν τον υπόδουλο ελληνικό λαό.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο χάραξε τις ξυλογραφίες με τίτλο: *Το κάστρο του Υμηττού, Η μάχη στις Καρούτες* (περιοχή της Αμφισσας), ξυλογραφία, πλάγιο ξύλο, 24,5X19 εκ., 1944-1945 και δύο ακόμα ιδιαίτερα γνωστές ξυλογραφίες σε πλάγιο ξύλο: *Την Ηρωική Κρήτη*, ξυλογραφία, πλάγιο ξύλο, 24,5X19 εκ., 1945 και οι *Κρεμασμένοι της Αθήνας*, ξυλογραφία, πλάγιο ξύλο, 24,5X19 εκ., 1945 οι οποίες μάλιστα δημοσιεύτηκαν στο λεύκωμα «Θυσιαστήριο της λευτεριάς», το οποίο εκδόθηκε το 1945 ανώνυμα, από καλλιτέχνες της αντίστασης. Το περιστατικό αυτό, που αναπαριστά ο καλλιτέχνης στο χαρακτηριστικό οι *Κρεμασμένοι της Αθήνας*, έλαβε χώρα στην πλατεία Ξενίας στο σταυροδρόμι Παπαδιαμαντοπούλου με τον κεντρικό δρόμο στου Ζωγράφου, όπως αφηγήθηκε ο ίδιος χρόνια μετά στον Ν. Γρηγοράκη²⁴⁰. Δυστυχώς από εκείνη την περίοδο της κατοχής δεν σώζονται άλλα χαρακτηριστικά του Μανουσάκη.

Το 1944 χάραξε δύο ακόμα ξυλογραφίες σε όρθιο ξύλο: το πορτρέτο: *Αδαμάντιος Κοραής*, ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο, 11,8X9 εκ., 1944 και τον *Ηγούμενο Γαβριήλ* της Μονής Αρκαδίου, ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο, 12,5X9 εκ.,. Το 1950 χάραξε μια μικρή ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο, που προοριζόταν για κάρτα, με Χριστουγεννιάτικο θέμα: *Η προσκύνηση των Μάγων*, ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο, 13,5X12 εκ., 1950.

Την εποχή που μαθήτευε στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού το 1939 φιλοτέχνησε μεταξύ άλλων έξι χαλκογραφίες και πέντε eau forte. Μεταξύ αυτών τα εξής: *Καθισμένη ανδρική φιγούρα*, χαλκογραφία, eau forte, 19,4X14,9

---

²⁴⁰ Νίκος Γρηγοράκης, Γιώργος Μανουσάκης, *Χαρακτική 1938-1986*, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Αθήνα Απρίλιος 1987, σ.6.

εκ., 1939. Η μητέρα του καλλιτέχνη, χαλκογραφία, eau forte (εικ. 110), 24,5X19εκ., 1939.

Την ίδια χρονιά χάραξε σε χαλκό μια σειρά από σχέδια του γνωστού αρχιτέκτονα Πάνου Τζελέπη. Τα σχέδια του Τζελέπη ήταν 30, αυτά τα παρέδωσε ο αρχιτέκτονας στον Κεφαλληνό λόγω της φιλίας τους και τα χαλκογράφησε ο Μανουσάκης το 1939. Η πρώτη έκδοση του Παρισιού έγινε αρκετά αργότερα το 1952. Συνεπώς ή δεν τυπώθηκαν όλα τα σχέδια χαλκογραφικά στην έκδοση ή χάθηκαν οι υπόλοιπες είκοσι πλάκες χαλκού. Μόνο δέκα από αυτές τις χαλκογραφικές πλάκες βρέθηκαν μετά από 45 χρόνια μέσα σε ένα μπαούλο. Από αυτές τις πλάκες ο καλλιτέχνης τύπωσε τις εννέα, σε πέντε μόνο αντίτυπα το 1986. Αυτές ήταν οι εξής: *Τρίκαλα Κορινθίας*, χαλκογραφία, 26,5X20 εκ., 1939. *Κύθηρα*, χαλκογραφία, 26,5X20 εκ., 1939. *Σπάρτη*, χαλκογραφία, 26,5X20 εκ., 1939. *Σέριφος*, χαλκογραφία, 26,5X20 εκ., 1939. *Σαντορίνη*, χαλκογραφία, 26,5X20 εκ., 1939. *Νάξος*, χαλκογραφία, 26,5X20 εκ., 1939. *Μονή Προυσού*, χαλκογραφία, 26,5X20 εκ., 1939. *Μονή Προδρόμου* χαλκογραφία, 26,5X20 εκ., 1939. *Καρπενήσι*, χαλκογραφία, 26,5X20 εκ., 1939. Τα έργα αυτά εκτέθηκαν για πρώτη φορά, όπως άλλωστε και άλλα χαρακτηριστικά του Μανουσάκη, στην ιστορική Αίθουσα Τέχνης, *Υάκινθος* του Νίκου Γρηγοράκη²⁴¹.

Ο καλλιτέχνης το 1939 έκανε στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού πέντε ασπρόμαυρες λιθογραφίες, σε λιθογραφική πέτρα. Η προετοιμασία φαγητού, λιθογραφία, 21,5X16 εκ., 1939, έγινε βασισμένη σε σχέδιο του 1928, στο χωριό Κρουσώνα της επαρχίας Μαλεβίζου Κρήτης, του ίδιου του Μανουσάκη, όταν ήταν ακόμα σε ηλικία 14 ετών. Το σχέδιο αυτό όπως και άλλα που

---

²⁴¹ Νίκος Γρηγοράκης, Γιώργος Μανουσάκης, Χαρακτική 1938-1986, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Αθήνα Απρίλιος 1987, σ.7.

ακολούθησαν ήταν τόσο άρτια, που θα τα ζήλευαν και καταξιωμένοι καλλιτέχνες. Πριν ακόμα εισαχθεί στην Καλών Τεχνών είχε ήδη κάνει την πρώτη του ατομική έκθεση το 1930. Άλλες λιθογραφίες του το *Κελάρι*, λιθογραφία, 20,5X15,5 εκ., 1934. Ο *Υπνος στη Σκιά*, λιθογραφία, 22X15,5 εκ., 1939, τα σχέδια των οποίων ο καλλιτέχνης έκανε στο χωριό Πετροκέφαλο της ίδιας επαρχίας. Το έργο του *Κοστούμια της Καρπάθου (εικ. 114)*, λιθογραφία, 30X22 εκ., 1939, σχεδιάστηκε εκ του φυσικού από τον καλλιτέχνη στον Πειραιά το 1936 και το λιθογράφησε το 1939.

Ο καλλιτέχνης για αρκετά χρόνια σταμάτησε την χάραξη και μόνο το 1957 κυκλοφόρησε από το περιοδικό «Επιθεώρηση Τέχνης» μια έγχρωμη λιθογραφία του με τον τίτλο: *Καρέκλες και τραπεζάκι σε Καλαμιές*, έγχρωμη λιθογραφία, 34X23,7 εκ., 1957. Μάλιστα η λιθογραφία αυτή πραγματοποιήθηκε από ένα σχέδιο του καλλιτέχνη του 1951.

Ο Μανουσάκης από το 1978 έως το 1986 συνεργάστηκε με την Artigraf η οποία του τύπωσε σε καλλιτεχνικό τσίγκο και σε πολλά αντίτυπα έγχρωμες λιθογραφίες. Χαρακτηριστικό δείγμα η *Υδρα*, έγχρωμη λιθογραφία, 64X44 εκ., 1986. Η *Υδρα* τυπώθηκε σε 160 αριθμημένα αντίτυπα.

Ενδεικτικά αναφέρονται κάποιες από τις εκθέσεις στις οποίες παρουσίασε το έργο του. Ατομικές εκθέσεις: στην Λέσχη Επιστημόνων στο Ηράκλειο το 1952, στον «Ζυγό», το 1957, στην Ελληνοαμερικανική Ένωση το 1962, στην γκαλερί «Ωρα» το 1968, 1974, 1981, 1986, 1987 εκεί παρουσίασε σχέδια. Στον «Κοχλία», Θεσσαλονίκη, το 1975, την ίδια χρονιά στον «Θόλο», αναδρομική έκθεσή του παρουσίασε στο βιβλιοπωλείο «Gazette», το 1976. Επίσης παρουσίασε δουλειές του στον «Σταυρακάκη» στο Ηράκλειο το 1980, στον «Κρεωνίδα» το 1984 στον «Υάκινθο» (στον κ. Γρηγοράκη), παρουσίασε χαρακτηριστικά του έργα το 1987 και στην «Σκουφά» το 1991. Συμμετείχε και σε

αρκετές ομαδικές εκθέσεις: Έκθεση Σπουδαστών της ΑΣΚΤ το 1936, Πανελλήνιες 1939, 1940, 1948, 1952, 1967, 1975. Στον «Αρμό» το 1948, το 1951, στο *Nutida Grekist Konst, Konstmuseum, Goteborg*, το 1955, στον «Υάκινθο», το 1983, στο «Αέναον» το 1994, με τίτλο της έκθεσης: «*Η Γενιά του '30*», *Οι Ζωγράφοι και τα Νεοκλασικά «Αέναον»*, 1994²⁴², στον «Αστρολάβο» στον Πειραιά, το 1996, το «*Μεταφυσικό*» στη Νεοελληνική Ζωγραφική, «Αέναον», 1996, *Κυκλάδες. Σύγχρονο Εικαστικό Οδοιπορικό*, «Αέναον», 1996, το 1996 επίσης στον «Ζυγό»²⁴³ κ.α. Έργα του βρίσκονται στην ΕΠΜΑΣ, στις Π.Δ. Αθηναίων, Ρόδου, στη συλλ. ΜΙΕΤ κ.α. Μετείχε στην καλλιτεχνική ομάδα «Αρμός» και ήταν μέλος του ΕΕΤΕ (Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος).

---

²⁴² *Οι Ζωγράφοι και τα Νεοκλασικά*, Κατ. ο. έ., «Αέναον», Αθήνα, 1994.

²⁴³ Σ. Παναγιωτόπουλος, εφ. *Εθνος*, 28 Δεκ. 1949.

Παπαδαντωνάκης Βαρθολομαίος, Αθήνα, 1931

Το καλλιτεχνικό του έργο

Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1931 (φωτο. 112-138). Σπούδασε στο εργαστήριο χαρακτηριστικής του Γιάννη Κεφαλληνού από όπου απεφοίτησε το 1954 με βραβείο στη ξυλογραφία. Ασχολήθηκε με την χαρακτηριστική, την ζωγραφική και την γλυπτική. Στη χάραξη συνήθως χρησιμοποιεί το λινόλεουμ (εικ. 137). Επηρεάστηκε αρκετά από το έργο του δασκάλου του. Εμπνέεται από την αρχαϊκή τέχνη και παρουσιάζει μια σειρά από Αφροδίτες εκφρασμένες με διαφορετική τεχνική, δημιουργεί γλυπτά σε χυτό τσιμέντο, ακρυλικά, υδατογραφίες, χαρακτηριστικά (εικ. 138.), κοσμήματα και μπρούτζινα μικρογλυπτά. Ο κυκλαδικός πολιτισμός, τα Κυπριακά ειδώλια, το Αιγαίο, η λαϊκή παράδοση, ο έρωτας και η ομορφιά δεν τον αφήνουν αδιάφορο, αντιθέτως λειτουργούν ως πηγές έμπνευσης. Το πρώτο του σχέδιο το έκανε σε ηλικία 6 ετών (φωτο. 126).

Χρησιμοποιεί σύγχρονα υλικά, με το χρώμα και με το φως επαναπροσδιορίζει την μορφή και της προσδίδει τα χαρακτηριστικά της εποχής που επιθυμεί. Οι «Αφροδίτες» του παρουσιάστηκαν σε έξι ενότητες. Οι γυναικείες μορφές του ακολουθούν την γραφιστική λογική²⁴⁴ και δίνουν την εντύπωση πως έχει χρησιμοποιηθεί υπολογιστής για την δημιουργία τους, χωρίς όμως αυτό να ισχύει (εικ. 139). Κάποιες συνθέσεις του έχουν κονστρουκτιβιστική αντίληψη και αυστηρά γεωμετρικά σχέδια.

²⁴⁴ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16^{ος}-20^{ος} αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.σ. 410-411.

Οι τελευταίες του δουλειές χαρακτηρίζονται από αναζήτηση και πειραματισμούς σε νέες μορφές έκφρασης και σύνθεσης, διατηρώντας την ψευδαίσθηση της ηλεκτρονικής γυναικείας μορφής (εικ. 137.). Παράλληλα με την χαρακτηριστική έκανε εφαρμογές της τέχνης στην αρχιτεκτονική πράγμα που του έδωσε την ευκαιρία να εξερευνήσει νέους τρόπους προσέγγισης του κοινού διαμορφώνοντας μια σταθερή και άμεση σχέση με την τέχνη.

Παρά την προσαρμογή του και την ευελιξία στα νέα μέσα της εποχής, παραμένει πιστός στις βασικές αρχές της αρμονίας και της αισθητικής, προσπαθώντας να δημιουργεί τις εικόνες του με την ίδια συνέπεια, σεμνότητα και σοβαρότητα και να αποφεύγει τις εύκολες λύσεις εντυπωσιασμού²⁴⁵. Σχεδόν όλες οι συνθέσεις του εμφορούνται από μια ποιητική διάθεση (εικ. 138.), αλλά και από μια έντονη σκηνοθετική ικανότητα, την οποία διαθέτει ο σημαντικός αυτός καλλιτέχνης. Ο ίδιος μας μυεί και μας αποκαλύπτει την μυστική αναλογία των απλών πραγμάτων²⁴⁶. Προσκαλεί τον θεατή στην ουσιαστική εικόνα μιας αλλοτινής ηθικής και των αντίστοιχων αξιών της, που παρά τις αντίξοες συνθήκες, επιμένουν ακόμα να υπάρχουν, και να εκτιμώνται από όσους τις αναγνωρίζουν και τις επιζητούν.

Ο ίδιος ο καλλιτέχνης, λογοτέχνης παράλληλα, με συγκροτημένο λόγο αναφέρει σε ένα από τα άρθρα του στα «Αφιερώματα» για την κοινωνική πραγματικότητα: «...Αναρωτηθήκατε πώς αρχίζει ένα παραμύθι; Πώς ξεκινά μια ιστορία που διηγείται «πράγματα και θάματα», για ανθρώπους καλούς και κακούς, για πράξεις ευγενικές και πράξεις ποταπές; Σας απαντώ: Με ένα όραμα. Κάποιος έφτιαξε με το νου του μια ζωγραφιά που αναπτύσσεται και

²⁴⁵ Γρηγοράκης Νίκος, Χαρακτική 1985, σ. 20.

²⁴⁶ Λυδάκης Στέλιος, «ο Βαρθολομαίος Παπαδαντωνάκης» στο "Athenaeum Intercontinental", *Τέχνη και Λόγος*, 4, 1986.

εξελίσσεται στο χρόνο με εικόνες δράσης, με πράξεις ηρωισμού αλλά και φθόνου, ευγενικά αισθήματα αλλά και κακίας. Είναι καλά παραμύθια, είναι και κακά. Σημασία έχει από πού πηγάζει αυτό το όραμα. Συνήθως αυτό ξεκινά από την καρδιά, και αν εκεί υπάρχει καλοσύνη και αγάπη η εξέλιξη είναι όμορφη. Αν όμως η καρδιά έχει ταπεινές φιλοδοξίες τότε το αποτέλεσμα θα είναι ευτελές...²⁴⁷».

Ο Παπαδαντωνάκης παρουσίασε το έργο του στο κοινό σε ατομικές εκθέσεις μεταξύ άλλων: “L’Art et la Paix” Παρίσι 1980 ~ “World Trade Center”²⁴⁸ Βρυξέλλες, 1980 ~ «Υάκινθος», 1982 ~ Σταυρακάκης, Ηράκλειο, 1983, 1990 ~ “Mediterranea” Augsburg Γερμανία, 1984 ~ “Athenaeum”, 1985, 1987 ~ La Sponda Ρώμη, 1987 ~ Αγ. Νικόλαος Κρήτη, 1988 ~ Titanium, 1991 ~ «Αντήνωρ», 1995²⁴⁹.

Πήρε μέρος και σε ομαδικές εκθέσεις μεταξύ άλλων : Grand Prix International d’Art Contemporain, Μόντε Κάρλο, 1982 ~ Japan International Artists Society, Τόκιο, 1982 ~ Festival dei Due Mondi, Σπολέτο, 1984 ~ Mostra Internationale d’Arte, Τόντι, 1984, 1985, 1986 ~ Διεθνής Έκθεση Ζωγραφικής 40ής επετείου της UNCEF, Γένοβα, 1985 ~ Salon Internationale de Peinture de Paris, 1987 ~ Μεταπολεμική Χαρακτική, ΕΠΜΑΣ, 1988, Μπιενάλε Χαρακτικής, Ταιπέι, Κίνα, 1989, 1η Διεθνής Τριεννάλε Ελληνικής Χαρακτικής, Δήμος Γλυφάδας, Δημοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης και Πολιτισμού Γλυφάδας, Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, Πινακοθήκη Πιερίδη, 11

---

²⁴⁷ «Ένα Παραμύθι και μια Φωτιά», Βαρθολομαίος Παπαδαντωνάκης, Αφιερώματα - Περιοδική Έκδοση, εκδότης Δημήτρης Ζάχος, 27/3/2016.

²⁴⁸ B. Papadonakis a expose au World Trade Center “Les Petites Aphrodites” Press, Βρυξέλλες, 72 (1980).

²⁴⁹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.σ. 410-411.

Δεκεμβρίου 2000 – 20 Ιανουαρίου 2001²⁵⁰ (μάλιστα συμμετείχε με μια έγχρωμη ξυλογραφία πορτραίτο της Ρένας Ανούση του 1995 (**εικ. 138.**), διαστάσεις 25X41 εκ.²⁵¹), Ίδρυμα Πινακοθήκη Αβέρωφ, Μέτσοβο, 2007, 1η Διεθνής Τριεννάλε Χαρακτικής Μεσογειακών Χωρών Ρόδος, 2008 κ.α.

Απόλυτα σοβαρός, συγκροτημένος με μεγάλη διαύγεια, εξαιρετικά ευγενής και με βαθιά γνώση όλων των τεχνικών χαρακτικής, μου εξήγησε με υπομονή στην συνάντησή μας κάποιες λεπτές διακρίσεις των τεχνικών, ανάλογα με την υφή του υλικού και το αποτέλεσμα. Η σεμνότητά του ήταν όπως εκείνη των ανθρώπων, που διαθέτουν καλλιέργεια, μεγάλη προσωπική αξία και ουσία. Η βαθιά εκτίμηση στο πρόσωπο του δασκάλου του Κεφαλληνού αδιαμφισβήτητη. Είχε μάλιστα την καλοσύνη να μου παραχωρήσει αρκετές δημοσίευτες φωτογραφίες από το προσωπικό του αρχείο (**φωτο. 112-138**).

---

²⁵⁰ 1η Διεθνής Τριεννάλε Ελληνικής Χαρακτικής, Δήμος Γλυφάδας, Δημοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης και Πολιτισμού Γλυφάδας, Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, Πινακοθήκη Πιερύδη, Επιμέλεια Έκθεσης: Μιχαήλ Αγγελάκης, 11 Δεκεμβρίου 2000 – 20 Ιανουαρίου 2001, σ.60.

²⁵¹ 1η Διεθνής Τριεννάλε Ελληνικής Χαρακτικής, Δήμος Γλυφάδας, Δημοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης και Πολιτισμού Γλυφάδας, Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, Πινακοθήκη Πιερύδη, Επιμέλεια Έκθεσης: Μιχαήλ Αγγελάκης, 11 Δεκεμβρίου 2000 – 20 Ιανουαρίου 2001, σ.60.

«Ιχνος στην άμμο...» Τα πέτρινα χρόνια

Στο ενδιαφέρον αυτοβιογραφικό βιβλίο του: *Ιχνος στην άμμο... Μια ζωή στα δύσκολα χρόνια 1931-20*** τονίζει τις ρίζες του από τα Σφακιά από την πλευρά του πατέρα του, ειδικότερα την περιοχή των Λευκών Ορέων και το χωριό Ανώπολη με 600μ. υψόμετρο. Η καταγωγή του από την Μάνη προερχόταν από την μεριά της μητέρας του. Ο αγαπημένος του γάτος στο σπίτι της γιαγιάς, στενή παρέα στα 9 χρόνια του, ονομαζόταν Πίπης. Το πρώτο έντονο πνευματικό ερέθισμα, που είχε, ήταν η Ακρόπολη, η οποία από το σπίτι της Υμηττού φαινόταν ολόκληρη. Στην τρυφερή αυτή ηλικία η ψυχή του δυσκολευόταν να αντέξει να την βλέπει γκρεμισμένη, έτσι υποσχέθηκε να την χτίσει όταν μεγαλώσει. Όσο παράλογη και ουτοπική δήλωση φαντάζει να είναι αυτή, τελικά κατάφερε κατά μία έννοια, να την πραγματοποιήσει και μάλιστα δύο φορές. Το 1961 δέχτηκε μια παραγγελία να φτιάξει την Ακρόπολη, όπως θα φαινόταν από ψηλά στον αιώνα του Περικλή, έτσι σχεδίασε με πενάκι και σινική μελάνη ένα λεπτομερές σχέδιο της Ακρόπολης αποκλειστικά με το χέρι. Για το σχέδιό του αυτό υπήρξε ιδιαίτερα υπερήφανος. Το 1966 στο ελληνικό περίπτερο της Παγκόσμιας έκθεσης της Νέας Υόρκης (εικ. 113.), ο Θάνος Μακρής επιθυμούσε να δημιουργήσει ένα θέαμα με φως και ήχο, ο κόσμος θα ήταν καθισμένος στην Πνύκα με θέα την Ακρόπολη. Ο Παπαδαντωνάκης έφτιαξε τότε ένα πρόπλασμα της Ακρόπολης, με ξύλο και γύψο, σε κλίμακα μήκους 4 μέτρων, το οποίο και έστειλε στην Αμερική.

Στο βιβλίο του ο ίδιος ο συγγραφέας αναφέρει, πως η μνήμη του είναι σαν απύθμενο πηγάδι, από όπου ανασύρει συνεχώς ιστορίες. Η ροή του λόγου του είναι αδιάλειπτη και το ενδιαφέρον της αφήγησης για τον αναγνώστη αμείωτο. Εκτός από τις ταραγμένες περιόδους, που διένυε η χώρα το περιεχόμενο των αφηγήσεων αλλά και ο τρόπος εξιστόρησής τους εντείνει το ενδιαφέρον του αναγνώστη. Μιλάει για την ταραχή του ακόμα και σήμερα όταν τρώει το γλυκό «κρέμ-καραμελέ», καθώς του θυμίζει τα κομμάτια χώματος αναμεμειγμένα με καμμένη ζάχαρη και λινάτσα από τα σχισμένα σακιά, που είχαν θαφτεί κάτω από τα ερείπια στον Πειραιά, μετά από έναν φοβερό βομβαρδισμό. Ο πατέρας του έφερε αυτό το συμπαγές κομμάτι ύλης στο μικρό δωμάτιο, το ζέσταιναν καλά, ώστε να ξεχωρίσουν τα κουρέλια από την καμμένη ζάχαρη και να την φάνε, φυσικά με μια μεγάλη δόση χώματος και τριχών.

Μια ακόμα ιστορία που τον είχε στιγματίσει ήταν εκείνη με τα μαύρα αρβυλάκια. Παρόλο που ήταν Οκτώβριος ο Βαρθολομαίος φορούσε παλιά φθαρμένα πεδιλάκια, επιδιορθωμένα άπειρες φορές. Μια μέρα πήγε ο πατέρας του με ωραία καινούργια αρβυλάκια στο μέγεθός του, λέγοντας πως δεν είχαν καταλήξει ακόμα στην τιμή αλλά πίστευε πως θα τα κατάφερνε να τα αγοράσει. Την επόμενη ημέρα στο σχολείο ο καλλιτέχνης ήταν το πιο ευτυχισμένο παιδί σε όλο το σχολείο, με τα στιλβωμένα μαύρα αρβυλάκια και τα πεταλάκια στις σόλες τους να χτυπούν, χοροπηδούσε ευτυχισμένος. Η τεράστια απογοήτευση όμως διαδέχτηκε την τεράστια αρχική χαρά του, όταν επέστρεψε στο σπίτι και ο πατέρας του του ανακοίνωσε: « Βάκη, ... βγάλτα, ... δεν μπορώ να τα πληρώσω²⁵²». Ο μικρότερος αδερφός του πατέρα του και

---

²⁵² Παπαδαντωνάκης Βαρθολομαίος, *Τχνος στην άμμο... Μια ζωή στα δύσκολα χρόνια 1931-20***, Ελληνική Λέσχη Βιβλίου, Αθήνα 2008, σ. 123.

πατέρας της ξαδέρφης του Φλέρης Νταντωνάκη είχε ένα μικρό γραφείο στο κτίριο που στέγαζε τότε τον κινηματογράφο «Μοντιάλ», όπου φωτογράφιζε Γερμανούς στρατιώτες, που μέσω Αθήνας ταξίδευαν για την Αφρική, η αμοιβή του ήταν μία ή έστω ένα τμήμα κουραμάνας, γεγονός σπουδαίο για την εποχή.

Οι οικογενειακές εξελίξεις ήταν ραγδαίες και επέδρασαν επάνω του καταλυτικά, καθώς βρισκόταν στην περίοδο της εφηβείας. Ο καλλιτέχνης ταυτόχρονα με τις εξωγενείς δυσκολίες είχε να αντιμετωπίσει και ενδογενείς οικογενειακές δυσκολίες. Η μητέρα του από την αρχή της Κατοχής παντρεύτηκε και έκανε δύο άλλα παιδιά την Γιωργίτσα και τον Χάρη. Στην συνέχεια παντρεύτηκε ο πατέρας του, καθώς η ζωή με ένα παιδί γινόταν όλο και δυσκολότερη, διάλεξε την Γιώτα, την μεγαλύτερη από τις δύο κόρες μιας συμπαθητικής οικογένειας, που ανήκε στην Ευαγγελική Εκκλησία όπως και οι ίδιοι. Το πρώτο διάστημα προσαρμογής ήταν ιδιαίτερα δύσκολο για όλους παρόλο που βρέθηκε σε μια οικογένεια, που τόσο πολύ είχε στερηθεί. Στην πορεία γεννήθηκαν η Ρούλη και ο Θοδωρής τα δύο μικρά του αδερφάκια που υπεραγαπά. Την σύζυγο του πατέρα του δεν μπορούσε να την αποκαλεί μητέρα, ήταν εξάλλου μεγάλος ήδη, έτσι την φώναζε «θεία» Γιώτα. Οι σχέσεις τους αποκαταστάθηκαν πλήρως όταν μεγάλος πιά είχε αποκτήσει την δική του οικογένεια. Αν και αργά τα συναισθήματά τους τελικά βάθυναν. Στην εγχείρηση σκωλικοειδίτιδας του μικρού Φοίβου, γιού του καλλιτέχνη, συναντήθηκαν για πρώτη φορά η φυσική του μητέρα και η «θεία» όπως την αποκαλούσε, τότε η μητέρα του την ευχαρίστησε για τα χρόνια που αγάπησε και φρόντισε τον Βάκη. Η τόσο συγκινητική αυτή στιγμή χαρακτήρηκε για πάντα στην μνήμη του καλλιτέχνη.

Ειδική αναφορά με θερμά λόγια κάνει στο βιβλίο του για τον γυμνασιάρχη Μιχαήλ Μιχαλόπουλο²⁵³. Το μικρό νεοκλασικό κτίριο στα Πετράλωνα φιλοξένησε δεκαοκτώ μαθητές και οι δεκαεπτά από αυτούς σπούδασαν, γεγονός που το αποδίδει ο καλλιτέχνης κυρίως στο πραγματικό ενδιαφέρον του γυμνασιάρχη για την πρόοδο και την εξέλιξη των μαθητών του. Μετά το τέλος του εμφυλίου έφτασε και το τέλος της σχολικής ζωής για τον Βαρθολομαίο.

Η μοναδική διδασκαλία του Κεφαλληνού. Τα χρόνια στην Σχολή

Αναφέρει χαρακτηριστικά για τον δάσκαλό του Κεφαλληνό «...Η ανάπτυξη της κρίσης ήταν το εργαλείο, για να περάσει έμμεσα, αλλά σε βάθος, στη δουλειά μας. Μας μετέπλαθε εμάς τους ίδιους σε δασκάλους του εαυτού μας. Διορθώναμε τη δουλειά μας όχι με οδηγίες του Δασκάλου αλλά από εσωτερική μας ωρίμανση στην οποία μας οδηγούσε. Ο τρόπος αυτός ήταν σημαντικός και για έναν άλλο λόγο. Δεν προσπαθούσε να μπλοκάρει ή να διαμορφώσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του καθενός μας ούτε να μας καλουπώσει σε ένα πρότυπο. Μας άφηνε να προχωρήσουμε στο δικό μας ξεχωριστό δρόμο αλλά φυτεύοντας μέσα μας τη γνώση και την αναζήτηση της αλήθειας. Μας έδειχνε τον ουρανό και μας έλεγε «πετάξτε»...²⁵⁴».

Οι θέσεις του Κεφαλληνού ως προς την τέχνη ήταν αυστηρές. Πρέσβευε πως η τέχνη πρέπει να διατηρηθεί ανόθευτη και καθαρή, σε

---

²⁵³ Παπαδαντωνάκης Βαρθολομαίος, Ίχνος στην άμμο... Μια ζωή στα δύσκολα χρόνια 1931-20**, Ελληνική Λέσχη Βιβλίου, Αθήνα 2008, σ. 159.

²⁵⁴ Παπαδαντωνάκης Βαρθολομαίος, Ίχνος στην άμμο... Μια ζωή στα δύσκολα χρόνια 1931-20**, Ελληνική Λέσχη Βιβλίου, Αθήνα 2008, σ. 167.

περίπτωση που η ανάγκη για επιβίωση το απαιτούσε συμβούλευε να κάνουν οι φοιτητές κάποιο άσχετο επάγγελμα αλλά να μην υποβιβάζουν την τέχνη. Το παρουσιαστικό του ακόμα είχε αρχοντιά, όλα μαρτυρούσαν επάνω του το καλό γούστο, ενώ υπήρξε πρότυπο ευπρεπούς ανθρώπου. Η αίσθηση του χιούμορ του ήταν διακριτική. Τους μάθενε να εξετάζουν τα πρόσωπα και τα πράγματα από διαφορετικές γωνίες. Ο Παπαδαντωνάκης επισημαίνει πως έμαθε από τους δασκάλους του τον Κεφαλληνό και τον Παντελή Προβελάκη, ο οποίος δίδασκε ιστορία της τέχνης, ότι να σπουδάσεις ζωγραφική δεν σημαίνει απλώς να ανακατεύεις καλά τα χρώματα και να αποδίδεις σωστά τις φόρμες, αλλά να ανεβάζεις το αισθητικό επίπεδο και να εμφυσήσεις στο έργο σου ψυχή και περιεχόμενο²⁵⁵. Η ζωή του στα χρόνια των σπουδών ήταν έντονη και γεμάτη γνώση. Στην φωτογραφία (**φωτο. 132.**) φαίνεται να ποζάρει ο ίδιος σαν μοντέλο στην Σχολή στο πλαίσιο του μαθήματος.

Τα πολιτικά πάθη συνέχιζαν να ταλανίζουν την ήδη ταλαιπωρημένη Ελλάδα. Στην μεταπολεμική ζωή, αν και ο πόλεμος είχε τελειώσει, ο εμφύλιος ξεκινούσε. Ο ίδιος χρειαζόταν κάποια χρήματα για να επιβιώσει, τα οποία αποκτούσε από τα σχέδια για μακέτες, για βιβλία και περιοδικά. Τα σχέδια τυπώνονταν με «κλισέ» τσιγκογραφίας στο χέρι, έτσι τα έγχρωμα θέματα έπρεπε να αναλυθούν σε τόσα μαύρα σχέδια όσα ακριβώς και τα χρώματα. Σε συνδυασμό με τα μαθήματα στην Σχολή το ωράριό του ήταν εξοντωτικό. Ξεκινούσε από τις 9:00 στην Καλών Τεχνών και συνέχιζε μέχρι στις 21:00 το γρηγορότερο. Όταν επέστρεφε στο σπίτι του με το τράμ συνέχιζε να ετοιμάζει τα σχέδια για τις γραφικές του εργασίες. Με αυτόν τον τρόπο εξασφάλιζε το μεσημεριανό του γεύμα. Συνήθως διέθετε μια δραχμή

---

²⁵⁵ Παπαδαντωνάκης Βαρθολομαίος, Ίχνος στην άμμο... Μια ζωή στα δύσκολα χρόνια 1931-20**, Ελληνική Λέσχη Βιβλίου, Αθήνα 2008, σ. 169.

και μπορούσε να αγοράσει μόνο ένα μικρό ψωμάκι με δύο φέτες σαλάμι και μία τυρί. Όταν είχε 3-4 δραχμές πήγαινε στην λέσχη και αγόραζε μια μερίδα πατάτες φούρνου και ψωμί. Όταν όμως τα κατάφερνε και τα χρήματά του ξεπερνούσαν τις 5 δραχμές τότε ήταν ευτυχισμένος, γιατί μπορούσε να αγοράσει μαζί με τις πατάτες και μια ταραμοσαλάτα, την οποία έτρωγε με μια γεναία δόση ψωμιού.

Επαγγελματική σταδιοδρομία και οικογένεια

Υπηρέτησε την θητεία του 27 μήνες στο Πολεμικό Ναυτικό ως Σημαιοφόρος και κέρδισε το βραβείο του καλύτερου ναύτη. Στις όποιες διαθέσιμες ώρες είχε τότε διάβασε λογοτεχνικά βιβλία στα αγγλικά. Μετά την ολοκλήρωση της θητείας του ήρθε αντιμέτωπος με τους παλιούς φόβους του πατέρα του, τι θα έκανε λοιπόν τώρα για να ζήσει;

Οι μικροδουλειές με τα έντυπα δεν αρκούσαν. Εκείνη την εποχή δημιουργήθηκε το αρχιτεκτονικό γραφείο του Δοξιάδη, μάλιστα έκανε δουλειές στο Ιράκ. Εργάστηκε εκεί ως σχεδιαστής αλλά με μισή καρδιά. Ωστόσο ο μισθός ήταν καλός και του επέτρεπε να σκεφτεί να κάνει δική του οικογένεια. Η στενή φίλη του Ρένα Ανούση είχε ήδη παντρευτεί έναν εξαιρετικό άνθρωπο τον Ηλία Ηλία οφθαλμίατρο, με τον οποίο στην πορεία έγιναν επίσης στενοί φίλοι. Η κοπέλα που διάλεξε ο ίδιος ήταν κόρη του οδοντιάτρου Χαριλάου Κατσάρκα από την Θεσσαλονίκη και ονομαζόταν Σοφία.

Νέα στροφή στην καριέρα του έκανε με τον Θάνο Μακρή, ο οποίος ήταν φίλος του πατέρα του και κατασκεύαζε ευφάνταστα περίπτερα εκθέσεων. Τον θαύμαζε από μικρός και ονειρευόταν κάποτε να

συνεργαστούν όπως και έγινε. Έτσι βρέθηκε υπεύθυνος μελετητής και ενώ του Δοξιάδη εργαζόταν για τους αρχιτέκτονες, στην νέα του δουλειά οι σχεδιαστές και οι αρχιτέκτονες εργαζόνταν στις δικές του ιδέες και σύμφωνα με τις οδηγίες του. Αυτό διήρκεσε μέχρι το 1968. Είχε κιόλας αποκτήσει δύο παιδιά, το 1962 τον Φοίβο και το 1963 την Άλκηστη (**φωτό. 112.**). Επιτέλους μετά από τα πέτρινα χρόνια βρήκε την οικογενειακή και προσωπική ηρεμία, που τόσο είχε ανάγκη.

Αλλάξε ξανά δρόμο επαγγελματικό στα 37 του έτη, η μεγάλη ανοικοδόμηση κτιρίων αλλά κυρίως των ξενοδοχείων εκείνη την εποχή, ήταν η ευκαιρία που παρουσιάστηκε και εκείνος αξιοποίησε. Δημιουργούσε με ένα μηχάνημα, που του είχε φτιάξει ένας φίλος, μια μορφή επίπεδης χυτής ανάγλυφης γλυπτικής. Το πρακτικό κομμάτι της δουλειάς το είχε αναθέσει σε δύο γυψοτεχνίτες, ενώ στην πορεία για πολλά χρόνια το ανέλαβε εξ'ολοκλήρου ο αδερφός του Θεόδωρος και έτσι εκείνος μπορούσε να αφοσιωθεί στην αυτή καθαυτή δημιουργία.

Όταν τα παιδιά πήραν τον δρόμο τους ήρθε η ώρα για την αληθινή τέχνη όπως την ονόμαζε. Τα χρόνια που έχασε ήταν πολλά και έτσι το ξεκίνημα τον προβληματίζε. Πώς να εκφράσει εικαστικά εκ νέου τον εσωτερικό του κόσμο; Μια ημέρα ενώ ξεφύλλιζε ένα βιβλίο για την αρχαία τέχνη της Κύπρου το βλέμμα του σταμάτησε στα αρχαικά ειδώλια, έτσι γεννήθηκαν οι δικές του «Μικρές Αφροδίτες». Στην αρχή δημιούργησε χαρακτηριστικά έργα σε μαύρο και χρυσό, μετά φιλοτέχνησε μικρά μπρούτζινα γλυπτά, αργότερα ακολούθησαν μεγάλα τιμεντένια γλυπτά με 1,5 μ. ύψος περίπου²⁵⁶ και ζωγραφικά έργα με επικολλημένες φιγούρες σε λευκό γύψο.

---

²⁵⁶ Παπαδαντωνάκης Βαρθολομαίος, Ίχνος στην άμμο... Μια ζωή στα δύσκολα χρόνια 1931-20**, Ελληνική Λέσχη Βιβλίου, Αθήνα 2008, σ. 191.

Τέλος έφτιαξε και πολύ μικρά ασημένια κοσμήματα. Το 1980 εξέθεσε τις Μικρές του Αφροδίτες στο Παρίσι, στις Βρυξέλλες, στο Άουγκσμπουργκ αλλά και στην Ελλάδα. Το 1979 φιλοτέχνησε το αναμνηστικό μετάλλιο της Ελλάδος όταν μπήκε στην ΕΟΚ (φωτο. 136.). Την πίσω πλευρά την έφτιαξε ο φίλος του Πέτρος Μωραΐτης.

Στην χαρακτηριστική δούλεψε κυρίως το λινόλεουμ, το οποίο δίνει την δυνατότητα περισσότερων χρωμάτων αλλά και μεγαλύτερου μεγέθους αποτέλεσμα, σε σχέση με εκείνο του ξύλου. Ένα άλλο θέμα που τον απασχόλησε ήταν το κεφάλι της θεάς Υγείας του Σκόπα. Δεν ξέχασε και την παλιά αγάπη του την φωτογραφία, έφερε στην επιφάνεια διαφάνειες και αρνητικά που είχε στο αρχείο του, δοκίμασε νέες τεχνικές και αγάπησε τις ψυφιακές μεταμορφώσεις. Αγάπησε και ύμνησε το γυναικείο γυμνό σώμα.

Μεγάλο κεφάλαιο της ζωής του υπήρξε η σύντροφός του Σοφούλα, συμπαραστάστρια και πηγή ευτυχίας για εκείνον και τα παιδιά τους μέχρι το τέλος της ζωής της. Ολοκλήρωσε τις σπουδές της στο πιάνο και δίδαξε μουσική. Έφτασε να έχει 70 μαθητές. Μέχρι τότε ζούσε στην σκιά του και υποστήριζε το έργο του, ενώ μεγάλωνε τα παιδιά τους. Με τα μαθήματα πιάνου απέκτησε την δική της υπόσταση και παρουσία, γεγονός που της έδωσε μεγάλη χαρά και ενέργεια, ώστε να τα προλαβαίνει επιτυχώς όλα. Το αισθητικό κριτήριό της σε κάθε νέα δουλειά του Βαρθολομαίου ήταν σύμφωνα με τον ίδιο αλάθητο²⁵⁷. Μετά τον χαμό της συνειδητοποίησε πως η δυνατή ήταν τελικά εκείνη και όχι ο ίδιος όπως νόμιζε μέχρι τότε.

---

²⁵⁷ Παπαδαντωνάκης Βαρθολομαίος, Ίχνος στην άμμο... Μια ζωή στα δύσκολα χρόνια 1931-20**, Ελληνική Λέσχη Βιβλίου, Αθήνα 2008, σ. 191.

ΤΑΣΣΟΣ, Αλεβίζος Αναστάσιος, Λευκοχώρα Μεσσηνίας 1914-Αθήνα 1985

Ο χαράκτης Τάσσος (φωτο. 141., 143, 144.) ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την τεχνική της ξυλογραφίας. Αποτέλεσε έναν από τους πιο σημαντικούς καλλιτέχνες της γενιάς του. Θεματικά άντλησε την έμπνευσή του από την ηθογραφική σκηνή (εικ. 142.), τα αγροτικά θέματα, τη νεκρή φύση, τον φυσικό χώρο, τα ιστορικά γεγονότα, το γυμνό, τις μυθολογικές παραστάσεις. Μέσα από τα έργα του πραγματεύτηκε την ιστορική πραγματικότητα και τις κοινωνικές αντιθέσεις της Ελλάδας την εποχή εκείνη (εικ. 160., 163.). Στα τελευταία χρόνια του φιλοτέχνησε πολυπρόσωπες και μνημειακές συνθέσεις μέσα από μια περισσότερο κριτική ματιά. Σημαντικό χαρακτηριστικό της δουλειάς του αποτέλεσε το γεγονός πως η τυπικότητα της φόρμας συνυπήρχε στο έργο του ταυτόχρονα με την κριτική διάθεση²⁵⁸.

Στις ξυλογραφίες του Τάσσου Αλεβίζου (1914-1985) συμπεριλαμβάνεται και η εικονογράφηση για το βιβλικό ερωτικό ποίημα «Άσμα Ασμάτων» (με 7 ξυλογραφίες), το οποίο προλόγισε και μετέφρασε ο Σεφέρης, όπως αναφέρεται, μετά από την προτροπή του ίδιου του Τάσσου. Το βιβλίο ανατυπώθηκε το 1998 σε 600 αντίτυπα για την εταιρία εικαστικών τεχνών «Α. Τάσσος». Οι ξυλογραφίες της έκδοσης δημιουργήθηκαν πριν από το 1964.

Ο Τάσσος με την δουλειά του συνέβαλε στην ανύψωση του καλλιτεχνικού και του πολιτιστικού επιπέδου της κοινωνίας, περνώντας τα

---

²⁵⁸ Χρήστου Χρύσανθος, *Ελληνική Τέχνη, Νεοελληνική Χαρακτική*, εκδοτική Αθηνών 1994, σ.24.

μηνύματα της ελευθερίας και της ειρήνης, εκφρασμένα μέσα από τις πράξεις, τα λόγια και κυρίως τα έργα του. Η ανθρωποκεντρική του χαρακτηριστική διαπνέεται από μια εξοικείωση με τον ανεκτίμητο πλούτο της ζωής, του πνεύματος και της ψυχής του ανθρώπου (εικ. 143.).

Ο καλλιτέχνης γεννήθηκε στη Μεσσηνία. Σκίτσα του με νερομπογιά και σέπια, που δημιούργησε στα 18 του έτη δημοσιεύτηκαν το 1932 στις σελίδες του περιοδικού «Νέοι Προτοπόροι». Το 1934 παρουσιάζει το άρθρο με τον τίτλο: «Η ξυλογραφία είναι η τέχνη των μαζών». Ενώ δημοσιεύει στο ίδιο περιοδικό τα έργα του: «Ένιαίο μέτωπο» και «Αντιφασίστες εκδικηθείτε!»²⁵⁹. Η τέχνη της ξυλογραφίας τον κατακτά, γίνεται η μοναδική τέχνη με την οποία ασχολείται ο καλλιτέχνης. Παράλληλα τα έργα του εμφανίζουν έντονες εξπρεσιονιστικά δουλεμένες μορφές και πρόσωπα που γεμίζουν ολόκληρη την εικόνα.

Στα είκοσι δύο του χρόνια είχε την τύχη, τρεις από τους σημαντικότερους ανθρώπους του πνεύματος και της τέχνης της Ελλάδας του μεσοπολέμου, ο Δ. Αραβαντινός, ο Κ. Ελευθερουδάκης και ο Ζ. Παπαντωνίου, το 1936, να του οργανώσουν την πρώτη ατομική του έκθεση. Μετά την περίοδο της δικτατορίας ο Τάσσος παρουσίασε μια μεγάλη αναδρομική έκθεση στην εθνική πινακοθήκη με αρκετές άγνωστες πτυχές του έργου του, των προηγούμενων ετών. Εικονογραφεί και διακοσμεί πλήθος βιβλίων λογοτεχνικών, επιστημονικών, σχολικών αλλά και ταχυδρομικά γραμματόσημα. Μεγάλη εικονογραφημένη δουλειά, με έγχρωμες ξυλογραφίες είναι η «Λυσιστράτη» του Αριστοφάνη, το 1978. Ο επαγγελματισμός του συμπληρώνεται από την διάχυτη καλλιτεχνική πνοή,

---

²⁵⁹ Α. ΤΑΣΣΟΣ, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1987, σ. 22.

που εμφυσεί στα έργα του. Ο χρόνος λειτουργεί περισσότερο επικουρικά και ωριμάζει την οπτική του χαρακτήρα και κατ' επέκταση την δουλειά του.

Στην δεκαετία του '50 και του '60 δημιουργεί κυρίως λυρικά τοπία, ενώ η θεματολογία του αντλείται συχνά από τις λαϊκές μορφές των αγροτών και των ψαράδων. Στο τέλος της δεκαετίας του οι '60 οι μορφές γίνονται πιο βαθιές, σκληραίνουν. Αρκετά έργα του παρουσιάστηκαν στην έκθεση της Ελληνικής Χαρακτικής στην Μόσχα το 1959. Χαρακτηριστική ήταν η λιτή και δωρική ομορφιά της ελληνικής γης, αλλά και των κατοίκων της, όπως αποτυπώνονται στα χαρακτηριστικά εκείνης της περιόδου. Οι ανθρώπινες μορφές απέκτησαν τον συνδυασμό της μορφής ενός βυζαντινού προσώπου, αλλά και ενός σύγχρονου ταυτόχρονα, γεγονός που παγιώθηκε στην δουλειά του Τάσσου. Το πρώτο μισό της δεκαετίας του '70 ο καλλιτέχνης επανήλθε στην ασπρόμαυρη ξυλογραφία. Οι διαστάσεις των έργων του γίνονται μνημειακές. Χαράζει σε επιφάνεια ενός μέτρου. Μετά την περίοδο της δικτατορίας ο Τάσος παρουσίασε μια μεγάλη αναδρομική έκθεση στην εθνική πινακοθήκη με αρκετές άγνωστες πτυχές του έργου του, των προηγούμενων ετών.

Τα θέματά του δραματικά, εμπνευσμένα από σκληρά ιστορικά γεγονότα, τα οποία τον σημάδευσαν. Ο συμβολισμός τους είναι έντονος, ενώ παράλληλα υποδηλώνει την ανησυχία του για την κοινωνικοπολιτική επικαιρότητα. Όπως το τρίπτυχο με τον τίτλο : «Εμφύλιος Πόλεμος» και «οι Γυναίκες της Ελλάδας»²⁶⁰. Οι δυναμικές μορφές καλύπτουν ολόκληρο το φύλλο, δεν υπάρχει χώρος για τοπία και άλλα μοτίβα. Μέσα από το σκοτάδι

---

²⁶⁰ Α. ΤΑΣΣΟΣ, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1987, σ. 23.

προβάλλεται ο πλαστικός όγκος της φόρμας. Η απεικόνιση θυμίζει την τεχνική των ανάγλυφων γλυπτών, όπου οι μορφές χαράσσονται η μία μέσα στην άλλη. Ο Τάσος δουλεύει τα θέματά του όρθιος, όπως ακριβώς και ένας γλύπτης. Το αποτέλεσμα που δημιουργεί έχει την προσωπική του σφραγίδα και οι πλαστικές ιδιομορφίες της ξυλογλυπτικής του, αποτελούν ένα ακόμα ξεχωριστό χαρακτηριστικό της ιδιαίτερης εκφραστικότητάς του. Τα έργα αυτά με το αποτέλεσμα ανάγλυφου χαρακτηριστικής, κυριαρχούν από το 1967 μέχρι το 1974. Ο καλλιτέχνης δημιουργεί νέα όρια στην χαρακτηριστική τέχνη. Η αλληλεπίδραση της χαρακτηριστικής με την ιδιότυπη γλυπτική τον οδηγούν στην δημιουργία μιας νέας καλλιτεχνικής ποιότητας. Στις εκθέσεις του παρουσιάζει τόσο τα τυπωμένα έργα στο χαρτί, όσο και τις ξυλόγλυπτες μήτρες με τις οποίες τα δημιουργεί.

Στις μέρες μας μπορούμε να σχηματίσουμε μια πληρέστερη εικόνα συνολικά για την δουλειά του. Αποκαλύπτεται μπροστά μας η ολοκληρωμένη έκφραση της χαρακτηριστικής δημιουργίας, φιλτραρισμένη από το πρίσμα του μεγάλου αυτού χαρακτήρα. Αντιλαμβανόμαστε, πως η εικόνα που σχηματίζεται μπροστά στα μάτια μας, όχι μόνο με την φόρμα, αλλά κυρίως με το πνευματικό περιεχόμενο του έργου δεν είναι απλώς ακόμη μια τυπωμένη επιφάνεια, αλλά μια πραγματική δημιουργία ενός σημαντικού καλλιτέχνη. Οι ξυλογραφίες (εικ. 161., 164., 165.) του εγείρουν έντονα συναισθήματα, οι δυνατοί πλαστικοί όγκοι, η ένταση των επάλληλων χαράξεων, ο ιδιαίτερος σκιοφωτισμός, οι λεπτομέρειες, η επιμέλεια της απόδοσης των τοπίων και των μορφών, προκαλούν ισχυρή εντύπωση²⁶¹.

Σε κάποια σημεία χαράζει βαθιές και φαρδιές γραμμές (εικ. 163.), άλλες φορές χαράζει λεπτές ή ενίοτε αφήνει ελεύθερα επίπεδα, ώστε το

---

²⁶¹ Α. ΤΑΣΣΟΣ, Σύγχρονοι Έλληνες Εικαστικοί, Γιάννης Μπόλης, εκδ. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 27.

έργο να αναπνέει. Όλα αυτά σε συνδυασμό, διαμορφώνουν σχήματα, μορφές, συμπλέγματα, που εκφράζουν τις ιδέες και τις επιδιώξεις του πάνω στο χαρτί. Τεχνικά δεινός από τα πρώτα κιόλας του βήματα, κατέκτησε μια θέση στο πάνθεον των δημιουργών με την ιδιαίτερη καλλιτεχνική του έκφραση, η οποία μορφοποιήθηκε και εξελίχθηκε στην πάροδο των ετών.

Η καθαρότητα της σκέψης του, η αυστηρότητα της εκτέλεσης, διαμόρφωσαν συγκεκριμένα πρότυπα. Τα συναισθήματά του και οι θέσεις του διαφαίνονται στις μεστές μηνυμάτων μορφές του και στις ιδιαίτερα μεγάλου μεγέθους συνθέσεις του. Η λεπτομερής διαμόρφωση ακολουθεί την διανοητική επεξεργασία. Τα χαρακτηριστικά του διατηρούν την καθαρότητα, την αμεσότητα, και την διεισδυτική τους εκφραστικότητα. Η βαθύτερη ανάλυση του νοητικού περιεχομένου των θεμάτων που πραγματεύεται, δεν εξαντλείται σε ένα μεμονωμένο έργο, αλλά συνεχίζει την αναζήτηση σε μια σειρά, σε ολοκληρωμένα σύνολα ξυλογραφιών, όπως το «Άσμα Ασμάτων», «Λυσιστράτη», «Ελευθερία ή Θάνατος» κ.α.

Η καθαρά μορφολογική του σύλληψη έγκειται στην ισορροπία της σύνθεσης και συχνά οι χρωματικές αντιθέσεις του άσπρου και του μαύρου, αξιοποιούνται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο και με εντυπωσιακή δύναμη. Κάθε έργο του εκπέμπει αυτή τη δύναμη και συγκινεί. Τα χρόνια της κατοχής δεν τον άφησαν ανεπηρέαστο, τα έργα που φιλοτέχνησε τότε, αλλά και εκείνα που δημιούργησε στο Πεταλίδι της Μεσσηνίας ήταν ανθρωποκεντρικά. Μέσα από τα χαρακτηριστικά του πραγματεύτηκε σημαντικά θέματα, που τον συγκλόνισαν, όπως η ελευθερία, η καταπίεση, ο πόλεμος, η πείνα, η μοναξιά, η εγκατάλειψη. Δεν περιορίστηκε στις μορφικές εκφράσεις πένθους, πόνου, πείνας και μιζέριας αλλά προσπάθησε να εγείρει την απαραίτητη ενθάρρυνση στους αντιστασιακούς. Τα περισσότερα τυπώματα

της αντίστασης χάθηκαν, σε αυτά, η προσωπική άποψη του καλλιτέχνη ήταν εμφανής, ξεχώρισε τόσο το προσωπικό του ύφος, όσο και η αποτύπωση των εσωτερικών ψυχικών καταστάσεων των αγωνιστών.

Ο ίδιος ο χαρακτήρας αναφέρει: «Οι ειδικές ψυχολογικές συνθήκες των τελευταίων χρόνων, η αφόρητη και καθημερινή ταπείνωση της αξιοπρέπειας, θα μπορούσαν να έχουν κυριολεκτικά εξοντωτικές συνέπειες, εάν δεν υπήρχε για εμένα το μοναδικό καταφύγιο της πλαστικής έκφρασης. Έτσι ανάμεσα σε δύο χορδές του άσπρου και του μαύρου, έγιναν αυτές οι συναισθηματικές καταγραφές...²⁶²». Αυτά έγραψε στον Δημήτρη Παπαστάμο στις 28 Νοεμβρίου του 1975.

Είναι γνωστή η ρήση των ρομαντικών ποιητών του περασμένου αιώνα: με σοβαρότερη ματιά ο χρόνος γίνεται χώρος. Κατ' επέκταση τα παλιά μεταβάλλονται σε ζωντανές μορφές τις οποίες αισθάνεται κανείς δίπλα του. Αυτό βέβαια είναι επίτευγμα των λίγων και γνήσιων αυθεντικών καλλιτεχνών. Το έργο του το -μεγάλο κοινό- οι σαράντα τέμπρες του Τάσσου, φτιάχτηκαν την άνοιξη του 1985 και φέρνουν στο μυαλό τις Μνήμες της Κατοχής. Πρόκειται όχι για ένα συνονθύλευμα εικόνων και χρωμάτων, αλλά για βιώματα, που εκφράζονται μέσα από την δουλειά του χαρακτήρα Τάσσου. Η αλήθεια τους, ενεργοποιεί την συνείδηση και καλεί κάθε δέκτη σε συνειδητή αυτοεπίγνωση. Η ιδέα προερχόμενη από τα Τσιμέντα Ηρακλής να εκδώσουν το ημερολόγιο του 1986 με έργα του Τάσσου και θεματολογία από την αντίσταση αποδεικνύουν το εύρος της επιρροής του έργου του καλλιτέχνη και φυσικά την ευαισθησία κάποιων ανθρώπων, την οποία και απέδειξαν έμπρακτα.

---

²⁶² Α. ΤΑΣΣΟΣ, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1987, σ. 13.

Ο ρόλος της γυναικείας μορφής

Ο ρόλος της γυναικείας μορφής μέσα στα έργα του Τάσσου είναι ιδιαίτερα σημαντικός (εικ. 160., 165.). Οι συνθέσεις του, που απεικονίζουν γυναίκες ως κεντρικές φιγούρες, αποτελούν την μεγαλύτερη ενότητα των έργων του. Ο Τάσος στην πολύχρονη καριέρα του, έδωσε σε ελάχιστα έργα του τα ονόματα επώνυμων γυναικών. Τον απασχολούσαν μετά από έντονη παρατήρηση, περισσότερο τα γενικότερα στοιχεία και χαρακτηριστικά των μορφών, όπως η ηλικία, οι σκέψεις της γυναίκας, τα οποία και προσπάθησε να αποδώσει με ελάχιστες, λιτές γραμμές. Δεν επιθυμούσε να τονίσει και να επικεντρωθεί στα ειδικότερα ατομικά χαρακτηριστικά της εκάστοτε γυναίκας.

Ο χαρακτήρας μέσα από την δουλειά του συνήθως εστιάζει στο εκάστοτε επιλεγμένο σύμβολο για να επικοινωνήσει το μήνυμα, που επιθυμεί. Το ύφος του έργου του συνολικά, εξελίσσεται και διαμορφώνεται συνεχώς στο πέρασμα των ετών. Κάποια χαρακτηριστικά όμως παραμένουν σταθερά. Την γυναικεία μορφή την αντιμετωπίζει εξίσου δυνατά, ισότιμα, όπως ακριβώς θα δούλευε μια σύνθεση με άντρες. Ένα βλέμμα, μια κίνηση, χαρακτηριστικά που αποδίδονται με τον ίδιο τρόπο είτε πρόκειται για γυναικεία μορφή είτε ανδρική και αφήνουν την εντύπωση, που θα άφηνε μια σύνθεση με άντρες. Τα συναισθήματα καθρεπτίζονται στα μάτια των μορφών, όχι σαν μια κραυγαλέα έκφρασή τους, αλλά ως μια συγκρατημένη και αξιοπρεπής συμμετοχή. Κάποιες φορές η λύπη στα μάτια των κοριτσιών είναι περισσότερο έκδηλη. Επιτύμβιο για την Μαρία Κ., 1968 106 X 32 εκ.

Στα περισσότερα έργα του οι μορφές δεσπόζουν στις συνθέσεις, καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος της πλάκας χάραξης όπως στο έργο Το κορίτσι με το λαγούτο, 1963, 68 X 70 εκ. με εξαίρεση σε κάποια πρώιμα έργα του. Ο καλλιτέχνης τοποθετεί συχνά σκυμμένο το κεφάλι των γυναικών, σε όλες τις εκφάνσεις (δραστηριότητες) της ζωής, είτε πρόκειται για την δουλειά «Αγρότισσες», τον έρωτα «Άσμα Ασμάτων», την μητρότητα «Σύνθεση με μάνα και παιδί», δημιουργώντας έτσι ένα τριγωνικό σχήμα με συσσωρευμένη την ένταση στο κάτω τμήμα του έργου «Βαρεία κούραση», που παραπέμπει στις βυζαντινές επιρροές του²⁶³.

Η σοβαρή και συγκρατημένη έκφραση των μορφών, η γεωμετρική διάταξη των χαρακτηριστικών του προσώπου και του σώματος, η παράθεση μορφών χωρίς όγκο «17 Νοέμβρη 1973», 1974 90 X 528 εκ, ο επιμελής σχεδιασμός των χεριών, η κλιμακωτή επανάληψη των μορφών του πλήθους, αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία, τα οποία μαρτυρούν τις εμφανείς επιδράσεις, που δέχτηκε ο χαρακτήρας από την βυζαντινή τεχνοτροπία²⁶⁴.

Στα πρώιμα έργα του ο χαρακτήρας έκανε έργα δοκιμές, το ύφος του απείχε πολύ από εκείνο, το οποίο εν τέλει, τον χαρακτήρισε. Το πορτραίτο που φιλοτέχνησε και απεικονίζει την μητέρα του (εικ. 143.) «Η Μητέρα μου», 1939, 35 X 26,5 εκ. είναι ίσως το μοναδικό γυναικείο πορτραίτο με πραγματικά, ατομικά χαρακτηριστικά, που μαρτυρά μια εσωτερική ταραχή με τόσο ρεαλιστικό και λεπτομερή τρόπο. Η χάραξη σε αυτό το έργο είναι αδρή, ενώ το πρόσωπο δείχνει να χωρίζεται στην μέση από το έντονο φώς και την έντονη σκιά επιτυγχάνοντας έτσι ο χαρακτήρας μια ευδιάκριτη φωτοσκίαση, η οποία αμβλύνεται μόνο από τον ήπιο χρωματικό τόνο του

²⁶³ Μουρέλου Γ., Η τελευταία χαρακτηριστική του Τάσσου, περ. Ζυγός, τ. 99-100/1964.

²⁶⁴ Ζίας Νικόλαος, Η επίδραση της βυζαντινής ζωγραφικής στην σύγχρονη ελληνική τέχνη, περ. Τέχνη και Λόγος τ. 1/1985.

γκρι στα ρούχα της γυναίκας. Η γράμμωση του προσώπου είναι ιδιαίτερα λεπτή, με γεωμετρική φορά, ενώ τα λευκά τμήματα αφήνονται ατόφια, άθικτα από τονικές διαβαθμίσεις.

Ο Τάσσος κυρίως στα γυμνά του έχει δεχτεί επιρροές από τον Γαλάνη, σε αυτά η γράμμωση ακολουθεί μια λιγότερο γεωμετρική γραμμή παρεκκλίνοντας από τα απόλυτα γεωμετρικά γυμνά της προηγούμενης περιόδου. Αλλάζει πάχος στην γραμμή με περισσότερη ευκολία, την αυξομειώνει, την σβήνει ή την διακόπτει ανάλογα με το αποτέλεσμα που επιθυμεί να επιτύχει, έτσι ξεφεύγει από τα αυστηρά όρια της προηγούμενης φάσης.

Η φωτοσκίαση ενισχύει ιδιαίτερα την απόδοση του γυμνού γυναικείου σώματος, το οποίο αποκτά πλέον μεγαλύτερη πλαστικότητα. Στον χειρισμό της φωτοσκίασης ο Τάσσος έχει επηρεαστεί περισσότερο από τον Κεφαλληνό και τον Θεοδωρόπουλο. Διαφοροποιήθηκε από το παλλόμενο με λεπτές γραμμές πλάσιμο των γυμνών του Γαλάνη. Παρατηρώντας το έργο του Τάσσου με τον τίτλο «Δύο γυμνά» σε αντιπαραβολή με εκείνο του Γαλάνη με τον τίτλο «Τρεις Χάριτες, 1923» ο χαρακτήρας προσθέτει το στοιχείο της ερωτικής, θηλυκής παρουσίας και επιτυγχάνει ένα καθαρά αισθησιακό αποτέλεσμα. Δημιουργεί ένα νέο πρότυπο της θηλυκότητας στην προσωπική του αναζήτηση απεικόνισης της γυναίκας. Τα μεγάλα αμυγδαλωτά μάτια τονισμένα στο κάτω μέρος τους, το βλέμμα γεμάτο υποσχέσεις, τα σαρκώδη χείλη διαμορφώνουν το πρότυπο μιας έντονα ερωτικής θηλυκής παρουσίας. Χαρακτηριστικό δείγμα το «Γυμνό στο παράθυρο», 25X20 εκ., 1948. Στην συνέχεια, σε εξέλιξη των γυναικείων πορτραίτων του, τα χαρακτηριστικά τους έγιναν ευδιάκριτα, κυρίως στην περιοχή των ματιών με την χρήση της φαρδιάς γραμμής στο κάτω μέρος τους. Η απαλή φωτοσκίαση εξυπηρετεί

την πλαστικότητα του προσώπου, ενώ μια κοφτή κάθετος στα αριστερά της μύτης, όπως κοιτάζουμε το πορτραίτο, χωρίζει το πρόσωπο στα δύο και ενώνει παράλληλα με μαύρη σκιά το περίγραμμα του λαιμού και το στεφάνι των μαλλιών, δίνοντας ένα γεωμετρικότερο αποτέλεσμα. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι εμφανή στο έργο του με τον τίτλο «Ένα Κορίτσι», λιθογραφία, 33X36, 1950. Σε αυτό το έργο συνυπάρχουν δύο τάσεις, η γεωμετρικότερη και η πλαστικότερη προσέγγιση του γυναικείου προσώπου.

Στην πορεία όμως ο καλλιτέχνης πέρασε σε αυστηρότερη προσέγγιση των μορφών και έδειξε προσήλωση σε συγκεκριμένα σημεία. Η χάραξη που υιοθετεί το 1959 είναι περισσότερο φαρδιά, απλή με παράλληλη γραμμωση και με αυξομειώσεις. Δεν τον ενδιαφέρει πλέον η απόδοση του όγκου του προσώπου, έτσι η επιφάνεια γίνεται επίπεδη και η φωτοσκίαση γεωμετρική. Τα περάσματά του από το φωτεινό στο σκοτεινό είναι σκληρά, απότομα, έτσι ο σκιοφωτισμός είναι έντονος και τραχύς. Οι λευκές περιοχές του έργου γεμίζουν με μικρές, κοφτές μαύρες γραμμές, τεχνική που στην δεκαετία του '60 τον χαρακτήρισε. Στα μάτια της γυναικείας μορφής εντοπίζεται όλο το βάθος του προσώπου. Η βαθιά μαύρη γραμμή κάτω από τα μάτια ενώνεται με την γραμμή των φρυδιών. Η μύτη αποτελεί ίσως το μόνο τμήμα φτιαγμένο με πλαστικότητα, το οποίο όμως ακολουθεί μια προσωπική μανιέρα, την οποία εφαρμόζει στα περισσότερα έργα του εκείνης της περιόδου. Το στόμα σταματά να τον ενδιαφέρει. Η φωτοσκίαση δεν έχει πλέον όγκο και χάνεται στο σκιασμένο μισό τμήμα του προσώπου, απλώς υποστηρίζει και υπογραμμίζει το τρίγωνο του προσώπου και των ματιών. Αντίστοιχο παράδειγμα αποτελεί το έργο του με τον τίτλο «Μαρία», 1959 ²⁶⁵. Για τα έγχρωμα τυπώματα των αρχών του '60 ο χαρακτήρας αντλεί τα θέματά

---

²⁶⁵ Διαστάσεις: 29X15 εκ.

του από τα τοπία, τις σκηνές καθημερινού μόχθου των αγροτών, των ψαράδων «Ψαράδες της Αίγινας», 1958 ²⁶⁶ και τις νεκρές φύσεις. Υφολογικά δεν διαφέρει από τις προηγούμενες περιόδους, στα έγχρωμα έργα του ανακαλύπτει την χρήση της χρωματικής παλέτας με την τελική υπογράμμιση του μαύρου²⁶⁷. Οι μορφές αποτελούν εναλλασσόμενα τμήματα μιας ολοκληρωμένης σύνθεσης με διάθεση περισσότερο χορική²⁶⁸. Η ανθρώπινη μορφή αποτελεί μια αλυσίδα κίνησης ή στασιμότητας, διαμορφωμένη με εσωτερική συμμετρία.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι μορφές στα έργα του, που εμφανίζουν πλάγια όψη «ο Καρπός»²⁶⁹, 1958. Ενυπάρχουν σε αυτά τα έργα αρκετά στοιχεία, τα οποία σχηματοποιούν τις διαμορφωμένες επιλογές του καλλιτέχνη. Έτσι τα πρόσωπα είναι αυστηρά, αρχαιοελληνικού τύπου, ενώ περιγράφονται από φαρδιά περιγράμματα, τα οποία συχνά απομονώνουν το ίδιο το βλέμμα. Το χρώμα του έδωσε την δυνατότητα πειραματισμού των τόνων και των χρωματικών διακυμάνσεων, αλλά στην πορεία επανήλθε στην χρήση του ασπρόμαυρου με έντονο συμβολισμό και άντλησε την θεματολογία του από τις απλές καθημερινές ασχολίες και τις μορφές. Χρησιμοποίησε αυτά τα θέματα σχεδόν εμμονικά. Αποτυπώνει στο χαρτί τις εναλλαγές του άσπρου και του μαύρου με την ολοκληρωτική απουσία τονικών διαβαθμίσεων. Οι έγχρωμες συνθέσεις του, της δεκαετίας του '60 με την παρουσία πολλών ανθρώπων, δίνουν την θέση τους στα έργα με τις

---

²⁶⁶ Διαστάσεις: 39X59,5 εκ.

²⁶⁷ Α. ΤΑΣΣΟΣ, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1987, σ. 16.

²⁶⁸ «Αγρότισσες», 29X56 εκ., και εικ. 99 «Αγρότες της Μεσσηνίας, 1957, 57X35 εκ.

²⁶⁹ Διαστάσεις: 62X32 εκ.

μεμονωμένες μορφές, ενώ αυτή την φορά οι μορφές συμπληρώνονται και με παραπληρωματικά θέματα, όπως τα παιδιά, τα ζώα²⁷⁰.

Το μοτίβο της σκυμμένης μορφής επαναλαμβάνεται σταθερά σε πολλά χαρακτηριστικά έργα του Τάσσου, καθώς επίσης και η τριγωνική σύνθεση, που βαραίνει, έχει ένταση προς τα κάτω. Μέσα στο περίγραμμα των έργων τα σώματα θυμίζουν περισσότερο γεωμετρικά σχήματα, τετράγωνα, παραλληλόγραμμα, ημικύκλια, ενώ τα μάτια είναι μελαγχολικά. Όταν επιθυμεί ο χαρακτήρας να δημιουργήσει φωτοσκίαση ή κάποιον όγκο, αυτό το επιτυγχάνει με τις κοφτές και φαρδιές γραμμές, ακολουθώντας τεχνικά την αβίαστη φορά του κοπιδιού²⁷¹. Μεγάλη ωστόσο σημασία αποδίδει στον σχηματισμό των χεριών, ώστε να αποδώσει, να εκφράσει τις ψυχικές μεταπτώσεις των μορφών. Τα χέρια σχεδιάζονται συχνά υπερβολικά μεγάλα και με πολλές λεπτομέρειες. Στην ίδια ενότητα έργων μπορούν να ενταχθούν και κάποια μεταγενέστερα του '63- '64. Σε αυτά οι στάσεις των σωμάτων διαφοροποιούνται σχετικά από τα προηγούμενα έργα, χωρίς να αποστασιοποιηθεί όμως ο καλλιτέχνης από το χαρακτηριστικό του ύφος. Οι γυναίκες αγρότισσες αποτελούν σύμβολα Λεπτομέρεια Εμφυλίου Πολέμου. Οι Γυναίκες, 1961 77X58 μ. με την ευρύτερη έννοια του όρου. Δεν ταυτίζονται με κάποια συγκεκριμένη γυναίκα, σε μία καθημερινή στιγμή της ζωής της, αλλά αποτελούν σύμβολο πόνου και δύναμης παράλληλα. Το κορίτσι με το αγκάθι, 1962, 79X45 εκ. Ανάμεσα στα έργα που φιλοτέχνησε ο καλλιτέχνης στην διετία του 1963-64 ανάμεσα στα έντονα ψυχολογικά φορτισμένα μαυρόασπρα έργα παρεισφρέουν και μερικά έγχρωμα ηπιότερου βαθμού

---

²⁷⁰ Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι: η «Σύνθεση με Μάνα και παιδί», 1963, 69X70 εκ. «Το Κορίτσι με το Λαγούτο», 1963, 68X70 εκ. και «Κούραση», 1964 69X70 εκ.

²⁷¹ Α. ΤΑΣΣΟΣ, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1987, σ. 17.

φόρτισης. Όπως το Κορίτσι με τα μικρά Δέντρα, 1963²⁷² (εικ. 160.). Σε αυτό το έργο η έντονη μαύρη μορφή του κοριτσιού αντιπαραβάλλεται με την φίνα λεπτότητα των κορμών και την εναρμονισμένη στα γαιάδη χρώματα τονική διαβάθμιση.

Μια ενότητα ιδιαίτερα σημαντική για το έργο του Τάσσου αποτελεί η εικονογράφηση βιβλίων. Ειδικότερα στο έργο «Άσμα Ασμάτων» σε μετάφραση του Γ. Σεφέρη, (1965) ο χαρακτήρας για πρώτη φορά παρουσιάζει την αισθησιακή γυναικεία φύση, ερωτική και θηλυκή, καθώς μέχρι τότε ακόμα και όταν δημιουργούσε ζευγάρια δεν διαφαινόταν ο παραμικρός υπαινιγμός ερωτισμού στην περιορούσα ατμόσφαιρα.

Οι γυναίκες είναι ευτυχισμένες, ήρεμες χωρίς πάθος και αντιμετωπίζονται εντελώς διαφορετικά σε σχέση με τα πρότερα έργα του. Το μόνο κοινό σημείο είναι η επίσης πυκνή σύνθεση. Τα μαλλιά τους μακριά και θηλυκά, τα μάτια τους χαρούμενα, ζωντανά με βλέμμα ζεστό, χωρίς την μαύρη υπογράμμιση του πόνου, το πρόσωπο και το γυμνό σώμα αποκτούν ξεκάθαρους όγκους. Τα πρόσωπα είναι καθαρά και γεμάτα, ενώ οι μορφές έχουν κίνηση και αποπνέουν δύναμη και πάθος. Οι άσπρες επιφάνειες επικρατούν. Άσμα Ασμάτων, 1965, 335X255 εκ. Μετάφραση Γ. Σεφέρη Έκδοση Τάσσου 1965. Επτά μαυρόασπρες ξυλογραφίες, 1965, 335X255 εκ, Άσμα Ασμάτων, 1965, 32X16 εκ.

Η μεγάλη ενότητα των έργων του την χρονική περίοδο από το 1967 έως το '74 διαπνέεται καθαρά από έναν συμβολικό χαρακτήρα τον οποίο ο χαρακτήρας αποδίδει στις μορφές. Τα μηνύματα που επιθυμεί να επικοινωνήσει ο καλλιτέχνης είναι είτε πολιτικά, είτε ανθρωπιστικά. Έτσι χρησιμοποιεί την δύναμη της εικόνας και ειδικότερα της χαρακτηριστικής τέχνης

---

²⁷² Διαστάσεις: 80X53 εκ.

για την διάδοσή τους. Η πλειοψηφία των έργων εμφορείται έντονων μηνυμάτων και συναισθημάτων, λόγω φυσικά και των αντίστοιχων κοινωνικών-οικονομικών-πολιτικών περιστάσεων.

Κυριαρχούν τα συναισθήματα του πόνου, της οργής, της ταραχής, της πίκρας. Η αφαιρετική του τάση εντείνεται και οι μορφές σχεδόν αποστεωμένες στερούνται οποιασδήποτε πλαστικότητας της φόρμας. Το έργο σε πρώτο επίπεδο παρουσιάζει το πρόσωπο και ακολούθως τα χέρια. Τα πρόσωπα γίνονται εντελώς γεωμετρικά, σχεδόν τριγωνικά και η μελάνωση είναι έντονα μαύρη. Το φαρδύ περίγραμμα κάτω από τα μάτια εντείνεται ακόμα περισσότερο και ενώνεται πλέον με σε μια ευθεία γραμμή μέχρι το πηγούνι. Τα μάτια σχηματίζονται και αυτά με την σειρά τους από δύο μικρότερα σκιασμένα έντονα τρίγωνα, τα οποία ελάχιστα λευκά σημεία έχουν. Το μαντήλι, σχηματίζεται από μια σειρά ασπρόμαυρων περιγραμμάτων, γύρω από τα πρόσωπα εξυπηρετεί με την σειρά του στην δημιουργία έντασης, απομονώνοντας εσκεμμένα τα πρόσωπα. Τα υπόλοιπα σημεία του έργου συντίθενται από γεωμετρικά σχήματα, τα οποία συμπληρώνουν τα υπόλοιπα απαραίτητα στοιχεία της σύνθεσης. Στην προσπάθεια αποφυγής της κουραστικής επανάληψης του στησίματος των μορφών, δουλεύει τα χέρια ως εκφραστικά εργαλεία ισορροπίας της σύνθεσης, τα οποία εναλλάσσονται στο κύριο μοτίβο της κίνησης ή της στάσης των μορφών. «Μνήμη Τσε Γκεβάρα. Οργή και Περισυλλογή», 140X56 εκ. Οι δευτερεύουσες μορφές της εκάστοτε σύνθεσης μετατοπίζουν το βάρος προς το κέντρο της σύνθεσης, μειώνοντας με αυτόν τον τρόπο την οξύτητα του κάθετου αποτελέσματος λόγω του αυστηρού στησίματος των μορφών.

Τα στοιχεία που αναφέρθηκαν προηγουμένως συχνά συνυπάρχουν όλα μαζί στην κάθε μία σύνθεση έργου, προσδίδοντάς του πολλαπλότητα²⁷³.

Στην ίδια ενότητα έργων με εντονότερες όμως μορφές εντάσσεται και η σειρά που ονομάζει «επιτύμβια». Τα έργα αυτά δημιουργήθηκαν για να τιμήσουν την μνήμη κάποιου ανθρώπου, που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ζωή του χαρακτήρα, άλλοτε περισσότερο γνωστό στο ευρύτερο κοινό, άλλοτε λιγότερο γνωστό, όπως «το επιτύμβιο για τον Γ. Σεφέρη 20 Σεπτέμβρη 1971 - Μνήμη Γ.Σεφέρη», 1976, 54X110 εκ. και τον Β. Πεσλή, «Επιτύμβιο για το δεκαπεντάχρονο Αγόρι Βασιλάκη Πεσλή», 1970, 77X46 εκ. Οι επιδράσεις από την τέχνη των αρχαίων επιτύμβιων, κυρίως ως προς το στήσιμο της μορφής στα έργα, είναι εμφανείς. Οι καθιστές μορφές εικονίζονται προφίλ, ενώ δείχνουν βυθισμένες στις σκέψεις τους. Λίγο πιο ελεύθερο εμφανίζεται «το Επιτύμβιο για την Μαρία Κ.» αν και το δημιούργησε ο χαρακτήρας περίπου την ίδια εποχή με εκείνο του Γ. Σεφέρη, παρουσιάζει διαφορά ως προς την γράμμωση, η οποία δεν είναι πλέον ακατέργαστη και χοντρή, όπως στα προηγούμενα έργα αλλά λεπτεπίλεπτη, ενώ απουσιάζει κάθε ίχνος τραχύτητας²⁷⁴. Στο ίδιο έργο, η έντονα και αυστηρά κατακόρυφη στάση του σώματος στο σκεπτόμενο κορίτσι, μοιράζει το βάρος της σύνθεσης από το σκεπτικό πρόσωπο και το ιδιαίτερα λεπτομερειακό αριστερό χέρι, στην λοξή γραμμή, που σχηματίζεται από τον δεξιό ώμο μέχρι το τέλος στο κλείσιμο της σύνθεσης.

Οι εκφράσεις των προσώπων εκείνης της περιόδου χαρακτηρίζονται από ένα ανεπαίσθητο χάραγμα μια μικρής γραμμής ανάμεσα στα φρύδια ή

---

²⁷³ Α. ΤΑΣΣΟΣ, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1987, σ. 19.

²⁷⁴ Α. ΤΑΣΣΟΣ, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1987, σ. 19.

στην γραμμή του στόματος. Σε αυτή την σειρά με τα κουρασμένα πρόσωπα υπάρχουν και ελάχιστα έργα που δίνουν μια νότα αισιοδοξίας. Κάποια κορίτσια κρατούν λουλούδια ή πουλιά στα χέρια τους, ενώ δεν φέρονται να συμμετέχουν σε κάποια θλιβερή τελετή, ούτε δείχνουν τα πρόσωπά τους να είναι βαριά, καταπονημένα με μια σκληρή έκφραση πόνου ή μόχθου. Η αλλαγή στην όψη βέβαια δεν είναι μεγάλη, ωστόσο οι μορφές διανθίζονται με μια ανάλαφρη κίνηση, ένα αισιόδοξο συμπληρωματικό στοιχείο. Παράλληλα καταργεί τις μαύρες φαρδιές γραμμές, την έντονη φωτοσκίαση που τονίζουν τον πόνο και την εγκαρτέρηση και τις αντικαθιστά με μια περισσότερο ανάλαφρη γράμμωση, αποδεσμεύοντας έτσι τα πρόσωπα αφήνοντάς τα ελεύθερα στο φως.

Το 1967-1974 χαράσσει έναν νέο κύκλο έργων, μια ενότητα τεσσάρων ξυλογραφιών με τον τίτλο: «Οι Αρχόντισσες των Ρεμπέτικων Τραγουδιών»²⁷⁵, 1970. Ο καλλιτέχνης δούλεψε τις μορφές αυτές προφίλ με καθαρά διακοσμητικό χαρακτήρα. Η κάθε μια από της μορφές εμφανίζεται αυτόνομη, με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και προσεγμένη στην κάθε λεπτομέρεια. Η φωτοσκίαση στο κάθε γυναικείο πρόσωπο της εκάστοτε Αρχόντισσας γίνεται με διαφορετική φορά ανάλογα με την επιλογή και την διάθεση του χαρακτήρα. Ξεκινώντας από τα μαλλιά τους και τις ταινίες, που τα στολίζουν, μέχρι τα παπούτσια τους, οι Αρχόντισσες αποτελούν εν τέλει ολόκληρες ένα παιχνίδι λεπτομερειακών μοτίβων. Τις στολίζει με κοσμήματα, κορδέλες, σταμπωτές επιφάνειες, ενώ είναι ίσως η πρώτη φορά, που ο χαρακτήρας αποκλίνει από την αυστηρή, δωρική σχεδόν επιλογή διαχείρισης των μορφών του.

---

²⁷⁵ ΤΑΣΣΟΣ, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1987, σ. 20. «Η Αρχόντισσα της Δραπετσώνας» 135X25 εκ., «Η Αρχόντισσα της Κοκκινιάς» 135X25, «Η Αρχόντισσα της Καισαριανής» 135X25 εκ., και «Η Αρχόντισσα της Ανατολής» 135X25 εκ.

Έκθεση του Τάσσου στην Μόσχα το 1980

Τα έργα που παρουσιάστηκαν στην Μόσχα δημιουργήθηκαν από τον Μάρτιο του 1976 μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1974. Ανήκαν συνεπώς στην ίδια χρονική περίοδο και αποτελούσαν έναν ενιαίο κύκλο. Το 1975 εξέθεσε 70 χαρακτηριστικά εκείνης της περιόδου, στην Εθνική Πινακοθήκη στην Αθήνα. Η χαρακτηριστική τέχνη προσδίδει στα έργα του Τάσσου την δυναμική που ταίριαζε στην ενσάρκωση των ιδεών του καλλιτέχνη, ώστε να δημιουργηθούν συμπαγή και αδιαχώριστα σύνολα. Η συγκεκριμένη σειρά έργων παραπέμπει σε ιστορική τραγωδία. Η αντίληψή του για την ζωή εκφράζεται μέσα από τα έργα του ποιητικά. Χαρακτηριστικά τους αποτελούν: η σύγκρουση, το ουσιαστικό περιεχόμενο, το βάθος, ενώ είναι διαποτισμένα όλα με το μνημειώδες γνωστό αλλά αυστηρό ύφος του χαρακτήρα. Το τραγικό στοιχείο κυριαρχεί στα έργα του, σε όλη του την διάσταση, με την πολυμορφία, την κίνηση, την σύγκρουση των δυνάμεων, την καταστροφή, τον πόνο, την οργή και τέλος τον θρίαμβο της ζωής και τον ήλιο που λάμπει την επόμενη ημέρα.

Η ματιά του καλλιτέχνη διατηρεί από την αρχή μέχρι το τέλος τον καθαρά ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα της. Συγκινεί τον θεατή με τα θέματά, που επιλέγει να παρουσιάσει στα έργα του και τον ευαισθητοποιεί μεταφέροντας μέσα από τα χαρακτηριστικά, τους διάφορους προβληματισμούς για σημαντικά θέματα της εποχής. Στις ηθικές βάσεις του καλλιτέχνη έχουν παγιωθεί αντίστοιχα και οι αξίες των ηρώων των συνθέσεών του. Τα ιστορικά γεγονότα διαδέχονταν καταγιγιστικά το ένα το άλλο. Ο καλλιτέχνης ευαισθητοποιημένος δεν μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστος. Την Τρίτη ημέρα

μετά τον πυροβολισμό των φοιτητών του Πολυτεχνείου της Αθήνας ο Τάσος δημιούργησε την σύνθεσή του «17 Νοέμβρη 1983». Οι διαστάσεις της συγκεκριμένης σύνθεσης ήταν μνημειακές. Ο αυτοπυρπολισμός του φοιτητή εμφανίζεται στο τρίπτυχο του Τάσου ως μνημείο θυσίας για την ελευθερία. Τις ξυλογραφίες εκείνες, τις οποίες αφιέρωσε στην μνήμη ανθρώπων, που έπεσαν τις ονομάζει ο χαρακτήρας επιτύμβιες²⁷⁶. Δημιούργησε ένα ολόκληρο σύστημα συμβόλων για να εκφραστεί, όπως τα λουλούδια, το ανθρώπινο σώμα πλεγμένο στο συρματοπλέγμα, τα δέντρα, ο φωτεινός ήλιος, τα μαύρα σύννεφα... Τα σύμβολα αυτά συνδέουν το αιώνιο με το επίκαιρο, την φύση με τον άνθρωπο, το παραδοσιακό με το νέο.

Ο χαρακτήρας δεν αναπαράγει άκριτα τα πρότυπα της αρχαιότητας, αλλά εμπνέεται από αυτά και διαμορφώνει ένα προσωπικό, μαχητικό λεκτικό τόνο, συχνά εμπλουτισμένο με αλληγορικές απεικονίσεις. Πολλά από τα έργα του έφεραν την σφραγίδα μιας πολεμικής εναντίον σε ό,τι θεωρούσε πως έπρεπε να στηλιτευτεί. Συγκεντρώνει τον πόνο της Κύπρου, θρηνεί τον χαμό του Τσέ Γκεβάρα Μνήμη Τσε Γκεβάρα, 1968, χαράσσει την Κραυγή του Βιετνάμ, 1970 105X68 εκ. Ο καλλιτέχνης εντυπωσιάσε με το έργο του τόσο στην έκθεση της Μόσχας όσο και στις επόμενες εκθέσεις του. Η σταθερότητα και η ικανότητά του στην χάραξη σε συνδυασμό με την πρωτοτυπία και την βαρύτητα της γλυπτικής μορφής στις ξυλογραφίες του, παράλληλα με τον υψηλό συμβολισμό των έργων του, αλλά και την πυρακτωμένη θεματολογία, αντλημένη από τα κοινωνικοπολιτικά δρώμενα της σύγχρονης εποχής, απογείωσαν το αποτέλεσμα των έργων του.

---

²⁷⁶ ΤΑΣΣΟΣ, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1987, σ. 21.

Η έκθεση του Τάσσου στον «Ζυγό» 1964

Σε αυτή την έκθεση ήταν έκδηλη η συνέπεια μιας αληθινής εσωτερικής πορείας του χαρακτήρα. Η ανανέωση στην δουλειά του καλλιτέχνη αποτελεί μια εσωτερική διεργασία, ο εμπλουτισμός της εκάστοτε τεχνικής ή η αλλαγή της ώστε ο καλλιτέχνης να βρει τα απαραίτητα μέσα για να εκφραστεί καλύτερα, συντελείται όταν ο καλλιτέχνης καταφέρει να μεταπλάσει ουσιαστικά τα ερεθίσματα. Ο Τάσος κινείται στο πλαίσιο του συμβολικού ρεαλισμού, αλλά δίνει αρμονία στην μορφή με το περιεχόμενο, αρμονία στην ύλη με την μορφή και αρμονία στο νόημα με την έκφρασή του. Δύναται να το επιτύχει αυτό, εφόσον παραμένει συνεπής στον εαυτό του και στις δυνατότητες, που του προσφέρει η τέχνη του. Επεξεργάζεται τα δικά του αισθητικά μέσα για να κατακτήσει το επιθυμητό αποτέλεσμα και να το μεταπλάσει ποιοτικά. Δουλεύει με γνώμονα το δικό του στέρεο καλλιτεχνικό και αισθητικό κριτήριο, το αναμφισβήτητο ταλέντο του και την ωριμότητα, που απέκτησε στην πάροδο των ετών. Ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας της τέχνης του, τον οδηγεί στο να αγκαλιάσει τα βασικά προβλήματα των καθημερινών ανθρώπων και των αφανών ηρώων. Πραγματεύεται με ευαισθησία και σεβασμό δύσκολα θέματα όπως ο θάνατος. Τον προσεγγίζει ωστόσο από την πλευρά του στοχαστή, με μια αισιόδοξη οπτική από την σκοπιά της αναγέννησης και του νέου ξεκινήματος. Η αντιστροφή του θανάτου ενυπάρχει μέσα στα ίδια τα θέματά του. Η παράξενη ματιά των κοριτσιών με τις φηγούρες, που θυμίζουν βυζαντινές εικόνες, παραπέμπει στον έρωτα, ο οποίος είναι πηγή ζωής, βρίσκεται μέσα στα σώματα που εργάζονται σκληρά ή αναπαύονται για να πιάσουν ξανά δουλειά την

επόμενη ημέρα. Η διαπίστωση και η αποδοχή του τραγικού νοήματος της ζωής ταυτόχρονα με την ηθελημένη άρνησή του, δημιουργούν ένα δίπολο απελπισίας και ελπίδας ταυτόχρονα.

Επεξεργάζεται τεράστιες επιφάνειες και διαπλάθει τις πλαστικές φόρμες του μέσα από την ισορροπία και την πάλη του λευκού και του μαύρου χρώματος. Οι αντιθέσεις και η άριστη χαρακτηριστική αναγλυφικότητα των έργων του προσδίδουν έναν βαθύ εσωτερικό δυναμισμό στα χαρακτηριστικά του έργα. Η έκφραση των προσώπων και το στήσιμο των σωμάτων, σαν σε αρχαία τραγωδία, αντανακλούν το ουσιαστικό βάρος και κρατούν σε ισορροπία την σύνθεση. Οι ανδρικές και οι γυναικείες φιγούρες δείχνουν απόλυτα εναρμονισμένες μεταξύ τους, τοποθετημένες μελετημένα στον χώρο, έτσι φαίνονται οι συνθετικές δυνατότητες του καλλιτέχνη. Οι όγκοι προβάλλονται αρμονικά, ενώ τα ανθρώπινα τμήματα είναι θαυμάσια διαρθρωμένα μεταξύ τους. Οι μεγάλες διαστάσεις των έργων του μαρτυρούν την δεινότητα και την κυριαρχία του χαρακτήρα στο υλικό του. Οι πλαστικές λύσεις που δίνει, καθώς και οι συνθετικές ολοκληρώσεις, προσφέρουν στο έργο του μια υποβλητικότητα. Οι μεγάλοι όγκοι, το αρχιτεκτονικό στήσιμο και οι πλατιές γραμμές, που χρησιμοποιεί, δίνουν το πλεονέκτημα, όλα γίνονται εκφραστικά και σύμβολα υψηλής αισθητικής ποιότητας. Ο χαρακτήρας λειτουργεί σαν ποιητής της φόρμας και της μορφής. Η αρχιτεκτονική σχεδόν δόμηση των έργων του, η εκφραστική αρμονία, οι πλαστικές λύσεις, η ισορροπία των όγκων αλλά κυρίως η μεγάλη εκφραστικότητα αποτελούν ουσιαστικά χαρακτηριστικά της χαρακτηριστικής του. Οι αναζητήσεις του περιστρέφονται γύρω από τρεις σημαντικούς πυλώνες:

τον θάνατο, την ζωή και τον έρωτα. Το όραμά του, καθώς και η έμπνευσή του προέρχονται από την ίδια την λειτουργία της τέχνης του²⁷⁷.

Ο ίδιος ο χαρακτήρας αναφέρει σε συνέντευξή του στην Ηλιάννα Μόρτογλου: «Στα έργα μου υπάρχει η ανθρώπινη οδύνη, αλλά και η αποφασιστικότητα... Οι άνθρωποι που κινούνται στα έργα μου σηκώνουν το βάρος της σκλαβιάς και της τυραννίας. Αλλά είναι τόσο αλύγιστοι εκφραστικά, που δεν μπορούν παρά να μένουν όρθιοι ως το τέλος. Όρθιοι ακόμα κι όταν πέφτουν. Αυτό είναι το βαθύτερο μήνυμά μου²⁷⁸». Σε ένα άλλο απόσπασμα από το τετράδιο με σημειώσεις του γράφει: «Συνηθίσαμε να λέμε πως το απλό είναι το σωστό, το αληθινό. Πως όμως θ' αρχίσουμε; Το απλό όλοι το ξέρουμε (κι εγώ το ξέρω). Κείνο ασφαλώς που δεν ξέρουμε είναι πως φτάνει σε αυτό το απλό κανείς. Αν αρχίσουμε απ' το αληθινό, αμφιβάλλω για το αποτέλεσμα- οι νατουραλιστές είναι αληθινοί μα δεν είναι απλοί. Η Σχολή των Καλών Τεχνών είναι ο διαφθορέας που καταστρέφει την έμφυτη απλότητα των ταλέντων, τους μαθαίνει. Από την στιγμή που το ταλέντο πληροφορείται, χάνει την αδρότητά του και την πηγαία του έκφραση. Κατόπιν η επιστροφή στην απλότητα είναι ζήτημα γνώσεων και λογικής, οπότε και δεν είναι απλότητα πηγαία μα εξεζητημένη²⁷⁹».

Αξιίζει να σημειωθεί, πως βρέθηκε ένα τετράδιο με προσωπικές σημειώσεις του χαρακτή. Οι σημειώσεις αυτές πρέπει να γράφτηκαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Το πρώτο μέρος περίπου στο 1938, ενώ το δεύτερο μέρος στα 1945 και το τρίτο χρονολογείται περίπου το 1960²⁸⁰. Στην ενότητα, που αναφέρεται στην χαρακτηριστική, ο Τάσσοσ εκθέτει τις γνώσεις του

---

²⁷⁷ «Ζυγός» τ. 99-100, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1964.

²⁷⁸ Η. Μόρτογλου, Ριζοσπάστης, 23 Οκτωβρίου 1995.

²⁷⁹ Α. ΤΑΣΣΟΣ, Σύγχρονοι Έλληνες Εικαστικοί, Γιάννης Μπόλης, εκδ. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 8.

²⁸⁰ Α. ΤΑΣΣΟΣ, Σύγχρονοι Έλληνες Εικαστικοί, Γιάννης Μπόλης, εκδ. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 24.

για το σχέδιο, τον τόνο, το μαύρο χρώμα, τις διαφορετικές τεχνικές και ουσιαστικά αντανακλά τις απόψεις του δάσκαλού του Κεφαλληνού, θυμίζει όμως και την σκέψη του Άγγελου Θεοδωρόπουλου. Ενδεικτικά αναφέρουμε: «Το σχέδιο στην χαρακτηριστική είναι η βάση και έρχεται απ' τα έξω προς τα μέσα... Ο τόνος στην χαρακτηριστική με την ζωγραφική του αντίληψη δεν υπάρχει. Υπάρχει μόνο γραμμή μαύρη, η επιφάνεια μαύρου ακαθόριστου σχήματος, που παλεύει με επιφάνειες άσπρου, επίσης ακαθόριστου σχήματος. Ο τόνος στην χαρακτηριστική είναι οφθαλμαπάτη...»²⁸¹. Ενδιαφέρον προξένησε η συμμετοχή αλλά κυρίως η βράβευσή του σε μια έκθεση όπως η Πανελλήνιος, θεσμοθετημένη από το καθεστώς του Μεταξά, ειδικά για έναν καλλιτέχνη με αριστερές πεποιθήσεις και δεδομένης της σύλληψής του, που είχε προηγηθεί.

Βιογραφικά στοιχεία

Ο χαράκτης Τάσσος γεννήθηκε στην Λευκοχώρα Μεσσηνίας το 1914 και πέθανε στην Αθήνα στις 13 Οκτωβρίου του 1985. Το πραγματικό του όνομα ήταν Αναστάσιος Αλεβίζος. Από την δεκαετία του 1940 ακόμα κυριαρχεί στον χώρο της χαρακτηριστικής και αναδείχθηκε ως μια από τις πιο σημαντικές και αναγνωρίσιμες μορφές της νεοελληνικής χαρακτηριστικής τέχνης. Οι αριστερές πολιτικές ανησυχίες του αποτέλεσαν την αιτία της σύλληψής του παραμονή Πρωτομαγιάς το 1933. Η Ασφάλεια εισέβαλλε σπίτι του και τον οδήγησε στην απομόνωση ενός υπόγειου κρατητηρίου για προληπτικούς λόγους και χάριν «φρονηματισμού» όπως είπαν στην οικογένειά του. Σε συνέντευξή του ο ίδιος ο χαράκτης ανέφερε πως το συγκεκριμένο γεγονός

---

²⁸¹ Α. ΤΑΣΣΟΣ, Σύγχρονοι Έλληνες Εικαστικοί, Γιάννης Μπόλης, εκδ. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 24.

ήταν εκείνο που τον οδήγησε στην ενεργό δράση και στην οργάνωσή του στην κομμουνιστική νεολαία.

Ήταν ενεργός στο ΚΚΕ αρχικά στην νεολαία του κόμματος (ΟΚΝΕ), ενώ στην πορεία ενσωματώθηκε ως πλήρες μέλος. Παράλληλα με τους περισσότερους μαθητές του Κεφαλληνού μετά την κήρυξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου το 1940, ο Τάσος και οι άλλοι μαθητές φιλοτέχνησαν προπαγανδιστικές αφίσες με στόχο την εμφύχωση του ελληνικού λαού. Στα χρόνια της Κατοχής, εντάχθηκε στην ΕΠΙΟΝ και στο ΕΑΜ Καλλιτεχνών, ενώ συνέχισε την δημιουργία προπαγανδιστικού υλικού κατά των κατακτητών. Μετά το πέρας του πολέμου ο Τάσος εμπλούτισε τα θέματά του και άρχισαν πλέον να τον εμπνέουν τα γυμνά, οι νεκρές φύσεις τα πορτρέτα, ενώ χρησιμοποίησε και το χρώμα στις ξυλογραφίες του.

Αγαπούσε πάντα την τέχνη του βιβλίου και τις γραφικές τέχνες. Ήδη από το 1939, με την αποφοίτησή του, χάραζε τα εξώφυλλα για το ιστορικό πια λογοτεχνικό περιοδικό Νέα Εστία. Μάλιστα ανέλαβε την καλλιτεχνική διεύθυνση του εκδοτικού οίκου «Τα Νέα Βιβλία», που ίδρυσε το Κομμουνιστικό Κόμμα το 1945, ο οποίος έκλεισε το 1948. Τότε άρχισε να συνεργάζεται με τον Οργανισμό Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ, μετέπειτα ονομάστηκε Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων ή ΟΕΔΒ). Έτσι εικονογράφησε πολλά βιβλία για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο, με πρώτο και πιο γνωστό το «Αναγνωστικόν της Έκτης Δημοτικού», που κυκλοφόρησε το 1949.

Από το 1948 χρημάτισε καλλιτεχνικός σύμβουλος του λιθογραφείου «Ασπιώτη-Έλκα», επίσης από το 1954 έως το 1967 φιλοτέχνησε γραμματόσημα για λογαριασμό των Ελληνικών Ταχυδρομείων, αρχικά με την τεχνική της έγχρωμης ξυλογραφίας και κατόπιν με τη μέθοδο offset.

Συνεργάστηκε και με την Κυπριακή Δημοκρατία, έτσι από το 1962 έως τον θάνατό του, σχεδίαζε τα γραμματόσημα. Το 1959 ανέλαβε την διεύθυνση του Τμήματος Γραφικών Τεχνών στο Αθηναϊκό Τεχνολογικό Ινστιτούτο, όπου δίδαξε μέχρι το 1967.

Υπήρξε ένα από τα ιδρυτικά μέλη της καλλιτεχνικής ομάδας «Στάθμη», η οποία τον τίμησε οργανώνοντας αναδρομική έκθεση των έργων του στα πρώτα χρόνια μετά τον εμφύλιο. Την ίδια εποχή παρουσίασε έργα του στην Μπιενάλε της Βενετίας (1952) και του Λουγκάνο (1953).

Κατά την περίοδο της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών, έζησε εκτός Ελλάδας και φιλοτέχνησε έργα κοινωνικής διαμαρτυρίας καταγράφοντας τα ιστορικά γεγονότα. Εξέθεσε τα έργα του στην Εθνική Πινακοθήκη το 1975, ενώ λίγο αργότερα έγινε μέλος του διοικητικού συμβουλίου του ίδιου ιδρύματος. Το 1977 έγινε ιδρυτικό μέλος της Πανελληνίας Πολιτιστικής Κίνησης.

Θεωρήθηκε άξιος συνεχιστής των μεγάλων Ελλήνων χαρακτών όπως του Άγγελου Θεοδωρόπουλου, του Γαλάνη, του Κεφαλληνού, ο οποίος σαν δάσκαλός του τον καθόρισε. Η προσφορά του στην άνθηση και την καταξίωση της χαρακτηριστικής, ως αυτόνομης τέχνης, ήταν νευραλγική, καθώς της προσέδωσε με την σειρά του κύρος και νέες προοπτικές εξέλιξης. Την υπερασπίστηκε και την υπηρέτησε με εντιμότητα, συστηματικότητα, έρευνα και πίστη, καθόλη τη διάρκεια της ζωής του. Δημιούργησε με την πάροδο των ετών ένα δικό του προσωπικό ιδίωμα παρακαταθήκη για τις επόμενες γενιές.

Οι μορφές του μνημειακές, επιβλητικές στον χώρο, μέσα στην εκρηκτική αντίθεση του άσπρου και του μαύρου, προκύπτουν μέσα από το ειλικρινές κοινωνικό ενδιαφέρον του ίδιου, αλλά και από την δική του

δυναμική προσωπικότητα²⁸². Οι βαθιές χαράξεις στην επιφάνεια του ξύλου δεν εξυπηρετούν μόνο στην δημιουργία συνθέσεων, αλλά εξαίρουν το μεγαλείο της ζωής, αντανακλούν τα βιώματα, τον μόχθο, τον ανθρώπινο πόνο, την δημιουργία, αλλά παράλληλα αποτυπώνουν την ελπίδα και τον ηρωισμό ιδωμένα μέσα από το ευαίσθητο πρίσμα του καλλιτέχνη. Το τοπίο της γενέτειρας πόλης του, τον συνοδεύει σε ολόκληρη την ζωή του, η θάλασσα που απλώνεται στον ορίζοντα, ο Ταϋγέτος, τα χωράφια, μέσα σε αυτά τοποθετούνται οι ανθρώπινες μορφές, αγρότες, εργάτες, άνθρωποι με τις ανησυχίες τους, η επιβίωση αλλά και η εγκατάλειψη.

Ο Αναστάσιος Αλεβίζος ήταν γιός του Αντώνη Αλεβίζου, ενός φτωχού βασιλόφρονα αγρότη. Η μητέρα του Σταυρούλα Πετρούλια καταγόταν επίσης από αγροτική οικογένεια. Το 1919 ο Τάσσος μαζί με τον μεγαλύτερο αδερφό του τον Πάτροκλο και την μητέρα τους έφτασαν στην Αθήνα να συναντήσουν τον πατέρα τους, ο οποίος είχε ήδη βρεθεί στην Αθήνα με την προοπτική της αναζήτησης μιας καλύτερης τύχης για εκείνον και την οικογένειά του. Εγκαταστάθηκαν σε μια λαϊκή γειτονιά πίσω από το εργοστάσιο του Φίξ, στον σημερινό Νέο Κόσμο. Ο ίδιος ο χαρακτήρας αναφέρει «Το πρωί της άφιξής μας [...] μπροστά από την πόρτα του σπιτιού μου αντίκρισα ένα μεγαλειώδες θέαμα, την Ακρόπολη λουσμένη σ' έναν ήλιο χειμωνιάτικο, αλλά λαμπερό και μια απέραντη πεδιάδα με αγκάθια κίτρινα. Αυτό το θέαμα της Ακρόπολης δεν μ' εγκατέλειψε ποτέ»²⁸³. Τα πρώτα εφηβικά του χρόνια σημαδεύονται από την επαφή του με τους ξεριζωμένους Μικρασιάτες πρόσφυγες, που αντίκριζε στα ξύλινα παραπήγματα του συνοικισμού τους. Οι μορφές αυτών των ανθρώπων με τις ανοιχτές πληγές

---

²⁸² Α. ΤΑΣΣΟΣ, Σύγχρονοι Έλληνες Εικαστικοί, Γιάννης Μπόλης, εκδ. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 10.

²⁸³ Α. ΤΑΣΣΟΣ, Σύγχρονοι Έλληνες Εικαστικοί, Γιάννης Μπόλης, εκδ. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 12.

και τις ζωντανές μνήμες τον ακολουθούν για πάντα. Το σχολείο ο καλλιτέχνης δεν το αγαπά εκτός από το μάθημα της ιχνογραφίας, στο οποίο διαπρέπει. Ο δάσκαλός του, όταν ήταν έντεκα ετών, ο Γιάννης Σιδέρης, φιλόλογος και ιστορικός του ελληνικού θεάτρου, τον είχε ξεχωρίσει και έλεγε πως θα πάει πολύ μπροστά, παρόλο που ήταν κακός μαθητής εκτός του μαθήματος του σχεδίου. Αυτό έδινε κουράγιο και αυτοπεποίθηση στον Τάσσο. Ο πατέρας του δεν ήθελε ο γιός του να ασχοληθεί με την τέχνη και προέβαλε σθεναρή αντίσταση. Μάλιστα τον προόριζε για αξιωματικό του Πυροβολικού. Η άρνηση του πατέρα του δεν τον πτόησε αντίθετα ενδυνάμωσε την δική του επιθυμία. Συμπαραστάτες του η μητέρα του και ο αδερφός του.

Αρχίζει την προετοιμασία του για την Καλών Τεχνών κοντά στον αριστερό ζωγράφο Γεώργιο Κωτσάκη. Στο εργαστήριο του ζωγράφου γνωρίζει και τον αχώριστο φίλο του Φώτη Ζαχαρίου, που προετοιμαζόταν και εκείνος για την εισαγωγή στην Σχολή. Το 1930, σε ηλικία δεκαέξι ετών, έγινε δεκτός στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας. Παρακολούθησε μαθήματα γλυπτικής και ζωγραφικής στα εργαστήρια του Θωμά Θωμόπουλου, του Ουμβέρτου Αργυρού και του Κωστή Παρθένη.

Από το 1932 εγγράφεται από τους πρώτους στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού και μέχρι την αποφοίτησή του από την Σχολή το 1939, παρακολούθησε εκεί μαθήματα χαρακτικής. Η ακτινοβολία του Γαλάνη, μεγάλου έλληνα χαρακτή της εποχής του Μεσοπολέμου, μέσω του οποίου γνώρισε και την γαλλική χαρακτική, αν και ήταν μακρινή, καθώς ζούσε στο Παρίσι ήταν ισχυρή. Έτσι η επιρροή του έργου του Γαλάνη σε συνδυασμό με τον θαυμασμό του για τον σημαντικό δάσκαλό του Κεφαλληνό, καθόρισαν την καλλιτεχνική του πορεία.

Ασκήθηκε στην γλυπτική, το σχέδιο, την ζωγραφική και την χαρακτική. Στην αρχή μελέτησε και αντέγραψε έργα της Εθνικής Πινακοθήκης που στεγαζόταν στον χώρο του Πολυτεχνείου. Εκπαιδεύτηκε στην ξυλογραφία, την χαλκογραφία, την λιθογραφία, την τυπογραφία και την διακόσμηση του βιβλίου. Ανακάλυψε τον Γκρέκο, την μαγεία της Βυζαντινής τέχνης, τα ψηφιδωτά της Μονής Δαφνίου. Συμμαθητές του στην Σχολή υπήρξαν καλλιτέχνες, οι οποίοι άφησαν σημαντικό έργο και διέπρεψαν, όπως: ο Μόραλης, ο Καπράλος, ο Εγγονόπουλος, ο Σπυρόπουλος και πολλοί άλλοι. Στο Εργαστήριο χαρακτικής του Κεφαλληνού συναντά την Βάσω Κατράκη αλλά και την Λουκία Μαγγιώρου την μετέπειτα σύντροφο της ζωής του.

Ο ρόλος του Κεφαλληνού στην τέχνη του Τάσσο υπήρξε καταλυτικός, όπως και για τους υπόλοιπους μαθητές του άλλωστε. Κύριο μέλημα του Κεφαλληνού υπήρξε η τελειοποίηση του εσωτερικού καλλιτεχνικού αισθήματος και κριτηρίου του εκάστοτε μαθητή, παράλληλα με την πολύπλευρη πνευματική τους καλλιέργεια και προβληματισμό. Συνεπώς εκτός από την έρευνα και την άριστη γνώση των μεθόδων της χαρακτικής, ο Κεφαλληνός φρόντισε για την καλύτερη δυνατή καλλιέργεια και την ενημέρωση των μαθητών του, θέτοντας τους υπό συζήτηση καθημερινά, ζητήματα, που εκτείνονταν σε ένα μεγάλο φάσμα γνώσεων, από την ποίηση, την ιστορία, αλλά και διάφορα καλλιτεχνικά και αισθητικά ζητήματα. Ωστόσο ποτέ δεν προσπάθησε να τους επιβάλλει τις θέσεις του ή τις ιδέες του. Η τέχνη, η ισχυρή και πολυδιάστατη προσωπικότητα του Κεφαλληνού γοητεύουν και διαμορφώνουν τον νεαρό τότε Τάσσο.

Οι συμφοιτητές του περιγράφουν την προσωπικότητά του ως παρορμητική, δραστήρια, ανυποχώρητη, γεμάτη πάθος. Ήταν ένας

άνθρωπος που υπερασπιζόταν τις ιδέες του σθεναρά. Ο στενός του φίλος Φώτης Ζαχαρίου ανέφερε πως ο Τάσος θα μπορούσε να είχε γίνει ικανός πολιτικός. Μάλιστα όταν ανέβαινε στο βήμα να μιλήσει δεν χρειαζόταν ούτε χειρόγραφο, ούτε τίποτα...²⁸⁴.

Συνέχισε τις σπουδές του στο Παρίσι, την Ρώμη και την Φλωρεντία. Το μεγάλο ταλέντο του στην χαρακτηριστική αναγνωρίστηκε και ανταμείφτηκε γρήγορα, καθώς στην Πανελλήνια Έκθεση του 1938 έλαβε το Βραβείο Χαρακτικής και δύο χρόνια αργότερα 1940 τιμήθηκε με το Κρατικό Μετάλλιο Χαρακτικής. Εργαζόταν σκληρά και ανελλιπώς μέχρι την τελευταία στιγμή. Έφυγε από την ζωή τον Οκτώβριο του 1985 αφήνοντας ημιτελή μία σειρά οκτώ συνθέσεων στο Δημαρχείο του Βόλου. Το 1987, η Εθνική Πινακοθήκη οργάνωσε για δεύτερη φορά προς τιμήν του μεγάλη αναδρομική έκθεση έργων του. Η Εταιρεία Εικαστικών Τεχνών «Α. Τάσος» δημιουργήθηκε μετά τον θάνατό του με σκοπό την διάδοση του έργου του, αλλά και την υποστήριξη της ελληνικής χαρακτικής. Κάθε τρία χρόνια, η Εταιρεία αυτή πραγματοποιεί συλλογικές εκθέσεις νέων ελλήνων χαρακτών σε διαφορετικές πόλεις της Ελλάδας. Μάλιστα διατηρεί το σπίτι της Αρδηττού 34, στην συνοικία Μετς της Αθήνας, στο οποίο έζησαν και δημιούργησαν οι δύο καλλιτέχνες, ο Τάσος και η σύζυγός του Λουκία Μαγγιώρου, επισκέψιμο στο κοινό ως μουσείο²⁸⁵.

Γραφικές τέχνες

---

²⁸⁴ Α. ΤΑΣΣΟΣ, Σύγχρονοι Έλληνες Εικαστικοί, Γιάννης Μπόλης, εκδ. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 19.

²⁸⁵ Η. Μόρτογλου, Ριζοσπάστης, 23 Οκτωβρίου 1995.

Στο πεδίο των γραφικών τεχνών ο Τάσος εκφράστηκε και δημιούργησε εξίσου σημαντικά και ιδιαίτερα έργα. Μέσα από τις ξυλογραφίες έδωσε μορφή στα οράματά του, ωστόσο μέσα από την τέχνη του βιβλίου εκφράστηκε εξίσου παραγωγικά. Η αίσθηση που μας αφήνουν τα βιβλία τα οποία εικονογράφησε, είναι ανάλογη με τα χαρακτηριστικά του έργα της αντίστοιχης περιόδου. Ο τομέας της εικονογράφησης των βιβλίων τον απασχόλησε επί πενήντα συνεχή έτη. Παράλληλα με τα βιβλία δημιούργησε γραμματόσημα, αφίσες ακόμα και εξώφυλλα δίσκων. Η ενασχόλησή του με την τέχνη του βιβλίου ξεκίνησε αμέσως μετά την αποφοίτησή του από την Σχολή, συνεπώς ήδη από το 1940 και συνεχίστηκε αδιάλειπτα μέχρι τον θάνατό του. Εικονογράφησε και σχεδίασε από την αρχή πάρα πολλά βιβλία, ενώ στην χρονική περίοδο από το 1975-1985 επιμελήθηκε αρκετά βιβλία στα οποία ανατυπώθηκαν γνωστές ξυλογραφίες του. Συμμετείχε παράλληλα στην εικονογράφιση έξι βιβλίων, πρόκειται για πέντε λευκώματα που κυκλοφόρησαν στην κατοχή από την ομάδα των καλλιτεχνών του ΕΛΑΣ και την ομάδα χαρακτών της Εθνικής Αντίστασης, όπως και το *Πούσι* ένα από τα ωραιότερα ίσως εικονογραφημένα βιβλία αποτέλεσμα της αгаστικής συνεργασίας των: Δ. Γιαννουκάκη, Γ. Μόραλη, Α. Κορογιαννάκη, Γ Μόσχου, Γ. Βακαλό, Γ. Βελισσαρίδη.

Την αγάπη του για την τέχνη του βιβλίου του την είχε εμφυσήσει ο δάσκαλό του Κεφαλληνός. Ο Κεφαλληνός αναλαμβάνοντας την έδρα της χαρακτηριστικής το 1931 επέμεινε στην διδασκαλία του μαθήματος της τέχνης του βιβλίου στο τέταρτο έτος σπουδών σαν *Εφαρμογή της χαρακτηριστικής στην τυπογραφία και στη διακόσμηση του βιβλίου*. Ο Τάσος μαζί με τον Γιώργο Δήμου, τον Γιάννη Μόραλη, τον Κώστα Ντάκο και τον Μωυσή Ραφαήλ

Ξεκίνησαν τα μαθήματα στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού την άνοιξη του 1933²⁸⁶. Οι διάφορες δυσκολίες ανέστειλαν την λειτουργία τυπογραφείου εντός της Σχολής σύμφωνα με την πρόταση του Κεφαλληνού. Η λειτουργία ενός πρότυπου τυπογραφείου εντός της Σχολής πραγματοποιήθηκε έξι χρόνια αργότερα το 1939. Στο μάθημα αυτό του τέταρτου έτους σπουδών, η κατάρτιση, που λάμβαναν οι φοιτητές ήταν περισσότερο πρακτική και λιγότερο θεωρητική. Διδάσκονταν βέβαια την ιστορία και την αισθητική του βιβλίου, αλλά επικεντρώνονταν κυρίως στην πρακτική εφαρμογή της στοιχειοθεσίας, και της σελιδοποίησης, που αποτελούν την αρχιτεκτονική του βιβλίου. Ο Κεφαλληνός τους δίδαξε τον συνδυασμό των εικόνων με τα τυπογραφικά στοιχεία όπως και την σωστή κατανομή του άσπρου και του μαύρου, για την επίτευξη ενός άρτιου αισθητικά αποτελέσματος της σελίδας. Οι μαθητές του, οι οποίοι ασχολήθηκαν επαγγελματικά με την τέχνη του βιβλίου στην αρχή ακολούθησαν πιστά την αισθητική εικονογράφησης του δασκάλου τους, ενώ στην πορεία αυτονομήθηκαν.

Στην κατοχή ο Τάσσος συμμετείχε στο ΕΑΜ Καλλιτεχνών με αρκετά ανυπόγραφα έργα του, καθώς και στις μεγάλες επετειακές εκδόσεις του ΕΛΑΣ-ΕΑΜ το 1943 και το 1945. Τα μοναδικά εκείνα λευκώματα, που κυκλοφόρησαν τότε κάτω από ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες, εκτός του ότι αποτελούν ιστορικά ντοκουμέντα, θεωρούνται υποδειγματικά για την συνολική αισθητική τους εμφάνιση, τις αφηγηματικές τους συνθέσεις, την ενδιαφέρουσα επιλογή κειμένων και τον εύστοχο συνδυασμό τους με εικόνες. Πέρα από τον επαναστατικό ρόλο, τον οποίο εξυπηρέτησαν, αποτελούν δείγματα αγαστής και μη ιδιοτελούς συνεργασίας των

---

²⁸⁶ Τα Βιβλία του Α. Τάσσου, επιμ. Ειρήνη Οράτη, *Ο Α. Τάσσος και η Τέχνη του βιβλίου*, εκδ. Εταιρείας Εικαστικών Τεχνών «Α. ΤΑΣΣΟΣ», Αθήνα 2002, σ.5.

καλλιτεχνών, που συμμετείχαν σε αυτά. Μετά τον πόλεμο το 1945 ιδρύθηκε η εκδοτική εταιρεία του ΚΚΕ με την επωνυμία *Τα Νέα Βιβλία* την εταιρεία αυτή διηύθυνε ο Γ. Δ. Ζωιτόπουλος και καλλιτεχνικός διευθυντής χρημάτισε ο Τάσος. Σκοπός της ήταν η θεωρητική επιμόρφωση του πληθυσμού, ενώ λειτούργησε για τρία χρόνια. Οι εκδόσεις είχαν κοινωνικό περιεχόμενο, κυκλοφόρησαν ιστορικές μονογραφίες, μελέτες για σπουδαίους ποιητές, παλαιότερες και νεότερες ποιητικές συλλογές. Ο Τάσος είχε αναλάβει τον σχεδιασμό των εξωφύλλων, τις προμετωπίδες, τα διακοσμητικά υποσέλιδα, όλα τα διακοσμούσε λιτά και με προσοχή, ώστε να μην επισκιάσουν την βαρύτητα των κειμένων, που συνόδευαν. Ακολούθησε το πνεύμα του Κεφαλληνού τόσο στην οικονομία των στοιχείων, στην επιλογή των διακοσμήσεων αλλά και στην ισορροπία της σελίδας. Εκείνη την εποχή ο καλλιτέχνης εντρυφεί ουσιαστικά και επαγγελματικά στον κόσμο του βιβλίου. Συνεργάστηκε με την Αυγή Σακαλή, την Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, τον Βασίλη Ρώτα, τον Μενέλαο Λουντέμη και τον καλό του φίλο Δημήτρη Φωτιάδη²⁸⁷. Για την έκδοση του Μακρυγιάννη σχεδίασε ένα χαρακτηριστικό εξώφυλλο με την μορφή του αγωνιστή αυστηρή αλλά και οικεία ταυτόχρονα.

Το 1948 ξεκίνησε η συνεργασία του με τον Ασπιώτη Έλκα, εργάστηκε ως καλλιτεχνικός σύμβουλος, ενώ παράλληλα δούλεψε για τα επόμενα δέκα χρόνια στον Οργανισμό Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων. Το άρτια εξοπλισμένο τυπογραφείο του παρείχε τις δυνατότητες να μάθει και να γνωρίσει κάθε νέα εξέλιξη. Σιγά σιγά αποκρυσταλλώθηκε μέσα του η ιδέα να εκδώσει ο ίδιος λευκώματα. Το πρώτο λεύκωμα στο οποίο είχε ο ίδιος συνολικά την

---

²⁸⁷ Τα Βιβλία του Α. Τάσσου, επιμ. Ειρήνη Οράτη, Ο Α. Τάσος και η Τέχνη του βιβλίου, εκδ. Εταιρείας. Εικαστικών Τεχνών «Α. ΤΑΣΣΟΣ», Αθήνα 2002, σ.7.

ευθύνη έγινε το 1953 και είχε τον τίτλο: *Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη*. Σε αυτή την έκδοση επιμελήθηκε με επιτυχία την ρυθμική αλληλουχία εικόνων και κειμένων. Οι ξυλογραφίες του, που κάλυπταν ολόκληρη την σελίδα χαρακτηρίζονταν από αφηγηματική σύνθεση, εναλλαγή σχημάτων και κινήσεων των μορφών. Το συγκεκριμένο λεύκωμα θα μπορούσε να συγκριθεί με εκείνο του Peter von Hess *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος* με σκηνές από τον Αγώνα του '21 ως προς τις θεματικές επιλογές βέβαια και όχι ως προς το αποτέλεσμα των εικόνων, καθώς το αποτέλεσμα της ξυλογραφίας είναι διαφορετικό από εκείνο που προσφέρουν οι απαλές τίντες των λιθογραφιών του Hess.

Το 1954 εικονογραφεί τον τρίτο τόμο της σειράς του Αγγελου Σικελιανού *Θυμέλη*, τον οποίο και του εμπιστεύτηκε το Γαλλικό Ινστιτούτο, με την ημιτελή τραγωδία του ποιητή, *Ασκληπιός*. Αυτός ο τόμος ακολουθεί την ίδια λιτή αισθητική των προηγούμενων τόμων, οι οποίοι φιλοτεχνήθηκαν από τον Γ. Κεφαλληνό και τον Σ. Βασιλείου. Ο εκδοτικός οίκος, που δημιουργήθηκε από την Νίνα Ηλιοπούλου του τυπογραφείου Ασπιώτη-Έλκα είχε ως στόχο την δημιουργία εκδόσεων Ελλήνων επιστημόνων και συγγραφέων με θέματα που αφορούσαν την ιστορία της τέχνης, εικονογραφημένα από επιλεγμένους καλλιτέχνες. Ο Τάσος είχε αναλάβει την επιμέλεια του δεύτερου βιβλίου, που κυκλοφόρησαν οι Εκδόσεις Αθηνών μετά το λεύκωμα για τον Μανουήλ Πανσέληνο το 1956. Το δεύτερο αυτό βιβλίο είχε τον τίτλο: *Βυζαντινά Μνημεία Αττικής και Βοιωτίας* και το δούλεψε ο Τάσος σε συνεργασία με τον φίλο του και συντηρητή βυζαντινών εικόνων και τοιχογραφιών, Φώτη Ζαχαρίου. Βραβεύτηκε μάλιστα το 1958 από την Ακαδημία Αθηνών. Σε αυτή την έκδοση χρησιμοποίησε πενάκι για να σχεδιάσει τις εκκλησίες, που συμπληρώνουν τα αντίγραφα των εικόνων του

Ζαχαρίου²⁸⁸, με τον τρόπο αυτό αφενός διαφοροποιούνται, αφετέρου λειτουργούν ως αυτόνομα σχέδια. Στο λεύκωμα-ημερολόγιο *Αθήνα* ο καλλιτέχνης ακολουθεί τα βήματα των ευρωπαϊών περιηγητών κυρίως λόγω του ύφους απεικονίσεων των αρχαίων μνημείων συνδυασμένες με τα νεοκλασικά κτίρια και τις νέες απεικονίσεις της πόλης. Οι έγχρωμες λιθογραφίες του σε γήινα, φωτεινά χρώματα διατηρούν το ύφος των επιχρωματισμένων τυπωμάτων του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Σαν να ενδύεται τον ρόλο ενός σύγχρονου περιηγητή παρουσιάζει τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής στην Αθήνα μέσα στο ιστορικό τους πλαίσιο. **(Εικ. 144.-159.)** Στύλοι Ολυμπίου Διός, ναός του Ηφαίστου, Ρωμαϊκή Αγορά, αποτελούν μερικά από τα μνημεία, που παρουσιάζονται πλαισιωμένα από μορφές ανθρώπων. Στην πορεία ο καλλιτέχνης κλήθηκε από τον σύλλογο βιβλιοφίλων της Αμερικής *Limited Edition Club* της Νέας Υόρκης να εικονογραφήσει τα: *Αργοναυτικά του Απολλωνίου του Ροδίου*. Σε αυτή την εικονογράφιση επιλέγει επίσης να φιλοτεχνήσει τα σχέδια με πενάκι, κάποια από αυτά είναι ολοσέλιδα κάποια άλλα καλύπτουν σε όλο το πλάτος τα δισέλιδα με την μορφή ταινίας, τοποθετημένα επάνω από το κείμενο. Η επιλογή των μοτίβων εμπνέεται από την πλούσια παράδοση των αρχαίων ελληνικών αγγείων και οι συνθέσεις που ακολουθούν μένουν προσκολλημένες στους αυστηρούς εναλλασσόμενους ρυθμούς. Ακολουθεί πιστά την διδασκαλία του Κεφαλληνού στο συγκεκριμένο βιβλίο. Δίνει στα αρχαία μοτίβα του μια σχετική ελευθερία, ωστόσο διατηρεί τις δεσμεύσεις της παράδοσης. Βέβαια στις αρχές του '60 παρακολουθούμε μια στροφή του χαρακτήρα στην αντιμετώπιση των έργων του. Ειδικότερα στις εκδόσεις του *Ο Κανάρης* (1960)

---

²⁸⁸ Τα Βιβλία του Α. Τασσου, επιμ.Ειρήνη Οράτη, Ο Α. Τάσσοσ και η Τέχνη του βιβλίου, εκδ. Εταιρείας Εικαστικών Τεχνών «Α. ΤΑΣΣΟΣ», Αθήνα 2002, σ.8.

και τα *Ματωμένα Χώματα* (1963) βλέπουμε την διαφορετική δομή που παρουσιάζουν τα εξώφυλλά του. Το συμμετρικό και αναγνωρίσιμο πορτραίτο του Κανάρη κάτω από τον ευανάγνωστο τίτλο, αντικαθίσταται με το εξπρεσιονιστικό πρόσωπο του Μικρασιάτη εφήβου, ενώ ο τίτλος είναι τοποθετημένος προς την δεξιά πλευρά του βιβλίου στα *Ματωμένα χώματα*. Η αλλαγή τεχνοτροπίας εμφανίζεται παράλληλα και στα άλλα δείγματα δουλειάς του εκείνη την περίοδο. Εκείνη η ενότητα ονομάστηκε από τον ίδιο τον χαρακτήρα «Άσπρο-Μαύρο».

Η δεύτερη προσωπική του έκδοση σε συνεργασία με τον Γιώργο Σεφέρη είναι γεγονός. Η μοναδική απόδοση του έργου: *Άσματος Ασμάτων* από τον ποιητή βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία με τις ολοσέλιδες υπέροχες ξυλογραφίες του χαρακτήρα, για τις οποίες δαπάνησε δύο χρόνια ώστε να τις σχεδιάσει και να τις χαράξει. Εικονογράφησε ένα από τα πιο ερωτικά κείμενα της παγκόσμιας λογοτεχνίας με απόλυτη σοβαρότητα και αυστηρότητα, προσδίδοντάς του μια αίσθηση τελετουργίας, ενώ παράλληλα ενδυνάμωσε την ερωτική υπόσταση του ποιήματος, χωρίς να χαθεί η πανάρχαια θρησκευτική χροιά του κειμένου. Αξίζει να σημειωθεί πως τα 600 αντίτυπα αυτής της έκδοσης εξαντλήθηκαν μέσα σε χρονικό διάστημα 6 ημερών²⁸⁹.

Η συνεργασία του με τον Αμερικάνικο σύλλογο βιβλιοφίλων Limited Edition Club απέδωσε άλλους δύο καρπούς την *Ανάβαση του Ξενοφώντα* το 1969 και την δίτομη *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου* του Θουκυδίδη το 1974. Ο Τάσος για το έργο *Ανάβαση του Ξενοφώντα* φιλοτέχνησε 21 (εικοσιμία) ξυλογραφίες, ενώ για το δίτομο έργο *Ιστορία του*

---

²⁸⁹ Τα Βιβλία του Α. Τάσσου, επιμ.Ειρήνη Οράτη, Ο Α. Τάσος και η Τέχνη του βιβλίου, εκδ. Εταιρείας Εικαστικών Τεχνών «Α. ΤΑΣΣΟΣ», Αθήνα 2002, σ.9.

Πελοποννησιακού Πολέμου του Θουκυδίδη χάραξε 33 (τριάντα τρεις). Στα δύο αυτά έργα η εικονογράφηση έγινε τόσο με ασπρόμαυρες όσο και έγχρωμες ξυλογραφίες και με πλούσια διακοσμητικά, όλα διαφορετικά μεταξύ τους. Η χάραξη έγινε σε όρθιο ξύλο. Ο χαράκτης επέλεξε χρώματα σε χαμηλών τόνων κλίμακα, ο σχεδιασμός ήταν αυστηρός και η αφηγηματική διάσταση των χαρακτηρισμών έντονη. Οι ξυλογραφίες, οι οποίες παρεμβάλλονται ανάμεσα στα κείμενα έχουν πιο ελεύθερο χαρακτήρα αλλά πάντα ελεγχόμενο ρυθμό. Στα επτά χρόνια της δικτατορίας στην Ελλάδα ο Τάσος εικονογράφησε αυτά τα δύο βιβλία μόνο. Την τελευταία δεκαετία της ζωής του επιλέγει να εικονογραφεί λευκώματα περισσότερο παρά να χαράσσει εξώφυλλα και προμετωπίδες.

Το έργο του *Λυσιστράτη* αποτέλεσε την τρίτη και τελευταία προσωπική του έκδοση το 1978. Περιείχε 24 έγχρωμες ξυλογραφίες σε πλάγιο ξύλο για τις οποίες χρειάστηκε 110 διαφορετικές πλάκες, ώστε να επιτύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα των χρωμάτων. Οι ξυλογραφίες του σε αυτό το έργο αποπνέουν μια αίσθηση ελευθερίας, τα χρώματα είναι πιο ζωντανά, ενώ παίζει με τις διαφάνειες των ρούχων των γυναικών, παράλληλα ενσωματώνει αρχαίους ναούς, σκηνές και όψεις της αρχαίας Αθήνας, μαζί με σύγχρονες γειτονιές.

Το 1979 ο Τάσος εικονογράφησε την επετειακή έκδοση του *Επιταφίου* του Γιάννη Ρίτσου. Ο χαράκτης ανέτρεξε σε μοτίβα γνωστά ήδη από τις συνθέσεις του *Λεπτομέρεια Εμφιλίου Πολέμου* (1961), *Μνήμη Γ. Σεφέρη* (1971) και *17 Νοέμβρη 1973* (1974). Στις επτά ξυλογραφίες που συνόδευαν το κείμενο του *Επιταφίου*, ενυπάρχουν ο πόνος, η αγωνία, η συμμετοχή αλλά και η ελπίδα.

Στις δύο τελευταίες του εκδόσεις σε συνεργασία με την Ελένη Καζαντζάκη, δημιουργεί τις εικονογραφήσεις του με τέμπερα συνοδεύοντας κείμενα παιδαγωγικού χαρακτήρα. Μέχρι τότε επέλεγε στις εικονογραφήσεις του περισσότερο την τεχνική της ξυλογραφίας και το σχέδιο με το πενάκι, ωστόσο το αποτέλεσμα και στα δύο αυτά βιβλία ήταν αντίστοιχα πολύ καλό.

Στα τελευταία χρόνια της ζωής του δούλεψε για να ολοκληρώσει ένα πρόγραμμα ξυλογραφιών τοίχου για το Δημαρχείο Βόλου, έτσι δεν συνέχισε την εικονογράφηση βιβλίων. Συνολικά σε ένα χρονικό διάστημα 45 ετών ο καλλιτέχνης εικονογράφησε πάνω από 60 βιβλία. Η τεχνική δεινότητά του ήταν μεγάλη. Μπορούσε να χαράξει με ευκολία στις πιο μικρές διαστάσεις, για υποσέλιδα, για κάθε είδους έκδοση, σε χαρτί κάθε ποιότητας εξασφαλίζοντας ένα άριστο αποτέλεσμα. Η αγάπη του για το βιβλίο φαίνεται ακόμα και στην πιο μικρή λεπτομέρεια των εκδόσεων που επιμελήθηκε. Αντιμετώπισε το βιβλίο ως χρηστικό αντικείμενο αλλά και ως έργο τέχνης. Ακολουθούσε πάντα την χρυσή τομή, ώστε να μην λειτουργεί η εικόνα εις βάρος του κειμένου, αλλά συμπληρωματικά. Όσον αφορά τα κείμενα με εικαστικό περιεχόμενο η εικόνες που τα συνόδευαν ήταν ενδυναμωμένες με πλούσια εικονογράφηση και ιδιαίτερη γραμματοσειρά έτσι ώστε το αποτέλεσμα να είναι αρμονικό. Στα ποιήματα όμως χάραζε πρωτογράμματα και κάποια ελεύθερη σύνθεση στην προμετωπίδα ή σχεδίαζε το πορτραίτο του συγγραφέα. Το λεύκωμα *Άσμα Ασμάτων* είναι ίσως από τα τελειότερά του, σε αυτό κρατάει την απόλυτη ισορροπία μεταξύ εικόνας και κειμένου. Κάθε έκδοση, που αναλάμβανε γινόταν το κέντρο της προσοχής του και με επαγγελματισμό, ευσυνειδησία, ταλέντο αλλά και ψυχή την έφερνε εις πέρας με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, καθώς γινόταν για

εκείνον αυτομάτως η φροντίδα, η πρόκληση, ο αγώνας και εν τέλει η δικαίωση.

Ατομικές εκθέσεις

1953, Αίθουσα Εφημερίδας "Το Βήμα", Αθήνα

1959, Δημοτικό Μουσείο Λος Άντζελες, Λος Άντζελες (Καλιφόρνια), ΗΠΑ

1960, Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1960, Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

1963, Γκαλερί Τζώρτζ και Μάρκο Λόκγουντ, Ουάσιγκτον, Η.Π.Α.

1963, Κέντρο του Βιβλίου Πανεπιστήμιο Πίτσμπουργκ, Πίτσμπουργκ, Η.Π.Α.

1964, Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1971, Galerie Hilton, Λευκωσία, Κύπρος

1975, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1976, Δημοτικό Θέατρο Πειραιά, Πειραιάς

1976, Δημαρχείο Βόλου, Βόλος

1976, Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο, Θεσσαλονίκη

1978, Αίθουσα Τέχνη, Πάτρα

1978, Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1978, Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη

1978, Αίθουσα Τέχνης Σταυρακάκη, Ηράκλειο, Κρήτη

1978, Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσιόγρα, Λάρισα

1979, Γκαλερί Πανσέληνος, Θεσσαλονίκη

1979, Grimaldi Gallery, Βαλτιμόρη (Μέριλαντ), ΗΠΑ

1980, Μέγαρο Τέχνης, Μόσχα, Ρωσία

1981, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ελευσίνας, Ελευσίνα

1985, Γκαλερί Νόγιες Μπερλίνερ, Βερολίνο, Γερμανική Λαοκρατική Δημοκρατία
1987, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
1987, Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
1988, Δημοτική Πινακοθήκη Πάτρας, Πάτρα
1989, Πνευματικό Κέντρο Λευκάδας, Λευκάδα
1990, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
1998, Γκαλερί Κυπριακή Γωνία, Λάρνακα, Κύπρος
2014, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Μεσσήνη
2015, Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Μερκούρη, Αθήνα
2015, Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Αθήνα²⁹⁰

Ομαδικές εκθέσεις

1938, "Α' Πανελλήνιος Έκθεσις Χαρακτικής", Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Αθήνα
1939, "Β' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1940, "Γ' Πανελλήνιος Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

---

²⁹⁰ Ψηφιακή πλατφόρμα Ινστιτούτου Ελληνικής Σύγχρονης Τέχνης
<http://dp.iset.gr/artist/view.html?id=430&tab=groupexhibitions&start=0&limit=20>

1942, "B' Επαγγελματική Έκθεση", Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα

1947, "Grekish Konst", Kungliga Akademia foer de Fria Konsterna, Στοκχόλμη, Σουηδία

1947, "Διεθνής Έκθεση Καΐρου", Palais de Ghezirek, Κάιρο, Αίγυπτος

1950, "Α' Έκθεσις Ζωγραφικής-Γλυπτικής-Χαρακτικής Ομάδας "Στάθμη", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1950, "25 Biennale di Venezia 1950", Βενετία, Ιταλία

1951, "Έκθεση της ομάδας Στάθμη", Μορφωτικός Σύλλογος "Αθήναιον", Αθήνα

1951, "Έκθεση της ομάδας Στάθμη", Αίθουσα του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου, Θεσσαλονίκη

1951, "Έκθεση της ομάδας Στάθμη", Αίθουσα Λέσχης Βόλου, Βόλος

1952, "Δ' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1953, "Mostra di pittura hellenica contemporanea", Galleria Nazionale d' Arte Moderna, Ρώμη, Ιταλία

1953, "Ομαδική Έκθεση Έντεκα Ελλήνων Καλλιτεχνών", Robertson Gallery, Οττάβα, Καναδάς

1955, "La Grece vivante", Γενεύη, Ελβετία

1955, "La Grece Vivante", Bibliotheque Nationale Cabinet des Estampes, Παρίσι, Γαλλία

1956, "Nutida Grekisk Konst", Konstnarhuset, Στοκχόλμη, Σουηδία

1957, "B' Μεσογειακή Καλλιτεχνική Έκθεσις", Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος

1957, "Το Ελληνικό τοπίο", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1957, "Λαχειοφόρος Έκθεσις", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1958, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνη, Αθήνα

1958, "Α' Έκθεσις Καλλιτεχνικού Βιβλίου και Χαρακτικής", Γκαλερί Τέχνη, Αθήνα

1958, "Ομαδική Έκθεση 18 Καλλιτεχνών", Λέσχη Ηρακλείου, Ηράκλειο, Κρήτης

1959, "Έκθεσις Συγχρόνου Ελληνικής Ζωγραφικής", Υπερωκεάνιο Ολυμπία,

1959, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1959, "Έκθεση Ελλήνων Χαρακτών", Μέγαρο Πούσκιν, Μόσχα, Ρωσία

1960, "Nutida Grekisk Grafik", Konst Museum, Στοκχόλμη, Σουηδία

1960, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1960, "ΣΤ' Πανελλήνιος Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1960, "Μπιενάλε Χαρακτικής", Τόκιο, Ιαπωνία

1961, "VI Bienal de Sao Paulo", Parque Ibirapuera, Σάο Πάολο, Βραζιλία

1961, "4eme Biennale d'Alexandrie", Musee des Beaux - Arts d' Alexandrie, Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος

1961, "Μπιενάλε Χαρακτικής", Οσάκα, Ιαπωνία

1962, "Ειρήνη και Ζωή", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1962, "Ελληνική Καλλιτεχνική Έκθεσις", Άγκυρα , Κωνσταντινούπολη, Τουρκία

1963, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Εκθέσεων Καρατζά, Αθήνα

1963, "Ομαδική Έκθεση", Οίκος Φιλίας, Μόσχα, Ρωσία

1964, "Ομαδική Έκθεση", Αθηναϊκό Τεχνολογικό Ινστιτούτο, Αθήνα

1964, "Griechische Malerei, Plastik und Graphik der Gegenwart", Wolfgang Gurlitt Museum, Linz, Αυστρία

1964, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτικής", Ελληνοαμερικάνικη Ένωση, Αθήνα

1964, "Έκθεση Μοντέρνων Ελλήνων Ζωγράφων", Υπερωκεάνιο Αγαμέμνων,

1964, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Εκθέσεων Καρατζά, Αθήνα

1965, "Η' Πανελλήνιος Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1965, "VI International Biennale of Graphic Art 1965", Museum of Modern Art, Λουμπλιάννα, Σλοβενία

1966, "Γ' Μικρό Σχήμα", Galerie Merlin, Αθήνα

1966, "Δεκέμβριος '66", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1966, "Μπιενάλε Χαρακτικής", Κρακοβία, Πολωνία

1969, "Διεθνής Τριενάλε Χαρακτικής", Κάπρι, Ιταλία

1971, "Δύο Συγκλίνουσες Εκδηλώσεις", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα

1971, "Αφιέρωμα στην Ελληνική Χαρακτική, Ημερολόγιο του 1972", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1972, "Μπιενάλε Χαρακτικής", Κρακοβία, Πολωνία

1972, "Ομαδική Έκθεση 1972", Γκαλερί Αργώ, Λευκωσία, Κύπρος

1973, "Χριστούγεννα 1973", Γκαλερί Αργώ, Λευκωσία, Κύπρος

1974, "Αφιέρωμα στην Κύπρο", Γκαλερί Άστορ, Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1974, "Πρώτη Ομαδική", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα

1974, "Έλληνες Ζωγράφοι και Γλύπται του Εικοστού Αιώνας", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων (Πινακοθήκη), Αθήνα

1974, "Έκθεση Πολλαπλών", Γκαλερί Στροφή, Αθήνα

1975, "Ομαδική ΙΙ", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα

1976, "15 καλλιτέχνες από την Ελλάδα", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1976, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Λευκωσία, Κύπρος

1977, "Έκθεση Νεοελληνικής Τέχνης, ΙΒ' Δημήτρια 77", Αίθουσα Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου, Θεσσαλονίκη

1977, "Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1977, "Εξήντα Έλληνες Δημιουργοί", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1977, "Ζωγραφική και Χαρακτική Βαλκανικών Χωρών", Museu de Arts, Βουκουρέστι, Ρουμανία

1977, "Ομαδική Έκθεση", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1977, "Φεστιβάλ Αυγής 1977", Άλσος Νέας Σμύρνης, Νέα Σμύρνη

1977, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Σταυρακάκη, Ηράκλειο, Κρήτη

1977, "Έκθεση Ζωγραφικής-Γλυπτικής-Χαρακτικής: Αφιερωμένη στην Εθνική Αντίσταση", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

1977, "3ο Φεστιβάλ ΚΝΕ Οδηγητή", Άλσος Περιστερίου, Περιστερί, Αθήνα

1977, "Έκθεση Ζωγραφικής-Γλυπτικής-Χαρακτικής: Αφιερωμένη στην Εθνική Αντίσταση", Δημαρχείο Λάρισας Αίθουσα Δεξιώσεων, Λάρισα

1978, "Zeitgenoessische Griechische Malerei und Graphik", Institut fuer Auslandsbeziehungen, Στουτγκάρδη, Γερμανία

1978, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι και Χαράκτες", Ελληνικό Πολιτιστικό Κέντρο, Λευκωσία, Κύπρος

1978, "180 χρόνια λιθογραφίας", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

1978, "4ο Φεστιβάλ ΚΝΕ Οδηγητή", Άλσος Περιστερίου, Περιστερί, Αθήνα

1978, "Contemporary Greek Painters and Engravers", National Gallery of Ireland, Δουβλίνο, Ιρλανδία

1979, "Contemporary greek painters and print makers", National Gallery of Ireland, Δουβλίνο, Ιρλανδία

1979, "Πορτραίτα", Γκαλερί Θόλος, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1979, "Έκθεση-Αφιέρωμα στα 70 Χρονα του Γιάννη Ρίτσου", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

- 1979, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα
- 1979, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Πειραιά, Πειραιάς
- 1979, "Λιθογραφίες", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα
- 1979, "Δώδεκα Χριστουγεννιάτικες Κάρτες", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
- 1979, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτικής", Σιδηροδρομικός Σταθμός, Θεσσαλονίκη
- 1979, "Έκθεση-Αφιέρωμα στα 70χρονα του Γιάννη Ρίτσου", Γκαλερί Πανσέληνος, Θεσσαλονίκη
- 1980, "Δεκαοχτώ Έλληνες Χαρακτες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1980, "Έκθεση Λιθογραφίας", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα
- 1980, "Έκθεση Λιθογραφίας της Artigraf", Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη
- 1980, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα
- 1980, "Βάλιας Σεμερτζίδης - Α. Τάσσοι", Αίθουσα Εκθέσεων Ένωσης Ζωγράφων, Μόσχα, Ρωσία
- 1980, "Gravures Grecques", Γαλλικό Μορφωτικό Κέντρο Γιαουντέ, Γιαουντέ, Καμερούν
- 1980, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
- 1980, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Έψιλον Μι, Βόλος
- 1981, "50 έγχρωμες λιθογραφίες, 20 Ελλήνων καλλιτεχνών", Περιοδεύουσα έκθεση, Adelaide / Canberra / Melbourne / Σίδνευ, Αυστραλία
- 1981, "Συλλογή Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1981, "Η Τέχνη κοντά στο Παιδί", Ωδείο Αθηνών, Αθήνα
- 1981, "Έκθεση Σύγχρονης Ελληνικής Χαρακτικής", Ελληνικό Προξενείο Νέας Υόρκης, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ
- 1981, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1981, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι και Χαρακτες", Αίθουσα Εκθέσεων Ξενοδοχείου Χίλτον, Λευκωσία, Κύπρος

1981, "Αφιέρωμα στον Γιώργο Σεφέρη", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

1981, "Ελληνική Χαρακτική", Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

1981, "Έκθεση βιβλίου και ζωγραφικής", Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών, Αθήνα

1981, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Το Εργαστήρι, Λάρισα

1981, "Ομαδική Έκθεση", Σπίτι της Ειρήνης, Αθήνα

1981, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

1982, "Ματιές στην Ελλάδα", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα

1982, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1982, "Πέντε χρόνια νεοελληνική λιθογραφία", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1982, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

1982, "Η Γενιά του 30 Ζωγραφική-Χαρακτική", Βασιλική Αγίου Μάρκου, Αίθουσα Τέχνης Σταυρακάκη, Ηράκλειο, Κρήτη

1983, "Modern greek prints", The Fine Art Society Ltd, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

1983, "Νεοελληνική Τέχνη Συλλογή Γ.Ι. Κατσίγρα, Περίοδος Γ'", Δημαρχείο Λάρισας, Λάρισα

1983, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1983, "Ελληνική Χαρακτική", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1983, "Μορφοπλαστικές και Τεχνικές Έρευνες στην Ελληνική Χαρακτική 1892-1982", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος

1983, "Αναδρομή 1983", Χώρος Τέχνης Εικαστικός Κύκλος, Αθήνα

1983, "Έκθεση Ζωγραφικής- Γλυπτικής- Χαρακτικής Μεσσηνίων Καλλιτεχνών", Εντευκτήριο ΟΤΕ Καλαμάτας, Καλαμάτα

1983, "Εικαστικό Αφιέρωμα στην Ειρήνη", Κέντρο Τέχνης Αχίλλειο, Αθήνα

1983, "Μακρουγιάννεια '83", 2ο Διαμέρισμα (Αναπαύσεως και Τριβωνιανού 29), Αθήνα

1984, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1984, "Λιθογραφίες της Artigraf", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1984, "Έκφραση 1984", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1984, "Ελληνικές αφίσες", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1984, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι", Αίθουσα Εκθέσεων Ξενοδοχείου Τσέρτσιλ, Λευκωσία, Κύπρος

1984, "Intergrafik 84", Ausstellungszentrum am Fernsehturm, Βερολίνο, Γερμανία

1984, "Ομαδική Έκθεση Ζωγραφικής-Γλυπτικής", Γκαλερί Σπεύσιππος, Αθήνα

1984, "10 Χρόνια Μνήμης της Κύπρου", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1985, "Έλληνες Χαρακτές: Συλλογή της Δημοτικής Πινακοθήκης Ρόδου", Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσιόγρα, Λάρισα

1985, "Ζωγράφοι και θέατρο", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1985, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1985, "Εικόνες από τη σύγχρονη ελληνική χαρακτική", Αίθουσες του Δήμου Μοντρέιγ, Παρίσι, Γαλλία

1985, "Χαρακτική και βιβλίο", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

1985, "Έλληνες Χαρακτές", Athenaeum Art Gallery, Αθήνα

1985, "Συλλογή 1985", Αίθουσα Τέχνης Ηρακλείου, Ηράκλειο, Κρήτη

- 1986, "Έκθεση Χαρακτικής Ελλήνων Καλλιτεχνών: Αφιέρωμα στον Goya",
Ισπανικό Μορφωτικό Ίδρυμα, Αθήνα
- 1986, "III Mostra Internazionale d'Arte", Centro Storico, Τόντι, Ιταλία
- 1987, "Χαρακτική στον πόλεμο του '40, στην Κατοχή και στην Αντίσταση",
Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1987, "Το Εργαστήριο του Κεφαλληνού", Γκαλερί Πλειάδες, Αθήνα
- 1987, "Έλληνες χαρακτες "εχάραξαν" τη Νέα Εστία", Αίθουσα Τέχνης
Υάκινθος, Κηφισιά
- 1987, "Παράδοση και Πρωτοπορία στην Ελληνική Τέχνη του 20ου Αιώνα",
Ζάκυνθος
- 1988, "Αφιέρωμα στην Ελληνική Χαρακτική, Ενότητα II, "Η δεκαετία του '30",
Κέντρο Πολιτισμού Δ. Γληνός, Αθήνα
- 1988, "Ελληνική Χαρακτική", Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης,
Θεσσαλονίκη
- 1988, "Έργα-Γεγονότα", για τα 70 χρόνια του ΚΚΕ, Πνευματικό Κέντρο Δήμου
Αθηναίων-Κτήριο Κωστής Παλαμάς, Αθήνα
- 1988, "Το 21 από Έλληνες χαρακτες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1988, "Υλικά και τεχνική στη χαρακτική", Κέντρο Γραμμάτων και Τεχνών
Άποψη, Αθήνα
- 1988, "Ελληνική Μεταπολεμική Χαρακτική", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο
Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1988, "Πρώτη Μεσογειακή Μπιενάλε Χαρακτικής", Ξενοδοχεία Ελούντα
Μπητς, Αστήρ Παλάς Ελούντα, Ερμής, Ίστρον Μπέυ, Μιραμπέλλο, Άγιος
Νικόλαος, Κρήτη
- 1988, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Α. Τάσσοσ Δημαρχείου Αμπελοκήπων,
Αμπελόκηποι Θεσσαλονίκης

1988, "Τέχνη και Ειρήνη", Χαροκόπειος Σχολή, Καλλιθέα

1988, "Έκθεση Ελληνικής Χαρακτικής", Αίθουσα Johannes Becher, Πολιτιστική Ένωση ΓΛΔ, Βερολίνο, Γερμανία

1988, "Αυτοί που έφυγαν", Αίθουσες Τέχνης Επίπεδα, Αθήνα

1990, "Ομαδική Έκθεση", Αετοπούλειο Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Χαλανδρίου, Χαλάνδρι

1990, "Έλληνες Χαρακτες", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

1991, "Καλοκαιρινό Σαλόνι '91", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1991, "Το Λογοτεχνικό Περιοδικό Η Λέξη", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα

1991, "Ομαδική Έκθεση", Πολεμικό Μουσείο, Αθήνα

1991, "Η Ελληνική Χαρακτική στον 20ο Αιώνα", Αίθουσα Τέχνης Β. Μυλωνογιάννη, Χανιά, Κρήτη

1992, "Εικαστικές προτάσεις", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1992, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1992, "Χαρακτικά από τη Συλλογή της Τέχνης Μακεδονικής Καλλιτεχνικής Εταιρείας", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

1992, "Καλοκαιρινό Σαλόνι '92", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1993, "Συλλογή Τράπεζας της Ελλάδας: Ελληνική ζωγραφική και χαρακτική", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1993, "Το παιδί στη νεοελληνική τέχνη 19ος-20ός αιώνας", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1993, "Εικαστικές Προτάσεις", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1993, "Ομαδική Έκθεση", Πανεπιστήμιο Μακεδονία, Θεσσαλονίκη

1993, "Carving Exhibition", Allied Officers Club Afsouth Post, Νάπολη, Ιταλία

1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Μέγαρο ΧΑΝΘ, Θεσσαλονίκη

- 1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Κιλκίς
- 1994, "Ελληνική Χαρακτική 1930-1940", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα
- 1994, "Εκθεση Ζωγραφικής-Γλυπτικής. Για τα παιδιά-θύματα του πολέμου της Γιουγκοσλαβίας", Αίθουσα Τελετών Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, Αθήνα
- 1994, "Το Ελληνικό Τοπίο", Αίθουσα Τέχνης Αέναον, Αθήνα
- 1994, "Gravures Helleniques Contemporaines", Korschthans Beim Engel, Λουξεμβούργο
- 1994, "Σε αναζήτηση της ελληνικότητας: η γενιά του '30. Ζωγραφική-Κεραμική-Γλυπτική-Χαρακτική", Διεθνές Κέντρο Εικαστικών Τεχνών Αέναον, Αθήνα
- 1994, "Εκθεση Ελλήνων Χαρακτών από τη Συλλογή της "Τέχνης" Γενιές 1879-1897 και 1898-1922", Πολιτιστικό Κέντρο Δημοτικής Επιχείρησης Έδεσσας, Έδεσσα
- 1995, "Συλλογή Χαρακτικής Ιονικής Τράπεζας", Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα
- 1995, "Έπος του '40: Κατοχή - Αντίσταση", Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα
- 1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1995, "Συλλογή Χαρακτικής της Ιονικής Τράπεζας", Βελλίδειο Πολιτιστικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
- 1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα
- 1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, Αθήνα

1996, "Έλληνες Ζωγράφοι 1954-1996", Πολιτιστικό Κέντρο Τέχνης Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο, Βόλος

1996, "15 Χρόνια Σκουφά", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

1996, "Καλοκαιρινό Σαλόνι 1996", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1996, "Ένδεκα Δάσκαλοι της Ελληνικής Χαρακτικής", Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

1996, "Η Γυναίκα και ο κόσμος της στη νεοελληνική Τέχνη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1996, "Τρεις μαθητές του Κεφαλληνού", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1996, "Έντεκα Δάσκαλοι Της Ελληνικής Χαρακτικής", Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού Βερολίνου, Βερολίνο, Γερμανία

1997, "Από τον Κεφαλληνό στον Γραμματόπουλο", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1997, "22 σημαντικοί εκπρόσωποι της νεοελληνικής χαρακτικής", Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Αθήνα

1997, "Εικαστικό Αφιέρωμα", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων Γκάζι Κτήριο Δ7, Αθήνα

1998, "Είκοσι Οχτώ Έλληνες Χαρακτες", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1998, "Ζωγραφική, Γλυπτική, Χαρακτική", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

1999, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτικής", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1999, "Στο Μεταίχμιο του 2000", Selini- Χώρος Τέχνης και Προβολής, Αθήνα

1999, "Η Νεκρή Φύση στη Νεοελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1999, "Έλληνες Σκηνογράφοι - Ενδυματολόγοι και Αρχαίο Δράμα", Πολιτιστικό Κέντρο του Πανεπιστημίου Αθηνών (Κτίριο Κωστή Παλαμά), Αθήνα

1999, "Κλείνοντας τον 20ο αιώνα", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

1999, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

1999, "Εικαστικές Προτάσεις", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

2000, "1η Τριενάλε Ελληνικής Χαρακτικής", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα

2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Δημοτικό Κέντρο Τεχνών Λευκωσίας, Λευκωσία, Κύπρος

2000, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2000, "Δώδεκα και Μια Δάσκαλοι της Νεοελληνικής Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2001, "Τέχνη στα θρανία, τέχνη στα βιβλία", Πινακοθήκη Ψυχάρη 36, Αθήνα

2001, "Οράματα και Δεσμά: Αλληγορίες της Φυλακής στη Νεοελληνική Τέχνη (1922-2002)", Κέντρο Τεχνών Δήμου Αθηναίων, Πάρκο Ελευθερίας, Αθήνα

2001, "Οι Καλλιτέχνες του Μετς", Εταιρία Εικαστικών Τεχνών "Α.Τάσσος", Αθήνα

2001, "Η Ελληνικότητα στο έργο των Νεοελλήνων Χαρακτών", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2001, "Χαρακτικής ο Λόγος", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννιτών, Ιωάννινα

2001, "Συλλογή Μακεδονικής Καλλιτεχνικής Εταιρίας "Τέχνη" Κιλκίς", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

2002, "Υδρα: Εικαστικές Αποτυπώσεις, Έργα Ελλήνων Καλλιτεχνών του 20ού αιώνα", Ιστορικό Αρχείο-Μουσείο Υδρας, Υδρα

2002, "Μορφές και πρόσωπα", Πολιτιστικό Κέντρο ΜΙΕΤ Θεσσαλονίκης (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης), Θεσσαλονίκη

2002, "Η Ελλάδα που αλλάζει. Τέχνη & προσωπικότητες στον 20ό αιώνα", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη

2002, "Κύκλοι ζωής με θέα την Ελιά", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καλαμάτας, Καλαμάτα, Μεσσηνία

2003, "Ελληνική Γλυπτική-Χαρακτική, Συλλογές Θόδωρου Χατζησάββα", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2003, "Έλληνες Χαρακτες στον 20ό αιώνα", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Μέγαρο Εϋνάρδου), Αθήνα

2003, "Τέχνη Πολιούχος-Πόλεις, Οικισμοί και Γειτονιές στην Ελληνική Ζωγραφική 19ος & 20ός αιώνας", Δημοτική Πινακοθήκη Ξάνθης, Ξάνθη

2003, "Έλληνες Χαρακτες στον Εικοστό Αιώνα", Χώρος Τέχνης 8, Ρέθυμνο, Κρήτη

2003, "Ο Θάνατος του Τσε Γκεβάρα", Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

2003, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2003 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2003, "Φώτα και Σκιές-Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Δημοτική Πινακοθήκη Χανίων, Χανιά, Κρήτη

2003, "Τέχνη Πολιούχος-Πόλεις, Οικισμοί και Γειτονιές στην Ελληνική Ζωγραφική 19ος & 20ός αιώνας", Δημοτική Πινακοθήκη Ιωαννίνων, Ιωάννινα

2004, "ελαίας εγκώμιον", Μέγαρον της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα

2004, "90 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής 1914-2004 & Λήδα και Κύκνος. Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Δημοτική Πινακοθήκη Ψυχικού, Ψυχικό

2004, "Έλληνες Χαρακτες στον Εικοστό Αιώνα", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη

2004, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2004 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2004, "Οι ζωγραφίες ενώνουν τον κόσμο", Αετοπούλειο Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Χαλανδρίου (Βιβλιοθήκη), Χαλάνδρι, Αττική

2005, "Η Συλλογή της Alpha Bank, Ζωγραφική-Χαρακτική-Γλυπτική", Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Αθήνα

2005, "Λιμάνια του Ελληνισμού. Η Ελληνική Λιμενογραφία", Αποθήκη Β1, Λιμάνι, Θεσσαλονίκη

2005, "Η Ελιά από Έλληνες Χαρακτές", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2005, "Ο Δάσκαλος Γ. Κεφαλληνός & Τριάντα Δύο Μαθητές του", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2005, "35 Χρόνια Γκαλερί Αργώ 1970-2005: Επετειακή Έκθεση Α'", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

2006, "Η Συλλογή της Alpha Bank: Ελληνική Τέχνη από το 1920 έως σήμερα", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

2006, "Ελαίας Εγκώμιον", Κτήριο Ηνωμένων Εθνών, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ

2006, "Πορτρέτα Χανιωτών Συλλεκτών: το γούστο ως προσωπικό πάθος και ιστορικοκοινωνικός δείκτης", Δημοτική Πινακοθήκη Χανίων, Χανιά

2006, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

2006, "Πρωτοπόροι & Δάσκαλοι της Νεοελληνικής Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2006, "Έργα καλλιτεχνών από την Πελοπόννησο", Εκθεσιακός-Πολιτιστικός Χώρος της Alpha Bank, Ναύπλιο

2006, "Μεγάλοι Δημιουργοί στον Εικαστικό Κύκλο", Χώρος Τέχνης Εικαστικός Κύκλος, Αθήνα

2007, "Το Άγιον Όρος στην ελληνική τέχνη", Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης του Μ.Ι.Ε.Τ., Θεσσαλονίκη

2007, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2007 - Πανόραμα Χαρακτικής",
Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2007, "Έργα Τέχνης Μικρών Διαστάσεων", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

2007, "Αντιστοιχίες. Λουλούδια από την ελληνική τέχνη", Εκθεσιακός
Πολιτιστικός Χώρος της Alpha Bank, Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο
Αλεξάνδρου Σούτζου, Παράρτημα Ναυπλίου, Ναύπλιο

2008, Χαρακτικά από τον Πόλεμο του '40, την Κατοχή και την Αντίσταση,
Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Δήμος Μεσσήνης

2008, "Το Άγιον Όρος στην Ελληνική Τέχνη", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής
Τραπεζής (Μέγαρο Εϋνάροδου), Αθήνα

2008, "Η Ανθρώπινη Μορφή στην Τέχνη", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων,
Γκάζι, Αθήνα

2008, "Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων,
Αθήνα

2008, "Το Άγιον Όρος στην Ελληνική Τέχνη", Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας
- Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα, Λάρισα

2008, "1983-2008, 25 χρόνια Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο", Βαφοπούλειο
Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

2008, "Ελληνική Χαρακτική - 70 Χρόνια Μετά (1938-2008)", Πινακοθήκη
Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2008, "Αφιέρωμα στην ελληνική χαρακτική", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου
(Μεσαιωνική Πόλη Πλ. Σύμης), Ρόδος

2009, "Πρωτοπόροι-Δάσκαλοι και χαρακτες του 20ού αιώνα", Δημοτική
Πινακοθήκη Πειραιά, Πειραιάς

2009, "Συνέβη στην Αθήνα", Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Μερκούρη, Αθήνα

2009, "Η Ανθρώπινη Μορφή Στην Τέχνη", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2009, "Τι είναι χαρακτηριστικό;", Γκαλερί Κέννεντυ (Ελληνοαμερικανική Ένωση), Αθήνα

2009, "Η νεοελληνική τοπιογραφία από τον 18ο έως τον 21ο αιώνα: Όραμα, εμπειρία και ανάπλαση του χώρου", Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Βασίλη και Μαρίνας Θεοχαράκη, Αθήνα

2009, "1ο Φεστιβάλ Χαρακτηκής Αθηνών", Διάφοροι Χώροι της Αθήνας, Αθήνα, Ελλάδα

2009, "100 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτηκής (1909-2009). Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη

2009, "Έλληνες Εχάραξαν", Γκαλερί της Έρσης, Αθήνα

2009, "Ελληνική Τέχνη - 19ος και 20ός αιώνας από τις συλλογές της Δημοτικής Πινακοθήκης Ιωαννίνων", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

2009, "Το Περιστέρι - Η Γυναίκα και οι Συμβολισμοί του", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτηκής, Π. Ψυχικό

2009, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτηκής 2009 - Πανόραμα Χαρακτηκής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτηκής, Π. Ψυχικό

2010, "Νεοελληνική Τέχνη Από Τη Συλλογή Του Γιώργου Κητή", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη

2010, "Έλληνες ζωγράφοι από τη συλλογή της Εθνικής Τράπεζας", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Αρχαιολογικό Μουσείο, Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών ΑΠΘ, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη

2010, "Καλοκαιρινό Σαλόνι Χαρακτικής 2010 - Πανόραμα Χαρακτικής", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2010, "Η Μουσική σε Χαρακτικά Έργα Ελλήνων Καλλιτεχνών", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2010, "Η Απεικόνιση του Προσώπου", Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης του Μ.Ι.Ε.Τ., Θεσσαλονίκη

2010, "Λογοτέχνες και Καλλιτέχνες στα Αναγνωστικά 1860-1960", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα

2011, "Έλληνες ζωγράφοι στα ημερολόγια της ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ 1956-2009", Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα

2011, "Η Έντιμος Πενία", Σπίτι-Μουσείο Μπουζιάνη, Αθήνα

2012, "Από τις συλλογές του Ιδρύματος Α.Γ. Λεβέντη/From the collections of the A.G. Leventis Foundation", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2012, "Χανιαrt 2012-Εικαστικές Διαδρομές στο Νομό Χανίων", Δήμοι Περιφερειακής Ενότητας Χανίων, Χανιά, Κρήτη

2013, "Ιστορώντας την Υπέρβαση: Από την Παράδοση του Βυζαντίου στη Νεώτερη Τέχνη", Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Άνδρου, Ίδρυμα Βασίλη & Ελίζας Γουλανδρή, Άνδρος, Κυκλάδες

2013, "Κλασικοί και μοντέρνοι ελληνική χαρακτική 1930-1950", Αρχεία του Μοντέρνου, Χολαργός

2013, "Διάλογοι νέων και παλαιών δημιουργών της χαρακτικής", Casa Bianca, Θεσσαλονίκη

2014, "Εκθεση Ελληνικής Χαρακτικής από τη Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", 12 Star Gallery, Europe House, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

2014, "Η εξέλιξη της ανθρώπινης μορφής στη νεοελληνική ζωγραφική", Πινακοθήκη Γρηγοριάδη, Νέο Ηράκλειο

2014, "Εικαστικές Τέχνες και Αντίσταση - Εργαστήριο Ιστορίας της Τέχνης Περίοδου: Δικτατορία Μεταξά-Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος-Τόποι Εξορίας ως το 1967", Κέντρο Τεχνών Δήμου Αθηναίων Πάρκο Ελευθερίας, Αθήνα

2014, "Αθήνα 180 χρόνια πρωτεύουσα του Ελληνικού Κράτους", Δημοτική Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2015, "Εικαστικές Τέχνες και Αντίσταση - Εργαστήριο Ιστορίας της Τέχνης Περίοδου: Δικτατορία Μεταξά-Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος-Τόποι Εξορίας ως το 1967", Αγορά Αργύρη, Πάτρα

2016, "100 Χρόνια Ελληνικής Χαρακτικής από τη Συλλογή Χρήστου και Πόλλυς Κολλιαλή", Σισμανόγλειο Μέγαρο, Κωνσταντινούπολη, Τουρκία

2016, "Η τυπογραφία ως καλλιτεχνική πράξη", Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (Μονή Λαζαριστών), Θεσσαλονίκη

2016, "Η Συλλογή της Alpha Bank Ελληνική Τέχνη από το 1950 έως Σήμερα", Μουσείο Νεοελληνικής Τέχνης Δήμου Ρόδου (Νέα Πτέρυγα του Νεστοριδείου Μελάθρου), Ρόδος

2016, "Δημοτική Συλλογή Έργων Τέχνης Ελευσίνας Μέρος Α', Πολιτιστικό Κέντρο Ελευσίνας "Λ. Κανελλόπουλος", Ελευσίνα

2016, "Η Συλλογή της Alpha Bank Ελληνική Τέχνη από το 1950 έως Σήμερα", Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Κρήτης, Ρέθυμνο, Κρήτη

2016, "Genii Loci. Ελληνική Τέχνη από το 1930 έως σήμερα", Κρατικό Μουσείο Manege Αγίας Πετρούπολης, Αγία Πετρούπολη, Ρωσία

2017, "Εικαστικές Τέχνες και Αντίσταση 1950-1974", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2017, "Η Συλλογή της Alpha Bank: Ελληνική Τέχνη από το 1950 έως Σήμερα",
Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα, Λάρισα²⁹¹.

Τζολάκη Ρένα, Ηράκλειο Κρήτης, 1928

Η μαγική δημιουργία της Ρένας Τζολάκη

Τα χαρακτηριστικά και οι υδατογραφίες της καλλιτέχνιδος Ρένας Τζολάκη δημιουργούν τα σύνορα ενός κόσμου ολοκληρωμένου, πλαισιωμένου από

---

²⁹¹ Ψηφιακή πλατφόρμα Ινστιτούτου Ελληνικής Σύγχρονης Τέχνης
<http://dp.iset.gr/artist/view.html?id=430&tab=groupexhibitions&start=0&limit=20>

τους κανόνες μιας έκδηλης ευαισθησίας αλλά και αυστηρής εγκράτειας, όπου η εξαιρετική και ευρηματική τεχνική συνυπάρχει με το πάθος της δημιουργίας, σε κάθε τελική και ολοκληρωμένη καλλιτεχνική έκφραση του έργου τέχνης.

Η καλλιτεχνική της δημιουργία συχνά περιστρέφεται σε ένα σύμπαν νεφελωμάτων και μεταμορφώσεων (εικ. 165.). Προβάλλει μπροστά στα μάτια μας ένας νέος κόσμος, που αν και διατηρεί τις ρίζες του σε αρχέγονες πηγές, αποδίδεται με ένα έγχρωμο συνονθύλευμα, που αντικατοπτρίζει όλη τη σεμνότητα και τη δύναμη της σύνθεσης. Η ισορροπία κυριαρχεί στα έργα της Ανούση σε συνδυασμό με την δεινή ικανότητα χάραξής της. Η τεχνική της κατάκτηση στην τεχνική της λιθογραφίας, όπως και η χρωματική παλέτα την οποία επιτυγχάνει με ευκολία, αποδεικνύουν την καλλιτεχνική της ωριμότητα. Το αποτέλεσμα των έργων της φαντάζει αβίαστο αλλά και γοητευτικό. Διαθέτει την στόφα της αληθινής δημιουργού, η οποία αποκαλύπτει ολόκληρη την ομορφιά των συνθέσεων, τιθασεύοντας ακόμα και τις πιο σύνθετες τεχνικές για να αποδώσει στα έργα της την υπόσταση που επιθυμεί (εικ.165.).

Ο Βασίλης Βασιλικός αναφέρει για την πρώτη ατομική της έκθεση στην Γκαλερί ASTOR²⁹², από τις 14 Δεκεμβρίου 1965 έως τις 2 Ιανουαρίου 1966. «...Η τεχνική κατάκτηση στην περιοχή της λιθογραφίας κι' η χρωματική ωριμότητα στον χώρο της ακουαρέλλας, μας επιβάλλουν τα γοητευτικά αποτελέσματα τους, αβίαστα, χωρίς να προδίνουν τη δημιουργική αγωνία

---

²⁹² Βασίλης Βασιλικός, Για την πρώτη ατομική έκθεσή της στην Γκαλερί ASTOR, οδός Καραγεώργη της Σερβίας 16, από τις 14 Δεκεμβρίου 1965 έως τις 2 Ιανουαρίου 1966. <http://www.toatelietsirenastzolaki.com>

του καλλιτέχνη²⁹³...». Ήταν το πρώτο άρθρο που γράφτηκε για τη Ρένα Τζολάκη.

Στις δουλειές της κυριαρχεί μια χρωματική έκρηξη, ένα εικονοκλαστικό παραλήρημα, σαν φρουδική αντίληψη, σαν επινόηση μιας επικοινωνίας με το θείο. Μπορούμε να συνδεθούμε με την καλλιτεχνική ροή των έργων, όπως με το τρεχούμενο νερό και τον αέρα. Δημιουργεί ένα εικαστικό περιβάλλον, το οποίο αβίαστα ανατρέπει τον χώρο και τον χρόνο **(εικ.167)**. Συνήθως οι επιρροές τις προέρχονται από το κίνημα της αφαίρεσης και του εξπρεσιονισμού, το αποτέλεσμα όμως διεγείρει τις αισθήσεις. Κοιτάζοντας προσεκτικά παρατηρούμε την εξπρεσιονιστική αποκάλυψη του ελληνικού φωτός, ίσως με την χρωματική δύναμη της μινωικής τερακότας, που εν τέλει, ο συνδυασμός τους να αποδίδει την μουσικότητα της φόρμας **(εικ. 168., 169.)**.

Το έργο της φίνο και αυτόνομο εκπέμπει την προσωπική του δυναμική και αξία. Η σύνδεση διαφορετικών τεχνικών **(εικ. 165.)**, η σχεδιαστική της δεινότητα, η χρήση χρώματος, η λυρική της φόρμας **(εικ. 167., 168.)**, η αλληλουχία όλων αυτών, συνθέτουν τις ισορροπημένες απεικονίσεις της.

Η Ρένα Τζολάκη αγάπησε και ενεπνεύστηκε από την ποίηση του Baudelaire, του Verlaine και άλλων, δημιούργησε εξαιρετικές και άρτιες *livre d' art* απεικονίσεις. Μαθήτριά του μοναδικού Κεφαλληνού, με Κρητική καταγωγή αλλά και με βαθιά γαλλική παιδεία. Η βαριά κληρονομιά του δασκάλου της την συντροφεύει στο Παρίσι αλλά εκεί συνεχίζει να δημιουργεί και να εξατομικεύει το έργο της. Οι χαράξεις της διαθέτουν ρώμη και λεπτότητα παράλληλα. Μεθοδική, οργανωτική, συγκροτημένη, με μια

---

²⁹³ Βασίλης Βασιλικός, Για την πρώτη ατομική έκθεσή της στην Γκαλερί ASTOR, οδός Καραγεώργη της Σερβίας 16, από τις 14 Δεκεμβρίου 1965 έως τις 2 Ιανουαρίου 1966. <http://www.toateliestisrenastzolaki.com>

φυσική ευγένεια και αρχοντιά ως άνθρωπος, με δέχτηκε στο σπίτι της στην Αθήνα. Βλέποντας από κοντά τις δουλειές της σκέφτηκα πως έχει το δημιουργικό χάρισμα της φαντασίας ενός παιδιού αλλά και την ικανότητα και την μαεστρία της εφαρμογής μιας τεχνικά εξειδικευμένης και δεινής χαράκτριας. Η απλότητα, η χρωματική παλέτα, το τόσο άψογο ζωγραφικό αποτέλεσμα, μαρτυρούσαν την πολυπλοκότητα της εφαρμογής, ώστε να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα, από τη σύλληψη ακόμα μέχρι την πλαστική του πραγμάτωση (εικ. 165., 166.).

Αν θεωρήσουμε τα έργα της αποτέλεσμα μυθοπλασίας, παρατηρούμε σε αυτά μια μοντερνιστική αντιμαχόμενη διάθεση. Μια διαλεκτική ανάμεσα στο σήμερα, με το χαοτικό αύριο. Έκδηλη είναι η ονειρική αισθητική (εικ. 169.) και χρωματική πανδαισία ενδεχομένως με περισσότερο μεταφυσικούς προορισμούς και ιδεολογικούς στόχους.

Την πραγματικά ιδιαίτερη και φίνα, σχεδόν ποιητική χαρακτηριστική της, συνόδευσαν τα έργα της εκείνα με την απουσία χρώματος, είτε σχέδια μεγάλων διαστάσεων είτε χαρακτηριστικά, δουλεμένα ωστόσο, με διαβαθμίσεις ακριβώς όπως στο χρώμα. Ο Μπωντλαίρ μάλιστα είχε αναφέρει για κάποιον χαρακτήρα της εποχής του: Οι μεγάλοι κολορίστες ξέρουν και φτιάχνουν χρώμα μ' ένα κοστούμι μαύρο, μια γραβάτα λευκή κι ένα φόντο γκριζό. “Les grands colorists savent faire de la couleur avec un habit noir, une cravat blanche et un fond gris” Charles Baudelaire: Salon de 1846. Η Τζολάκη διαθέτει την πειθαρχία του σκέτου χαρακτήρα, αλλά τολμά να δημιουργεί ζωγραφικά έργα με την πλήρη, αδέσμευτη χρήση όλων των χρωμάτων του φάσματος, αγγίζοντας το απόγειο της αληθινής ζωγραφικής χαράκτριας.

Κριτικές ανθρώπων του πνεύματος για το έργο της

«Η Τζολάκη χρησιμοποιεί κυρίως το κόκκινο και το γαλάζιο στην πλέρια άπεφθη λάμψη τους, ντύνοντας μ' αυτά γερά αρθρωμένες όχι ολωσδιόλου αφηρημένες, ιδίως στα έργα που έχουν ολότελα ελευθερωθεί από τις παράλληλες "διαγραμμίσεις" που της επέβαλλε η τεχνική του μολυβιού. Τώρα έχει δοθεί στο καθάριο χρώμα τόσο ανεπιφύλακτα και έντονα ώστε μας μεταδίνει άμεσα τη μεγάλη απόλαυσή της²⁹⁴» αναφέρει ο Αλέξανδρος Ξύδης, με την ευκαιρία της έκθεσης της Ρένας Τζολάκη στη γκαλερί Ζουμπουλάκη τον Μάϊο 1988.

Η Francette ADAM, διευθύντρια του Τμήματος Αντιτύπων Χαρακτικής, Λιθογραφίας και λοιπών σύγχρονων Τεχνικών, της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας έγραψε: Πραγματικός κόσμος, ονειρικός κόσμος, άλλος κόσμος, όλοι ξαναζούν σε έναν μόνο κάτω από το πινέλο του μυστηριώδους μαύρου, σε ρέοντα, διάφανα χρώματα».

Ο Georges Dayez, ζωγράφος και καθηγητής στη Σχολή Καλών Τεχνών του Παρισιού τονίζει στο φυλλάδιο της ατομικής έκθεσης της στη γκαλερί Anne Colin το 1971: «Αυτό που δημιουργεί αξία, στα έργα της Ρένας Τζολάκη και τους παρέχει αυθεντικότητα, ξεχωριστή αίσθηση, είναι που άνθισαν μέσα στο ίδιο της το ατελιέ και, από τη σοδειά της πέτρας μέχρι την εκτύπωση και του τελευταίου χρώματος, όλα είναι έργο των χεριών της».

Στο ίδιο φυλλάδιο ο σπουδαίος κριτικός Τέχνης Gilbert Lascault, συμπλήρωνε: «Πρέπει να κάνετε μια διπλή δουλειά για να νιώσετε μια διπλή ευχαρίστηση. Αργά, θα διαβάζετε τα κείμενα της Αρχαίας Ελλάδας και,

---

²⁹⁴ www.toateliestisrenastzolaki.com

ταυτόχρονα, με αυστηρή προσοχή, θα κοιτάζετε τις ακουαρέλες, τις λιθογραφίες, τις γκραβούρες της Ρένας Τζολάκη²⁹⁵».

Κι ένας άλλος, επίσης σπουδαίος, κριτικός Τέχνης ο Henri Raynal, σ' ένα κείμενό του του 1993, το οποίο συμπεριέλαβε στο βιβλίο του «La Double Origine: journal de bord d'un voyage en peinture» σημειώνει : «Αυτό που φαίνεται δεν είναι παρά ένα πέπλο. Γι' αυτό υπάρχει αυτή η διακριτικότητα, που είναι το μέγιστο χαρακτηριστικό του έργου της Ρένας Τζολάκη. Σίγουρα της οφείλουμε πίνακες όπου υψώνεται ένα κόκκινο πάθος, ή βέβαια ξεπηδά ένα κίτρινο που θα θέλαμε να το πούμε ταυτόχρονα θερινό ή εαρινό, ωστόσο η προτίμησή της πάει προς τη λεπτότητα. Αποχρώσεις, συμφωνίες.».

Όταν η Ρένα Τζολάκη έλαβε μέρος στη δεύτερη International Contemporary Art Fair στο Λονδίνο το 1985, ο κριτικός Τέχνης Gérard Xuriguera έγραψε: «Αν η Ρένα Τζολάκη χρησιμοποιεί τις όψεις, κάνει έκκληση σ' αυτές μόνο για δώσει την πεμπτουσία, το μυστικό νήμα, τα κρυμμένα κοσμήματα, μισοκρύβοντας τις φιγούρες τους μέσα στα δίχτυα από ασταθές υφάδι, υφαίνοντας ένα πέπλο ομίχλης σοφά αποσταγμένης, που μας δίνει το μέτρο του απείρου της²⁹⁶».

Ο Jean-Luc Mercié, καθηγητής Πανεπιστημίου στον Καναδά, μετά από μια επίσκεψη στο ατελιέ της Ρένας Τζολάκη έγραψε σ' ένα κείμενό του για τον κατάλογο της έκθεσης της στο Μουσείο Τέχνης και Ιστορίας της γαλλικής πόλης Auxerre το 1984: «Οφείλω να σας πω πόσο μου άρεσε και με εντυπωσίασε αυτή η επίσκεψη στο ατελιέ σας. Είχα μείνει στην πειραματική δουλειά του παρελθόντος, στις διάφανες και σοφές λιθογραφίες (εικ. 167., 168., 169.), στις πλυμένες με επιδεξιότητα ακουαρέλες. Και να μετά από

²⁹⁵ Rena Tzolakis, Musee d'Art et d'Histoire 3, place du Coche-d'Eau Auxerre, impr. R Nabeyrat S.A. Paris, Catalogue de l'exposition juin de 1984.

²⁹⁶ Προσωπικό αρχείο Ρένας Τζολάκη

αυτήν την πολύμορφη περίοδο έφτασε ο καιρός της πληρότητας. Μου αρέσει ο τρόπος με τον οποίο διευθύνετε ένα μυστικό, απαιτητικό και γαλήνιο έργο, μακριά από τους θόρυβους και τις φασαρίες αυτού του τέλους του αιώνα²⁹⁷».

Στον ίδιο κατάλογο ο κριτικός Τέχνης Adam Saulnier έγραψε: «Τα σχέδια με μολύβι της Ρένας Τζολάκη παρελαύνουν μπροστά στα μάτια μου. Δεν ξέρω να κοιτάζω, να σκέφτομαι και να μιλώ ταυτόχρονα. Μένω σιωπηλός. Η Ρένα Τζολάκη προστατεύει καθένα από τα σχέδιά της με ένα φύλλο μεταξένιου χαρτιού. Οι κινήσεις των χεριών που απαιτεί αυτή προφύλαξη δίνουν στο πνεύμα μου τις απαραίτητες στιγμές. Έμβρυα σκέψης δημιουργούνται σιγά-σιγά²⁹⁸».

Και τρεις συνεργάτες της, της νεώτερης γενιάς, συμπληρώνουν την προσωπογραφία της ελληνίδας δημιουργού με κείμενά τους στο φυλλάδιο ετούτης της έκθεσης, από τα οποία παραθέτουμε κάποια μικρά αποσπάσματα: Ο ποιητής Βασίλης Κουμής: «Το έργο Τέχνης σαν μονάδα, αισθητικά και αντικειμενικά είναι μοναδικό, είναι αυτόνομο με την προσωπική του δυναμική και αξία. Σκεφτείτε όμως την σύνδεση διαφορετικών τεχνών και την αλληλουχία τους; Αυτό το κατάφερε η Ρένα Τζολάκη και όχι μόνο με τα ποιήματά μου, αλλά και με τα ποιήματα του Baudelaire, του Verlaine, του Άναλις και άλλων σε εξαισίες livre d'art απεικονίσεις, πνευματικά ισορροπημένες».

Ο εκδότης, Δανιήλ Σαπιρώφ των εκδόσεων Editions Synergie: «Αναλογίζομαι το πόσο απλόχερα μου έδωσες την ώθηση, μέσα από τη δική σου γνώση, μ' έκανες εκδότη, μαθήτευσά δίπλα σου για τα πολύ απλά όπως

---

²⁹⁷ Rena Tzolakis, Musee d'Art et d'Histoire 3, place du Coche-d'Eau Auxerre, impr. R Nabeyrat S.A. Paris, Catalogue de l'exposition juin de 1984.

²⁹⁸ Rena Tzolakis, Musee d'Art et d'Histoire 3, place du Coche-d'Eau Auxerre, impr. R Nabeyrat S.A. Paris, Catalogue de l'exposition juin de 1984.

και για τα δύσκολα, χάραξες πλέον καθοριστικά τον εκδοτικό μου δρόμο. Αγαπητή μου Ρένα σου οφείλω τα πάντα, σ' ευχαριστώ που υπάρχεις».

Ο συγγραφέας Γιώργος Αλεξανδρινός, ο οποίος επιμελήθηκε και το φυλλάδιο της έκθεσης: «Η Ρένα Τζολάκη δεν υπέκυψε ποτέ σε ευτελείς μόδες κι ούτε ακολούθησε ποτέ πρόσκαιρα, εφήμερα, ανούσια καλλιτεχνικά ρεύματα του συρμού. Συνεχίζει να αντιστέκεται πιστή στις Αρχές της, να αντιστέκεται οχυρωμένη στο μετερίζι των Απόψεων της²⁹⁹».

Η έκθεση πραγματοποιείται υπό την αιγίδα του γαλλικού Ινστιτούτου Ελλάδας. Η ζωγράφος και χαράκτρια Ρένα Τζολάκη, παρουσίασε τη νέα της ατομική έκθεση στη γκαλερί ArtΠρίσμα, του Πειραιά, από τις 22 Ιανουαρίου ως τις 21 Φεβρουαρίου. Εκτίθενται έργα που αντιπροσωπεύουν σχεδόν όλη τη χαρακτηριστική δημιουργία της καλλιτέχνιδας και είναι λιθογραφίες και γκραβούρες, χαραγμένα και τυπωμένα από την ίδια στις δύο χειροκίνητες πρέσες που διαθέτει στο παριζιάνικο ατελιέ της³⁰⁰.

Βιογραφικές σημειώσεις

Η Ρένα Τζολάκη γεννήθηκε στο Ηράκλειο Κρήτης. Σπούδασε στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας ζωγραφική, με δασκάλους τον Γιάννη Μόραλη και τον Ανδρέα Γεωργιάδη, ο οποίος υπέγραφε ως « Ανδρέας ο Κρης », και χαρακτηριστική με τον Γιάννη Κεφαλληνό. Στη συνέχεια παίρνει την υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών για να ειδικευτεί στη λιθογραφία, στην Ecole Nationale Supérieure des Beaux-Arts του Παρισιού με

---

²⁹⁹ Γιώργος Αλεξανδρινός, «Απόψεις μιας ολόκληρης ζωής », www.toateliestisrenastzolaki.com

³⁰⁰ ΤΡΙΤΗ, 05 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2016 Η γνωστή χαράκτρια Ρένα Τζολάκη στον Πειραιά, Τα Νέα της Τέχνης

δάσκαλο τον Pierre Eèunge Clairin, του οποίου αργότερα θα γίνει βοηθός. Παράλληλα διδάσκεται την Τέχνη του Βιβλίου στη φημισμένη Ecole Estienne. Έκτοτε ζει και εργάζεται στο Παρίσι. Έχει κάνει πολλές ατομικές εκθέσεις στο Παρίσι, Αθήνα, Aix en Provence, Auxerre, Λονδίνο και Θεσσαλονίκη. Έχει λάβει μέρος σε διεθνείς εκθέσεις, όπως: Μπιενάλε της Βενετίας, καλεσμένη στο περίπτερο της Αμερικής, Μπιενάλε Νέων του Παρισιού, I.CAF στο Λονδίνο, Tondo, Saga και Le Mois de l' Estampe στο Παρίσι. Η πιο πρόσφατη έκθεση: Gallery ArtΠρίσμα, Κουντουριώτου 187, Πειραιάς 18537. Τα εγκαίνια έλαβαν χώρα την Παρασκευή, 22 Ιανουαρίου, 20.00. Διάρκεια έκθεσης: 22 Ιανουαρίου – 21 Φεβρουαρίου 2016.

Το 1975 έλαβε το Βραβείο Florence Gould από την Académie des Beaux - Arts του Παρισιού για το λιθογραφικό έργο της. Έργα της υπάρχουν σε αρκετές βιβλιοθήκες, αλλά και πινακοθήκες, μεταξύ άλλων: στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, στη Πινακοθήκη Αθηνών, στη Δημοτική Βιβλιοθήκη της πόλεως Auxerre, στο Ινστιτούτο Smithsonian των ΗΠΑ, καθώς και σε πολλές ιδιωτικές συλλογές στην Γαλλία, στην Ελλάδα, την Αγγλία, την Αμερική, τη Σουηδία, την Γερμανία, τη Βραζιλία, το Ισραήλ, την Αργεντινή και αλλού³⁰¹.

---

³⁰¹ «Ρένα Τζολάκη», Art22, 09/01/2016

EXPOSITIONS PERSONNELLES (Ατομικές εκθέσεις)

- 1965 Galeries « Astor », Athènes. (Γκαλερί «Αστορ», Αθήνα).
- 1968 « Club Université », Aix en Provence. (Πανεπιστημιακό «κλάμπ», στην «Εξ αν Προβάνς».
- 1971 Galerie « Anne Colin », Paris. (Γκαλερί «Άννα Κολίν», Παρίσι).
- 1973 « Union des Basques » à Paris. (Ένωση των Βάσκων στο Παρίσι).
- 1977 « Galerie 73 », Giverny. («Γκαλερί 73» στο Ζίβερνί).
- 1980 Galerie Polyplano », Athènes. (Γκαλερί «Πολυπλάνο» στην Αθήνα).
- 1981 Galerie « André Biren », Paris. (Γκαλερί «Ανδρέα Μπιρέν» στο Παρίσι).
- 1984 Musée d'Art et d'Histoire «Coche d'Eau», Auxerre. (Μουσείο Τέχνης και Ιστορίας στην «Ωξέρ».
- 1985 Galerie « Zoumboulakis », Athènes. (Γκαλερί «Ζουμπουλάκη», Αθήνα).
- 1985 Galerie « Sculptures », Paris. (Γκαλερί «Γλυπτών», Παρίσι).
- 1985 Contemporary «Art Fair », Londres. (Σύγχρονη «Έκθεση Τέχνης», Λονδίνο).
- 1986 « Galerie K7 », Salonique. («Γκαλερί Κ7», Θεσσαλονίκη).
- 1986 Galerie « Loulaki », Hydra. (Γκαλερί «Λουλάκι», Ύδρα).
- 1988 Galerie « Zoumboulakis », Athènes. (Γκαλερί «Ζουμπουλάκη», Αθήνα).
- 1992 Galerie «André Biren», Paris. (Γκαλερί «Ανδρέα Μπιρέν» στο Παρίσι).
- 1994 Galerie « Sculptures », Paris. (Γκαλερί «Γλυπτών», Παρίσι).
- 1994 Mairie du 6e, Paris. (Δημαρχείο του έκτου γεωγραφικού διαμερίσματος στο Παρίσι).
- 1997 Galerie « Mylonnoyannis », La Chanée, Crète. («Γκαλερί Μυλωνγιάννης», στα Χανιά της Κρήτης).
- 1998 Génie de la Bastille «Portes ouvertes». (Γκαλερί «Ανοιχτές Πόρτες» στη Βασίλη).
- 1998 Galerie « Sculptures », Paris. (Γκαλερί «Γλυπτών», Παρίσι).
- 2001 Galerie « Sculptures », Paris. (Γκαλερί «Γλυπτών», Παρίσι).
- 2003 Galerie « Les Arts », Nantes. (Γκαλερί «Οι Τέχνες» στην Νάντη).

EXPOSITIONS COLLECTIVES³⁰² (Συλλογικές εκθέσεις)

- 1957 Salon des Jeunes à Moscou. «Σαλόνι» Νέων στη Μόσχα.
- 1963 Biennale de Paris. Μπιενάλε, Παρισιού.
- 1964 Salon International Féminin, Barcelone. Διεθνές Γυναικείο «Σαλόνι» Βαρκελώνης.
- 1965 Exposition Panhellénique, Zapion, Athènes (Πανελλήνια έκθεση στο Ζάπειο).
- 1968 Salon des Réalités Nouvelles, Paris. «Σαλόνι της Νέας Πραγματικότητας», Παρίσι.
- 1969 Bibliothèque Nationale, Paris. Εθνική Βιβλιοθήκη, Παρισιού.
- 1969 Leicester Galleries, Londres. «Λέισεστερ» Γκαλερί, Λονδίνο.
- 1970 Biennale Internationale de Venise, Pavillon Américain. Διεθνής Μπιενάλε, Βενετίας, Αμερικάνικο Περίπτερο.
- 1970 Salon «Le Trait», Paris. «Σαλόνι» το «Χαρακτηριστικό», Παρίσι.
- 1971 Biennale Internationale de l'Estampe, Épinal. Διεθνής Μπιενάλε Χαρακτικής, «Επινάλ».
- 1971 «American Workshop», Florence, Milan. «Αμερικάνικο Εργαστήριο», Φλωρεντία, Μιλάνο.
- 1972 «American Workshop », Bologne, Trieste. «Αμερικάνικο Εργαστήριο», Μπολόνια.
- 1972 3rd British International Biennial, Bladford. Τρίτη Διεθνής Μπιενάλε, «Μπλάντφορντ».
- 1973 Galerie Anne Colin, Paris. Γκαλερί «Άννα Κολίν», Παρίσι.
- 1974 Biennale de Gravure, Kunstverein zu Frechen. Μπιενάλε Χαρακτικής, στο «Φρίχεν».
- 1974 Les Peintres et Graveurs Français, Bibliothèque Nationale, Paris. Οι Γάλλοι Ζωγράφοι και Χαρακτές, Εθνική Βιβλιοθήκη, Παρισιού.
- 1975 «Les Femmes Peintres», Musée d'Art Moderne de la Ville de Paris. «Οι Γυναίκες Ζωγράφοι», Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης του Παρισιού.
- 1976 «Les Peintres et Graveurs Français» Bibliothèque Nationale, Paris. Οι Γάλλοι Ζωγράφοι και Χαρακτές, Εθνική Βιβλιοθήκη, Παρισιού.
- 1978 «Salon du Dessin et de la Peinture à l'eau» Grand Palais, Paris. «Σαλόνι, Σχεδίου και Ζωγραφικής στο νερό» «Μεγάλο Παλάτι», Παρίσι.
- 1980 Biennale de Mulhouse. Μπιενάλε της «Μιλούζ».
- 1982 Salon des Réalités Nouvelles, Paris. «Σαλόνι» «Νέων Πραγματικοτήτων», Παρίσι.
- 1982 Galerie « Le Roi des Aulnes», Paris. Γκαλερί «Ο Βασιλιάς των Σκληθρών», Παρίσι.
- 1983 «Modern Greek Prints», Londres. «Μοντέρνα Ελληνικά χαρακτηριστικά», Λονδίνο.
- 1984 Triennale Intergraphic, Berlin, DDR. Τριενάλε Βερολίνου.

---

³⁰² Rena Tzolakis, Musée d'Art et d'Histoire 3, place du Coche-d'Eau Auxerre, impr. R Nabeyrat S.A. Paris, Catalogue de l'exposition juin de 1984.

- 1988 Galerie Sculptures, Paris. Γκαλερί των «Γλυπτών», Παρίσι.
- 1990 Salon Comparaisons, Grand Palais, Paris. «Σαλόνι» των «Συγκρίσεων», Παρίσι.
- 1993 Salon de Mai, Paris. «Σαλόνι» του Μαΐου.
- 1998 Génie de la Bastille, Paris. Η «Διάνοια της Βαστίλης», Παρίσι.
- 1999 Galerie Yalia et Cristalia, La Chanée. «Γκαλερί Γυαλιά και Κρυστάλια», Χανιά.
- 1999 Galerie Zeuxis, Thessalonique. Γκαλερί «Ζεύξη», Θεσσαλονίκη.
- 2001 «Estampes», «Génie de la Bastille», Paris. «Χαρακτικά», η «Διάνοια της Βαστίλης».
- 2001 Galerie Aenaon, Exposition itinérante, Grèce. Γκαλερί «Αέναον», Ταξιδιωτική Έκθεση Ελλάδα.
- 2002 Galerie «l’Oreille Bleue», Paris. Γκαλερί «Μπλέ Αυτί», Παρίσι.
- 2002 «Peintres Grecs du 20e Siecle», Musee des Archives et d’Histoire, Hydra. «Έλληνες Ζωγράφοι του 20^{ου} αιώνα», Μουσείο Αρχείων και Ιστορίας, Ύδρα.
- 2002 Montmartre en Europe Paris. Μονμάρτη στην Ευρώπη, Παρίσι.
- 2002 Galerie D.Z.A. Paris. Γκαλερί «D.Z.A.» Παρίσι.
- 2003 «Graveurs Grecs du 20e siècle» Athènes, Hydra. «Έλληνες Χαρακτες του 20^{ου} αιώνα» Αθήνα, Ύδρα.
- 2003 Amsterdam, invitée à « open doors ». Άμστερνταμ, καλεσμένη στις «Ανοιχτές Πόρτες».
- 2003 Graveurs Grecs du 20e siècle, Musée de l’estampe, Auvergne. «Έλληνες Χαρακτες του 20^{ου} αιώνα», Μουσείο Χαρακτικής, της « Ωβέρνης».
- 2003 Salon de Francfort, Galerie Aenaon, Wiesbaden. «Σαλόνι» της Φρανκφούρτης, Γκαλερί «Αέναον».
- 2003 «Dix femmes Peintres Grecques», Maison de l’Europe, Paris. Δέκα Ελληνίδες Ζωγράφοι, Σπίτι της Ευρώπης, Παρίσι.
- 2003 Portes ouvertes Algérie, Génie de la Bastille. «Ανοιχτές Πόρτες της Αλγερίας», «Διάνοια της Βαστίλης».
- 2003 Les graveurs grecs du XXe siecle exposition organisée par Alpha banque. Οι Χαρακτες του 20^{ου} αιώνα, έκθεση οργανωμένη από την Τράπεζα «Άλφα».
- 2004 Galerie la Hune Brenner dans le cadre des Jeux olympiques. Γκαλερί «Hune Brenner» στο πλαίσιο των Ολυμπιακών Αγώνων.
- 2004 Centre culturel Melina Mercouri Athènes. Πολιτιστικό Κέντρο «Μελίνας Μερκούρη», Αθήνα.
- 2005 Exposition pour l’inauguration du musée Xirocampos, Crète. Έκθεση στο πλαίσιο των εγκαίνιων του Μουσείου Ξηρόκαμπος», Κρήτη.
- 2005 Quatre peintres grecs, Galerie Miranda, Hydra. «Τέσσερις Ζωγράφοι Έλληνες», Γκαλερί

«Μιράντα», Ύδρα.

2005 «Portes ouvertes» American in Paris, «Génie de la Bastille». «Ανοιχτές Πόρτες», Αμερικανός στο Παρίσι, «Διάνοια της Βαστίλης».

2006 Les graveurs grecs du XXe siècle «Paysages urbains». Οι Έλληνες Χαράκτες του 20^{ού} αιώνα, «Αστικά Τοπία».

2006 Pinacothèque municipale d'Athènes. Δημοτική Πινακοθήκη, Αθήνας.

2006 Femmes peintres, Musée de la ville d'Athènes. Γυναίκες Ζωγράφοι, Μουσείον της Πόλεως των Αθηνών.

2006 Cahí art studio, San Francisco, USA. «Cahí καλλιτεχνικό στούντιο, Σαν Φρανσίσκο, ΗΠΑ.

2009 Ateliers ouverts de la Bastille, Paris, France. «Ανοιχτά Ατελιέ», Βαστίλης.

2010 Échange culturel Français- Allemand, Berlin, Allemagne. Πολιτιστικές Ανταλλαγές Γαλλο-Γερμανικές, Βερολίνο, Γερμανία.

2011 Échange culturel français, Chicago, USA. Πολιτιστική Ανταλλαγή, Σικάγο, ΗΠΑ.

2013 Exposition « Les minis du génie » Galerie AB, Ménilmontant, Paris, France. «Τα μικρά της Διάνοιας», «Γκαλερί ΑΒ», «Μενιλμοντάντ», Παρίσι.

2013 Exposition «Échange culturel» Institut Français de Vienne. Έκθεση Καλλιτεχνική Ανταλλαγή, Γαλλικό Ινστιτούτο της Βιέννης.

ACQUISITIONS OFFICIELLES³⁰³ (Έργα της αποκτημένα από επίσημους φορείς)

Bibliothèque Nationale, Paris, Εθνική Βιβλιοθήκη Παρισιού.

Pinacothèque d'Athènes, Πινακοθήκη Αθηνών.

Bibliothèque Municipale Auxerre, Δημοτική Βιβλιοθήκη της «Ωξέρ».

Smithsonian Institution, USA, Ίδρυμα «Σμιθσόνιαν», ΗΠΑ.

la Banque Nationale de Grèce, Athènes, Grèce, Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας.

Ses œuvres se trouvent aussi dans des collections privées en France, Grèce, Angleterre, USA, Brésil, Argentine, Allemagne, Israël, Norvège, Espagne, Suisse. (Έργα της βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές στην Γαλλία, την Ελλάδα, την Αγγλία, τις ΗΠΑ, την Βραζιλία, την Αργεντινή, την Γερμανία, το Ισραήλ, την Νορβηγία, την Ισπανία και την Ελβετία).

³⁰³ Rena Tzolakis, Musée d'Art et d'Histoire 3, place du Coche-d'Eau Auxerre, impr. R Nabeyrat S.A. Paris, Catalogue de l'exposition juin de 1984.

Archives de catégorie : *Livres d'art*³⁰⁴ (Βιβλία Τέχνης)

Paul Verlaine, Œuvres Poétiques. «Παύλος Βερλέν», «Ποιητικά Έργα».

Anonyme, La belle Allemande. Ανώνυμος, «Η ωραία Γερμανίδα».

Charles Baudelaire, Les Fleurs du Mal. Μπωντλέρ, «Τα Άνθη του Κακού».

Dimitri Analis, Lui, ici. Δημήτρης Ανάλης, «Εκείνος, Εδώ».

Sylvie Langlet, Fleur de mot. «Σιλβή Λανγλέτ», «Το Άνθος της Λέξης».

Rena Tzolakis, Dérives. Ρένα Τζολάκη, «Παράγωγα».

Vassilis Koumis, Symphonie des Eaux, Poèmes. Βασίλης Κουμής, «Συμφωνία των Υγρών».

Dimitris Kraniotis, L'évidence fugace. Δημήτρης Κρασιώτης, «Η Προφανής Φυγή».

Λίστα μαθητών του εργαστηρίου του Κεφαλληνού:

Μαθητές του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού ³⁰⁵

1. Αγγελόπουλος Γεώργιος, Αθήνα, 1925.
2. Αλεξανδράκης Αλέξανδρος, Αθήνα, 1913 – Αθήνα, 1968.
3. Αναγνωστόπουλος Δήμος, Πύργος Υπάτης, 1923 – (;) 1986.
4. Ανδρικάκης Νικόλαος, Αθήνα 1934.
5. Αννούση – Ηλία Ειρήνη (Ρένα), Αθήνα, 1934.
6. Αντωνάκου Ντιάνα, (Καλλιρρόη) του Γερασίμου Αργοστόλι Κεφαλλονιάς, 1920 (1922 ή 1921 ή 1919) Αθήνα – Νέα Σμύρνη 2011.
7. Αξιώτης Στρατής, Σκόπελος Λέσβου, 1907-Γέρα Λέσβου, 1994.
8. Ασημακοπούλου Μαρία, Αθήνα 1930 (Δεν υπάρχει αναφορά στο Λεξικό).
9. Ασημάκου Φλωρεντία, Πειραιάς 1931 (Δεν υπάρχει αναφορά στο Λεξικό).

---

³⁰⁴Rena Tzolakis, Musée d'Art et d'Histoire 3, place du Coche-d'Eau Auxerre, impr. R Nabeyrat S.A. Paris, Catalogue de l'exposition juin de 1984. www.renatzolakis.com

³⁰⁵ Έρευνα σε πρωτογενείς πηγές. Μητρώον των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια.

10. Βακάλη-Πετρίδη Ερμιόνη, Ιωάννινα 1922.
11. Βαλάτα-Παππά Σμαράγδα, 1922 (κατά άλλους 1920 ή 1924) Αθήνα - Αθήνα, 1980.
12. Βαρλάμος Γεώργιος, Πάρος, 1922 – Αθήνα, Νέος Κόσμος 2013.
13. Βελισσαρίδης Γιώργος, Τραπεζούντα Μ. Ασίας 1909-Αθήνα 1994.
14. Βορνόζη Άννα, Αθήνα, 1914 - (;)
15. Βορνόζη Αριάδνη, Αθήνα, 1916 - (;)
16. Βουτσαδάκη Σταυρούλα, Χανιά Κρήτης 1923 - Αθήνα 2007.
17. Γαλάνη-Παπαδάκη Γιούλη, Πειραιάς, 1931 (;).
18. Γουναρίδης Δανιήλ, Θεσσαλονίκη, 1934.
19. Γραμματικόπουλος Ιωάννης (Grammaticopoulos Y., Gramm), Αθήνα, 1928.
20. Γραμματόπουλος Κωνσταντίνος, Αθήνα, 1916 – Αθήνα, 2003.
21. Δαγκλής Χρήστος, Ιωάννινα, 1916 – Αθήνα, 1991.
22. Δαμιανάκης Νίκος, Χανιά Κρήτης, 1920 - Αθήνα 2005 (έμενε Γαλλία)
23. Δήμου Γιώργης (Λούης, Νότης, Dimos), Κάιρο, 1911 – Αθήνα, 2006.
24. Δούκας Γιώργος, Θεσσαλονίκη 1924.
25. Δραγώνας Ιωάννης Πειραιάς, 1934.
26. Δρακούλη Ίρις-Δάφνη, Αθήνα, 1929.
27. Εμμανουηλίδης Εμμανουήλ (Μανόλης), 1925 Κων/πολη, 1924.
28. Εξαρχόπουλος Θανάσης, Πύργος Ηλίας, 1927.
29. Ευθυμιάδης Παναγιώτης (Πάνος), 1911 δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό.
30. Ζαγκλακίδου-Νίνου Κωνσταντίνα (Ντίνα), 1934.
31. Ζαμπατάκος Βασίλειος, Δήμο Βύρωνος Αττικής 1937.
32. Ζαχαρίου Δημήτριος, Αμφισσα, 1937.
33. Ζαχαριάδης Κυριάκος (Κούλης), 1926 /1927 (;)

34. Ζέπος Ζέπος- Αλαφούζος Εμμανουήλ, Πύργος Ανατολικής Ρωμυλίας 1905, Αθήνα 1995
35. Θεοτοκά Μαρία 1928 (δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό).
36. Ιατρέλλης Κωνσταντίνος 1921 -δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό-.
37. Κανάς Αντώνης, Σμύρνη, 1915 – Αθήνα, 1995.
38. Κάνθος Τηλέμαχος, Αλωνα Κύπρου, 1910 – Λευκωσία, 1993.
39. Καπετανάκη Αγγελική, Αγ. Δημήτριος 1931.
40. Καραβέλλα Μαρία, Διακοπτό Αχαΐας 1938-2013.
41. Κατσουλίδης Παναγιώτης (Τάκης), Μεσσήνη, 1933.
42. Καχριμάνη Σοφία (Φωφώ), Αθήνα, 1912 – Αθήνα, 1972.
43. Κέτσης-Παπανδρέου Μάνθος, Άνδρος, 1915 – Αθήνα, 1982.
44. Κουγιουμτζάκη-Βασιλειάδου Ασπασία 1925.
45. Κουλεντιανός Κώστας, Αθήνα, 1918 – Arles Γαλλίας, 1995.
46. Κωνσταντινίδη Ελένη, Αθήνα, 1910 – Αθήνα, 1988.
47. Κωτσέλη Ζωή Αθήνα 1925- δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό.
48. Λαγάνα Ιφιγένεια, Μεσολόγγι, 1915 - 2004.
49. Λεκάκη Χρυσάνθη, Μασσαλία 1929, (δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό)
50. Λεονάρδου - Κατράκη Βάσω, Αιτωλικό Μεσολογγίου 1914 – Αθήνα 1988.
51. Μαγγιώρου Λουκία, Αθήνα, 1914 - Αθήνα 2008.
52. Μαλάμος Κωνσταντίνος, Αλεξάνδρεια, 1913 – 20 Μαρτίου Αθήνα, 2007.
53. Μανουσάκης Γιώργος, Ηράκλειο Κρήτης, 1914 – Αθήνα 2003.
54. Μαρχής Στέλιος, 1913 δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό.
55. Μάρκελλος Θεόδωρος (Markellos Th.), Αθήνα, 1925 - 2015.
56. Ματθόπουλος Παναγιώτης, Αθήνα, 1916 – Αθήνα 1971.
57. Ματσούκης Αλέξανδρος (Αλέξης), Κέρκυρα, 1914 - Αθήνα, 1993.

58. Μήλιος Γεώργιος, Αθήνα 1935.
59. Μοντεσάντου Λουίζα, Αθήνα, 1917- Αθήνα 2007.
60. Μοντεσάντου – Ταπεινού Μαρία, Αθήνα, 1926 (1925).
61. Μόραλης Ιωάννης (Γιάννης), Άρτα, 1916 - Αθήνα, 2009.
62. Μόσχος Γεώργιος, Αλεξανδρούπολη, 1906 – Αθήνα, 1990.
63. Μόσχος Ευάγγελος, Δαφνωτή Άρτας, 1919.
64. Μπογιατσιαν Χαρουτιούν, Σμύρνη 1915.
65. Μωυσίδου – Εξαρχοπούλου Μαριόρα Αθήνα 1927.
66. Νικολαΐδη - Δενδρινού Αντωνία (Τόνια), Αθήνα, 1927 Αθήνα Κηφισιά, 2011.
67. Νίκολης Επαμεινώνδας, Αθήνα, 1928 – Αθήνα, 1995.
68. Ντάκος Κωνσταντίνος, Μαλακάσι Τρικάλων, 1905 – Τρίκαλα/Μαλακάσι, 1980.
69. Ορφανός Λάμπρος, Αθήνα, 1916 – Αθήνα, 1995.
70. Παπαβασιλείου Πέτρος (Petros), Αθήνα, 1928 – Μιλάνο μάλλον 2014
71. Παπαγεωργίου Δημήτρης (Dimitri), Νέα Μάκριση Δομοκού Φθιώτιδας 1928 – Ισπανία, Μαδρίτη 14 Μαΐου 2016.
72. Παπαδάκης Ιωάννης (Γιάννης), Αγ. Γαλήνη Κρήτης, 1934.
73. Παπαδαντωνάκης Βαρθολομαίος, Αθήνα, 1931.
74. Παπακρασσάς Οδυσσέας Θεσσαλονίκη 1914.
75. Παπακωνσταντίνου Μυρτάλη Αθήνα 1936.
76. Παυλόπουλος Νικόλαος (Νικόλας), Αγ. Γεώργιος Νηλείας Πηλίου, 1909- Αθήνα 1990.
77. Πεταλούδης Ιωάννης Αργοστόλι Κεφαλλονιάς 1923-Αργοστόλι Κεφαλλονιάς 1993.
78. Ράμφου Μαρία, Αθήνα, 1923 – Αθήνα, 1986. –Ένορκη βεβαίωση για διόρθωση της ηλικίας της-

79. Ραφαήλ Μωυσής (Δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό αναφορά Μόραλη στο δίτομο Κάσδαγλη στους πρώτους μαθητές αλλά στο δεύτερο έτος πέθανε).
80. Σιοτρόπου-Γεωργίου – Παναγιώτα (Νότα), (Siotropou-Georgiou Nota), Αθήνα, 1932 – Αθήνα (δυστύχημα) 2014.
81. Σπανόπουλος Γιώργος, Πειραιάς 1928. -Προσκόμισε πιστοποιητικό αλλαγής ηλικίας γέννησης -
82. Στεφόπουλος Θανάσης (Stephoroulos Athanase), Αμφισσα, 1928 –Αθήνα 2012.
83. Στίνης Γιάννης, (;) 1914.
84. Συρμπούλου Υβόννη, Αθήνα, 1936.
85. Σωτηροπούλου Φωτεινή, Αθήνα 1933.
86. Τάσσος, Αλεβίζος Αναστάσιος, Λευκοχώρα Μεσσηνίας 1914-Αθήνα 1985.
87. Τζολάκη Ρένα, Ηράκλειο Κρήτης, 1928.
88. Τηνιακός Δημήτρης, Άνδρος, 1920(1915) - Αθήνα, 1997.
89. Τούγιας Γεώργιος (Γιώργος), (Touyas George), Αθήνα, 1922 – Θεσσαλονίκη, 1994.
90. Τριλίβα-Μαυρικού Μαρία (Μαίρη), Αθήνα, 1914³⁰⁶, 1918³⁰⁷.
91. Τσαρούχης Γιάννης, Πειραιάς, 1910 – Αθήνα, 1989.
92. Φωτιάδης Φώτιος, Γιάλτα Κριμαίας στην Ρωσία 1922.
93. Φωτίου-Χατζησάββα Χαρίκλεια, (Fotiou Hariklia), Ορτάκιοι Θράκης, 1918 – Αθήνα, 1984.
94. Χαΐνης Ιωάννης (Γιάννης), Αθήνα, 1930.
95. Χρυσοχοΐδου Δώρα Βόλος Θεσσαλίας 1924.
96. Χυτήρης Δημήτρης, Κουραμάδες Κέρκυρας, 1921 – Αθήνα, 1996.

³⁰⁶ Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια.

³⁰⁷ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16^{ος}-20^{ος} αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998.

Μαθητές

Αγγελόπουλος, Γιώργος (Αθήνα 1925).

Έλαβε Απολυτήριο από το Έκτο Γυμνάσιον Αρρένων εν Αθήναις στις 24 Ιουλίου (ή Ιουνίου δεν είναι ευανάγνωστη η γραφή στο μητρώο) του 1944. Πραγματοποίησε την εγγραφή του στην Σχολή Καλών Τεχνών το Ακαδημαϊκό έτος 1947-1948. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αύξοντα αριθμό καταχώρησης 297³⁰⁸. Ο πατέρας του ονομαζόταν Κωνσταντίνος και εργαζόταν ως λογιστής, κατοικούσε στην οδό Θεοφυλακτοπούλου 13 (με επιφύλαξη, καθώς τα γράμματα είναι δυσανάγνωστα). Παρακολούθησε μαθήματα ζωγραφικής και χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Το 1947 γράφτηκε στο 1^ο έτος ζωγραφικής και το 1948 στο 1^ο έτος χαρακτικής, το 1949 συνέχισε στο 2^ο έτος χαρακτικής, το 1950 στο 4^ο έτος, το 1951 στο 5^ο έτος μέχρι το 1952 και τέλος το 1953 στο 6^ο έτος.

Ειδικεύτηκε στη χάραξη του τραπεζογραμμάτιου και του γραμματοσήμου. Ασχολήθηκε με τις γραφικές τέχνες και την εικονογράφηση βιβλίων (1947-1964). Σπούδασε χαρακτική στην Α.Σ.Κ.Τ. στο εργαστήρι του Κεφαλληνού από το 1947 μέχρι το 1953³⁰⁹. Ως χαράκτης εργάστηκε στο ΙΕΤΑ της Τραπεζής της Ελλάδος (1965-1988).

---

³⁰⁸ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³⁰⁹ *Η Τέχνη κι ο Τεχνίτης, Η Χαρακτική στην Ελλάδα Σήμερα*, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο Ώρα, Φλεβάρης '80, σελ.8.

Η θεματογραφία του έργου του περιστρέφεται γύρω από: πρόσωπα, ελληνικά τοπία (**εικ.18.**), παλιά σπίτια. Όλα τα προσεγγίζει με ιδιαίτερη σχεδιαστική και συνθετική λεπτότητα και λεπτομέρεια. Η γραμμή που ακολουθεί μπορεί να χαρακτηριστεί σχεδιαστική. Η χαρακτηριστική του κινείται κυρίως στις προεκτάσεις του δασκάλου του Κεφαλληνού, με άρτια τεχνική. Εφαρμόζει στις υδατογραφίες του μια περισσότερο ρεαλιστική γραφή σε γήινους τόνους, αποτυπώνοντας την ομορφιά της ελληνικής φύσης, με αντίστοιχες δόσεις της διακριτικής αίσθησης του ελληνικού φωτός, όπως και την μαγεία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Προσπάθησε να καθιερώσει χωρίς όμως να το επιτύχει την τέχνη του χαλκογραφικού γραμματοσήμου στην Ελλάδα³¹⁰. Αρθρογράφησε σε εφημερίδες και περιοδικά. Έλαβε μέρος σε ομαδικές εκθέσεις, όπως στις Πανελλήνιες του 1957, 1960, 1963, 1967, 1971, 1973, 1975, 1987. Επίσης συμμετείχε στην Μπιενάλε της Αλεξάνδρειας το 1967 και στις εκθέσεις *Μεταπολεμική Χαρακτική*, ΕΠΜΑΣ, 1988 και *Artigraf*, 1988³¹¹. Διετέλεσε μέλος του ΕΕΤΕ και τακτικό μέλος του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου των ΕΛΤΑ από το 1976.

Αλεξανδράκης Αλέξανδρος, Αθήνα, 1913 – Αθήνα, 1968.

Φοίτησε στο Εργαστήριο Χαρακτικής του Κεφαλληνού στην Καλών Τεχνών το 1931-1937. Παρακολούθησε μαθήματα με δασκάλους τον Γ. Κεφαλληνό, τον Ο. Αργυρό και τον Σ. Βικάτο. Τα χρόνια του πολέμου του 1940 σχεδίαζε σκηνές πατριωτικές και στιγμιότυπα του πολέμου, τα οποία μεταγενέστερα μετέφερε σε ζωγραφικά έργα. Το 1968 κυκλοφόρησε το

---

³¹⁰ Χ. Κέβορκ – Γ. Αγγελόπουλος, «Τραπεζογραμμάτια που εκτυπώθηκαν στο ΙΕΤΑ», Θυρίδα Β, 1984.

³¹¹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20^{ος} αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.14.

Λεύκωμα με τον τίτλο: *Έτσι πολεμούσαμε 1940-1941*, Αθήνα, το οποίο απέσπασε το Βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών. Τα σχέδιά του χαρακτηρίζονται από οξύτητα και ιδιαίτερο προσωπικό χαρακτήρα. Έλαβε επίσης Βραβείο Χαρακτικής από την ΑΣΚΤ το 1945. Η ποιότητα της εκφραστικής του γλώσσας ήταν πλούσια. Μελετώντας τις πρώτες προσπάθειες των αναζητήσεών του στα 22 ζωγραφικά πρώιμα έργα, που δημιούργησε και στα 80 σχέδια του λευκώματος: *Έτσι πολεμούσαμε 1940-1941*, παρατηρούμε πως η δουλειά του προσεγγίζει περισσότερο τον Ακαδημαϊκό ρεαλισμό. Αργότερα επηρεάζεται από την ζωγραφική της υπαίθρου και το κίνημα του ιμπρεσιονισμού. **(Εικ.19.)** Κυρίως στα έργα του της περιόδου του 1950-1960 διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο το φως, η απόδοση της ατμόσφαιρας και η αποτύπωση της στιγμής. Έκανε ατομικές εκθέσεις το 1946 και το 1958. Παρουσίασε στο κοινό έργα του σε ομαδικές εκθέσεις στις Πανελλήνιες του 1939, 1948, 1952, 1960, 1967. Έλαβε μέρος στην 8th National Exhibition of Prints, "Library of Congress", Ουάσιγκτον το 1950. Επίσης συμμετείχε στην έκθεση "Society of American Etchers, Gravers, Lithographers and Woodcutters" στην Νέα Υόρκη το 1951, καθώς και στην Μπιενάλε της Αλεξάνδρειας το 1955 κ.α. Το 1980 η ΕΠΜΑΣ διοργάνωσε αναδρομική έκθεση για το έργο του. Υπήρξε μέλος του ΕΕΤΕ³¹².

---

³¹² Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.32.

Αναγνωστόπουλος Δήμος, Πύργος Υπάτης, 1923 – (:) 1986.

Ο Αναγνωστόπουλος (**Αρχείο 1-2**) έλαβε Απολυτήριο από το Γυμνάσιον Λαμίας στις 15/1/1946. Πραγματοποίησε την εγγραφή του στην Σχολή Καλών Τεχνών το Ακαδημαϊκό έτος 1950-1951. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αύξοντα αριθμό καταχώρησης 377³¹³. Ο πατέρας του ήταν ιερέας, κατοικούσε στον Πύργο Υπάτης, ενώ ο καλλιτέχνης στην οδό Τιμοκρέωντος 5, στον Άγιο Σώστη. Παρακολούθησε μαθήματα ζωγραφικής στο Εργαστήριο του Αργυρού, αλλά και χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Το 1950 φοίτησε στο 1^ο έτος, το 1952 στο χειμερινό εξάμηνο και το 1953 στο θερινό εξάμηνο. Το 1953 πέρασε στο 3^ο έτος, ενώ το 1956 φοίτησε στο θερινό εξάμηνο. Έλαβε μέρος στις Πανελλήνιες εκθέσεις του 1960 και του 1963, αλλά και σε άλλες ομαδικές εκθέσεις όπως του Ελληνικού Συνδέσμου Νέων το 1966³¹⁴. Υπήρξε μέλος του ΕΕΤΕ.

Ανδρικάκης Νικόλαος, Αθήνα 1934.

Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1934. Πραγματοποίησε την εγγραφή του στην Σχολή Καλών Τεχνών το Ακαδημαϊκό έτος 1957. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον

---

³¹³ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³¹⁴ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.50.

αύξοντα αριθμό καταχώρησης 556 ³¹⁵. Αποφοίτησε από το 4^ο έτος το 1961. Σπούδασε Χαρακτική στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού μέχρι τον θάνατό του και συνέχισε με δάσκαλο τον Γραμματόπουλο. Δεν υπάρχει κάποια βιβλιογραφική αναφορά στο έργο του.

Ανούση – Ηλία Ειρήνη (Ρένα), Αθήνα, 1934.

Γεννήθηκε στην Αθήνα στις Κουκουβάουνες το 1934. Πραγματοποίησε την εγγραφή της στην Σχολή Καλών Τεχνών το Ακαδημαϊκό έτος 1953-1955. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αύξοντα αριθμό καταχώρησης 473³¹⁶. Ο πατέρας της ονομαζόταν Νικόλαος και ήταν Ιατρός. Κατοικούσαν στην οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου 112 στην Αθήνα. Έλαβε Απολυτήριο Τοσιτσείου Γυμνασίου Θηλέων, με βαθμό Λίαν Καλώς (16 ^{7/12}), στις 9 Ιουλίου 1951. Φοίτησε στο 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού το 1953, το 1954 στο 2^ο έτος, το 1955 στο 3^ο έτος, το 1956 στο 4^ο έτος και το 1957 ολοκλήρωσε το Β' εξάμηνο. Αναφέρεται στο Μητρώο επίσης πως παρακολούθησε για την Συμπλήρωση Θεωρητικών Σπουδών το χειμερινόν εξάμηνο του 1957.

Αξιοποιεί το υλικό έκφρασης που επιλέγει την εκάστοτε φορά και με τεχνική δεινότητα αποδίδει λυρικά τα θέματά της, με διάχυτη ποιητική διάθεση και συμβολικές αναφορές. Εμπνέεται από τις ανθρώπινες μορφές, τα παιδιά, την μυθολογία³¹⁷, τα τοπία. Παρουσίασε το έργο της στην ΑΣΚΤ το 1960, στην «Αίθουσα Τέχνης Αθηνών» το 1973, στον «Αρμό» το 1974, στην

---

³¹⁵ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³¹⁶ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³¹⁷ Ρένα Αννούση – Ηλία, Σταγόνες, Ζωγραφική 1985-1986, Αθήνα 1987.

γκαλερί «Άστος» το 1979, στον «Θόλο» το 1982, το 1983, 1986, 1990, 1993 κ.α. Έλαβε μέρος στις Πανελλήνιες το 1973 και το 1975, επίσης στην Μπιενάλε της Βαρκελώνης το 1979 και της Λουμπλιάνας το 1995 κ.α. Συμμετείχε στην έκθεση *Μεταπολεμική Χαρακτική* της ΕΠΜΑΣ το 1988³¹⁸. Αρθρογραφεί, διδάσκει ακούραστα και μεταλαμπαδεύει τις πολύτιμες γνώσεις της στους μαθητές της. Έργα της υπάρχουν σε πολλές ιδιωτικές συλλογές, στην Πινακοθήκη του Δήμου Αθηναίων και στο Υπουργείο Πολιτισμού μεταξύ άλλων. Είναι ενεργό μέλος του ΕΕΤΕ.

Αντωνακάτου Ντιάνα, (Καλλιρρόη) του Γερασίμου Αργοστόλι Κεφαλλονιάς, 1920, 1922 ή 1921 ή 1919) - Αθήνα – Νέα Σμύρνη 2011.

Η Ντιάνα Αντωνακάτου (φωτο 66.-71.), πραγματοποίησε την εγγραφή της στην Σχολή Καλών Τεχνών το έτος 1943-1944. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αύξοντα αριθμό καταχώρησης 196³¹⁹, ενώ στο μητρώο ως ημερομηνία γέννησης αναφέρεται το έτος 1920. Σύμφωνα με αναφορά στο λεξικό των ελλήνων καλλιτεχνών από τις εκδόσεις Μέλισσα, η Ντιάνα Αντωνακάτου γεννήθηκε το (1922) και απεβίωσε σε ηλικία 92 ετών, την Παρασκευή 7 Οκτωβρίου του 2011. Ο πατέρας της ονομαζόταν Γεράσιμος και ήταν καθηγητής. Την εποχή που φοιτούσε στην Σχολή κατοικούσαν στον Πειραιά. Έλαβε Απολυτήριο Θηλέων από το Γ' Γυμνάσιο Θηλέων Αθηνών στις

---

³¹⁸ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.63.

³¹⁹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

9/9/1943 με αρ. Απολ. 410/51 και με βαθμό Λίαν Καλώς 17^{4/11}. Παρακολούθησε μαθήματα ζωγραφικής στο Εργαστήριο του Παρθένη από το 1944, όπου γράφτηκε στο 1^ο έτος, μέχρι το 1947 που τελείωσε το 4^ο έτος. Σπούδασε χαρακτηριστική στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού σύμφωνα με διασταυρωμένες μαρτυρίες, ενώ δεν υπάρχει αντίστοιχη αναφορά στο μητρώο. Στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού παρακολούθησε βέβαια και το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών του Παρθένη.

Αρχικά το έργο της δέχτηκε επιρροές από τον Κ. Παρθένη, τον Γ. Τσαρούχη, τον Σ. Βασιλείου, τον Α. Αστεριάδη, τον Γ. Μανουσάκη. Στην πορεία ωστόσο διαμόρφωσε την δική της καλλιτεχνική έκφραση. Συνδύασε την εξπρεσιονιστική λειτουργία των χρωμάτων, με την αγάπη της για την λαϊκή παράδοση, και όλα αυτά ειδομένα μέσα από μια λυρική διάθεση. Θεματολογικά κινήθηκε περισσότερο στην τοπιογραφία και ασχολήθηκε λιγότερο με τα πρόσωπα. Το 1956 και μετά εξέδωσε αρκετά λευκώματα, σχηματοποιώντας και αποδίδοντας τον Ελληνικό χώρο με λόγο και εικόνα. *Κεφαλονιά* 1957, *Επτάνησα* 1965, *Αργολίδα* 1968, *Ναύπλιο* 1970, *Ελληνικά Μοναστήρια - Πελοπόννησος*, Τόμος Α: *Μονές Αργολίδας* 1976, Τόμος Β: *Μονές Αρκαδίας*, 1979, *Μεσσηνία* 1984, *Ναύπλιο* 1988. Δημιούργησε επίσης τον οδηγό για την Αργολίδα με τον τίτλο: *Αργολίδος Περιήγησις* το 1973.

Παρουσίασε το έργο της στο κοινό σε περισσότερες από 30 ατομικές εκθέσεις: στην γκαλερί «Ρόμβος» το 1950, στον «Ζυγό» το 1958 και το 1960, στην «Άστος» 1968, 1971, 1973 κ.α. Έλαβε μέρος στις Πανελλήνιες 1948, 1952, 1957, 1963, 1965, 1967, 1971, 1973 και συμμετείχε σε εκθέσεις, που διοργάνωσαν καλλιτεχνικές ομάδες στην Ελλάδα και το εξωτερικό, όπως η «Στάθμη» από το 1950. Έργα της βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές, στην

Κοργιαλένιο Βιβλιοθήκη του Αργοστολίου, στις Πινακοθήκες Ιωαννίνων και Ρόδου³²⁰.

Παράλληλα ασχολήθηκε με την σκηνογραφία, τα ιστορικά, λαογραφικά θέματα, την εικονογράφηση βιβλίων και την τεχνοκριτική. Δημοσίευσε μελέτες σε περιοδικά, εξέδωσε ποιήματα και διηγήματα, θεατρικά έργα. Αρθρογράφησε στα περιοδικά : *Ημέρα, Ανένδοτος, Ηώς, Ζυγός, Βυζαντινά...* Τιμήθηκε με βραβεία και μετάλλια από την Ακαδημία Αθηνών, το 1966, 1971, 1979, καθώς επίσης και από ξένα Ιδρύματα. Έλαβε αργυρούν μετάλλιο της Ακαδημίας Αθηνών το 1979, συνολικά για την προσφορά της με αφορμή τις εκδόσεις της για τα «Ελληνικά Μοναστήρια». Βραβεύτηκε με το μετάλλιο της εταιρίας «ARTS SCIENCES LETTRES» για τα βιβλία της. Πήρε έπαινο από το Λύκειο Ελληνίδων για την διάλεξη της «Η Επτανήσια» και Έπαινο των «Δώδεκα» για τα διηγήματα της το 1964 με τον τίτλο «Ανά 30'». Επίσης έλαβε τον έπαινο της Ακαδημίας Αθηνών για τα «Επτάνησα» το 1966. Όπως και από το Υπουργείο Πολιτισμού για το θεατρικό της έργο «Μεγίστη Ωρα». Βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών για τα βιβλία της «Αργολίδα, Ναύπλιον», το 1971. Υπήρξε μέλος του ΕΕΤΕ και του Δ.Σ της Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδας.

Αξιώτης, Στρατής (Σκόπελος Λέσβου 1907-Γέρα Λέσβου 1994).

Η θεματογραφία του εστιάζεται σε θαλασσογραφίες, απόψεις λιμανιών και τοπία. Το έργο του θεματικά περιορισμένο, αναπτύσσεται στο μεταίχμιο του ρεαλισμού και του ιμπρεσιονισμού με υπαιθριστικές εκφάνσεις (**Εικ.23**). Σε μικρή ηλικία ασχολήθηκε με την αγιογραφία

---

³²⁰ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.65.

βιοποριστικά κυρίως στο νησί του. Μάλιστα πήρε μαθήματα από τους ζωγράφους Σ. Γαβαλά και Σ. Παπαλουκά στην Μυτιλήνη. Σπούδασε στην ΑΣΚΤ (1929-1935) ζωγραφική με τον Σ. Βικάτο και τον Ο. Αργυρό, παράλληλα παρακολούθησε μαθήματα χαρακτικής στο Εργαστήρι του Κεφαλληνού. Παρουσίασε τις δουλειές του σε ατομικές εκθέσεις και έλαβε μέρος στις Πανελλήνιες του 1939, 1952, 1957, 1963, 1967, 1971, 1973, 1975³²¹. Επίσης έλαβε μέρος σε αρκετές ομαδικές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό : Έκθεση χαρακτικής στο Κόζιτσε το 1936, στην Λιψία το 1940, στην Στοκχόλμη το 1947³²². Υπήρξε ιδρυτικό μέλος και πρόεδρος των Πειραιωτών Καλλιτεχνών (1940-1946), μέλος των ομάδων: «Ελεύθεροι Καλλιτέχναι» και «Έλληνες Ζωγράφοι – Χαρακτες». Έργα του βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές, στο Μουσείο του Μονάχου, στην Τράπεζα της Ελλάδος, στις Πινακοθήκες Πειραιά, Αθηνών, Μυτιλήνης κ.α. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ.

Ασημακοπούλου Μαρία, Αθήνα 1930

Η Ασημακοπούλου (Αρχείο 2-3) πραγματοποίησε την εγγραφή της στην Σχολή Καλών Τεχνών το έτος 1950-1951. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αύξοντα αριθμό καταχώρησης 396³²³. Ο πατέρας της ονομαζόταν Γεώργιος και ήταν έμπορος. Κατοικούσαν στην οδό Νάξου 11, στην Αθήνα. Έλαβε Απολυτήριο Λυκείου-Γυμνασίου, στις 13 Ιουνίου 1950. Φοίτησε το 1951 στο 1^ο έτος, το 1952

---

³²¹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαρακτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.76.

³²² «Η ζωγραφική. Η ζωή των ήσυχων λιμανιών και των ακίνητων караβιών στους πίνακες του Αξιότη» Νέα Εστία, 500 (1948).

³²³ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

στο 2^ο έτος, το 1953 στο 3^ο έτος, το 1954 στο 4^ο έτος και τέλος το 1955 στο Θερινό Β' εξάμηνο, στο Εργαστήριο Χαρακτικής του Κεφαλληνού. Έλαβε έπαινο στην Σχολή το 1952-1953 για το άπτιλο έργο της που εικονίζει κεφάλι γυναίκας, είναι έγχρωμη ξυλογραφία, εκτύπωση σε χαρτί με την τεχνική του πλάγιου ξύλου. Ο αριθμός καταχώρησης του έργου στην ηλεκτρονική βάση δεδομένων της Α.Σ.Κ.Τ. είναι: 1395/ΧΑΡ183³²⁴. Ενδιαφέρουσα προσωπογραφία επίσης, η οποία απεικονίζει κεφάλι γυναίκας, εκτύπωση σε χαρτί, όμως με την τεχνική της τονικής οξυγραφίας (aquatinta) και αριθμό καταχώρησης έργου 1399/ΧΑΡ187³²⁵ στην ηλεκτρονική βάση δεδομένων της Α.Σ.Κ.Τ.

Δεν υπάρχει κάποια αναφορά στην βιβλιογραφία ή στο Λεξικό των Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα για την δουλειά της και την πορεία της εκτός Σχολής.

Ασημάκου Φλωρεντία, Πειραιάς 1931

Η Ασημάκου (**Αρχείο 3-4**) πραγματοποίησε την εγγραφή της στην Σχολή Καλών Τεχνών το έτος 1950-1951. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αύξοντα αριθμό καταχώρησης 389³²⁶. Ο πατέρας της ονομαζόταν Αντώνιος και ήταν Συνταξιούχος Στρατιωτικός. Κατοικούσε στην οδό Φυλής 49 α' στην Αθήνα, έλαβε Απολυτήριο Τοσιτσείου Γυμνασίου Θηλέων Αθηνών, στις 9 Ιουλίου 1949. Το 1950 φοίτησε στο 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του

---

³²⁴[http://artcatalogue.asfa.gr/adlib/site/index_html?type=details&number=1399&search_type=advanced_se](http://artcatalogue.asfa.gr/adlib/site/index_html?type=details&number=1399&search_type=advanced_search&type2=topics)

³²⁵[http://artcatalogue.asfa.gr/adlib/site/index_html?type=details&number=1399&search_type=advanced_se](http://artcatalogue.asfa.gr/adlib/site/index_html?type=details&number=1399&search_type=advanced_search&type2=topics)

³²⁶ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Κεφαλληνού, το 1951 στο 2^ο έτος και το 1952 γράφτηκε στο 1^ο έτος ζωγραφικής στο Εργαστήριο του Αργυρού, ενώ το 1953 στο 2^ο έτος, το 1954 στο 3^ο έτος, το 1955 στο Β' εξάμηνο. Το χειμερινό εξάμηνο του 1955 και το θερινό του 1956 εμφανίζονται κενά στο Μητρώο. Το 1956 φοίτησε στο 4^ο έτος. Τα έτη 1957 και 1958 γράφτηκε για συμπλήρωση των θεωρητικών σπουδών της. Δεν υπάρχει αναφορά στο καλλιτεχνικό της έργο στην βιβλιογραφία ούτε στο Λεξικό των Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα.

Βακάλη-Πετρίδη Ερμιόνη, Ιωάννινα 1922

Η Βακάλη-Πετρίδη Ερμιόνη πραγματοποίησε (**Αρχείο 5-6**) την εγγραφή της στην Σχολή Καλών Τεχνών το έτος 1946-1947. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αύξοντα αριθμό καταχώρησης 273³²⁷. Ο πατέρας της ονομαζόταν Βασίλειος και εργαζόταν ως Δημόσιος Υπάλληλος, ενώ κατοικούσε στα Ιωάννινα. Η ίδια έμενε στην οδό Σόλωνος στον αριθμό 30. Το 1946 ξεκίνησε το 1^ο έτος μέχρι το 1949 που φοίτησε στο 4^ο έτος ζωγραφικής στο Εργαστήριο του Αργυρού. Το 1949-1950 εγγράφεται στο Εργαστήριο Χαρακτικής του Κεφαλληνού. Φοιτά στο 4^ο έτος χαρακτικής το 1953. Στον Κύκλο του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου απονεμήθηκαν διάφορα βραβεία εκ των οποίων το ένα έφερε το όνομά της Βραβείο «Ερμιόνη Βακάλη-Πετρίδη». Παρουσίασε το έργο της σε ομαδική έκθεση στο Π.Κ.Δ. Αθηναίων το 1976 κ.α.

---

³²⁷ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Βαλάτα-Παππά Σμαράγδα 1922³²⁸ Αθήνα-1980 Αθήνα.

Πραγματοποίησε την εγγραφή της στην Σχολή Καλών Τεχνών το έτος 1940-1941. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αύξοντα αριθμό καταχώρησης 189³²⁹. Ήταν κόρη δικηγόρου, κατοικούσαν με την οικογένειά της στην Αθήνα και φοίτησε στην Σχολή Χίλλ. Το 1942 παρακολούθησε το 1^ο έτος χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού, το 1943 φοίτησε στο Β' εξάμηνο του 2^{ου} έτους, το 1944 και το 1945 φοίτησε στο 3^ο έτος, το 1945 στο Β' εξάμηνο του 4^{ου} έτους και το 1946 στο 5^ο έτος. Παράλληλα το 1944 γράφτηκε στο 1^ο έτος ζωγραφικής, το 1945 στο 4^ο έτος. Αναφέρεται στο Μητρώο της Σχολής πως το 1946 παρακολούθησε ξανά το 1^ο έτος ζωγραφικής στο Εργαστήριο του Παρθένη, ενώ το 1947 γράφτηκε στο 2^ο έτος ζωγραφικής.

Μετά τις σπουδές της στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών Αθήνας με καθηγητή ζωγραφικής τον Παρθένη και χαρακτικής τον Κεφαλληνό συνέχισε στο εξωτερικό με ελεύθερα μαθήματα. Έζησε για αρκετά χρόνια της ζωής της στην Γκάνα της Αφρικής. Εκφραζόταν συχνά με την τεχνική της υδατογραφίας, αποτύπωνε χρωματικά εξωτικά τοπία. Το έργο της χαρακτηρίζεται από λιτότητα, σχηματοποίηση των μορφών αλλά κυρίως από την επίδραση που δέχτηκε από την σινοιαπωνική τέχνη. Τα τοπία της τα αποδίδει με έντονο λυρισμό.

---

³²⁸ Σύμφωνα με το Μητρώο της ΑΣΚΤ. Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³²⁹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Παρουσίασε στο κοινό της Αθήνας το έργο της σε τρεις ατομικές εκθέσεις: Το 1949³³⁰ και το 1961³³¹ στην γκαλερί «Νέες Μορφές», ενώ στον «Παρνασσό» το 1971. Πήρε μέρος στις Πανελλήνιες εκθέσεις: 1948, 1957, 1963, 1967, 1969, 1971, 1973. Έργα της υπάρχουν στην ΕΠΜΑΣ, στην Π.Δ. της Ρόδου. Υπήρξε μέλος του ΕΕΤΕ.

Βαρλάμος, Γιώργος (Πάρος 1922 - Αθήνα 2013).

Ο Βαρλάμος Γεώργιος (φωτο. 145.) & (Αρχείο 7-8) πραγματοποίησε την εγγραφή του στην Σχολή Καλών Τεχνών το έτος 1943-1944. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αύξοντα αριθμό καταχώρησης 209³³². Ο πατέρας του ονομαζόταν Δημήτριος και εργαζόταν ως τελωνειακός υπάλληλος, η μητέρα του ονομαζόταν Μαργαρίτα. Κατοικούσε στην οδό Λασκάρεως 18 Αθήναι. Τελείωσε το Πέμπτο Γυμνάσιο Αρρένων Αθηνών στις 26/9/1940 με Βαθμό Καλώς, 11 ^{3/11}. Το 1943-1944 φοίτησε στο 1^ο έτος ζωγραφικής με δάσκαλο τον Παρθένη, το 1947 παρακολούθησε το 4^ο έτος ζωγραφικής. Έτυχε πτυχίον ζωγραφικής. Το 1947 γράφτηκε στο 1^ο έτος χαρακτικής με δάσκαλο τον Κεφαλληνό. Τα έτη 1948-1949 εμφανίζονται κενά στο Μητρώο της Σχολής. Το 1949 γράφεται στο 2^ο έτος χαρακτικής, το 1952 φοίτησε στο 3^ο έτος χαρακτικής και το 1953 στο Β' εξάμηνο. Σε μεταγενέστερη καταχώρηση του Μητρώου Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής με τον αύξοντα αριθμό 440 αναφέρεται πως το 1953 παρακολούθησε το 4^ο έτος χαρακτικής και το 1954 το

---

³³⁰ Νέα Εστία, 527, 1949, σ.794.

³³¹ Βακαλό, Ε., «Οι εκθέσεις του μηνός», Ζυγός, 71, 1961.

³³² Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Β' εξάμηνο. Επίσης γίνεται αναφορά και στην εγγραφή του καλλιτέχνη το 1943-1944 και την καταχώρηση «εκ του υπό αριθ. Μητρ. 209».

Ειδικεύτηκε στο Παρίσι στην Τέχνη του βιβλίου και ιδιαίτερα στη χάραξη γραμματοσήμων. Κρατώντας υψηλό επίπεδο τεχνικής καταφέρνει να αποστασιοποιηθεί από τον δάσκαλό του Κεφαλληνό και να προχωρήσει σε ένα δικό του προσωπικό δρόμο. Οι ξυλογραφίες του διακρίνονται για την πληρότητα και την εκφραστική τους δύναμη.

Ο Γιώργης Βαρλάμος συνέταξε ιδιόχειρη διαθήκη 1,5 χρόνο πριν από τον θάνατό του, πιστός στις αρχές και τις θέσεις του άφησε την κινητή και την ακίνητη περιουσία του στο Κόμμα, στο ΚΚΕ. Αναφέρει: «Στην Αθήνα σήμερα 30 Μάρτη 2012 στην κατοικία μου που βρίσκεται στην οδό Λεάγρου 23 (Δήμος Αθηναίων) εγώ, ο Γεώργιος Βαρλάμος του Δημητρίου και της Μαργαρίτας, που υπογράφω παρακάτω...³³³ » «...Με τον τρόπο αυτό επιθυμώ να στηρίξω το Κόμμα μου, του οποίου είμαι μέλος σχεδόν εβδομήντα χρόνια (70), στο δύσκολο και ηρωικό αγώνα που δίνει για την υπεράσπιση των συμφερόντων του λαού, για την κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο. Το ΚΚΕ εκπροσωπεί και ενσαρκώνει τη φιλοσοφία και κοσμοθεωρία, που και ο ίδιος επέλεξα να στηρίξω και να υπηρετήσω με όλες μου τις δυνάμεις και με τον τρόπο ζωής μου μέσα από τη συλλογική δράση. Έτσι θεωρώ -λέει ο ίδιος στη διαθήκη του- ότι ολοκληρώνω κι εγώ την προσφορά μου στο μεγάλο και δίκαιο αγώνα για την απελευθέρωση της εργατικής τάξης και όλου του εργαζόμενου λαού από τα δεσμά της ταξικής

---

³³³ Κυριακή 17 Νοεμβρη 2013, Ριζοσπάστης, Κομματική Ζωή και Δράση, «Η Διαθήκη του Κομμουνιστή Γιώργη Βαρλάμου».

σκλαβιάς, αγώνα που με διήγειρε και με συνεπήρε από τα νεανικά μου χρόνια και εξακολουθεί να φλογίζει την καρδιά μου μέχρι σήμερα³³⁴».

Οι αφίσες, τα εξώφυλλα των βιβλίων αλλά και τα χαρακτηριστικά του κυκλοφόρησαν σε όλο τον κόσμο. Έργα, τα οποία εμφορούνται από τις πανανθρώπινες αξίες και την ομορφιά, ενάντια στον πόλεμο του Βιετνάμ, έργα για την ειρήνη. Από τα φοιτητικά του χρόνια ανέπτυξε πλούσια αντιστασιακή δράση στα χρόνια της Κατοχής και ως το τέλος της ζωής του υπήρξε κομμουνιστής. Ο Γιώργος Βαρλάμος έφυγε από τη ζωή στην Αθήνα, στις 13 Σεπτέμβρη 2013.

Συμμετείχε στη δημιουργία του σπάνιου και εξαιρετικού λευκώματος - τόσο από πλευράς αισθητικής όσο και από τεχνικής άποψης- Δέκα Λευκαί Λήκυθοι του Μουσείου Αθηνών (1956). Στην συνέχεια επιμελήθηκε και εικονογράφησε περισσότερα από 200 βιβλία.

Μεταξύ άλλων από τα βιβλία που εικονογράφησε, ξεχωρίζουν: η τρίτομη γαλλική μετάφραση των τραγωδιών του Σοφοκλή, με 50 ακουαρέλες (1973, Union Latine d'Editions, Παρίσι) και μερικά πολύ δημοφιλή λευκώματα, όπως τα Μετέωρα (1988) ή τα Αγριολούλουδα (2008). Το πιο πρόσφατο βιβλίο του, με τίτλο Χαρακτική (2010, Σύγχρονη Εποχή), το αφιέρωσε στον δάσκαλό του, τον Κεφαλληνό, πρόκειται για ένα περιεκτικό λεύκωμα, στο οποίο αναφέρεται στις αρχές της χαρακτικής και της καλλιτεχνικής τυπογραφίας αλλά και τον κοινωνικό τους ρόλο.

Παρουσίασε το έργο του σε ατομικές και ομαδικές εκθέσεις, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Συμμετείχε στις Μπιενάλε του Sao Paulo (1958), της Αλεξάνδρειας (1963) και σε άλλες διεθνείς εκθέσεις (Μόσχα, Βελιγράδι,

---

³³⁴ Κυριακή 17 Νοεμβρη 2013, *Ριζοσπάστης, Κομματική Ζωή και Δράση*, «Η Διαθήκη του Κομμουνιστή Γιώργη Βαρλάμου».

Λειψία, Παρίσι, Λουγκάνο κ.ά.). Τιμήθηκε κατά καιρούς με βραβεία και επαίνους εντός και εκτός Ελλάδος και, το 1995, βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών για το σύνολο της καλλιτεχνικής του προσφοράς.

Βελισσαρίδης, Γιώργος (Τραπεζούντα Μ.Ασίας 1909-Αθήνα 1914).

Απεικονίζει τοπία της Ελλάδας, νεκρές φύσεις, ηθογραφικές σκηνές. Ασχολείται κυρίως με την ξυλογραφία και λιγότερο με τη χαλκογραφία. Συνδυάζει στο έργο του ιμπρεσιονιστικά και κυβιστικά στοιχεία, μετέπειτα ακολούθησε μια πορεία σχηματοποίησης που οδήγησε στην αφαίρεση. Το έργο του δέχθηκε επιρροές ορφισμού και στο σύνολό του διαπνέεται από το λυρικό στοιχείο. Απεικόνισε τοπία, νεκρές φύσεις, ηθογραφικές σκηνές της Ελλάδας³³⁵. Από το 1939 και για δύο έτη εργάστηκε στην Τράπεζα της Ελλάδος στο λιθογραφικό τμήμα σχεδιασμού και εκτέλεσης μακετών για χαρτονομίσματα³³⁶. Δημιούργησε παράλληλα και μακέτες ξένων τραπεζογραμμάτων. Φιλοτέχνησε επίσης 40 μακέτες γραμματοσήμων για τα ΕΛΤΑ. Έκανε ατομικές εκθέσεις το 1989 και το 1993. Το 1990 στην ΕΠΜΑΣ διοργανώθηκε αναδρομική έκθεση του έργου του και το 1995 στον «Υάκινθο» από τον κ. Γρηγοράκη. Ξεκίνησε να συμμετέχει σε ομαδικές εκθέσεις από το 1993 τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό με ζωγραφικά αλλά και χαρακτηριστικά έργα. Εξέθεσε με τους «Ελεύθερους καλλιτέχνες» τα έτη: 1936, 1937, 1939, 1940. Συμμετείχε στην Διεθνή έκθεση του Παρισιού το 1937 όπου

---

³³⁵ Γιώργος Βελισσαρίδης, Υπουργείο Πολιτισμού, Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα Φεβρουάριος 1990.

³³⁶ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.169.

κέρδισε το Αργυρό Μετάλλιο³³⁷. Πήρε μέρος στις Πανελλήνιες το 1938, μάλιστα το 1939 κέρδισε το Χάλκινο Μετάλλιο, συνέχισε να συμμετέχει τα έτη: 1940, 1948, 1952, 1957, 1960, 1963, 1967, 1969, 1971, 1973. Επίσης έλαβε μέρος στην έκθεση του Λουγκάνο το 1957, στην Μπιενάλε της Αλεξάνδρειας το 1963 κ.α. Το 1996 έκανε *Αφιέρωμα στην Ορθοδοξία* ο κ. Γρηγοράκης στον «Υάκινθο». Ήταν μέλος της ομάδας «Ελεύθεροι Καλλιτέχναι» και των «Ελλήνων Ζωγράφων – Χαρακτών», της Διεθνούς Ένωσης Ξυλογράφων «Χυλον», της ομάδας Εργαστήρι, καθώς και ιδρυτικό μέλος του ΚΕΕ (ΕΕΤΕ) στο οποίο χρημάτισε και πρόεδρος.

Βορνόζη Άννα, Αθήνα, 1914 -

Γεννήθηκε στην Αθήνα και φοίτησε στην Ιόνιο Σχολή. Κόρη του συνταξιούχου τραπεζητικού υπαλλήλου Ζαχαρία Βορνόζη, κατοικούσε με την οικογένειά της στην οδό Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου 28. Πραγματοποίησε την εγγραφή της στην Σχολή Καλών Τεχνών το έτος 1935-1936. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αύξοντα αριθμό καταχώρησης 53³³⁸. Το 1938 φοίτησε στο 4^ο έτος και το 1939 στο β' εξάμηνο, το 1939 στο 5^ο έτος και το 1940 παρακολούθησε το β' εξάμηνο, ενώ το 1940 φοίτησε στο 6^ο έτος³³⁹. Έλαβε πτυχίο ζωγραφικής από το Εργαστήριο του Ο. Αργυρού. Παρακολούθησε όμως και τα μαθήματα χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού.

---

³³⁷ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.169.

³³⁸ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³³⁹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Στα χρόνια της Κατοχής εργάστηκε κοντά στον Φ. Κόντογλου για περίπου δύο χρόνια. Στο έργο της εμφανείς είναι οι επιρροές από την λαϊκή τέχνη του Καραγκιόζη, όπως και τα λαϊκότροπα στοιχεία της Βυζαντινής παράδοσης, καθώς και η τάση της για απλοϊκή σχεδόν ναΐφ³⁴⁰ ζωγραφική. Σε όλα αυτά τα εξπρεσιονιστικά στοιχεία δεν έλλειπαν. Η ανθρώπινη μορφή αποδίδεται σχηματοποιημένη με αυστηρά, συχνά ασκητικά χρώματα, ενώ παράλληλα η προσέγγισή της γίνεται με σατιρική διάθεση, τοποθετημένη σε ένα μίξερο περιβάλλον της μεταπολεμικής πραγματικότητας³⁴¹. Τα τελευταία χρόνια επικεντρώθηκε στην τεχνική της αφίσας και τα θέματά της παρέμειναν ανθρωποκεντρικά. Έκανε ατομική έκθεση στην αίθουσα τέχνης «Χρυσόθεμις» το 1988. Πιο πριν συμμετείχε σε αρκετές συλλογικές εκθέσεις : στις Πανελλήνιες του 1952, 1954, 1963, 1965, 1967, 1969, 1971, 1973, 1975. Υπήρξε μέλος του ΕΕΤΕ.

Βορνόζη Αριάδνη, Αθήνα, 1916 -

Γεννήθηκε στην Αθήνα και φοίτησε στην Ιόνιο Σχολή. Κόρη του συνταξιούχου τραπεζητικού υπαλλήλου Ζαχαρία Βορνόζη, και αδερφή της Άννας Βορνόζη, κατοικούσε με την οικογένειά της στην οδό Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου 28. Πραγματοποίησε την εγγραφή της στην Σχολή Καλών Τεχνών το έτος 1935-1936 ακριβώς όπως και η αδερφή της. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αύξοντα αριθμό καταχώρησης 54. Το 1938 φοίτησε στο 4^ο

---

³⁴⁰ Λυδάκης, *Λεξικό*, 1976 & Λυδάκης, *Ναΐφ*, 1987.

³⁴¹ Αλεξίου, Ν., «Α. Βορνόζη», εφ. Ριζοσπάστης, 24 Δεκ. 1988.

έτος και το 1939 στο β' εξάμηνο, το 1939 στο 5^ο έτος και το 1940 παρακολούθησε το β' εξάμηνο, ενώ το 1940 φοίτησε στο 6^ο έτος³⁴². Έλαβε πτυχίο ζωγραφικής από το Εργαστήριο του Παρθένη. Παρακολούθησε όμως και τα μαθήματα χαρακτηριστικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού.

Παρακολούθησε μαζί με την αδερφή της για δύο έτη μαθήματα Βυζαντινής τέχνης, κοντά στον Φ. Κόντογλου. Δημιουργεί τα έργα της με εξπρεσιονιστική περισσότερο διάθεση. Μεγάλη ένταση εκπέμπει η σειρά έργων της, τα οποία αποτυπώνουν μορφές τροφίμων του ψυχιατρείου, ενώ τα τελευταία χρόνια εστιάζει ακόμα περισσότερο σε ανθρωπιστικά θέματα, που άπτονται πανανθρώπινων αναζητήσεων³⁴³. Οι ανθρώπινες μορφές παρουσιάζονται μέσα στην τραγικότητά τους με τον αντίστοιχο δραματικό τόνο. Παρουσίασε τα έργα της για πρώτη φορά στη έκθεση Ελληνική Τέχνη το 1947, ενώ συμμετείχε αργότερα σε αρκετές ομαδικές όπως: του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου το 1962, του Καλλιτεχνικού Σωματείου Ελληνίδων το 1966 και στις Πανελλήνιες τα εξής έτη: 1948, 1957³⁴⁴, 1960, 1963, 1965, 1976, 1969, 1973, 1975. Έκανε μάλιστα και τρεις ατομικές εκθέσεις, το 1956 και το 1961 στον «Παρνασσό», ενώ το 1982 στην αίθουσα «Χρυσόθεμις». Υπήρξε μέλος του ΕΕΤΕ.

---

³⁴² Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³⁴³ Πετρή, Γιώργος (1916-1997), Επιθεώρηση τέχνης 1965 Απρίλιος - Μάης, σελ. 406.

³⁴⁴ Σπητέρης, Γ., «Οι εκθέσεις του μηνός», Ζυγός, 13, 1956.

Βουτσαδάκη Σταυρούλα, Χανιά Κρήτης 1923 - Αθήνα 2007

Πραγματοποίησε (**Αρχείο 9-10**) την εγγραφή της στην Σχολή Καλών Τεχνών το έτος Ακαδημαϊκό έτος 1949-1950. Ο πατέρας της ονομαζόταν Γεώργιος και ήταν άνεργος. Κατοικούσε στα Χανιά. Η ίδια κατοικούσε στην Εμμανουήλ Μπενάκη στον αριθμό 7. Έλαβε Απολυτήριο από το Γυμνάσιον Θηλέων Χανίων, στις 17 Αυγούστου 1948, με βαθμό Καλώς (7 ^{1/12}). Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αύξοντα αριθμό 332³⁴⁵. Το 1949 εγγράφεται και φοιτά στο 1^ο έτος στο Εργαστήριο Χαρακτικής του Κεφαλληνού, το 1950 στο 2^ο έτος, το 1951 στο 3^ο έτος, το 1952 στο 4^ο έτος και τέλος το 1953 στο Β' εξάμηνο. Οι ζωγραφικές και χαρακτικές της συνθέσεις απεικονίζουν, πορτρέτα, (**εικ. 37.**) σκηνές της καθημερινής ζωής με απλοποιημένα και ρεαλιστικά χαρακτηριστικά (**εικ. 38.**). Παρουσίασε στο κοινό το έργο της σε ατομικές εκθέσεις στην γκαλερί «Κνωσός» το 1957. Επίσης στο Ελληνικό Κέντρο Παροικίας στο Κάιρο το 1959. Στην Αθήνα παρουσίασε το έργο της τα έτη 1981, 1984, 1985, 1987 κ.α. Συμμετείχε στην ομαδική έκθεση στην Χιλή, το 1955 και στην Μόσχα το 1955. Το 1988 στην Βαρσοβία στην έκθεση *Ελληνική Χαρακτική*. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ.

Γαλάνη-Παπαδάκη Γιούλη, Πειραιάς, 1931 (γυναίκα ή αδερφή Παπαδάκη)

Ο πατέρας της ονομαζόταν Κυριάκος και ήταν καφεπώλης. Κατοικούσε στην οδό Κολοκοτρώνη και στον αριθμό 113, στον Πειραιά. Έλαβε Απολυτήριο Ιδιωτικού Γυμνασίου Μωραΐτη, στις 15 Μαρτίου 1950.

---

³⁴⁵ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αριθμό καταχώρησης 448³⁴⁶. Φοίτησε παράλληλα στα εργαστήρια ζωγραφικής με καθηγητή τον Μόραλη και χαρακτικής με καθηγητή τον Κεφαλληνό. Γράφτηκε στο 1^ο έτος ζωγραφικής και χαρακτικής το 1952. Το 1953 στο 2^ο έτος, το 1954 στο 2^ο προς 3^ο έτος ζωγραφικής, αλλά και στο 3^ο έτος χαρακτικής. Το 1955 πέρασε στο 3^ο έτος ζωγραφικής και στο 4^ο έτος χαρακτικής. Το 1956 στο 4^ο έτος ζωγραφικής, το 1957 στο 5^ο έτος ζωγραφικής, το 1958 στο 6^ο έτος ζωγραφικής και το 1959 στο θερινό Β' εξάμηνο. Συμμετείχε στην έκθεση *Μεταπολεμική Χαρακτική*, στην ΕΠΜΑΣ³⁴⁷. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ.

Γουναρίδης Δανιήλ, Θεσσαλονίκη, 1934

Ο Γουναρίδης (φωτο. 78.) φοίτησε στην ΑΣΚΤ με υποτροφία (1953-1958). Παρακολούθησε μαθήματα χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού και ζωγραφικής στο Εργαστήριο του Μόραλη. Συνέχισε τις σπουδές του στο Παρίσι το 1960 μέχρι το 1964 στην Σχολή Καλών Τεχνών του Παρισιού *École des Beaux-Arts, École des Arts Decoratifs (Arts Graphiques) École Estienne (Arts Graphiques)*. Επέστρεψε στην Αθήνα το 1964. Ξεκίνησε να διδάσκει στην σχολή Βακαλό το 1966, ενώ αργότερα το 1977 υπήρξε και διευθυντής σπουδών. «Δεν ανοίγουμε λέω 'γω μία σχολή;» Το 1958 έθεσε το ερώτημα η Ελένη Βακαλό στον Παναγιώτη Τέτση³⁴⁸, σηματοδοτώντας τη δημιουργία της σχολής «Βακαλό». Το 1966 ο Δανιήλ κλήθηκε από την Ελένη

---

³⁴⁶ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³⁴⁷ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.236.

³⁴⁸ Σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου.

Βακαλό, να διδάσκει στην σχολή τις εφαρμοσμένες τέχνες και το Graphic Design.

Στο ξεκίνημα της καλλιτεχνικής του δημιουργίας ασχολήθηκε με αφηρημένες συνθέσεις σε τρίπτυχα, τετράπτυχα, πολύπτυχα και κυρίως με την λειτουργία του φωτός³⁴⁹. Στην δουλειά του με τον τίτλο: *Παράθυρα* το 1970 ³⁵⁰ασχολείται με την απόδοση του χώρου, μέσα από την μόνιμη αναζήτηση της προσωπικής έκφρασης, αλλά και της αμφίδρομης σχέσης του εξωτερικού κόσμου με τον εσωτερικό. Οι εικαστικές του διατυπώσεις συχνά έχουν νατουραλιστικές αφετηρίες και είναι αρχιτεκτονικά δομημένες. Στα ζωγραφικά του έργα χρησιμοποιεί εικόνες-σύμβολα, όπως χέρια, συρματοπλέγματα και λουλούδια. Μετέπειτα περνά σε μια περίοδο υπαρξιακής και κοινωνικής αναζήτησης και εστιάζει θεματολογικά σε ενότητες με τους τίτλους: *Η πόλη* (1973,1975), *Φαντασιακά Τοπία* και *Νεκρές Φύσεις* (1985, 1988, 1992), σε αυτές τις ενότητες χρησιμοποιεί εικόνες μεταφυσικές, ώστε να στηλιτεύσει την ισοπεδωτική ομοιομορφία, την έλλειψη της οικολογικής συνείδησης, όπως και της αειφόρου ανάπτυξης, στην σύγχρονη αστική πραγματικότητα. Ο νατουραλισμός του στοχεύει στην αποδέσμευση και όχι στον ορισμό των αντικειμένων, δεδομένου ότι αυτά επιλέγονται με κριτήριο την σημειολογία τους, αποδεικνύοντας πως η αφαίρεση μπορεί να λειτουργήσει ακόμα και σε παραστατικό χώρο³⁵¹.

Παρουσίασε στο κοινό το έργο του σε 20 ατομικές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Συμμετείχε σε περισσότερες από 90 συλλογικές

---

³⁴⁹ Βακαλό Ε., «Χώρος και χρώμα», εφ. Τα Νέα, 21 Οκτ. 1966 (Αναδ. στο Βακαλό, 1996, τ. Α, σ. 262-263).

³⁵⁰ Κυπραίου, «Τα Παράθυρα του Δ. Γουναρίδη», *Δημιουργίες*, Μάρτιος 1970.

³⁵¹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.304.

εκθέσεις. Έλαβε μέρος στις Μπιενάλε: στο Παρίσι, στην Πιστόια, στην Αλεξάνδρεια, στο Σάο Πάουλο, στις Βρυξέλλες, όπως επίσης και σε ομαδικές εκθέσεις στη Μόσχα, στο Παρίσι, στη Μιλούζ, στη Λευκωσία, στο Άμστερνταμ, στο Μάαρσεν, στο Σικάγο, στο Ντόρτμουντ, στο Βουκουρέστι, στη Στουτγάρδη, στο Δουβλίνο και στις Βρυξέλλες.

Του απονεμήθηκαν διάφορα βραβεία, ανάμεσά τους και το δεύτερο βραβείο στην 8η Μπιενάλε της Αλεξάνδρειας. Έργα του βρίσκονται σε δημόσιες πινακοθήκες και ιδιωτικές συλλογές, συμπεριλαμβανομένης της Εθνικής Πινακοθήκης στην Αθήνα και της Δημοτικής Πινακοθήκης στη Θεσσαλονίκη. Με ομόφωνη απόφαση του Δ.Σ. της Ένωσης Γραφιστών Ελλάδας, έλαβε το βραβείο ΕΒΓΕ, Συνολικής Προσφοράς για το 2016, ενώ παράλληλα ανακηρύσσεται Επίτιμο Μέλος της Ένωσης .

Ατομικές εκθέσεις

1964, Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1964, Γκαλερί Βέλτσου, Θεσσαλονίκη

1966, Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1966, Ινστιτούτο Γκαίτε, Θεσσαλονίκη

1970, Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα

1970, Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

1973, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1976, Κολλέγιο Αθηνών, Αθήνα

1976, Αίθουσα Τέχνης Το εργαστήρι, Λάρισα

1976, Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη

1978, Μπάρι, Ιταλία

1985, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1986, Γκαλερί Ειρμός, Θεσσαλονίκη
1987, Αίθουσα Τέχνης Ηρακλείου, Ηράκλειο
1988, Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα
1988, Αίθουσα Τέχνης Πρίσμα, Ρόδος
1990, Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά
1992, Αίθουσα Τέχνης Αγκάθι, Αθήνα
1997, Γκαλερί Κρεωνίδης, Αθήνα

Συλλογικές εκθέσεις

1957, "Διεθνές Φεστιβάλ Νεότητας", Μόσχα, Ρωσία
1959, "13η Biennale de la Jeune Peinture", Παρίσι, Γαλλία
1959, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Αρμός, Αθήνα
1961, "Ομαδική Έκθεση", Cite Universitaire, Παρίσι, Γαλλία
1962, "Peintres et Sculpteurs Grecs de Paris", Musee d'art moderne de la ville de Paris, Παρίσι, Γαλλία
1962, "Salon d' Automne", Grand Palais, Παρίσι, Γαλλία
1965, "Η' Πανελλήνιος Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1965, "Αντικείμενο", Galerie Merlin, Αθήνα
1966, "Ομαδική Έκθεση", Salon de la Jeune Peinture Europeenne Mulhouse, Mulhouse, Γαλλία
1966, "Γ' Μικρό Σχήμα", Galerie Merlin, Αθήνα
1966, "Δεκέμβριος '66", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα
1967, "Θ' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1968, "15 Ζωγράφοι", Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

- 1968, "Διεθνής Biennale Χαρακτικής", Pistoia, Ιταλία
- 1969, "Θ' Μπιενάλε Αλεξάνδρειας", Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος
- 1969, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα
- 1969, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Βέλτσου, Θεσσαλονίκη
- 1970, "Έκθεση Ελληνικής Ζωγραφικής", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα
- 1970, "8eme Biennale d' Alexandrie", Musee des Beaux-Arts, Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος
- 1970, "Αντιπροσωπευτική Έκθεση Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης", Lydra Palace, Λευκωσία, Κύπρος
- 1970, "Αττική", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα
- 1971, "Δύο Συγκλίνουσες Εκδηλώσεις", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα
- 1971, "Δεκέμβριος '71 - Έλληνες Καλλιτέχνες", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα
- 1971, "Καλοκαίρι 1971", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα
- 1972, "Καλοκαίρι 1972", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα
- 1972, "Δεκέμβριος 1972", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα
- 1973, "11 Έλληνες Ζωγράφοι", Galerie d' Eendt (Tent), Άμστερνταμ, Ολλανδία
- 1973, "10 Έλληνες ζωγράφοι", Galerie Herteveld, Maarssen, Ολλανδία
- 1973, "Ταπισσερί 1973", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα
- 1973, "Επιλογή από την Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1974, "Αφιέρωμα στην Κύπρο", Γκαλερί Άστορ, Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1974, "Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Cna Gallery, Σικάγο, ΗΠΑ

1974, "Ομαδική Έκθεση Συγχρόνου Ελληνικής Τέχνης", Αίθουσα Εκθέσεων Πύργου Αθηνών, Αθήνα

1974, "Ταπισσερί '73", Γκαλερί Αργώ, Μέγαρο Καραντώκη, Λευκωσία, Κύπρος

1974, "Ταπισσερί", Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη

1974, "4 έλληνες ζωγράφοι", Αίθουσα Εκθέσεων Πύργου Αθηνών, Αθήνα

1975, "8 Έλληνες ζωγράφοι", Δημοτική Βιβλιοθήκη Νέας Ιωνίας, Αθήνα

1975, "Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1975, "XIII Bienal de Sao Paulo", Σάο Πάολο, Βραζιλία

1975, "Έκθεση ζωγραφικής σε εργοστάσιο", Εργοστάσιο Ιζόλα, Θήβα

1976, "Πανόραμα της Ελληνικής Ζωγραφικής 1950-1975", Museum Ostwall, Dortmund, Γερμανία

1976, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1976, "Πανόραμα Ελληνικής Ζωγραφικής 1950-1975", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1976, "Art 7 '76", Βασιλεία, Ελβετία

1976, "Ομαδική Έκθεση", Κεντρική Δημοτική Πινακοθήκη Χαλκίδας, Χαλκίδα

1976, "Έκθεση Προσφοράς 1976", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

1977, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Τέχνη Μακεδονική
Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

1977, "Εξήντα Έλληνες Δημιουργοί", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1977, "Διαβαλκανική Έκθεση Φιλίας", Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο
Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1977, "Ζωγραφική και Χαρακτική Βαλκανικών Χωρών", Museu de Arts,
Βουκουρέστι, Ρουμανία

1977, "Ηπειρωτικά 1977", Ζωσιμαία Παιδαγωγική Ακαδημία
Ιωαννίνων, Ιωάννινα

1977, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Σύνδεσμος
Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης, Κοζάνη

1977, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", "Αρμονία"
Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Καστοριάς, Καστοριά

1977, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Στέγη Γραμμάτων
και Τεχνών Δήμου Βεροίας, Βέροια

1977, "Έκθεση Ζωγραφικής-Γλυπτικής-Χαρακτικής: Αφιερωμένη στην
Εθνική Αντίσταση", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

1977, "Έκθεση Ζωγραφικής-Γλυπτικής-Χαρακτικής: Αφιερωμένη στην
Εθνική Αντίσταση", Δημαρχείο Λάρισας Αίθουσα Δεξιώσεων, Λάρισα

1978, "Zeitgenoessische Griechische Malerei und Graphik", Institut fuer
Auslandsbeziehungen, Στουτγκάρδη, Γερμανία

1978, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι και Χαρακτες", Ελληνικό
Πολιτιστικό Κέντρο, Λευκωσία, Κύπρος

1978, "Ντοκουμέντα 1978", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα

1978, "Εικόνες Ελληνικής Τέχνης", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1978, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Φιλοπρόοδος Σύλλογος Εδέσσης "Ο Μέγας Αλέξανδρος", Έδεσσα

1978, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Εκπολιτιστικός Σύλλογος Γιαννιτσών "Η Πέλλα", Γιαννιτσά

1978, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Εστία Πιεριδών Μουσών, Κατερίνη

1978, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Σύλλογος Φίλων Γραμμάτων και Τεχνών Δράμας, Δράμα

1978, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Σύνδεσμος Φίλων Γραμμάτων και Τεχνών Καβάλας, Καβάλα

1978, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Φιλοπρόοδος Ένωση Ξάνθης, Ξάνθη

1978, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής, Κομοτηνή

1979, "Contemporary greek painters and print makers", National Gallery of Ireland, Δουβλίνο, Ιρλανδία

1979, "Έκθεση Ζωγραφικής και Γλυπτικής: Από τη Συλλογή του Μουσείου Βορρέ", Ελληνοαμερικάνικη Ένωση, Αθήνα

1979, "Ζωγραφική-Γλυπτική", Galerie Studio Τέχνης, Αθήνα

1980, "Ομαδική Έκθεση", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1981, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική. 55 Έργα καλλιτεχνών που αγόρασε το 1980 το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Παλαιού Φαλήρου, Παλαιό Φάληρο

1982, "Παρουσία 1982", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα

1982, "Το νέφος πάνω απ' την πόλη", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1982, "Art et Dictature", Galerie CGER (Γενικό Ταμείο Αποταμίευσης και Σύνταξης), Βρυξέλλες, Βέλγιο

1982, "Προσωπική Μυθολογία", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα

1983, "25 Χρόνια λειτουργίας της Σχολής Βακαλό", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1983, "Η Φυσιογνωμία της Μεταπολεμικής Τέχνης στην Ελλάδα. Υπερρεαλισμός", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1983, "Σύγχρονες Τάσεις της Νεοελληνικής Τέχνης", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1983, "Ομαδική Έκθεση", Άρουρα (Εργαστήρι Δημήτρη Αρμακόλα), Καπανδρίτι

1984, "Η Φυσιογνωμία της μεταπολεμικής τέχνης στην Ελλάδα: Εξπρεσιονισμός-Υπερρεαλισμός", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος

1984, "Έκθεση-Καταγγελία για τα παιδιά της Αιθιοπίας", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο Ωρα, Αθήνα

1984, "Ομαδική Έκθεση", Άρουρα (Εργαστήρι Δημήτρη Αρμακόλα), Καπανδρίτι

1984, "Έλληνες Υπερρεαλιστές", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

1984, "Αθήνα 150 Χρόνια Πρωτεύουσα", Ξενοδοχείο Intercontinental, Αθήνα

1985, "Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Ωδείο Αθηνών, Αθήνα

1986, "Η φυσιογνωμία της μεταπολεμικής τέχνης στην Ελλάδα", Δημοτική Πινακοθήκη Αθηνών, Αθήνα

1986, "Υλικά και Τεχνική στη Ζωγραφική", Κέντρο Γραμμάτων και Τεχνών Άποψη, Αθήνα

1986, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1986, "Έκφραση 1986", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1986, "Ομαδική Έκθεση Ζωγραφικής Συνεργατών", Γκαλερί Ειρμός, Θεσσαλονίκη

1987, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1987, "Εικαστικές αναφορές στο περιβάλλον", Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Πειραιάς

1987, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1987, "Τέχνη και περιβάλλον", Χώρος Τέχνης Αριάδνη, Ηράκλειο, Κρήτη

1988, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1988, "Σύγχρονες Ζωγραφικές Απόψεις της Αθήνας", Dada Art Gallery, Αθήνα

1988, "Εικαστικές Τέχνες Θεσσαλονικείς Δημιουργοί", Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

1988, "Ελληνική Ζωγραφική 1968-1988/Peinture Grecque 1968-1988", Commission et secretariat du conseil des ministres des Communautés Europeennes, Βρυξέλλες, Βέλγιο

1988, "Έκφραση 1988", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1988, "1988-89 Δάσκαλοι-Συνεργάτες", Σπίτι της Κύπρου, Αθήνα

1989, "Οικολογία και Τέχνη", Galerie 3, Αθήνα

1989, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1989, "Ζωγραφική Έκφραση '89", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1990, "Συλλογή Σύγχρονης Τέχνης Θεοδώρου Βενετσάνου", Museo Palacio marques de Campo, Valencia, Ισπανία

1990, "Παραλλαγές σε μαύρο και σε λευκό", Γκαλερί Κρεωνίδης, Αθήνα

1990, "A Glance at Contemporary Greek Art", The Trammell Crow Center, Ντάλας (Τέξας), ΗΠΑ

1990, "Τιμή στον Cennino Cennini", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1991, "Ελληνική Άνοιξη", Κέντρο Τέχνης Artigraf, Αθήνα

1991, "Έκθεση Γλυπτικής-Ζωγραφικής", Ιωνικό Κέντρο, Αθήνα

1992, "Ένεκεν Τιμής", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "'Ωρα", Αθήνα

1994, "Ελληνική ζωγραφική στη Φινλανδία", Μουσείο Taidehalli, Ελσίνκι Φινλανδία

1997, "Δάσκαλοι", Σχολή Βακαλό, Αθήνα

1997, "Όψεις εικαστικής δημιουργίας στη Θεσσαλονίκη μετά το 1960", Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

1997, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

1998, "Ελληνική Τοπιογραφία, 19ος-20ος αιώνας: Από τις συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης και του Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1999, "Στο Μεταίχμιο του 2000", Selini- Χώρος Τέχνης και Προβολής, Αθήνα

2000, "6 Ζωγράφοι - 6 Γλύπτες", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

2001, "Μικρογλυπτική", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

2002, "Η Ελλάδα που αλλάζει. Τέχνη & προσωπικότητες στον 20ό αιώνα", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη

2003, "Τέχνη Πολιούχος-Πόλεις, Οικισμοί και Γειτονιές στην Ελληνική Ζωγραφική 19ος & 20ός αιώνας", Δημοτική Πινακοθήκη Ξάνθης, Ξάνθη

2003, "322+1 Καλλιτέχνες-Δωρητές", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

2003, "Τέχνη Πολιούχος-Πόλεις, Οικισμοί και Γειτονιές στην Ελληνική Ζωγραφική 19ος & 20ός αιώνας", Δημοτική Πινακοθήκη Ιωαννίνων, Ιωάννινα

2005, "Art Athina 12 2005", Εκθεσιακό Κέντρο Αθηνών, Αθήνα

2007, "Τόποι. Μια έκθεση, μια προσέγγιση, ένα μουσείο, μια ιστορία", Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Μουσείο Μπενάκη, Ζάππειο Μέγαρο, Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, Μουσείο Άλεξ Μυλωνά, Αθήνα

2008, "Από την Αρχαία Ολυμπία στο Πεκίνο", Ελληνικό Σπίτι, Αθήνα

2009, "Δάσκαλοι και Μαθητές. Μια σχέση ανταπόδοσης", Γκαλερί Ειρμός, Αίθουσα Τέχνης Metamorfosis, Θεσσαλονίκη

2013, "Η Θεσσαλονίκη των Τέλλογλου. Ζωγραφική-Χαρακτική-Γλυπτική", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη³⁵².

Γραμματικόπουλος Ιωάννης, (Grammaticopoulos Y., Gramm), Αθήνα, 1928 (ζει στις Βρυξέλες)

Ο Γραμματικόπουλος πραγματοποίησε (**Αρχείο 11-12**) την εγγραφή του στην Σχολή Καλών Τεχνών το ακαδημαϊκό έτος 1948-1949. Ο πατέρας του ονομαζόταν Νικόλας και ήταν διακοσμητής. Ο καλλιτέχνης κατοικούσε στην οδό Ηλιοδώρου και στον αριθμό 8. Έλαβε εκπαίδευση από το Γυμνάσιον Αρρένων Αθηνών. Πήρε το Απολυτήριό του με Άριστα (19), στις 30 Ιουνίου του 1946. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών

---

³⁵² Ψηφιακή Πλατφόρμα Ινστιτούτου Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης
<http://dp.iset.gr/artist/view.html?id=1913&tab=groupexhibitions&start=0&limit=20>

Τεχνών εγγράφεται με τον αριθμό καταχώρησης 317³⁵³. Το 1948 – 1949 φοίτησε στο 1^ο έτος ζωγραφικής στο Εργαστήριο του Αργυρού, το 1949 στο 2^ο έτος, το 1950 στο 3^ο έτος και το 1951 στο 4^ο έτος. Το 1952 γράφτηκε στο 1^ο έτος χαρακτηριστικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού και το 1953 γράφτηκε στο Β' εξαμήνο. Συνέχισε τις σπουδές του στην Καλών Τεχνών στο Παρίσι (1957-1958). Διδάχτηκε έξω και την τέχνη της τοιχογραφίας με τον D. De la Halle. Από το 1957 κατοικούσε στο Παρίσι, ενώ από το 1967 διατηρεί εργαστήριο στις Βρυξέλλες, όπου και μένει το περισσότερο διάστημα. Τα έργα του της περιόδου του 1941 – 1958 είναι πιο κοντά στις τάσεις του ρεαλισμού. Στην πορεία πέρασε από τις μπρεσιονιστικές προσεγγίσεις στις εξπρεσιονιστικές και στα αφηρημένα, εν τέλει, της δεκαετίας του 1950. Στο Παρίσι ακολούθησε και εκείνος τις ροπές της αφηρημένης τέχνης με μεταπολεμικές προεκτάσεις και ιδιαίτερα επηρεάστηκε από την *art informel* και την λυρική αφαίρεση³⁵⁴. Το αποτέλεσμα των συνθέσεών του εμφανίζεται δυνατό μέσα από τα πλάκατα χρώματα, τις συνεχείς αντιθέσεις, τα γεωμετρικά στοιχεία, τα στατικά σχήματα³⁵⁵. Έκανε ατομικές εκθέσεις στο Γαλλικό Ινστιτούτο το 1956. Στην Galerie de l'Universite στο Παρίσι: 1963, 1965, 1968, 1970, 1971, 1974, 1976, 1979. Στην Ντιζόν το 1968, στις Βρυξέλλες το 1973 και 1976. Στην γκαλερί «Ωρα» το 1975, στην γκαλερί «Επίπεδα», 1982, 1984, 1985, 1987, 1991, 1995. Έλαβε μέρος σε ομαδικές εκθέσεις στις Πανελλήνιες 1957, 1965, 1987, επίσης στο Salon d'Automne de Paris 1959, 1961, Salon de Montrouge 1976, αλλά και στο *Πνεύμα και το Σώμα* στο Ζάπειο το 1989. Έργα του βρίσκονται

---

³⁵³ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³⁵⁴ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.310.

³⁵⁵ Σπανοπούλου Η διαστημική λογική του Γραμματικόπουλου στις κοσμογραφίες του, εφ. Μεσημβρινή, 11 Φεβρουαρίου 1980.

στην ΕΠΜΑΣ, στον Δήμο Αθηναίων, στο ΜΙΕΤ, στο Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης του Παρισιού.

Γραμματόπουλος Κώνσταντίνος 1916-2003

Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1916 και πέθανε στην Αθήνα το 2003. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αριθμό καταχώρησης 12³⁵⁶. Ο πατέρας του ονομαζόταν Παναγιώτης, εργαζόταν ως επιπλοποιός και κατοικούσε στην Καισαριανή. Ο Γραμματόπουλος τελείωσε το 7^ο Γυμνάσιο Αθηνών. Πήρε πτυχίο χαρακτηριστικής από το Εργαστήριο του Κεφαλληνού, ενώ παρακολούθησε μαθήματα ζωγραφικής με καθηγητή τον Αργυρό³⁵⁷. Η εγγραφή του στην Σχολή των Καλών Τεχνών έγινε το Ακαδημαϊκό έτος 1932-1933. Φοίτησε στο δεύτερο εξάμηνο του 4^{ου} έτους το 1938, επίσης στο δεύτερο εξάμηνο του 5^{ου} έτους το 1939 και στο δεύτερο εξάμηνο του 6^{ου} έτους το 1940.

Συγκέντρωσε πολλές διακρίσεις τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Επινόησε μια νέα τεχνική στην χαρακτηριστική την οποία ονόμασε βαθυξυλογραφία (Bois en creue). Στη θεματογραφία του ως αφετηρία χρησιμοποίησε την οπτική πραγματικότητα και ιδιαίτερα το φυσικό χώρο. Η πλούσια μορφοπλαστική του γλώσσα αποτελείται από έναν προσωπικό και ελεύθερο συνδυασμό καμπυλόμορφων και σκληρών γωνιωδών θεμάτων, παράλληλων και αλληλοτεμνόμενων επιπέδων. Η Χρωματική του γλώσσα εμπεριέχει το λευκό. Δείχνει προτίμηση στα γαίωδη χρώματα, τα γαλάζια, τα

---

³⁵⁶ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³⁵⁷ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

γκρίζα. Στη σειρά του *Φαντασία* διαφαίνονται οι μυθολογικές μορφές και το ιδεαλιστικό ιδίωμα. Στις ξυλογραφίες του όπως και στις χρωμολιθογραφίες παρατηρούμε την εμφανή σχεδιαστική πληρότητα, την πιστότητα της περιγραφής, τον τονισμό του τυπικού και την πιστή απόδοση τόσο των λεπτομερειών, όσο και του χαρακτήρα του συνόλου.

Τα έργα του χαράκτη Γραμματόπουλου χαρακτηρίζονται από μια διαυγή ατμόσφαιρα και καθαρό φώς. Συχνά ο ελληνικός τόπος στο έργο του, αποτελεί σκηνικό μιας μυθικής παρουσίας και δραματολογίας. Συνολικά στο έργο του, κυρίως της δεκαετίας του '60, οι νεκρές φύσεις, τα τοπία, οι προσωπογραφίες, μαρτυρούν την χρήση του σχεδίου και της γραμμής, ως απαύγασμα και διεργασία μιας πνευματικής διεργασίας. Εκείνος συνέχιζε να πειραματίζεται και να αποδίδει λυρικά και με πρωτοτυπία την ελληνική ύπαιθρο, δημιουργώντας συνθέσεις που παρέπεμπαν σε μελωδικούς ρυθμούς και φόρμες που κινούνται με μουσικότητα.

Οι γυναικείες του μορφές εκπέμπουν δύναμη και αισθησιακή γλυκύτητα. Η προοπτική που χρησιμοποιεί είναι πάντοτε ελεύθερη, με διαφορετικές οπτικές αφετηρίες και γραμμές φυγής, με αποτέλεσμα ο χώρος να φαίνεται ελλειπτικός. Συχνά κινείται στα πλαίσια του αντικειμενικού ρεαλισμού, κάποιες άλλες φορές, οδηγείται σε ένα ιδίωμα σύνθετο, που εμπεριέχει ιδεαλιστικά και σουρεαλιστικά στοιχεία. Άλλοτε επιμένει στην πιστότητα της περιγραφής, άλλοτε στην απόδοση των λεπτομερειών, άλλοτε στην γενικότερη απόδοση του εσωτερικού περιεχομένου των θεμάτων του.

Δημιούργησε συνθετικά επίπεδα έγχρωμων χαρακτηριστικών, εξελίσσοντας την εικόνα, ώστε να φτάσει στην επίτευξη του εικαστικού του οράματος. Το έργο του απομακρύνθηκε από την παραδοσιακή κλασική χαρακτηριστική, την στιγμή που τύπωσε λευκό μελάνι. Το 1959 εφευρίσκει μια νέα

τεχνική την βαθυξυλογραφία, πρόκειται για ξυλογραφία, που αντί να την τυπώνει ως αναγλυφοτυπία, δηλαδή το λευκό στην εκτύπωση να μένει μέσω του σκαλίσματος στην πλάκα, τυπώνει το σκαλισμένο μέρος σαν να ήταν βαθυτυπία. Το αποτέλεσμα είναι άκρως εντυπωσιακό, απελευθερώνει το χρώμα δίνοντας έτσι γνήσιο, εμπνευσμένο χρωματικό αποτέλεσμα και φώς με την ιδιότυπη διαχείριση του λευκού.

Παρουσίασε το έργο του στο κοινό σε ατομικές αλλά και σε ομαδικές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Ατομικές εκθέσεις (ενδεικτικά)

1957, Galerie Saint-Germain des Pres, Παρίσι, Γαλλία

1958, Galerie de Baune, Παρίσι, Γαλλία

1959, Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, Αθήνα

1969, Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα

1971, Weyhe Gallery, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ

1972, Κολλέγιο Αθηνών, Αθήνα

1972, Γκαλερί Ζήτα-Μι, Θεσσαλονίκη

1973, Γκαλερί Αργώ, Λευκωσία

1974, Galerie Margot Delfs am Hofgarten, Μόναχο, Γερμανία

1975, Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη

1976, Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1977, Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη

1977, Αίθουσα Τέχνης Σταυρακάκη, Ηράκλειο, Κρήτη

1977, Γκαλερί Αργώ, Αθήνα

1979, Γκαλερί Μέδουσα, Αθήνα

1985, Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα
1986, Γκαλερί ΑΔ, Αθήνα
1986, Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ.Ι. Κατσιόγρα, Λάρισα
1988, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα
1989, Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Πειραιάς
1991, Εταιρεία Φίλων του Λαού, Αθήνα
1992, Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
1995, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
1997, Πολιτιστικό Κέντρο Αρχιπέλαγος, Αθήνα
1999, Γκαλερί Ειρμός, Θεσσαλονίκη
2000, Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Πειραιάς
2005, Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
2007, Γκαλερί Ειρμός, Θεσσαλονίκη
2007, Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
2014, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Βασίλη και Μαρίνας
Θεοχαράκη, Αθήνα³⁵⁸.

Ο Δαγκλής Χρήστος γεννήθηκε στα Ιωάννινα το 1916, ενώ πέθανε στην Αθήνα το 1991.

Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αριθμό καταχώρησης 11³⁵⁹. Πήρε Απολυτήριο από το εξατάξιο γυμνάσιο Ιωαννίνων. Η έναρξη της εγγραφής του στην ΑΣΚΤ έλαβε χώρα το 1935-1936. Ο πατέρας του ονομαζόταν Σωτήρης και ήταν

---

³⁵⁸ Ψηφιακή Πλατφόρμα Ινστιτούτου Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης

³⁵⁹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Δημοδιδάσκαλος, ενώ κατοικούσε στα Ιωάννινα. Η επικαιροποιημένη διεύθυνση κατοικίας του εκείνη την εποχή, την οποία παρακολουθούσε τα μαθήματα στην Σχολή ήταν: Γορδίου 7 στην οικία Φορόλα. Στο Αρχείο της Σχολής μάλιστα αναφέρεται πως ο Δαγκλής **(φωτο 79.)** ξεκίνησε το Ακαδημαϊκό έτος 1938-1939 το πρώτο έτος των σπουδών του στο Εργαστήριο του Παρθένη, ενώ δεν αναφέρεται πουθενά ο Κεφαλληνός, παρόλο, που υπάρχει βιβλιογραφία, μεταξύ άλλων και η καταγεγραμμένη μαρτυρία του ίδιου του Χρήστου Δαγκλή, καθώς και μαρτυρίες φοιτησάντων για την παρουσία του στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Επιπλέον δεν αναφέρεται τίποτα για το κενό διάστημα μεταξύ της εγγραφής του από το 1935 και την αρχή της φοίτησής του στο Εργαστήριο του Παρθένη το 1938. Μετά το 1938 συνέχισε ανελλιπώς τις σπουδές του χωρίς να χάσει κάποιο εξάμηνο, μέχρι και το 4^{ον} έτος, δηλαδή μέχρι το 1942³⁶⁰. Επίσης στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών το όνομά του είναι γραμμένο ως εξής: Χρίστος Δαγκλής.

Την περίοδο της εξορίας ο καλλιτέχνης ασχολήθηκε κυρίως με το σχέδιο και την υδατογραφία. Η καλλιτεχνική του δημιουργία έχει ως ερέθισμα την οπτική πραγματικότητα. Στα χαρακτηριστικά του έργα έμεινε πιστός στην ανθρώπινη μορφή καθώς και στις σκηνές από τα βιώματα της ζωής των εξορίστων. Το λεξιλόγιό του εξπρεσιονιστικό, ενώ παράλληλα αποδίδει σημαντικό ρόλο στα γωνιώδη θέματα και στη χρήση του μαύρου χρώματος. Τα τοπία του ονειρικά, με έντονες εκρήξεις χρώματος. Είναι εμφανής η επιρροή που δέχτηκε από τον δάσκαλό του Παρθένη.

---

³⁶⁰ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Η σαφήνεια με την οποία διαχειρίζεται την χαρακτηριστική τέχνη τον συνοδεύει, ενώ ενυπάρχει σε όλα τα υλικά, τα οποία χρησιμοποιεί, ώστε να εξωτερικεύσει ό,τι τον απασχολεί και τον ενδιαφέρει. Ο ίδιος ο καλλιτέχνης πίστευε, πως είναι αδύνατον να καταργήσεις το αντικείμενο, γιατί δεν μπορείς να ξεφύγεις από τη φύση, ούτε να αρνηθείς την κοινωνική ζωή. Με τις αισθήσεις του ο καλλιτέχνης εμπνέεται από τις συγκινήσεις του. Τα χαρακτηριστικά συμπυκνώνουν αποστάγματα ευαισθησίας, τεχνικής δεινότητας και κατάθεσης ψυχής. Οι ανθρώπινες μορφές του διατηρούν την αξιοπρέπειά τους καθώς δεν θέλησε να απεικονίσει τον άνθρωπο βασανισμένο, ταλαιπωρημένο, αδικημένο. Είναι αυτή η ιδιαιτερότητα της ψυχικής δομής, η οποία μεταθέτει την ευθύνη του ανθρωποκεντρισμού, που εμφανίζεται στον προσανατολισμό και στις επιλογές του καλλιτέχνη.

Ατομικές εκθέσεις

1959, Αίθουσα Τέχνη, Αθήνα

1963, Αίθουσα Αρχιτεκτονικής, Αθήνα

1967, Αίθουσα Αρχιτεκτονικής, Αθήνα

1967, Αίθουσα Πνευματικής Στέγης του Μορφωτικού Ομίλου "Ελεύθερη Σκέψη", Ιωάννινα

1970, Γκαλερί Χίλτον, Λευκωσία, Κύπρος

1973, Theatre Paul Eluard, Choisy-le-Roi/Παρίσι, Γαλλία

1973, Agora, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

1975, Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

1975, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1976, Gutman Library, Harvard University, Βοστώνη (Μασαχουσέτη), ΗΠΑ

1979, Αίθουσα Δεξιώσεων Νομαρχίας Ξάνθης, Ξάνθη
1980, Γκαλερί Εργαστήρι 17, Ιωάννινα
1989, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
1993, Ελληνογαλλικός Σύνδεσμος, Αθήνα
1994, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα
1995, Αίθουσα Τέχνης Ελληνογαλλικού Συνδέσμου, Αθήνα
1997, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα
2002, Δημοτική Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

Ομαδικές εκθέσεις

1957, "Έκθεσις Ελλήνων Καλλιτεχνών", Δ.Ε.Θ., Θεσσαλονίκη
1957, "Ε' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1957, "Λαχειοφόρος Έκθεσις", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα
1958, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνη, Αθήνα
1958, "Ομαδική Έκθεση 18 Καλλιτεχνών", Λέσχη Ηρακλείου, Ηράκλειο, Κρήτης
1959, "3η Μπιενάλε Αλεξάνδρειας", Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος
1959, "Salon de l' Art Libre", Palais des Beaux-Art, Παρίσι, Γαλλία
1960, "Nutida Grekisk Grafik", Konst Museum, Στοκχόλμη, Σουηδία
1960, "ΣΤ' Πανελλήνιος Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1960, "Greec Art", Ελσίνκι, Φιλανδία
1963, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Εκθέσεων Καρατζά, Αθήνα
1963, "Το παιδί", Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος, Αθήνα
1963, "Ομαδική Έκθεση", Οίκος Φιλίας, Μόσχα, Ρωσία
1964, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Εκθέσεων Καρατζά, Αθήνα
1965, "Η' Πανελλήνιος Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1966, "Ελληνική Καλλιτεχνική Έκθεση", National Gallery, Σόφια, Βουλγαρία
1967, "Θ' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1968, "Le Trait", Salles D'Exposition Wilson, Παρίσι, Γαλλία
1971, "XIXme Salon International d'Aquitaine et Mauleon 1971", Musee de Mauleon, Chateau des Montreals, Μπορντώ, Γαλλία
1973, "Έλληνες ζωγράφοι του 20ού αιώνα - Β. Η Νεώτερη Γενιά (1910-1920)", Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη
1985, "Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Ωδείο Αθηνών, Αθήνα
1985, "Εισαγωγικά Κεφάλαια στη Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη, οι Έλληνες Καλλιτέχνες στη Γαλλία, 1960, 1980", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος
1985, "Πανελλήνια Έκθεση Χαρακτικής 1985", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
1985, "Γραφική: Παραδοσιακές και νεώτερες τεχνικές", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα
1986, "Έκθεση Χαρακτικής Ελλήνων Καλλιτεχνών", Παλιά Δημοτικά Λουτρά Ιωαννίνων, Ιωάννινα
1986, "Προσωπογραφίες Ελλήνων λογοτεχνών στην Εθνική Πινακοθήκη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
1987, "Χαρακτική στον πόλεμο του '40, στην Κατοχή και στην Αντίσταση", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
1987, "Έκθεση της Ένωσης Ελλήνων Χαρακτών", Θέατρο Κολλεγίου Αθηνών, Ψυχικό
1987, "Έκθεση της Ένωσης Ελλήνων Χαρακτών", Πνευματικό Κέντρο Αγίας Παρασκευής, Αγία Παρασκευή

- 1988, "Αφιέρωμα στην Ελληνική Χαρακτική, Ενότητα II, "Η δεκαετία του '30", Κέντρο Πολιτισμού Δ. Γληνός, Αθήνα
- 1988, "Το 21 από Έλληνες χαρακτές", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1989, "Έκθεση Χαρακτικής-Αφιέρωμα στη Βάσω Κατράκη", Βελλίδειο Πολιτιστικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
- 1991, "Η Ελληνική Χαρακτική στον 20ο Αιώνα", Αίθουσα Τέχνης Β. Μυλωνογιάννη, Χανιά, Κρήτη
- 1992, "Χαρακτικά από τη Συλλογή της Τέχνης Μακεδονικής Καλλιτεχνικής Εταιρείας", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
- 1992, "Έκθεση προσφοράς καλλιτεχνών-λογοτεχνών 1992", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1993, "Ομαδική Έκθεση", Πανεπιστήμιο Μακεδονία, Θεσσαλονίκη
- 1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Μέγαρο ΧΑΝΘ, Θεσσαλονίκη
- 1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Κιλκίς
- 1994, "Σε αναζήτηση της ελληνικότητας: η γενιά του '30. Ζωγραφική-Κεραμική-Γλυπτική-Χαρακτική", Διεθνές Κέντρο Εικαστικών Τεχνών Αέναον, Αθήνα
- 1994, "Έκθεση Ελλήνων Χαρακτών από τη Συλλογή της "Τέχνης" Γενιές 1879-1897 και 1898-1922", Πολιτιστικό Κέντρο Δημοτικής Επιχείρησης Έδεσσας, Έδεσσα
- 2009, "100 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής (1909-2009). Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη
- 2009, "Ελληνική Τέχνη - 19ος και 20ός αιώνας από τις συλλογές της Δημοτικής Πινακοθήκης Ιωαννίνων", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

2011, "Έλληνες ζωγράφοι στα ημερολόγια της ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ 1956-2009",
Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα

2011, "Από τον Ακαδημαϊσμό έως τις σύγχρονες αναζητήσεις - Γνωστά και
άγνωστα έργα των Συλλογών της Πινακοθήκης του Δήμου Αθηναίων",
Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2013, "Η Θεσσαλονίκη των Τέλλογλου. Ζωγραφική-Χαρακτική-Γλυπτική",
Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη

2014, "Εικαστικές Τέχνες και Αντίσταση - Εργαστήριο Ιστορίας της Τέχνης
Περιόδου: Δικτατορία Μεταξά-Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος-Τόποι Εξορίας
ως το 1967", Κέντρο Τεχνών Δήμου Αθηναίων Πάρκο Ελευθερίας, Αθήνα

2015, "Εικαστικές Τέχνες και Αντίσταση - Εργαστήριο Ιστορίας της Τέχνης
Περιόδου: Δικτατορία Μεταξά-Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος-Τόποι Εξορίας
ως το 1967", Αγορά Αργύρη, Πάτρα

2017, "Εικαστικές Τέχνες και Αντίσταση 1950-1974", Πινακοθήκη Δήμου
Αθηναίων, Αθήνα κ.α.

Δαμιανάκης Νίκος, Χανιά Κρήτης, 1920 - Αθήνα 25 Ιουνίου 2005.

Πραγματοποίησε την εγγραφή του στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών το 1953-1954. Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 472³⁶¹. Ο πατέρας του ονομαζόταν Μιχαήλ και ήταν έμπορος. Ο Δαμιανάκης κατοικούσε στην οδό Βατατζή 44 στην Αθήνα. Έλαβε το Απολυτήριόν του από το Α΄ Οκτατάξιο Γυμνάσιον Αρρένων Χανίων, με βαθμό Λίαν Καλώς (8), στις 8 Ιουνίου 1953.

---

³⁶¹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Φοίτησε το 1953 στο 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού, το 1954 στο 2^ο έτος, το 1955 στο 3^ο έτος και τέλος στο θερινό Β' εξάμηνο το 1956.

Ο Δαμιανάκης έλαβε τις πρώτες γνώσεις ζωγραφικής στα Χανιά από τον Φραντζή Φραντζισκάκη, ο οποίος είχε επιστρέψει από το Παρίσι και προσπαθούσε να ιδρύσει μια σχολή ζωγραφικής στα Χανιά. Στις αρχές του 1940 πέθανε και ο πατέρας του, ο οποίος τον εμπόδιζε να ακολουθήσει το όνειρό του. Ωστόσο ακολούθησε η κατοχή. Όταν τελείωσε ο πόλεμος, που τον είχε καθηλώσει στην Κρήτη για 5 χρόνια φτάνει στην Αθήνα, όπου και γνωρίζει τον Τσαρούχη. Τον βοηθά να φτιάξει τα σκηνικά του έργου «ο Ηλίθιος» για το Εθνικό θέατρο, 1945-1946, καθώς είχε ήδη εμπειρία, εφόσον έφτιαχνε τα σκηνικά στην Κρήτη για τα θεατρικά έργα, που παρουσιάζονταν στα Χανιά με σκοπό την οικονομική ενίσχυση της Αντίστασης. Στην Αθήνα εργάστηκε ως μακετίστας και στην εφημερίδα «Ασύρματος», στην οποία έδινε σκίτσα. Γνωρίστηκε όμως με τον Κεφαλληνό και έτσι τον δέχτηκε ως ακροατή στο Εργαστήριο χαρακτικής. Ξέσπασε όμως ο εμφύλιος και λίγους μήνες μετά τον καλούν στον στρατό. Τον Μάιο του 1950 απολύθηκε από τον στρατό και επιθυμούσε να επιστρέψει στην ΑΣΚΤ. Ωστόσο αντιμετώπισε πρόβλημα λόγω της ηλικίας του, ήταν ήδη 30 ετών, και ο Πέτρος Χάρης γραμματέας της Σχολής προέβαλλε εμπόδια³⁶². Ο Κεφαλληνός τον βοηθά να υπερνικήσει τα όποια εμπόδια και φοιτά στο Εργαστήριο χαρακτικής, **(φωτό 80., 81., 82.)**. Επηρεάζεται σημαντικά από την προσωπικότητα του Κεφαλληνού. Μαθαίνει κοντά του όλες τις τεχνικές χάραξης. Δείχνει ιδιαίτερη ροπή στην οξυγραφία, vernis mou και στην aqua-tinte. Μαζί με την Μοντεσάντου και τον Βαρλάμο επιλέγονται από τον Κεφαλληνό για την

---

³⁶² *Συλλογές*, Μηνιαίο περιοδικό για συλλέκτες και φιλότεχνους κωδ. 3858. Ιδρυτής, ιδιοκτήτης, εκδότης, διευθυντής Αργύρης Βουρνάς, έτος 25^ο, τεύχος 251, Ιανουάριος 2006.

εκτέλεση του σημαντικού έργου «Δέκα λευκαί αττικάί Λήκυθοι». Στο τέλος του 1956 φεύγει για το Παρίσι να συνεχίσει τις σπουδές του στην Καλών Τεχνών. Στα έργα του του Παρισιού αποκλειστικά στον χαλκό, διακρίνεται η έντονη επιρροή του από το κίνημα του εξπρεσιονισμού. Στην πορεία δημιουργεί χαρακτηριστικά σε πλάκες κόντρα πλακέ στην επιφάνεια των οποίων έχει ενσωματώσει φύλλα χαλκού, προχωρώντας στο πλαίσιο έκφρασης του αφηρημένου εξπρεσιονισμού. Το 1968 παντρεύτηκε και εγκαταστάθηκε μόνιμα στο Παρίσι. Ο Δαμιανάκης έζησε τα περισσότερα χρόνια της ζωής του στο Παρίσι και καταξιώθηκε στους εικαστικούς κύκλους εκεί σχετικά γρήγορα κυρίως στην δεκαετία του '70 ³⁶³.

Σε επιστολή του ο Γ. Κουτσοχέρας ζητά ευγενικά από τον Γαλάνη, να ενισχύσει ηθικά τον φίλο του χαράκτη Δαμιανάκη, που αναχωρούσε την επόμενη ημέρα για το Παρίσι. Η επιστολή γράφτηκε στην Αθήνα, στις 7 Αυγούστου το 1956. «Αγαπητέ μου φίλε, Έλαβα το ευχάριστο γράμμα σας και θα σας περιμένουμε στο λιμάνι στις 27 Αυγούστου το πρωί. Σας γράφω από το κρεβάτι λόγω μιας αδιαθεσίας, αλλά ως τότε θα είμαι καλά και έτσι με την Λένα και με τους δικούς σας θα κατέβουμε να σας υποδεχθούμε. Σκοπός της παρούσης μου είναι να σας παρακαλέσω να προσφέρετε κάθε ηθική ενίσχυση στο φίλο χαράκτη κύριο Δαμιανάκη, που αναχωρεί αύριο για Παρίσι. Έρχεται για να εργασθεί γύρω από την Τέχνη και θα σας παρακαλέσω θερμά να του γίνετε συμπαραστάτης, σύμβουλος και οδηγός. Κάντε του όσες νομίζετε υποδείξεις, αν έχετε τον καιρό, φέρτε τον σε επικοινωνία με τους κατάλληλους κύκλους και γενικά ό,τι άλλο εσείς νομίζετε. Συστήστε τον και στον κ. Bourcher που διαθέτει περισσότερο χρόνο.

---

³⁶³ Συλλογές, Μηνιαίο περιοδικό για συλλέκτες και φιλότεχνους κωδ. 3858. Ιδρυτής, ιδιοκτήτης, εκδότης, διευθυντής Αργύρης Βουρνάς, έτος 25ο, τεύχος 251, Ιανουάριος 2006.

Ο Bourcher μου έγραψε, ότι θα μου στείλει με εσάς ένα γραφομηχανημένο αντίτυπο του βιβλίου μου που εκδίδομε εκεί. Μην ξεχάσετε να μου το φέρετε. Φιλικά Κουτσοχέρας³⁶⁴».

Το έργο του Δαμιανάκη εμφορείται από αφαιρετικές τάσεις της μοντέρνας τέχνης, κυρίως σε σχέση με την προβληματική της απόδοσης του αντικειμενικού κόσμου. Η θεματολογία του περιστρέφεται γύρω από την γυναικεία ανθρώπινη φιγούρα (εικ. 56.) και λιγότερο τα τοπία. Τα έργα του χαρακτηρίζουν οι νευρικές αλλά σίγουρες χειρονομίες. Ο ίδιος είχε εξομολογηθεί σε φίλο του πως αν δεν υπήρχε η καταλυτική παρουσία του Κεφαλληνού στην ζωή του θα γινόταν ένας καλός πολιτικός γελοιογράφος. Ατομικές εκθέσεις: M.L.R. Genot, Παρίσι 1976, Musée d'Art et d'Histoire, Villefranche-sur-Mer, 1990 μεγάλη αναδρομική με πολλά έργα τα οποία ο ίδιος είχε δωρίσει στην πόλη. Έλαβε μέρος στις Πανελλήνιες 1952, 1957, 1969, 1971, 1973, 1975. La Grèce Vivante, Musée d'Art et d'Histoire Γενεύη, 1955. Sociétés des Bibliophiles et Graveurs Français, "Creuze", Paris, 1957. "Modern Nordisk Konst", Karlstad, Göteborg, Σουηδία, 1966. Neuilly sur Seine, Γαλλία, 1992 κ.α.

Δήμου, Γιώργης- Λούης, Νότης, Dimos Κάιρο 1911- Αθήνα το 2006.

Έκανε την εγγραφή του στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών το 1938. Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής³⁶⁵ καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 141. Το όνομα του πατέρα του ήταν

---

³⁶⁴ Αλληλογραφία, Δημήτρη Γαλάνη – Γιάννη Κουτσοχέρα 1948 – 1963, Έκδοση Ιδρύματος Γ. Κουτσοχέρα – Λ. Στρέφη, Αθήνα 2012, σ. 95.

³⁶⁵ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Ιωάννης και ήταν γλύπτης. Κατοικούσαν στην οδό Αλκιβιάδου 24. Έλαβε το Απολυτήριόν του από την Ανωτάτη Εμπορική Σχολή του Καίρου **(φωτο. 84.)**. Το 1941 φοίτησε στο Α' εξάμηνο του 4^{ου} έτους και το 1942 έκανε το Β' εξάμηνο. Στις παρατηρήσεις αναφέρεται πως διδάχτηκε Χαρακτική από τον Κεφαλληνό.

Ο Δήμου **(φωτο 83.)** δημιούργησε ξυλογραφίες **(εικ.59.)** και λιθογραφίες. Στην ξυλογραφία δούλεψε σε πλάγιο ξύλο. Διαθέτοντας ισχυρή προσωπικότητα δεν αναπαρήγαγε κάποια πρότυπα³⁶⁶. Φιλοτέχνησε αρχικά έργα που εξελίχθηκαν στα χρόνια της Αντίστασης σε ένα δυνατό σοσιαλιστικό ρεαλισμό **(εικ.57., 58.)**. Δύο μόνο έργα φιλοτέχνησε σε όρθιο ξύλο από τα οποία ο *Ανάπηρος του Εμφυλίου* ξεχωρίζει για τη θεματική του, ενώ το πορτρέτο του ομογενή Δ. Σπετσερόπουλου διακρίνεται για την αρτιότητα της εκτέλεσής του. Στις λιθογραφίες του αντλεί τη θεματογραφία του από τους Έλληνες πρόσφυγες. Δεν θέλησε ποτέ να οργανώσει ατομική έκθεση ή να πουλήσει έργα του σε ιδιώτες.

Το 1938 παντρεύτηκε την Μαρία Κουκουδάμη, μέλος του ΚΚΕ, στην Αθήνα. Το 1939 υπέστη διώξεις από τη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου, η σύζυγός του κρατήθηκε στις φυλακές Αβέρωφ και ο ίδιος στην Ασφάλεια. Ο Θεολόγος Νικολούδης επισκέπτεται την Αίγυπτο, μεσολαβεί και αποφυλακίζεται ο Δήμου, ενώ η σύζυγός του μετά από εντολή της κομματικής καθοδήγησης έκανε δήλωση και απελευθερώθηκε. Μαζί επέστρεψαν στην Αίγυπτο. Στον Εμφύλιο, επέστρεψε στην Αίγυπτο και μέσω Ιταλίας και Γιουγκοσλαβίας εντάχθηκε στις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού. Το 1948 κατέφυγε στην Ουγγαρία και έπειτα στη Ρουμανία όπου

---

³⁶⁶ Άννα Ματθαίου, Πόπη Πολέμη, «Ο ζωγράφος-χαρακτης Γιώργης Δήμου», Αρχαιοτάξιο, τχ.4, Μάιος 2002, σ.63.

έζησε μέχρι το 1965, σχεδιάζοντας Έλληνες πρόσφυγες και Ρουμάνους εργάτες. Στην Ελλάδα επέστρεψε κατόπιν ενεργειών του Χρήστου Καπράλου. Τα επόμενα χρόνια εργάστηκε για ένα διάστημα, ως συντηρητής τοιχογραφιών βυζαντινών ναών στο Μουσείο Βυζαντινής Τέχνης.

Ο Αιγυπτιώτης Δήμου, υπήρξε ένας από τους πρώτους μαθητές του Κεφαλληνού, αριστερός και ενεργό μέλος της Εθνικής Αντίστασης τότε, κατά την διάρκεια της Κατοχής, ανέφερε για τον Κεφαλληνό πως παρά την στιγμιαία πρόθεση του Κεφαλληνού στα νεανικά του χρόνια να εικονογραφήσει το Κεφάλαιο του Μάρξ, παρέμεινε ένας γνήσιος, δημοκράτης αστός, ουδέτερος και ανενεργός πολιτικά, προς τις αριστερές επιδιώξεις³⁶⁷. Παρόλο που δεν οργάνωσε ποτέ κάποια ατομική έκθεση, το έργο του έτυχε σημαντικής αναγνώρισης, μάλιστα το 2005 στο ΜΙΕΤ οργανώθηκε αναδρομική έκθεση προς τιμήν του με τα έργα του. Ομαδικές εκθέσεις: Salon International des Beaux – Arts Κάιρο, 1929-1936. Έκθεση Ελληνικής Χαρακτικής Κόζιτσε – Πράγα, 1936. Πανελλήνια Χαρακτικής, 1938 και 1975. Εκθέσεις της Ένωσης Καλλιτεχνών Ρουμανίας – Βουκουρέστι, 1955-1962. Μεταμορφώσεις του Μοντέρνου ΕΠΙΜΑΣ, 1992 κ.α.

Δούκας Γιώργος, Θεσσαλονίκη 1924 (ζει).

Έκανε την εγγραφή του στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών το 1946-1947. Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής³⁶⁸ καταχωρείται με τον αύξοντα αριθμό 269. Ο πατέρας του ονομαζόταν Σωτήρης και εργαζόταν ως ιδιωτικός Υπάλληλος. Η οικογένειά του

---

³⁶⁷ Κάσδαγλης, Ε. Χ., *Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.162. Από το σημείωμα του Γ. Δήμου προς τον δάσκαλό του Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1988, σ.495.

³⁶⁸ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

κατοικούσε στην Θεσσαλονίκη. Ο καλλιτέχνης πήρε Απολυτήριο από το Δ^ον Γυμνάσιον Αρρένων Θεσσαλονίκης, στις 26 Ιουνίου του 1945. Το 1946 φοίτησε στην Καλών Τεχνών στο 1^ο έτος. Στο χρονικό διάστημα από το 1947 μέχρι το 1949 υπάρχει κενό στο Μητρώο. Σταμάτησε τις σπουδές του λόγω στρατεύσεως³⁶⁹ και ολοκλήρωσε αργότερα με δάσκαλο τον Μόραλη. Το 1950 εγγράφεται στο 2^ο έτος, το 1951 στο 3^ο έτος, το 1952 στο 4^ο έτος, το 1953 στο 5^ο έτος και το 1954 στο 6^ο έτος. Στο Μητρώο αναφέρεται πως παρακολούθησε ζωγραφική με τον Αργυρό, μάλιστα δεν αναφέρεται ο Κεφαλληνός, ωστόσο από την βιβλιογραφία³⁷⁰ αλλά και από μαρτυρίες παρακολούθησε και μαθήματα χαρακτηριστικής με τον Κεφαλληνό. Μελέτησε τα μνημεία της βυζαντινής τέχνης αλλά και την λαϊκή αρχιτεκτονική της Καστοριάς. Συνεργάστηκε με τον ζωγράφο Α. Αστεριάδη σε αρκετές εικονογραφήσεις και αγιογραφίες ναών όπως στην Τεγέα, τον Βόλο, την Λάρισα. Συνεργάστηκε επίσης με τον γλύπτη Φιλόλαο για την διακόσμηση του στρατιωτικού ναού της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στη Λάρισα. Ο καλλιτέχνης φιλοτέχνησε αρκετές τοιχογραφίες σε διάφορους ναούς της Ελλάδας (Παναγία Φανερωμένη στην Καλλιθέα Θεσσαλονίκης, στην εκκλησία Αγ. Ιωάννη Χρυσοστόμου στην Θεσσαλονίκη κ.α.), αλλά δημιούργησε και αρκετές ξυλογραφίες. Τα έργα του χωρίζονται σε εκείνα που έχουν κοσμικό και σε εκείνα με θρησκευτικό περιεχόμενο. Ήταν παράλληλα δεινός τεχνίτης στην όρθια ξυλογραφία (εικ.60.), τεχνική της χαρακτηριστικής, που απαιτεί ιδιαίτερη επιδεξιότητα. Το φως και το χρώμα ισορροπούν άριστα στις συνθέσεις του. Έλαβε μέρος σε τρεις ομαδικές

---

³⁶⁹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.σ. 384-385.

³⁷⁰ Χ. Χρήστου, *Νεοελληνική Χαρακτική. Γενιά 1923-1940*, Θεσσαλονίκη 1993, σ.3.

εκθέσεις στην Θεσσαλονίκη. Συμμετείχε και στην έκθεση *Νεοελληνική Χαρακτική. Γενιά 1923-1940 «Τέχνη»*, Θεσσαλονίκη, 1994. Έργα του βρίσκονται στην ΕΠΜΑΣ, σε ιδιωτικές συλλογές, στην Π.Δ. Θεσσαλονίκης. Είναι μέλος του ΕΕΤΕ.

Δραγώνας Ιωάννης Πειραιάς, 1934

Σπούδασε σκηνογραφία (**Αρχείο 15-16**) παράλληλα με τις σπουδές του στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών της Αθήνας. Πραγματοποίησε την εγγραφή του το Ακαδημαϊκό έτος 1956-1957. Ο πατέρας του ονομαζόταν Σπυρίδων και ήταν μηχανικός. Η διεύθυνση κατοικίας του καλλιτέχνη εκείνη την εποχή ήταν στην οδό Μυλάσσων 10 στην Νίκαια στον Πειραιά. Έλαβε Απολυτήριο από Νυχτερινό Ιδιωτικό Γυμνάσιο (Πέτρου Δικαίου) στις 15/7/1952. Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής καταχωρείται με τον αύξοντα αριθμό 526³⁷¹. Πραγματοποίησε την εγγραφή του στο Εργαστήριο Χαρακτικής με δάσκαλο τον Κεφαλληνό μέχρι τον θάνατο του Κεφαλληνού στις 27 Φεβρουαρίου 1957, μετέπειτα συνέχισε κανονικά τις σπουδές του στην ΑΣΚΤ. Γράφτηκε στο 1^ο έτος της Σχολής το 1956, στο 2^ο έτος το 1957, στο 3^ο έτος το 1958, στο 4^ο έτος το 1959, συνέχισε το 1960 στο Β' θερινό εξάμηνο και στο χειμερινό του 5^{ου} έτους, το 1961 παρακολούθησε το θερινό Β' εξάμηνο.

Το 1966 παρακολούθησε μαθήματα στην Ecole des Beaux-Arts και μαθήματα Κοινωνιολογίας της Τέχνης στην Ecole Pratiques des Hautes

---

³⁷¹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Etudes³⁷² στο Παρίσι. Παρουσίασε το έργο του στο κοινό σε ομαδικές εκθέσεις μεταξύ άλλων στις Πανελλήνιες το 1963 και το 1965, όπως και στο Ζάππειο το 1979 στην έκθεση με τον τίτλο: *Εικόνες Ελληνικής Τέχνης*.

Δρακούλη, Ίρις-Δάφνη (Αθήνα 1929).

Η Ίρις-Δάφνη Δρακούλη (**Αρχείο 17-18**) έκανε την εγγραφή της στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών το 1949-1950. Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής καταχωρείται με τον αύξοντα αριθμό 342³⁷³. Ο πατέρας της ονομαζόταν Νέστωρ και ήταν έμπορος. Κατοικούσαν στην Λεωφόρο Συγγρού 118 στην Αθήνα. Έλαβε Απολυτήριο Γυμνασίου Θηλέων Αθηνών στις 17/7/47, ωστόσο αποδόθηκε στις 24 Σεπτεμβρίου 1947. Παρακολούθησε μαθήματα ζωγραφικής στο Εργαστήριο του Αργυρού και Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Το 1949 φοίτησε στο 1^ο έτος ζωγραφικής, το 1951 στο 3^ο έτος, το 1952 στο 4^ο έτος ζωγραφικής αλλά και στο 1^ο έτος χαρακτικής, το 1953 στο 5^ο έτος, το 1954 πέρασε στο 6^ο έτος ζωγραφικής, αλλά παράλληλα φοίτησε και στο 3^ο έτος χαρακτικής, τέλος το 1955-1956 φοίτησε στο 4^ο έτος χαρακτικής.

Η θεματογραφία της περιστρέφεται γύρω από το χώρο της υλικής πραγματικότητας (τοπία, υπαίθριοι χώροι, ανθρώπινες μορφές). Μετριάζει τις σκληρές χρωματικές αντιπαραθέσεις με ενδιάμεσους τόνους που

---

³⁷² Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 389.

³⁷³ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

συμβάλλουν στην αίσθηση του βάθους **(εικ.61.)**. Διατυπώνει γραμμικά τις μορφές, ωστόσο έκδηλη είναι η διάθεση συγκερασμού των μορφών αυτών με την προσπάθεια πληρέστερης έκφρασης και περιγραφικότητας **(εικ.62)**. Οδηγεί το θέμα της σε λιτές διατυπώσεις που αγγίζουν τη σχηματοποίηση μέσα από τις αφαιρετικές διαδικασίες. Στα έργα της σημαντική είναι η γραμμική αποτύπωση των μορφών, καθώς σχηματοποιεί το ουσιώδες περιγραφικά. Έκανε ατομική έκθεση στον «Ζυγό», το 1978 και στην «Αργώ» το 1989. Συμμετείχε στις Πανελλήνιες : 1957, 1963, 1965, 1975. Στο Παρίσι στο Salon d'Automne το 1960. Έλαβε μέρος στην Μπιενάλε χαρακτηριστικής νέων στο Παρίσι το 1963. Χαλκογραφία, στις «Νέες Μορφές» το 1980. Μεταπολεμική Χαρακτική, ΕΠΜΑΣ, 1988 κ.α. Έργα της βρίσκονται στο Μ.Ι.Ε.Τ, στην Εθνική Τράπεζα, στην Πινακοθήκη Αθηναίων. Είναι μέλος του ΕΕΤΕ.

Εμμανουηλίδης Εμμανουήλ (Μανόλης), 1925 Κων/πολη, 1924 (ζει)

Έκανε την εγγραφή του **(Αρχείο 19-20)** στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών το 1946-1947. Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής³⁷⁴ καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 265. Γενήθηκε το 1925 σύμφωνα με την καταχώρηση στο Μητρώο. Κατοικούσαν στην Κανελοπούλου 45. Το όνομα του πατέρα του ήταν Ιωάννης και ήταν ιατρός. Εκπαίδευση στην Γενική Επιθ. Σχολή Μ. Ε. της ΙΓ' εκπαιδ. Περιφέρειας. Το 1946 φοίτησε στο 1^ο έτος, το 1947 στο 2^ο έτος, το 1948 στο 3^ο έτος, το 1949 στο 4^ο έτος. Το 1950 αναφέρεται πως στρατεύτηκε. Το 1951 φοίτησε στο 5^ο έτος.

Σπούδασε στην Καλών Τεχνών αλλά και στην Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Εστιάζει την θεματογραφία του στις νεκρές φύσεις

---

³⁷⁴ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

και στις προσωπογραφίες. Το ιδίωμά του επηρεασμένο από τη ζωγραφική της υπαίθρου, με μπρεσιονιστικές διατυπώσεις (**εικ.63**). Διατήρησε το υψηλό επίπεδο τεχνικής, που διδάχθηκε από τον Κεφαλληνό. Τον απασχόλησε το ζήτημα της διάθλασης του φωτός, ανέπτυξε έτσι μια ιδιαίτερα ευαίσθητη τονική κλίμακα με λεπτές διαβαθμίσεις και διαθλάσεις του φωτός, χρησιμοποιώντας το τοπικό φώς αλλά κυρίως δίνοντας έμφαση στην ατμοσφαιρικότητα. Στα χαρακτηριστικά του έργα κινήθηκε σε αντίστοιχες κατευθύνσεις. Έκανε ατομικές εκθέσεις μεταξύ άλλων στην «Στοά Τέχνης 13» τα έτη 1971, 1974, 1976, 1979. Στον «Κύκλο» στην Θεσσαλονίκη το 1978. Στις «Εποχές» το 1990, στην «Φορμίωνος 3» το 1995 κ.α. Συμμετείχε σε αρκετές ομαδικές εκθέσεις, στις Πανελλήνιες των : 1957, 1960, 1963, 1971, 1973, 1975, 1987. Έλαβε μέρος στην Μπιενάλε της Βαρκελώνης το 1975. Επίσης στην έκθεση με τον τίτλο *Ελληνική Μεταπολεμική Χαρακτική*, ΕΠΜΑΣ, 1988³⁷⁵ κ.α.

Εξαρχόπουλος, Θανάσης (Πύργος Ηλείας 1927).

Ήταν γιός του χρυσοχόου Παναγιώτη Εξαρχόπουλου. Πήρε Απολυτήριο από το Γυμνάσιον Αρρένων εν Πύργω στις 14 Αυγούστου 1946. Την εγγραφή του στην Καλών Τεχνών την πραγματοποίησε το 1947-1948. Σύμφωνα με το Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών

---

³⁷⁵ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.406.

Τεχνών – Εργαστήρια, καταχωρήθηκε με αύξοντα αριθμό 296³⁷⁶. Το 1947 φοίτησε στο 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού μέχρι το 1950 όπου παρακολούθησε το 4^ο έτος και έλαβε διάκριση. Το 1951 – 1952 είναι κενό στο αρχείο, ενώ το 1952 αναφέρεται ξανά το 4^ο έτος και το 1953 το Β' εξάμηνό του.

Ο Εξαρχόπουλος (**φωτο. 85**) & (**Αρχείο 21-22**) το 1982 εκλέχτηκε καθηγητής της Χαρακτικής στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας και διηύθυνε το Β' Εργαστήριο Χαρακτικής εφαρμόζοντας καινοτομίες σε επίπεδο οργάνωσης, όσο και σε επίπεδο διδασκαλίας. Έγραψε βιβλία, τα οποία αφορούν στη χαρακτική και στην τέχνη του βιβλίου. Από το 1974 έγραψε και σχεδίασε -από κοινού με τη γυναίκα του Μαριόρα Εξαρχοπούλου- βιβλία για παιδιά, τα οποία χαίρουν αναγνώρισης από Έλληνες και ξένους επιστήμονες παιδαγωγούς. Οι σειρές αυτές των βιβλίων είχαν τους τίτλους: «Ηχοεικόνες» και «Εικονογραφία»³⁷⁷. Πρόκειται για βιβλία εικονογραφημένα πρωτότυπα από τους ίδιους, που συνοδεύονται επίσης από ηχογραφημένη αφήγηση και μουσική επένδυση, τότε σε δίσκους βινυλίου και σήμερα σε CD³⁷⁸.

Ασχολήθηκε κυρίως με τη ξυλογραφία και τη χαλκογραφία. Επιρροές δέχθηκε από το κίνημα του εξπρεσιονισμού. Στην συνέχεια δούλεψε με το λινόλεουμ επιλέγοντας θέματα που παραπέμπουν στις αρχές του κονστρουκτιβισμού (**εικ.64., 65.**). Οι πολλοί πειραματισμοί του αποκαλύπτουν την πρόθεσή του για έρευνα όσον αφορά τις διαφορετικές τεχνικές χάραξης, αλλά και τις ιδιότητες των υλικών. Το '60 δούλεψε τη χάραξη με καλέμι

---

³⁷⁶ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³⁷⁷ Εξαρχόπουλος Θανάσης, επιμέλεια Κρεμμυδά Μαργαρίτα, Καψάλης Διονύσης, ΜΙΕΤ Μάρτιος 2012.

³⁷⁸ Θανάσης Εξαρχόπουλος: Από τη χαρακτική στη λογοτεχνία. Μεγάλη έκθεση χαρακτικής και βιβλίου του διακεκριμένου καλλιτέχνη <http://www.miet.gr/web/Downloads/PDF/Exarxopoulos.pdf>

μετέπειτα με λινόλεουμ χρησιμοποιώντας ένα δεύτερο χρώμα εκτός του μαύρου. Μπορούμε να δούμε μέσα από τα έργα του την διάθεση κοινωνικής κριτικής. Ασχολήθηκε παράλληλα με την διαμόρφωση και την διακόσμηση εσωτερικών χώρων, τον σχεδιασμό επίπλων, όπως και με την εκπόνηση κατασκευαστικών σχεδίων και μακετών. Μετέπειτα δούλεψε ως επί το πλείστον στον βιομηχανικό τομέα, όπου εργάστηκε ως industrial designer.

Η λογοτεχνία ασκούσε πάντα έντονη γοητεία επάνω του. Ο Εξαρχόπουλος ασχολήθηκε με το λογοτεχνικό του έργο, το οποίο παραμένει μέχρι σήμερα, στο μεγαλύτερο μέρος του, αδημοσίευτο. Έχει εκδώσει τρία βιβλία: «Μέρες και νύχτες», Αθήνα 1974, «Ποιήματα 1951-1971, σειρά Α'», Αθήνα 2005 και «Ποιήματα 1972-1974, σειρά Β'», Αθήνα 2011. Από τα πρώτα χρόνια έδειξε ενδιαφέρον και για τα ζητήματα που σχετίζονται με την τέχνη της τυπογραφίας του βιβλίου (σχεδιασμός και καλλιτεχνική επιμέλεια βιβλίων). Σχεδίασε, επιμελήθηκε και συχνά βιβλιοδέτησε ο ίδιος αρκετά βιβλία, επιχειρώντας τυπογραφικές διευθετήσεις σ' αυτά. Στο εργαστήριό του συνυπάρχουν δοκίμια βιβλίων, μάλιστα σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων εκτός εμπορίου, τα οποία είναι είτε προσωπικά του πονήματα - λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά βιβλία- είτε επιλογή από κείμενα άλλων συγγραφέων³⁷⁹. Παρουσίασε τα έργα του σε ατομικές εκθέσεις: «Αίθουσα Αρχιτεκτονικής», 1965. Στην γκαλερί Μέδουσα το 1981, 1982 και το 1994. Συμμετείχε στις ομαδικές Πανελληνίες: 1957, 1960, 1963, 1965, 1967. Στο μουσείο Rath της Γενεύης το 1967. Στην Ισπανική Πρεσβεία το 1986 κ.α. Έργα του υπάρχουν την Πινακοθήκη Ρόδου, στην Εθνική, την Ιονική Τράπεζα. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ.

---

³⁷⁹ Κατερίνα Λυμπεροπούλου, εφ. Το ΒΗΜΑ, 3/4/2012.

Ευθυμιάδης Παναγιώτης (Πάνος), 1911.

Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής, ο Πάνος Ευθυμιάδης καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 90 ³⁸⁰ ενώ έκανε την εγγραφή του το 1932-1933. Έτυχε πτυχίο ζωγραφικής από το Εργαστήριο του Αργυρού, ενώ παράλληλα παρακολούθησε μαθήματα και στο Εργαστήριο Χαρακτικής του Κεφαλληνού. Γράφτηκε στο 3^ο έτος το 1938 και στο Β' εξαμήνο το 1939, στο 4^ο έτος το 1939 και στο Β' εξαμήνο το 1940. Στο 5^ο έτος γράφτηκε το 1943. Δεν υπάρχει αναφορά στο Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμοι Α, Β, Γ, Δ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998.

Ζαγκλακίδου-Νίνου Κωνσταντίνα (Ντίνα), Αθήνα 1934

Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής, γεννήθηκε στην Αθήνα το 1934 και καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 508 ³⁸¹, ενώ έκανε την εγγραφή της στην Ανωτάτη Σχολή το 1955-1956. Έλαβε Απολυτήριο από το Αρσάκειον Θηλέων Ψυχικού με βαθμό: Άριστα 19 ^{1/12}. Ο πατέρας της εργαζόταν ως Παραγγελιοδόχος και κατοικούσαν στην οδό Θεμιστοκλέους 22 στην Αθήνα. Φοίτησε το 1955 στο 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού, το 1956 στο 2^ο έτος, το 1957 στο 3^ο έτος, το 1958 στο 4^ο έτος και το 1959 στο θερινό Β' εξαμήνο. Σπούδασε στο Εργαστήριο

---

³⁸⁰ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³⁸¹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Χαρακτικής του Κεφαλληνού μέχρι τον θάνατό του στις 27 Φεβρουαρίου του 1957. Συνέχισε στο Εργαστήριο Χαρακτικής με τον Γραμματόπουλο μέχρι το 1959. Αργότερα έφυγε στο εξωτερικό στην Ζυρίχη όπου και φοίτησε με καθηγήτρια την C. Knell στην Kunstgewer-beschule. Έλαβε μέρος στην Πανελλήνια έκθεση το 1960 όπως και σε άλλες ομαδικές εκθέσεις. Ασχολήθηκε με την διακόσμηση και την τεχνική εκτύπωσης σχεδίων επάνω σε υφάσματα³⁸². Είναι μέλος του ΕΕΤΕ.

Ζαμπατάκος Βασίλειος, Δήμο Βύρωνος Αττικής 1937

Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής, γεννήθηκε στον Δήμο Βύρωνος Αττικής το 1937 και καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 549³⁸³, ενώ έκανε την εγγραφή του στην Ανωτάτη Σχολή το 1957. Αποφοίτησε το 1961. Ο πατέρας του ήταν επιχειρηματίας και κατοικούσαν στην οδό Αγ. Σοφίας στον αριθμό 73 στον Βύρωνα. Σπούδασε στο Εργαστήριο Χαρακτικής στην αρχή με δάσκαλο τον Κεφαλληνό μέχρι τον θάνατό του και συνέχισε με τον Γραμματόπουλο. Δεν υπάρχει κάποια βιβλιογραφική αναφορά στο έργο του.

Ζαχαριάδης Κυριάκος (Κούλης), Αθήνα 1926

Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής, ο Ζαχαριάδης Κυριάκος του Ευαγγέλου, γεννήθηκε στην Αθήνα το 1926 (ενώ

---

³⁸² Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.419.

³⁸³ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

σύμφωνα με το Λεξικό των εκδόσεων Μέλισσα το 1927) και καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 277³⁸⁴, ενώ έκανε την εγγραφή του στην Ανωτάτη Σχολή το 1946-1947. Τελείωσε το Έκτον Γυμνάσιον Εν Αθήναις την 4^η Αυγούστου 1944. Ο πατέρας του εργαζόταν ως τοπογράφος και κατοικούσε στην οδό Αγγύλης 19. Φοίτησε το 1946 στο 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού, το 1947 στο 2^ο έτος και παρακολούθησε το Β' εξαμήνο το 1948. Μετέπειτα υπάρχει κενό μέχρι το 1951 όπου φοιτά στο 3^ο έτος και το 1952 στο 4^ο έτος.

Ζωγραφίζει και σχεδιάζει κυρίως πορτρέτα και τοπία προσπαθώντας να αποδόσει την δυναμική και τις δονήσεις του φωτός. Δημιούργησε επίσης μια σειρά έργων εμπνευσμένων από την ποίηση του Κ. Καρυωτάκη. Εικονογράφησε την δίτομη έκδοση «Σύντομη Παγκόσμια Ιστορία» του Wells, Herbert George, των εκδόσεων Άγκυρα, Αθήνα 1971. Τόμος Α': Από την Προϊστορία μέχρι το 732 μ. Χ. και Τόμος Β': Από το 751 μ. Χ. μέχρι των ημερών μας. Παρουσίασε στο κοινό το έργο του σε ατομική έκθεση «Λυμπεράκη» το 1976³⁸⁵ και έλαβε μέρος στην ομαδική έκθεση της «Λέσχης Ελλήνων Καλλιτεχνών» το 1977. Είναι μέλος του ΕΕΤΕ.

Ζαχαρίου Δημήτριος, Άμφισσα 1937

Ο Ζαχαρίου (**Αρχείο 23-24**) γεννήθηκε το 1937. Ο πατέρας του ονομαζόταν Χαράλαμπος, ήταν γεωργός και ζούσε στην Αλωνίσταινα Άμφισσας. Ο καλλιτέχνης πραγματοποίησε την εγγραφή του στην Ανωτάτη

---

³⁸⁴ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³⁸⁵ «Κούλης Ζαχαριάδης», εφ. *Διαμαρτυρία*, 19 Νοεμβρίου 1976.

Σχολή των Καλών Τεχνών Αθήνας το 1957 και φοίτησε μέχρι το 1961. Γράφτηκε στο Εργαστήρι Χαρακτικής με δάσκαλο τον Κεφαλληνό μέχρι τον θάνατό του και συνέχισε με καθηγητή τον Γραμματόπουλο. Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 543 ³⁸⁶. Δεν υπάρχει κάποια αναφορά στο έργο του μετά από τα χρόνια των σπουδών του στην ΑΣΚΤ.

Ζέπος Αλαφούζος Εμμανουήλ, Πύργος Ανατολικής Ρωμυλίας 1905- Αθήνα 1995

Αποφοίτησε από την Καλών Τεχνών από το εργαστήριο ζωγραφικής του Παρθένη το 1932. Σύμφωνα με μαρτυρίες παρακολούθησε χαρακτική στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Βέβαια πρέπει να αναφερθεί πως στα αρχεία του μητρώου σπουδαστών της Σχολής δεν βρέθηκε το όνομά του ούτε κάποια αναφορά για το Εργαστήρι του Κεφαλληνού. Οι περισσότεροι σπουδαστές του Παρθένη παρακολουθούσαν τα μαθήματα του Κεφαλληνού αφενός γιατί υπήρξε χαρισματικός δάσκαλος, αφετέρου γιατί ο Παρθένης ήταν απόμακρος και απρόσιτος. Ταξίδεψε στην Ρώμη και στο Παρίσι όπου ήρθε σε επαφή με την σύγχρονη τέχνη. Κράτησε στις δουλειές του μια περισσότερο εξπρεσιονιστική κατεύθυνση με έντονες χρωματικές αντιθέσεις και δυνατές γρήγορες πινελιές. Μετά το 1960 περνά σε περισσότερο σπιριτουαλιστικά-αφαιρετικά μονοπάτια. Οι μορφές σχηματίζονται σαν χρωματικές εντυπώσεις με ασαφή περιγράμματα. Κυρίαρχοι στα έργα του είναι οι γήινοι τόνοι, η ρεαλιστική αποτύπωση συχνά με επιμηκυμένες μορφές. Τα

---

³⁸⁶ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

χαρακτικά του της πρώτης περιόδου παρουσιάζουν έντονη αντιπαραβολή του ασπρόμαυρου, (εικ. 66., 67., 68.), ενώ αργότερα αποκτούν περισσότερο ιμπρεσιονιστική χροιά. Παρουσίασε το έργο του στο κοινό σε ατομικές εκθέσεις «Παρνασσός», 1972. «Άστος, 1977» κ.α. Έλαβε μέρος και σε αρκετές ομαδικές όπως στις Πανελλήνιες: 1938, 1939, 1940, 1948, 1952, 1957, 1960, 1963, 1967, 1969, 1971, 1973³⁸⁷. Στο Σαντιάγκο, 1958. Στην Στοκχόλμη, 1947. Στην γκαλερί «Ωρα», 1980. Στην γκαλερί «Υάκινθος», 1987 κ.α. Υπήρξε μέλος της ένωσης «Ελεύθεροι Καλλιτέχναι», της ομάδας «Εργαστήριο», και του ΚΕΕ μεταγενέστερου ΕΕΤΕ, του οποίου διετέλεσε σύμβουλος και πρόεδρος.

Θεοτοκά Μαρία 1928

Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 498 ³⁸⁸, ενώ εγγράφηκε στην Ανωτάτη Σχολή το Ακαδημαϊκό έτος 1955-1956. Ο πατέρας της ονομαζόταν Κωνσταντίνος. Η Θεοτοκά Μαρία κατοικούσε στην οδό Καρτάλη 8 στην Αθήνα. Στο Μητρώο αναφέρεται πως ήταν κάτοχος πτυχίου τον Ιούνιο του 1946. Φοίτησε στο Εργαστήριο Χαρακτικής του Κεφαλληνού το 1955 στο 1^ο έτος, το 1956 στο 2^ο έτος, το 1957 στο 3^ο έτος, το 1958 στο 4^ο έτος, το 1959 στο 5^ο έτος, το 1960 στο 6^ο έτος (Α' εξάμηνο) και τέλος το 1961 στο 6^ο έτος Α' εξάμηνο. Δεν υπάρχει αναφορά της καλλιτέχνιδος και της δουλειάς της στο Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα.

---

³⁸⁷ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Α, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.429.

³⁸⁸ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Ιατρέλλης Κωνσταντίνος Αθήνα 1921

Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής, ο Ιατρέλλης Κωνσταντίνος του Αναστασίου, (**Αρχείο 25-26**) καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 215³⁸⁹, ενώ έκανε την εγγραφή του στην Ανωτάτη Σχολή το 1943-1944. Τελείωσε το Γυμνάσιο Αρρένων της Καλλιθέας το 1943. Ο πατέρας του ήταν εργάτης και κατοικούσαν στην οδό Αμαζόνων 59, Χαροκόπου. Το 1943 ξεκίνησε το 1^ο έτος χαρακτηριστικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Το 1944 φοίτησε στο 2^ο έτος, το 1945 στο 3^ο έτος, το 1946 στο 4^ο έτος, το 1947 στο 5^ο έτος. Στο Μητρώο Σπουδαστών της Σχολής τα έτη 1948-1949 είναι κενά και το 1950 αναφέρεται παρακολούθηση του Β' εξαμήνου. Δεν υπάρχει κάποια αναφορά στο έργο του, ούτε στο Λεξικό των Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα. Υπάρχουν ωστόσο χαρακτηριστικά έργα του καταχωρημένα, ψηφιακά καταγεγραμμένα, στον κατάλογο της βιβλιοθήκης της ΑΣΚΤ³⁹⁰.

Κανάς Αντώνης, Σμύρνη, 1915 – Αθήνα, 1995

Ο Κανάς σπούδασε στην ΑΣΚΤ (**Αρχείο 27-28**) ζωγραφική με τους Ο. Αργυρό και Ε. Θωμόπουλο, ενώ παρακολούθησε μαθήματα χαρακτηριστικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού (**εικ.69**). Στην Κατοχή υπήρξε ενεργό μέλος της Εθνικής Αντίστασης στο ΕΑΜ. Το 1943 υπέστη διωγμό για έργα του που είχε εκθέσει στην Επαγγελματική Έκθεση. Η θεματολογία του αφορούσε κυρίως τοπία, λιμάνια, καράβια, ναυμαχίες, τα οποία απεικονίζονταν με μεγάλη λεπτομέρεια και μπρεσιονιστική απόδοση της θάλασσας. Έκανε ατομικές

---

³⁸⁹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

³⁹⁰ Artcatalogue.asfa.gr

εκθέσεις στον «Παρνασσό», 1946, 1949, 1950, 1956, 1963, 1974. Στο «Κεντρικόν», το 1952 και συμμετείχε στις Πανελλήνιες 1948, 1952, 1957, 1960, 1967, 1971, 1973, 1975. Έργα του ανήκουν στην Πινακοθήκη Αβέρωφ, στο Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, στο Βιομηχανικό Επιμελητήριο Πειραιώς, στο Αρχηγείο Ναυτικού³⁹¹. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ.

Κάνθος, Τηλέμαχος (Άλωνα Κύπρου 1910-Λευκωσία 1993).

Το χαρακτηριστικό του έργο χωρίζεται σε δύο περιόδους, στα πρώτα χρόνια μετά την επιστροφή του στην Κύπρο και στα έργα που χάραξε μετά την τουρκική εισβολή το 1974. Αρχικά η θεματογραφία του άπτεται την καθημερινότητα της αγροτικής ζωής (**εικ. 70., 72., 73.**). Οι συνθέσεις του αν και αυστηρά δομημένες ισορροπούν μέσα από τις αντιθέσεις του άσπρου και του μαύρου, των γεμάτων και κενών επιφανειών και συνθέτουν ειρηνικές και ποιητικές εικόνες. Μετά στην δεύτερη περίοδο ακολουθεί ένα ύφος περισσότερο μνημειακό και επικό. Δίνει δραματικότητα και ένταση στις συνθέσεις του (**εικ. 71., 74.**). Χωρίς να απομακρύνεται από το πραγματικό σχηματοποιεί και χρησιμοποιεί εξπρεσιονιστικούς τύπους για την έκφραση δυνατών συναισθημάτων. Οι μορφές του τοποθετούνται σε έναν πιεστικό ουδέτερο χώρο, που ενδυναμώνει την τραγικότητα της σκηνής.

Το 1937 ο Κάνθος³⁹² πηγαίνει να δει εσπευσμένα τον Κεφαλληνό για τον ενημερώσει για την ασθένεια του πατέρα του και την επιτακτική ανάγκη να επιστρέψει στην Κύπρο. Ο Κεφαλληνός ταράχτηκε, καθώς θυμήθηκε την

---

³⁹¹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Β, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.109.

³⁹² Κάσδαγλης, Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαράκτης, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ. 106. Από την επιστολή του Τηλέμαχου Κάνθου για τον δάσκαλό του (Λευκωσία, 18 του «Νιόβρη» 1988, σ.11.

αντίστοιχη περίπτωση με τον ίδιο και τον δικό του πατέρα, όταν εκείνος δεν μπόρεσε να πάει στην Αίγυπτο και το είχε βάρος στην συνείδησή του όλα τα χρόνια. Μάλιστα φρόντισε να του βρει χρήματα ο Κεφαλληνός, ώστε να μην αντιμετωπίσει και οικονομικό πρόβλημα.

Ο Κάνθος γλαφυρά ανέφερε ένα άλλο περιστατικό που καταδείκνυε το πραγματικό ενδιαφέρον του Κεφαλληνού και την αγάπη του για τους φοιτητές του. Το 1938 έλαβε χώρα η στενή φιλία του Τηλέμαχου με την Δώρα Γραφειάδου, η οποία φοιτούσε στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Το 1939 έφυγε από την ζωή και εκείνος πέρασε δραματικές στιγμές. Ο Κεφαλληνός πληροφορήθηκε τον χαμό της κοπέλας από τον Τάσσο και την άσχημη ψυχολογική κατάσταση του Κάνθου. Πήρε ένα ταξί και επισκέφτηκε τον φοιτητή του στην Ριζόπολη που κατοικούσε, δεν κατάφερε να τον βρει όμως³⁹³. Δεν θυμάται πως έμαθε πως τον έψαχνε ο δάσκαλος και αποφάσισε να πάει ο ίδιος να τον βρει και να του μιλήσει. Τον δέχτηκε με στοργή πατρική, του έφερε καφέ ο Κεφαλληνός αλλά ήταν τέτοιο το σοκ του, που δεν μπόρεσε να τον πάρει, καθώς αισθανόταν έναν κόμπο στο στήθος. Τον συμβούλευσε και του συμπαραστάθηκε, ενώ αποφάσισαν από κοινού πως με πολλή δουλειά θα ήταν ευκολότερο να διαχειριστεί συναισθηματικά και να ξεπεράσει το τραγικό γεγονός. Έτσι άρχισαν την συνεργασία τους για το λεύκωμα «Παγώνι». Έκανε ατομικές εκθέσεις: Λευκωσία 1931, 1940. Στην Αμμόχωστο το 1934, 1960. Στην Λευκωσία το 1959. Στο Χίλτον το 1972. Στην «Αργώ» στην Λευκωσία το 1973, 1992. Πύλη Αμμοχώστου, Λευκωσία, 1983. «Palais Palfy”, Βιέννη, 1991. Στην Κρατική Πινακοθήκη της Λευκωσίας έγινε αναδρομική έκθεση το 1996. Συμμετείχε σε αρκετές ατομικές εκθέσεις: στο

---

³⁹³ Κάσδαγλης, Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαρακτήρας, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ. 289.

Πρακτορείο Πνευματικής Συνεργασίας, το 1962. «Απόφαση» Λευκωσία, 1962. Στις Παγκύπριες 1964, 1965, 1966, 1967, 1971. Στο Κάιρο, 1965. Στην Βοστώνη, 1967. Στις Πανελλήνιες 1971, 1975. Στο Βελιγράδι το 1975. Στην Σόφια το 1975. Στα «Δημήτρια» Θεσσαλονίκη, το 1979. Στην Μπιενάλε της Αλεξάνδρειας, 1984. *Το Δέντρο*, Δημοτικό Κέντρο Τεχνών, Λευκωσία, 1993 κ.α. Έργα του βρίσκονται στην Κύπρο στην Κρατική Πινακοθήκη, στην Πινακοθήκη του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Π.Δ. Αμμοχώστου -κατεχόμενη-, Π. Δ. Λεμεσού. Στην Ελλάδα στην ΕΠΜΑΣ, στο ΜΙΕΤ, στην Εθνική Τράπεζα, στην Τράπεζα της Ελλάδος³⁹⁴ κ.α.

Καπετανάκη Αγγελική, Αγ. Δημήτριος 1931

Σύμφωνα με το Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αριθμό καταχώρησης 474³⁹⁵. Ο πατέρας της ονομαζόταν Κωνσταντίνος και ήταν εργάτης, κατοικούσαν στην οδό Πατρόκλου, 12 στην Αθήνα. Πήρε Πτυχίον Πρακτικής εμπορικής Σχολής Γυναικών Υπαλλήλων, με βαθμό Καλώς 14^{5/10}, στις 26 Ιουνίου το 1951. Φοίτησε το 1953 στο 1^ο έτος Χαρακτικής του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού, το 1954 στο 2^ο έτος, το 1955 στο Β' θερινό εξάμηνο, στο Μητρώο υπάρχουν παύλες. Δεν υπάρχει κάποια αναφορά στο έργο της, ούτε στο Λεξικό των Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα.

---

³⁹⁴ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Β, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.115.

³⁹⁵ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Καραβέλλα Μαρία, Διακοπτό Αχαΐας 1938 – 2013

Γεννήθηκε στο Διακοπτό Αχαΐας το 1938 σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής. Ο πατέρας της ονομαζόταν Κωνσταντίνος. Η καλλιτέχνης κατοικούσε στην οδό Αχαρνών στην Αθήνα στον αριθμό 64. Σπούδασε στην ΑΣΚΤ, παράλληλα παρακολούθησε στο Εργαστήριο Ζωγραφικής με δάσκαλο τον Γ. Μόραλη και στο Εργαστήριο Χαρακτικής αρχικά με δάσκαλο τον Κεφαλληνό, ενώ μετά τον θάνατό του συνέχισε με τον Γραμματόπουλο. Πραγματοποίησε την εγγραφή της στην Σχολή το 1957 και αποφοίτησε το 1961. Σύμφωνα με το Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αριθμό καταχώρησης 548 ³⁹⁶. Μετά την ΑΣΚΤ συνέχισε τις σπουδές της στο Παρίσι παρακολούθησε μαθήματα Ιστορίας της Τέχνης και έλαβε δίπλωμα Θεάτρου και Κινηματογράφου από το Université-Paris VIII. Το 1976 διορίστηκε επιμελήτρια στο ΕΜΠ. Το ενδιαφέρον της καλλιτεχνικά εστιάστηκε στα αντιδικτατορικά μηνύματα με αποτέλεσμα να χάσει την διδακτική της θέση και φύγει αυτοεξόριστη από το 1971 στο Παρίσι. Συχνά δημιουργούσε δρώμενα σε ανοιχτούς χώρους με συμμετοχή του κοινού, αυτοσχεδιασμούς αλλά και διεύρυνση των μέσων έκφρασής της όπως ο κινηματογράφος.

Καλλιτέχνης εκπρόσωπος της διεθνούς πρωτοπορίας, αμφισβητεί μέσα από την τέχνη της την εξουσία και την καθεστηκυία τάξη, παλεύοντας να αλλάξει τον κόσμο και να δημιουργηθεί ένα δικαιότερο μέλλον. Τα έργα

---

³⁹⁶ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

της σκληρά, συχνά αποτελούν γροθιά στο στομάχι³⁹⁷. Θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως «αντι-τέχνη», είναι συνήθως εφήμερα και αντι-εμπορικά έργα. Συνειδητά απενδύεται οποιοδήποτε μανδύα αισθητικής, δεν την απασχολεί να εκφράζουν κάποια αισθητική αξία, αλλά μέσω αυτών μεταλαμπαδεύει ένα αιχμηρό πολιτικό μήνυμα αντίστασης, που προκαλεί και ταράζει. Η τέχνη της ενοχλεί, η λογοκρισία συνεχίζεται συστηματικά έως το 1992 όταν η τότε κυβέρνηση της απαγορεύει να στήσει τον χώρο «Ξένες φωνές» στην πλατεία Συντάγματος, όπως είχε συμφωνηθεί με τον Δήμο Αθηναίων. Επιθυμούσε να παρουσιάσει στο ελληνικό κοινό ένα έργο, που ήδη είχε παρουσιαστεί στο Παρίσι την ίδια χρονιά.

Από τότε και μέχρι το 1996 η Καραβέλλα προετοίμαζε ενδελεχή έρευνα για το θεατρικό δρώμενο με τίτλο «Κασέτα - βιβλίο». Το υλικό αυτό, (δύο χιλιάδες περίπου κασέτες και cd με τη φωνή της), κήκε στη μεγάλη πυρκαγιά που ξέσπασε το 1996 στο εργαστήριό της. Καταστράφηκε επίσης και η κατ'επανάληψη λογοκριμένη ταινία της με τίτλο *Αντίσταση*, που εμπειριείχε πρωτογενή έρευνα με μαρτυρίες αριστερών, φωτογραφίες, σημειώσεις, προσχέδια³⁹⁸.

Το άρθρο του Georges Boudaille, γενικού επιτρόπου της Μπιενάλε Νέων Παρισιού από το 1971, αλλά και διευθυντή του καλλιτεχνικού τμήματος της λογοτεχνικής εφημερίδας *Les Lettres Françaises* από το 1958 έως το 1972, της οποίας μάλιστα διευθυντής υπήρξε ο ποιητής και συγγραφέας Louis Aragon, (ιδρυτικό μέλος της ομάδας των σουρεαλιστών το 1924) δημοσιεύεται στο φύλλο της 21ης έως 27ης Ιουλίου 1971. Συνεπώς, δύο

---

³⁹⁷ Κ. Πάρλας, εφ. Το Βήμα, 25 Ιαν.1979.

³⁹⁸ DOSSIER AICA HELLAS - Αφιέρωμα: ΜΑΡΙΑ ΚΑΡΑΒΕΛΛΑ: ΥΠΕΡΒΑΣΕΙΣ ΨΥΧΗΣ, Τετάρτη 16 Ιανουαρίου 2013.

μήνες περίπου μετά τη λογοκρισία της έκθεσης της Καραβέλλα στην Αίθουσα Τέχνης Αθηνών-Χίλτον³⁹⁹.

Παράλληλα φως ρίχνει το ιταλικό ντοκουμέντο, το οποίο αν και είναι μεταγενέστερο, στις 13 Σεπτεμβρίου 1971, αναφέρει: «Οι συνταγματάρχες κατάσχουν την έκθεση μιας Ελληνίδας ζωγράφου», υπότιτλος «Μεγάλη απογοήτευση από την έλλειψη ελευθερίας στην Ελλάδα» και τον εξής πρόλογο: «Τα έργα της Μαρίας Καραβέλα, καλλιτέχνιδας με μεγάλο ταλέντο, είναι μια ενοχλητική καταδίκη ενάντια στο καθεστώς. Διαμαρτυρίες σε όλους τους πολιτιστικούς και καλλιτεχνικούς κύκλους της Γαλλίας. Η έκθεση στη γκαλερί Χίλτον της Αθήνας».

Επιστρέφοντας στο άρθρο του Boudaille⁴⁰⁰ πρέπει να αναφερθεί πως διεσώθη ένα μικρό μόνο τμήμα της εφημερίδας σε αυτό αναφέρεται :

«Δεν θα παραλείψουμε να διαμαρτυρηθούμε ενάντια στην κατάχρηση της εξουσίας, σε όλες τις προσβολές προς την ελευθερία έκφρασης των καλλιτεχνών.

---

³⁹⁹ Αξίζει να δούμε τι status symbol ήταν το Χίλτον όταν άνοιξε. Η Μ. Λιακοπούλου αφηγείται: «Στις αρχές της δεκαετίας του '60, στη θαμπή μεταπολεμική Ελλάδα εκείνη που έβγαινε από τη δίνη του εμφυλίου πολέμου, η λέξη 'Hilton' ακούσθηκε μαγικά. Ένας ακόμη συνδετικός κρίκος της διάσημης τότε αλυσίδας των αμερικανικών ξενοδοχείων θα ανήκε πια και στην Αθήνα, όπου θα φιλοξενούσε εκατομμυριούχους. Στην κατασκευή του θα εργάζονταν ομάδες Ελλήνων και ξένων αρχιτεκτόνων και ο Γιάννης Μόραλης θα φιλοτεχνούσε την πρόσοψη. Όσο πλησίαζε η αποπεράτωση, οι φήμες οργίαζαν κι οι Αθηναίοι ανάστατοι: οι τιμές ενοικίασης ακούγονταν ιλιγγιώδεις και όχι μόνο για τα μαγαζιά αλλά και για μια απλή βιτρίνα». Η Λιακοπούλου αφηγείται πως της παραχώρησε δωρεάν ο φιλότεχνος Γάλλος διευθυντής του Χίλτον Jean Pierre Jacquilliard έναν «μαγευτικό χώρο 400 τετραγωνικών και άνω», δίχως ενοίκιο, με τη μόνη προϋπόθεση να κάνει «ωραίες εκθέσεις». Το κείμενο είναι ανυπόγραφο, είναι όμως εμφανές ότι είναι γραμμένο από την Λιακοπούλου. Ματούλα Σκαλτσά, Αίθουσες τέχνης στην Ελλάδα: Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1920-1988, εκδ. Αποψη, Αθήνα 1989, σ. 72-73.

⁴⁰⁰ Το άρθρο του Boudaille στην εφημερίδα Les Lettres Françaises δημοσιεύεται στο φύλλο της 21ης έως 27ης Ιουλίου 1971.

Μας μεταφέρθηκε ένα νέο συμβάν. Ήταν στο πλαίσιο της Ελλάδας. Τα γεγονότα είναι, στην ανομβρία τους, γλαφυρά.

Τη Δευτέρα 10 Μαΐου 1971 άνοιξε στην γκαλερί Χίλτον της Αθήνας, η έκθεση της ζωγράφου Μαρίας Καραβέλα, ετών 32.

Η έκθεση δεν κράτησε παρά τρεις μέρες διότι την Τρίτη παρενέβη η αστυνομία και διέταξε το κλείσιμό της.

Η Μαρία Καραβέλα, επιμελήτρια στον καθηγητή Εγγονόπουλο στη Σχολή του Πολυτεχνείου της Αθήνας ...⁴⁰¹»

Διακόπτεται το κείμενο του αρχείου της και συνεχίσει ως εξής:

«...μια 'εγκατάσταση' καταπίεσης με περιφράξεις, επιτοίχιες γραφές, φιγούρες καρφωμένες στους τοίχους ή ριγμένες κάτω, φώτα και μια μουσική υπόκρουση από οδυρμούς, αγωνιώδεις φωνές και ουρλιαχτά.⁶ Μπόρεσα να δω φωτογραφίες των έργων της Καραβέλα· εάν σε έμπνευση είναι μια κραυγή διαμαρτυρίας, δεν φέρουν τίποτα σε λεπτομέρεια ή σε εκτέλεση που να μπορεί να σοκάρει ή να αποτελεί υπαινιγμό για ένα καθεστώς αντί για άλλο⁴⁰²».

Πορίσματα από τη συνολική μελέτη του αρχείου της δημοσιεύονται για πρώτη φορά στο ειδικό μεταθανάτιο αφιέρωμα για την Μαρία Καραβέλα του ηλεκτρονικού περιοδικού Dossier AICA Hellas⁴⁰³.

Έκανε ατομικές εκθέσεις στους εξής χώρους μεταξύ άλλων: «Άστορ», 1970. Χίλτον, 1970. Κόρινθος, 1975⁴⁰⁴. Grand Palais, Παρίσι, 1977. Κοκκινιά 1979.

---

⁴⁰¹ Το άρθρο του Boudaille στην εφημερίδα Les Lettres Françaises δημοσιεύεται στο φύλλο της 21ης έως 27ης Ιουλίου 1971.

⁴⁰² Όπως παραπάνω...

⁴⁰³ Η ύλη του αρχείου έχει ως χρονολογική αφετηρία την πρώτη της αντιστασιακή ατομική στην γκαλερί Άστορ, το 1970, όπου παρουσίασε το πρώτο έργο χώρου στην Ελλάδα. Καταληκτική ημερομηνία αποτελεί το 1992 όταν λογοκρίθηκε για τελευταία φορά. Το αρχείο της Μαρίας Καραβέλα βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της AICA Hellas και είναι προσβάσιμο σε όλα τα μέλη.

⁴⁰⁴ Α. Ξύδης, «Μαρία Καραβέλα-Περιβάλλοντα», Θέματα Χώρου και Τεχνών, 6, 1975.

Ζάππειο 1981. «Δεσμός» 1986. Έλαβε μέρος σε ομαδικές εκθέσεις: Μπιενάλε Παρισιού 1971. Έλαβε βραβείο στο Φεστιβάλ Culturel, Rony sur Bois, Γαλλία 1973. Ευρωπαϊκά Βρυξέλλες, 1982 ⁴⁰⁵κ.α.

Δημιούργησε το 1977 την πολιτική ταινία «Αντίσταση». Από το 1981 ζούσε και εργαζόταν στην Κόρινθο, όπου είχε δημιουργήσει ένα ερευνητικό και πολιτιστικό κέντρο. Υπήρξε μέλος του ΕΕΤΕ.

Κατράκη, Βάσω (Αιτωλικό Μεσολογγίου 1914-Αθήνα 1988).

Η Κατράκη-Λεονάρδου (**φωτο. 86-90**) κατά την διάρκεια της Κατοχής συμμετείχε ενεργά στην Αντίσταση τυπώνοντας και σχεδιάζοντας πολλά παράνομα έντυπα και μονόφυλλα. Τα πρώτα της έργα ξυλογραφίες μικρού μεγέθους εικονογράφησαν βιβλία και μονόφυλλα. Απεικόνιζαν σκηνές από τη ζωή των ψαράδων του Μεσολογγίου. Η ιδιαίτερη πατρίδα της αποτέλεσε πηγή έμπνευσης και για μια σειρά από έγχρωμες ξυλογραφίες με τοπία της λιμνοθάλασσας (Ωρες του Μεσολογγίου 1948-1952) σε σκοτεινούς γκριζούς τόνους και με ολοκληρωτική απουσία του μαύρου χρώματος. Το 1955 χάραξε πάνω σε ψαμμίτη λίθο που είχε σχετικά μαλακή υφή και μπορεί να διατηρεί το μελάνι στην επιφάνειά του. Λόγω της φύσεως του υλικού αλλά και των εργαλείων που χρησιμοποιούσε, η διαδικασία της χάραξης προσέγγιζε περισσότερο τη λάξευση. Στην επιλογή του συγκεκριμένου υλικού ενδεχομένως να συνέβαλε η αλλαγή της θεματολογίας της. Ο εξπρεσιονισμός αλλά και η αναβίωση των παραδοσιακών τεχνικών που συντελέσει στην Ευρώπη δεν την άφησαν ανέπαφη, αντιθέτως διέπλασαν την καλλιτεχνική της ταυτότητα. Σημαντικές επιρροές δέχθηκε και από την

---

⁴⁰⁵ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Β, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.130.

αρχαία Ελληνική τέχνη, εφόσον συνήθιζε να οριοθετεί τον χώρο της σύμφωνα με την αισθητική των μελανόμορφων αγγείων ή των ζωοφόρων του αυστηρού ρυθμού και μετουσιώνει ουσιαστικά στοιχεία από τις μορφές των κυκλαδικών ειδωλίων. Ο άνθρωπος το κυρίαρχο της θέμα από μέλος κοινωνικής ομάδας μετατρέπεται σε μορφή σύμβολο. Τα έργα της αποκτούν μεγάλες διαστάσεις και εμφορούνται από έναν δυναμισμό. Ωστόσο αν και μοιάζει να καταθέτει μια κοινωνική διαμαρτυρία διατηρεί μια ηρεμία δωρική. Η φωτοσκίαση εστιάζεται στην αντίθεση του λευκού με το μαύρο. Οι μορφές γίνονται σχηματικές, λευκές και αποκτούν φαρδιά μαύρα περιγράμματα. Μετέπειτα γίνονται μαύρες πάνω στο άσπρο φόντο που λειτουργεί ως βάση στήριξης των μορφών χωρίς περιττά άλλα στοιχεία. Κατά την διάρκεια της εξορίας της στην Γυάρο εκφράζεται δίνοντας μορφή σε βότσαλα που τα ζωγραφίζει με μαύρο μελάνι. Αργότερα ακόμα στα έργα της κυριαρχεί ο συμβολισμός έτσι οι μορφές προσομοιάζουν σε δέντρα και σταυρούς ενώ προσλαμβάνουν ένα ρόλο ευκρινώς δηλωτικό και καθόλου παραστατικό εφόσον σκόπιμα παραλείπονται και τα βασικά χαρακτηριστικά τους. Όμως μετά το 1975 οι μορφές ανακτούν τα χαμένα τους χαρακτηριστικά, γίνονται λιγότερο γωνιώδεις και επιθετικές, αποκτούν συναισθηματισμό.

Ατομικές εκθέσεις

1955, Αίθουσα Εκθέσεων Ζαχαρίου, Αθήνα

1958, Υπερωκεάνιο Ολυμπία,

1959, Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1961, Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

1961, Αθηναϊκό Τεχνολογικό Ινστιτούτο, Αθήνα

1964, Πεκίνο, Κίνα
1965, Βουδαπέστη, Ουγγαρία
1967, Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα
1968, Exeter, Ηνωμένο Βασίλειο
1970, Γκαλερί Αργώ, Λευκωσία, Κύπρος
1971, Γκαλερί Αργώ, Λευκωσία, Κύπρος
1972, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα
1973, Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη
1973, Ηράκλειο, Κρήτη
1974, Αίθουσα Κολλεγίου Αθηνών, Αθήνα
1975, Δημοτικό Πνευματικό Κέντρο Ερμούπολης, Ερμούπολη, Σύρος
1976, Αγρίνιο
1977, Ρέθυμνο, Κρήτη
1980, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
1980, Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη
1981, Αίθουσα Τέχνης Πειραιά, Πειραιάς
1981, Αίθουσα Τέχνης Έψιλον-Μι, Βόλος
1984, Αίθουσα Τέχνης Αιξωνή, Γλυφάδα
1986, Γκαλερί Αθηνά, Αθήνα, Λουκιανού 18
1989, Βελλίδειο Πολιτιστικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
1991, Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
1991, Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα
1992, Πύλη Αμμοχώστου, Αμμόχωστος, Κύπρος
1994, Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα
1994, Βελλίδειο Πολιτιστικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
1998, Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα

- 1999, Γκαλερί Άστρα, Αθήνα
- 2010, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα
- 2011, Λαογραφικό Μουσείο Κύμης, Κύμη, Εύβοια
- 2012, Αρχείο-Συλλογή Γιώργη Μελίκη, Μελίκη, Ημαθίας
- 2013, Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών, Θεσσαλονίκη
- 2014, Αίθουσα Τέχνης Έκφραση-Γιάννα Γραμματοπούλου, Αθήνα⁴⁰⁶

Ομαδικές εκθέσεις

- 1947, "Grekish Konst", Kunglica Akademia foer de Fria Konsterna, Στοκχόλμη, Σουηδία
- 1947, "Διεθνής Έκθεση Καΐρου", Palais de Ghezirek, Κάιρο, Αίγυπτος
- 1950, "Έκθεση Ομάδας "Αρμός", Αίθουσα Εμπορικού Επιμελητηρίου, Αθήνα
- 1950, "Α' Έκθεσις Ζωγραφικής-Γλυπτικής-Χαρακτικής Ομάδας "Στάθμη", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
- 1951, "Έκθεση της ομάδας Στάθμη", Αίθουσα Λέσχης Βόλου, Βόλος
- 1952, "Δ' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεσις", Ζάππειον Μέγαρο, Αθήνα
- 1953, "Mostra di pittura hellenica contamporanea", Galleria Nazionale d' Arte Moderna, Ρώμη, Ιταλία
- 1954, "Έκθεση Ελλήνων Χαρακτών", Γενεύη, Ελβετία
- 1955, "Nutida Grekisk Konst", Konst Museum, Γκέτεμποργκ, Σουηδία
- 1955, "La Grece vivante", Γενεύη, Ελβετία
- 1955, "Ομαδική Έκθεση", Υπερωκεάνιο Ολυμπία,
- 1955, "Ομαδική Έκθεση", Ατελιέ, Αθήνα
- 1955, "Exposition des Artistes Hellenes", Musee d'Art Moderne, Κάιρο, Αίγυπτος

---

⁴⁰⁶ Ψηφιακή Πλατφόρμα ΙΣΕΤ.

- 1956, "Nutida Grekisk Konst", Konstnarhuset, Στοκχόλμη, Σουηδία
- 1956, "Nutida Grekisk", Konst Museum, Γκέτεμποργκ, Σουηδία
- 1956, "International Biennale of Graphic Art 1956", Museum of Modern Art, Λουμπλιάννα, Σλοβενία
- 1957, "Έκθεσις Ελλήνων Καλλιτεχνών", Δ.Ε.Θ., Θεσσαλονίκη
- 1957, "IV Bienal de Sao Paulo", Σάο Πάολο, Βραζιλία
- 1957, "Β' Μεσογειακή Καλλιτεχνική Έκθεσις", Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος
- 1957, "Το Ελληνικό τοπίο", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα ⁴⁰⁷ κ.α.

Κατσουλίδης, Τάκης (Μεσσήνη 1933).

Ο Κατσουλίδης (**Αρχείο 29-30**) πραγματοποίησε την εγγραφή του το Ακαδημαϊκό έτος 1954-1955. Ο πατέρας του ονομαζόταν Μιχαήλ και η διεύθυνση κατοικίας τους ήταν Κωνσταντίνου ΙΒ' 35, στην Αθήνα. Έλαβε το Αλυτήριόν του με βαθμό Καλώς 12 ^{5/10} στις 3 Σεπτεμβρίου το 1952. Φοίτησε στο 1^ο έτος Χαρακτικής του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού το 1954, μέχρι τον θάνατο του δασκάλου του, μετά πήρε πτυχίο χαρακτικής από τον Γραμματόπουλο. Παρακολούθησε το 1955 το 2^ο έτος, το 1956 το 3^ο έτος, το 1957 το 4^ο έτος και το 1958 το θερινό Β' εξάμηνο.

Εξέθεσε τα χαρακτηριστικά του έργα για πρώτη φορά το '60 και άμεσα καθιερώθηκε ως εξαιρετικής δεξιοτεχνίας χαρακτήρας, ιδιαίτερα στο είδος της λιθογραφίας και της ξυλογραφίας. Το χρώμα και το φως κυριαρχούν στο χαρακτηριστικό του έργο. Κινείται στα πλαίσια του ρεαλισμού με άξονα την έντονη χρωματικότητα αλλά και το άρτιο και δυνατό σχέδιο δημιουργεί όμορφες συνθέσεις. Αντλεί τα θέματά του κυρίως από τοπιογραφίες και

---

⁴⁰⁷ Αναλυτικά βλέπε στο κεφάλαιο Βάσω Κατράκη & Ψηφιακή Πλατφόρμα ΙΣΕΤ. <http://dp.iset.gr> Καλλιτέχνες.

σκηνές από την καθημερινή πραγματικότητα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι κινήσεις του στο χώρο του αφηρημένου εξπρεσιονισμού, της γεωμετρικής αφαίρεσης και του νέου ρεαλισμού, ενώ παράλληλα εμπλουτίζει την τεχνική του με νέους συνδυασμούς των υλικών του μέσων⁴⁰⁸. Ατομικές: «Ζυγός», 1960 & 1979. «Άστρος», 1966. «Υάκινθος», 1982, 1993, 1995. «Titanium», 1991, 1994. Ομαδικές: Μπιενάλε Σάο Πάολο, 1965. Μπιενάλε Παρισιού, 1965, 1967, 1969. *Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις*, Ωδείο Αθηνών, 1985 κ.α.

Καχοριμάνη, Σοφία-Φωφώ (Αθήνα 1912-Αθήνα 1972)

Σπούδασε ζωγραφική στην ΑΣΚΤ με δασκάλους τον Παρθένη και τον Ο. Αργυρό. Αποφοίτησε το 1937. Παρακολούθησε για αρκετά χρόνια τα μαθήματα του Κεφαλληνού. Αξιοποίησε τις σχεδιαστικές της ικανότητες από νωρίς. Ασχολήθηκε με τις ξυλογραφίες (εικ. 97., 98., 100.), τις λιθογραφίες (εικ. 96., 101.) με κραγιόνι από το 1937 και τις χαλκογραφίες (εικ. 99.) Πηγή της έμπνευσής της αποτέλεσε η δύσκολη θέση της γυναίκας στην Ελληνική Κοινωνία. Θεματολογικά εστίασε στον ρόλο της γυναίκας την εποχή εκείνη και δημιούργησε πορτρέτα και γυμνά χωρίς ωστόσο να τους προσδίδει μελοδραματικές εξάρσεις. Έλαβε μέρος στην Πανελλήνια έκθεση χαρακτηριστικής, το 1938, με δέκα έργα εκ των οποίων ήταν ξυλογραφίες, χαλκογραφίες, λιθογραφίες⁴⁰⁹. Παρουσίασε το έργο της στο κοινό σε ομαδικές εκθέσεις: στις Πανελλήνιες, 1938, 1939, 1940, 1948. Στην Λειψία 1940. Έκθεση για τα 70 χρόνια του ΚΚΕ, «Κτίριο Κ. Παλαμά», Στοά του Βιβλίου, 1996 κ.α. Έργα της υπάρχουν στην Π.Δ. Αθηναίων, ενώ δίδαξε στο Αρσάκειο

⁴⁰⁸ Αναλυτικά οι εκθέσεις ατομικές και ομαδικές στο Κεφάλαιο για τον Κατσουλίδη & στην Ψηφιακή Πλατφόρμα του ΙΣΕΤ.

⁴⁰⁹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Β, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.189.

Ψυχικού και την Παιδαγωγική Ακαδημία. Ήταν μέλος του ΚΕΕ όπως λεγόταν τότε του σημερινού ΕΕΤΕ και της ομάδας «Ελεύθεροι Καλλιτέχναι».

Κέτσης-Παπανδρέου Μάνθος, Άνδρος, 1915 – Αθήνα, 1982.

Φοίτησε στο 8^ο Γυμνάσιον Αθηνών. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αριθμό καταχώρησης 76⁴¹⁰. Ο πατέρας του ονομαζόταν Ματθαίος και ήταν χρυσοχόος. Κατοικούσαν στην Κηφισιά στην οδό Δεληγιάννη. Ο Κέτσης πραγματοποίησε την εγγραφή του στην Σχολή το 1934-1935. Το 1938 σύμφωνα πάντα με το Μητρώο της Ανωτάτης Σχολής εγγράφεται στο 4^ο έτος, στο δεύτερο εξάμηνο το 1939 και στο 5^ο έτος το 1939. Το 1940 γράφτηκε στο β' εξάμηνο και στο πρώτο έτος χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Πήρε πτυχίο ζωγραφικής από το Εργαστήρι ζωγραφικής του Αργυρού. Τα θέματα που τον ενέπνεαν κυρίως να δημιουργήσει, ήταν τα τοπία αλλά και οι συνθέσεις με ανθρώπινες μορφές. Κινήθηκε στο πλαίσιο της παραστατικής ζωγραφικής, συχνά με αλληγορικό περιεχόμενο. Τα έργα του τα παρουσίασε στο κοινό τόσο σε ατομικές εκθέσεις όσο και σε ομαδικές εκθέσεις. Έλαβε μέρος στις Πανελλήνιες, το 1973 και το 1975 κ.α. Παράλληλα ασχολήθηκε με την σκηνογραφία και την λογοτεχνία. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ.

---

⁴¹⁰ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Κουγιουμτζάκη - Βασιλειάδου Ασπασία Κωνσταντινούπολη, 1925-

Σύμφωνα με το Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αριθμό καταχώρησης 261⁴¹¹. Ήταν κόρη του Βιομηχάνου Κυριάκου Βασιλειάδη, κατοικούσαν στην οδό Ιουλιανού, 26 στην Αθήνα. Πήρε Απολυτήριο από το Γυμνάσιον Θηλέων Ψυχικού στις 15 Νοεμβρίου του 1943. Γράφτηκε στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών το 1945. Φοίτησε στο 1^ο έτος το 1945, στο 2^ο έτος το 1946, το 1947 στο 3^ο έτος, το 1948 στο 4^ο έτος και το 1949 στο 5^ο έτος. Το 1950 ξεκίνησε το 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Σπούδασε ζωγραφική με τον Αργυρό και παρακολούθησε χαρακτική με τον Κεφαλληνό. Ασχολήθηκε με την υπαιθριστική τοπιογραφία και τις προσωπογραφίες, αλλά στην πορεία του έργου της οδηγήθηκε σε περισσότερες αφηρημένες συνθέσεις. Δούλεψε αρκετά μάλιστα με την τεχνική του μπατίκ⁴¹². Τα έργα της εμφορούνται από έναν έντονα χρωματικό αφηρημένο λυρισμό. Συμμετείχε στις ομαδικές εκθέσεις τέχνης στην «Γκαλερί Τέχνης» το 1959, στην «Τεχνοθήκη» το 1975, στο «Χίλτον» το 1989⁴¹³ κ.α. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ.

Κουλεντιανός Κώστας Αθήνα, 1918 - Arles Γαλλίας, 1995.

Φοίτησε στο 7^ο Γυμνάσιον Αθηνών (φωτο. 150, 151). Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον

---

⁴¹¹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

⁴¹² Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Β, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.279.

⁴¹³ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Β, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.279.

αριθμό καταχώρησης 70⁴¹⁴. Ήταν γιός του εμπόρου Χαράλαμπου Κουλεντιανού, κατοικούσαν στην οδό Πινδάρου 38. Γράφτηκε στην Ανωτάτη Σχολή το 1936-1937. Το 1938 περνάει στο δεύτερο έτος, το 1939 στο τρίτο, το 1940 στο β' εξάμηνο, ενώ το 1943 γράφτηκε στο πρώτο έτος χαρακτηριστικής του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού. Έλαβε πτυχίο γλυπτικής από το Εργαστήριο γλυπτικής του καθηγητή Τόμπρου.

Πολέμησε εθελοντικά στο Αλβανικό μέτωπο. Στρατεύτηκε στο ΕΑΜ το 1941-1944. Οργάνωσε μέρος του προπαγανδιστικού υλικού (αφίσες) στο παράνομο τυπογραφείο, το οποίο είχε εγκαταστήσει στο πίσω τμήμα του εργαστηρίου του. Το 1945 ταξίδεψε στο Παρίσι με υποτροφία του Γαλλικού κράτους. Παρέμεινε στην Γαλλία μέχρι τον θάνατό του. Το 1946 φοίτησε στην École des Beaux Arts για σύντομο χρονικό διάστημα, καθώς προτίμησε να φοιτήσει στην Grand Chaumiere και στο εργαστήριο του Ο. Zadkine. Έλαβε μέρος σε πολλές ομαδικές εκθέσεις, έχοντας συνεχή παρουσία για πολλά χρόνια, ειδικότερα στο Salon de la Jeune Sculpture και στο Salon de Mai.

Το 1947 ξεκίνησε μια ισχυρή φιλία η οποία τον καθόρισε τόσο στην καλλιτεχνική του διαδρομή, όσο και στην ζωή του, κατόπιν της συνεργασίας και της επικοινωνίας με τον γλύπτη Η. Laurens (1885-1954). Εγκατέλειψε την Ακαδημαϊκή γλυπτική, μετέπειτα υιοθετεί φόρμες που μαρτυρούν την επιρροή που δέχτηκε. Περνά από τα παραδοσιακά υλικά, όπως ο μπρούτζος, ο πηλός, ο γύψος, πειραματίζεται με το μολύβι και εν τέλει χρησιμοποιεί σίδερο.

Η πρώτη του περίοδος το 1946-1952, θεματικά περιστρέφεται σε γυναικείες μορφές, ξαπλωμένες ή καθισμένες. Ο καλλιτέχνης δίνει σχήμα

---

⁴¹⁴ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

στις ανθρώπινες φιγούρες, κυρίως χρησιμοποιώντας καμπύλες φόρμες συνδυάζοντάς τες με μια έκδηλη κίνηση, η οποία παραπέμπει σε οργανικούς φυσικούς ρυθμούς⁴¹⁵. Μελετά μέσα από τα έργα του, την σχέση φωτός, ύλης και χώρου. Δημιουργεί συνθέσεις, όπου ο κενός χώρος εκούσια συνεισφέρει στο επιθυμητό αποτέλεσμα της σύνθεσης, εφόσον προβάλλεται ως ουσιαστικό στοιχείο ανάδειξης της ίδιας της φόρμας.

Πέρασαν δέκα ολόκληρα χρόνια απουσίας του καλλιτέχνη από την γενέτειρα και το 1955 επισκέπτεται την Ελλάδα και εκθέτει στην Γκαλερί «Πέην». Παρέμεινε οκτώ μήνες στην γενέτειρα και το ενδιαφέρον του στράφηκε στην αρχαϊκή γλυπτική, θαυμάζοντας την λιτότητα, αλλά παράλληλα την καθαρότητα και την επιβλητικότητα του υλικού, καθώς και την μετωπικότητα των αρχαϊκών αγαλμάτων⁴¹⁶. Σταδιακά κάνει μετάβαση σε νέα περίοδο για την τέχνη του, συνειδητά επιλέγει μια πορεία προς την γεωμετρική αφαίρεση. Παρατηρώντας την σειρά των γλυπτών του με τον τίτλο: «Ακροβάτες» αντιλαμβανόμαστε πως απομακρύνεται όλο και περισσότερο από τις παραστατικές αναφορές. Διατηρεί ωστόσο τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται την άρθρωση των όγκων, οι οποίοι αντιστοιχούν στην περιοχή του ενόργανου κόσμου⁴¹⁷.

Σημαντική ήταν η συνεργασία του με την ιδιαίτερα φημισμένη Γκαλερί: Galerie de France. Το 1957 υπέγραψε συμβόλαιο εκπροσώπησης. Αργότερα το 1961 ασχολήθηκε με την κατασκευή γλυπτών πολύ μεγάλων διαστάσεων. Στις αρχές του 1970 δημιουργεί τα βιδωτά έργα. Η σειρά του

---

⁴¹⁵ E. Trichon-Milsani, "Coulentianos Costas", *Dictionnaire de l'art modern et contemporaine*, Παρίσι, 1922.

⁴¹⁶ D. Chevalier, "Coulentianos Costas", *Nouveau dictionnaire de la sculpture modern*, Παρίσι, 1970.

⁴¹⁷ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Β, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.σ. 288-290.

Génération συνδυάζει αλληλουχίες μεταλλικών επιπέδων ή απλούς ρυθμικούς σχηματισμούς⁴¹⁸.

Ασχολήθηκε εκτός από την γλυπτική, η οποία τον κέρδισε σε μεγαλύτερο βαθμό έναντι των άλλων τεχνών, με τα κολλάζ, τις ανάγλυφες συνθέσεις, τα χαρακτηριστικά αλλά και τις ταπισερί, τόσο σε δικά του σχέδια γεωμετρικά, όσο και με την συνεργασία στην ύφανση της Marie-Therese Jacquet της συνεργάτιδος και συντρόφου του. Τα χαρακτηριστικά του, χαρακτηρίζονται από την απόλυτη αφαιρετικότητα και ταυτόχρονα την έντονη πυκνότητά τους (**εικ. 102**). Τα γεωμετρικά σχέδια και οι φόρμες απηχούν καθαρά τις πλαστικές του αναζητήσεις. Επέλεξε την αυστηρότητα και την λιτότητα των χρωματικών επιλογών, με αγαπημένους χρωματικούς τόνους αυτούς του άσπρου, μαύρου, κόκκινου, σε συνδυασμό με επίπεδες γεωμετρικές επιφάνειες, για να συνθέσει επιτυχώς το έργο του. Οι εναλλαγές φωτός σκιάς υποβοηθούνται από τον διάκενο χώρο στο εσωτερικό της φόρμας. Οι διάφορες αναφορές στην τέχνη του δίκαια τον κατατάσσουν ως τον τελευταίο ακροβάτη του μοντερνισμού.

Συνόδευσε με χαρακτηριστικά του διάφορες εκδόσεις, όπως το *La Foire*, 1952. Τις ποιητικές συλλογές: *Ο. Ελύτης, Θάνατος και Ανάσταση του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου*, Αθήνα 1973. Του Γ. Σεφέρη, *Στέρνα*, Αθήνα 1975 κ.α. Δίδαξε στην *École des Arts Decoratifs* (1975-1976) στο Παρίσι, παράλληλα οργάνωσε το εργαστήριο γλυπτικής και δίδαξε την χρήση μετάλλου. Δίδαξε επίσης στην *École des Beaux-Arts* (1979-1980) στην Μασσαλία. Ονομάστηκε Ιππότης των Γραμμάτων και των Τεχνών το 1984. Δημιούργησε τουλάχιστον 50 γλυπτά και ανάγλυφες συνθέσεις για υπαίθριους χώρους και κτίρια στην

---

⁴¹⁸ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Β, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.σ. 288-290.

Γαλλία, στην Ελβετία, στο Βέλγιο, στην Ιταλία, στην Ελλάδα. Μεταξύ των οποίων: στο Θέατρο Bourg-en-Bresse, Ain, Γαλλία, 1963, στο Symposium de Grenoble το 1967, Faculte des Sciences, στην Μασσαλία 1971, Faculte des Lettres, Aix-en-Provence, Γαλλία 1974, Symposium de Lyon 1978, Societe Fountain, Βρυξέλλες 1988, Τράπεζα Πίστεως, Αθήνα, 1989, 1992 κ.α. Έργα του βρίσκονται στην ΕΠΙΜΑΣ, στο ΜΜΣΤ, Θεσσαλονίκη, στο Musee d'Art Moderne, Παρίσι κ.α.

Ατομικές εκθέσεις

1952, Βιβλιοπωλείο "Par Monts et par Vaux", Καζαμπλάνκα, Μαρόκο

1955, Monica Pane Gallery, Αθήνα

1956, Gallery Obelisk, Παρίσι, Γαλλία

1962, Galerie de France, Παρίσι, Γαλλία

1963, Atelier Sopho, Λυών, Γαλλία

1963, Αθηναϊκό Τεχνολογικό Ινστιτούτο, Αθήνα

1964, Bertha Shaeffer Gallery, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ

1965, Galerie Merlin, Αθήνα

1969, Theatre de Huitieme, Λυών, Γαλλία

1971, Galerie Historical, Nyon, Ελβετία

1972, Maison de la Culture, Chalon Sur Saone, Saone, Γαλλία

1972, Galerie La Demeure, Παρίσι, Γαλλία

1973, Galerie Nicole Fourrier, Λυών, Γαλλία

1974, Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα

1975, Γαλλικό Ινστιτούτο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

1975, Galerie Noella Ges, Saint-Remy de Provence, Γαλλία

1977, Maison de la Culture d' Amiens, Amiens, Γαλλία
1980, Interbureau, Λυών, Γαλλία
1982, Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα
1982, Theatre National de Marseille, Μασσαλία, Γαλλία
1983, Γαλλικό Ινστιτούτο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
1983, Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα
1983, Theatre National de Marseille, La Crie, Μασσαλία, Γαλλία
1984, Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα
1984, Galerie Epsilon, Βρυξέλλες, Βέλγιο
1986, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
1986, Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα
1986, Galerie Epsilon, Βρυξέλλες, Βέλγιο
1989, Galerie de la Gare, Bonnieux, Vaucluse, Γαλλία
1989, Hotel Estrine, Centre art Presence Van Gogh, St. Remy de Provence, Γαλλία
1991, Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης Ιλεάνα Τούντα, Αθήνα
1991, Golf saint Albou, Drome, Γαλλία
1992, Γενί Τζαμί, Θεσσαλονίκη
1992, Museo de Arte Contemporaneo, Santiago, Χιλή
1997, Couvent des Cordeliers, Παρίσι, Γαλλία
2000, Musee Hebert, Grenoble, Γαλλία
2008, Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα
2008, Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Φλώρινας, Φλώρινα
2012, Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Αθήνα

2013, Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη ⁴¹⁹

Ομαδικές εκθέσεις

1946, "Salon d' Automne", Παρίσι, Γαλλία

1947, "Salon de la Jeune Sculpture", Παρίσι, Γαλλία

1947, "Salon de Mai", Παρίσι, Γαλλία

1948, "Salon de la Jeune Sculpture", Παρίσι, Γαλλία

1948, "Salon de Mai", Παρίσι, Γαλλία

1949, "Salon de Mai", Παρίσι, Γαλλία

1950, "Salon de la Jeune Sculpture", Παρίσι, Γαλλία

1950, "Salon de Mai", Παρίσι, Γαλλία

1951, "Salon de Mai", Παρίσι, Γαλλία

1952, "Salon de Mai", Παρίσι, Γαλλία

1953, "Salon de Mai", Παρίσι, Γαλλία

1953, "Les Sept Sculpteurs Grecs de Paris", Petit Palais, Παρίσι, Γαλλία

1953, "Μπιενάλε Αμβέρσας", Αμβέρσα, Βέλγιο

1954, "Salon de Mai", Παρίσι, Γαλλία

1955, "III Bienal de Sao Paulo", Sao Paulo Museum of Art, Σάο Πάολο, Βραζιλία

1955, "Salon de Mai", Παρίσι, Γαλλία

1955, "Ομαδική Έκθεση", Gallery Obelisk, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

1955, "La Grece vivante", Γενεύη, Ελβετία

1956, "Salon de Mai", Παρίσι, Γαλλία

1956, "Ομαδική Έκθεση", Gallery Obelisk, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

---

⁴¹⁹ Κουλεντιανός, Ψηφιακή πλατφόρμα, ΙΣΕΤ.

<http://dp.iset.gr/artist/view.html?id=1416&tab=soloexhibitions&start=0&limit=20>

1956, "Ομαδική Έκθεση", Musee Rodin, Παρίσι, Γαλλία

1957, "Salon de la Jeune Sculpture", Παρίσι, Γαλλία

1957, "Salon de Mai", Παρίσι, Γαλλία

1957, "Ομαδική Έκθεση", Gallery Obelisk, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

1957, "Ομαδική Έκθεση", Galerie de France, Παρίσι, Γαλλία

1958, "Ζωγραφική-Γλυπτική", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

1958, "Salon de Mai", Παρίσι, Γαλλία

1958, "Sculptures d'aujourd'hui", Claude Bernard, Παρίσι, Γαλλία

1958, "Α' Έκθεσις Καλλιτεχνικού Βιβλίου και Χαρακτικής", Γκαλερί Τέχνη, Αθήνα

1960, "Twelve Greek Artists", Gallery Redfern, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

1960, "Ομαδική Έκθεση", Galerie Bertha Schaeffer, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ

1960, "Le Relief", Galerie XXe siecle, Παρίσι, Γαλλία

1961, "2eme Exposition Internationale Sculpture Contemporaine", Musee Rodin, Παρίσι, Γαλλία

1961, "Salon de Mai", Παρίσι, Γαλλία

1961, "Ομαδική Έκθεση", Gallery Bertha Schaeffer, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ

1961, "Ομαδική έκθεση", Galerie Saint-Germain, Παρίσι, Γαλλία

1961, "Ομαδική Έκθεση", Dupuis, Παρίσι, Γαλλία

1962, "Peintres et Sculpteurs Grecs de Paris", Musee d'art moderne de la ville de Paris, Παρίσι, Γαλλία

1962, "Le Relief", Galerie XXe Siecle, Παρίσι, Γαλλία

1962, "L' Objet: Antagonismes II", Musee des Arts Decoratifs, Palais du Louvre, Παρίσι, Γαλλία

1962, "Ομαδική Έκθεση", Galerie du Cercle, Παρίσι, Γαλλία

1962, "17e Salon des Realites Nouvelles", Grand Palais, Παρίσι, Γαλλία

1963, "Νέοι Έλληνες Καλλιτέχνες", Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, Αθήνα
1963, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα
1963, "Salon de Mai", Musee d' Art Moderne de la Ville de Paris, Παρίσι, Γαλλία
1963, "Ομάδα Τέχνης Α'", Βασιλική Αγίου Μάρκου, Ηράκλειο, Κρήτη
1964, "Επτά Έλληνες Γλύπτες", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα
1964, "32 Biennale di Venezia 1964", Βενετία, Ιταλία
1965, "Α' Διεθνής Έκθεσις Γλυπτικής "Παναθήναια της Συγχρόνου Γλυπτικής", Λόφος Μουσών Φιλοπάππου, Αθήνα
1965, "Η' Πανελλήνιος Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1965, "Β' Μικρό Σχήμα", Galerie Merlin, Αθήνα
1965, "Summer Group Show 1965", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα
1965, "Ομαδική Έκθεση", Galerie Merlin, Αθήνα
1965, "Ομαδική Έκθεση", Galerie Merlin, Αθήνα
1966, "Salon de Mai", Musee d' Art moderne de la Ville de Paris, Παρίσι, Γαλλία
1966, "Ομαδική Έκθεση", Gallery Bertha Schaeffer, Νέα Υόρκη
1966, "Εννέα Έλληνες Γλύπτες/Nine Greek Sculptors", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα
1966, "Ομαδική Έκθεση Οκτώ Ελλήνων Καλλιτεχνών του Εξωτερικού", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα
1966, "Δεκέμβριος '66", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα
1967, "Θ' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1967, "XIXe Salon de la Jeune Sculpture", Παρίσι, Γαλλία
1967, "Salon de Mai", Musee d' Art Moderne de la ville de Paris, Παρίσι, Γαλλία
1967, "Ομαδική Έκθεση", Galerie Claude Bernard, Παρίσι, Γαλλία
1968, "XXe Salon de la Jeune Sculpture", Παρίσι, Γαλλία
1969, "XXIe Salon de la Jeune Sculpture", Παρίσι, Γαλλία

1970, "XXIIe Salon de la Jeune Sculpture", Espace Gardin, Παρίσι, Γαλλία

1970, "Ομαδική Έκθεση", Gallery Bertha Schaeffer, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ

1971, "Δύο Συγκλίνουσες Εκδηλώσεις", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα

1971, "120 Peintures et sculptures", Galerie Arts-Contacts, Παρίσι, Γαλλία

1971, "Ομαδική Έκθεση", Noella Gest, Saint-Remy-de-Provence, Γαλλία

1971, "Καλοκαίρι 1971", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1971, "Ομαδική Έκθεση", Μορφωτικό και Πολιτιστικό Κέντρο, Yerres, Γαλλία

1972, "Ομαδική Έκθεση", Noella Gest, Saint-Remy-de-Provence, Γαλλία

1974, "Έκθεση Πολλαπλών", Γκαλερί Στροφή, Αθήνα

1975, "Ομαδική II", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα

1979, "Γλυπτική Φάληρο 1979", Παραλία Παλαιού Φαλήρου, Θέση Παλμύρα, Π. Φάληρο

1981, "Σύγχρονη Τέχνη και Παράδοση", Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα

1981, "Αφιέρωμα στον Γιώργο Σεφέρη", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

1982, "Ζωγράφοι και Γλύπτες σε μικροσχήματα και μικροφόρμες", Αίθουσες Τέχνης Επίπεδα, Αθήνα

1982, "Ομαδική έκθεση γλυπτικής", I.C.C., Αμβέρσα, Βέλγιο

1982, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα

1982, "40 Biennale di Venezia 1982", Βενετία, Ιταλία

1982, "Έκθεση Γλυπτικής", Κολλέγιο Αθηνών, Ψυχικό

1984, "Αθήνα 150 χρόνια Πρωτεύουσα", Εθνικός Κήπος, Αθήνα

1984, "Ένδεκα σύγχρονοι καλλιτέχνες: Μορφοπλαστικές αναλύσεις, συσσωρεύσεις", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

- 1985, "Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Ωδείο Αθηνών, Αθήνα
- 1985, "Εισαγωγικά Κεφάλαια στη Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη, οι Έλληνες Καλλιτέχνες στη Γαλλία, 1960, 1980", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος
- 1985, "Έλληνες ζωγράφοι, γλύπτες από το Παρίσι", Πνευματικό Κέντρο Ερμούπολης, Σύρος
- 1986, "Πατσούρης-Μιχαήλ-Κουλεντιανός", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα
- 1987, "Πανελλήνια Καλλιτεχνική Έκθεση 1987", Εκθεσιακό Κέντρο Ο.Λ.Π., Πειραιάς
- 1987, "Μεταξοτυπία και Μικρογλυπτική", Athenaeum Art Gallery, Αθήνα
- 1989, "17+1", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1991, "Sculptures dans le parc, Dessins de sculpteurs", Galerie Noella, La Neuveville, Γαλλία
- 1992, "Μεταμορφώσεις του Μοντέρνου: Η ελληνική εμπειρία", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1992, "Ομαδική Έκθεση Φίλων του Συνασπισμού", Σπίτι της Κύπρου, Αθήνα
- 1992, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης Ιλεάνα Τούντα, Αθήνα
- 1993, "Art Athina 1 1993", Εκθεσιακό Κέντρο Αθηνών, Αθήνα, Ελλάδα
- 1995, "Τριάντα χρόνια γλυπτικής με τον Denis Chevalier", Μοναστήρι Cordeliers, Παρίσι, Γαλλία
- 1995, "Οι καλλιτέχνες φίλοι του Roger Vailland", Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης του Lacoux-Ain, Lacoux, Γαλλία
- 1996, "Έκθεση Γλυπτικής", Πάρκο Οικισμού Σφενδάλης, Σφενδάλη, Μαλακάσα
- 1997, "42e Salon de Montrouge", Hotel de Ville Montrouge, Montrouge, Γαλλία
- 1997, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης Ιλεάνα Τούντα, Αθήνα

1997, "Εικαστική Διαδρομή '97: 34 Πρωτότυπα Έργα", Χώρος Τέχνης Εικαστικός Κύκλος, Αθήνα

1997, "Πολλαπλών επιλογές", Haritos Gallery, Αθήνα

1999, "Τελλόγλειο Ίδρυμα: Συλλογές και Δωρεές", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη

1999, "Η Συλλογή του Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης της Φλώρινας: Μέρος Πρώτο", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

2000, "Η Συλλογή Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης του Ξενοδοχείου Athenaeum Inter-Continental", Ξενοδοχείο Athenaeum Inter-Continental, Αθήνα

2000, "Καλοκαίρι 2000", Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης Ιλεάνα Τούντα, Αθήνα

2002, "Η Ελλάδα που αλλάζει. Τέχνη & προσωπικότητες στον 20ό αιώνα", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη

2003, "Τόπος και Μορφή: Απόψεις της σύγχρονης γλυπτικής στην Ελλάδα με έργα από τη συλλογή Παρασκευά", Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών Βούρου-Ευταξία, Αθήνα

2003, "322+1 Καλλιτέχνες-Δωρητές", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

2005, "Η Συλλογή της Alpha Bank, Ζωγραφική-Χαρακτική-Γλυπτική", Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Αθήνα

2005, "Δωρεά Αλέξανδρου και Δωροθέας Εύδη", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

2006, "Η Συλλογή της Alpha Bank: Ελληνική Τέχνη από το 1920 έως σήμερα", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

2006, "Μεγάλοι Δημιουργοί στον Εικαστικό Κύκλο", Χώρος Τέχνης Εικαστικός Κύκλος, Αθήνα

2007, "Τόποι. Μια έκθεση, μια προσέγγιση, ένα μουσείο, μια ιστορία",
Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Μουσείο Μπενάκη, Ζάππειο
Μέγαρο, Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, Μουσείο Άλεξ Μυλωνά, Αθήνα

2007, "Ομαδική Έκθεση Γλυπτικής", P Gallery, Μύκονος (Αγ. Βλάσης),
Κυκλάδες

2008, "Τα Καλύτερα 2007-2008", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

2009, "Tower-Tower, Νίκος Αλεξίου - Η Συλλογή", Πύργος Μπαζαίου, Νάξος

2010, "Ένα Μουσείο, Δύο Συλλέκτες, Δύο Συλλογές: Εύδη & Μείμαρογλου",
Αίθουσα Τέχνης Ναΐας πρώην Βετλάνς, Νάουσα

2010, "Art Athina 16 2010", Κλειστό Παλαιού Φαλήρου TaeKwonDo,
Ολυμπιακά Ακίνητα, Παλαιό Φάληρο

2010, "Έλληνες ζωγράφοι από τη συλλογή της Εθνικής Τράπεζας",
Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής
Τραπέζης, Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Αρχαιολογικό Μουσείο,
Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών ΑΠΘ, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού,
Θεσσαλονίκη

2010, "Ευρωπαίοι Γλύπτες", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

2010, "Καμένη Γη", Ελληνογαλλικός Σύνδεσμος, Αθήνα

2011, "Μία φίλια - Δύο Κόσμοι - Τα πολλαπλά πρόσωπα του μοντερνισμού",
Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

2011, "Art Athina 17 2011", Κλειστό Π. Φαλήρου Taekwon Do, Ολυμπιακά
Ακίνητα, Δέλτα Φαλήρου

2011, "Τα Καλύτερα 2010-2011", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

2012, "Απ' τον Picasso στον Koons: Κοσμήματα καλλιτεχνών", Μουσείο
Μπενάκη-Κτήριο Πειραιώς, Αθήνα

2013, "Art Athina 18 2013", Κλειστό Π. Φαλήρου Taekwon Do, Ολυμπιακά Ακίνητα, Δέλτα Φαλήρου

2013, "Summing Up", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

2014, "Η τέχνη στην Ευρώπη μετά το 1945: Πέρα από σύνορα", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

2014, "Έκθεση Ελληνικής Χαρακτικής από τη Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", 12 Star Gallery, Europe House, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

2015, "Ομαδική Έκθεση Δημοπρασίας", Γκαλερί The Image, Αθήνα

2015, "Art Hellenique", Piasa, Παρίσι, Γαλλία

2016, "Η σπουδαία Συλλογή του Τελλογλείου Ιδρύματος Τεχνών Α.Π.Θ. στην Αθήνα. Η πρώτη της παρουσίαση", Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Βασίλη και Μαρίνας Θεοχαράκη, Αθήνα⁴²⁰.

Κωνσταντινίδη, Ελένη (Αθήνα 1910-Αθήνα 1988).

Σπούδασε στην ΑΣΚΤ στο εργαστήριο ζωγραφικής του Παρθένη 1929-1934 και παρακολούθησε μαθήματα χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού 1934-1936⁴²¹.

Διαμόρφωσε στην δουλειά της μια ποιητική εικόνα της πραγματικότητας. Εκφραζόμενη κυρίως μέσα από τις ξυλογραφίες σε πλάγιο ξύλο, έδωσε στα έργα της εξπρεσιονιστικό ύφος. Έχοντας καλή

---

⁴²⁰ Κουλεντιανός, Ψηφιακή πλατφόρμα, ΙΣΕΤ.

<http://dp.iset.gr/artist/view.html?id=1416&tab=soloexhibitions&start=0&limit=20>

⁴²¹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Β, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.351.

γνώση της τεχνικής, χειρίζεται και αποδίδει όλα τα θέματά της, τις φιγούρες, τις σκηνές καθημερινής ζωής, τα τοπία σε ασπρόμαυρο. Τυπώνει έντονα τα μαύρα μέρη της ξυλογραφίας, με έντονα εξπρεσιονιστικά στοιχεία, έτσι προσδίδει ένταση και δύναμη στην εκάστοτε φόρμα (εικ. 103, 104., 105., 106.). Έκανε ατομικές εκθέσεις στον «Παρνασσό», 1946. Στον «Υάκινθο», το 1922 οργανώθηκε αναδρομική. Συμμετείχε σε ομαδικές εκθέσεις: 7 Καλλιτέχνες, «Στρατηγοπούλου», 1936. Έκθεση Ευρωπαϊκής Χαρακτικής XVI Vychodoslo Museum, Venske, Κόζιτσε, 1936. Πράγα, 1936. Πανελλήνιες 1938, 1939, 1940, 1948 – έπαινος-, 1952, 1957, 1960, 1963, 1965, 1967, 1969, 1971, 1973, 1975. Έκθεση Γυναικών, Ν. Υόρκη, 1939. Λειψία, 1949⁴²² κ.α.

Κωτσέλη Ζωή, Αθήνα 1925

Φοίτησε (Αρχείο 31-32) στο Μικτό Γυμνάσιον Μοσχάτου. Στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών εγγράφεται με τον αριθμό καταχώρησης 206⁴²³. Ο πατέρας της ονομαζόταν Γεώργιος και ήταν κτηματίας. Η διεύθυνση του σπιτιού τους ήταν: Αγ. Ιωάννη Ρέντη, Αγ. Άννης 22. Πραγματοποίησε την εγγραφή της στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών το 1943-1944. Φοίτησε στο Εργαστήριο ζωγραφικής με δάσκαλο τον Παρθένη. Το 1943-1944 ξεκίνησε το πρώτο έτος ζωγραφικής, το 1944-1945 πέρασε στο 3^ο έτος, το 1946 στο Β' εξαμήνο του 3^{ου} έτους και στο 4^ο έτος. Το 1947-1948 έκανε την εγγραφή της για το 1^ο έτος στο Εργαστήριο

---

⁴²² Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Β, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.352.

⁴²³ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

χαρακτικής με δάσκαλο τον Κεφαλληνό. Το 1948-1949 στο 2^ο έτος χαρακτικής και το 1949- 1950 στο 3^ο έτος χαρακτικής. Δεν υπάρχει κάποια βιβλιογραφική αναφορά για το έργο της, ούτε στο Λεξικό των Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα.

Λαγάνα Ιφιγένεια Μεσολόγγι, 1915- 2004

Φοίτησε (φωτο. 100.) στο εργαστήριο ζωγραφικής στην ΑΣΚΤ (1931-1937) με καθηγητή τον Ο. Αργυρό. Παρακολούθησε μαθήματα χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Ενεπνεύστηκε κυρίως από τα υπέροχα τοπία της Ελλάδας, τις νεκρές φύσεις, τις σκηνές της καθημερινής ζωής. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την υδατογραφία, το χρώμα της ήταν έντονο και ζωηρό, ενώ διέθετε πηγαία την συνθετική οικονομία της διάταξης του έργου αλλά και την ποιητική, νοσταλγική περισσότερο διάθεση.

Έφυγε από την ζωή σε ηλικία 89 ετών στις 24/03/2004. «Αέρινες είναι οι ακουαρέλλες της Ιφιγένειας Λαγάνα», είπε Ο Γιάννης Τσαρούχης και συνέχισε μειδιώντας «Εμείς τ' αρσενικά στη Σχολή, ντρεπόμαστε να μας παραβγαίνει ένα κοριτσόπουλο και σταματήσαμε να ζωγραφίζουμε με ακουαρέλλα». Ο δεξιότεχνης της ακουαρέλλας Γιώργος Μανουσάκης, επιβεβαίωσε τα λεγόμενα⁴²⁴. Παρουσίασε στο κοινό το έργο της σε ατομικές εκθέσεις στον «Ζυγό» 1960, 1992. Στο «Χίλτον», 1965. Στην «Ωρα», 1981. «Dada», 1988, 1992. Έλαβε μέρος σε ομαδικές εκθέσεις με τους «Ελεύθεροι Καλλιτέχναι», 1937, 1939, 1940. Πανελλήνιες, 1938, 1939, 1940, 1948, 1960, 1963,

---

⁴²⁴ “Έφυγε” η ζωγράφος Ιφιγένεια Λαγάνα, Εφημερίδα Πατρίς, Η Καθημερινή Εφημερίδα της Κρήτης, 24/3/2004.

1965, 1967, 1969, 1971, 1973, 1975, 1987. Στον «Ζυγό», 1960, 1961, 1962, 1963. Λευκωσία, 1988⁴²⁵ κ.α.

Λεκάκη Χρυσάνθη, Μασσαλία 1929

Η Λεκάκη Χρυσάνθη γεννήθηκε στην Μασσαλία το 1929. Πραγματοποίησε την εγγραφή της στην Ανωτάτη Σχολή το Ακαδημαϊκό έτος 1952-1953. Ο πατέρας της ονομαζόταν Θεμιστοκλής και εργαζόταν ως Εμποροράπτης. Η διεύθυνση κατοικίας της ήταν στην Κριεζώτου 11 στην Αθήνα. Έλαβε Απολυτήριο από το Γυμνάσιον Θηλέων Ψυχικού, στις 10 Σεπτεμβρίου 1948. Καταχωρήθηκε με τον αριθμό 442⁴²⁶ στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής. Φοίτησε το 1952 στο 1^ο έτος χαρακτηριστικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού, το 1953 στο 2^ο έτος, το 1954 στο 3^ο έτος, το 1955 στο 4^ο έτος, το 1956 στο Α' χειμερινό εξάμηνο του 5^{ου} έτους. Δεν υπάρχει αναφορά στο έργο της χαρακτικής ούτε στην βιβλιογραφία, ούτε στο Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών των εδόσεων Μέλισσα, μετά την αποφοίτησή της από την Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών. Χάραξε το κεφάλι γυναίκας όπως και οι άλλοι συμφοιτητές της στο πλαίσιο εξάσκησης και σπουδής. Προσωπογραφία, ξυλογραφία σε πλάγιο ξύλο, 1952. Αριθμός έργου 1573/ΧΑΡ360⁴²⁷. Δεν υπάρχει αναφορά στο λεξικό των Ελλήνων Καλλιτεχνών για το έργο της.

---

⁴²⁵ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Β, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.367.

⁴²⁶ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

⁴²⁷ <http://artcatalogue.asfa.gr/>

Μαγγιώρου, Λουκία Αθήνα, 1914 - 2008.

Σπούδασε στην ΑΣΚΤ στο εργαστήριο ζωγραφικής (1934-1939) με δάσκαλο τον Παρθένη και παρακολούθησε μαθήματα χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Συνέχισε τις σπουδές της το 1939-1940 στην Ecole des Beaux – Arts του Παρισιού. Ήταν ένα από τα ιδρυτικά μέλη του ΕΑΜ καλλιτεχνών και σύζυγος του χαράκτη Τάσσου.

Στη χαρακτική τα θέματά που δουλεύει αντιμετωπίζονται εικαστικά, με ευαισθησία και όχι σαν πραγματολογικές αναφορές⁴²⁸. Η ανθρωποκεντρική διάθεση των έργων της εμφανής, ωστόσο δεν φτάνει στην ηθογραφία. Λιτές γραμμές και εξπρεσιονιστικοί τύποι δίνουν επιγραμματικά το πλαίσιο των χαρακτικών της (**εικ. 107., 108., 109.**). Υιοθετεί ένα ρεαλιστικό ιδίωμα μέσα από την ελληνικότητα της ματιάς της. Χρησιμοποιεί απαλές τονικές μεταβάσεις, χωρίς σκληρά περάσματα, ενώ τα χρώματα δημιουργούν τις φόρμες στις χρωματικές της συνθέσεις. Εικονογράφησε βιβλία με ξυλογραφίες, του Μ. Καραγάτση *Λειτουργία σε λα ύφεις*, Αθήνα 1943. Κ. Παράσχος, *Ψηλά στις κορφές και το Φτερουγίσματα* (του ίδιου) Αθήνα 1944. Κ. Μακρής, *Πηλιορείτικες φορεσιές*, Βόλος 1949. Παρουσίασε το έργο της σε ατομικές εκθέσεις στον «Ζυγό», 1964. Στις «Νέες Μορφές», 1983. Λάρισα 1985. Συμμετείχε σε ομαδικές στο Κόζιτσε, το 1936. Στις Πανελλήνιες 1940, 1965, 1967. Στην Στοκχόλμη, 1947. «Στάθμη» 1950, 1951. *Αφιέρωμα στην Γυναίκα, Υάκινθος*, 1998⁴²⁹ κ.α.

---

⁴²⁸ Ν. Γρηγοράκης, εφ. Η Καθημερινή, (7 Ημέρες), 22Μαρτ. 1998.

⁴²⁹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.3.

Μαλάμος Κωνσταντίνος, Αλεξάνδρεια, 1913 – 20 Μαρτίου Αθήνα, 2007.

Η έναρξη της εγγραφής του στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών έγινε το 1931-1932. Καταχωρήθηκε με τον αριθμό 115⁴³⁰ στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής. Πήρε Απολυτήριο Γυμνασίου. Ο πατέρας του ονομαζόταν Γεώργιος και ήταν επιχειρηματίας, κατοικούσαν στην οδό Στεργίου Πατριάρχου 30. Το 1939 φοίτησε στο 6^{ον} έτος ενώ το 1941 στο πρώτο εξάμηνο του δευτέρου έτους στο Εργαστήριο χαρακτικής με καθηγητή τον Κεφαλληνό.

Γεννήθηκε στην Αίγυπτο, όπου οι γονείς του είχαν μεταβεί για να βρουν καταφύγιο από τις διώξεις των Τούρκων. Τα παιδικά του χρόνια τα πέρασε στην Ζίτσα, καθώς η οικογένειά του κατοίκησε εκεί μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου. Το 1931 έφτασε στην Αθήνα με υποτροφία του ιδρύματος Α. Φιλίτη, ενώ τον επόμενο χρόνο έγινε δεκτός στην ΑΣΚΤ με καθηγητές ζωγραφικής τους Π. Μαθιόπουλο, Ο. Αργυρό και Κ. Παρθένη. Το 1938 έκλεισε το φροντιστήριο ζωγραφικής, που είχε ανοίξει μετά την αποφοίτησή του, εφόσον διορίστηκε στο καλλιτεχνικό τμήμα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου από όπου και απολύθηκε από την κατοχική κυβέρνηση. Το 1943 διορίστηκε καθηγητής στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το 1944 του ανέθεσαν την διεύθυνση του τμήματος της ΑΣΚΤ το οποίο ιδρύθηκε στον Πύργο της Τήνου, αλλά η μη αποδοχή του διορισμού, οδήγησε σε απόλυση. Μετέπειτα το 1946 ανέλαβε την διδασκαλία των Τεχνικών στο Κολέγιο Αθηνών. Την ίδια χρονιά του δώθηκε υποτροφία από την γαλλική κυβέρνηση για να συνεχίσει τις σπουδές του στο Παρίσι, αλλά αρνήθηκε

---

⁴³⁰ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

λόγω ανειλημμένων υποχρεώσεων. Από το 1958 και για πέντε χρόνια περίπου δίδαξε σχεδιασμό γραμμάτων στην Σχολή Βακαλό.

Αντλούσε την θεματολογία του από την σύγχρονη καθημερινή ελληνική πραγματικότητα. Αποτύπωνε την ζωή, την ιστορία, τα πάθη, τον περιβάλλοντα χώρο. Φιλοτέχνησε τοπία, πορτραίτα, σπίτια στο Μέτσοβο, άψυχα αντικείμενα, αλλά και ψυχικές διαθέσεις, όπως η έκφραση του ανθρωπίνου πόνου και μόχθου. Ζωγράφησε γειτονιές της Αθήνας, καθώς και όψεις της Ηπείρου⁴³¹. Μέσα από τα έργα του διαφαίνεται ο προβληματισμός του για τον ρόλο που διαδραματίζει το φως, το χρώμα, το ύφος. Ωστόσο παρουσιάζει τα προσωπικά του βιώματα και τις δικές του αγωνίες. Η ζωγραφική του αναπαραστατική, εκφράζεται μέσα από την χρήση του χρώματος όπου η ρεαλιστική του προσέγγιση δεν αποτελεί στείρα καταγραφή του εξωτερικού χώρου, αλλά αποπειράται να ερμηνεύσει, προσδίδοντας έτσι εσωτερικό περιεχόμενο στο έργο του⁴³². Το φως κυρίαρχο χαρακτηριστικό του στην διαμόρφωση της εικόνας από τα σπουδαστικά του ακόμα χρόνια. Είτε χρησιμοποιεί θερμούς χρωματικούς τόνους προσθέτωντας λυρισμό και ευαισθησία στα έργα του, είτε ακολουθεί μια περισσότερο εξπρεσιονιστική προσέγγιση με απότομες εναλλαγές της έντασης του χρώματος. Ανάλογα με το συναίσθημα, που επιθυμεί να εγήρει, επιλέγει τους αντίστοιχους τόνους, προσδίδοντας δραματικό περιεχόμενο, όπου αυτό απαιτείται. Περίπου το 1965 δημιουργεί έναν συνδυασμό υπαιθρισμού και ρεαλιστικής γραφής φτιάχνοντας μια σειρά νεοκλασικών σπιτιών της Αθήνας. Σε αυτά δεν ακολουθεί πιστά μια περιορισμένη

---

⁴³¹ Α. Δερέκα, «Κώστας Μαλάμος, ένας ρεαλιστής ζωγράφος της καθημερινής ζωής», εφ. *Πρωινή Νέα*, Γιάννενα, 22 Μαΐου 1978 και «Η έκθεση του Κ. Μαλάμου», εφ. *Ηπειρωτικός Αγών*, Γιάννενα, 4 Ιουνίου, 1978.

⁴³² Κώστας Μαλάμος-Ζωγραφική, κειμ. Χ. Χρήστου, Σ. Λυδάκης, Ν. Ζίας, Αθήνα 1994, σ.15.

γεωμετρική αρχιτεκτονική διάταξη, αλλά αξιοποιεί κάθε δυνατότητα, που του προσφέρει η χρήση του φωτός, ενώ οι πιστές λεπτομέρειες των κτιρίων τα καθιστούν σχεδόν «προσωπογραφικές» απεικονίσεις⁴³³. Συχνά ωστόσο οι νεκρές φύσεις του, εμφορούνται από μια μεταφυσική διάθεση. Μέσα από τα έργα του διαμαρτύρεται και αντιδρά στα σημεία του καιρού του, τα έργα αυτά μάρτυρες μιας άλλης εποχής, ζωντανοί μάρτυρες διαμαρτυρίας για το κάθε τι όμορφο που η ανθρώπινη φύση έπλασε, χρησιμοποίησε αλλά εγκατέλειψε και κατέστρεψε εν τέλει⁴³⁴.

Σημαντικό και ιδιαίτερα γνωστό έργο του αποτέλεσε η *Ομαδική προσωπογραφία*, το οποίο και φιλοτέχνησε μεταξύ του 1984-1989 σύμφωνα με το πρότυπο του έργου του G. Courbet με τον τίτλο: *Atelier de G. Courbet*. Σε αυτόν τον πίνακα ζωγράφησε τους συναδέλφους του της «Γενιάς του '30» αποδίδωντάς τους έναν φόρο τιμής για τα όσα προσέφεραν στην δημιουργία μιας καθαρά ελληνικής τέχνης. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη δημιουργία της Πινακοθήκης στα Ιωάννινα, της ιδιαίτερης πατρίδας του, συλλέγοντας πολλά έργα. Μετά από προσωπικές του ενέργειες ιδρύθηκε η Πινακοθήκη Χαρακτικής στην Ζίτσα.

Το 1972 του απονεμήθηκε το Β Κρατικό βραβείο ζωγραφικής, ενώ το 1984 Μετάλλιο από τους Δήμους Αθηναίων και Ιωαννίνων. Το 1922 υπήρξε υποψήφιος βραβείου από την Unesco για την Ειρήνη και το 1994 για το βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών.

Συμμετείχε σε αρκετές συλλογικές, αλλά παρουσίασε το έργο του και σε ατομικές εκθέσεις. Εκ των οποίων επιλεκτικά μερικές ατομικές εκθέσεις είναι οι εξής: «Αττικό Αίθριο», 1970. Στο «Χίλτον» το 1972. Στην

---

⁴³³ Το Εργαστήρι του ζωγράφου, εφ. *Το Βήμα*, 23 Οκτ. 1994.

⁴³⁴ Ε. Μοσχίδη, *Atelier: Η σκήτη των ζωγράφων*, εφ. *Απογευματινή*, 10 Σεπτ. 1995.

«Αργώ» στην Λευκωσία το 1974, 1977⁴³⁵, 1994. Στο «Εργαστήρι 17» στα Γιάννενα, το 1978. Στο Π.Δ. Λάρισας το 1984 και το 1997. Στην Π.Δ. Καρδίτσας το 1998. Στο “Wigmore Fine Art” στο Λονδίνο το 1998 κ.α.

Πήρε μέρος σε πολλές ομαδικές εκθέσεις. Στις Πανελλήνιες εκθέσεις τα έτη : 1948, 1952, 1960⁴³⁶, 1963, 1967, 1969, 1975, 1987. Στην Άγκυρα και στην Κωνσταντινούπολη το 1962, στην Μπιενάλε της Ανκόνας το 1967. Στο Salon de l'Art Libre, Παρίσι το 1967⁴³⁷, 1968. Στο Βουκουρέστι το 1969, 1977. Πήρε μέρος στην έκθεση: Contemporary Greek Painters and Print Makers, στην National Gallery of Ireland, στο Δουβλίνο το 1979. Στην Μπιενάλε Χαρακτικής, στην Λουμπλιάνα, το 1981. Οι Ζωγράφοι και τα Νεοκλασικά «Αέναον», 1994. Εικαστικό Αφιέρωμα , «Γκάζι», 1997 κ.α.

Έργα του βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές, στην ΕΠΜΑΣ, στις Π.Δ. Αθηναίων, Λάρισας, Ιωαννίνων, στην Πινακοθήκη Αβέρωφ, στις Τράπεζες: Εργασίας, Πίστεως, Εθνική, Κτηματική (πριν ενοποιηθούν) κ.α. Φιλοτέχνησε αγιογραφίες στους ναούς του Αγ. Νικολάου Μετσόβου αλλά και στο νοσοκομείο του Ιδρύματος Εργατών Θαλάσσης, και τοιχογραφίες στο Τουριστικό Περίπτερο των πηγών του Λούρου. Υπήρξε μέλος στο Δ.Σ. του Ε.Ε.Τ.Ε. του οποίου διετέλεσε και πρόεδρος το 1980.

Μανουσάκης Γιώργος, Ηράκλειο Κρήτης, 1914 – Αθήνα 2003.

⁴³⁵ Β. Σπηλιάδη, «Η έκθεση ζωγραφικής του Κ. Μαλάμου στην «Αργώ», εφ. Η Καθημερινή, 2 Μαρτ. 1977.

⁴³⁶ Μ. Καλλιγιάς, εφ. *Το Βήμα*, 20 Σεπτ. 1960 και Ε. Βακαλό, εφ. *Τα Νέα*, 21 Οκτ. 1960.

⁴³⁷ *La Revue Moderne des Arts et de La Vie*, Παρίσι, 1 Δεκ. 1967.

Εγγράφεται (φωτο. 101., 102., 103.) με τον αριθμό καταχώρησης 37 στο Μητρώο Φοιτησάντων. Η έναρξη της εγγραφής του στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών έγινε το 1933- 1934. Ήταν γιός του εμπόρου Κωνσταντίνου Μανουσάκη. Έλαβε το Απολυτήριό του από το Λύκειο Ηρακλείου το 1933. Φοίτησε στο Εργαστήριο χαρακτικής με δάσκαλο τον Κεφαλληνό και στο Εργαστήριο ζωγραφικής με δάσκαλο τον Αργυρό. Σύμφωνα με το Μητρώο της ΑΣΚΤ το 1938 φοίτησε στο 5^ο έτος, το 1939 στο Β' εξαμήνο του 5^{ου} έτους, το 1939 ξεκίνησε το 6^ο έτος, ενώ το 1940 συνέχισε στο Β' εξαμήνο του 6^{ου} έτους και στο 7^ο έτος. Παράλληλα το 1940 φοίτησε στο 4^ο έτος χαρακτικής. Το 1941 συνέχισε στο Β' εξαμήνο χαρακτικής και στο 5^ο έτος χαρακτικής. Τέλος το 1942 φοίτησε στο Β' εξαμήνο χαρακτικής.

Γεννήθηκε και έζησε τα παιδικά του χρόνια στην Κρήτη. Θαύμαζε έναν Αγιογράφο και έναν ζωγράφο, στο περιβάλλον του στην Κρήτη, που είχε σπουδάσει στην Ευρώπη. Αυτοί οι δύο καλλιτέχνες τον ώθησαν να ασχοληθεί και να διακριθεί στον τομέα της τέχνης από τα μαθητικά του χρόνια κιόλας. Από το 1936 είχε εγκατασταθεί μόνιμως στην Αθήνα. Το 1960 ταξίδεψε στη Γαλλία και στην Ιταλία. Έτσι ήρθε σε επαφή με τα ρεύματα της μοντέρνας τέχνης, που επικρατούσαν εκείνη την εποχή στην Ευρώπη⁴³⁸. Ωστόσο το έργο του δεν παρουσίασε κάποια εμφανή επιρροή από αυτά. Διετέλεσε καλλιτεχνικός επιμελητής των εκδόσεων της Εμπορικής τράπεζας επί είκοσι συναπτά έτη. Ταξίδεψε πολύ και σχεδίασε τρίπτυχα αλλά και αρκετές αφίσες για τον Ε.Ο.Τ.

Ήταν παιδί ακόμα όταν ανακάλυψε την αξία των μικρών και των απλών πραγμάτων, όπως τα χρηστικά μικροαντικείμενα στο μαγαζί του πατέρα του. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά ζωγραφικά του έργα έχει τον

---

⁴³⁸ Ε. Βακαλό, εφ. Τα Νέα, 31 Ιαν. 1974 (αναδ. στο Βακαλό, 1996, τ. Β, σ.σ. 320-322).

τίτλο: *Το μαγαζί του πατέρα μου* (1935), αργότερα έκανε μικρών διαστάσεων υδατογραφίες σε φωτεινούς τόνους, με τα προσφιλή του θέματα⁴³⁹: σπίτια, μαγαζιά, λαϊκά καφενεία με στρογγυλά σιδερένια τραπέζια, υπαίθρια μανάβικα, παλιά αντικείμενα, ταβέρνες. Σχεδίασε και τις προσφυγικές γειτονιές, όπως την Καισαριανή ακολουθώντας την απλή σχεδιαστική λιτότητα της εκφραστικής γραμμής⁴⁴⁰. Στα χρόνια της Κατοχής επιδόθηκε στην χαρακτηριστική τέχνη. Χάραξε περιστασιακά όπως ο Μόραλης αλλά τα λίγα χαρακτηριστικά του είναι σημαντικά, αφενός λόγω του σπάνιου των αντιτύπων τους, αφετέρου γιατί οι χαλκογραφίες και οι λιθογραφίες του 1939 αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα μιας ζωγραφικής προσέγγισης των χαρακτηριστικών λύσεων⁴⁴¹ (**εικ.110.-114.**). Μετά τον πόλεμο θεματικά και ιδεολογικά κινήθηκε στην αρχική επιλογή του, απεικόνιζε τα απλά πράγματα, τα οποία διαχρονικά ασκούσαν μια γοητεία επάνω του. Η ρεαλιστική καταγραφή των λεπτομερειών στα έργα του, δεν περιόρισε την εκφραστική τους δύναμη, καθώς ο καλλιτέχνης έμμεσα υπαινισσόταν αφηγήσεις και ιστορίες, που κρύβονταν πίσω από κάθε ρεαλιστική παρουσίαση των πραγμάτων⁴⁴². Πειραματίστηκε για μικρό χρονικό διάστημα με τις μοντέρνες καλλιτεχνικές τάσεις, αλλά επανήλθε σύντομα στον αγαπημένο του τρόπο έκφρασης της παραστατικής ζωγραφικής⁴⁴³.

Μαζί με τον Κ. Μαλάμο και τον Γ. Μόραλη ανακάλυψε σύμφωνα με την καθοδήγηση του Ν.Γ. Πεντζίκη την ομορφιά, που κρύβεται στην

---

⁴³⁹ Β. Σπηλιάδη, «Το ζωγραφικό έργο του Γ. Μανουσάκη», εφ. Η Καθημερινή, 28 Οκτ. 1976.

⁴⁴⁰ Χρήστου,(Χρυσάνθου), *Χαρακτική*, 1994, Αθήνα, 1994, σ.σ. 28, 130, 264.

⁴⁴¹ Γρηγοράκης (Νικόλαος), *Γιώργος Μανουσάκης (Χαρακτική 1938-1986)*, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Αίθουσα Τέχνης «Υάκινθος», Απρίλιος 1987, σ. 5.

⁴⁴² Κόκκου, Αγγελική-Κουμβακάλη, Μυρτώ, *Γιώργος Μανουσάκης*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2005.

⁴⁴³ Ζίας, Νίκος-Κόκκου, Αγγελική, *Ταξιδεύοντας στην Ελλάδα με τον Γιώργο Μανουσάκη*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1993.

ελληνική Ορθοδοξία, και πως «η ουσία της τέχνης είναι στο βάθος δραματική και θρησκευτική⁴⁴⁴». Αν και δούλεψε με αυγοτέμπερα, και μυήθηκε στην βυζαντινή τέχνη, τα έργα του παρέμειναν τρισδιάστατα. Οι επιλογές των θεμάτων του, αλλά και η τεχνική των έργων του, αντανακλούν την προσπάθεια δημιουργίας μιας αυθεντικής ελληνικής καλλιτεχνικής έκφρασης, απαλλαγμένης από οτιδήποτε περιττό. Εικονογράφησε βιβλία όπως: του Π. Φωτέα, *Σαν τα Παιδιά*, Αθήνα το 1955. Ο Μανουσάκης δημιούργησε ελάχιστα χαρακτηριστικά τα οποία είναι πολύτιμα όχι μόνο λόγω σπανιότητας αντιτύπων αλλά λόγω μεγάλης καλλιτεχνικής τους αξίας⁴⁴⁵. Το 1939 χάραξε μια σειρά από 48 χαλκογραφίες βασισμένες σε σχέδια του αρχιτέκτονα Πάνου Τσελέπη. Το λεύκωμα αυτό εκδόθηκε στο Παρίσι πολύ αργότερα το 1952 με τον τίτλο: *Λαϊκή Ελληνική Αρχιτεκτονική με κείμενο του Τσελέπη και πρόλογο του κριτικού τέχνης Κριστιάν Ζερβού*⁴⁴⁶.

Ο Μανουσάκης ανέφερε για τον Κεφαλληνό πως είχαν έντονες συζητήσεις μέσα στο Εργαστήριο, στο πλαίσιο του μαθήματος. Μάλιστα ήταν τόσο θυελλώδεις που ο δάσκαλος Κεφαλληνός τον χαρακτήρισε ξεροκέφαλο. «Είσαι από τους καλύτερους μαθητές μου σε εκτιμώ αλλά είσαι ξεροκέφαλος⁴⁴⁷! Ο Μανουσάκης υποστήριζε απόψεις, που κατά βάθος δεν τις πίστευε, ώστε να δημιουργηθεί διάλογος και αντίλογος. Ο τρόπος αυτός διδασκαλίας ήταν πρωτοποριακός για εκείνη την εποχή, κατάφερε να περνά τα μηνύματα που επιθυμούσε χωρίς να απαιτεί να συμφωνούν μαζί

---

⁴⁴⁴ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 43.

⁴⁴⁵ Γρηγοράκης Νικόλαος, *Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου, Δύο Αιώνες Νεοελληνικής Χαρακτικής*, Αθήνα εκδόσεις Γκοβόστης, 2004, σ.26.

⁴⁴⁶ Γρηγοράκης Νικόλαος, *Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου, Δύο Αιώνες Νεοελληνικής Χαρακτικής*, Αθήνα εκδόσεις Γκοβόστης, 2004, σ.26.

⁴⁴⁷ Κάσδαγλης, Κεφαλληνός Γιάννης, *Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.277.

του οι μαθητές του. Ο Παρθένης περιοριζόταν στην σπουδή του μοντέλου και ήταν ιδιαίτερα αυστηρός. Ο Κεφαλληνός σεβάστηκε την προσωπικότητα των φοιτητών του⁴⁴⁸.

Ενδεικτικά αναφέρονται κάποιες από τις εκθέσεις στις οποίες παρουσίασε το έργο του. Ατομικές εκθέσεις: στην Λέσχη Επιστημόνων στο Ηράκλειο το 1952, στον «Ζυγό», το 1957, στην Ελληνοαμερικανική Ένωση το 1962, στην γκαλερί «Ωρα» το 1968, 1974, 1981, 1986, 1987 εκεί παρουσίασε σχέδια. Στον «Κοχλία», Θεσσαλονίκη, το 1975, την ίδια χρονιά στον «Θόλο», αναδρομική έκθεσή του παρουσίασε στο βιβλιοπωλείο «Gazette», το 1976. Επίσης παρουσίασε δουλειές του στον «Σταυρακάκη» στο Ηράκλειο το 1980, στον «Κρεωνίδα» το 1984 στον «Υάκινθο» (στον κ. Γρηγοράκη), παρουσίασε χαρακτηριστικά του έργα το 1987 και στην «Σκουφά» το 1991. Συμμετείχε και σε αρκετές ομαδικές εκθέσεις: Έκθεση Σπουδαστών της ΑΣΚΤ το 1936, Πανελλήνιες 1939, 1940, 1948, 1952, 1967, 1975. Στον «Αρμό» το 1948, το 1951, στο *Nutida Grekist Konst, Konstmuseum, Goteborg*, το 1955, στον «Υάκινθο», το 1983, στο «Αέναον» το 1994, με τίτλο της έκθεσης: «*Η Γενιά του '30, Οι Ζωγράφοι και τα Νεοκλασικά*», 1994⁴⁴⁹, στον «Αστρολάβο» στον Πειραιά, το 1996, το «*Μεταφυσικό*» στη Νεοελληνική Ζωγραφική, «Αέναον», 1996, *Κυκλάδες. Σύγχρονο Εικαστικό Οδοιπορικό*, «Αέναον», 1996, το 1996 επίσης στον «Ζυγό»⁴⁵⁰ κ.α. Έργα του βρίσκονται στην ΕΠΜΑΣ, στις Π.Δ. Αθηναίων, Ρόδου, στη συλλ. ΜΙΕΤ κ.α. Μετείχε στην καλλιτεχνική ομάδα «Αρμός» και ήταν μέλος του ΕΕΤΕ (Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος).

---

⁴⁴⁸ Κάσδαγλης, Κεφαλληνός Γιάννης, Ο Χαρακτήρας, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ. 302.

⁴⁴⁹ *Οι Ζωγράφοι και τα Νεοκλασικά*, Κατ. ο. έ., «Αέναον», Αθήνα, 1994.

⁴⁵⁰ Σ. Παναγωτόπουλος, εφ. *Εθνος*, 28 Δεκ. 1949.

Μαρής Στέλιος 1913

Ο Στέλιος Μαρής σύμφωνα με το Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών – Εργαστήρια, καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 21⁴⁵¹. Γράφτηκε στο πρώτο έτος χαρακτηριστικής του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού το 1937- 1938, στο δεύτερο έτος το 1939, στο β' εξάμηνο το 1940, στο α' εξάμηνο του 3^{ου} έτους το 1941, στο β' εξάμηνο το 1942 και στο 4^ο έτος το 1943 και τέλος στο β' εξάμηνο του 4^{ου} έτους το 1944. Στο Μητρώων φοιτησάντων αναφέρεται πως έτυχε πτυχίου χαρακτηριστικής. Στις παρατηρήσεις αναφέρεται, πως στο Εργαστήριο ζωγραφικής του Αργυρού εγγράφεται αναδρομικώς δια το Ακαδημαϊκό έτος 1941-1942 κατόπιν των από 6-5-'44 έως 7-5-'44, 19422/340 και 19403/342 του Υπουργείου Παιδείας, έτυχε πτυχίου χαρακτηριστικής. Δεν υπάρχει καμία αναφορά για τον καλλιτέχνη αυτόν στο λεξικό των Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα⁴⁵².

Μάρκελλος Θεόδωρος (Markellos Th.), Αθήνα, 1925 - 2015

Ο Μάρκελλος Θεόδωρος του Κωνσταντίνου κάτοικος της οδού Πατησίων 347, σύμφωνα με το Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών – Εργαστήρια, καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 303 ⁴⁵³. Έλαβε Απολυτήριο από το Γυμνάσιον Νέας Φιλαδέλφειας Αθηνών στις 4 Ιουνίου του 1946. Γράφτηκε στο πρώτο έτος χαρακτηριστικής του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού το 1947-1948. Το 1948 έκανε σύγχρονη φοίτηση

---

⁴⁵¹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

⁴⁵² Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998.

⁴⁵³ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

στο Εργαστήριο ζωγραφικής του Γεωργιάδη, το 1949 επίσης φοίτησε στο 2^ο έτος ζωγραφικής και χαρακτικής και το 1953 στο 5^ο έτος.

Συνολικά έλαβε πέντε τιμητικές διακρίσεις. Το 1954 με υποτροφία του Ισπανικού κράτους φοίτησε στη Σχολή Καλών Τεχνών Σαν Φερνάντο της Μαδρίτης μέχρι το 1956 και αργότερα το 1960 με υποτροφία του Πανεπιστημίου Αθηνών φοίτησε στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών του Παρισιού, με δάσκαλο τον Μ. Brianchon.

Μετά από την μεγάλη δωρεά 94 έργων του Θεόδωρου Μάρκελλου, από τον ίδιο, ιδρύθηκε η ομώνυμη Πινακοθήκη στο κέντρο της πόλης των Τρικάλων το 1988, στο διατηρητέο κτίριο του Λαογραφικού Μουσείου επί της οδού Γαριβάλδη. Η θεματολογία της συλλογής αφορά την τοπογραφία του ελλαδικού χώρου, με θέματα τόσο από την ελληνική ύπαιθρο, όσο και από τις αστικές διαμορφώσεις του τοπίου. Υπάρχουν ωστόσο προσωπογραφίες και αποδόσεις της νεκρής φύσης. Σε σημείωμά του στην εφημ. «Ριζοσπάστης», στις 25 Αυγούστου 1996, ο τεχνοκριτικός αείμνηστος Νίκος Αλεξίου, ανέφερε για τον Θεόδωρο Μάρκελλο πως «...έκανε την τέχνη ζωή του και ανάσα του, θεοποίησε την αποστολή του κι η τέχνη τον κατέταξε μέσα στους τιμημένους εκπροσώπους της⁴⁵⁴». Ο ίδιος ο ζωγράφος στον κατάλογο της Πινακοθήκης στα Τρίκαλα σημειώνει πως «η Τέχνη έχει παγκοσμιότητα και εγώ δεν έχω σοβινιστικές προθέσεις, αλλά μέσα από αυτήν την παγκοσμιότητα νομίζω ότι πρέπει να κρατήσουμε και τις ρίζες μας⁴⁵⁵». Το έργο του συνολικά έχει ροπή στις μεταμπρεσιονιστικές, εξπρεσιονιστικές και φωβιστικές τάσεις, με φαρδιές, πλούσιες σε χρώμα πινελιές.

---

⁴⁵⁴ Νίκος Αλεξίου, εφημ. «Ριζοσπάστης», στις 25 Αυγούστου 1996.

⁴⁵⁵ Θ. Μάρκελλος, Κατάλογος έκθεσης, Πινακοθήκη Τρικάλων.

Παρουσίασε το έργο του στο κοινό σε περισσότερες από 30 ατομικές εκθέσεις στην Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, τη Γαλλία και τις ΗΠΑ. Έλαβε μέρος σε αρκετές ομαδικές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό, σε 9 Πανελλήνιες εκθέσεις 1952, 1957, 1960, 1963, 1965, 1971, 1973, 1975, 1987 και σε 8 διεθνείς. Βραβεύτηκε στη Ρωσία το 1957 στην Διεθνή της Μόσχας και στην Ιταλία το 1963 κ.α. Έργα του βρίσκονται στην Εθνική Πινακοθήκη, στη Βουλή των Ελλήνων, στη Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης, στο Κυβερνείο Θεσσαλονίκης, στο Μουσείο Βορρέ, στην Πινακοθήκη Αβέρωφ, στην Ελληνική Πρεσβεία στην Ουάσινγκτον (δωρεά του υπουργείου Πολιτισμού), σε τράπεζες και σε άλλες δημόσιες και ιδιωτικές συλλογές⁴⁵⁶.

Ματθόπουλος, Παναγιώτης (Αθήνα 1916-Αθήνα 1971)

Η έναρξη της εγγραφής του στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών έγινε το 1944-1945. Καταχωρήθηκε με τον αριθμό 256⁴⁵⁷ στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής. Τελείωσε (**Αρχείο 33-34**) την Σιβιτανίδειο Σχολή στις 18 Σεπτεμβρίου 1935. Γεννήθηκε το 1916 σύμφωνα με το Μητρώο το οποίο είναι και το πιθανότερο δεδομένου του έτους αποφοίτησης από την Σιβιτανίδειο και όχι το 1923 που αναφέρεται στο Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα. Στο Μητρώο μάλιστα αναφέρεται ως Ματθόπουλος και όχι Μαθιόπουλος. Ο πατέρας του ονομαζόταν Φίλιππος και κατοικούσε στην οδό Μητσέων 12. Γράφτηκε στο 1^ο έτος το 1944-1945, στο 2^ο έτος το 1945, στο 3^ο έτος το 1946, στο 4^ο έτος το 1947, το 1948 ολοκλήρωσε το Β' εξάμηνο του 4^{ου} έτους.

---

⁴⁵⁶ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 63.

⁴⁵⁷ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Εργάστηκε στο εργοστάσιο «Α.Ε. Κεραμεικός» σε νεαρή ηλικία διακοσμώντας πήλινα σκεύη. Το 1952 ταξίδεψε στο εξωτερικό, επισκέφτηκε μουσεία και πινακοθήκες. Παρακολούθησε θεωρητικά μαθήματα ιστορίας της τέχνης, αποτοίχισης τοιχογραφιών και αποκατάστασης εικόνων στο Πανεπιστήμιο Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität της Βόννης. Με υποτροφία της Αρχαιολογικής Εταιρείας ταξίδεψε στην Ρώμη για να ενημερωθεί για τις νεότερες τεχνικές συντήρησης. Δημιούργησε τοπία με πενάκι, υδατογραφίες και κεραμικά. Το 1948 πήρε έπαινο για τη χαλκογραφία του Γυμνό. Τα έργα του μαρτυρούν μιας ιμπρεσιονιστικής χρωματικής αντίληψης ρεαλιστική θεώρηση.

Παρουσίασε το έργο του στο κοινό σε ατομικές εκθέσεις στο Ζάππειο το 1951, στον «Παρνασσό» το 1953 και το 1956. Έργα του βρίσκονται στο Μουσείο της Χίου και σε ιδιωτικές συλλογές. Υπήρξε μέλος της Χριστιανικής Ενώσεως Επιστημόνων και του ΕΕΤΕ.

Ματσούκης Αλέξανδρος (Αλέκος), Κέρκυρα, 1914 - Αθήνα, 1993

Ήταν γιός τεχνίτη των γραφικών τεχνών σε εργοστάσιο στην Κέρκυρα των αδερφών Ασπιώτη. Συνεπώς από πολύ μικρός ήρθε σε επαφή με τον θαυμαστό κόσμο της χαλκογραφίας (εικ.115.) λιθογραφίας και του διαφημιστικού σχεδίου. Μάλιστα διδάχτηκε από ξένους κυρίως τεχνικούς του εργοστασίου. Παρακολούθησε επιπλέον μαθήματα στην Καλλιτεχνική Σχολή της Κέρκυρας. Από το 1930 κιόλας εργάστηκε ως μαθητευόμενος λιθογράφος της ΕΛΚΑ. Σπούδασε στην ΑΣΚΤ στο εργαστήριο ζωγραφικής με δασκάλους τον Δ. Μπισκίνη και τον Κ. Παρθένη, ενώ παρακολούθησε μαθήματα χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Το 1939 με την αποφοίτησή του από την ΑΣΚΤ εργάστηκε στην Τράπεζα της Ελλάδος, η

οποία τον έστειλε στην Βιέννη, ώστε να εξειδικευτεί στην τεχνική του Τραπεζογραμματίου⁴⁵⁸. Το 1962 παραιτήθηκε και ασχολήθηκε εντατικά με την οργάνωση του ΙΕΤΑ και την εκπαίδευση του προσωπικού της. Τα ζωγραφικά του έργα τα εξέθεσε μόνο στις εκθέσεις των καλλιτεχνών - υπαλλήλων της Τράπεζας της Ελλάδος. Ασχολήθηκε με το παστέλ, το λάδι και φυσικά τις μονοτυπίες. Στα έργα του κινήθηκε περισσότερο στην αφαίρεση με λυρικούς τόνους.

Μήλιος Γεώργιος, Αθήνα 1935

Σύμφωνα με το Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών – Εργαστήρια, καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 525 ⁴⁵⁹. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1935. Εγγράφηκε στην Ανωτάτη Σχολή το 1956-1957. Ο πατέρας του ονομαζόταν Θεοδόσιος και ήταν υποδηματοποιός. Ο Μήλιος κατοικούσε στην οδό Νεαπόλεως 113 στον Βύρωνα Αθηνών. Έλαβε αποδεικτικόν Απολυτηρίου ΙΓ' Γυμνασίου Αρρένων Αθηνών στις 7/6/1955. Φοίτησε στο Εργαστήριο Χαρακτικής του Κεφαλληνού στο 1^ο έτος το 1956, στο 2^ο έτος το 1957 (μέχρι τον θάνατο του Κεφαλληνού), μετά συνέχισε στο 3^ο έτος το 1958, στο 4^ο έτος το 1959, στο 5^ο έτος το 1960 και το 1961 στο Β' εξάμηνο.

Εισήχθη (**φωτο. 104.**) στην ΑΣΚΤ με υποτροφία ως πρώτος επιτυχών και αποφοίτησε με 5 επαίνους. Συνέχισε τις σπουδές του στο Παρίσι το 1965 στην Ecole des Beaux Arts, διδάχτηκε χαρακτική και το 1968 σπούδασε την

---

⁴⁵⁸ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 79.

⁴⁵⁹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

τέχνη του ψηφιδωτού, συνέχισε στην Ecole Boule τα μαθήματα χαρακτηριστικής το 1975. Επίσης παρακολούθησε μαθήματα κοινωνιολογίας της τέχνης και ιστορίας με καθηγητή τον J. Cassou.

Εργάστηκε επί τέσσερα χρόνια ως ζωγράφος-συντηρητής στο Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών και στη Μονή Αγ. Αικατερίνης του όρους Σινά. Από το 1970 εργάστηκε στην Αρχιτεκτονική Σχολή του ΕΜΠ στην έδρα της ζωγραφικής, διορίστηκε επιμελητής το 1979 και το 1985 λέκτορας στο ΕΜΠ, ενώ το 1988 εκλέχθηκε τακτικός καθηγητής στην Σχολή Καλών Τεχνών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ωστόσο το 1996 με μετάκληση έγινε καθηγητής της χαρακτηριστικής στην ΑΣΚΤ.

Η ενστικτώδης ζωγραφική του Γιώργου Μήλιου με σουρεαλιστικές προεκτάσεις⁴⁶⁰, στα πρώτα έργα του κυρίως, σηματοδοτεί μια δράση εν εξελίξει, μια εναργή διαδρομή στον κόσμο των συναισθημάτων, ενώ προσπαθεί να δώσει στο φανταστικό μια εικονιστική αίσθηση ορατότητας. Διαχρονικά στις περιόδους του έργου του, αλλάζει σχήματα και φόρμες, τα οποία αποκτούν την εξπρεσιονιστική δύναμη του χρώματος⁴⁶¹ και μαρτυρούν την πλαστικότητα του σχεδίου⁴⁶². Η αποσπασματικότητα της γραφής, σε ένα πρώτο επίπεδο, υποδηλώνει την συμβολική πρόθεση μιας ενδεχομένως μυστηριακής και δυναμικής έκφρασης.

Μελετά επίσης την αλληλεπίδραση μεταξύ των ζωγραφικών σημείων και του κενού χώρου, αντλώντας, ίσως, τα ερεθίσματά του από την κινεζική φιλοσοφία του «ζεν». Ο ίδιος υποστηρίζει πως «στην Κινεζική ζωγραφική μια κηλίδα από μελάνι μοιάζει μ' έναν βράχο που πέφτει από βουνό».

---

⁴⁶⁰ Κατάλογος, «Αίθουσα Τέχνης Αθηνών», Αθήνα 1994.

⁴⁶¹ Χ. Χρήστου, *Χαρακτική*, Αθήνα 1989, σ. 149.

⁴⁶² Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.111.

Σταδιακά τα έργα του αποκτούν έναν περισσότερο λυρικό τόνο, εμμένει βέβαια στην σχεδιαστική λεπτομέρεια, καθώς η παλέτα του διατηρεί μια χρωματική λιτότητα αλλά και σταθερότητα. Ανασύρει στην επιφάνεια εικόνες ενός άλλου κόσμου δομημένου σε μια ονειρική, ποιητική σχεδόν ατμόσφαιρα. Η εκλεπτυσμένη αυτή αίσθηση, που αποκομίζουμε, και κινείται ανάμεσα στο πραγματικό και το μη συγκεκριμένο, ενεργοποιεί την δημιουργική φαντασία.

Παρατηρώντας προσεκτικά την δουλειά του, κατανοούμε πως δεν αρκεί μια συγκεκριμένη μέθοδος ανάγνωσης, αλλά υπάρχουν αμέτρητοι τρόποι διερεύνησής της, εφόσον τα ίχνη δύνανται να σηματοδοτούν κάτι πέρα από αυτό που δείχνουν. Οι ανθρώπινες φιγούρες, τα ακανόνιστα ή γεωμετρικά σχήματα, οι βιόμορφοι σχηματισμοί, οι βραχογραφίες, που παραπέμπουν στην κινεζική ζωγραφική, όπως και στις εικαστικές επιλογές των P. Klee, J. Miro και M. Ernst, χαρακτηρίζουν τα έργα του. Η μοναχική πορεία του Μήλιου στην τέχνη, θα μπορούσε να παραπέμψει σε αυτό που ο Πωλ Κλέε αποκαλούσε «μια αιώνια γένεση, σε αυτόν το μυστικό τόπο, όπου κάθε εξέλιξη τρέφεται από την αρχέγονη δύναμη». Η συνεχής εναλλαγή και ποικιλία των εικόνων του, σε συνδυασμό με έναν πλούτο φαντασιώσεων, παραπέμπουν στην ονειρική ελευθερία του ανέμελου παιχνιδιού, το οποίο ισορροπεί ανάμεσα στο χιούμορ και την επινόηση.

Στα χαρακτηριστικά του κυρίως η αποσπασματικότητα των μορφών είναι περισσότερο έντονη, όπως και οι συμβολισμοί. Η εξπρεσιονιστική οπτική, αλλά και η ένταση των γραμμικών στοιχείων, εν τέλει, χαρακτηρίζουν τις χαλκογραφίες του. Ο ίδιος ο καλλιτένης επεξηγεί τον τρόπο σκέψης του: «Θέλω να αναφέρω τώρα τον τρόπο που σκέπτομαι και εργάζομαι. Η ζωγραφική μου πρακτική δεν είναι σταθερή αλλάζει από έργο σε έργο. Ως

ζωγράφος είχα εμπιστοσύνη σε όσα ανακάλυπτα μόνος μου και τελικά πιστεύω ότι ο καθένας τα ξανα-ανακαλύπτει όλα και από την αρχή. Ο ζωγραφικός μου χώρος δεν οργανώνεται αναγκαστικά σε δύο ή τρεις διαστάσεις...»⁴⁶³. Το ισχυρό σχέδιο είναι ένα ακόμα από τα πλεονετήματα που διατήρησε από την διδασκαλία του Κεφαλληνού, καθώς η καλλιτεχνική του παραγωγή διαφοροποιήθηκε αισθητά από εκείνη του δασκάλου του.

Υπήρξε ιδρυτικό μέλος του ΚΕΤ, της ΕΠΑΣΚΤ, ενώ είναι μέλος του ΕΕΤΕ. Έργα του υπάρχουν στη Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα, στη Δημοτική Πινακοθήκη Καρδίτσας, στο Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Φλώρινας, στο Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο Θεσσαλονίκης, στο Μουσείο Γ. Μπουζιάνη, στο Μουσείο Βορρέ, στην Εθνική Πινακοθήκη Αθηνών, στον Πολυχώρο Πολιτισμού Αθηναΐς, στο Cité Internationale Universitaire του Παρισιού, σε δημόσιες και ιδιωτικές συλλογές της Ελλάδας και του εξωτερικού.

Παρουσίασε το έργο του σε αρκετές ατομικές εκθέσεις, μεταξύ άλλων: 1975, Κέντρο Εικαστικών Τεχνών, Αθήνα. 1979, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα. 1981, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα. 1982, Γκαλερί Ζήτα-Μι, Θεσσαλονίκη. 1985, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα. 1988, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα. 1992, Αίθουσα Τέχνης Αγκάθι, Αθήνα. 1992, Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη. 1994, Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα. 1996, Γκαλερί Ζήνα Αθανασιάδου, Θεσσαλονίκη. 1999, Adam Galleries, Αθήνα. 2001, Γκαλερί Άστρα, Αθήνα. 2001, Galerie 3, Αθήνα. 2003, Mihalarias Art, Αθήνα. 2006, Red Gallery, Αθήνα. 2007, Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα, Λάρισα. 2010, Αίθουσα Τέχνης Γαία, Πειραιάς. 2010, Μουσείο Διαχρονικής Τέχνης Πολυχώρου

---

⁴⁶³ <http://www.culturenow.gr> Γιώργος Μήλιος 27/4/2018.

Πολιτισμού Αθηναΐς, Βοτανικός. 2010, Γκαλερί Σύγχρονης Τέχνης Alma, Τρίκαλα. 2013, Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο Πειραιώς, Αθήνα. 2015, Alma Contemporary Art Gallery, Αθήνα.

Συμμετείχε σε πολλές ομαδικές εκθέσεις ⁴⁶⁴

- 1958, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα
- 1960, "Έκθεσις Ζωγραφικής και Χαρακτικής των σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών", Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, Αθήνα
- 1962, "Έκθεσις Εγχρώμου Ξυλογραφίας", Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Αθήνα
- 1962, "Έκθεση Σπουδαστών του Εργαστηρίου Χαρακτικής", Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Αθήνα
- 1965, "Η' Πανελλήνιος Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
- 1967, "Θ' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
- 1969, "6 Ζωγράφοι", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα
- 1969, "X Bienal de Sao Paulo", Σάο Πάολο, Βραζιλία
- 1970, "6 Ζωγράφοι", Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη
- 1974, "Α' Ομαδική Έκθεση των μελών του Κέντρου Εικαστικών Τεχνών", Κέντρο Εικαστικών Τεχνών, Αθήνα
- 1975, "Έκθεσις των μελών του Κ.Ε.Τ. με θέμα το Πρόσωπο", Φιλολογικός Σύλλογος "Ο Χρυσόστομος", Χανιά, Κρήτη
- 1977, "Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα
- 1977, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Δράσης Καλλιτεχνικής Ε.Π.Ε., Αθήνα

---

⁴⁶⁴ <http://dp.iset.gr> Καλλιτέχνες 10/5/2018.

- 1977, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Λυκαβηττού 20, Αθήνα
- 1978, "Ντοκουμέντα 1978", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα
- 1978, "Εικόνες Ελληνικής Τέχνης", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
- 1978, "Έκθεση Ζωγραφικής, Γλυπτικής, Χαρακτικής", Δημαρχείο Χίου,
Χίος
- 1979, "Εικόνες Ελληνικής Τέχνης 2", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
- 1979, "Ομαδική Έκθεση", Galerie 3, Αθήνα
- 1980, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Έψιλον Μι, Βόλος
- 1981, "Μικρό σχήμα", Γκαλερί Σύγχρονης Τέχνης Ωράϊσμα, Παλαιό
Ψυχικό
- 1981, "Ντοκουμέντα 1981", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα
- 1981, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική. 55 Έργα καλλιτεχνών που
αγόρασε το 1980 το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών", Πνευματικό
Κέντρο Δήμου Παλαιού Φαλήρου, Παλαιό Φάληρο
- 1982, "Έκθεση νεοελληνικής ζωγραφικής Ελλαδικών ζωγράφων από τη
συλλογή του Δημήτρη Ζ. Πιερίδη", Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Λευκωσίας,
Λευκωσία, Κύπρος
- 1982, "Η Φυσιογνωμία της Μεταπολεμικής Τέχνης στην Ελλάδα,
Μέρος Β': Εξπρεσιονισμός", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα
- 1982, "Προσωπική Μυθολογία", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα
- 1983, "Modern greek prints", The Fine Art Society Ltd, Λονδίνο, Ηνωμένο
Βασίλειο
- 1983, "3η Ευρωπαϊκή Μπιενάλε Χαρακτικής", Alter Bahnhof, Baden-
Baden, Γερμανία
- 1983, "Ζωγραφική των Μεσογειακών χωρών", Αλγέρι, Αλγερία

- 1983, "Η Φυσιογνωμία της Μεταπολεμικής Τέχνης στην Ελλάδα. Υπερρεαλισμός", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα
- 1983, "Σύγχρονες Τάσεις της Νεοελληνικής Τέχνης", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1983, "Φεστιβάλ Αυγής – Θούριου 1983",
- 1984, "Η Φυσιογνωμία της μεταπολεμικής τέχνης στην Ελλάδα: Εξπρεσιονισμός-Υπερρεαλισμός", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος
- 1984, "Salon de la Peinture Mediterraneenne", Κάννες, Γαλλία
- 1985, "Arte Fiera 1985", Quartiere Fieristico, Μπολόνια, Ιταλία
- 1985, "Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Ωδείο Αθηνών, Αθήνα
- 1985, "Ίχνος και Γραφή", Galerie Artio, Αθήνα
- 1985, "Νεώτερες Αναζητήσεις. Η περιπέτεια της εικόνας και η αναίρεσή της", Αθήνα, Αττική (Περιοδεύουσα), Αθήνα
- 1985, "Σύγχρονη τέχνη και φωτογραφία. Από τη ζωγραφική στη φωτογραφία, από τη φωτογραφία στη ζωγραφική", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη
- 1986, "Η φυσιογνωμία της μεταπολεμικής τέχνης στην Ελλάδα", Δημοτική Πινακοθήκη Αθηνών, Αθήνα
- 1986, "Έργα της Νεοελληνικής Τέχνης από τα σύγχρονα ρεύματα", Περίπτερο 7, ΔΕΘ, Θεσσαλονίκη
- 1986, "Παράδοση και Πρωτοπορία στην Ελληνική Τέχνη", Helexpro-ΔΕΘ, Θεσσαλονίκη
- 1987, "Η διαδικασία της εικόνας πίσω από τη ζωγραφική επιφάνεια", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1987, "Μορφοπλασίες - Σχέδια ελλήνων και γερμανών ζωγράφων",
Εργαστήρι Σύγχρονης Τέχνης του Ινστιτούτου Goethe, Αθήνα

1987, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο
Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1987, "Μορφοπλασίες - Σχέδια ελλήνων και γερμανών ζωγράφων",
Ινστιτούτο Γκαίτε Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

1987, "Εικόνα και Γραφή", Βρετανικό Συμβούλιο, Αθήνα

1987, "Παράδοση και Πρωτοπορία στην Ελληνική Τέχνη του 20ου
Αιώνα", Ζάκυνθος

1988, "Ελληνική Ζωγραφική 1968-1988/Peinture Grecque 1968-1988",
Commision et secretariat du conseil des ministres des Communautés
Europeennes, Βρυξέλλες, Βέλγιο

1988, "Ελληνική Μεταπολεμική Χαρακτική", Εθνική Πινακοθήκη-
Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1988, "Παράδοση και Πρωτοπορία στη Νεοελληνική Τέχνη",
Παπαστράτειος Δημοτική Βιβλιοθήκη & Αίθουσα Τέχνης Αγρινίου, Αγρίνιο

1989, "12 διδάσκοντες στη Σχολή Καλών Τεχνών του Α.Π.Θ.",
Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

1992, "Χαρακτικά από τη Συλλογή της Τέχνης Μακεδονικής
Καλλιτεχνικής Εταιρείας", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

1994, "Έκθεση Ζωγραφικής-Γλυπτικής. Για τα παιδιά-θύματα του
πολέμου της Γιουγκοσλαβίας", Αίθουσα Τελετών Εθνικού Μετσόβιου
Πολυτεχνείου, Αθήνα

1994, "Gravures Helleniques Contemporaines", Korschthans Beim Engel,
Λουξεμβούργο

- 1994, "Τέσσερεις ζωγράφοι τιμούν τον Γιώργο Μπουζιάνη", Το Σπίτι Του Μπουζιάνη, Δάφνη
- 1994, "Νύχτα", Γκαλερί Άστρα, Αθήνα
- 1995, "Φόρος τιμής στον Γκρέκο", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1995, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Άστρα, Αθήνα
- 1995, "Έλληνες χαράκτες: Τρίτη γενιά (1923-1940)", Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- 1998, "Πορτραίτα του Ρήγα", Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα
- 1998, "Κρυφές αναφορές στην ποίηση", Γκαλερί Πολύεδρο, Πάτρα
- 1998, "Επιλογή έργων από την Πινακοθήκη Σύγχρονης Τέχνης Αιτωλοακαρνανίας Χ.& Σ. Μοσχανδρέου Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα
- 2000, "1η Τριενάλε Ελληνικής Χαρακτικής", Πινακοθήκη Περίδη, Γλυφάδα
- 2000, "Για τα παιδιά της Γιουγκοσλαβίας", Αίθουσα Τέχνης Τερρακόττα, Θεσσαλονίκη
- 2001, "Art Athina 9 2001", Εκθεσιακό Κέντρο Helexpo, Μαρούσι
- 2001, "Windows to the world", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων (Αίθουσα Δ10), Αθήνα
- 2001, "Εικαστική Πτήση Ο.Α. 2001 Ελληνικό - Σπάτα", Νέο Αεροδρόμιο "Ελευθέριος Βενιζέλος", Σπάτα, Αττικής

- 2002, "Ομαδική Έκθεση", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Δάφνης-Σπίτι Μπουζιάνη, Δάφνη
- 2003, "Έλληνες Χαράκτες στον 20ό αιώνα", Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Μέγαρο Εϋνάρδου), Αθήνα
- 2003, "Έλληνες Χαράκτες στον Εικοστό Αιώνα", Χώρος Τέχνης 8, Ρέθυμνο, Κρήτη
- 2003, "60 Έλληνες Δημιουργοί", Art Space, Έξω Γωνιά, Σαντορίνη
- 2004, "Αγώνων Πόλις: Διαδρομές στη σύγχρονη ελληνική ζωγραφική", Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 2004, "Μινιμαλιστικός εξπρεσιονισμός", Δημοτική Πινακοθήκη Καρδίτσας, Καρδίτσα
- 2004, "Γλυπτική & Ζωγραφική 20ου αιώνα", Art City Mihalarias, Μαλακάσα
- 2004, "Ομαδική Έκθεση", Art Space, Έξω Γωνιά, Σαντορίνη
- 2005, "Art Athina 12 2005", Εκθεσιακό Κέντρο Αθηνών, Αθήνα
- 2005, "Συλλογή Γιώργου Κωστόπουλου: Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική και Γλυπτική", Art Gallery, Αλεξανδρούπολη
- 2005, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική. Συλλογή Γιώργου Κωστόπουλου", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κορωπίου, Κορωπί
- 2006, "Η Συλλογή της Alpha Bank: Ελληνική Τέχνη από το 1920 έως σήμερα", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη
- 2006, "Μεγάλη αναταραχή. 5 ουτοπίες στο ' 70", Εργοστάσιο Λαδόπουλου, Πάτρα
- 2006, "Εικαστικό Πανόραμα στην Ελλάδα 2006", Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- 2006, "1500+1", Χώρος Τέχνης Art Πρίσμα, Πειραιάς

- 2006, "Συναντήσεις", Αίθουσα Τέχνης Art Πρίσμα, Πειραιάς
- 2007, "Η Ελληνική Χαρακτική σήμερα", Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ, Μέτσοβο
- 2007, "Χριστούγεννα 2007 Με Μικρά Έργα Τέχνης", Χώρος Σύγχρονης Τέχνης Αμυμώνη, Ιωάννινα
- 2008, "Κέντρο Χαρακτικής Αθηνών Pandolfini-Σιατερούλη. Η ιστορία ενός Εργαστηρίου", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 2008, "Η Ελληνική Χαρακτική σήμερα", Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- 2008, "Η τέχνη... στα πόδια σας!", Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Μερκούρη, Αθήνα
- 2008, "Bizden ve Onlardan 23", Tem Sanat Galerisi (Tem Art Gallery), Κωνσταντινούπολη, Τουρκία
- 2008, "1983-2008, 25 χρόνια Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
- 2008, "Ομαδική Έκθεση", Art Space, Έξω Γωνιά, Σαντορίνη
- 2009, "Με κόκκινο ή με λευκό - Τα μπουκάλια του κρασιού μιας συλλογής", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη
- 2009, "Δύσκολες Νύχτες", Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Μερκούρη, Αθήνα
- 2009, "Πανόραμα Ελληνικής Χαρακτικής", Κέντρο Πολιτισμού Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- 2009, "1ο Φεστιβάλ Χαρακτικής Αθηνών", Διάφοροι Χώροι της Αθήνας, Αθήνα, Ελλάδα
- 2009, "100 Χρόνια Νεοελληνικής Χαρακτικής (1909-2009). Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη

2009, "2η Μπιενάλε Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης: Πράξις: Τέχνη σε αβέβαιους καιρούς", Δημόσιοι Χώροι Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

2010, "Το σχέδιο Σωτηρία", Νοσοκομείο Σωτηρία, Αθήνα

2013, "Συλλογή Βογιατζόγλου Πράξη 1η", Πινακοθήκη Βογιατζόγλου, Νέα Ιωνία, Αττική

2013, "Παιδί και Παιχνίδι στη Ζωή και στην Τέχνη", Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Μερκούρη, Αθήνα

2014, "Στον Σταύρο Ιωάννου (1945-2009) - Οι φίλοι του", Αίθουσα Τέχνης Αέναον, Αθήνα

2014, "Έκθεση Ελληνικής Χαρακτικής από τη Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", 12 Star Gallery, Europe House, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

2014, "Ομαδική Έκθεση Ζωγραφικής-Γλυπτικής", Galerie F, Καρδίτσα

2015, "Συλλογή Βογιατζόγλου: Πράξη 2 - Ζωγραφική 1935 - 1945", Πινακοθήκη Βογιατζόγλου, Νέα Ιωνία

2015, "Η γενιά του '70: Έκθεση για τη στήριξη των Νέων της Τέχνης", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση-Γιάννα Γραμματοπούλου, Αθήνα.

Μοντεσάντου, Λουίζα (Αθήνα 1917- Αθήνα 2007).

Σύμφωνα με το Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών – Εργαστήρια, καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 49 ⁴⁶⁵. Εγγράφηκε στην Ανωτάτη Σχολή το 1931-1932. Ήταν κόρη του εμπόρου Γεωργίου Μοντεσάντου. Κατοικούσαν στην οδό Φαβιέρου 12. Πήρε Απολυτήριο από το Αρσάκειο το 1931, (**Αρχείο 35-36**). Παρακολούθησε και γράφτηκε στο Εργαστήριο Χαρακτικής του Κεφαλληνού από την αρχή. Το 1938 γράφτηκε στο 5^ο έτος, το 1939 στο 6^ο έτος και το 1940 στο 7^ο έτος. Παρόλο που αναφέρεται στην βιβλιογραφία⁴⁶⁶ και στο λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα, πως παρακολούθησε μαθήματα ζωγραφικής με τον Κ. Παρθένη, δεν υπήρχε καμία αναφορά στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών.

Παλιά και πιστή μαθήτριά του Κεφαλληνού η Λουίζα συνεργάστηκε με τον δάσκαλό της για την δημιουργία του λευκώματος «Παγώνι». Η Μοντεσάντου κρατούσε σημειώσεις σε ένα υποτυπώδες ημερολόγιο, στο οποίο καταγράφηκαν γεγονότα που μαρτυρούσαν το ήθος, τη σχέση του δασκάλου Κεφαλληνού με τους μαθητές, ακόμα και τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν όπως και τις δυσκολίες⁴⁶⁷. Ενδεικτικά αναφέρουμε μερικές ρήσεις του δασκάλου Κεφαλληνού: « Η μετριοτήτα είναι το γκρίζο, το γκρίζο της παλέτας, όταν ανακατέψεις όλα τα χρώματα μαζί. Η μετριοτήτα ό,τι πιάνει το λερώνει⁴⁶⁸». «Χρειάζεται να πειθαρχήσει κανείς, μα μπορεί κάθε μέρα να δουλεύει τόσες ώρες. Είναι δύσκολο, το ξέρω. Δεν μπορείτε να φανταστείτε τι τραβάω εγώ ο ίδιος. Κάνω κάτι, κι έπειτα περνούν μέρες για

---

⁴⁶⁵ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

⁴⁶⁶ Χρήστου, Χρυσανθος, *Ελληνική Τέχνη, Νεοελληνική Χαρακτική*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994, σ. 24.

⁴⁶⁷ Κάσδαγλης, Κεφαλληνός Γιάννης, *Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ. 293.

⁴⁶⁸ Κάσδαγλης, Κεφαλληνός Γιάννης, *Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ. 294.

να μπορέσω να εξακολουθήσω. Πρέπει να συνηθίσει κανείς να έχει πάντα όρεξη⁴⁶⁹».

Το έργο της στο σύνολό του διακρίνεται από έναν λυρισμό της φόρμας. Παράλληλα τα χαρακτηριστικά της, οι χαλκογραφίες και οι ξυλογραφίες (**εικ.116.**), χαρακτηρίζονται από μεγάλη τεχνική αρτιότητα⁴⁷⁰. Το έργο της αν και κυρίως παραστατικό προσεγγίζει κάποιες φορές την αφαίρεση (**εικ.117.**). Το 1943 σχεδίασε και χάραξε τις ξυλογραφίες για το *Μπουρίνι* του Μ. Καραγάτση. Δούλεψε από το 1955 με τους : Γ. Βαρλάμο, τον Ν. Δαμιανάκη και τον Γ. Κεφαλληνό για την ολοκλήρωση και έκδοση του *Λευκώματος Δέκα Λευκαί Λήκυθοι* του [Αρχαιολογικού] Μουσείου Αθηνών το 1957. Η έμπνευση για την θεματογραφία της έρχεται από την φύση, δημιουργεί τοπία, νεκρές φύσεις αλλά ενδιαφέρεται και για την ανθρώπινη μορφή. Εικονογράφησε παιδικά σχολικά βιβλία όπως το Αναγνωστικό της Β' Δημοτικού το 1949 και το Ανθολόγιο της Α' και της Β' ημοτικού το 1975. Μάλιστα το 1959 κέρδισε το πρώτο βραβείο Αφίσας στον διαγωνισμό τουριστικής αφίσας. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ. Έργα της βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές στην ΕΠΜΑΣ, στην Δ.Π. Ρόδου, στην συλλογή του Μ.Ι.Ε.Τ. στην Εθνική Τράπεζα και αλλού.

Παρουσίασε τις δουλειές της σε ατομικές εκθέσεις: Στον «Κύκλο» το 1959, στην «Αίθουσα Αρχιτεκτονικής» το 1964⁴⁷¹, «Κρεωνίδης» το 1978 κ.α. Πήρε μέρος επίσης σε ομαδικές εκθέσεις: στην Μπιενάλε της Αλεξάνδρειας το 1959, στην Μπιενάλε στο Σάο Πάολο το 1963. Επίσης έλαβε μέρος στις Πανελλήνιες εκθέσεις : 1963, 1971, 1973, 1975. Στην Μπιενάλε Χαρακτικής στο

---

⁴⁶⁹ Κάσδαγλης, Κεφαλληνός Γιάννης, *Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ. 295.

⁴⁷⁰ Προκοπίου Α., εφ. *Καθημερινή*, 30 Δεκ. 1958.

⁴⁷¹ Βακαλό Ε., εφ. *Τα Νέα*, 27 Νοεμβρ. 1964.

Λουγκάνο το 1964. Αργότερα συμμετείχε στην έκθεση *Η Χαρακτική στην Ελλάδα Σήμερα* στην γκαλερί «Ωρα» το 1980. Στην έκθεση *Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις* στο Ωδείο Αθηνών το 1985. Στην *Μεταπολεμική Χαρακτική* της ΕΠΜΑΣ το 1988 και στην έκθεση *Αφιέρωμα στη Γυναίκα*, στην γκαλερί «Υάκινθος» του Ν. Γρηγοράκη το 1998.

Μοντεσάντου – Ταπεινού Μαρία, Αθήνα, 1926 (1925).

Σπούδασε ζωγραφική στην ΑΣΚΤ με καθηγητές τον Δ. Μπισκίνη, τον Ο. Αργυρό και τον Ε. Θωμόπουλο. Γράφτηκε και στο α' έτος χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού, σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της ΑΣΚΤ⁴⁷². Καταχωρήθηκε με τον αριθμό 260 στο μητρώο της εποχής. Ο Πατέρας της ονομαζόταν Λεωνίδας και ήταν χρηματιστής. Γράφτηκε στην ΑΣΚΤ το Ακαδημαϊκό έτος 1945-1946. Τελείωσε το Ζ' Γυμνάσιον Θηλέων Αθηνών με βαθμό 14 ^{6/8}, ενώ απολυτήριο πήρε στις 4 Αυγούστου του 1943. Σύμφωνα με το Μητρώο η ημερομηνία γέννησής της είναι το 1926 και όχι το 1925 όπως αναφέρεται στο Λεξικό των εκδόσεων Μέλισσα. Αποφοίτησε από την ΑΣΚΤ το 1948. Το 1952 εγκαταστάθηκε στο Ζαΐρ και επέστρεψε στην Ελλάδα το 1970. Τα έργα της επηρεάστηκαν από το έργο του Γκωγκέν αλλά και από τα τοπία της Αφρικής, ενώ τα πορτραίτα της είναι λιτά και σχηματοποιημένα. Παρουσίασε το έργο της σε ατομικές εκθέσεις στην αίθουσα «Salle Albert Leopoldville», Κινσάσα, Ζαΐρ, 1958. Brazzaville Ζαΐρ, 1958. Έλαβε μέρος στις Πανελλήνιες 1948, 1952, 1957, 1973. «Πρακτορείο Πνευματικής Συνεργασίας», 1970. «Συλλογή», 1983 κ.α. Μέλος του ΕΕΤΕ.

---

⁴⁷² Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Ασχολήθηκε με την εικονογράφηση και τον σχεδιασμό παιδικών βιβλίων αλλά και εξωφύλλων δίσκων⁴⁷³.

Μόραλης Ιωάννης (Γιάννης), Άρτα, 1916 - Αθήνα, 2009.

Ο Μόραλης (φωτο. 106.-109.) ήταν γιός φιλόλογου-γυμνασιάρχη. Ήταν ακόμα μαθητής όταν πήγαινε στην ΑΣΚΤ με τον πατέρα του και παρακολουθούσαν μαθήματα τις Κυριακές. Ξεκίνησε σε ηλικία 15 ετών να προγυμνάζεται με δάσκαλο τον Γ. Γεωργόπουλο για τις εισαγωγικές εξετάσεις της ΑΣΚΤ. Φοίτησε στο εργαστήριο ζωγραφικής του Κ. Παρθένη και του Ο. Αργυρού. Τα απογεύματα παρακολουθούσε και μαθήματα χαρακτηριστικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού.

Στο εργαστήριο χαρακτηριστικής του Γιάννη Κεφαλληνού, είχε συμφοιτητές τους Τάσσο, (Γιώργη) Δήμου, (Κωνσταντίνο) Ντάκο και (Μωυσή) Ραφαήλ. «Ήμουν από τους πρώτους μαθητές του. Επί τέσσερα χρόνια φοιτούσα τα απογεύματα στο εργαστήριό του. Νεοφερμένος από το Παρίσι (1932), ωραίος, μορφωμένος, κοσμοπολίτης, ο Κεφαλληνός ήταν για μένα πατέρας, δάσκαλος και φίλος». Ο Γιάννης Μόραλης είχε έναν τρυφερό δεσμό στην Σχολή με μια κοπέλα, συμμαθήτριά του από επιφανή οικογένεια της εποχής. Ο πατέρας της ήταν δικαστικός και ο αδερφός της Διευθυντής Υπουργείου. Κάποια στιγμή η κοπέλα τον ενημέρωσε πως δεχόταν πιέσεις από την οικογένειά της να παντρευτεί έναν άλλον από προξενιό. Ο Μόραλης

---

⁴⁷³ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 146.

αποσυντονίστηκε και ζήτησε την βοήθεια του Κεφαλληνού για να βρει την λύση στο συναισθηματικής φύσεως πρόβλημά του. Πήγαν στο ζαχαροπλαστείο «Ηνωμένα Βουστάσια» της οδού Πανεπιστημίου, ανάμεσα στην οδό Εμμανουήλ Μπενάκη και Θεμιστοκλέους. Ο Κεφαλληνός πρότινε να κλέψει το κορίτσι και να παντρευτούν, μάλιστα έβγαλε από το πορτοφόλι του 5000 δραχ ολόκληρη περιουσία την εποχή εκείνη και του τις προσέφερε. Ο Μόραλης αρνήθηκε να τις δεχτεί. Ο δάσκαλος είπε τότε πως θα του τα επέστρεφε κάποια στιγμή αργότερα, αλλά ο Μόραλης τον ευχαρίστησε χωρίς να δεχτεί την προσφορά του. Το ενδιαφέρον ωστόσο για την κοπέλα εξανεμίστηκε γρήγορα και κανείς δεν επανέφερε την συζήτηση σε αυτό το περιστατικό⁴⁷⁴.

Το 1936 έφυγε ως υπότροφος για την Ρώμη μαζί με τον στενό του φίλο ζωγράφο Ν. Νικολάου. Έιχαν κάνει μια μυστική συμφωνία μεταξύ τους, πως όποιος κερδίσει την υποτροφία θα πάρει μαζί του και τον άλλο, με αυτόν τον τρόπο θα μοιράζονταν την υποτροφία αλλά θα ταξίδευαν στο εξωτερικό και οι δύο. Ωστόσο τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου έφυγε από την Ρώμη και γράφτηκε στην Καλών Τεχνών του Παρισιού. Εκεί παρακολούθησε μαθήματα ζωγραφικής με καθηγητή τον Charles Guérin και τοιχογραφίας με τον Ducos de la Haille στην École Nationale des Beaux Arts και ψηφοθητικής, κοντά στον Henri-Marcel Magne, σύμφωνα με τους όρους της υποτροφίας του, στην École des Arts et Métiers. Όμως με την έναρξη του β' παγκόσμιου πολέμου εγκατέλειψε τις σπουδές του το 1939⁴⁷⁵. Επιστρέφει στην Ελλάδα και την άνοιξη κατατάσσεται στο στρατό και υπηρετεί τη θητεία του, ενώ

---

⁴⁷⁴ Κάσδαγλης, Ε. Χ. *Κεφαλληνός, Γιάννης, Ο Χαρακτήρας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.σ. 286-287.

⁴⁷⁵ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.148.

συμμετέχει και στην τελευταία προπολεμική Πανελλήνια Έκθεση στο Ζάππειο, εκεί κερδίζει το χάλκινο μετάλλιο. Το 1940 εκθέτει μια σειρά χαρακτηριστικών με την ομάδα «Ελεύθεροι Καλλιτέχναι» στον Πειραιά. Ο ίδιος μάλιστα δημιούργησε και το εξώφυλλο του καταλόγου.

Το 1941 παντρεύεται με τη Μαρία Ρουσέν και κατοικούν στο Κολωνάκι, ενώ τους θερινούς μήνες ζουν στο σπίτι της στην Κηφισιά. Τα χρόνια της Κατοχής ο Μόραλης δέχεται αρκετές παραγγελίες για προσωπογραφίες, έτσι εργάζεται εντατικά για να εξασφαλίσει κάποιο σταθερό εισόδημα. Εξακολουθεί όμως να ασχολείται με τη χαρακτηριστική. Χωρίζει το 1945 με την Ρουσέν και το 1947 παντρεύεται με την γλύπτρια Αγλαΐα Λυμπεράκη, με την οποία έμειναν μαζί μέχρι το 1955. Απέκτησαν έναν γιό τον Κωνσταντίνο. Την ίδια χρονιά με τον δεύτερο γάμο το 1947 δηλαδή, εκλέχθηκε και τακτικός καθηγητής της Προπαρασκευαστικής τάξης στην ΑΣΚΤ. Ξεκίνησε βέβαια να διδάσκει τον Φεβρουάριο του επόμενου χρόνου.

Αξίζει να σημειωθεί πως το 1949 ιδρύεται η ομάδα «Αρμός» στην οποία προσχωρούν αρκετοί και σημαντικοί καλλιτέχνες της γενιάς τους, όπως οι εξής: Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας (πρόεδρος), Γιάννης Τσαρούχης και Γιάννης Μόραλης (αντιπρόεδροι), Λιλή Αρλιώτη (γραμματέας), Νίκος Νικολάου (ταμίας), Νέλλη Ανδρικοπούλου, Καίτη Αντύπα, Μαριλένα Αραβαντινού, Μίνως Αργυράκης, Έλλη Βοΐλα, Ανδρέας Βουρλούμης, Νίκος Γεωργιάδης, Γεώργιος Γεωργίου, Νίκος Εγγονόπουλος, Μπούμπα (Αγλαΐα) Λυμπεράκη-Μόραλη (δεύτερη σύζυγος του Μόραλη), Μαργαρίτα Λυμπεράκη, Γιώργος Μανουσάκης, Γιώργος Μαυροΐδης, Ναταλία Μελά-Κωνσταντινίδη, Κλέαρχος Λουκόπουλος, Μανώλης Νουκάκης, Κοσμάς Ξενάκης, Ελένη Σταθοπούλου, Παναγιώτης Τέτσης, Βάσος Φαληρέας. Ο Μόραλης συμμετέχει στην 1^η έκθεση της ομάδας στο Ζάππειο στις

10/12/1949-25/1/1950. Στη συνέχεια η έκθεση παρουσιάστηκε στη Θεσσαλονίκη.

Το 1951 υπήρξε σημαντική χρονιά για τον Μόραλη, καθώς έκλεισε δύο μακροχρόνιες συνεργασίες. Ανέλαβε να φιλοτεχνήσει τα σκηνικά και τα κοστούμια, για το μπαλέτο *Έξι λαϊκές ζωγραφίες*, που παρουσίαζε το Ελληνικό Χορόδραμα, σε χορογραφία Ραλλούς Μάνου και μουσική Μάνου Χατζιδάκι. Η συνεργασία αυτή διατηρήθηκε για τα επόμενα 15 χρόνια. Ακολούθησαν σκηνικά και κοστούμια για 21 παραστάσεις χορού και θεάτρου, για το Ελληνικό Χορόδραμα, το Θέατρο Τέχνης του Κάρουλου Κουν και το Εθνικό Θέατρο. Ανάμεσα σ' αυτά, τα σκηνικά και τα κοστούμια για τον «Οιδίποδα Τύραννο», που παρουσίασε ο Κουν στο Aldwych Theatre του Λονδίνου το 1968, στα πλαίσια του Παγκόσμιου Φεστιβάλ Θεάτρου⁴⁷⁶. Η δεύτερη συνεργασία αφορούσε την προμετωπίδα για το βιβλίο του Ηλία Τσουκαλά, *Υποβρύχιον Υ1 Β.Π. Κατσώνης, Ίκαρος*, Αθήνα 1951. Με τις εκδόσεις Ίκαρος ο Γιάννης Μόραλης συνεργάστηκε μέχρι το τέλος της ζωής του.

Η φωτογραφία από το έργο του Μόραλη σε έκθεση του ΕΠΙΜΑΣ, η οποία απεικόνιζε μεγάλα γυναικεία γυμνά και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Αριστεράς *Αλλαγή*, στο πλαίσιο της τεχνοκριτικής στήλης της Μίνας Ζωγράφου-Μεραναίου στις 18/12/1952, ξεσήκωσε αντιδράσεις, προκαλώντας την μήνυση του εισαγγελέα, ύστερα από καταγγελία της Γενικής Ασφάλειας. Μάλιστα ένα έργο του Τσαρούχη αφαιρέθηκε

---

⁴⁷⁶ Γιάννης Μόραλης: *Ο απόλυτος εκπρόσωπος της Ελληνικής μεταπολεμικής τέχνης - Γεννήθηκε στις 23 Απριλίου του 1916. 23 Απριλίου 2013.*
<http://www.eirinika.gr/article/10886/giannis-moralis-o-apolytos-ekprosopos-tis-ellinikis-metapolemikis-tehnikis-gennithike>

προηγούμενως από την ίδια έκθεση, επειδή απεικόνιζε έναν γυμνό άντρα στο κρεβάτι και απέναντί του καθισμένο έναν ναύτη.

Ασχολήθηκε αρκετά με την εικονογράφηση βιβλίων. Όπως εκείνων του Σπράτη Μυριβήλη, της Τατιάνας Γκρίτση – Μιλλιέξ, του Κώστα Ταχτοσή, του Οδυσσέα Ελύτη, του Γιώργου Σεφέρη, του Νίκου Καββαδία κ.ά. Το 1959 του ανατέθηκε από τους αρχιτέκτονες Βασιλειάδη, Βουρέκα και Στάικο, η μελέτη για τη διακόσμηση των εξωτερικών πλευρών της ΒΔ και ΝΑ πλευράς του ξενοδοχείου Χίλτον στην Αθήνα, την οποία και ολοκλήρωσε επιτυχώς το 1962. Η σύνθεση ήταν εγχάρακτη επάνω στο γιαννιώτικο μάρμαρο. Από τότε ακολούθησαν και άλλες τέτοιου είδους συνεργασίες. Εργάστηκε αντίστοιχα για τα ξενοδοχεία του ΕΟΤ στη Φλώρινα, το εστιατόριο Ωκεανίς στη Βουλιαγμένη, τα περίπτερα του ΟΛΠ στην ακτή Καραϊσκάκη στον Πειραιά, και το Μον Παρνές στην Πάρνηθα. Ειδικότερα στο Μον Παρνές τόσο ο Μόραλης, όσο και ο Γιάννης Τσαρούχης, με τον Νίκο Χατζηκυριάκο-Γκίκα, είχαν συμβουλευτικό ρόλο σε σχέση με τις επιλογές της διακόσμησης. Υπήρξε ιδιαίτερα πιστός και σταθερός στις συνεργασίες του. Μια ακόμα συνεργασία που κράτησε μέχρι το τέλος της ζωής του ήταν με την κεραμίστρια Ελένη Βερναρδάκη.

Το 1962 εκλέχτηκε τακτικό μέλος τού Διεθνούς Ινστιτούτου Γραμμάτων και Τεχνών (F.I.A.L.). Το 1965 του απονεμήθηκε ο Ταξίαρχης τού Φοίνικος. Το 1972, στην τρίτη ατομική του έκθεση στη γκαλερί Ιόλα – Ζουμπουλάκη, εξέθεσε μεταξύ άλλων τη σειρά έργων του με τον τίτλο «Επιθαλάμια». Μάλιστα τον κατάλογο προλόγισε ο Οδυσσέας Ελύτης. Το 1973 συμμετείχε στη Διεθνή Έκθεση Χειροτεχνίας του Μονάχου, όπου και κέρδισε το χρυσό μετάλλιο ταπισερί. Το 1978 συμμετέσχε μαζί με άλλους 22 έλληνες ζωγράφους και γλύπτες επιλεγμένους από την Εθνική Πινακοθήκη,

στη Διεθνή Έκθεση του Παρισιού. Το 1979 του απονεμήθηκε το Αριστείο των Τεχνών από την Ακαδημία Αθηνών. Το 1988 με την αναδρομική του έκθεση, ο Γιάννης Μόραλης πραγματοποιεί τη μεγάλη του δωρεά 113 έργων προς την Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου.

Το 1996 παντρεύεται την Ιωάννα Βασάλου. Την ίδια χρονιά διοργανώνεται αναδρομική έκθεση στην Ακαδημία Αθηνών, με έργα της Εθνικής Πινακοθήκης και την επιμέλεια της έκθεσης είχε ο Χρυσάνθος Χρήστου. Το 1998 του απονέμεται ο Ταξίαρχης της Τιμής από τον Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας. Μετά από τριάντα έξι συναπτά έτη διδασκαλίας αποχωρεί από την Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών. Συμμετείχε σε πάρα πολλές και ιδιαίτερα σημαντικές εκθέσεις, το έργο του άφησε ανεξίτηλη την σφραγίδα του, δεν θεωρείται τυχαία ένας από τους σημαντικότερους καλλιτέχνες του 20 ου αιώνα.

Οι συνθέσεις του ισορροπημένες, ακολουθεί τον χρυσό κανόνα «της συμφωνίας των μερών προς άλλα και προς το όλον»⁴⁷⁷, δουλεύει με εξαιρετική ευκολία το φώς και το βάθος στο εκάστοτε θέμα **(εικ.118.)**. Την δεκαετία του 1950 οι κοφτές, κρουστές πινελιές κυριαρχούν, από το 1960 και μετά το γεωμετρικό σχήμα αποκτά τον κυρίαρχο ρόλο και λειτουργεί ακόμα και ως εκφραστικό μέσο για την μορφή **(εικ. 119., 120.)**. Σταδιακά προχωρά σε μεγαλύτερη αφαίρεση της υλικής υπόστασης οδηγούμενος προς το σύμβολο και το ιδεατό. Την δεκαετία του 1970 τα έργα του οργανώνονται σύμφωνα με την τάξη και τον ρυθμό, η εναλλαγή γεωμετρικών σχημάτων γίνεται αυστηρή και η χρήση του χρώματος όλο και πιο φειδωλή. Το εντυπωσιακό είναι πως ακόμα και τότε το αποτέλεσμα ποτέ δεν είναι ψυχρό αλλά

---

⁴⁷⁷ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.149.

ακολουθεί μια βαθιά, εγκεφαλική διεργασία που προσδίδει στην ανθρώπινη μορφή μια μεγαλειώδη ηρεμία και πληρότητα⁴⁷⁸.

"Ο καλλιτέχνης μιλάει με το έργο του. Τα λόγια σ' αυτή την περίπτωση είναι περιττά. Σάλτσες στην τέχνη δεν μπαίνουν. Και σου θυμίζω αυτό που έχει γράψει ο Σεφέρης: 'Η ερμηνεία κάθε έργου είναι ερμηνεία του εαυτού μας, όχι εκείνου που το δημιούργησε, αλλά εκείνου που το διαβάζει, το βλέπει ή το ακούει. [...] Κάθε άνθρωπος βλέπει μέσα σ' ένα έργο άλλα πράγματα. Όταν λοιπόν του τα επεξηγείς εκ των προτέρων, περιορίζεις το ίδιο το έργο και τη λειτουργία του. [...] Θα έπρεπε να αφήνω τη δουλειά μου και να δίνω συνεντεύξεις ή να βρίσκομαι συνέχεια στις τηλεοράσεις για να μην είμαι σνομπ⁴⁷⁹. Στην Αίγινα ακριβώς επειδή την αγάπησε πολύ αποφάσισε να χτίσει σπίτι από τη δεκαετία τού '50, γιατί έμοιαζε, καθώς έλεγε, με την Πρέβεζα.

Ο Γιάννης Μόραλης πέθανε στην Αθήνα, στις 20 Δεκεμβρίου του 2009. Έργα του βρίσκονται στην Πινακοθήκη του Δήμου Αθηναίων, στην Ρόδο, στην Πινακοθήκη Αβέρωφ, στο Μουσείο Βορρέ, στην Εθνική Τράπεζα, στο Δημοτικό Μουσείο του Τορίνο κ.α. Ήταν μέλος του Επιμελητηρίου Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος ΕΕΤΕ.

Ατομικές εκθέσεις

1959, Γκαλερί Αρμός, Αθήνα

1961, Αθηναϊκό Τεχνολογικό Ινστιτούτο, Αθήνα

1963, Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα

---

⁴⁷⁸ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.149.

⁴⁷⁹ Σπάνια συνέντευξη του Γιάννη Μόραλη - Το Βήμα, 9/3/1997.

1972, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
1978, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
1983, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
1988, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
1992, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
1992, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
1992, Γκαλερί Ζήτα-Μι, Θεσσαλονίκη
1993, Χώρος Τέχνης 24, Αθήνα
1996, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα
1996, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
1996, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
1997, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
2000, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
2001, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα
2001, Martinos Antique and Fine Art Gallery, Αθήνα
2002, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
2004, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
2004, Αίθουσα Τέχνης Metamorfosis, Θεσσαλονίκη
2005, Πινακοθήκη Κυκλάδων, Ερμούπολη, Σύρος
2005, Πύργος Μπαζαίου, Νάξος
2006, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
2006, Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη
2008, Μέγαρο Εϋνάργου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα
2008, Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Άνδρου, Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας
Γουλανδρή, Άνδρος
2009, Εκθεσιακός Πολιτιστικός Χώρος Alpha Bank, Ναύπλιο

2009, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
2009, Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Δήμου Αίγινας, Αίγινα
2010, Casa Bianca, Θεσσαλονίκη
2011, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα
2011, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
2016, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
2016, Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Αίγινας, Αρχαιολογικό Μουσείο Αίγινας, Αίγινα⁴⁸⁰

Ομαδικές εκθέσεις ⁴⁸¹

1940, "Γ' Πανελλήνιος Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1947, "Σχέδια γυμνού", Αίθουσα Ρόμβος, Αθήνα
1948, "Α' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1948, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Ρόμβος, Αθήνα
1949, "Έκθεση Καλλιτεχνικής Ομάδος "Αρμός", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1952, "Δ' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1952, "Έκθεση Καλλιτεχνικής Ομάδος "Αρμός", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1953, "Ομαδική Έκθεση Έντεκα Ελλήνων Καλλιτεχνών", Robertson Gallery, Οττάβα, Καναδάς
1954, "16 Artistes Hellenes", Mali-Kalemegdan, Βελιγράδι, Γιουγκοσλαβία
1956, "Ομαδική Έκθεση", Saggitarius Gallery, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ
1956, "Ελληνική Έκθεση Ζωγραφικής", Υπερωκεάνειο Olympia,
1957, "Λαχειοφόρος Έκθεση", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα
1957, "Έκθεση Ελληνικής Σκηνογραφίας", Αίθουσες Πολυτεχνείου, Αθήνα

---

⁴⁸⁰ Ψηφιακή Πλατφόρμα ΙΣΕΤ. <http://dp.iset.gr/artist/1/5/2018>

⁴⁸¹ <http://dp.iset.gr/1/5/2018>

1958, "29 Biennale di Venezia 1958", Βενετία, Ιταλία

1959, "Έκθεσις Συγχρόνου Ελληνικής Ζωγραφικής", Υπερωκεάνιο Ολυμπία,

1959, "Έκθεσις Ελληνικής Σκηνογραφίας", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών,
Αθήνα

1964, "Α' Κατάλογος των εκτιθεμένων έργων ζωγραφικής", Δημοτική
Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος

1964, "Για την Κύπρο", Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Αθήνα

1964, "Β' Έκθεση-Προσφορά Καλλιτεχνών", Αίθουσα Κέννεντυ, Αθήνα

1964, "Προσφορά καλλιτεχνών", Εντευκτήριο Πρακτορείου Πνευματικής
Συνεργασίας, Αθήνα

1965, "Αντικείμενο", Galerie Merlin, Αθήνα

1965, "Αναδρομική Έκθεση Σκηνογραφίας του Ελληνικού Χοροδράματος",
Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1965, "Ομαδική Έκθεση Ταπισερί", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα

1966, "Έκθεσις Ελλήνων Καλλιτεχνών", Ελληνοαμερικάνικη Ένωση (Αίθουσα
Κέννεντυ), Αθήνα

1969, "15 Έλληνες ζωγράφοι εκθέτουν σχέδια για πλακάκια", Αίθουσα
Τέχνης Αθηνών Χίλτον, Αθήνα

1972, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

1973, "Νέοι Έλληνες Ρεαλιστές", Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη

1973, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

1974, "Αφιέρωμα στην Κύπρο", Γκαλερί Άστορ, Αίθουσα Τέχνης Δεσμός,
Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Καλλιτεχνικό
Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1974, "Πώς βλέπουν οι καλλιτέχνες τον εαυτό τους. 50 αυτοπροσωπογραφίες Ελλήνων Καλλιτεχνών από το προσωπικό αρχείο του Τώνη Σπητέρη", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1974, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

1974, "Έλληνες Ζωγράφοι και Γλύπται του Εικοστού Αιώνας", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων (Πινακοθήκη), Αθήνα

1974, "Έκθεση Πολλαπλών", Γκαλερί Στροφή, Αθήνα

1975, "Έκθεση ζωγραφικής, γλυπτικής, χαρακτηριστικής και αφίσσες", Γκαλερί Κοχλίας, Θεσσαλονίκη

1975, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Πολύπλανο, Αθήνα

1975, "Die International Kunstmesse", Βασιλεία, Ελβετία

1975, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

1975, "Πολλαπλά-Χαρακτικά-Εκδόσεις", Γκαλερί Ζήτα-Μι, Θεσσαλονίκη

1976, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

1977, "Έκθεση Νεοελληνικής Τέχνης, IB' Δημήτρια 77", Αίθουσα Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου, Θεσσαλονίκη

1977, "Μορφές και δημιουργοί της Νεοελληνικής ζωγραφικής", Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

1977, "Υποθέσεις για Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Υπόθεση Δεύτερη", Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αθήνα

1977, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Ζήτα-Μι, Θεσσαλονίκη

1977, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Σταυρακάκη, Ηράκλειο, Κρήτη

1977, "Ομαδική Έκθεση με έργα Ελλήνων Καλλιτεχνών από τις συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης", Αργίριο

1978, "Tre Grekiska Utstallningar: 13 Grekiska Konstnärer", Konstakademien, Στοκχόλμη, Σουηδία

1978, "Zeitgenoessische Griechische Malerei und Graphik", Institut fuer Auslandsbeziehungen, Στουτγκάρδη, Γερμανία

1978, "Εικόνες Ελληνικής Τέχνης", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1978, "Grece. 22 peintres et Sculpteurs. Secondes Rencontres Internationales d'Art Contemporain", Galerie Nationale du Grand Palais, Παρίσι, Γαλλία

1979, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι", Αίθουσα Εκθέσεων Ξενοδοχείου Χίλτον, Λευκωσία, Κύπρος

1979, "Contemporary greek painters and print makers", National Gallery of Ireland, Δουβλίνο, Ιρλανδία

1979, "Δέκα ζωγραφίες για πιάτα", Αίθουσα Τέχνης Πολύπλανο, Αθήνα

1979, "Δώδεκα Χριστουγεννιάτικες Κάρτες", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτικής", Σιδηροδρομικός Σταθμός, Θεσσαλονίκη

1980, "Μάσκες", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

1980, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Έψιλον Μι, Βόλος

1980, "Έκθεση αφίσας", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

1981, "Χαλιά από Σχέδια Ελλήνων Καλλιτεχνών", Αίθουσα Τέχνης Πολύπλανο, Αθήνα

1981, "Ο χορός σε εικόνες από το Ελληνικό Χορόδραμα 1951-1981", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1981, "Συλλογή Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα

1981, "Ομαδική Έκθεση", Galerie 3, Αθήνα

1981, "Αφιέρωμα στον Γιώργο Σεφέρη", Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

1981, "Έλληνες καλλιτέχνες - Χριστούγεννα 1981", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

1982, "Έκθεση νεοελληνικής ζωγραφικής Ελλαδικών ζωγράφων από τη συλλογή του Δημήτρη Ζ. Πιερίδη", Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία, Κύπρος

1982, "Ματιές στην Ελλάδα", Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, Αθήνα

1982, "4 Δάσκαλοι", Βρυξέλλες, Βέλγιο

1982, "Προσφορά για την Παλαιστίνη", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

1982, "Η Γενιά του 30 Ζωγραφική-Χαρακτική", Βασιλική Αγίου Μάρκου, Αίθουσα Τέχνης Σταυρακάκη, Ηράκλειο, Κρήτη

1983, "Modern greek prints", The Fine Art Society Ltd, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

1983, "Η Φυσιογνωμία της Μεταπολεμικής Τέχνης στην Ελλάδα, Μέρος Γ': "Ο μύθος της ελληνικότητας", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1983, "Νεοελληνική Τέχνη Συλλογή Γ.Ι. Κατσιόγρα, Περίοδος Γ'", Δημαρχείο Λάρισας, Λάρισα

1983, "Μορφοπλαστικές και Τεχνικές Έρευνες στην Ελληνική Χαρακτική 1892-1982", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος

1983, "Αναδρομή 1983", Χώρος Τέχνης Εικαστικός Κύκλος, Αθήνα

1983, "Νεοελληνική Ζωγραφική 1923-1983", Ξενοδοχείο Μακεδονία Παλλάς, Θεσσαλονίκη

1983, "Νεοελληνική Ζωγραφική 1923-1983", Αίθουσες Λέσχης Αξιωματικών, Σέρρες

1983, "Νεοελληνική Ζωγραφική 1923-1983", Διοικητήριο Δράμας, Δράμα

1983, "Νεοελληνική Ζωγραφική 1923-1983", Διοικητήριο Καβάλας, Καβάλα

1983, "Νεοελληνική Ζωγραφική 1923-1983", Ρέθυμνο, Κρήτη

1984, "Αθηναϊκό Σαλόνι 1984", Κέντρο Τεχνών Δήμου Αθηναίων, Πάρκο Ελευθερίας, Αθήνα

1984, "Ελληνικές αφίσες", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1984, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

1984, "Δεκαπέντε καλλιτέχνες σε αναζήτηση μιας νέας ερμηνείας του ελληνικού χώρου", Πάρκο Ελευθερίας, Αθήνα

1984, "Αφιέρωμα στην ΑΣΚΤ", Κέντρο Γραμμάτων και Τεχνών Άποψη, Αθήνα

1984, "Ομαδική Έκθεση Μελών του Συνδέσμου Σύγχρονης Τέχνης", Πολιτιστικό Κέντρο Ρόδου, Ρόδος

1985, "Έλληνες Χαράκτες: Συλλογή της Δημοτικής Πινακοθήκης Ρόδου", Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα, Λάρισα

1985, "Ζωγραφικός χώρος-Θεατρικότητα", Μουσείο Μπενάκη - Μέγαρο Βέρας Κουλούρα, Π. Φάληρο

1985, "Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Ωδείο Αθηνών, Αθήνα

1985, "Νέες Διαστάσεις στη Σύγχρονη Τέχνη", Παλάτσο Μάνι, Todi, Italy

1985, "Η Σκηνογραφία στο Νεοελληνικό Θέατρο", Κέντρο Γραμμάτων και Τεχνών Άποψη, Αθήνα

1985, "19η Διεθνής Έκθεση Σύγχρονης Τέχνης", Μόντε Κάρλο

1985, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1985, "Έκφραση 1985", Αίθουσα Τέχνης Έκφραση, Γλυφάδα

1985, "The Hellenic Dimension", Museum of Science and Industry, Σικάγο, ΗΠΑ

1985, "Η Γενιά του '30: Προδρόμοι και Συνεχιστές", Αθήνα

1986, "Η φυσιογνωμία της μεταπολεμικής τέχνης στην Ελλάδα", Δημοτική Πινακοθήκη Αθηνών, Αθήνα

- 1986, "Υλικά και Τεχνική στη Ζωγραφική", Κέντρο Γραμμάτων και Τεχνών
Αποψη, Αθήνα
- 1986, "Προσφορά στην Καλαμάτα", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο
Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1986, "Καλοκαιρινό Σαλόνι", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά
- 1986, "Εκθεση Χαρακτικής Ελλήνων Καλλιτεχνών: Αφιέρωμα στον Goya",
Ισπανικό Μορφωτικό Ίδρυμα, Αθήνα
- 1986, "Προσωπογραφίες Ελλήνων λογοτεχνών στην Εθνική Πινακοθήκη",
Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1986, "Παράδοση και Πρωτοπορία στην Ελληνική Τέχνη", Helexpro-ΔΕΘ,
Θεσσαλονίκη
- 1986, "Settanta artisti da 12 paesi dipingono "l'amore e la Pace", Chiesa Santo
Spirito, Φλωρεντία, Ιταλία
- 1986, "III Mostra Internazionale d'Arte", Centro Storico, Τόντι, Ιταλία
- 1987, "Σχολή Καλών Τεχνών - 150 Χρόνια", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο
Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1987, "Παράδοση και Πρωτοπορία στην Ελληνική Τέχνη του 20ου Αιώνα",
Ζάκυνθος
- 1987, "Ο Έρωτας στη Νεοελληνική Ζωγραφική", Σταφιδαποθήκες Barry,
Πάτρα
- 1988, "Αφιέρωμα στην Ελληνική Χαρακτική, Ενότητα II, "Η δεκαετία του '30",
Κέντρο Πολιτισμού Δ. Γληνός, Αθήνα
- 1988, "Εργα-Γεγονότα", για τα 70 χρόνια του ΚΚΕ, Πνευματικό Κέντρο Δήμου
Αθηναίων-Κτήριο Κωστής Παλαμάς, Αθήνα
- 1988, "Ζωγραφική για ένα τραπέζι", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

- 1988, "Νεοελληνική Τέχνη: Απολογισμός μιας Συλλογής 1975-1987", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1988, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Α. Τάσσος Δημαρχείου Αμπελοκήπων, Αμπελόκηποι Θεσσαλονίκης
- 1988, "Ζωγραφική-Γλυπτική στο τέλος του 20ου αιώνα", Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, Δελφοί
- 1988, "Παράδοση και Πρωτοπορία στη Νεοελληνική Τέχνη", Παπαστράτειος Δημοτική Βιβλιοθήκη & Αίθουσα Τέχνης Αγρινίου, Αγρίνιο
- 1988, "Πίνακες Ελλήνων Ζωγράφων 19ου και 20ού Αιώνας και Φιλελληνικά Θέματα", Mihalarias Art, Κηφισιά
- 1988, "Δημοπρασία Έργων Τέχνης", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα
- 1989, "Πανόραμα Νεοελληνικής Τέχνης", Δημοτική Επιχείρηση Πολιτιστικής Ανάπτυξης Καλαμάτας, Αίθουσα Τέχνης Α. Τάσσος, Καλαμάτα
- 1989, "Προσφορά Ελλήνων Καλλιτεχνών για την Καλαμάτα", Δημοτικό Πνευματικό Κέντρο Καλαμάτας, Καλαμάτα
- 1989, "Η Γυναίκα στη Χαρακτική", Athenaum Art Gallery, Αθήνα
- 1990, "Πρόταση για μια συλλογή", Γκαλερί 7, Αθήνα
- 1990, "Συλλογή Α.Γ. Λεβέντη", Σπίτι της Κύπρου, Αθήνα
- 1990, "Δημοπρασία έργων ζωγραφικής και γλυπτικής", Σπίτι της Κύπρου, Αθήνα
- 1991, "Η Συλλογή Β. Φρυσίρα στο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων": Β' Μέρος, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1991, "Σύγχρονη Ελληνική Γλυπτική", Παλαιό Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- 1991, "Το Λογοτεχνικό Περιοδικό Η Λέξη", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα
- 1991, "Έκθεση Γλυπτικής-Ζωγραφικής", Ιωνικό Κέντρο, Αθήνα

- 1992, "Μεταμορφώσεις του Μοντέρνου: Η ελληνική εμπειρία", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1992, "Νέοι Σύγχρονοι Έλληνες Δημιουργοί από τις συλλογές της Πινακοθήκης Πιερίδη", Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, Δελφοί
- 1992, "Γυναίκα και Ζωγραφική", Γκαλερί Αργώ, Αθήνα
- 1992, "Ομαδική Έκθεση", Εθνική Πινακοθήκη (Παράρτημα Κέρκυρας), Κέρκυρα
- 1992, "Εμμονή στην Καρπασία", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα
- 1992, "Η σύγχρονη ελληνική τέχνη από τις συλλογές της Πινακοθήκης Πιερίδη. Μια επιλογή", Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ, Μέτσοβο
- 1992, "Χαρακτικά από τη Συλλογή της Τέχνης Μακεδονικής Καλλιτεχνικής Εταιρείας", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη
- 1992, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική από τη Συλλογή Καγκελάρη", Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος
- 1992, "Έκθεση προσφοράς καλλιτεχνών-λογοτεχνών 1992", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1993, "Γκίκας-Μόραλης. Δωρεά", Βασιλική Αγίου Φραγκίσκου, Ρέθυμνο
- 1993, "Το παιδί στη νεοελληνική τέχνη 19ος-20ός αιώνας", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1993, "Καλλιτέχνες της γενιάς του '30", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα
- 1993, "Ομαδική Έκθεση", Πανεπιστήμιο Μακεδονία, Θεσσαλονίκη
- 1993, "Αφιέρωμα στον Εγγονόπουλο", Πύργος Μάρκελλου, Αίγινα
- 1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Μέγαρο ΧΑΝΘ, Θεσσαλονίκη
- 1993, "Νεοελληνική Χαρακτική: Γενιές 1879 - 1897 και 1897 - 1920", Κιλκίς

1994, "Έκθεση Ζωγραφικής-Γλυπτικής. Για τα παιδιά-θύματα του πολέμου της Γιουγκοσλαβίας", Αίθουσα Τελετών Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, Αθήνα

1994, "Αυτοπροσωπογραφίες", Γκαλερί της Έρσης, Αθήνα

1994, "Fias 1994", Συγκρότημα από σκηνές δίπλα στον πύργο του Αιφελ, Παρίσι, Γαλλία

1994, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα

1994, "Ομαδική Έκθεση", Δημοτική Πινακοθήκη, Αθήνα

1994, "Gravures Helleniques Contemporaines", Kanschthans Beim Engel, Λουξεμβούργο

1994, "Νέα Αποκτήματα", Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ, Μέτσοβο

1994, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική: Συλλογή Βλάση Φρουσίρα", Οργανισμός Λιμένος Θεσσαλονίκης Αποθήκη 1, Γενί Τζαμί (Παλαιό Αρχαιολογικό Μουσείο), Βελλίδειο Πολιτιστικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

1994, "Οι Δάσκαλοι", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

1994, "Έλληνες ζωγράφοι του 19ου και 20ου αιώνα: Συλλογή Λεβέντη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (Παράρτημα Κέρκυρας), Κέρκυρα

1994, "Έλληνες Ζωγράφοι του 19ου και 20ου αιώνα από τη συλλογή του Ιδρύματος Α.Γ. Λεβέντη", Ελληνικό Κέντρο, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

1994, "Ελληνική ζωγραφική στη Φινλανδία", Μουσείο Taidehalli, Ελσίνκι Φινλανδία

1994, "Έκθεση Ελλήνων Χαρακτών από τη Συλλογή της "Τέχνης" Γενιές 1879-1897 και 1898-1922", Πολιτιστικό Κέντρο Δημοτικής Επιχείρησης Έδεσσας, Έδεσσα

- 1995, "Μια φορά κι έναν καιρό ήταν η ζωγραφική", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα
- 1995, "Ομαδική Έκθεση", Δημοτικό Κέντρο Τεχνών Λευκωσίας, Λευκωσία, Κύπρος
- 1995, "Φόρος τιμής στον Γκρέκο", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1995, "Μικρές ζωγραφίες", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
- 1995, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
- 1997, "Αξέχαστα έργα της περιόδου 1970-1990", Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
- 1997, "Αίγινα-Μέθανα-Πόρος: Το Πλοίο της Γραμμής", Πύργος Μάρκελου, Αίγινα
- 1998, "Ελληνική Τοπιογραφία, 19ος-20ος αιώνας: Από τις συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης και του Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1998, "Λ. Κανακάκις-Στη διάσταση του χρόνου/Έλληνες Καλλιτέχνες-Αναζητήσεις 1950-2000", Δημοτική Πινακοθήκη Λ. Κανακάκις (Αίθουσα Συλλογής Ελένης Φραντζεσκάκη), Ρέθυμνο
- 1998, "Ζωγραφική για το Θέατρο: Μόραλης, Τσαρούχης, Γκίκας", Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, Αθήνα
- 1998, "Τα πορτραίτα του Φαγιούμ και η γενιά του '30 στην αναζήτηση της Ελληνικότητας", Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα
- 1998, "Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη από τη Συλλογή του Λ. Μπέλτσιου", Εικαστικό Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης Λάρισας, Λάρισα
- 1998, "Ζωγραφική, Γλυπτική, Χαρακτική", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

1998, "Επιλογή έργων από την Πινακοθήκη Σύγχρονης Τέχνης Αιτωλοακαρνανίας Χ.& Σ. Μοσχανδρέου Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου", Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, Πάτρα

1999, "Ζωγραφική για το Θέατρο: Μόραλης, Τσαρούχης, Γκίκας", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

1999, "Συλλογή Ιωάννη Α. Κυνηγόπουλου. Έργα Ελληνικής Ζωγραφικής στη Σύρο", Αίθουσα Τέχνης Ερμούπολη, Ερμούπολη, Σύρος

1999, "Έλληνες Σκηνογράφοι - Ενδυματολόγοι και Αρχαίο Δράμα", Πολιτιστικό Κέντρο του Πανεπιστημίου Αθηνών (Κτίριο Κωστή Παλαμά), Αθήνα

1999, "Έργα από την Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ Μετσόβου", Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

1999, "Κλείνοντας τον 20ο αιώνα", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

1999, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

1999, "Η Συλλογή του Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης της Φλώρινας: Μέρος Πρώτο", Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη

2000, "Η Θάλασσα", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων - Ναυτικό Μουσείο Ελλάδος, Αθήνα

2000, "Αναζητήσεις, Διατυπώσεις Ελλήνων Καλλιτεχνών 1950-2000, Έργα από τη Συλλογή του Κέντρου Σύγχρονης Εικαστικής Δημιουργίας Ρεθύμνης", Πινακοθήκη Πιερίδη, Γλυφάδα

2000, "Οι Καλλιτεχνικοί θησαυροί του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελληνικής Δημοκρατίας", Υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα

2000, "Τιμή στη Μαίρη μας, το μοντέλο", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

2006, "Παρίσι-Αθήνα 1863-1940", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2006, "18η Έκθεση Προσφοράς Έργων και Λόγου", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2006, "Bonhams: The Greek Sale", Bonhams, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

2007, "Κλασικές Μνήμες στη Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Capital Museum of China, Πεκίνο, Κίνα

2007, "Τόποι. Μια έκθεση, μια προσέγγιση, ένα μουσείο, μια ιστορία", Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Μουσείο Μπενάκη, Ζάππειο Μέγαρο, Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, Μουσείο Άλεξ Μυλωνά, Αθήνα

2007, "Ελληνική Ζωγραφική 19ος και 20ός αιώνας", Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού, Τήνος

2007, "39 Καλλιτέχνες σε μια Έκθεση-Προσφορά", Tiny Art Gallery Georgantas, Αθήνα

2007, "Κλασικές Μνήμες στη Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

2007, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Αιγόκερως, Αθήνα

2007, "Επτά Μεγάλοι", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

2007, "Οι Απόκριες που αγαπήσαμε...", Αίθουσα Σκουφά, Αθήνα

2007, "Ελληνική Ζωγραφική του 19ου και 20ού αιώνα στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών", Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, Αθήνα

2007, "Άλλο σώμα, Άλλη σκέψη, Άλλη αίσθηση Ίδια καρδιά και συναισθήματα!", Δήμος Αντιρρίου, Δήμος Πυλίνης, Δήμος Ναυπάκτου, Δήμος Πατραίων, Νομός Αχαΐας

2008, "Η Αίγινα των Ζωγράφων", Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Δήμου Αίγινας, Αίγινα

2008, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική: Συλλογή Καγκελάρη", Δημοτική Πινακοθήκη Ψυχικού Κληροδότημα Μένης & Τάκη Λέφα, Π. Ψυχικό

- 2008, "Η Αίγινα των Ζωγράφων", Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Μερκούρη, Αθήνα
- 2008, "Silent Dialogues: Multimedia Portraits Throughout Time", Αμερικάνικο Κολλέγιο Ελλάδος (ACG ART), Αγία Παρασκευή
- 2008, "Κλασικές Μνήμες Στη Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Kunsthistorisches Museum, Βιέννη, Αυστρία
- 2008, "Πράσινο", Πολιτιστικό Κέντρο Μελίνα Μερκούρη, Αθήνα
- 2008, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική: Συλλογή Καγκελάρη", Δημοτική Πινακοθήκη Ψυχικού, Ψυχικό
- 2016, "Ανθρωπογραφίες: Έργα από τη Συλλογή Σωτήρη Φέλιου", Δημοτική Πινακοθήκη Αγρινίου, Αγρίνιο
- 2016, "Ο κόσμος του Οδυσσέα Ελύτη. Ποίηση και Ζωγραφική", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη
- 2016, "Hypnos Project", Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Ωνάσειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- 2016, Γιάννης Μόραλης - Χρήστος Καπράλος: "Μια φίλια ζωής και τέχνης", Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, Καλλιθέα
- 2016, "Δημοτική Συλλογή Έργων Τέχνης Ελευσίνας Μέρος Α', Πολιτιστικό Κέντρο Ελευσίνας "Λ. Κανελλόπουλος", Ελευσίνα
- 2016, "Genii Loci. Ελληνική Τέχνη από το 1930 έως σήμερα", Κρατικό Μουσείο Manege Αγίας Πετρούπολης, Αγία Πετρούπολη, Ρωσία
- 2016, "Προσφορά - Γ", Δημοτική Πινακοθήκη Αγρινίου, Αγρίνιο
- 2017, "Επιλογές ενός τολμηρού συλλέκτη. Συλλογή Σταύρου Τσιγκόγλου", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη κ.α⁴⁸².

---

⁴⁸² Ψηφιακή Πλατφόρμα ΙΣΕΤ. 1/5/2018.

Μόσχος, Γιώργος (Αλεξανδρούπολη 1906-Αθήνα 1990).

Φοίτησε στν ΑΣΚΤ ζωγραφική στο Εργαστήριο του Παρθένη και χαρακτηριστική με δάσκαλο τον Κεφαλληνό. Ταξίδεψε στο Παρίσι από το 1937 μέχρι το 1951 για σπουδές, μετά ταξίδεψε στο Λονδίνο το 1951.

Η χαρακτηριστική του αναπτύσσεται στο πλαίσιο του ρεαλισμού, αποδίδεται με παραστατικό τρόπο και έμφαση στις λεπτομέρειες των μορφών αλλά και του χώρου. Αναζητά την ελληνικότητα του τοπίου και των πραγμάτων με επιρροές από την λαϊκή και την βυζαντινή παράδοση. Τον ενδιαφέρει ιδιαίτερα η γνησιότητα της έκφρασης⁴⁸³. Ακολουθεί την γνησιότητα της έκφρασης, την αυθεντικότητα του ελληνικού τοπίου, χωρίς υπερβολές και διακυρήξεις για την «ελληνικότητα» (εικ. 121., 122., 123., 124.). Χάραξε κυρίως ξυλογραφίες και λίγες χαλκογραφίες. Τα θέματά του αφορούν: νεκρές φύσεις, τοπία, προσωπογραφίες. Πραγματοποίησε ένα ενδιαφέρον λεύκωμα με 20 μοναστήρια του Αγίου Όρους.

Παρουσίασε το έργο του σε ατομικές εκθέσεις στην Θεσσαλονίκη το 1950, στην Καβάλα το 1960, στην Αλεξανδρούπολη το 1978, επίσης σε αναδρομική στην ΕΠΜΑΣ το 1982, στις «Νέες Μορφές» το 1983, στον Υάκινθο το 1991. Έλαβε μέρος και σε αρκετές συλλογικές εκθέσεις, μαζί με τους Ελεύθερους Καλλιτέχνες το 1935, 1936, 1937, 1939. Vychodoslo Museum, Venske, στο Κόζιτσε στην Τσεχοσλοβακία το 1936. Exposition Internationale Paris 1937, -Μετάλλιο-. Ελληνική Χαρακτική, «Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών», 1938. Griechische Graphik, Leipziger Messe Λειψία, 1938. Στις Πανελλήνιες το 1938, 1939, 1940, 1948, 1952, 1957, 1960, 1967, 1969, 1971, 1973, 1975, 1987. Grekish Konst, Konstakademien, Στοκχόλμη 1947. Mostra Internazionale di Bianco e Nero, Λουγκάνο, 1954. Στο Εργαστήρι, 1954, 1955,

---

⁴⁸³ Γρηγοράκης Ν., *Τετράδια*, 1, 1981 & 5, 1982.

1958, 1959, 1963, 1969. Μπιενάλε Αλεξάνδρειας, 1955. Μπιενάλε Σάο Πάουλο, 1957. Διεθνείς Εκθέσεις Χαρακτικής, Σαντιάγκο το 1957, Ελσίνκι 1960, στην Βιέννη το 1964. Δημήτρια, Θεσσαλονίκη, 1977. «Υάκινθος», 1980, 1982, 1998. ΠΚΔ Αθηναίων, 1982. *Μνήμες-Αναζητήσεις-Αναπλάσεις* Ωδείο Αθηνών, 1985. *Μεταπολεμική Χαρακτική ΕΠΜΑΣ*, 1988. Κέντρο Πολιτισμού Δ. Γληνός, 1988. Μετά τον θάνατό του έγιναν εκθέσεις προς τιμήν του στα: Π.Δ. Πατρών 1944, «Αέναον», 1995, στο Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Λονδίνο, Βερολίνο, Οδησσός, 1995-1996. Πινακοθήκη Αβέρωφ, Μέτσοβο, 1997⁴⁸⁴ κ.α.

Έργα του βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές, στην ΕΠΜΑΣ, στις Π.Δ. Αθηναίων, Ιωαννίνων, Ρόδου, στην Πινακοθήκη Αβέρωφ, στην Ιονική Τράπεζα, στην Εθνική Τράπεζα, στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, στην Πινακοθήκη του Κόζιτσε, στην Bibliothque Nationale Raris, Boston Public Library της Βοστώνης κ.α.

Παρέδωσε μαθήματα σχεδίου και διακοσμητικής στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση από το 1939 μέχρι το 1973. Έγραψε άρθρα για την χαρακτική: «Οι τρόποι χαρακτικής και η ιστορία τους», *Ζυγός*, 13, 1956 & 14, 1956. Υπήρξε μέλος των ομάδων «Ελεύθεροι Καλλιτέχναι», «Εργαστήριο», «Στάθμη» και του ΕΕΤΕ.

Μόσχος Ευάγγελος, Δαφνωτή Άρτας, 1919

Σύμφωνα με το Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών – Εργαστήρια, ο Μόσχος Ευάγγελος (**Αρχείο 37-38**) καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 221. Εγγράφηκε στην Ανωτάτη Σχολή

---

⁴⁸⁴ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.σ. 159, 160.

το 1943-1944. Ο πατέρας του ονομαζόταν Νικόλαος και κατοικούσαν στην οδό Δελβίνου 9 και Δωριέων 22. Γράφτηκε στο Εργαστήριο ζωγραφικής με δάσκαλο τον Αργυρό. Το 1943 φοίτησε στο 5^ο έτος ενώ το 1944 γράφτηκε στο 1^ο έτος Χαρακτικής με δάσκαλο τον Κεφαλληνό. Το 1945 γράφτηκε στο 2^ο έτος, το 1946 στο 3^ο έτος, το 1947 στο 4^ο έτος και το 1948 στο Β' εξάμηνο του 4^{ου} έτους. Μάλιστα σύμφωνα με το Μητρώο προσκόμισε βεβαίωση πως γεννήθηκε το 1919 (στο Λεξικό των εκδόσεων Μέλισσα αναφέρεται η ημερομηνία 1914).

Ειδικεύτηκε στην ξυλογλυπτική, χρησιμοποίησε το φλαμούρι⁴⁸⁵ για να δημιουργήσει τα θρησκευτικά ξυλόγλυπτα τέμπλα και εικονοστάσια, ενώ χρησιμοποίησε καρυδιά, οξιά και δρύ για να κατασκευάσει τα έπιπλα⁴⁸⁶. Τα θέματά του τα αντλεί τόσο από θρησκευτικά θέματα, όσο και από την μεταβυζαντινή τέχνη, αλλά και από βιωματικές αναμνήσεις από την ζωή στην φύση, τις κοινωνικές εκδηλώσεις της λαϊκής ηπειρωτικής ζωής⁴⁸⁷. Έμφαση δίνει στο διακοσμητικό στοιχείο, αλλά και στην πλαστικότητα της ανθρώπινης μορφής.

Παρουσίασε το έργο του στο κοινό σε ατομικές εκθέσεις στα Γιάννενα το 1965 κ.α⁴⁸⁸. Έλαβε μέρος και σε αρκετές ομαδικές εκθέσεις στις Πανελλήνιες το 1948, 1952, 1973, 1975 κ.α. Έργα του βρίσκονται σε ναούς όπως το τέμπλο του Αγ. Γεωργίου του Νεομάρτυρος Ιωαννίνων.

Δίδαξε ζωγραφική και χαρακτική στο ιδιωτικό εργαστήριο που διατηρούσε από το 1949 έως το 1961. Δίδαξε ένα χρονικό διάστημα στην ΑΣΚΤ από 1980 έως το 1984, παράλληλα σε τεχνικές σχολές και

---

⁴⁸⁵ Who's Who, 1979, σ. 433.

⁴⁸⁶ Λυδάκης, *Γλυπτική*, 1981, σ.σ. 396-397.

⁴⁸⁷ Μαυρομάτης, 1983, σ.σ. 94-95, 97, 98-99.

⁴⁸⁸ Καράμπελας Ν., «Προς τον Ηπειρώτην επιθεωρητήν ΕΟΕΧ κ. Ε. Μόσχον, εφ. *Εθνικός Κήρυξ* Πρεβέζης, 5 Δεκ. 1972.

συνεργάστηκε μεταξύ άλλων με τον ΕΟΧ από το 1961 μέχρι το 1979⁴⁸⁹. Υπήρξε μέλος του ΕΕΤΕ.

Μπογιατσιάν Χαρουτιούν, Σμύρνη, 1915

Σύμφωνα με το Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών – Εργαστήρια, καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 85⁴⁹⁰. Πήρε Απολυτήριο από το Δημόσιο Σχολείο Θεσσαλονίκης το 1930. Ο πατέρας του εργαζόταν ως σιδηρωτής. Εγγράφηκε στην Ανωτάτη Σχολή το 1934- 1935. Φοίτησε το 1938 στο 3^ο έτος και το 1939 στο Β' εξάμηνο, συνέχισε το 1939 στο 4^ο έτος και το 1940 στο Β' εξάμηνο. Το 1942 γράφτηκε στο 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού και το 1943 στο Β' εξάμηνο, το 1943 φοίτησε στο Α' εξάμηνο και το 1944 στο Β' εξάμηνο. Έλαβε πτυχίο ζωγραφικής από το Εργαστήριο του Βικάτου.

Δημιούργησε έναν δικό του τύπο νέου κοριτσιού στα έργα του (**εικ. 125., 126.**), ισορροπώντας ανάμεσα στον παλμό της μορφής και τη στατικότητα της τυποποίησης⁴⁹¹. Ωστόσο, δεν επανέλαβε εμμονικά αυτόν τον τύπο κοριτσιού, αλλά ενδιαφέρθηκε για πολλά θέματα. Δημιούργησε νεκρές φύσεις, τοπία, συνθέσεις εσωτερικών χώρων, όπου οι φόρμες και το φως, προκύπτουν από την χρήση του χρώματος⁴⁹². Οι χρωματιστοί όγκοι αποκτούν κίνηση και δυναμισμό, μέσω της κάθετης, οριζόντιας και κυκλικής γραφής.

---

⁴⁸⁹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 160.

⁴⁹⁰ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

⁴⁹¹ Πετρής Γ., « Η έκθεση του Μπογιατζιάν » εφ. *Η Αυγή*, 14 Απριλίου 1966.

⁴⁹² Βακαλό Ε., « Έκθεση Ζωγραφικής Μπογιατζιάν », εφ. *Τα Νέα*, 16 Απριλίου 1966.

Παρουσίασε την δουλειά του σε ατομική έκθεση στο «Χίλτον» το 1966⁴⁹³κ.α. Συμμετείχε σε αρκετές ομαδικές εκθέσεις, στις Πανελλήνιες: 1957, 1965, 1969, 1971, 1973, 1975. Στην "Gallery Svea" στην Στοκχόλμη το 1965 και στην Εθνική Πινακοθήκη ΕΠΙΜΑΣ το 1986 κ.α. Παράλληλα μετέφρασε αρμενική ποίηση, ενώ ασχολήθηκε και με την επιμέλεια εκδόσεων.

Έργα του βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές, στην Εθνική Τράπεζα, στην Συλλογή του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης (ΜΙΕΤ), στο Υπουργείο Πολιτισμού κ.α. Ήταν μέλος του Επιμελητηρίου Εικαστικών Τεχνών της Ελλάδος.

Μωυσίδου-Εξαρχοπούλου Μαριόρα Αθήνα 1927

Η Μωυσίδου Μαριόρα του Ιωάννη (**Αρχείο 39-40**) εγγράφηκε στην Ανωτάτη Σχολή το 1947- 1948. Κατοικούσε μαζί με την οικογένειά της στην Χαριλάου Τρικούπη στον αριθμό 99. Σύμφωνα με το Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών – Εργαστήρια, καταχωρήθηκε με αύξοντα αριθμό 300⁴⁹⁴. Έλαβε Εκπαίδευση Ε΄ Γυμνασίου Θηλέων εν Αθήναις και αποφοίτησε στις 28 Ιουλίου 1944. Ο πατέρας της εργαζόταν ως Υπάλληλος. Φοίτησε στο 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού το 1947, το 1948 πέρασε στο 2^ο έτος, το 1949 στο 3^ο έτος, το 1950 στο 4^ο έτος και το 1951 ολοκλήρωσε το Β΄ εξάμηνο.

Ερευνά τις τεχνικές γραφής με στόχο τον εμπλουτισμό της εικόνας. Δημιουργεί αυστηρές γραμμικές συνθέσεις. Η παρουσία ή η απουσία της ανθρώπινης μορφής αντίστοιχα, φορτίζει και ενδυναμώνει τις εικόνες που

---

⁴⁹³ Πηλιάδη Βεατρίκη Σ, εφ. «Αλλαγή» 10 Μαΐου 1966.

⁴⁹⁴ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

δημιουργεί στα χαρακτηριστικά της έργα και έχουν ως σταθερή αφετηρία την καθημερινή ζωή στην σκληρή μεγαλούπολη (εικ.127.). Η ίδια με αφορμή μια έκθεσή της στην «Μέδουσα» το 1992 αναφέρει: «Λέω καμιά φορά εγώ δεν έχω πατρίδα και μ' αυτό θέλω να πω πως δεν έχω μια μικρή, ιδιαίτερη πατρίδα, ένα χωριό να πούμε, μια μικρή ξεχασμένη πόλη, ένα νησί απ' όπου ν' αντλώ, καθώς συμβαίνει σε τόσους και τόσους γύρω μου, κάποιες μνήμες που τις φαντάζομαι ξεχωριστές, σημαντικές, σημαδιακές.

Εγώ σ' αυτή την πόλη γεννήθηκα, εδώ μεγάλωσα, εδώ συνεχίζω να ζω, να εργάζομαι. Αυτή την πόλη λοιπόν παρατηρώ καθώς αλλάζει χρόνο το χρόνο, μέρα τη μέρα όλα τούτα τα ταραγμένη ανήσυχα χρόνια. Έτσι και τα ερεθίσματα που έχω έρχονται α' αυτή την απάνθρωπη, σκληρή, πολύβουη, εξουθενωτική, άρρωστη, αγαπημένη πόλη⁴⁹⁵».

Στην Ελευθεροτυπία η Μαρία Μαραγκού ανέφερε για την έκθεση: «Κύριο θέμα της Εξαρχοπούλου η μοτοσυκλέτα ή μάλλον οι μοτοσυκλέτες, οι οποίες μπαίνουν στη γραμμή ή περιμένουν έξω από τα θερινά σινεμά, ή τα μπαρ. Ένας ολόκληρος κόσμος γράφεται όπως τον βλέπει η καλλιτέχνης από πολλές διαφορετικές όψεις, καθαρά δυναμικός και απειλητικός και άλλοτε μέσα από μικρά σχήματα – κουκίδες, στη μεταμόρφωση του σμήνους των μοτοσυκλετών από την απόσταση στην ομοιομορφία ενός σμήνους εντόμων⁴⁹⁶». Παρουσίασε το έργο της σε ατομικές εκθέσεις στην γκαλερί Μέδουσα το 1984 και το 1992. Συμμετείχε σε αρκετές ομαδικές εκθέσεις: στις Πανελλήνιες 1957, 1960, 1963, 1965, 1967. Στην Μπιενάλε χαρακτηριστικής της Βηρυτού το 1961, στην Μπιενάλε του Σάο Πάολο το 1963, στην Νορβηγία το 1982, στην Μπιενάλε Ευρωπαϊκής Χαρακτητικής Μπάντεν-Μπάντεν το 1983,

---

⁴⁹⁵ Μαρίορα Εξαρχοπούλου 03/02/1992 – 22/02/1992

<http://www.medusaartgallery.com>

⁴⁹⁶ Ελευθεροτυπία, 17 Φεβρουαρίου 1992, Μαρία Μαραγκού.

Ενδεκα Σύγχρονοι Καλλιτέχνες, Γαλλικό Ινστιτούτο το 1984, στην Έκθεση Σύγχρονης Χαρακτικής στην Μπρατισλάβα το 1992 κ.α. Ασχολήθηκε με την συγγραφή και την εικονογράφηση βιβλίων μαζί με τον σύζυγό της, όπως και με την διακόσμηση επίπλων. Έργα της βρίσκονται στο Μουσείο Β. και Ε. Γουλανδρή στην Άνδρο, στην Τράπεζα της Ελλάδος, στο Υπουργείο Πολιτισμού κ.α. Είναι μέλος του ΕΕΤΕ.

Νικολαΐδη - Δενδρινού Αντωνία (Τόνια) Αθήνα 1927- Αθήνα 2011

Έκανε την εγγραφή της στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών το 1945-1946. Σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 257⁴⁹⁷. Ο πατέρας της Δενδρινού (**Αρχείο 13-14**) ονομαζόταν Παναγιώτης και ήταν χημικός. Κατοικούσαν στην οδό Λυκαβητού 5 στην Αθήνα. Έλαβε το Απολυτήριόν της από το Β' Γυμνάσιον Θηλέων στις 18 Νοεμβρίου 1944. Ξεκίνησε την φοίτησή της το 1945 στο 1^ο έτος, το 1946 στο 2^ο έτος, το 1947 στο 3^ο έτος, το 1948 στο 4^ο έτος. Η εγγραφή της στο Εργαστήριο Χαρακτικής του Κεφαλληνού έγινε το 1949. Το 1950 συνέχισε στο Β' εξάμηνο, το 1951 στο Β' εξάμηνο του έτους χαρακτικής⁴⁹⁸. Δεν αναφέρονται περισσότερες πληροφορίες στο Μητρώο.

Εκφράζεται κυρίως με την τεχνική της χαλκογραφίας και τη χαρακτική σε λινόλεουμ. Εμπνέεται από απλές εικόνες, τις οποίες αποδίδει με λυρισμό και ευαισθησία (**εικ. 128., 129.**). Αποτυπώνει την πνοή του ανέμου, εικόνες της ζεστής θάλασσας, τις αχτίδες του ήλιου, την αίσθηση της ζεστής

⁴⁹⁷ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

⁴⁹⁸ Ηλεκτρονική βάση δεδομένων της ΑΚΤ «artcatalogue.asfa.gr».

άμμου, το λαμπύρισμα του φωτός, εικόνες από φλεγόμενα ξύλα. Διαχειρίζεται με ευκολία τη χρωματική δυναμική του χαρτιού που τυπώνει, όπως ακριβώς και την υφή του. Συχνά ενσωματώνει στα έργα της πρόσθετα υλικά και άλλα στοιχεία⁴⁹⁹. Δουλεύει την τεχνική του κολάζ, χρησιμοποιώντας την τεχνική της μεταξοτυπίας σε συνδυασμό με την φωτοτυπική ανασύνθεση των εικόνων. Δημιουργεί σειρές έργων με ενιαίο τίτλο. Όπως: Χάρτινα καράβια, Χάρτινα πουλιά, Λαμπερή θάλασσα ή όνειρο ευτυχίας, Φλόγες και στάχτες, Ρέκβιεμ για ένα δέντρο κ.α. Η δουλειά της είναι εκ διαμέτρου αντίθετη από εκείνη του Κεφαλληνού. Αποτελεί άλλο ένα παράδειγμα μαθητή του Εργαστηρίου του, που δημιούργησε ένα εντελώς προσωπικό ιδίωμα έκφρασης. Παρουσίασε στο κοινό την δουλειά της με ατομικές εκθέσεις, ενώ συμμετείχε σε πολλές ομαδικές εκθέσεις. Δημοσίευσε αρκετά κείμενα για την χαρακτηριστική και εικονογράφησε το βιβλίο του Μ. Μπουρμπούλη, *Ναιετάω δ'Ιθάκην* (Αθήνα 1994). Ήταν μέλος της ομάδας «Κέντρο Χαρακτικής» και του SMTG της Κρακοβίας. Υπήρξε μέλος του ΕΕΤΕ.

Ατομικές εκθέσεις

1979, Γκαλερί Σύγχρονη Χαρακτική, Αθήνα

1980, Deree College, Αθήνα

1981, Γκαλερί Σύγχρονη Χαρακτική, Αθήνα

1983, Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

1983, Γκαλερί Μιράντα, Ύδρα

---

⁴⁹⁹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 268.

1983, Γαλλικό Ινστιτούτο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
1986, Αίθουσα Τέχνης Ψυχικού, Ψυχικό
1988, Γκαλερί ΑΔ, Αθήνα
1988, Galerie Saga, Παρίσι, Γαλλία
1988, Congress Centrum, Γάνδη, Βέλγιο
1990, Κέντρο Γραμμάτων και Τεχνών Αποψη, Αθήνα
1992, Γαλλικό Ινστιτούτο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
1995, Γκαλερί Κρεωνίδης, Αθήνα
1995, Galerie Titanium, Αθήνα
1997, Κάιρο, Αίγυπτος
2000, Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Πειραιάς
2008, Νεστορίδειο Μέλαθρο, Μουσείο Νεοελληνικής Τέχνης Δήμου Ροδιών,
Ρόδος
2009, Χώρος Τέχνης William James, Αθήνα
2010, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Μέγαρο Εϋνάρδου, Αθήνα⁵⁰⁰

Ομαδικές εκθέσεις (ενδεικτικά)

1959, "Πρωτότυπα αντικείμενα", Γκαλερί Κλειώ, Ύδρα
1965, "Η' Πανελλήνιος Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
1979, "XIII International Biennale of Graphic Art 1979", Museum of Modern Art,
Ljubljana, Γιουγκοσλαβία
1979, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα
1979, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα
1980, "V Norwegian International Print Biennale", Municipal Library,
Fredrikstad, Νορβηγία

---

⁵⁰⁰ Ψηφιακή Πλατφόρμα ΙΣΕΤ. Νικολαΐδη Τόνια.

1980, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα
1980, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα
1980, "Ομαδική Έκθεση", Galerie Studio Τέχνης, Αθήνα
1980, "VIeme exposition internationale des dessins originaux", Museum of Modern Art, Rijeka, Γιουγκοσλαβία
1980, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Έψιλον Μι, Βόλος
1980, "13η Μπιενάλε Αλεξάνδρειας", Musee des Beaux Arts, Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος
1980, "Biennale Fredrikstad", Fredrikstad, Νορβηγία
1981, "Σύγχρονη Τέχνη και Παράδοση", Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα
1981, "XIV International Biennale of Graphic Art", Museum of Modern Art, Ljubljana, Γιουγκοσλαβία
1981, "Μπιεννάλε Χαρακτικής", Baden-Baden, Γερμανία
1981, "Ντοκουμέντα 1981", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα
1981, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα
1981, "Σειρά Χαλκογραφίας", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα
1982, "Έκθεση Χαρακτικής Ελλήνων Καλλιτεχνών", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα
1982, "Παρουσία 1982", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα
1982, "Προσωπική Μυθολογία", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα
1982, "Biennale Fredrikstad", Νορβηγία
1982, "Μπιεννάλε Χαρακτικής", Μιλούζ, Γαλλία
1982, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά
1982, "Ομαδική Έκθεση", Κόσμος Έκθεση Καλών Τεχνών, Αθήνα

1983, "Modern greek prints", The Fine Art Society Ltd, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

1983, "XV International Biennale of Graphic Art", Museum of Modern Art, Ljubljana, Γιουγκοσλαβία

1983, "26η Διεθνής Έκθεση Εικαστικών Τεχνών", Χάουζ Μπεντά-Γερμανικό Τμήμα της Διεθνούς Γυναικείας Μορφωτικής Ομοσπονδίας, Πίτσμπουργκ, Η.Π.Α.

1983, "Art et Litterature en Grece", Παρίσι, Γαλλία

1983, "Biennale ROC 83", Ταϊβάν (Τάι-Πέχ), Κίνα

1983, "Μπιεννάλε Χαρακτικής", Βάρνα, Βουλγαρία

1983, "Ομάδα για την επικοινωνία", Δημοτική Πινακοθήκη Λέσβου, Μήθυμνα, Λέσβος

1983, "Έκθεση Προσφοράς Καλλιτεχνών Λογοτεχνών 1983", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα

1984, "Ζιάκα-Κομιανού-Νικολαΐδη: Χαρακτική", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1984, "Έκθεση-Καταγγελία για τα παιδιά της Αιθιοπίας", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο Ωρα, Αθήνα

1984, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Αιξωνή, Γλυφάδα

1984, "Ομαδική Έκθεση Μελών του Συνδέσμου Σύγχρονης Τέχνης", Πολιτιστικό Κέντρο Ρόδου, Ρόδος

1984, "Ένδεκα σύγχρονοι καλλιτέχνες: Μορφοπλαστικές αναλύσεις, συσσωρεύσεις", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα

1984, "Eighth British International Print Biennale", Cartwright Hall, Lister Park, Bradford, Ηνωμένο Βασίλειο

1987, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτικής", Γκαλερί ΑΔ, Αθήνα

1987, "Το Εργαστήριο του Κεφαλληνού", Γκαλερί Πλειάδες, Αθήνα

1987, "Μπιεννάλε Χαρακτικής", Βάρνα, Βουλγαρία

1987, "Μπιεννάλε Χαρακτικής", Λιέγη, Βέλγιο

1987, "Intergrafik", Ausstellungszentrum am Fernsehturm, Βερολίνο, Γερμανία

1987, "Σύνοψη 1986-1987", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1987, "Έκθεση της Ένωσης Ελλήνων Χαρακτών", Θέατρο Κολλεγίου Αθηνών, Ψυχικό

1987, "Έκθεση της Ένωσης Ελλήνων Χαρακτών", Πνευματικό Κέντρο Αγίας Παρασκευής, Αγία Παρασκευή

1988, "Ελληνική Μεταπολεμική Χαρακτική", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1988, "Wspolczesna Grafika Grecka", Μουσείο Naradadowe, Βαρσοβία, Πολωνία

1988, "Πρώτη Μεσογειακή Μπιεννάλε Χαρακτικής", Ξενοδοχεία Ελούντα Μπητς, Αστήρ Παλάς Ελούντα, Ερμής, Ίστρον Μπέυ, Μιραμπέλλο, Άγιος Νικόλαος, Κρήτη

1988, "Έκθεση Ελληνικής Χαρακτικής", Αίθουσα Johannes Becher, Πολιτιστική Ένωση ΓΛΔ, Βερολίνο, Γερμανία

1988, "Πολυμορφία Α'", Αίθουσα Τέχνης Εγγονόπουλος Χ, Αθήνα

1988, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτικής", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά

1988, "Μπιεννάλε Χαρακτικής", Νέα Υόρκη (Somers), ΗΠΑ

1988, "Μπιεννάλε Χαρακτικής", Digne-les-Bains, Γαλλία

1988, "Δημοπρασία Έργων Τέχνης-AWOG", Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, Αθήνα

1989, "Ελληνίδες Ζωγράφοι Τριάντα Εικαστικές Επιλογές/Αφιέρωμα στη Γυναίκα", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1989, "Σώστε τη Μεσόγειο", Ξενοδοχείο Istron Bay, Άγιος Νικόλαος, Κρήτη

1989, "Εννέα γλύπτες-εννέα χαρακτες", Ηλιακό Χωριό Πεύκης (Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Πεύκης), Πεύκη

1991, "Gruppe - Druckgrafikzentrum", Gallerie Mutter Fourage, Βερολίνο, Γερμανία

1991, "Μπιεννάλε Χαρακτικής", Győr, Ουγγαρία

1991, "Μπιεννάλε Χαρακτικής", Βάρνα, Βουλγαρία

1991, "Μπιεννάλε Χαρακτικής", Ροοπανκάρ, Ινδία

1997, "Από τον Κεφαλληνό στον Γραμματόπουλο", Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Κηφισιά

1997, "22 σημαντικοί εκπρόσωποι της νεοελληνικής χαρακτικής", Αίθουσα Τέχνης Αστρολάβος, Αθήνα

1997, "Πλοίο διαρκείας η χώρα μου", Γκαλερί Κρεωνίδης, Αθήνα

1997, "Ομαδική Έκθεση Χαρακτικής", Αίθουσα Τέχνης Αντήνωρ, Αθήνα

1997, "4η Biennale Χαρακτικής 1997", Győr, Ουγγαρία

2005, "Η Συλλογή της Alpha Bank, Ζωγραφική-Χαρακτική-Γλυπτική", Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Αθήνα

2005, "AquArt", Έπαυλη Παύλου Κουντουριώτη, Ύδρα

2005, "Ο Δάσκαλος Γ. Κεφαλληνός & Τριάντα Δύο Μαθητές του", Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο Χαρακτικής, Π. Ψυχικό

2005, "Σύγχρονη Ελληνική Χαρακτική", Παπαστράτειο Μέγαρο, Αγρίνιο

2005, "Σύγχρονοι Έλληνες Χαρακτες-Ολυμπιακό Λεύκωμα Χαρακτικής", Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

2007, "Αντιστοιχίες. Λουλούδια από την ελληνική τέχνη", Εκθεσιακός Πολιτιστικός Χώρος της Alpha Bank, Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Παράρτημα Ναυπλίου, Ναύπλιο

2007, "Αστικά Τοπία", Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ.Ι. Κατσίγρα, Λάρισα

2007, "Χαράξεις: Έργα Χαρακτικής από τη Συλλογή του Μακεδονικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

2008, "Κέντρο Χαρακτικής Αθηνών Pandolfini-Σιατερλή. Η ιστορία ενός Εργαστηρίου", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2008, "Η Ελληνική Χαρακτική σήμερα", Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

2008, "1η Triennale Χαρακτικής της Μεσογείου", Μουσείο Νεοελληνικής Τέχνης (Νεστορίδειο), Ρόδος

2008, "Ελληνίδες Χαρακτρίες στη Συλλογή της Alpha Bank", Κτήριο Alpha Bank, Αθήνα

2008, "13 + 7 Δημιουργοί ερμηνεύουν τον Έρωτα", St George Lycabettus boutique hotel, Αθήνα

2013, "Γνωρίστε τώρα το Μεσολόγγι μέσα από την Τέχνη", Μουσείον της Πόλεως των Αθηνών - Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία, Αθήνα⁵⁰¹

2014, "Έκθεση Ελληνικής Χαρακτικής από τη Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου", 12 Star Gallery, Europe House, Λονδίνο, Ηνωμένο Βασίλειο

---

⁵⁰¹ Επιμέλεια έκθεσης της συγγραφέως για το Μουσείον της Πόλεως των Αθηνών - Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία, 2013.

2014, "Dialogues/Διάλογοι 1989-1995: Σύγχρονοι Έλληνες και Γάλλοι καλλιτέχνες στο Γαλλικό Ινστιτούτο Θεσσαλονίκης", Αίθουσα Αλλατίνη-Ντασώ, Θεσσαλονίκη

2014, "Γνωρίστε το Μεσολόγγι μέσα από την τέχνη", Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ, Μέτσοβο

2014, "Γνωρίστε τώρα το Μεσολόγγι μέσα από την Τέχνη", Δημοτικό Κέντρο Εικαστικών Πνευματικών Εκδηλώσεων "Φίλιππος Τζιχριτζής", Τρίπολη⁵⁰²

2016, "Η Συλλογή της Alpha Bank Ελληνική Τέχνη από το 1950 έως Σήμερα", Μουσείο Νεοελληνικής Τέχνης Δήμου Ρόδου (Νέα Πτέρυγα του Νεστοριδείου Μελάθρου), Ρόδος

2016, "Η Συλλογή της Alpha Bank Ελληνική Τέχνη από το 1950 έως Σήμερα", Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Κρήτης, Ρέθυμνο, Κρήτη

2017, "Η Συλλογή της Alpha Bank: Ελληνική Τέχνη από το 1950 έως Σήμερα", Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα, Λάρισα⁵⁰³

Νίκολης Επαμεινώνδας Αθήνα 1928 – Αθήνα 1995

Σπούδασε στην ΑΣΚΤ από το 1950-1955. Παρακολούθησε μαθήματα χαρακτηριστικής στο Εργαστήριο του Γ. Κεφαλληνού. Συνέχισε και ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο Παρίσι στην Καλών Τεχνών εκεί το 1956-1958. Ασχολήθηκε με την χαλκογραφία με δάσκαλο τον E.J. Goerg και παράλληλα φοίτησε στην Σχολή d'Arts et des Metiers (1957-1958). Ενστερνίστηκε κυρίως

---

⁵⁰² Επιμέλεια έκθεσης της συγγραφέως, Δημοτικό Κέντρο Εικαστικών Πνευματικών Εκδηλώσεων "Φίλιππος Τζιχριτζής", Τρίπολη, 2014.

⁵⁰³ Ψηφιακή Πλατφόρμα ΙΣΕΤ. Νικολαΐδη Τόνια.

τις τάσεις του εξπρεσιονισμού (**εικ.130.**), με μια περισσότερο ρεαλιστική απόδοση της φόρμας. Υπέβασκε μέσα στα έργα του η διάθεσή του να στηλιτεύσει τα κακώς κείμενα της κοινωνίας. Οι δουλειές του με επιρροές του κινήματος του ρεαλισμού αποκτούν φωτογραφική σχεδόν απόδοση. Αντίθετα διαχειρίζεται τα χαρακτηριστικά του έργα με περισσότερο ποιητική διάθεση. Έκανε ατομικές εκθέσεις στον «Ζυγό», 1959 και 1981. Παρίσι, “Galerie de la Nouvelle Gravure” 1961. Συμμετείχε: Musee d’Art Moderne Παρίσι, 1956. Στις Πανελλήνιες, 1957, 1967. Στις Βρυξέλλες, 1958. Μπιενάλε του Σάο Πάολο, 1959. *Ελληνική Χαρακτική*, Μόσχα, Λένινγκραντ, 1960. *Μεταπολεμική Χαρακτική*, ΕΠΜΑΣ, 1988⁵⁰⁴ κ.α. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ.

Ντάκος Κωνσταντίνος, Μαλακάσι Τρικάλων, 1905 – Μαλακάσι 1980

Ξεκίνησε τα πρώτα του μαθήματα κοντά στον ζωγράφο Σ. Σαφαρίκα γύρω στο 1929. Συνέχισε τις σπουδές του στην ΑΣΚΤ από το 1930 έως και το 1936, με την οικονομική ενίσχυση του Α. Μπενάκη. Παρακολούθησε μαθήματα ζωγραφικής με δάσκαλο τον Σ. Βικάτο και χαρακτικής με δάσκαλο τον Γ. Κεφαλληνό. Θεματολογικά εστίασε στα τοπία. Χαρακτηριστικά του νατουραλιστικά τοπία είναι εκείνα των χιονισμένων εκτάσεων της Θεσσαλίας, στα οποία αντανακλάται το φως πάνω στο λευκό χρώμα. Συμμετείχε σε ομαδικές εκθέσεις μαζί με την καλλιτεχνική ομάδα «Ελεύθεροι Καλλιτέχνα», το 1937. Έλαβε μέρος στις Πανελλήνιες των: 1938, 1948, 1952, 1957, 1960, 1973 κ.α. Έργα του βρίσκονται στην Πινακοθήκη του Δήμου Αθηναίων, στην Τράπεζα της Ελλάδος, στο Υπουργείο Παιδείας και

---

⁵⁰⁴ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 284.

Θρησκευμάτων, σε ιδιωτικές συλλογές. Υπήρξε μέλος του ΕΕΤΕ και της ομάδας «Ελεύθεροι Καλλιτέχναι»⁵⁰⁵.

Ορφανός, Λάμπρος (Αθήνα 1916-Αθήνα 1995)

Η έναρξη της εγγραφής του (**φωτο. 105.**), σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών με αύξοντα αριθμό 66⁵⁰⁶, έγινε το 1935-1936. Ο πατέρας του ονομαζόταν Μηνάς, ήταν εργολάβος οικοδομών και κατοικούσαν στην οδό Κλεομένους 33. Αποφοίτησε από το Πειραματικό Σχολείο Αθηνών το 1931-1932. Το Ακαδημαϊκό έτος 1938 παρακολούθησε το πρώτο έτος των Εργαστηρίων στην Καλών Τεχνών. Το 1939 ξεκίνησε το δεύτερο εξάμηνο και το 2^ο έτος. Το 1940 παρακολούθησε το β' εξάμηνο του 2^{ου} έτους και συνέχισε το 1941 στο 3^ο έτος. Το 1942 παρακολούθησε το δεύτερο εξάμηνο του 3^{ου} έτους και συνέχισε στο 4^ο έτος, μετέπειτα το 1943 έκανε το δεύτερο εξάμηνο του 4^{ου} έτους. Το 1943 γράφεται στο 1^ο έτος χαρακτικής, το 1944 συνεχίζει στο β' εξάμηνο του 1^{ου} έτους και γράφεται στο 2^ο έτος, το 1945 παρακολουθεί το β' εξάμηνο και συνεχίζει στο 3^ο έτος. Το 1946 περνάει στο β' εξάμηνο, ενώ το 1947 ολοκληρώνει το 4^ο έτος χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Έτυχε πτυχίο ζωγραφικής με καθηγητή τον Βικάτο Αργυρό.

Δίδαξε για ένα χρόνο στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση και από το 1949 ξεκίνησε την καριέρα του στην Τράπεζα της Ελλάδος ως χαράκτης χαρτονομισμάτων. Έλαβε υποτροφία του ιδρύματος ΙΚΥ και συνέχισε τις

---

⁵⁰⁵ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 298.

⁵⁰⁶ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

σπουδές του στο Παρίσι, στην Ecole des Beaux-Arts (1952-1955) με καθηγητή τον R. Cami. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του τιμήθηκε το 1953 με το δεύτερο και τρίτο βραβείο χαρακτηριστικής και το 1954 με το πρώτο. Παράλληλα φοίτησε στο College Technique Estienne (Arts et Industries du livre), όπου εμπλούτισε τις υπάρχουσες γνώσεις του στην τέχνη του βιβλίου, την χάραξη γραμματοσήμων, τραπεζογραμματίων, αξιών, γραμμάτων με καθηγητή τον R. Collet. Επιπλέον παρακολούθησε εργασίες εκτύπωσης στην Imprimerie Nationale des Timbres Postes του Παρισιού⁵⁰⁷. Το 1959 κατέθεσε υποψηφιότητα για την έδρα χαρακτηριστικής της ΑΣΚΤ. Το 1963 συνάπτει αποκλειστικό συμβόλαιο χάραξης τραπεζογραμματίων με την Διεθνή Εκτυπωτική εταιρεία Χαρτονομισμάτων και Αξιών, De La Rue – R. Giori Company (Lausanne) της Ελβετίας. Το πρώτο έργο που δημιούργησε για την Τράπεζα του Καναδά, σε συνεργασία με τον Ι. Στίνη, ήταν το χαρτονόμισμα των 10\$. Τη δεκαετία του 1960 φιλοτέχνησε το λογότυπο του νεοσύστατου τότε Οργανισμού Γεωργικών Ασφαλίσεων (ΟΓΑ) της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος, καθώς και τα Γραμμάτια Συντάξεών του. Ασχολήθηκε με την σχεδίαση των Ελληνικών Κερμάτων από το 1973 έως το 1976, συνεργαζόμενος με τον Ι. Στίνη και τους γλύπτες Θ. Παπαγιάννη και Ν. Περαντινό. Λόγω του Ξενοφώντα Ζολώτα, Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, δούλεψε για το Εθνικό Νομισματοκοπείο της Τράπεζας της Ελλάδος στα τέλη της δεκαετίας του 1950, χαράζοντας τα δικά της τραπεζογραμμάτια. Το 1977 δημιούργησε δύο γραμματόσημα των Ελληνικών Ταχυδρομείων (ΕΛΤΑ). Το ένα αφορούσε στην Αποκατάσταση της Ελληνικής Δημοκρατίας και το άλλο στον Απόδημο Ελληνισμό.

---

⁵⁰⁷ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 354.

Στο ζωγραφικό του έργο, δηλαδή στις υδατογραφίες και τα λάδια του, ακολουθεί υπαιθριστικές-εξπρεσιονιστικές αντιλήψεις σε συνδυασμό με μετα-ιμπρεσιονιστικά στοιχεία, τείνοντας προς την αφαίρεση.

Στο χαρακτηριστικό του έργο ασχολείται κυρίως με προσωπογραφίες, τοπία και συνθέσεις. Χρησιμοποιεί όλες τις γνωστές τεχνικές και περισσότερο τη χαλκογραφία⁵⁰⁸. Ρεαλιστής, μέσα από τη δουλειά του ασκεί κοινωνική κριτική, καθώς εμφανίζονται στα έργα του κάποιες φορές μορφές με λεπτή ειρωνεία (**εικ. 131.**) διεγραμμένη στο πρόσωπο, σε ύφος ναΐφ. Κάποιες άλλες φορές ακολουθεί ένα τόνο εξπρεσιονιστικό (**εικ. 132.**) επηρεασμένο από τη γαλλική καλλιτεχνική παράδοση των αρχών του αιώνα⁵⁰⁹.

Έλαβε μέρος σε πολλές ομαδικές Πανελλήνιες εκθέσεις: 1948, 1952, 1957, 1960, 1963, 1967, 1969, 1971, 1973, 1975. Πήρε μέρος στο Salon d'Automne του Παρισιού, το 1954. Στην έκθεση Exposition Nationale des Beaux-Arts, Παρίσι, 1955. Exposition des artistes Etrangers en France, Petit Palais, Παρίσι 1955. Mostra Internazionale di Bianco e Nero, Λουγκάνο, 1956. Έλαβε μέρος επίσης στην Διεθνή Έκθεση Χαρακτικής, στο Σαντιάγκο στην Χιλή, το 1957. Στην Μπιενάλε Αλεξάνδρειας το 1957. Art Grec Contemporain, "R. Creuze", Παρίσι, 1958. Στην Μπιενάλε στο Σάο Πάουλο, το 1959. Επίσης την ίδια χρονιά πήρε μέρος στην Διεθνή Έκθεση Χαρακτικής, Βραζιλία, 1959. Στην έκθεση Nutida Grekist Grafik στην Στοκχόλμη, το 1960. Στην Έκθεση Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης, στο Τέλ Αβίβ, Ισραήλ, το 1962. Στο Πανεπιστήμιο του Όρεγκον, το 1963. Στην Έκθεση Ελληνικής Τέχνης στην Ρουμανία το 1963. Στην Έκθεση Ελληνικής και Αμερικανικής Χαρακτικής το 1964. Στην Έκθεση Χαρακτικής στην Αργεντινή το 1965. Στην γκαλερί

---

⁵⁰⁸ Δ. Καλλονάς, εφ. *Η Βραδυνή*, 23 Φεβρ. 1951.

⁵⁰⁹ Α. Προκοπίου, εφ. *Η Καθημερινή*, 13 Μαΐου 1952 & 26 Ιουνίου 1957.

«Υάκινθος» στην Αθήνα, έγινε αναδρομική του Έκθεση το 1994. Συμμετείχε επίσης στις εκθέσεις ζωγραφικής των υπαλλήλων της Τράπεζας της Ελλάδος από το 1951 μέχρι το 1969⁵¹⁰.

Έργα του βρίσκονται στην ΕΠΜΑΣ, στην Τράπεζα της Ελλάδος, στην Εθνική τράπεζα, στο ΥΠ.ΠΟ., στη Δημόσια Βιβλιοθήκη της Βοστώνης, σε ιδιωτικές συλλογές. Χάραξε πολλά ελληνικά τραπεζογραμμάτια το χρονικό διάστημα από από 1964 μέχρι το 1978 σε συνεργασία με τον Γ. Αγγελόπουλο⁵¹¹. Από 1973 έως το 1976 προχώρησε και στην χάραξη κερμάτων σε συνεργασία με τον Ι. Στίνη και μετέπειτα με τους γλύπτες Θ. Παπαγιάνη και Ν. Περαντινό. Επιπλέον χάραξε Ελληνική αλλά και Γαλλικά γραμματόσημα, εικονογράφησε βιβλία και περιοδικά χρησιμοποιώντας την τεχνική της ξυλογραφίας, το 1945⁵¹². Δημιούργησε σχέδια για την χάραξη αφισών, εντύπων και σκηνογραφίας. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ, των “Artistes Libres” του Παρισιού, του Salon d’Automne και της Societe Nationale des Beaux-Arts⁵¹³.

Παπαβασιλείου Πέτρος (Petros), Αθήνα, 1928 – Μιλάνο μάλλον 2014

Ο Παπαβασιλείου γεννήθηκε στην Αθήνα το 1928 αλλά καταγόταν από το Τσεπέλοβο Ζαγορίου. Καταχωρήθηκε σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών με αύξοντα αριθμό

---

⁵¹⁰ Γρηγοράκης, Ν., *Νέα Εστία*, 1987, σ.σ. 7, 11, 48, 50.

⁵¹¹ Γ. Αγγελόπουλος –Χ. Κέβορκ, «Τραπεζογραμμάτια που εκτυπώθηκαν στο ΙΕΤΑ», *Θυρίδα Β*, 1984.

⁵¹² «Πέθανε ο χαράκτης Λ. Ορφανός», *εφ. Ελευθεροτυπία*, 19 Ιουν. 1995.

⁵¹³ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 355.

405⁵¹⁴. Εγγράφηκε στην Ανωτάτη Σχολή το ακαδημαϊκό έτος 1951-1952. Ο πατεράς του ονομαζόταν Σπυρίδων και εργαζόταν ως Σοφέρ. Η διεύθυνση της κατοικίας τους ήταν στην οδό Πρατίνου στον αριθμό 71. Έλαβε Απολυτήριο από το Έβδομο Γυμνάσιον Αρρένων Αθηνών, στις 17 Σεπτεμβρίου 1948. Φοίτησε το 1951 στο 1^ο έτος, το 1952 στο 1^ο έτος, το 1953 στο χειμερινό εξάμηνο του 2^{ου} έτους, το 1954 στο 3^ο έτος, το 1955 στο 4^ο έτος, το 1956 στο 5^ο έτος και το 1957 στο θερινό Β' εξάμηνο. Το 1957 έκανε εγγραφή για να παρακολουθήσει ως ακροατής. Στην στήλη των παρατηρήσεων στο Μητρώο αναφέρεται: «Κατόπιν υπευθύνου δηλώσεως του εγγράφοντα εις το εργ. Χαρακτικής επιτυχών εις αμφοτέρω τα τμήματα (Ζωγρ. Χαρακτ.)». Παρακολούθησε μαθήματα ζωγραφικής με τον Γ. Μόραλη και χαρακτικής με τον Κεφαλληνό.

Αποφοίτησε από την Α.Σ.Κ.Τ. κερδίζοντας 4 βραβεία στην ξυλογραφία και στην χαλκογραφία. Δίδαξε επί 2 χρόνια ως βοηθός του δασκάλου του Γιάννη Κεφαλληνού. Συνέχισε τις σπουδές του με ιταλική υποτροφία στην Περούτζια, ενώ με υποτροφία από το ΙΚΥ ειδικεύτηκε περισσότερο στη χαρακτική στο Ουρμπίνο της Ιταλίας. Επίσης στο Εθνικό Ίδρυμα Τέχνης του Ουρμπίνο τελειοποιήθηκε στην τέχνη εικονογράφησης του βιβλίου, όπως ειδικεύτηκε και στους μοντέρνους εκτυπωτές στο Ινστιτούτο Ριτσόλι του Μιλάνου (Istituto Rizzoli delle Arti Graphiche), όπου και τελικά εγκαταστάθηκε μόνιμα.

Το 1962 ιδρύει το Grafic Olimpia και ασχολείται με εκδόσεις τέχνης. Τιμήθηκε με βραβεία στην Αλεξάνδρεια, στη Βαρκελώνη, στο Μόντε Κάρλο. Παρουσίασε τη δουλειά του σε ατομικές εκθέσεις σε πόλεις σε όλη την

---

⁵¹⁴ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Ιταλία, στην Ελλάδα (τις περισσότερες στη Γκαλερί Αργώ 1977, 1983, 1989, 1993, 1995), στην Ελβετία, ΗΠΑ, Βέλγιο, Γαλλία, σε σημαντικούς χώρους ακόμη και σε μουσεία και σε ομαδικές σε όλο τον κόσμο.

Το σπίτι του στο Μιλάνο υπήρξε τόπος συνάντησης, ανταλλαγής καλλιτεχνικών απόψεων μιας ομάδας φίλων του Ελλήνων καλλιτεχνών, η οποία αποτελείτο από τους: Ακριθάκη, Θόδωρο, Παύλο, Τάκη, Τσόκλη, Φασιανό⁵¹⁵. Επίσης ήταν φίλοι με τον Ρίτσο, ο οποίος μάλιστα έγραψε ποίημα για τη δουλειά του. Μαζί δημιούργησαν το 1981, τις λιθογραφίες *Ο κόσμος είναι ένας*. Αργότερα το 1984 φιλοτεχνεί την έκδοση *Ο κόσμος βλέπει* του Οδυσσέα Ελύτη (φιλολογικό ψευδώνυμο του Οδυσσέα Αλεπουδέλη) με τη παράλληλη συμβολή της Γκαλερί Αργώ και με την επίσημη παρουσίαση και έκθεση έργων του στο Μουσείο Μπενάκη. Μετέπειτα το 1993 εργάστηκε στο ποιητικό κείμενο *Ανάβασις* του Γάλλου νομπελίστα Σαιν-Τζων Περς. Φιλοτέχνησε πολλά αντίστοιχα συλλεκτικά λευκώματα τέχνης. Στο έργο του αναφέρονται πολλές εκδόσεις, όπως το βιβλίο *Φανταστική Τέχνη* του Πάολο Μπελίνι με ένα κεφάλαιο αφιερωμένο στους Λαμς, Μάττα και Πέτρο.

Τα έργα του μαρτυρούν τις βαθιές επιρροές του καλλιτέχνη από την πλούσια μυθογραφική παραγωγή της Ελλάδας αλλά και τα ερεθίσματα που δέχτηκε από τα προβλήματα της σύγχρονης εποχής. Η ζωγραφική του κινείται περισσότερο σε ένα ενορατικό κλίμα και λιγότερο σε υπερρεαλιστικό. Τα χρωματικά του έργα βρίσκονται κοντά στην οπτική μεγάλων καλλιτεχνών όπως M. Ernst, R. Matta, W. Lam και V. Brauner. Οι συνθέσεις του είναι πυκνές και πολύμορφες με φανερά δυνατό σχέδιο χαρακτηριστικό της διδασκαλίας που δέχτηκε από τον Κεφαλληνό. Τα χρώματα εκρηκτικά, οι συνθέσεις παραπέμπουν στον ορφισμό, κυριαρχούν

---

⁵¹⁵ <http://www.argo-gallery.gr>

πλάσματα της φαντασίας, εσωτερικά οράματα, σύμβολα, μορφές αινιγματικές, θραύσματα του έμψυχου και άψυχου κόσμου, περίεργες μηχανές, όντα αεικίνητα στο πνεύμα του Ηρακλείτου⁵¹⁶, συνθέτουν το σκηνικό του καμβά του. Το ερώτημα της αρχής της ζωής τον απασχολεί, μάλιστα μετά το 1989 ετοιμάζει μια παραγγελία για το μουσείο της Μυκόνου, μέσα από την δουλειά του εκείνη εξέφρασε την αμφισβήτησή του για την τεχνολογική εποχή, ασχολήθηκε με τους προσωκρατικούς φιλοσόφους⁵¹⁷ όχι για να τους ερμηνεύσει αλλά για να αφηγεί με τον δικό του τρόπο λυρικά και οητικά την δική του εκτίμηση για τον μύθο της ζωής.

Παρουσίασε το έργο του στο κοινό σε πολλές ατομικές εκθέσεις μεταξύ άλλων: στην «Iolas Gallery», Γενεύη 1973. «Pace», Μιλάνο 1974. Ζουμπουλάκη, 1975⁵¹⁸. «Centro dell'Incisione», Μιλάνο 1975. «Iolas Gallery», Ν. Υόρκη, 1980. Μουσείο Μπενάκη 1984. «Αίθουσα Τέχνης Αθηνών», 1979. «Musee de Meudon», Γαλλία 1982⁵¹⁹. «Samy Kinge», Παρίσι 1987. «Giordano» Γένοβα 1988. «Tittanium», 1991⁵²⁰. «Palazzo Massari», Ferrara, 1991. Συμμετείχε και σε πολλές ομαδικές εκθέσεις: Πανελλήνιες 1957⁵²¹, 1960, 1987. Μπιενάλε Παρισιού, 1959. Μπιενάλε Αλεξάνδρειας, 1959. Μπιενάλε Σάο Πάουλο, 1961. Μπιενάλε Βαρκελώνης 1971 -Γ' Βραβείο-, 1977. Μπιενάλε Χαρακτικής, Φλωρεντία, 1972. Μπιενάλε Μαδρίτης, 1973. Μπιενάλε Μόντε Κάρλο, 1974 – Α' Βραβείο-. UNESCO Παρίσι, 1977. Μπιενάλε La Spezia, 1989. –Α' Βραβείο- κ.α.

---

⁵¹⁶ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 33.

⁵¹⁷ P. Gatta, Petros e i presocratici, Μιλάνο 1989.

⁵¹⁸ Σ. Λυδάκης, εφ. Η Καθημερινή, 29 Ιουλίου, 1975.

⁵¹⁹ Κατάλογος, F. Passoni, Musee de Meudon, 1982.

⁵²⁰ «Tittanium», κείμενα, A. Sala-P. Gatta, Αθήνα 1991.

⁵²¹ Δ. Ε. Ευαγγελίδης, *Νέα Εστία*, 721, 1957.

Δημιουργήθηκαν, επισκέψιμες για το κοινό, συλλογές στην Ιταλία και στην Ελλάδα. Κυρίως στην Ιταλία έγιναν συντονισμένες προσπάθειες δημιουργίας συγκροτημένης παρουσίασης της καλλιτεχνικής του πορείας. Έργα του βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές, στην Π.Δ. Ρόδου, στο ΜΜΣΤ, Θεσσαλονίκη, στο μουσείο Βορρέ. Έργα του έχουν συνοδεύσει εκδόσεις και λευκώματα: «Ulisse», με 5 λιθογραφίες του και κείμενα του G. Mandel, Μιλάνο, 1960. «Chimere» με 15 λιθογραφίες του και κείμενα του L. Cavallo, Μιλάνο 1973. «L'officina del poeta», με 6 λιθογραφίες του και κείμενα του L. Carrieri, F. Russoli, L. Cavallo και O. Nicolini. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ.

**Παπαγεωργίου Δημήτρης (Dimitri), Νέα Μάκριση Δομοκού Φθιώτιδας
1928 – Ισπανία, Μαδρίτη 14 Μαΐου 2016**

Ο Παπαγεωργίου Δημήτρης (Αρχείο 41-42) & (φωτο. 110, 111.) γεννήθηκε στην Νέα Μάκριση Δομοκού το 1928. Πραγματοποίησε την εγγραφή του στην Ανωτάτη Σχολή το ακαδημαϊκό έτος 1948-1949. Ο πατεράς του ονομαζόταν Βάιος και ήταν Γεωργός. Ο καλλιτέχνης κατοικούσε στο Θησείο. Έλαβε Απολυτήριο από το Γυμνάσιον Αρρένωντης Λαμίας, στις 12 Ιουλίου του 1948. Καταχωρήθηκε στο Μητρώο Σπουδαστών με τον αύξοντα αριθμό 329⁵²². Σπούδασε την τέχνη της χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Φοίτησε στο 1^ο έτος το 1948, στο 2^ο έτος το 1949, στο 3^ο έτος το 1950. Από το 1951 μέχρι τις αρχές του 1953 υπάρχει κενό στο αρχείο. Το 1953 περνάει στο 4^ο έτος και το 1954 στο Β' εξάμηνο.

---

⁵²² Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Ο «Dimitri», Παπαγεωργίου Δημήτρης, μετά τις σπουδές του στην Α.Σ.Κ.Τ. φεύγει με υποτροφία το 1954 στην Ισπανία. Το 1959 ιδρύει το εργαστήριο χαρακτικής ΒΟJ στην Μαδρίτη, από το οποίο πέρασαν αρκετοί και σημαντικοί χαρακτές. Το αρχείο του εργαστηρίου του μεγάλο και ενδιαφέρον, καθώς σε αυτό κρατούσε ένα αντίτυπο κάθε τυπωμένου έργου. Φιλοτέχνησε εικόνες (βιβλία-λευκώματα), που συνόδευσαν τα ποιήματα του Γιάννη Ρίτσου (Σονάτα του Σεληνόφωτος, 1966-1967, Τα Λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας, 1974) και του Οδυσσέα Ελύτη (Η καλοσύνη στις λυκοποριές, 1976, Γ.Ε. Γεωργούσης, Παλινωδία, 1989).

Ασχολήθηκε αρκετά με τις παραδοσιακές τεχνικές χάραξης, δούλεψε σε τσίγκο και χρησιμοποίησε το νιτρικό οξύ. Το έργο του συνολικά διαπνέεται από έναν προσωπικό, ονειρικό υπερρεαλισμό. Τα σύμβολα συνδυάζονται απρόσμενα, στην περιορρέουσα ποιητική ατμόσφαιρα των έργων, που εν τέλει συνθέτουν ένα αποτέλεσμα αινιγματικό. Τα ανθρώπινα σώματα στην θέση του κεφαλιού έχουν κλαδιά δέντρου (εικ. 133., 134.). Φιλοτέχνησε σειρά έργων με τους εξής τίτλους: *Μετακατοχική εποχή, Σκοτεινοί καιροί-Λαμπροί καιροί, Ακέφαλα αγάλματα, Ο ταύρος και ο άνθρωπος, Ταυροκαθάψια...*

Ο χαρακτήρας συνήθιζε να λέει «Βρισκόμαστε μπροστά στο χρέος του εαυτού μας και της κληρονομιάς μας. Γεωργοί, ποιητές, χαρακτές, ζωγράφοι, ελάτε γρήγορα πρέπει να γεμίσουμε χέρι με χέρι της αποθήκες των Λαών μας. Μαύρη θα είναι η ζωή με άδειες αποθήκες⁵²³ ...».

Η καλλιτεχνική αξία του DIMITRI έχει αναγνωριστεί σε πολλές και διαφορετικές περιστάσεις, του απονεμήθηκαν βραβεία μεγάλης σημασίας, όπως το Χρυσό μετάλλιο Καλλιτεχνών Χαρακτών το 1960, το Εθνικό Βραβείο

---

⁵²³ Δημήτρης Ζάχος Αφιέρωματα, 15/5/2016. <http://www.afieromata.gr>

Ισπανικής Χαρακτικής το 1967, το χρυσό μετάλλιο Τιμής Καλών Τεχνών Ateneum της Σεβίλλης και άλλα πολλά. Το 1979 η Βασιλική Ακαδημία Καλών τεχνών της Γρανάδα τον ανακήρυξε επίτιμο διδάκτωρ. Τον Φεβρουάριο του 2013 το γνωστό Πανεπιστήμιο του Αλκαλά (Universidad de Alcalá), διοργάνωσε μεγάλη αναδρομική έκθεση του σπουδαίου Έλληνα χαρακτή. Η έκθεση είχε πολύ μεγάλη επιτυχία και είχε τεθεί υπό την αιγίδα της Ελληνικής Πρεσβείας της Μαδρίτης⁵²⁴. Παρουσίασε το έργο του στο κοινό σε ατομικές εκθέσεις «Sala Macarron», Μαδρίτη, 1958. «Zero», Murcia, Ισπανία, 1971. «Alvaro», Σεβίλλη, 1976. «Ωρα», 1976. «Torculo», Μαδρίτη, 1979. «Caja Salamanca», Σαλαμάνκα, Ισπανία, 1989 κ.α. Συμμετείχε σε αρκετές ομαδικές εκθέσεις στις Πανελλήνιες του 1957, 1960, 1987. «Bryant Galleries», Χιούστον, ΗΠΑ, 1973. Arte der, Μπιλμπάο, 1983. «Bayerische Vereins-bank», Μόναχο, 1986⁵²⁵ κ.α. Έργα του υπάρχουν στην Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, στην Παλιά Ιονική και Αγροτική Τράπεζα, σε ιδιωτικές συλλογές, στα Μουσεία Μοντέρνας Τέχνης στην Μαδρίτη, του Μπουένος Άιρες κ.α. Υπήρξε μέλος του ΕΕΤΕ.

Παπαδάκης Ιωάννης, Α. Γαλήνη Ρεθύμνου Κρήτης

Πραγματοποίησε την εγγραφή του στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών Αθήνας το 1955-1956. Έλαβε Απολυτήριο από το Έβδομον Γυμνάσιον Αρρένων Αθηνών στις 14/9/1953. Ο πατέρας του ονομαζόταν Νικόλαος και εργαζόταν ως Ταχυδρομικός Υπάλληλος, κατοικούσε στην οδό Αρτέμιδος Αθήνα, Φιλιππάτου 12. Καταχωρήθηκε στο Μητρώο Σπουδαστών

---

⁵²⁴ Δημήτρης Ζάχος Αφιέρωματα, 15/5/2016. http://www.afieromata.gr/2016/05/blog-post_53.html

⁵²⁵ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 399.

με τον αύξοντα αριθμό 516⁵²⁶. Φοίτησε στο Εργαστήριο Χαρακτικής του Κεφαλληνού μέχρι τον θάνατό του στις 27 Φεβρουαρίου 1957. Σπούδασε στο 1^ο έτος το 1955, στο 2^ο έτος το 1957, στο 3^ο έτος 1958, στο 4^ο έτος το 1959, επίσης πέρασε στο θερινό Β' εξαμήνιο το 1959 και το 1960 στο 5^ο έτος στο χειμερινό εξαμήνιο για συμπλήρωση θεωρητικών σπουδών, όπως αναφέρεται στο Μητρώο.

Σπούδασε στην ΑΣΚΤ με υποτροφία του ιδρύματος ΙΚΥ. Παρακολούθησε μαθήματα ζωγραφικής στο Εργαστήριο του Γ. Μόραλη και Χαρακτικής με τον Κεφαλληνό, τον Ε. Παπαδημητρίου και τον Γ. Γραμματόπουλο. Συνέχισε τις σπουδές του στην Καλών Τεχνών του Παρισιού με δάσκαλο τον R. Cami, ενώ ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην Φλωρεντία και το Μιλάνο το 1961-1970. Από τον Κεφαλληνό έμαθε την αίσθηση του μέτρου, την ισορροπία της σύνθεσης αλλά και την χρήση των τεχνικών και των υλικών. Ο Γραμματόπουλος μεταλαμπάδεψε τις γνώσεις του για τις αρχές της αφαίρεσης στην χαρακτική σε συνδυασμό με την ιδιαιτερότητα του ξύλου ως στοιχείου της σύνθεσης.

Τυπώνει τα ασπρόμαυρα έργα του σε επιφάνειες διαφορετικών υφών με κυρίαρχο το μαύρο μελάνι, όπως είναι φανερό στα έργα του της Μπιενάλε της Βενετίας το 1971. Το 1990 διαφοροποιεί την δουλειά του, δίνει απολύτως τον δικό του ρυθμό, τότε στις κυματιστές και τότε στις παράλληλες γραμμές των επιφανειών. Δουλεύει το χρώμα απλωμένο σε μεγάλα, αδιάσπαστα τμήματα του έργου, σε πλήρη αρμονία μαζί με την χρήση του ασπρόμαυρου. Το αποτέλεσμα δείχνει σαν το ένα σχήμα να βρίσκεται μέσα σ' ένα άλλο, παραπέμποντας σε εγκιβωτισμένες αφηγήσεις (εικ.135.). Επηηρεασμένος από

---

⁵²⁶ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

το κίνημα της αφαίρεσης μένει πιστός στις αρχές του, ως χαρακτήρας της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, με ελάχιστες προσθήκες και διαφοροποιήσεις στα χαρακτηριστικά της αφαίρεσης, που σηματοδοτούν τις διαφορετικές χρονικές περιόδους στο έργο του (εικ. 136.).

Χρημάτισε βοηθός και επιμελητής (1961-1968) του Εργαστηρίου Χαρακτικής και του Εργαστηρίου Καλλιτεχνικής Τυπογραφίας και Τέχνης του Βιβλίου της ΑΣΚΤ, καθώς επίσης και επιμελητής (1962-1975) της έδρας Ρυθμολογίας και Προοπτικής της ΑΣΚΤ⁵²⁷. Παράλληλα του είχαν αναθέσει την επίβλεψη του μαθήματος του Σχεδίου Γυμνού Νυκτός (1963-1969). Οργάνωσε μαζί με τον Γραμματόπουλο θερινά μαθήματα στην Μήθυμνα της Λέσβου, (1962-1969). Είχε επίσης έντονη παιδαγωγική δράση σε σχολές της εποχής στην Αθήνα. Δίδαξε ελεύθερο σχέδιο και καλλιτεχνική τυπογραφία (1964-1969). Το 1984 εξελέγη Επίκουρος, το 1987 Αναπληρωτής και το 1991 καθηγητής του πρώτου Εργαστηρίου Χαρακτικής, ενώ το 1997 εκλέχθηκε πρότανης της ΑΣΚΤ. Υπήρξε επίσης μέλος του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου των ΕΛΤΑ (1974-1980), διετέλεσε Πρόεδρος της Εικαστικής Επιτροπής του Δήμου Αθηναίων (1986-1990), αλλά και μέλος της Επιτροπής Γραφικών Τεχνών του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων. Ήταν ένα από τα Ιδρυτικά στελέχη της Ένωσης Ελλήνων Χαρακτών και μέλος του ΕΕΤΕ.

Παρουσίασε το έργο του σε ατομικές εκθέσεις μεταξύ άλλων στις «Νέες Μορφές», 1971. Ρώμη, 1971. Μαζεράτα, Ιταλία, 1971. Βενετία 1998. Έλαβε μέρος σε ομαδικές στον «Ζυγό», 1960. Στις Πανελλήνιες 1960, 1963, 1965, 1967, 1969, 1971. Παρίσι, 1962. Μπιενάλε Αλεξάνδρειας, 1965. Λουγκάνο,

---

⁵²⁷ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 409.

1966. Μπιενάλε Χαρακτικής, Τόκιο, 1966. Έκθεση Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης, Γενεύη, 1967. Διεθνής Έκθεση Χαρακτικής, Catania, Ιταλία, 1972. Μπιενάλε Χαρακτικής Κρακοβία, 1974. «Ωρα», 1980. *Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις*, Ωδείο Αθηνών, 1985. Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη, Πύλη Αμμοχώστου, Λευκωσία, 1988. Μπιενάλε Ξυλογραφίας, Μπρατισλάβα, 1992⁵²⁸. Έργα του βρίσκονται στο Μουσείο Βορρέ, στην συλλογή Φρουσίρα, στην Εθνική Τράπεζα, στο Cabinet des Estampes της Bibliotheque Nationale του Παρισιού, στις Πινακοθήκες των Πανεπιστημίων Cambridge, Oregon, Detroit, Chicago.

Παπαδαντωνάκης, Βαρθολομαίος (Αθήνα 1931).

Ο Βαρθολομαίος Παπαδαντωνάκης (**Αρχείο 43-44**) & (**φωτο. 112.-138.**), πραγματοποίησε την εγγραφή του στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών Αθήνας το 1950-1951. Προσκόμισε αποδεικτικό Απολυτηρίου από το 12^ο Γυμνάσιον Αρρένων Αθηνών. Έλαβε το Απολυτήριο στις 20 Αυγούστου 1949, με βαθμό 15 ^{3/11}. Ο πατέρας του ονομαζόταν Μανούσος και εργαζόταν ως Ιδιωτικός Υπάλληλος, κατοικούσε δε στην οδό Δημοφώντος στον αριθμό 68. Ο Παπαδαντωνάκης καταχωρήθηκε στο Μητρώο Σπουδαστών με τον αύξοντα αριθμό 376⁵²⁹. Φοίτησε στο Εργαστήριο Χαρακτικής του Κεφαλληνού στο 1^ο έτος το 1950, και στο 3^ο έτος το 1953, τέλος στο θερινό Β' εξάμηνο του 4^{ου} έτους το 1954.

---

⁵²⁸ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 409.

⁵²⁹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Στη χάραξη συνήθως χρησιμοποιεί το λινόλεουμ. Επηρεάστηκε αρκετά από το έργο του δασκάλου του. Εμπνέεται από την αρχαϊκή τέχνη και παρουσιάζει μια σειρά από *Αφροδίτες* (**εικ.139.**), εκφρασμένες με διαφορετική τεχνική : γλυπτά σε χυτό τσιμέντο, ακρυλικά, υδατογραφίες, χαρακτικά, κοσμήματα και μπρούτζινα μικρογλυπτά. Χρησιμοποιώντας σύγχρονα υλικά, το χρώμα και το φώς επαναπροσδιορίζει τη μορφή και της προσδίδει τα χαρακτηριστικά της εποχής (**εικ.138**). Ενεπνεύστηκε από το εκμαγείο της κεφαλής της Υγείας του Σκόπα. Οι συνθέσεις του έχουν κονστρουκτιβιστική αντίληψη, ενώ οι γυναικείες μορφές του από την σειρά «Ισημερίες», 1995, παραπέμπουν σε ηλεκτρονική εικόνα (**εικ. 137.**). Παρουσίασε την δουλειά του σε ατομικές εκθέσεις *L'Art et la Paix*, Paris, 1980. «Υάκινθος», 1982. Ρώμη, 1987. Αγ. Νικόλαος, Κρήτη, 1988. «Titanium», 1991. «Αντήνωρ», 1995 κ.α. Συμμετείχε σε αρκετές ομαδικές μεταξύ άλλων Τόντι, Ιταλία, 1984, 1985, 1986. Έρωτας και Ειρήνη, Φλωρεντία-Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, 1986. Μεταπολεμική Χαρακτική ΕΠΜΑΣ, 1988. Μπιενάλε Χαρακτικής, Ταιπέι, Κίνα, 1989 κ.α.

Παπακρασσάς Οδυσσέας, Θεσσαλονίκη 1914

Πραγματοποίησε την εγγραφή του στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών Αθήνας το 1941-1942. Τελείωσε το Γ' Γυμνάσιο Γρεβενών. Ο πατέρας του ονομαζόταν Ιωάννης και ήταν συνταξιούχος κατά την εγγραφή του Οδυσσέα στην Σχολή. Κατοικούσαν στην οδό Πατησίων στον αριθμό 97. Καταχωρήθηκε στο Μητρώο Σπουδαστών με τον αύξοντα αριθμό 191⁵³⁰. Παρακολούθησε χαρακτική στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού και ζωγραφική

---

⁵³⁰ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

στο Εργαστήριο του Παρθένη. Στο Μητρώο αναφέρεται πως γράφτηκε στο 1^ο έτος χαρακτηριστικής το 1942, ενώ το 1943 στο 1^ο έτος ζωγραφικής. Το 1944 παρακολούθησε το Α' εξάμηνο και το 1945 το Β' εξάμηνο. Δεν υπάρχει κάποια βιβλιογραφική αναφορά και δεν αναφέρεται και στο Λεξικό των Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα.

Παπακωνσταντίνου Μυρτάλη Αθήνα 1936

Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1936. Πραγματοποίησε την εγγραφή της το 1954-1955. Ο πατέρας την ονομαζόταν Γεώργιος και ήταν έμπορος. Η διεύθυνση κατοικίας της ήταν στην οδό Θησείου 3, στην Αθήνα. Καταχωρήθηκε στο Μητρώο με τον αύξοντα αριθμό 491⁵³¹. Έλαβε Απολυτήριο από το Α. Γυμνάσιον Θηλέων Αθηνών, με βαθμό Λίαν Καλώς, 17 ^{2/11}, στις 3 Ιουλίου 1952. Φοίτησε το 1954 στο 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού, το 1955 στο 2^ο έτος, το 1956 στο 3^ο έτος, το 1957 στο 4^ο έτος και το 1958 στο θερινό Β' εξάμηνο. Στο λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών και στην βιβλιογραφία, αναφέρεται επίσης μια γλύπτρια Μαίρη, Μ. Παπ., Μ. Ραρ φοιτήτρια του Εργαστηρίου Γλυπτικής του Μ. Τόμπρου γεννημένη στην Χίο το 1933, ωστόσο στο Μητρώο Σπουδαστών της ΑΣΚΤ αναφερόταν ως ημερομηνία γέννησης το 1936. Μάλιστα η στενή της φίλη Ρένα Ανούση μου είπε πως η Μυρτάλη είχε ασχοληθεί μόνο με την χαρακτική και σίγουρα δεν ονομαζόταν Μαρία. Ή Ανούση ήταν μαζί στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού με την Παπακωνσταντίνου και έχει φιλοτεχνήσει το πορτραίτο της, καθώς τότε ο ένας φοιτητής έφτιαχνε τον

---

⁵³¹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

άλλο, το οποίο μάλιστα και εξέθεσε στην τελευταία της αναδρομική έκθεση στην Στοάρτ Κοραή, την Τρίτη 25 Απριλίου 2017.

Παυλόπουλος Νικόλαος (Νικόλας), Αγ. Γεώργιος Νηλείας Πηλίου, 1909-Αθήνα, 1990.

Ως παιδί ξυλογλύπτη μαθήτευσε αρχικά κοντά στον πατέρα του, ενώ αργότερα φοίτησε στην ΑΣΚΤ από το 1929 έως το 1935. Παρακολούθησε μαθήματα ζωγραφικής με τον Γ. Ιακωβίδη, γλυπτικής με τον Θ. Θωμόπουλο και χαρακτικής με τον Γ. Κεφαλληνό. Τόσο στα χαρακτηριστικά του έργα όσο και στα ζωγραφικά αποτυπώνει τα προσωπικά του συναισθήματα με ελευθερία. Αντίθετα στην γλυπτική του, ακολουθεί μια περισσότερο συμβατική προσέγγιση, πιστή σε ακαδημαϊκά και φορμαλιστικά πρότυπα, ώστε να ικανοποιεί τους παραγγελιοδότες του. Το 1937 ίδρυσε στον Βόλο μαζί με τον ζωγράφο Κόκκινο, μια σχολή ζωγραφικής. Το 1943 κατόπιν παραγγελίας των Κατοχικών Αρχών, δημιούργησε ένα ξύλινο κεφάλι του Χίτλερ, το οποίο απορίφθηκε ως κακότεχνο από την επιτροπή κρίσεων και καταστράφηκε στο υπόγειο του Αρχαιολογικού Μουσείου⁵³². Διατήρησε το εργαστήριο ζωγραφικής του Βόλου μέχρι το 1948, ενώ παράλληλα από το 1944 ήδη είχε επιστρέψει στην Αθήνα και συντηρούσε και στην πρωτεύουσα καλλιτεχνικό εργαστήριο. Το 1970 κέρδισε υποτροφία από το Ιταλικό κράτος, ωστόσο επέστρεψε στην Ελλάδα, ώστε να συνεχίσει να δουλεύει και να ολοκληρώσει τις παραγγελίες, που είχε δεχτεί⁵³³. Δημιούργησε αρκετά γλυπτά, προτομές,

---

⁵³² Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 284.

⁵³³ Λιάπης, Κ., Νικόλας. *Μια Πηλιορείτικη κορφή της τέχνης*, Βόλος, 1922, σ. 123.

ανδριάντες, ημιανδριάντες, ξυλόγλυπτα, ηρώα, αλλά και χαρακτηριστικά όπως και ζωγραφικά έργα. Ξεχώρισαν μεταξύ άλλων η «Κλαίρη» προτομή από μάρμαρο, η «Γαλήνη», ο μαρμάρινος ημιανδριάντας του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, που βρίσκεται στην πλατεία Αγ. Κωνσταντίνου του Βόλου⁵³⁴, ξυλόγλυπτό του ο Πηλιορείτικος ψαράς αλλά και τα χαρακτηριστικά του με τον τίτλο Πηλιορείτικες κατσούδες, που βρίσκεται στο Δημήτριο Πνευματικό Οίκημα, Αγ. Γεώργιος Νηλείας, στο Πήλιο κ.α. Παρουσίασε το έργο του σε ατομικές εκθέσεις: «Ελευθερουδάκη», 1935. «Στρατηγοπούλου», 1936. «Αίθουσα Αντωνοπούλου», Βόλος, 1942. Ζάπειο 1951, 1952. Φουαγιέ Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά, 1953, 1968, 1969. Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης, 1958. Συμμετείχε σε ομαδικές εκθέσεις στην Πανελλήνια, Γεωργική του Ζαπείου, 1935. Έκθεση Ευρωπαϊκής Χαρακτικής στο Κόζιτσε, 1936. Στις Πανελλήνιες : 1938, 1939, 1940, 1948, 1952, 1957, 1960, 1963, 1969, 1971, 1973. Λιψία, 1940. Μουσείο Ροντέν στο Παρίσι το 1972, 1974. Στα Σαλόν του Παρισιού, 1972, 1973, 1974, 1975. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ, της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών και της Εταιρείας Γάλλων Καλλιτεχνών.

Πεταλούδης Ιωάννης Αργοστόλι Κεφαλονιάς 1923 - Αργοστόλι Κεφαλονιάς 1993.

Έλαβε Απολυτήριο από το Τρίτον Γυμνάσιον Αρρένων Αθηνών στις 21 Σεπτεμβρίου 1946. Σπούδασε νομικά και άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου στην γενέτειρά του το Αργοστόλι. Ο πατέρας του ονομαζόταν Ανδρέας και ήταν δικηγόρος. Σπούδασε παράλληλα με τα νομικά και στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών, στο Εργαστήρι Χαρακτικής του

---

⁵³⁴ Γιοφύλλης, *Η Γλυπτική του Νικόλα*, τ. Β., Αθήνα, 1963, σ.σ.: 445, 469, 504, 520.

Κεφαλληνού. Καταχωρήθηκε στο Μητρώο με τον αύξοντα αριθμό 267⁵³⁵. Έκανε την εγγραφή του το 1946-1947. Φοίτησε το 1946 στο 1^ο έτος, το 1947 στο 2^ο έτος, το 1948 στο 3^ο έτος και το Β' εξάμηνο. Από το 1949 και μετά υπάρχουν παύλες στο Μητρώο Σπουδαστών της Σχολής.

Συνέχισε τις σπουδές του το 1963 στο Παρίσι δίπλα στον Souverbie. Τα πρώτα του έργα διακρίνονται για την γεωμετρική τους δόμηση και την επιρροή, που δέχτηκε ο καλλιτέχνης από τους επιγόνους του κυβισμού. Από τα κυβιστικά τοπία του, πέρασε στον εξπρεσιονισμό με αφαιρετικά στοιχεία, στην λυρική αφαίρεση για να φτάσει εν τέλει σε έναν εξπρεσιονισμό με κυβιστικά δείγματα, χαρακτηριστικό παράδειγμα η σειρά του: Θέματα από την Οδύσσεια (1986-1987).

Πήρε μέρος σε ομαδικές εκθέσεις, στις Πανελλήνιες τα έτη: 1952, 1960, 1965, 1967, 1969 κ.α. Ατομικές εκθέσεις έκανε στην γκαλερί «Νέες Μορφές» το 1961⁵³⁶, στην «Boyson Gallery» στο Λονδίνο το 1963⁵³⁷, στον «Ζυγό» το 1964, στην γκαλερί «Αντήνωρ» το 1983 και το 1988. Έγινε Αναδρομική στο Αργοστόλι το 1986 και στο Αργοστόλι – Ιθάκη το 1991⁵³⁸. Έργα του βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές στην ΕΠΜΑΣ και την Εθνική Τράπεζα. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ.

---

⁵³⁵ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

⁵³⁶ Η πρόσκληση έγραφε: «Οι ΝΕΕΣ ΜΟΡΦΕΣ σας παρακαλούν να τιμήσετε με την παρουσία σας τα εγκαίνια της εκθέσεως ζωγραφικής του ΓΙΑΝΝΗ ΠΕΤΑΛΟΥΔΗ την Τετάρτη 1 Μαρτίου και ώρα 7.μ.μ. Η ΕΚΘΕΣΙΣ ΘΑ ΔΙΑΡΚΕΣΗ ΩΣ ΤΙΣ 20 ΜΑΡΤΙΟΥ 1961». <http://dp.iset.gr/en/book/view.html?id=14786&tab=main>

⁵³⁷ Wadia B., The Arts Review, Λονδίνο, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1963.

⁵³⁸ Αντωνακάτου Ν., εφ. *Τα Νέα*, Κεφαλλονιά, 15 Οκτ. 1993.

Ράμφου Μαρία, Βαθύ Σάμου, 1923 – Αθήνα, 1986.

-Ένορκη βεβαίωση για διόρθωση της ηλικίας της-

Η έναρξη της εγγραφής της, σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών⁵³⁹ έγινε το 1939-1940. Καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 123⁵⁴⁰. Στο Μητρώο των Σπουδαστών αρχικά αναφέρεται το 1919 ως η ημερομηνία γέννησής της, (**Αρχείο 45-46-47-48**). Ωστόσο στις παρατηρήσεις του μητρώου φέρεται πως προσκόμισε ένορκη βεβαίωση για διόρθωση της ηλικίας της. Έτσι η ημερομηνία γέννησης αλλάζει και σημειώνεται το 1923 ως ημερομηνία γέννησης στο Βαθύ Σάμου. Ο πατέρας της ονομαζόταν Κωνσταντίνος ήταν ζωγράφος και κατοικούσαν στον Λόφο Φιλαρέτου στην Καλλιθέα. Πήρε Απολυτήριο από την Σιβιτανίδειο Σχολή Τεχνών και Επαγγελματιών. Φοίτησε το 1940 στο 1^ο έτος, το 1941 στο Β' εξάμηνο, το 1942 πέρασε στο 2^ο έτος, το 1943 στο Β' εξάμηνο, το 1943 στο 3^ο έτος και το 1944 στο 4^ο έτος, ενώ το 1945 ολοκλήρωσε το 4^ο έτος ζωγραφικής. Έλαβε πτυχίο ζωγραφικής από το Εργαστήριο του Παρθένη.

Το 1945 γράφτηκε στο 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού, φοίτησε το 1946-1947 στο 2^ο έτος χαρακτικής, το 1947 στο 3^ο έτος χαρακτικής, στο μητρώο της Ανωτάτης Σχολής το 1948 υπάρχουν παύλες, συνέχισε το 3^ο έτος το 1949 και φοίτησε στο 4^ο έτος το 1949-1950. Στις παρατηρήσεις στο μητρώο ναφέρεται: «Διορθούνται η ηλικία της βάσει της υπ αρ. 3319 ενόρκου βεβαιώσεως».

Στα χαρακτικά της έργα εμφανίζει περισσότερο εξπρεσιονιστική ροπή. Ασχολήθηκε με την γλυπτική και την υαλογραφία. Παρουσίασε το

---

⁵³⁹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

⁵⁴⁰ Όπως παραπάνω...

έργο της στο κοινό σε ατομικές εκθέσεις στην Αθήνα το 1955⁵⁴¹ και το 1966. Στον Ελληνοιαπωνικό Σύνδεσμο το 1971, στον «Θόλο» το 1978 κ.α. Έλαβε μέρος σε αρκετές ομαδικές εκθέσεις μεταξύ άλλων στις Πανελλήνιες: 1948, 1957, 1960, 1963, 1967, 1971, 1973, 1975. Στο Σαντιάγκο στην Χιλή το 1957 και στο Παρίσι Salon de l'Art Libre το 1959.

Έργα της βρίσκονται στο Πανεπιστήμιο του Oregon στις ΗΠΑ, στην Εθνική Τράπεζα, στο ΥΠ.ΠΟ., στην ΕΠΜΑΣ, σε ιδιωτικές συλλογές κ.α. Εργάστηκε ως σκηνογράφος από το 1948 μέχρι το 1954 στην Αθήνα, στην Θεσσαλονίκη και την Αίγυπτο. Εικονογράφησε βιβλία και περιοδικά, παράλληλα δίδαξε ιστορία της τέχνης σε ιδιωτικές σχολές. Υπήρξε μέλος του ΕΕΤΕ και του «Καλλιτεχνικού Σωματείου Ελληνίδων»⁵⁴².

Ραφαήλ Μωυσής, Θεσσαλονίκη

Δεν υπάρχει κάποια αναφορά στο λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών, ωστόσο υπάρχει αναφορά του Μόραλη, η οποία αναφέρεται στο δίτομο έργο του Κάσδαγλη. Ήταν λοιπόν στους πρώτους μαθητές του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού αλλά δυστυχώς στο δεύτερο έτος πέθανε.

Την πρώτη χρονιά λειτουργίας του Εργαστηρίου το 1933 ο Μωυσής Ραφαήλ αρρωσταίνει. Η καταγωγή του ήταν από την Θεσσαλονίκη, αγαπητός σε όλους, λεβέντης και με καλή καρδιά, υπήρξε μαθητής του

---

⁵⁴¹ Κωνσταντόπουλος Μ., εφ. *Ακρόπολις*, 18 Μαρτίου 1955.

⁵⁴² Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 89.

Παρθένη και του Κεφαλληνού. Έπαθε κρίση σκληροκοειδίτιδας η οποία προχώρησε δυστυχώς σε περιτονίτιδα. Ο Κεφαλληνός και ο διευθυντής της Σχολής ενήργησαν όσο πιο γρήγορα γινόταν και ο φοιτητής μεταφέρθηκε στον Ευαγγελισμό όπου και τον χειρούργησε ο ίδιος ο διευθυντής του Νοσοκομείου, ωστόσο ο άτυχος νεαρός δεν πρόλαβε να σωθεί. Είχε μόλις δημιουργήσει την πρώτη και τελευταία του ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο στην Σχολή. Στην κηδεία του παρεβρέθηκε ο Κεφαλληνός και κάποιοι άλλοι καθηγητές, μάλιστα με πρωτοβουλία του Κεφαλληνού έγινε έρανος μεταξύ των καθηγητών και της γραμματείας, έτσι συγκεντρώθηκαν 700 δραχ για την ανέγερση ενός μικρού μνημείου προς τιμήν του⁵⁴³.

Σιοτρόπου-Γεωργίου – Παναγιώτα (Νότα), (Siotropou-Georgiou Nota), Νέα Σμύρνη Αθήνα, 1932 – Αθήνα (δυστύχημα) 2014

Η έναρξη της εγγραφής της, σύμφωνα με το Μητρώο Φοιτησάντων της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών έγινε το 1951-1952. Καταχωρήθηκε στο Μητρώο Φοιτησάντων της Σχολής (**Αρχείο 49-50**), με τον αύξοντα αριθμό 414⁵⁴⁴. Ο πατέρας της ονομαζόταν Κωνσταντίνος και ήταν Γαλακτοπώλης. Κατοικούσαν στην οδό Αγκιάλου στον αριθμό 7, στην Νέα Σμύρνη. Έλαβε Απολυτήριο από το Γυμνάσιον Θηλέων Ν. Σμύρνης, με βαθμό Λίαν Καλώς (18), στις 20 Σεπτεμβρίου 1950. Στο Μητρώο των Σπουδαστών αναφέρεται η

---

⁵⁴³ Κάσδαγλης, Ε. Χ. Κεφαλληνός, Γιάννης, Ο Χαρακτήρ, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991, σ.286.

⁵⁴⁴ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

εγγραφή της στο 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού το 1951, το 1952 πέρασε στο 2^ο έτος, το 1953 στο 3^ο έτος, το 1954 στο 4^ο έτος, το 1955 στο θερινό Β' εξάμηνο.

Δούλεψε στο εργαστήριο χαρακτικής του Dimitri (Δ. Παπαγεωργίου μαθητής και αυτός του Κεφαλληνού) στη Μαδρίτη, ενώ το 1961 επέστρεψε στην Ελλάδα. Αντλεί τη θεματολογία της σχεδόν αποκλειστικά από τη μητέρα και το παιδί. Σχεδιάζει τις μορφές της τοποθετώντας τις στον πόλεμο, στη φυγή, στην απόγνωση. Αφήνει να φανεί ο εσωτερικός τους χαρακτήρας και αποκαλύπτει την επιθετική κάποιες φορές διάθεσή τους εφόσον οι μορφές αυτές τοποθετούνται σε σκληρές και μη συνηθισμένες καταστάσεις. Εκφράζεται με τη χάραξη στον χαλκό και προτιμά την οξυγραφία, γραμμική και τονική, ενώ έχει χαράξει αρκετές φορές σε πλάγιο ξύλο. Στα μεγάλων διαστάσεων της έργα χαράζει έντονα τις μορφές που είναι σχεδιασμένες αφαιρετικά με εξπρεσιονιστική αντίληψη. Δυναμική δίνει στην ένταση που εσκεμμένα συγκεντρώνει στα χαρακτηριστικά του προσώπου, καθώς και στις δυναμικές και συμβολικές κινήσεις ή στάσεις των σωμάτων (εικ.140.). Αξιοποιεί κατά τέτοιο τρόπο τις λευκές επιφάνειες της πλάκας, έτσι ώστε να λειτουργούν σαν χώρος πνοής και όχι σαν υπόβαθρο για την ανάδειξη των μορφών. Παρουσίασε το έργο της σε ατομικές εκθέσεις στην Μαδρίτη, 1961. Βενετία, 1964. Ιταλία, 1965. Αθήνα, 1969. «Ζήτα-Μι», Θεσσαλονίκη, 1973. Έλαβε μέρος σε αρκετές ομαδικές στις Πανελλήνιες τα έτη: 1957, 1963, 1965, 1967. Μαδρίτη, 1961⁵⁴⁵, Μπιενάλε Χαρακτικής, Τόκιο, 1964. *Το Εργαστήριο του Κεφαλληνού*, «Πλειάδες», 1987. *Ελληνίδες ζωγράφοι. Τριάντα Εικαστικές Επιλογές*, «Υάκινθος», 1989 κ.α. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ.

⁵⁴⁵ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Γ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 167.

Σπανόπουλος Γιώργος, Πειραιάς 1928.

- Προσκόμισε πιστοποιητικό αλλαγής ηλικίας γέννησης

Γιός του κτηματία Ιωάννη Σπανόπουλου γεννήθηκε στον Πειραιά το 1928 και όχι το 1927 σύμφωνα με το Πιστοποιητικό Αλλαγής της Ηλικίας Γέννησης που προσκόμισε στην Ανωτάτη Σχολή. Έλαβε Αποδεικτικόν 7^{ης} Τάξης Γυμνασίου, αλλά δεν προήχθη στις εξετάσεις του 1947. Γράφτηκε στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών το 1949-1950. Φοίτησε στο Εργαστήριο χαρακτικής του Κεφαλληνού. Καταχωρήθηκε στο Μητρώο Φοιτησάντων με τον αύξοντα αριθμό 357⁵⁴⁶. Σύμφωνα με το Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, το 1949 γράφτηκε στο 1^ο έτος στο Εργαστήριο της χαρακτικής. Το 1950 φοίτησε στο 2^ο έτος, το 1951 πέρασε στο θερινό εξάμηνο. Όμως από το χειμερινό εξάμηνο του 1951 μέχρι το 1953 δεν υπάρχει αναφορά στο μητρώο. Συνεχίζει στο δεύτερο εξάμηνο του 1953 το 3^ο έτος μετά ξανά κενό. Δεν υπάρχει κάποια βιβλιογραφική αναφορά, ούτε στο Λεξικό των Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα για την δουλειά του.

Στεφόπουλος Θανάσης (Stephopoulos Athanase), Αμφισσα, 1928 –Αθήνα 2012.

Ήταν γιός του αγιογράφου Α. Στεφόπουλου (Στέφου). Φοίτησε στην ΑΣΚΤ ζωγραφική με τους: Δ. Μπισκίνη, Π. Μαθιόπουλο, Γ. Μόραλη και Ο.

---

⁵⁴⁶ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Αργυρό, ενώ παρακολούθησε μαθήματα χαρακτηριστικής με τον Γ. Κεφαλληνό. Συνέχισε τις σπουδές του στο Παρίσι, στο οποίο έμεινε και εργάστηκε μέχρι το 1964. Μετέπειτα επέστρεψε στην Ελλάδα, όπου και εργάστηκε ως καθηγητής σε σχολές διακοσμητικών τεχνών όπως η Βκαλό, ΣΤΑ, ΚΤΕ, μέχρι το 1990⁵⁴⁷. Εκτός από την Σχολή των Καλών Τεχνών του Παρισιού, παρακολούθησε μαθήματα και στην Αρχιτεκτονική αλλά και στην Σχολή του Λούβρου, με κεντρικό θέμα την Αρχαία Ελληνική τέχνη και αρχιτεκτονική. Στα πρώτα του έργα ασχολείται με τις νεκρές φύσεις, την δομή και το χρώμα της σύνθεσης, αργότερα από το 1960 και μετά οι συνθέσεις του γίνονται λιγότερο παραστατικές και πιο ελεύθερες, αποκτούν έναν περισσότερο αφαιρετικό χαρακτήρα, αλλά και λυρικό ταυτοχρόνως. Στα τέλη του 1960 χρησιμοποιεί περισσότερο το γαλάζιο και την ώχρα. Τα έργα του χαρακτηρίζονται από την συναισθηματική σχέση με τον ελληνικό χώρο, έστω και αν έζησε στο Παρίσι. Διοργάνωσε πολιτιστικές εκδηλώσεις, δημοσίευσε σε εφημερίδες και περιοδικά, υπήρξε μέλος του ΕΕΤΕ. Εξέθεσε το έργο του σε ατομικές εκθέσεις: «Νέες Μορφές», 1960⁵⁴⁸. «Άστορ», 1967. «Ωρα», 1973. Άμφισσα, 1976 (αναδρομική). Καρδίτσα, 1987, 1991. Έλαβε μέρος σε ομαδικές: Ρουέν, 1957. Μπιενάλε Αλεξάνδρειας, 1957. Πανελλήνιες, 1957, 1960, 1965, 1975, 1987. Παρίσι, 1959. Μπιενάλε Σάο Πάουλο, 1975. Στουτγκάρδη, 1978. *Εικόνες Ελληνικής Τέχνης*, Ζάπειο, 1979. «Νέες Μορφές», 1982. ΕΠΜΑΣ, 1985, 1998⁵⁴⁹ κ.α.

---

⁵⁴⁷ Υπόμνημα Στεφόπουλου Θ. για την έδρα ζωγραφικής στην ΑΣΚΤ.

⁵⁴⁸ «Νέες Μορφές», κείμενο Βακαλό, Αθήνα 1960.

⁵⁴⁹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 237.

Στίνης Γιάννης, (♫) 1914

Ξεκίνησε τις σπουδές του από την Σιβιτανείδιο Σχολή 1930-1934. Συνέχισε στην ΑΣΚΤ 1937-1943. Στο εργαστήριο ζωγραφικής μαθήτευσε κοντά στους: Σ. Βικάτο, Π. Μαθιόπουλο και στο Εργαστήριο χαρακτικής μαζί με τον Γ. Κεφαλληνό. Όσο σπούδαζε, δούλευε παράλληλα ως ζωγράφος-σχεδιαστής στις Ανασκαφές της Γερμανικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, στην Ολυμπία. Στην Κρήτη κ.α. Το 1945-1947 χρημάτισε βοηθός του Χατζηκυριάκου-Γκίκα στην έδρα ζωγραφικής της Αρχιτεκτονικής του ΕΜΠ. Το 1949 τον προσέλαβαν ως χαράκτη στο ΙΕΤΑ. Εκεί δούλεψε στα τραπεζογραμμάτια, αξίες, μετάλλια⁵⁵⁰, αναμνηστικά. Το 1962 η τράπεζα τον έστειλε δύο φορές στο Μιλάνο. Συμμετείχε στην σχεδίαση των ελληνικών τραπεζογραμματίων, που εκδόθηκαν από το 1950-1978. Έφτιαξε μακέτες για το Ισραήλ. Τον Καναδά, την Αργεντινή, την Αυστραλία. Η θεματολογία του αφορούσε κυρίως το ελληνικό τοπίο αλλά αφαιρετικές μορφές (εικ. 141.) και προσωπογραφίες. Τεχνοτροπικά είχε επηρεαστεί και από τον Σ. Παπαλουκά.

Παρουσίασε το έργο του σε ατομικές εκθέσεις: «Παρνασσός», 1943. «Ζαχαρίου», 1983. Συμμετείχε σε ομαδικές: «Παρνασσός», 1945. Αίθουσα Λέσχης Υπαλλήλων Τραπεζής Ελλάδος, 1951-1969. Πανελλήνιες 1957, 1960, 1963, 1967⁵⁵¹. Μέλος του ΕΕΤΕ.

---

⁵⁵⁰ Α. Τζάμαλης, Νομίσματα του Ελληνικού χώρου, 1184-1976, Αθήνα, 1977, σ.σ.208-209.

⁵⁵¹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 239.

Συρμπούλου Υβόννη, Αθήνα, 1936

Καταχωρήθηκε στο Μητρώο Φοιτησάντων της ΑΣΚΤ με τον αύξοντα αριθμό 536 ⁵⁵². Γεννήθηκε το 1936 στην Αθήνα (**φωτό. 139., 140.**). Σπούδασε στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας από το 1955 έως το 1960. Παρακολούθησε στα εργαστήρια των : Γ. Μόραλη, Γ. Κεφαλληνού (μέχρι τον θάνατό του) και Γ. Γραμματόπουλου. Με την χαρακτηριστική ασχολήθηκε μόνο στα φοιτητικά της χρόνια, όπως μου είπε η ίδια, μετέπειτα δεν χάραξε ξανά. Μίλησε με θερμά λόγια για τον Κεφαλληνό (όπως όλοι ανεξαιρέτως οι μαθητές του με τους οποίους ήρθα σε επαφή). Συνέχισε τις σπουδές της στο Παρίσι στην Ecole des Beaux-Arts από το 1960 έως το 1964 στο εργαστήριο ζωγραφικής του Brianchon. Παράλληλα φοίτησε στην Ecole Superieure des Arts Decoratifs, εκεί ειδικεύτηκε στο σχέδιο και την τεχνική εκτύπωσης υφασμάτων. Παρουσίασε στο κοινό την πρώτη της ατομική έκθεση στη Γκαλερί Άστορ στην Αθήνα το 1965.

Στα πρώτα έργα της κυριαρχούν οι αφηρημένες φόρμες, με έντονα διακριτή την λυρική διάθεση, επίσης έδινε έμφαση στο χρώμα και τις ματιέρες. Προς το τέλος της δεκαετίας του 1960 η ζωγραφική της αποκτά κάποια χαρακτηριστικά φωτορεαλιστικά, καθώς αντλεί για τις συνθέσεις της εικόνες από την κοινωνική επικαιρότητα. Ο περιορισμός του χρώματος και η απόδοση της παρατήρησης με λεπτομέρεια συνεχίζουν να διακρίνουν και την επόμενη φάση του έργου της. Ωστόσο τα έργα της γίνονται ανθρωποκεντρικά και έμφαση δίνεται στο ανθρώπινο σώμα, κυρίως στο γυναικείο γυμνό, σε αποσπασματικές απεικονίσεις. Μετέπειτα στρέφεται σε

---

⁵⁵² Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

περισσότερο σύνθετες αποδόσεις της γυναικείας μορφής. Διαχρονικά διατηρεί την ποιητική προσέγγιση των θεμάτων, το λυρισμό της φόρμας και κυρίως την ευαισθησία στην απόδοση των εικόνων.

Παράλληλα ασχολήθηκε με την προσωπογραφία, κυρίως κατά τη δεκαετία του 1980. Στα πιο πρόσφατα έργα της ο διάλογος μεταξύ ρεαλιστικών και αφαιρετικών στοιχείων την οδηγεί σε συνθέσεις που παραπέμπουν σε απροσδιόριστες, παράδοξες εικόνες, που κινούνται στην σφαίρα του φανταστικού. Ασχολήθηκε με το διδακτικό έργο επί σειρά ετών στη Σχολή Βακαλό, στη Σχολή Δοξιάδη και στο Τμήμα Διακοσμητών των ΚΑΤΕΕ.

Παρουσίασε τη ζωγραφική της σε ατομικές και ομαδικές εκθέσεις τόσο στην Ελλάδα όσο και το εξωτερικό. Ενδεικτικά συμμετείχε στο Salon d'Automne (Παρίσι 1962), στις Πανελλήνιες του 1974 και 1977, στη Μπιενάλε του Βελιγραδίου (1980) και στη Διεθνή Μπιενάλε Πορτραίτου της Τούζλα (Βοσνία), το 1984. Έργα της βρίσκονται στην Εθνική Πινακοθήκη, στο Υπουργείο Πολιτισμού, στο Μουσείο Βορρέ και σε πολλές ιδιωτικές συλλογές στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Ατομικές εκθέσεις:

1965, Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1968, Lobby Gallery at MacMorland Center, Chester Pennsylvania, ΗΠΑ

1971, Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1976, Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1980, Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1982, Αίθουσα Τέχνης Ηρακλείου, Ηράκλειο, Κρήτη

1986, Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1994, Αίθουσα Τέχνης Αγκάθι, Αθήνα

2001, Haritos Gallery, Αθήνα

Ομαδικές εκθέσεις:

1966, "Δεκέμβριος '66", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1972, "Δεκέμβριος 1972", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1974, "Αφιέρωμα στην Κύπρο", Γκαλερί Άστορ, Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1975, "Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1977, "Εξήντα Έλληνες Δημιουργοί", Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1977, "Ομαδική Έκθεση", Κέντρο Δράσης Καλλιτεχνικής Ε.Π.Ε., Αθήνα

1978, "Zeitgenoessische Griechische Malerei und Graphik", Institut fuer Auslandsbeziehungen, Στουτγκάρδη, Γερμανία

1978, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι και Χαράκτες", Ελληνικό Πολιτιστικό Κέντρο, Λευκωσία, Κύπρος

1979, "Ομαδική Έκθεση", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

1979, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Μέδουσα, Αθήνα

1980, "Exposition internationale des Arts plastiques Belgrade 1980", Musee d'art moderne de Beograd, Βελιγράδι, Γιουγκοσλαβία

1981, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική. 55 Έργα καλλιτεχνών που αγόρασε το 1980 το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Παλαιού Φαλήρου, Παλαιό Φάληρο

- 1983, "25 Χρόνια λειτουργίας της Σχολής Βακαλό", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα
- 1983, "Η Φυσιογνωμία της Μεταπολεμικής Τέχνης στην Ελλάδα. Υπερρεαλισμός", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα
- 1984, "Η Φυσιογνωμία της μεταπολεμικής τέχνης στην Ελλάδα: Εξπρεσιονισμός-Υπερρεαλισμός", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος
- 1984, "3. International Biennial Exhibition of Portrait-Drawings and Graphics", The Gallery of Yugoslav Portrait, Tuzla, (πρ. Γιουγκοσλαβία)
- 1984, "Έλληνες Υπερρεαλιστές", Αίθουσα Τέχνης Εποχές, Κηφισιά
- 1986, "Η φυσιογνωμία της μεταπολεμικής τέχνης στην Ελλάδα", Δημοτική Πινακοθήκη Αθηνών, Αθήνα
- 1988, "Ελληνική Ζωγραφική 1968-1988/Peinture Grecque 1968-1988", Commision et secretariat du conseil des ministres des Communautés Europeennes, Βρυξέλλες, Βέλγιο
- 1988, "Νίκος Καρούζος Περί Ζωγράφων", Galerie Titanium, Αθήνα
- 1988, "1988-89 Δάσκαλοι-Συνεργάτες", Σπίτι της Κύπρου, Αθήνα
- 1997, "Δάσκαλοι", Σχολή Βακαλό, Αθήνα
- 2004, "Δωρεές έργων υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων", Κέντρο Τεχνών Δήμου Αθηναίων (Πάρκο Ελευθερίας), Αθήνα
- 2013, "Γυναικεία Δημιουργία: Από τα Άδυτα της Εθνικής Πινακοθήκης", Παλιό Σχολείο Κάστρου, Σίφνος⁵⁵³.

---

⁵⁵³ Ψηφιακή Πλατφόρμα ΙΣΕΤ. <http://dp.iset.gr> 1/5/2018.

Σωτηροπούλου Φωτεινή, Αθήνα 1933

Πραγματοποίησε την εγγραφή της στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών το 1955-1956. Καταχωρήθηκε στο Μητρώο Φοιτησάντων με τον αύξοντα αριθμό 503⁵⁵⁴. Ο πατέρας της ονομαζόταν Ευάγγελος και ήταν Ιδιωτικός Υπάλληλος. Κατοικούσε στην οδό Βουλγαροκτόνου στον αριθμό 17 στην Αθήνα. Έλαβε Απολυτήριο από το Ε΄ Γυμνάσιο Θηλέων, με βαθμό Καλώς 14^{2/12}, στις 5/9/1951. Φοίτησε το 1955 στο 1^ο έτος, το 1956 στο 2^ο έτος, το 1957 στο 3^ο έτος, το 1958 στο 4^ο έτος, το 1959 στο 5^ο έτος και τέλος το 1960 στο θερινό Β΄ εξάμηνο. Φοίτησε στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού μέχρι τον θάνατό του στις 27 Φεβρουαρίου 1957. Δεν υπάρχει αναφορά στην βιβλιογραφία για το έργο της εκτός της σχολής, ούτε στο Λεξικό των Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα

Τάσος Α., Αλεβίζος Αναστάσιος (Λευκοχώρα Μεσσηνίας 1914-Αθήνα 1985).

Γιός του κτηματία Αντωνίου Αλεβίζου γεννήθηκε στη Λευκοχώρα Μεσσηνίας. Ο Τάσος **(φωτο. 141.-144.)** γράφτηκε στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών το 1932-1933. Φοίτησε στο Εργαστήριο χαρακτηριστικής του Κεφαλληνού. Καταχωρήθηκε στο Μητρώο Φοιτησάντων με τον αύξοντα αριθμό 59⁵⁵⁵. Σύμφωνα με το Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, το 1938 γράφτηκε στο 7^ο έτος και το 1939 στο 3^ο έτος χαρακτηριστικής.

---

⁵⁵⁴ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

⁵⁵⁵ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Από τα χρόνια των σπουδών του οργανώθηκε στο χώρο της Αριστεράς και αργότερα έγινε μέλλος της ΕΑΜ καλλιτεχνών. Την περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης χάραξε ξυλογραφίες για προπαγανδιστικό υλικό. Στα 50 χρόνια καλλιτεχνικής του δημιουργίας το έργο του συνολικά διαφοροποιείται μέσα από ενότητες ύφους και ανάλογες θεματικές επιλογές που αντιστοιχούν σε συγκεκριμένες, διακριτές χρονικές περιόδους (**εικ.142.-164.**). Εκφράστηκε κυρίως με την ξυλογραφία σε πλάγιο ξύλο. Διδάχθηκε από τον Κεφαλληνό τις απλές καθαρές φόρμες εντυπωσιάστηκε από τον γερμανικό εξπρεσιονισμό και την αναβίωση της ξυλογραφίας στην Ευρώπη.

Η γνωριμία του με τον Γαλάνη (ζωγράφος-χαράκτης) το 1947 υπήρξε καθοριστική. Διευρύνει τους ορίζοντές του και τον φέρνει σε επαφή με τη γαλλική χαρακτική και τις νεότερες ευρωπαϊκές τάσεις. Ακολουθεί μια σειρά έγχρωμων έργων του με θέματα εμπνευσμένα από τη ζωή των αγροτών της Πελοποννήσου (1953-1960). Η επιρροή του Γαλάνη ήταν εμφανής και από τα μοτίβα της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής, της αγγειογραφίας και της βυζαντινής εικονογραφίας, ενώ έρχεται και σε γόνιμη επαφή με το τοπίο. Το (1906-1967) αφαιρεί τα επιπλέον στοιχεία από τις συνθέσεις του και επικεντρώνεται στην απόδοση της ανθρώπινης μορφής (**εικ. 160, εικ. 164.**), που καταλαμβάνει πλέον όλη περίπου την επιφάνεια των έργων του. Από τη δεκαετία του '60 και μετά δουλεύει βυζαντινές ασκητικές μορφές με πλατιά περιγράμματα. Εμμένει στην έκφραση των ματιών, στην κίνηση των χεριών και αφαιρεί κάθε παραπληρωματική λεπτομέρεια (σειρά με άσπρο-μαύρο). Για πρώτη φορά δουλεύει ενότητες έργων σε τρίπτυχο.

Οι μαυρόασπρες επιφάνειες, που δημιουργεί ο Τάσος συνήθως σε μνημειακό μέγεθος, παρά την δωρική επικότητα της φόρμας τους, αλλά και του φορτισμένου ψυχικά θεματικού περιεχομένου τους (**εικ. 163.**), δίνουν ένα

αποτέλεσμα καθαρό, λιτό και φωτεινό, ενώ παράλληλα στα έργα του ενυπάρχει μία απίστευτη τρυφερότητα. Εκπέμπουν το μέτρο του ανθρώπου και του κόσμου.

Παράλληλα με τη χαρακτηριστική δημιουργία, ο Τάσος αγάπησε και ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την τέχνη του βιβλίου. Τα βιβλία τα οποία εικονογράφησε συνολικά ξεπερνούν τα εξήντα, σε ένα χρονικό διάστημα 45 ετών. Τα σχεδίασε από την αρχή με γνώμονα την εικονογράφηση και όχι για εκδόσεις στις οποίες ανατυπώθηκαν γνωστές ξυλογραφίες του. Μετά τον πόλεμο το 1945, ο Α. Τάσος αναλαμβάνει καλλιτεχνικός υπεύθυνος στην εκδοτική εταιρεία «Τα Νέα Βιβλία», η οποία ιδρύεται από το ΚΚΕ. Λειτουργήσε για τρία χρόνια. Στο διάστημα αυτό, κυκλοφόρησαν βιβλία κοινωνικού και ιστορικού περιεχομένου, μονογραφίες, μελέτες για σημαντικούς ποιητές, καθώς και παλαιότερες ή νεότερες ποιητικές συλλογές. Εκείνα τα χρόνια συνεργάστηκε με την Αυγή Σακαλή, την Σοφία Μαυροειδή – Παπαδάκη, τον Βασίλη Ρώτα, τον Μενέλαο Λουντέμη και το στενό του φίλο Δημήτρη Φωτιάδη. Για την έκδοση του «Μακρυγιάννη» φιλοτέχνησε ένα ιδιαίτερο εξώφυλλο με την σοβαρή, αλλά ταυτόχρονα φιλική μορφή του αγωνιστή.

Χρημάτισε καλλιτεχνικός σύμβουλος του τυπογραφείου Ασπιώτη - Ελκα το 1948, έτσι ήρθε σε επαφή με τις νέες εξελίξεις στην τυπογραφία και ασχολήθηκε περισσότερο με την εικονογράφηση βιβλιοφιλικών εκδόσεων. Παράλληλα συνεργάστηκε με τον τότε Οργανισμό Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων για δέκα συναπτά έτη. Εξέδωσε στην πορεία προσωπικά λευκώματα από το 1953 ξεκινώντας με το λεύκωμα «Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη».

Ο χαρακτήρας ασχολήθηκε πολύ με σημαντικές εκδόσεις της εποχής εκ των οποίων είναι: τα «Ματωμένα χρώματα» το 1963 και το 1965 οι ολοσέλιδες

ξυλογραφίες του κοσμούν την έκδοση, σε συνεργασία με τον Γ. Σεφέρη, «Άσμα Ασμάτων». Χάραξε σε όρθιο ξύλο έγχρωμες ξυλογραφίες και πολλά διακοσμητικά, τα οποία συμπεριέλαβε στην «Ανάβαση» του Ξενοφώντα το 1969 και τη δίτομη «Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου» του Θουκυδίδη το 1974. Η τελευταία προσωπική του έκδοση, ήταν η «Λυσιστράτη» το 1978, η οποία περιλαμβάνει 24 έγχρωμες ξυλογραφίες σε πλάγιο ξύλο, που χρειάστηκαν 110 διαφορετικές πλάκες για τη χάραξη των χρωμάτων. Ακόμα μια σημαντική έκδοση ήταν ο «Επιτάφιος» του Γιάννη Ρίτσου, όπου ετοίμασε την επετειακή έκδοση του 1979.

Ένα ακόμα νευραλγικό σημείο δημιουργίας για τον Α. Τάσσο υπήρξε η ενασχόλησή του με το γραμματόσημο. Ήταν μάλιστα ο πρώτος που εισήγαγε την μέθοδο της πολυχρωμίας⁵⁵⁶. Εκείνος δημιούργησε και το κυπριακό γραμματόσημο από την πρώτη μέρα της ανακήρυξης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Επιπλέον ασχολήθηκε με την αγιογραφία.

Υπήρξε ιδρυτικό μέλος της «Στάθμης», πρόεδρος της Πανελληνίας Πολιτιστικής Κίνησης. Τιμήθηκε με το βραβείο Χαρακτικής στην Πανελλήνια Εκθεση Κλασικών Τεχνών (1938), με το Κρατικό Μετάλλιο Χαρακτικής (1940), με το βραβείο Ακαδημίας Αθηνών για τις Εκδόσεις Αθηνών, με βραβείο στην Μπιενάλε Κρακοβίας,⁵⁵⁷ κ.ά.

---

⁵⁵⁶ Η. Μόρτογλου, Ριζοσπάστης, 23 Οκτωβρίου 1995.

⁵⁵⁷ Αναλυτικά για ατομικές & ομαδικές εκθέσεις βλέπε ο.π. στο κεφάλαιο για τον Τάσσο.

Τζολάκη Ρένα Ηράκλειον 1928

Η Ρένα Τζολάκη (φωτο. 146., 147.) & (Αρχείο 51-52), γεννήθηκε στο Ηράκλειο σύμφωνα με το Μητρώο της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών το 1928, ενώ το Λεξικό των Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα αναφέρει ως ημερομηνία γέννησης το 1930. Πραγματοποίησε την εγγραφή της το ακαδημαϊκό έτος 1949-1950 στην Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας. Έλαβε Απολυτήριο Λυκείου στις 2 Ιουλίου 1946, με βαθμό: Λίαν Καλώς (15 7/10). Ο πατεράς της ονομαζόταν Ευάγγελος και ήταν έμπορος. Καταχωρήθηκε στο Μητρώο Φοιτησάντων με τον αύξοντα αριθμό 188⁵⁵⁸. Το 1949 παρακολούθησε το πρώτο έτος ζωγραφικής στο Εργαστήριο του Γεωργιάδη, συνέχισε το 1951 στο 3^ο έτος και το 1953 στο 5^ο έτος, ενώ το Β' εξαμήνο του 5^{ου} έτους το έκανε το 1954. Επίσης το 1954 ξεκίνησε την φοίτησή της στο 1^ο έτος του Εργαστηρίου Χαρακτικής του Κεφαλληνού, ενώ ολοκλήρωσε τις σπουδές της στην χαρακτική μέχρι και το 1957. Υπάρχει μια δεύτερη καταχώρηση στο Μητρώο Φοιτησάντων της ΑΣΚΤ με τον αύξοντα αριθμό 543 ⁵⁵⁹, εκεί αναφέρεται πως η καλλιτέχνης παρακολούθησε το 4^ο έτος το 1957-1958 και γράφτηκε ξανά ως ακροάτρια στο Εργαστήριο Χαρακτικής το 1958-1959.

Το έργο της συνολικά προσεγγίζει περισσότερο την λυρική αφαίρεση (εικ. 165.-169.). Μέσα από αυτά εκφράζει τα συναισθήματα και τις ψυχικές της μεταβάσεις, τους παλμούς και τις σκέψεις της. Είναι σαν να συνθέτει εν τέλει μουσική και ποίηση. Ασχολήθηκε με όλες τις τεχνικές χάραξης, καθώς

---

⁵⁵⁸ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

⁵⁵⁹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

είναι δεινή χαράκτρια, προτιμά ίσως λίγο περισσότερο την μέθοδο του μαλακού βερνικιού, την λιθογραφία και την χαλκογραφία. Στην δεκαετία του '80 χρησιμοποίησε τις αντιθέσεις των βασικών τόνων και τις διακυμάνσεις του μαύρου. Η δουλειά της ξέφυγε εντελώς από εκείνη του δασκάλου της Κεφαλληνού. Σχεδιάζει μορφές απροσδιόριστες (εικ. 166.), που συχνά καλύπτονται από ένα διάφανο λεπτό πέπλο και έτσι οι όγκοι τους μεταμορφώνονται⁵⁶⁰. Παρουσίασε το έργο της σε ατομικές εκθέσεις «Αστορ», 1965. Παρίσι, 1973. Galerie Giverny, 1977. «Biren», Παρίσι, 1981, 1992. Musee d'Art et d'Histoire, Auxerre, 1987. ICAF, Λονδίνο, 1985, 1986. Ζουμπουλάκη, 1985, 1988. «Λουλάκι», Ύδρα, 1987 κ.α. Έλαβε μέρος σε αρκετές ομαδικές εκθέσεις, Salon International Feminin d'Art Contemporain, Βαρκελώνη, 1963, 1964. Πανελλήνιες, 1963, 1965, 1967, 1987. Παρίσι, 1969, 1970, 1973. Μπιενάλε Βενετίας το 1970. Μπιενάλε Χαρακτικής, Κρακοβία, 1970. Μπιενάλε Χαρακτικής, Γαλλία, 1971. Μπιενάλε Χαρακτικής Μπράντφορντ, 1972. Μεταπολεμική Χαρακτική, ΕΠΜΑΣ, 1988 κ.α. Είναι μέλος του ΕΕΤΕ και του «La Maison des Artistes», Paris.

Τηνιακός Δημήτρης, Άνδρος, 1920- Αθήνα, 1997.

Γεννήθηκε στην Άνδρο αλλά σύμφωνα με το Μητρώο της Καλών Τεχνών το 1915. Έκανε την εγγραφή του το 1941-1942 στην Σχολή. Ο πατεράς του ονομαζόταν Ιωάννης και ήταν ιδιωτικός υπάλληλος, η οικογένειά του ζούσε στην Κοκκινιά. Ο Τηνιακός τελείωσε το Γ. Γυμνάσιον της Νίκαιας. Ο ίδιος έζησε μέχρι το τέλος του στον Παιραιά. Καταχωρήθηκε στο Μητρώο

---

⁵⁶⁰ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 393.

Φοιτησάντων με τον αύξοντα αριθμό 188⁵⁶¹. Το 1942 παρακολούθησε το 1^ο έτος, το 1943 το Β' εξάμηνο του 2^{ου} έτους, το 1944 το 3^ο έτος, το 1945 το 4^ο έτος, το 1946 το 5^ο έτος. Σπούδασε χαρακτηριστική στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού.

Έλαβε μέρος σε αρκετές ομαδικές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Συμμετείχε σε όλες τις μεταπολεμικές εκθέσεις του Ζαππείου. Ο ίδιος είχε παρουσιάσει το έργο του σε περισσότερες από 20 ατομικές εκθέσεις. Ασχολήθηκε κυρίως με την χαρακτηριστική και την υδατογραφία. Τα έργα του χαρακτηρίζονται από μεγάλη τεχνική αρτιότητα σε συνδυασμό με μια λυρικήτητα⁵⁶². Ασχολήθηκε με ανθρωποκεντρικά θέματα. Οι συνθέσεις του διακρίνονται για την ισορροπημένη διάταξη των όγκων, αλλά και τις κυβιστικές προεκτάσεις (εικ. 170.). Πειραματίστηκε με διάφορες τεχνικές για να εκφραστεί. Δούλεψε την ελαιογραφία, την υδατογραφία, την ξυλογραφία, την έγχρωμη σινική μελάνη. Το χρώμα στα έργα του είναι πλούσιο. Φιλοτέχνησε μια σειρά προσωπογραφιών, οι οποίες και παρουσιάστηκαν σε αναδρομική του έκθεση στην ΕΠΜΑΣ, 1989⁵⁶³. Τα πρόσωπα, μέσα από την παραμόρφωση των χαρακτηριστικών τους και των εξπρεσιονιστικών στοιχείων τους, μαρτυρούν την τραγικότητα και την εσωτερικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης (εικ. 170.). Έργα του βρίσκονται σε Τράπεζες, Δήμους και άλλους φορείς. Το 1989 η Εθνική Πινακοθήκη τον τίμησε με παρουσίαση ατομικής έκθεσης των έργων του. Κατέληξε στις 9 Δεκεμβρίου του 1997 μετά από μάχη με την επάρατη νόσο και κηδεύτηκε δημοσία δαπάνη. Παρουσίασε στο κοινό το έργο του σε ατομικές εκθέσεις, «Νέες Μορφές», 1964, 1965. Στην

---

⁵⁶¹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

⁵⁶² «Πειραιϊκόν Ημερολόγιον», Αρχείο Πειραιϊκών Σπουδών, 1966, τομ.1^{ος}, σ.78.

⁵⁶³ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 296.

«Ροτόντα», 1975. «Αίθουσα Τέχνης του Πειραιά», 1980. Δημοτικό Θέατρο Πειραιά, 1983. Στην «Dada», 1988. ΕΠΜΑΣ, 1989. Μεταθανάτια αναδρομική έκθεση, Π.Κ.Δ. Νίκαιας, 1988. Έλαβε μέρος σε αρκετές ομαδικές εκθέσεις, Πανελλήνιες: 1948, 1952, 1957, 1960, 1963, 1967, 1969, 1971, 1973, 1975. Στην Διεθνή του Σάο Πάουλο, 1953. Μπιενάλε Λουγκάνο, 1966⁵⁶⁴. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ.

Τούγιας Γεώργιος, 1922 Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1994

Ο Γεώργιος Τούγιας σπούδασε (φωτο. 148.) & (Αρχείο 53-54), πρώτα Πολιτικές και Οικονομικές Επιστήμες. Πήρε το πτυχίο του από την Πάντειο Σχολή, την 1^η Οκτωβρίου 1939, σύμφωνα με το Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών. Ο πατέρας του ονομαζόταν Κωνσταντίνος, ήταν κτηματίας και κατοικούσε στην οδό Ανδριανού 88. Ίδια ήταν και η δηλωμένη στην Σχολή διεύθυνση κατοικίας του Γεωργίου Τούγια. Γεννήθηκε το 1922 σύμφωνα με την καταχώρηση στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών. Εγγράφεται με τον αριθμό καταχώρησης 255⁵⁶⁵ στο Μητρώο Φοιτησάντων. Η Ακαδημαϊκή εγγραφή του έλαβε χώρα το 1945-1946. Το 1945 φοίτησε στο 1^ο έτος, το 1946 στο 2^ο έτος, το 1947 στο 3^ο έτος, το 1948 στο 4^ο έτος. Έλαβε πτυχίον ζωγραφικής, ωστόσο δεν αναφέρεται με ποιόν καθηγητή. Το 1949 έκανε την εγγραφή του στο 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού.

---

⁵⁶⁴ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 296.

⁵⁶⁵ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Συνέχισε τις σπουδές του στην Ecole des Beaux-Arts στο Παρίσι με ειδίκευση στις τοιχογραφίες και στην ζωγραφική επιφανειών μεγάλων διαστάσεων. Από το 1954 ζούσε κυρίως στο Παρίσι και απέκτησε την Γαλλική Ιθαγένεια το 1958.

Έλαβε μέρος σε Παρισινά Salons και συνεργάστηκε με γαλλικές Γκαλερί. Το έργο του στην πρώτη περίοδο έκλινε προς την χειρονομιακή αφαίρεση με δομικές τάσεις, που επικρατούσαν τότε στο Παρίσι. Εγκατέλειψε αυτόν τον τρόπο έκφρασης, όταν χρειάστηκε να σχολιάσει ξεκάθαρα την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα της Ελλάδας, κυρίως μετά την εμφάνιση της στρατιωτικής δικτατορίας το 1967⁵⁶⁶. Επέστρεψε στην Αθήνα το 1968, διατηρώντας πάντα του άρρηκτους δεσμούς του με το Παρίσι. Τότε δημιούργησε μια σειρά σκληρών έργων εμπνευσμένων από τον κονστρουκτιβισμό, στα οποία επανέρχονται αναγνωρίσιμα αντικείμενα σε σουρεαλιστική τοποθέτηση. Με αυτά τα έργα έλαβε μέρος στην Ελλάδα, στην πρώτη ατομική του έκθεση το 1970, στο «Άστωρ».

Τα έργα στην τελευταία τριλογία του: Αγωγοί (1973), Αντιμύθος (1974), Κραυγές και Συστήματα (1978), παίρνουν σαφέστερα εννοιολογική⁵⁶⁷ διάσταση συνοδευόμενα από κείμενα ως μέρος του εικαστικού έργου. Ο εννοιολογικός χαρακτήρας ήταν αρκετά σπάνιος για Έλληνα καλλιτέχνη της εποχής. Την τριλογία συνθέτουν κατασκευές, εγκαταστάσεις, πίνακες, χαρακτηριστικά⁵⁶⁸ δίνοντάς την δυνατότητα στον καλλιτέχνη να επικοινωνήσει με

---

⁵⁶⁶ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 302.

⁵⁶⁷ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ., Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 302.

⁵⁶⁸ Εφ. *Μεσημβρινή*, 26/02/1982, Έκθεση "Ελληνικής Χαρακτικής" στο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων-Σειρά εκδηλώσεων και ομιλιών για την γνωριμία του κοινού με την τέχνη της χαρακτικής, πηγή: Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές.

έναν πιο σύνθετο τρόπο, εικαστικά και λεκτικά, την αποκρυσταλλωμένη άποψή του για την τέχνη και την πολιτική.

Παρουσίασε την δουλειά του σε πέντε ατομικές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Το 1970, Γκαλερί Άστορ, Αθήνα. Επίσης το 1970, Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη. Το 1973, Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αθήνα. Το 1974, Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αθήνα. Το 2015, Οπλοστάσιο/Τέχνης, Αθήνα⁵⁶⁹.

Συμμετείχε σε σημαντικές ομαδικές εκθέσεις και διεθνείς διοργανώσεις, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν οι Πανελλήνιες: 1952, 1963, 1965, ακόμα διάφορα παρισινά Salons: 1952, 1957, 1976-78, η *Avanguardia e Sperimentazione* (Μόντενα, Βενετία, 1978), επίσης η *Biennale* Χαρακτικής στην Λιουμπλιάννα, 1973-79⁵⁷⁰.

Έναν χρόνο μετά τον θάνατό του το 1994 στην Θεσσαλονίκη, η γκαλερί «Δεσμός», με την οποία συνεργαζόταν, παρουσίασε το έργο του στην διοργάνωση *Art Athina* του 1995. Μέρος της δουλειάς του παρουσιάστηκε επίσης αργότερα το 1999 στην έκθεση «Επιλογές από το «Δεσμό», Π+Π=Δ» στο Ίδρυμα ΔΕΣΤΕ.

Έργα του βρίσκονται σε ιδιωτικές και δημόσιες συλλογές τόσο στην Ελλάδα όσο και το εξωτερικό. Σχετικά πρόσφατα έγιναν αναδρομικές ιστορικές εκθέσεις στο ΕΜΣΤ και στην Εθνική Πινακοθήκη⁵⁷¹.

---

⁵⁶⁹ Ψηφιακή πλατφόρμα, Ινστιτούτο Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης <http://dp.iset.gr/artist/view>

⁵⁷⁰ Ψηφιακή Πλατφόρμα, Ινστιτούτο Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης <http://dp.iset.gr/artist/view>

⁵⁷¹ Καρκαγιάννη - Καραμπελιά Βάσα, εφ. *Η Καθημερινή*, 04/10/1992, Μεταμορφώσεις του Μοντέρνου. Μια ακόμη άποψη για την έκθεση που διοργανώθηκε από την Εθνική Πινακοθήκη, πηγή: Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές.

Ομαδικές εκθέσεις⁵⁷²

«1952, "Δ' Πανελλήνιος Καλλιτεχνική Έκθεση", Ζάππειον Μέγαρο, Αθήνα

1955, "Artistes etrangers en France", Musee du Petit Palais, Παρίσι, Γαλλία

1956, "Artistes grecs de Paris", Galerie de l' Ecuyer, Βρυξέλλες, Βέλγιο

1961, "Ομαδική έκθεση", Galerie Saint-Germain, Παρίσι, Γαλλία

1962, "Ομαδική Έκθεση", Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

1962, "Peintres et Sculpteurs Grecs de Paris", Musee d'art moderne de la ville de Paris, Παρίσι, Γαλλία

1963, "Έκθεση ζωγραφικής και γλυπτικής της ομάδας "Κέντρα"", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1963, "Ζ' Πανελλήνιος Έκθεση", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1964, "Hedendaagse Griekse Kunstenaars", Academie voor Schone Kunsten Antwerpen, Αμβέρσα, Βέλγιο

1964, "Ομάδα Κέντρα", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1964, "Μαύρο-Άσπρο", Galerie Merlin, Αθήνα

1964, "Groupe Kendra", Galerie A, Παρίσι, Γαλλία

---

⁵⁷² Αναλυτικά από αρχείο του κ. Γρηγοράκη και την ψηφιακή πλατφόρμα του Ινστιτούτου Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης, Iset.

1964, "Ομαδική Έκθεση", Galerie Merlin, Αθήνα

1965, "Η' Πανελλήνιος Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1965, "Αντικείμενο", Galerie Merlin, Αθήνα

1965, "Β' Μικρό Σχήμα", Galerie Merlin, Αθήνα

1965, "Ομαδική Έκθεση", Galerie Merlin, Αθήνα

1966, "Γ' Μικρό Σχήμα", Galerie Merlin, Αθήνα

1966, "Δεκέμβριος '66", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1968, "15 Ζωγράφοι", Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

1970, "Έκθεση Ελληνικής Ζωγραφικής", Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα

1970, "Αντιπροσωπευτική Έκθεση Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης", Lydra Palace, Λευκωσία, Κύπρος

1971, "4 Έλληνες Ζωγράφοι", Τεχνική Σχολή Λευκωσίας, Λευκωσία, Κύπρος

1971, "Τα Πλαστικά στην Τέχνη", Ελληνοαμερικάνικη Ένωση, Αθήνα

1971, "Δεκέμβριος '71 - Έλληνες Καλλιτέχνες", Γκαλερί Άστορ, Αθήνα

1971, "Τα πλαστικά στην τέχνη", Υπηρεσία Πληροφοριών των ΗΠΑ, Θεσσαλονίκη, Ελλάδα

- 1972, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αθήνα
- 1972, "Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη", Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αθήνα
- 1973, "Καλοκαίρι 73", Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αθήνα
- 1973, "25. Salon de la jeune Sculpture", Espace Cardin, Παρίσι, Γαλλία
- 1973, "X International Biennale of Graphic Art 1973", Museum of Modern Art, Ljubljana, Γιουγκοσλαβία
- 1974, "Αφιέρωμα στην Κύπρο", Γκαλερί Άστορ, Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο "Ωρα", Αθήνα
- 1974, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αθήνα
- 1974, "I Bienal Internacional de Obra Grafica y Arte Seriado", Segovia, Ισπανία
- 1974, "Έκθεση Πολλαπλών", Γκαλερί Στροφή, Αθήνα
- 1975, "Έλληνες Ζωγράφοι του 20ού αιώνα. Η νέα γενιά 1920-1930", Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη
- 1975, "Ομαδική Έκθεση", Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αθήνα
- 1975, "Έκθέσεις ζωγραφικής σε εργοστάσια", Εργοστάσιο Ιζόλα, Θήβα
- 1976, "Greek Contemporary Art", Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αθήνα
- 1976, "Δεσμός 5 Χρόνια", Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αθήνα

1976, "Πανόραμα της Ελληνικής Ζωγραφικής 1950-1975", Museum Ostwall, Dortmund, Γερμανία

1976, "Πανόραμα Ελληνικής Ζωγραφικής 1950-1975", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα

1977, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Τέχνη Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

1977, "XII International Biennale of Graphic Art", Museum of Modern Art, Ljubljana, Yugoslavia

1977, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης, Κοζάνη

1977, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", "Αρμονία" Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Καστοριάς, Καστοριά

1977, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δήμου Βεροίας, Βέροια

1978, "Tre Grekiska Utställningar: 13 Grekiska Konstnärer", Konstakademien, Στοκχόλμη, Σουηδία

1978, "Grafik aus dem mediterranen Raum", Volkshochschule Leverkusen, Leverkusen, Γερμανία

1978, "Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι και Χαράκτες", Ελληνικό Πολιτιστικό Κέντρο, Λευκωσία, Κύπρος

1978, "IV Norwegian International Print Biennale Fredrikstad", Municipal Library, Fredrikstad, Νορβηγία

1978, "Avanguardia e Sperimentazione 1978, Punti Interrogativi-Punti di Riferimento", Galleria Civica, Modena, Ιταλία

1978, "Avanguardia e Sperimentazione 1978, Punti Interrogativi-Punti di Riferimento", Magazzini del Sale, Βενετία, Ιταλία

1978, "Εικόνες Ελληνικής Τέχνης", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1978, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Φιλοπρόοδος Σύλλογος Εδέσσης "Ο Μέγας Αλέξανδρος", Έδεσσα

1978, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Εκπολιτιστικός Σύλλογος Γιαννιτσών "Η Πέλλα", Γιαννιτσά

1978, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Εστία Πιεριδών Μουσών, Κατερίνη

1978, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Σύνδεσμος Φίλων Γραμμάτων και Τεχνών Καβάλας, Καβάλα

1978, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Φιλοπρόοδος Ένωση Ξάνθης, Ξάνθη

1978, "Ζωγραφική της Γενιάς του Μεσοπολέμου", Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής, Κομοτηνή

1979, "XIII International Biennale of Graphic Art 1979", Museum of Modern Art, Ljubljana, Γιουγκοσλαβία

1979, "Εικόνες Ελληνικής Τέχνης 2", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1981, "Περιβάλλον: Δράση, Τάσεις της Ελληνικής Τέχνης σήμερα", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα

1981, "Σύγχρονη Τέχνη και Παράδοση", Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα

1981, "Συλλογή Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα

1981, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική. 55 Έργα καλλιτεχνών που αγόρασε το 1980 το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Παλαιού Φαλήρου, Παλαιό Φάληρο

1982, "Έκθεση Χαρακτικής Ελλήνων Καλλιτεχνών", Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

1982, "Art et Dictature", Galerie CGER (Γενικό Ταμείο Αποταμίευσης και Σύνταξης), Βρυξέλλες, Βέλγιο

1984, "Ομαδική Έκθεση Μελών του Συνδέσμου Σύγχρονης Τέχνης", Πολιτιστικό Κέντρο Ρόδου, Ρόδος

1985, "Η Φυσιογνωμία της Μεταπολεμικής Τέχνης στην Ελλάδα, Δ' Μέρος: Μετά την Αφαίρεση", Αίθουσα Τέχνης Νέες Μορφές, Αθήνα

1985, "Εισαγωγικά Κεφάλαια στη Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη, οι Έλληνες Καλλιτέχνες στη Γαλλία, 1960, 1980", Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου, Ρόδος

1985, "Ζωγραφική-Γλυπτική-Χαρακτική 1985", Ξενοδοχείο Μπάγκειο, Αθήνα

1985, "Γραφική: Παραδοσιακές και νεώτερες τεχνικές", Αίθουσα Τέχνης Συλλογή, Αθήνα

1986, "Η φυσιογνωμία της μεταπολεμικής τέχνης στην Ελλάδα", Δημοτική Πινακοθήκη Αθηνών, Αθήνα

1987, "Διερεύνηση Νέων Υλικών και Μέσων. Νέα σήματα, 1960-1980", Κέντρο Γραμμάτων και Τεχνών Άποψη, Αθήνα

1990, "Αναδρομές-Αναζητήσεις", Αίθουσα Τέχνης Δεσμός, Αθήνα

1995, "Art Athina 3 1995", Εκθεσιακό Κέντρο Αθηνών, Αθήνα

1999, "Π + Π = Δ, Νέα τέχνη από τις δεκαετίες του '70 και '80, Επιλογές από το "Δεσμό", Ίδρυμα ΔΕΣΤΕ, Αθήνα

2000, "Π+Π=Δ, Αρχαίο Δεσμό", Δημοτική Πινακοθήκη Λ. Κανακάκις, Ρέθυμνο

2000, "Π+Π=Δ", Κέντρο Σύγχρονης Εικαστικής Δημιουργίας Ρεθύμνης, Ρέθυμνο, Κρήτη

2002, "Η Ελλάδα που αλλάζει. Τέχνη & προσωπικότητες στον 20ό αιώνα", Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη

2002, "Το σοκ του '70", Τεχνοχώρος Το Μήλο, Αθήνα

2003, "322+1 Καλλιτέχνες-Δωρητές", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

2005, "Τα χρόνια της Αμφισβήτησης: Η τέχνη του 1970 στην Ελλάδα", Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, Αθήνα

2005, "Δωρεά Αλέξανδρου και Δωροθέας Ξύδη", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη

2007, "Τόποι. Μια έκθεση, μια προσέγγιση, ένα μουσείο, μια ιστορία", Μουσείο Μπενάκη-Κτήριο οδού Πειραιώς, Μουσείο Μπενάκη, Ζάππειο Μέγαρο, Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, Μουσείο Άλεξ Μυλωνά, Αθήνα

2010, "Ένα Μουσείο, Δύο Συλλέκτες, Δύο Συλλογές: Ξύδη & Μειμάρογλου", Αίθουσα Τέχνης Ναΐας πρώην Βετλάνς, Νάουσα

2011, "Η αθέατη πλευρά-Σύγχρονη ελληνική τέχνη από τις συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης", Παλιό Σχολείο του Κάστρου, Σίφνος

2014, "Έκθεση-Αφιέρωμα για την αίθουσα τέχνης Δεσμός από τη συλλογή του ΜΜΣΤ", Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Θεσσαλονίκη⁵⁷³»

Βιβλία και Κατάλογοι που αναφέρουν τον καλλιτέχνη: «1952, Πανελλήνιος καλλιτεχνική έκθεση. 1955, Artistes etrangers en France. 1962, Caras, Christoforou, Gaitis, Maltezos, Molfessis, Pierrakos, Touyas. 1962, Peintres et sculpteurs Grecs de Paris. 1962, Καράς, Χριστοφόρου, Γαΐτης,

---

⁵⁷³ Ψηφιακή Πλατφόρμα, Ινστιτούτο Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης <http://dp.iset.gr/artist/view>

Μαλτέζος, Μολφέσσης, Πιερράκος, Τούγιας. 1963, Ζ' πανελλήνιος έκθεσις ζωγραφικής, γλυπτικής, χαρακτηριστικής, διακοσμητικής. 1964, Hedendaagse Griekse Kunstenaars. 1965, Μαγικός Κύκλος: ταξίδια στη μυθική χώρα του ανθρώπου. 1965, Όγδοη πανελλήνιος έκθεσις: ζωγραφική, γλυπτική, χαρακτηριστική, διακοσμητική. 1965, Αντικείμενο. 1970, Τουγας. 1970, Αντιπροσωπευτική έκθεση σύγχρονης ελληνικής τέχνης. 1970, Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη - Ζωγράφοι, Γλύπτες, Χαράκτες. 1971, Τα πλαστικά στην τέχνη. 1971, Arte dopo il 1945: Grecia. 1972, Καναγκίνη, Καράς, Κοντός, Μυταράς, Τούγιας. 1973, X International Biennale of Graphic Art. 1974, Γιώργος Τούγιας: Αντιμύθος. 1974, I Bienal Internacional de Obra Grafica y Arte Seriado⁵⁷⁴».

Τριλίβα - Μαυρικού Μαρία, 1914 (1918⁵⁷⁵)

Γεννήθηκε το 1914 σύμφωνα με την καταχώρηση στο Μητρώο των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών⁵⁷⁶. Εγγράφεται με τον αριθμό καταχώρησης 26 στο Μητρώο Φοιτησάντων. Πήρε το Απολυτήριόν της από το Γυμνάσιο Αθηνών το 1933. Η Ακαδημαϊκή εγγραφή της έλαβε χώρα το 1934-1935. Ο πατέρας της ονομαζόταν Ιωάννης ήταν Στρατηγός και κατοικούσε στην οδό Τσοσίτσα 23⁵⁷⁷. Η Τριλίβα Μαρία έτυχε πτυχίου ζωγραφικής με καθηγητή τον Παρθένη, ενώ παρακολούθησε

---

⁵⁷⁴ Ψηφιακή Πλατφόρμα, Ινστιτούτο Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης <http://dp.iset.gr/artist/view>

⁵⁷⁵ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 315.

⁵⁷⁶ Ωστόσο έχουν υπάρξει ανακρίβειες ως προς τις ημερομηνίες γέννησης και προχώρησα σε διακειμενικό έλεγχο και διασταύρωση πληροφοριών όπου αυτό ήταν δυνατόν να γίνει.

⁵⁷⁷ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

μαθήματα χαρακτηριστικής με καθηγητή τον Κεφαλληνό. Το Ακαδημαϊκό έτος 1939 γράφτηκε στο β' εξάμηνο του 4^{ου} έτους, το 1939 στο 5^ο έτος, το 1940 στο δεύτερο εξάμηνο του 5^{ου} έτους και το 1940 στο 6^ο έτος. Το 1943 αναφέρεται στο Μητρώο των Σπουδαστών, πως γράφτηκε στο β' εξάμηνο. Συχνά αρκετοί φοιτητές έπαιρναν άδεια να παρακολουθήσουν συμπληρωματικά μαθήματα στην Σχολή αρκετό καιρό μετά την απόκτηση του πτυχίου τους ως επιπλέον εξειδίκευση στο αντικείμενο, που τους ενδιέφερε.

Συνέχισε τις σπουδές της στο Παρίσι στην Ecole des Beaux Arts και στην Ακαδημία Lhote. Αντλεί την θεματολογία της από τα τοπία και την φύση, δημιουργεί τοπιογραφικές συνθέσεις, κάποιες φορές αφαιρετικές, οι οποίες καθορίζονται από δυναμικές γραμμές και έντονους χρωματισμούς.

Παρουσίασε το έργο της σε αρκετές συλλογικές εκθέσεις. Πήρε μέρος στις Πανελλήνιες το 1948, 1952, 1957, 1960, 1975. Επίσης έλαβε μέρος στο Salon d'Automme του Παρισιού το 1950 και στην Exposition des Artistes Hellenes, Musee d'Art Moderne στο Κάιρο το 1956. Εξέθεσε στο «Καλλιτεχνικόν Σωματείον Ελληνίδων» το 1957, στον «Παρνασσό» το 1963, στην «Ιόνιο Βουλή» στην Κέρκυρα το 1964. Αργότερα συμμετείχε στην έκθεση που έλαβε χώρα στην «Ελληνοαμερικανική Ένωση το 1974, στο Π.Κ.Δ. Αθηναίων το 1975 και στο Salon d'Arts Plastiques de la Rochelle στην Γαλλία το 1994 κ.α. Έργα της βρίσκονται στην Πινακοθήκη του Δήμου Αθηναίων, ενώ διετέλεσε μέλος του ΕΕΤΕ και του «Καλλιτεχνικού Σωματείου Ελληνίδων»⁵⁷⁸.

---

⁵⁷⁸ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 315.

Τσαρούχης Γιάννης, Πειραιάς 1910-Αθήνα 1989

Ο Γιάννης Τσαρούχης (**φωτο. 149**) γεννήθηκε στις 13 Ιανουαρίου 1910 στον Πειραιά, ενώ η οικογένειά του καταγόταν από τα Ψαρά. Το 1927 μαζί με την οικογένειά του μετακόμισε στην Αθήνα από τον Πειραιά. Είχε όμως ήδη διαμορφωμένες παραστάσεις προερχόμενες από τα νεοκλασικά κτίρια της περιοχής που μεγάλωσε και σημαντικές επιρροές από το θέατρο Σκιών του Καραγκιόζη. Αν και η καλλιτεχνική του φύση ήταν έκδηλη από πολύ μικρή ηλικία, καθώς ζωγράφιζε και σχεδίαζε κοστούμια από έξι ετών ακόμα, όταν ήταν μικρός έλεγε πως ήθελε να γίνει ακροβάτης. Λάτρευε πολύ το «ιπποδρόμιο». Οι γονείς του βέβαια επιθυμούσαν να τον καμαρώσουν επιστήμονα, επιφανή δικηγόρο ή μηχανικό.

Το 1929, παρουσίασε την πρώτη του έκθεση στο «Άσυλο Τέχνης», η οποία γνώρισε μεγάλη επιτυχία. Μετά από την έκθεση φοίτησε στην Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών έως το 1933. Παρακολούθησε μαθήματα στο εργαστήριο ζωγραφικής με τον Κωνσταντίνο Παρθένη κατόπιν προτροπής του γνωστού αρχιτέκτονα Δημήτρη Πικιώνη. Είχε δασκάλους επίσης τον Δημήτρη Μπισκίνη (γνωστό διακοσμητή), τον γλύπτη Θωμά Θωμόπουλο, τον Γιώργο Ιακωβίδη αλλά και τον Γιάννη Κεφαλληνό με τον οποίο παρακολούθησε κάποια μαθήματα χαρακτικής (**εικ. 171**). Εργάστηκε επίσης σαν βοηθός του Φώτη Κόντογλου. Πριν εγκατασταθεί μόνιμα στο Παρίσι το 1967, ταξίδεψε εκεί δύο φορές ακόμα, τουλάχιστον. Την πρώτη βρήκε διαφυγή από την καλλιτεχνική και πολιτική ανελευθερία της χούντας, ενώ την δεύτερη ταξίδεψε για λόγους υγείας της αδερφής του.

Βαθιά επιρρασμένο το έργο του από την Ελληνική παράδοση, την λαογραφία, τον τόπο που μεγάλωσε τον Πειραιά. Παράλληλα η Ελλάδα και το Βυζάντιο κυριαρχούσαν στο έργο του, επίσης σκηνογράφησε αρχαιοελληνικές τραγωδίες. Ο ίδιος ανέφερε για το έργο του: «Δύο είναι οι βασικές αναζητήσεις μου παρ'όλες τις χίλιες διαφορές που παρουσιάζουν τα έργα μου μεταξύ τους. Η μία είναι νεοκλασική και προσπαθεί να αφομοιώσει το αρχαίο κλασικό ιδεώδες, όπως το εξέφρασε το Μπαρόκ και η Αναγέννηση. Η άλλη μου τάση είναι να εκφράσω όλες μου τις αντιρρήσεις για το ίδιο το ιδανικό μου⁵⁷⁹».

Τα έργα της πρώτης περιόδου 1935-1950 έχουν επιρροές από τον Θεόφιλο, τα Φαγιούμ, τον Ματίς, τον Καραγκιόζη, αλλά και από την κλασική και την Βυζαντινή τέχνη. Κατηγορήθηκε για την θεματολογία του, συχνά ζωγράφιζε ναύτες, λαϊκούς άντρες είτε ντυμένους είτε γυμνούς, καθισμένους ή όρθιους⁵⁸⁰. Η τάση του να επιθυμεί να ανεβάσει, να εξυψώσει τους λαϊκούς αυτούς ανθρώπους, δίνουν στο μοντέλο την στάση του σώματος ενός κλασικού γλυπτού της Ολυμπίας, αλλά τους ζωγραφίζει επίσης πότε ως ήρωες, πότε ως ημίθεους ή θεούς. Εστιάζει κυρίως στο ανδρικό φύλο, με έντονο αισθησιακό χαρακτήρα. Από το χρονικό διάστημα 1950-1966 το ενδιαφέρον του μετατοπίζεται από το χρώμα στο τονικό σχέδιο. Την τελευταία περίοδο από το 1966-1980 όπου διαμένει στο Παρίσι τα έργα του στρέφονται πως τη ζωγραφική του Καραβάτζιο, του Βερμέρ, του μπαρόκ του 17^{ου} αιώνα, μέσα από το φίλτρο της Βυζαντινής ζωγραφικής. Ειδικότερα δεν επιτυγχάνει την φωτοσκίαση με την παράθεση τονικών διαφοροποιήσεων αλλά με την υπέρθεση διαφορετικών χρωματικών μονάδων από το σκούρο

---

⁵⁷⁹ Μαρίας Καραβία «Ο στοχαστής του Μαρουσιού – Μνήμες και συνομιλίες με τον Γιάννη Τσαρούχη».

⁵⁸⁰ Πετρόπουλος, Η., *Ελύτης-Μόραλης-Τσαρούχης*, Αθήνα, 1974.

στο φωτεινό, όπως είθισται στο Βυζάντιο και στα Φαγιούμ. Οι δισδιάστατες φιγούρες της πρώτης περιόδου δίνουν την θέση τους στις τρισδιάστατες με εκφραστικές παραμορφώσεις. Το 1975 τα έργα του που αναπαριστούν χορευτές του ζεϊμπέκικου διαφοροποιούνται, έχουν φωτοστέφανο και Θιβετιανή χρωματική κλίμακα⁵⁸¹.

Αν και η εποχή ήταν περισσότερο συντηρητική από την σημερινή, ο Τσαρούχης και η θεματολογία του, η οποία ήταν συχνά τολμηρή, αντιμετωπίστηκαν στην πλειονότητά τους με σχετικό σεβασμό. Ο Τσαρούχης, ιδιαίτερα παραγωγικός σε έργα, αμετανόητος και ανοιχτός στις συνεντεύξεις του, δεν ήταν από τους καλλιτέχνες που κράτησαν τον εαυτό τους προστατευμένο. Εκτέθηκε, μίλησε, φωτογραφήθηκε, αυτοδιαψεύστηκε, υποδύθηκε. Ανασυνθέτοντας όλο αυτό το υλικό, που ο ίδιος δημόσια έδωσε, αναλογιζόμαστε πως ο Τσαρούχης ήταν ενδεχομένως ένας πρωτοπόρος της performance με θέμα τον ίδιο του τον εαυτό, τη ζωή του, τον Κόντογλου και τον Θεόφιλο, τον Τσιτσάνη, τη Σαπφώ Νοταρά (στην οποία είχε κάνει και πρόταση γάμου), τη Μαρία Κάλλας και τον Μάνο Χατζιδάκι, τους ναύτες, τους ενθουσιασμένους φοιτητές της ΑΣΚΤ⁵⁸². Δεν μπορούσε να λειτουργήσει σε ένα πλαίσιο συστημικό το οποίο θα τον περιορίζε και δεν θα του επέτρεπε να παίζει εξαντλητικά με την ταυτότητά και την εικόνα του.

Το 1981 ίδρυσε το Ίδρυμα Γιάννη Τσαρούχη κι έναν χρόνο αργότερα, το 1982, εγκαινιάστηκε το Μουσείο Γιάννη Τσαρούχη στο Μαρούσι, με σκοπό την προβολή και τη μελέτη του έργου του. Έφυγε από την ζωή στις 20 Ιουλίου του 1989, σε ηλικία 79 ετών. Δεν κατάφερε να ολοκληρώσει το

---

⁵⁸¹ Φλώρου, Ε., Τσαρούχης-Ζωγραφική, διδ. Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1989.

⁵⁸² Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ.σ. 325-327.

ανέβασμα της θεατρικής παράστασης, «Ορέστης» του Ευριπίδη, που είχε αναλάβει.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν έργα του, που βρέθηκαν στα άδυτα ιδιωτικών συλλογών. Τα δημιούργησε κυρίως στο χρονικό διάστημα 1953-1957, κυρίως λόγω του συμβολαίου, που είχε με τον Ιόλα, έδινε στην γκαλερί του οτιδήποτε ζωγράφιζε. Ήταν η εποχή που φιλοτέχνησε το «Καφενείο ΝΕΟΝ», την «Ξεχασμένη Φρουρά» κ.ά. Ο καλλιτέχνης έζησε αλλά και διηγήθηκε περιστατικά, που ακόμη και σήμερα συναρπάζουν.

Το 1939 βρέθηκε στο Αλβανικό μέτωπο, στο Κούτσι ως στρατιώτης, έχοντας συντροφιά του το βιβλίο του Ανατόλ Φρανς «Θαΐς». Εκεί εργάστηκε για τη δημιουργία καμουφλάζ των στρατιωτικών εγκαταστάσεων αλλά και των στολών των φαντάρων, που έπαιρναν μέρος στις εφόδους. Μάλιστα ζωγράφισε πορτρέτα φαντάρων κατά παραγγελία, τα οποία τον έκαναν ιδιαίτερα δημοφιλή στον στρατό⁵⁸³. Μεγάλες διαστάσεις έλαβε η ακόλουθη ιστορία: πλησιάζοντας στο τέλος της στρατιωτικής του θητείας και ενώ περιμένει υπομονετικά για το συσσίτιο, ένας φαντάρος περιγράφει πως είδε την Παναγία σε όραμα μπροστά του. Αρχικά νόμιζε πως ήταν Αλβανή και σήκωσε το όπλο του όμως εκείνη του είπε πως την Λαμπρή θα είστε σπίτια σας. Έτσι ο διοικητής αποφάσισε να χτίσει μια εκκλησία προς τιμήν της και ζήτησε από τον Τσαρούχη να φιλοτεχνήσει τις τοιχογραφίες. Εκείνος φοβόταν γιατί το συγκεκριμένο μέρος αποτελούσε συνηθισμένο στόχο των Ιταλών, ωστόσο βρήκε 4 σανίδες και αποφάσισε να φιλοτεχνήσει 4 εικόνες ως τέμπλο. Ζωγράφισε την Παναγία της Νίκης, έχοντας σαν πρότυπο μια κακοφτιαγμένη Παναγία σε δελτάριο. Όλοι θαύμασαν την εικόνα του και

---

⁵⁸³ Ο Γιάννης Τσαρούχης στην πιο πλήρη αφιερωματική έκθεση στο Μουσείο Μπενάκη. Αδημοσίευτα ντοκουμέντα και έργα του μεγάλου Έλληνα ζωγράφου σε μία εντυπωσιακή έκθεση που ξεκινά σε λίγες μέρες, 23/11/2016. <http://www.lifo.gr> Άρθρο 1/5/2018 (τελευταία επίσκεψη).

ένας λοχαγός συζητούσε την τιμή για να του φτιάξει μια ίδια για την Κέρκυρα. Ο διοικητής κατοικούσε μακριά, έτσι έστειλε έναν εξαιρετικά ωραίο και μάγκα μοτοσυκλετιστή (σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου του Τσαρούχη). Στον δρόμο συνάντησαν στρατιώτες από την Άρτα, που είχαν στρατοπεδεύσει εκεί, αλλά είχαν κιόλας ενημερωθεί για την ύπαρξη της εικόνας. Εκείνη την στιγμή χτύπησε συναγερμός ο ίδιος μαζί με τον μοτοσυκλετιστή έπεσαν στο έδαφος, ενώ κανένας άλλος Αρτινός δεν έκανε το ίδιο. Μάλιστα του είπαν βρε συνάδελφε κρατάς την εικόνα της Παναγίας και φοβάσαι; Ο Τσαρούχης απάντησε, όχι φίλε απλώς υπακούω στις εντολές των ανωτέρων⁵⁸⁴.

Υπάρχουν αναφορές πως στα πάρτυ της εποχής, στα χρόνια της κατοχής, μεταμφιεζόταν και υποδυόταν ηρωίδες της όπερας. Τα περισσότερα οργανώνονταν στο σπίτι της Μαρίκας Κοτοπούλη, ή της Ελένης Θεοχάρη-Περάκη.

Ο ίδιος ο Τσαρούχης μίλησε για αυτή του την συνήθεια στον Διονύση Φωτόπουλο, του είπε: «Η "Αϊντα" ήταν καμωμένη από πουκάμισο της γιαγιάς μου, ένα ψαριανό μεταξωτό κοστούμι το οποίο θαύμαζε πολύ η Μαρίκα Κοτοπούλη... Σαν τις φιγούρες του Καραγκιόζη, στις ρεκλάμες, η Αϊντα ήταν βαμμένη γκριζα για να μην είναι μαύρη και εξαφανίζεται. Η "Εύθυμος χήρα" ήταν με παραδείσια μαύρα φτερά και καπέλο με φιόγκο μεγάλο. Η "Τραβιάτα" ήταν με τη φουστανέλα του παππού μου, κάτω κάτω, να σούρνεται, και μια φανέλα αθλητική για ντεκολτέ, χάρτινα λουλούδια από λαμπάδα και γάντια άσπρα μακριά. Στη μέση ήταν ντραπαρισμένο ένα

---

⁵⁸⁴ Αφηγείται ο ίδιος ο Τσαρούχης, «Μαρτυρίες '40-'41», Κ. Χατζηπατέρας - Μ. Φαφαλιού.

σεντόνι ριγωτό άσπρο, από αυτά τα υφαντά...⁵⁸⁵». Έδωσε την πρώτη του παράσταση στο σπίτι της Δανάης, μπροστά σε διάσημο κοινό, όπως ο Βεάκης, η Κοτοπούλη, η Παπαδάκη, ο πρεσβευτής Αλέξανδρος Μάτσας. Η Μαρίκα Κοτοπούλη εκτιμούσε ιδιαίτερα αυτές τις παραστάσεις και προέτρεπε τον κόσμο να μην γελάει, αν και ήταν κωμικές, αλλά να προσέξει την τεχνική του.

Τρεις γυναίκες ήταν σημαντικές στην ζωή του: η Σαπφώ Νοταρά, της είχε κάνει και πρόταση γάμου, η Κοτοπούλη, σχεδόν έτρεμε στην θέα της και η Μαρία Κάλλας, από αυτήν ήταν θαμπωμένος. Ο ίδιος έλεγε πως ο Ωνάσης τον είχε προσεγγίσει ρωτώντας τον «κύριε Τσαρούχη, ήθελα εσείς, που είστε μόδιστρος, να μου πείτε τη γνώμη σας για τη μίνι φούστα». Η Κάλλας έσπευσε εμβρόντητη να παρέμβει «Αρίστο, ο κύριος Τσαρούχης δεν είναι μόδιστρος, είναι πιτόροσ», για να απαντήσει ο Ωνάσης «μα, τι μου λέει η Μαρία, το 'ριξες τώρα και στη ζωγραφική;⁵⁸⁶».

Δημοσίευσε αρκετά άρθρα, μελέτες, μεταφράσεις. Έφτιαξε σκηνικά για θεατρικές παραστάσεις και κοστούμια, τα οποία ήταν ζωγραφισμένα και όχι κεντημένα. «Στο τέλος της ζωής του, βέβαια, ήθελε να κάνει σκηνικά και κοστούμια μόνο για φίλους του που του έδιναν πλήρη ελευθερία κινήσεων όπως ο Κάρολος Κουν ή για δικές του παραστάσεις. Ο Γιάννης Τσαρούχης έχει κάνει στο Παρίσι μακέτες για σκηνικά και κοστούμια για τις λεγόμενες «ιδανικές παραστάσεις», όπως έλεγε ο ίδιος. Ο λόγος για τον «Ορέστη» σε δική του μετάφραση _ παράσταση που δεν ανέβηκε ποτέ _ τις

---

⁵⁸⁵ Ο Γιάννης Τσαρούχης στην πιο πλήρη αφιερωματική έκθεση στο Μουσείο Μπενάκη. Αδημοσίευτα ντοκουμέντα και έργα του μεγάλου Έλληνα ζωγράφου σε μία εντυπωσιακή έκθεση που ξεκινά σε λίγες μέρες, 23/11/2016. <http://www.lifo.gr>

⁵⁸⁶ Ο Γιάννης Τσαρούχης στην πιο πλήρη αφιερωματική έκθεση στο Μουσείο Μπενάκη. Αδημοσίευτα ντοκουμέντα και έργα του μεγάλου Έλληνα ζωγράφου σε μία εντυπωσιακή έκθεση που ξεκινά σε λίγες μέρες, 23/11/2016. <http://www.lifo.gr>

«Τρωάδες» που σε δική του μετάφραση και με, για πρώτη φορά, σύγχρονα κοστούμια σε αρχαία τραγωδία, ανέβηκαν στο γκαράζ της οδού Καπλανών τον Σεπτέμβριο του 1977, τους «Επτά επί Θήβας», που παρουσιάστηκαν το 1982 στη Θήβα σε δική του μετάφραση και διδασκαλία. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Γιάννης Τσαρούχης είχε κάνει ακόμα τη μετάφραση για τη «Μήδεια» και τις «Βάκχες» – η τελευταία παράσταση είχε ανέβει στο περίφημο Φεστιβάλ της Αβινιόν⁵⁸⁷».

Παρουσίασε το έργο του σε πολλές εκθέσεις. Έκανε ατομικές εκθέσεις μεταξύ άλλων, «Ρόμβος», 1947. Παρίσι, 1951. Λονδίνο, 1951. Βρετανικό Συμβούλιο, 1952 -αναδρομική-. Μπιενάλε Βενετίας -με τους Γ. Μόραλη και Α. Σώχο-, 1958. Ζουμπουλάκη, 1961, 1972, 1982. Κατοικία Tériade, Saint-Jean-Cap-Ferrat, Γαλλία, 1962. Παλαιοπωλείο Μεζίκη, 1965. «Μέριλιν», 1966. «Άστορ», 1966. «Gabbiano», Ρώμη, 1974, 1989. «Forni», Μπολόνια, 1975. Βιβλιοπωλείο «Gazette», 1976. «Ζυγός», 1978. Αρχαιολογικό Μουσείο, Θεσσαλονίκη, 1981 –αναδρομική-. Ισπανική Πρεσβεία, 1981. Ίδρυμα Γιάννη Τσαρούχη, 1982. «Υάκινθος», 1984. «Βουρκαριανή», Κέα, 1986. Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 1987. Μεταθανάτιες, «Ζουμπουλάκη», 1990. Γαλλικό Ινστιτούτο, 1990. Γαλλικό Ινστιτούτο, Πειραιάς, 1993⁵⁸⁸. Επίσης έλαβε μέρος σε ομαδικές εκθέσεις όπως «Άσυλον Τέχνης», 1928, 1929. Στις Πανελλήνιες, 1939, 1948, 1987. Θεσσαλονίκη, 1950. «Redfern Gallery», Λονδίνο, 1951. Μπιενάλε Αλεξάνδρειας, 1955. Μπιενάλε Βενετίας, 1958. The Solomon R. Guggenheim Museum, Ν. Υόρκη, 1958. «Ιόλας», Νέα Υόρκη, 1962. Παρίσι, 1966, 1980, 1985. Ευρωπαϊκά Βρυξέλλες, 1982. *Μνήμες-Αναπλάσεις-Αναζητήσεις*,

⁵⁸⁷ Όταν ο Τσαρούχης εντνε τη «Ζιζελ». Τα εξοντωτικά ωράρια δουλειάς του Τσαρούχη, της Κατερίνας Λυμπεροπούλου. <http://www.thetoc.gr/magazine/otan-o-tsarouxis-entune-ti-zizel>

⁵⁸⁸ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 327.

ΕΠΙΜΑΣ, 1985. *Μεταθανάτιες, Μεταμορφώσεις του Μοντέρνου*, ΕΠΙΜΑΣ, 1992. Ζωγραφική για το Θέατρο, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, 1998⁵⁸⁹. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ και της ομάδας «Αρμός».

Φωτιάδης Φώτιος, Ρωσία 1922

Στο Μητρώο Φοιτησάντων της ΑΣΚΤ αναφέρεται πως γεννήθηκε στην Γιάλτα Κριμαίας στην Ρωσία το 1922. Εγγράφηκε στο μητρώο με τον αύξοντα αριθμό 359⁵⁹⁰. Ο πατέρας του ονομαζόταν Ιωάννης. Ο καλλιτέχνης κατοικούσε στην οδό Κομνηνών 6 στον Πειραιά. Έλαβε Αποδεικτικόν Τάξεων Γυμνασίου Ρωσίας το 1938-1939. Έκανε την εγγραφή του στην Ανωτάτη Σχολή το 1949-1950. Φοίτησε στο 1^ο έτος του Εργαστηρίου Χαρακτικής του Κεφαλληνού το 1949, το 1950 στο 2^ο έτος, το 1951 στο 3^ο έτος, το 1952 παρακολούθησε το 4^ο έτος και το 1953 το θερινόν Β' εξαμήνο. Δεν υπάρχει κάποια αναφορά στο έργο του στην βιβλιογραφία, ούτε στο Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα.

Φωτίου-Χατζησάββα Χαρίκλεια, (Fotiou Hariklia), Ορτάκιοϊ Θράκης, 1918 – Αθήνα, 1984.

Στο Μητρώο Φοιτησάντων της ΑΣΚΤ αναφέρεται πως γεννήθηκε στην Αλεξανδρούπολη το 1918. Καταχωρήθηκε στο Μητρώο Φοιτησάντων με τον αύξοντα αριθμό 190⁵⁹¹. Ο πατέρας της ονομαζόταν Σάββας, κατοικούσε στην οδό Κομνηνού 42. Η Φωτίου πήρε Απολυτήριον από το Διδασκαλείο

---

⁵⁸⁹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 327.

⁵⁹⁰ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

⁵⁹¹ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

Τεχνικού. Έκανε την εγγραφή της στην Ανωτάτη Σχολή το 1942-1943. Φοίτησε το 1942 στο 1^ο έτος Χαρακτικής στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού και το 1946 στο 5^ο έτος. Στις παρατηρήσεις αναφέρεται πως έτυχε του υπ' αρ. 525 Δίπλωμα Χαρακτικής.

Μορφοπλαστικά το έργο της μπορεί να χαρακτηριστεί ως αφαιρετικό, έχει έντονα εξπρεσιονιστικά στοιχεία στο χρώμα. Ιδιαίτερο είναι το φως της, το οποίο αποδίδει πρισματικά αναλυμένο σε εναλλασόμενες επιφάνειες (εικ. 172).

Γεννήθηκε στην σημερινή Βουλγαρία ο πατέρας της Χατζή-Σάββας Ποιμενίδης, μαζί με την οικογένειά του διώχθηκε δύο φορές με τους Βαλκανικούς πολέμους και την Μικρασιατική καταστροφή, έτσι κατέφυγαν δύο φορές στην Έδεσσα. Η μικρή Χαρίκλεια πολιτογραφήθηκε Χατζησάββα και τελείωσε το δασκαλείο νηπιαγωγών Εδέσσης. Εν τέλει η οικογένεια εγκαταστάθηκε οριστικά στην Αλεξανδρούπολη. Συνέχισε το γυμνάσιο στην σχολή Ουρσουλινών Καλογραιών, όπου εκεί ήρθε σε επαφή για πρώτη φορά με τα μαθήματα ζωγραφικής. Μετέπειτα μαζί με τον δάσκαλο αδερφό της, Άγγελο Ποιμενίδη, ήρθαν στην Αθήνα για την μετεκπαίδευσή του. Η ίδια φοίτησε στη Χαροκόπειο Σχολή, όπου παρακολούθησε μαθήματα καλλιτεχνίας και χειροτεχνίας.

Αποφοίτησε και διορίστηκε ως καθηγήτρια τεχνικών μαθημάτων στο Γυμνάσιο Σουφλίου. Μετατέθηκε σε αρκετές πόλεις: Ξάνθη, Αλεξανδρούπολη, Δράμα, Αθήνα και Κύπρο, όπου δίδαξε σε γυμνάσια αρρένων, αγγειοπλαστική, τυπογραφία, βιβλιοδεσία, γυψοτεχνία, πυρογραφία και διάφορα άλλα βιοποριστικά καλλιτεχνικά επαγγέλματα. Όταν έφτασε στον βαθμό του Βοηθού Γυμνασιάρχη το 1960 παραιτήθηκε από τον εκπαιδευτικό κλάδο. Σημαντικό σημείο στην καριέρα της ήταν και η

μετάθεσή της στη Δράμα καθώς της ανατέθηκε η διοργάνωση των Πανθρακικών Εορτών για τον ανδριάντα του Μακεδονομάχου, τον Ιούλιο του 1940. Μάλιστα ολοκλήρωσε με επιτυχία την παρουσίαση με το ελάχιστο δυνατόν κόστος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, πως η ίδια λειτούργησε ως σεναριογράφος των ιστορικών δρώμενων, σκηνοθέτης, σκηνογράφος, ενδυματολόγος και μακιγιέζ των ηθοποιών, δηλαδή των μαθητών της. Αντί αμοιβής τιμήθηκε με την “Εύφημο Ευαρέσκεια” από το Υπουργείο, με σημαντικό πρακτικό αποτέλεσμα όμως, την μετάθεσή της σε γυμνάσιο των Αθηνών, τον Σεπτέμβρη του 1940, δίνοντάς της την δυνατότητα να φοιτήσει στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών του Ε.Μ.Π.

Το 1941 παντρεύτηκε τον φυσικομαθηματικό Βασίλη Φωτίου, με τον οποίο έζησε μέχρι το τέλος της ζωής της. Το 1942 εισήχθη κατόπιν εξετάσεων στην ΑΣΚΤ. Πήρε το πτυχίο της το 1947 με Έπαινο Συνθέσεως στη ζωγραφική και το Γυμνό Νυκτός στη χαρακτική. Ταυτόχρονα παίρνει και το πτυχίο «Θεωρητικών και Ιστορικών Σπουδών» της ίδιας σχολής. Παράλληλα εμπλουτίζει τις γνώσεις της παρακολουθώντας μαθήματα ανατομίας στην Ιατρική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών. Παρότι δούλεψε αρκετά το «γυμνό», δεν χρησιμοποίησε ποτέ μοντέλο, οι γνώσεις της στην ανατομία επαρκούσαν.

Το 1953⁵⁹² της ανατέθηκε από το Υπουργείο Παιδείας η εικονογράφηση του αναγνωστικού βιβλίου για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, όπως και του Ελληνικού για την επικράτεια. Από το 1953 ως το 1957, μετατέθηκε τιμητικά λόγω της σημαντικής εκπαιδευτικής της δράσης. Έτσι δίδαξε σε γυμνάσια της Κύπρου (Λεμεσός, Πάφος, Κερύνεια).

---

⁵⁹² Νέα Εστία, 633 (1953), σ.σ. 16, 87.

Παράλληλα παρουσίασε το έργο της στο κοινό, λαμβάνοντας μέρος σε αρκετές ομαδικές εκθέσεις ζωγραφικής και χαρακτικής. Χάραξε έργα και για φιλολογικά περιοδικά και λογοτεχνικά κείμενα.

Το 1958 πήρε κρατική υποτροφία 2 ετών από το ΙΚΥ για μεταπτυχιακές σπουδές στο Παρίσι. Εκεί παρακολούθησε ταυτόχρονα στο Δημόσιο Τεχνικό Κολέγιο "Estienne" έγχρωμη χαρακτική και μεταξοτυπία με καθηγητές τους Cottet και Prost, παρακολούθησε και στην Ακαδημία "Grande Chaumier" ζωγραφική, με καθηγητές τους McAvoy, Aujaimie, Brayer και Goetz.

Το 1960 παραιτήθηκε από τον διδακτικό κλάδο, έλαβε μειωμένη σύνταξη, ώστε να πραγματοποιήσει την επιθυμία της και να επιστρέψει στο Παρίσι για να συνεχίσει τις σπουδές της εκεί: χαρακτική μέχρι το 1970, ζωγραφική στις ακαδημίες Grande Chaumier, (1962), Andre Lhote (1963), Notre Dame des Champs (1964-1969), βιτρό στα εργαστήρια του Michel Duran. Απέκτησε τους αντίστοιχους τίτλους σπουδών ή βεβαιώσεις τους.

Από το 1958 που έφυγε μέχρι και το θάνατό της το 1984, ζούσε ανάμεσα στο Παρίσι και την Αθήνα. Το 1961, ίδρυσε το Σωματείο Καλλιτεχνικών Ανταλλαγών Ελλάδος, με σκοπό την προβολή Ελλήνων ζωγράφων στο εξωτερικό, του οποίου διετέλεσε πρόεδρος μέχρι τον θάνατό της. Επίσης, ήταν εντεταλμένη εκπρόσωπος στην Ελλάδα της Γαλλικής Ακαδημαϊκής Εταιρείας Arts-Sciences-Lettres, η οποία βράβευε ανθρώπους του πνεύματος, των τεχνών και των γραμμάτων.

Η ιδιαίτερη πατρίδα της η Αλεξανδρούπολη παρέμεινε πάντα μέσα στην καρδιά της απόδειξη πως στην διαθήκη της άφησε τα έργα της στον Δήμο με το όραμα να δημιουργηθεί Πινακοθήκη. Επιπλέον κληροδότησε 2

διαμερίσματα στην Αθήνα, ως οικονομική βοήθεια σε φοιτητή της Θράκης. Κηδεύτηκε στις 23 Ιουνίου 1984.

Κατά την διάρκεια της καλλιτεχνικής της πορείας, παρουσίασε τα έργα της σε 9 ατομικές εκθέσεις: Αθήνα, Λεμεσό, Παρίσι, Μόναχο, Φρανκφούρτη, Νέα Υόρκη και συμμετείχε σε 4 πανελλήνιες ομαδικές εκθέσεις στο Ζάππειο Μέγαρο Αθηνών, στις Πανελλήνιες: 1948, 1952, 1960, 1967⁵⁹³. Επίσης συνέκθετε με το Σωματείο Καλλιτεχνικών Ανταλλαγών σε πολλές πόλεις της Ελλάδας. Επίσης έλαβε μέρος σε 116 εκθέσεις-σαλόνια σε Ευρώπη, Αμερική και Ιαπωνία ως προσκεκλημένη. Μεταξύ των οποίων: Διεθνές Ελεύθερης Τέχνης, Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Διεθνές Καλών Τεχνών, Συγκρίσεων, Ανεξάρτητων Ζωγράφων, Γυναικών Ζωγράφων, Γάλλων Καλλιτεχνών, Λατίνων Ζωγράφων, Ανοίξεως, Μαΐου, Φθινοπώρου, Βερσαλλιών, Montrouge, Juvicy κ.α.

Τα έργα της απέσπασαν διθυραμβικά σχόλια από έγκρητους τεχνοκριτικούς Έλληνες και ξένους. Τα έργα της χαρακτηρίστηκαν ως εκθαμβωτικά ποιήματα, ενώ και η ίδια απέσπασε τον τιμητικό τίτλο grand colorist (δεινή κολορίστα). Συγκέντρωσε στην καριέρα της πολλά βραβεία: 1951: Βραβείο Μακεδονικών Σπουδών Θεσσαλονίκης. 1957: Σαν Ντιέγκο, Χιλή (χαρακτική). 1959: 3ο Βραβείο L' Eveil, Παρίσι (ζωγραφική). 1960: 2ο Βραβείο, Σαλόνι Ελεύθερης Τέχνης. Αργυρό μετάλλιο της Γαλλικής Ακαδημαϊκής Εταιρείας «Art-Sciences-Lettres». Αργυρό μετάλλιο της πόλης των Βρυξελλών. 1961: Συγκαταλέχθηκε μεταξύ των 20 κρατών από τα 120 που έλαβαν μέρος για τον Πίνακα του Αλλοδαπού Ζωγράφου. Αργυρό

---

⁵⁹³ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 397.

μετάλλιο του Διοικητικού διαμερίσματος του Σηκουάνα από το Γενικό Συμβούλιο της Πόλης. 1962: 1ο Βραβείο των Κριτικών «D' Othon Friesz» σε διεθνή διαγωνισμό. Χρυσός Σταυρός της Education Artistique. 1963: Χρυσό Μετάλλιο στο Σαλόνι Ελεύθερης Τέχνης (16 κράτη). Επίχρυσος Σταυρός της La genie Francais. Χρυσό Μετάλλιο της Γαλλικής Ακαδημαϊκής Εταιρείας "Art-Sciences-Lettres". 1965: 1ο Βραβείο Κύπρου. Επίχρυσο μετάλλιο της Γαλλικής Ακαδημαϊκής Εταιρείας "Art-Sciences-Lettres". 1966: Επιλέγεται να εκπροσωπήσει και να συνοδεύσει, μαζί με άλλους 55 επίλεκτους Γάλλους ζωγράφους, τη Γαλλική Ζωγραφική σε Μουσεία 8 πόλεων της Ιαπωνίας. Χάλκινο μετάλλιο του Γκογκέν, Paris Sud a Juvicy. 1967: 1ο Βραβείο, Κύπελλο της πόλεως των Καννών. Αργυρή πλακέτα στην Biennale delle Regioni (Ιταλία, Ανκόνα). 1ο Βραβείο του Juvicy. Χρυσό Μετάλλιο των Βρυξελλών. 1968: Χάλκινο Μετάλλιο στο Montrouge. 1969⁵⁹⁴: Αργυρό Μετάλλιο του Juvicy. 1ο Βραβείο Προβηγκίας (Διεθνείς Διαγωνισμοί). 1970: 1ο Βραβείο του Juvicy. 1ο Βραβείο Σαν Ρέμο, Ιταλία (Διεθνείς Διαγωνισμοί). 1976: Δίπλωμα και Αργυρό Μετάλλιο της Πόλης των Παρισίων από το Ανώτατο Γενικό Συμβούλιο της Πόλης. 1979: Χρυσό Μετάλλιο της Ιταλικής Ακαδημίας των Τεχνών και εγγραφή της στη Χρυσή Βίβλο της Ακαδημίας⁵⁹⁵.

---

⁵⁹⁴ L' Officier des Arts Annuaire International des Arts Plastiques France 1978-1980.

⁵⁹⁵ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 397.

Χαΐνης Ιωάννης Αθήνα 1930

Στο Μητρώο Φοιτησάντων της ΑΣΚΤ αναφέρεται πως γεννήθηκε στην Αθήνα το 1930. Καταχωρήθηκε με τον αύξοντα αριθμό 361⁵⁹⁶. Ο πατέρας του ονομαζόταν Σωτήριος και ασκούσε το επάγγελμα του δικηγόρου, ενώ κατοικούσαν στην οδό Πεσματζόγλου στον αριθμό 10. Ο Χαΐνης προσκόμισε αποδεικτικό Εκπαίδευσης στην ΑΣΚΤ. Έκανε την εγγραφή του στην Καλών Τεχνών το 1950-1951. Το 1950 γράφτηκε στην Σχολή στο πρώτο έτος για να παρακολουθήσει 2 Εργαστήρια ως ελεύθερος ακροατής, εκείνο του Αργυρού για μαθήματα ζωγραφικής και εκείνο του Κεφαλληνού για μαθήματα χαρακτικής. Στο μητρώο είναι υπογραμμισμένη η φράση : Για φοίτηση όχι απόκτηση 2 διπλωμάτων. Το 1952, ωστόσο γράφτηκε στο Εργαστήριο Χαρακτικής του Κεφαλληνού μέχρι το 1957, που ολοκλήρωσε το 5^ο έτος.

Ο Καλλιτέχνης ξεκίνησε την δημιουργική του πορεία στη δεκαετία του 1950 και την συνέχισε χωρίς να γίνει ανακόλουθος στα πιστεύω του. Επέλεξε έναν δύσκολο δρόμο, απόφαση στην οποία έμεινε πιστός καθόλη την διάρκεια. Αρνήθηκε την συμμετοχή του σε εκθέσεις εντός αιθουσών τέχνης, τις οποίες θεωρούσε χώρους οικονομικής συναλλαγής. Η επιλογή του αυτή είχε ως αποτέλεσμα την παρουσίαση του έργου του σε δύο μόνο ατομικές εκθέσεις. Η μία πραγματοποιήθηκε στο Ωδείο Αθηνών το 1983 και η δεύτερη στην Τεχνόπολι το 2008. Από τις 15 Ιουνίου έως τις 29 Ιουλίου πραγματοποιήθηκε, κατόπιν επίμονης πίεσης του Ιδρύματος Ν. και Ε. Πορφυρογένη, στο Πολιτιστικό Κέντρο Νέας Ιωνίας, στον Βόλο, η πρώτη

---

⁵⁹⁶ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

ατομική έκθεσή του εκτός Αθηνών. Έτσι, δόθηκε στο κοινό η δυνατότητα να αποκτήσει άμεση επαφή με ένα έργο μνημειακών διαστάσεων, που εκτίθεται σπάνια.

Ο ίδιος ο καλλιτέχνης παραμένει «πιστός στη μόνη μορφή πραγμάτωσης της τέχνης, που αναγνωρίζει ως γνήσια και αληθινή: την τέχνη για τον άνθρωπο, σε άμεση επαφή με τους αποδέκτες της⁵⁹⁷». Ο Χαΐνης συνεχίζει αναπτύσσοντας την στάση ζωής του: «... η σημερινή παραγωγή, που αποκαλείται καλλιτεχνική έχει αποστερήσει τον δέκτη από τη βασική, άλλοτε, οντολογική συνιστώσα που ήταν η αισθητική, μορφολογική, υπόσταση του έργου τέχνης και η ικανοποίηση, που αυτή παρείχε⁵⁹⁸».

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950, μαζί με άλλους μη εφησυχασμένους αριστερούς διανοούμενους, ίδρυσαν της Επιθεώρησης Τέχνης, ένα πρωτοποριακό εγχείρημα, το οποίο διαμόρφωσε το πολιτιστικό και πολιτικό τοπίο της προδικτατορικής εποχής. Μόλις είχε επιστρέψει από τις σπουδές του στο Παρίσι.

Παράλληλα, το 1961 ιδρύει την «Ομάδα τέχνης α'», σε συνεργασία με τους: Κ. Κλουβάτο, Δ. Κοκκινίδη, Κ. Ξενάκη, Ελένη Βερναδάκη, Ν. Παπανικολόπουλο, Π. Σαραφιανό, Γ. Μαλτέζο, Αιμ. Φρέρη, Β. Δημητρεά και Κλειώ Μποσταντζόγλου- Τρίπου. Απώτερος σκοπός η μύηση ενός ευρύτερου κοινού στον θεσμικό και παιδευτικό της ρόλο, ενός κοινού μη εξοικειωμένου με το σημασιακό φορτίο των μορφοπλαστικών στοιχείων της τέχνης, μέσω καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, συζητήσεις, αντιπαραθέσεις και σχολιασμό.

---

⁵⁹⁷ Κακουργιώτης Σπύρος, «Γιάννης Χαΐνης: Ένας «αντισυστημικός» μοντερνιστής», εφ. *Η Αυγή*, 23 Ιουνίου 2013.

⁵⁹⁸ Κακουργιώτης Σπύρος, «Γιάννης Χαΐνης: Ένας αντισυστημικός μοντερνιστής», εφ. *Η Αυγή*, 23 Ιουνίου 2013.

Τα έργα του, μνημειωδών σχεδόν διαστάσεων, με σαφείς αναφορές στην αφαίρεση, είτε ζωγραφικά, ανάγλυφα, είτε τρισδιάστατες κατασκευές, όλα προοριζόμενα για δημόσιους χώρους σύμφωνα πάντα με τις πάγιες θέσεις του καλλιτέχνη.

Ατομικές εκθέσεις

1957, Γκαλερί Ζυγός, Αθήνα

1957, Γκαλερί Μαυρίδη, Αθήνα

1983, Ωδείο Αθηνών, Αθήνα

2008, Τεχνόπολις Δήμου Αθηναίων, Αθήνα

2013, Πολιτιστικό Κέντρο Νέας Ιωνίας Βόλου, Βόλος

Ομαδικές εκθέσεις

1957, "Νέοι Ζωγράφοι στη Θεσσαλονίκη", Αίθουσα Εκθέσεων Δήμου Θεσσαλονίκης, Μέγαρον Χ.Α.Ν.Θ., Θεσσαλονίκη

1958, "Έκθεση σχεδίου", Αίθουσα Κούρος, Αθήνα

1960, "Ομαδική Έκθεση", Galerie Clio, Ύδρα

1961, "Σύγχρονο Ελληνικό Καλλιτεχνικό Κόσμημα", Γκαλερί Κλειώ, Ύδρα

1962, "Ομάδα Τέχνης Α'", Φιλολογικός Σύλλογος Νίκαιας, Νίκαια

1962, "Ομάδα Τέχνης Α'", Αίθουσα Εστίας Νέας Σμύρνης, Νέα Σμύρνη

1962, "Ομάδα Τέχνης Α'", Πέραμα, Πέραμα

1963, "Ομάδα Τέχνης Α", Αίθουσα του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων (Τουριστικό Περίπτερο Βόλου), Βόλος

1963, "Ομάδα Τέχνης Α", Αίθουσα Συλλόγου Αρχιτεκτόνων, Αθήνα

1963, "Ομάδα Τέχνης Α'", Βασιλική Αγίου Μάρκου, Ηράκλειο, Κρήτη

1964, "Για την Κύπρο", Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Αθήνα

- 1964, "Ομάδα Τέχνης Α'", Δημαρχείο Κερατσινίου, Κερατσίνι
- 1964, "Ομάδα Τέχνης Α'", Αίθουσα Λάσκου Ελευσίνος, Ελευσίνα
- 1965, "Η' Πανελλήνιος Έκθεσις", Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα
- 1967, "Ομάδα Τέχνης Α'", Λέσχη Πνευματικής Ενώσεως Νίκαιας,
Νίκαια
- 1971, "Ομαδική Έκθεση", Μορφωτικό και Πολιτιστικό Κέντρο, Yerres,
Γαλλία
- 1979, "Ομάδα Τέχνης 4+", Πνευματικό Κέντρο Ζωγράφου, Αθήνα
- 1981, "Ομάδα Τέχνης 4+", Ομάδα Τέχνης 4+ Αγίου Μελετίου 60, Αθήνα
- 1983, "Έκθεση εικαστικών έργων καλλιτεχνών μελών της Ομάδας για
την Επικοινωνία και την Εκπαίδευση στην Τέχνη", Δημοτική Πινακοθήκη
Μήθυμνας, Μόλυβος Λέσβου
- 1984, "Ζωγραφική-Γλυπτική-Χαρακτική '84", Κέντρο Σπουδών
Δολιανίτη, Αθήνα
- 1985, "Ζωγραφική-Γλυπτική-Χαρακτική 1985", Ξενοδοχείο Μπάγκειον,
Αθήνα
- 1985, "9 Φεστιβάλ Αυγής-Θούριου", Αθήνα
- 1986, "10 Φεστιβάλ Αυγής-Θούριου", Σταθμός Νέου Φαλήρου-
Δελφινάριο, Φάληρο
- 1987, "Σύγχρονη Ελληνική Ζωγραφική", Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο
Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 1992, "Μεταμορφώσεις του Μοντέρνου: Η ελληνική εμπειρία", Εθνική
Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα
- 2011, "Στα άδυτα της Εθνικής Πινακοθήκης. Αγνοστοι θησαυροί από
τις συλλογές της. Μεταπολεμική και Σύγχρονη Τέχνη", Εθνική Γλυπτοθήκη,
Αθήνα

2017, "Εικαστικές Τέχνες και Αντίσταση 1950-1974", Πινακοθήκη Δήμου Αθηναίων, Αθήνα⁵⁹⁹ κ.α.

Χρυσοχοΐδου Δώρα Βόλος Θεσσαλίας 1924

Στο Μητρώο Φοιτησάντων της ΑΣΚΤ αναφέρεται πως η Δώρα Χρυσοχοΐδου (**Αρχείο 55-56**), γεννήθηκε το 1924 στον Βόλο Θεσσαλίας. Ο πατέρας της ονομαζόταν Αλέξανδρος και ήταν κτηματίας. Στην Αθήνα κατοικούσε στην οδό Πατησίων 84. Πήρε Απολυτήριο Γυμνασίου Θηλέων Βόλου. Έκανε την εγγραφή της στην Καλών Τεχνών το 1944-1945. Καταχωρήθηκε στο Μητρώο Φοιτησάντων με τον αύξοντα αριθμό 221⁶⁰⁰. Ξεκίνησε το 1^ο έτος το 1944 και φοίτησε στο 4^ο έτος το 1947. Μετέπειτα το 1949 μεταγράφηκε στο 1^ο έτος χαρακτηριστικής, στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Το 1950 πέρασε στο Β' εξάμηνο, το 1950 στο Α' εξάμηνο του 2^{ου} έτους, μετά δεν είναι σημειωμένο κάτι άλλο. Παρακολούθησε ζωγραφική στο Εργαστήριο του Παρθένη και χαρακτηριστική στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Δεν υπάρχει κάποια αναφορά στο λεξικό καλλιτεχνών και στην βιβλιογραφία.

Χυτήρης Δημήτρης, Κουραμάδες Κέρκυρας, 1921-Αθήνα 1996

Φοίτησε στην ΑΣΚΤ με δασκάλους στο Εργαστήριο ζωγραφικής τον Κ. Παρθένη και τον Ο. Αργυρό. Ο Βαρολάμος και ο Βασιλείου συμφοιτητές του τότε στην ΑΣΚΤ του μετέδωσαν το ενδιαφέρον και την αγάπη για την

---

⁵⁹⁹ Ψηφιακή Πλατφόρμα ΙΣΕΤ

<http://dp.iset.gr/artist/view.html?id=612&tab=groupexhibitions&start=20&limit=20>

⁶⁰⁰ Μητρώο Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-Εργαστήρια, (Προϊόν προσωπικής έρευνας).

χαρακτική και έτσι παρακολούθησε μαθήματα και στο Εργαστήριο του Κεφαλληνού. Συνέχισε τις σπουδές του στο Λονδίνο το 1957-1958 και μετέπειτα φοίτησε στην Γαλλία μέχρι το 1959. Ακολούθησε το ρεύμα της αφαίρεσης και πέρασε αργότερα στον εξπρεσιονισμό, τον φωβισμό, τον κυβισμό, τον σουρεαλισμό για να φτάσει στο τέλος σε έναν φωτογραφικό νατουραλισμό. Ασχολήθηκε επίσης αρκετά με την χαρακτική τέχνη. Εικονογράφησε με ξυλογραφίες το βιβλίο του Α. Κοββατζή με τον τίτλο *Κάτω από τον Γαλάζιο Ουρανό*, Αθήνα 1946 κ.α. Εικονογράφησε στο περιοδικό *Νέα Εστία*. Από το 1968 μέχρι το 1970 διατηρούσε γκαλερί στην Αθήνα, στην οποία παρέδιδε μαθήματα ελευθέρου σχεδίου και ζωγραφικής. Παρουσίασε το έργο του σε ομαδικές εκθέσεις στις Πανελλήνιες 1948 και 1952. Στον «Παρνασσό» 1951, 1954. Στην Ρώμη, 1953. Στην Μπιενάλε του Σάο Πάουλο, 1953. Στην Καλών Τεχνών του Παρισιού, 1958. Στο Λονδίνο, 1958⁶⁰¹ κ.α. Ήταν μέλος του ΕΕΤΕ και της ΑΙΑ (Artists International Association).

---

⁶⁰¹ Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16ος-20ος αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμος Δ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998, σ. 477.

Πρακτικά των Συνεδριάσεων του Συλλόγου των Καθηγητών - Παρατηρήσεις

Ερευνώντας τα Πρακτικά των Συνεδριάσεων του συλλόγου των καθηγητών της ΑΣΚΤ από τις 13/11/1930 – 17/7/1994, τα πρακτικά των συνεδριάσεων του συλλόγου στις 4/6/1951-28/1/1955 και στις 1/2/1955-7/5/1958, λαμβάνουμε μια σφαιρικότερη εικόνα για τους επαίνους, τα βραβεία και την λειτουργία του Εργαστηρίου του Κεφφληνού και των μαθητών του.

Το Ακαδημαϊκό έτος 1935-1936 έπαινο στον διαγωνισμό της Σχολής, για λιθογραφημένη κεφαλή έλαβαν ο Κ. Γραμματόπουλος, ο Τ. Κάνθος, ο Γ. Μανουσάκης, ο Γ. Μανουσάκης και η Σ. Καχριμάνη. Έπαινο για την λιθογραφία γυμνού έλαβαν ο Γ. Μανουσάκης, ο Κ. Γραμματόπουλος, ο Τ. Κάνθος, η Σ. Καχριμάνη και η Λ. Μοντεσάντου⁶⁰².

Σύμφωνα με μαρτυρία του Τηλέμαχου Κάνθου, το 1936-1937 είχαν θέμα την χαλκογραφία. Μάλιστα λόγω της δυναμικής του Εργαστηρίου, έκαναν προσωρινό πέρασμα αρκετοί ζωγράφοι της εποχής, κάποιοι για να τυπώσουν τα σχέδιά τους στην πρέσα της Σχολής. Το 1937-1938 κέρδισε ο ίδιος τον έπαινο στον διαγωνισμό κεφαλής με την τεχνική της χαλκογραφίας. Αργότερα η Λουίζα Μοντεσάντου κερδίζει το Αβερύφειο Βραβείο (1000 δρχ) για κεφαλή με την τεχνική της χαλκογραφίας. Ο Γιώργος

---

⁶⁰² Πρακτικά των Συνεδριάσεων του συλλόγου των καθηγητών της ΑΣΚΤ 13/11/1930 – 17/7/1994. Συνεδρίαση 8/7/1936. Βιβλίο βραβείων και επαίνων ΑΣΚΤ 1931-'2 & 1939-'40.

Μανουσάκης πήρε το ίδιο χρηματικό ποσό για την νίκη του στον διαγωνισμό της σύνθεσης⁶⁰³.

Στην Συνεδρίαση της 15/11/1939 ο Κεφαλληνός αναφέρει σε σημείωμά του πως η ολομέλεια του Συλλόγου των Καθηγητών αποφάσισε την διδασκαλία της τέχνης του βιβλίου. «...Κατά τα επτά χρόνια της διδασκαλίας μου το Συμβούλιο των Καθηγητών με βοήθησε με γενναιότητα και δεν βρίσκω λόγια να του εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου...»⁶⁰⁴. Το πρώτο βραβείο για την εικονογράφηση του βιβλίου εκείνης της χρονιάς του 1939, το κερδίζει η Κατράκη. Επίσης έπαινο για το γυμνό έλαβε ο Γραμματόπουλος μαζί με την Κατράκη. Με τον Ελληνο-Ιταλικό πόλεμο οι : Κατράκη, Γραμματόπουλος και Τάσσος δημιούργησαν τις γνωστές διαφημιστικές, λιθογραφημένες αφίσες. Το 1940-1941 υπάρχει καταγεγραμμένη η απόφαση ώστε να επιτραπεί στην Κατράκη να δουλέψει για το προπαγανδιστικό υλικό. Το έτος 1942-1943 φέρεται ο Αλέξανδρος Αλεξανδράκης να μοιράστηκε το βραβείο κεφαλής με την τεχνική της χαλκογραφίας, με τον Χαρουτιούν Μπογιατσιάν⁶⁰⁵.

Τα έτη 1943-1944 οι μαθητές του Κεφαλληνού ο Χαρουτιούν Μπογιατσιάν και η Μαρία Ράμφου κέρδισαν τον έπαινο από κοινού στον ετήσιο διαγωνισμό του Εργαστηρίου «κεφαλής». Η Βαλάτα Σμαράγδα απέσπασε τον έπαινο «γυμνού»⁶⁰⁶. Λόγω της ταραγμένης εκείνης περιόδου δεν ήταν δυνατή η εύρεση όλων των Πρακτικών από 1944 μέχρι και το 1948.

---

⁶⁰³ Πρακτικά των Συνεδριάσεων του συλλόγου των καθηγητών της ΑΣΚΤ 13/11/1930- 17/7/1944. Συνεδρίαση 30/6/1938.

⁶⁰⁴ Πρακτικά των Συνεδριάσεων του συλλόγου των καθηγητών της ΑΣΚΤ 13/11/1930- 17/7/1944. Συνεδρίαση της 15/11/1939.

⁶⁰⁵ Συνεδρίαση της 30/7/1943.

⁶⁰⁶ Συνεδρίαση 17/7/1944, σ. 471.

Το 1948-1949 με την τεχνική της ξυλογραφίας, βραβείο κεφαλής έλαβε η Δώρα Χρυσοχοΐδου. Το 1949 βραβείο κεφαλής με την τεχνική της ξυλογραφίας πήραν ο Γιώργος Αγγελόπουλος και έπαινο έλαβαν η Αντωνία Δενδρινού και η Δώρα Χρυσοχοΐδου, η οποία κέρδισε και στο γυμνό. Το 1950 έπαινο, που συνοδευόταν από το χρηματικό ποσό των 80.000 δρχ για την φιλοτεχνημένη κεφαλή με την τεχνική της χαλκογραφίας έλαβαν η Αντωνία Δενδρινού και η Δώρα Χρυσοχοΐδου. Έπαινο σύνθεσης την ίδια χρονιά έλαβε ο Γιώργος Τούγιας.

Το 1951 αναφέρεται στην Συνεδρίαση στις 3/7/1951 πως έπαινο έλαβαν η Μαριόρα Μωυσίδου και ο Επαμεινώνδας Νίκολης. Η Δενδρινού για την χαλκογραφία και την ξυλογραφία έλαβε το έπαθλο του 1.000.000 δρχ. Τον ίδιο χρόνο τον διαγωνισμό κεφαλής με την τεχνική της χαλκογραφίας απέσπασε ο Γιώργος Αγγελόπουλος. Στον αντίστοιχο διαγωνισμό ξυλογραφίας κέρδισαν ο Αγγελόπουλος ξανά, ο Επαμεινώνδας Νίκολης και η Ερμιόνη Βακάλη.

Την επόμενη χρονιά στον ετήσιο διαγωνισμό ο Εξαρχόπουλος κέρδισε στο γυμνό, στην σύνθεση, στην ξυλογραφία αλλά και στην χαλκογραφία. Έπαινο κεφαλής με την τεχνική της ξυλογραφίας πήραν η Σιοτρόπου, η Ασημακοπούλου και η Βακάλη⁶⁰⁷.

Το 1953 βραβείο κεφαλής ξυλογραφίας έλαβε ο Βαρθολομαίος Παπαδαντωνάκης, βραβείο κεφαλής χαλκογραφίας ο Νίκος Δαμιανάκης και έπαινο κεφαλής με την τεχνική της χαλκογραφίας ο Δημήτρης Παπαγεωργίου⁶⁰⁸.

---

⁶⁰⁷ Πρακτικά συνεδριάσεων του συλλόγου των καθηγητών 4/6/1951-28/1/1955, Συνεδρίαση 26/6/1953.

⁶⁰⁸ Συνεδρίαση 12/7/1953.

Το 1954-55 κέρδισε έπαινο στον διαγωνισμό κεφαλής χαλκογραφίας, από κοινού η Νότα Σιοτρόπου και η Χρύσα Λεκάκη. Η Σιοτρόπου κερδίζει και τον διαγωνισμό κεφαλής με την τεχνική της ξυλογραφίας⁶⁰⁹. Το 1955 τον διαγωνισμό κεφαλής με την τεχνική της χαλκογραφίας κερδίζει η Χρύσα Λεκάκη, ενώ στο γυμνό έπαινο αποσπούν η Σιοτρόπου και η Λεκάκη. Η Νότα Σιοτρόπου κέρδισε και στην ξυλογραφία.

Στους ετήσιους διαγωνισμούς 1955-1956 έπαινο κεφαλής με την τεχνική της χαλκογραφίας απέσπασε η Ίρις Δρακούλη, ο Πέτρος Παπαβασιλείου απέσπασε έπαινο κεφαλής με την τεχνική της ξυλογραφίας, έπαινο για τον διαγωνισμό σύνθεσης και γυμνού με την τεχνική της ξυλογραφίας⁶¹⁰.

Τέλος το 1956 έπαινος για την κεφαλή χαλκογραφίας δώθηκε στην Ίριδα Δρακούλη. Ο Πέτρος Παπαβασιλείου συγκέντρωσε το βραβείο κεφαλής ξυλογραφίας, γυμνού ξυλογραφίας και σύνθεσης. Ο Παναγιώτης Κατσουλίδης πήρε έπαινο για την κεφαλή ξυλογραφίας και ο Ιωάννης Παπαδάκης για το γυμνό με την τεχνική της ξυλογραφίας⁶¹¹.

Σε αυτό σημείο είναι σκόπιμο να αναφέρουμε πως για τον Κολλι니아τή Δημήτριο δεν υπάρχει κάποια αναφορά στο Μητρώο φοιτησάντων της ΑΣΚΤ, ούτε στο Λεξικό των Ελλήνων Καλλιτεχνών των εκδόσεων Μέλισσα, για το έργο του. Υπάρχουν ωστόσο χαρακτηριστικά έργα του καταχωρημένα, ψηφιακά καταγεγραμμένα την αντίστοιχη εποχή, στον κατάλογο της βιβλιοθήκης της ΑΣΚΤ⁶¹². Για την Κούλα Μπεκιάρη, Αθήνα 1905- 1992 Αθήνα, υπάρχει

---

⁶⁰⁹ Συνεδρίαση 30/6/1955.

⁶¹⁰ Πρακτικά των Συνεδριάσεων του συλλόγου των καθηγητών της ΑΣΚΤ 1/2/1955- 7/5/1958. Συνεδρίαση 12/5/1955 & 30/6/1955.

⁶¹¹ Πρακτικά των Συνεδριάσεων του συλλόγου των καθηγητών της ΑΣΚΤ 1/2/1955- 7/5/1958. Συνεδρίαση 6/7/1955.

⁶¹² Artcatalogue.asfa.gr

μαρτυρία από συγγενείς της πως παρακολούθησε μαθήματα χαρακτηριστικής τέχνης στο Εργαστήριο χαρακτηριστικής του Κεφαλληνού ως ελεύθερη ακροάτρια. Ωστόσο δεν υπάρχει πουθενά κάποιο στοιχείο καταγεγραμμένο για την φοίτησή της με δάσκαλο τον Κεφαλληνό. Η Πασχάλη Λέλα, σύμφωνα με αναφορά του Χ. Χρήστου στο βιβλίο του Ελληνική Τέχνη, Νεοελληνική Χαρακτική, -στην σελ. 24-, φέρεται ως μαθήτρια του Κεφαλληνού, η οποία συνέχισε τις σπουδές της στο Παρίσι, ωστόσο δεν υπάρχει καμία αναφορά στο Μητρώο φοιτησάντων της ΑΣΚΤ, ή από διασταυρωμένη άλλη πηγή. Την εποχή εκείνη αρκετοί φοιτητές ζητούσαν την άδεια του Κεφαλληνού να παρακολουθήσουν την διδασκαλία του, συχνά λόγω του δύσκολου χαρακτήρα του Παρθένη, αλλά ταυτόχρονα και λόγω της σαγηνευτικής προσωπικότητας του ίδιου του Κεφαλληνού. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μην γράφονται επίσημα στο Μητρώο των φοιτησάντων αρκετοί από τους φοιτητές του. Άλλοι πάλι ενώ γράφτηκαν, ολοκλήρωσαν τον κύκλο των σπουδών τους, δεν πήγαν εν τέλει να παραλάβουν το πτυχίο τους, λόγω αδυναμίας να καταβάλουν το χρηματικό ποσό που χρειαζόταν. Κάποιοι φοιτητές παρέλαβαν το πτυχίο τους αρκετά χρόνια μετά, κάποιοι άλλοι ποτέ⁶¹³.

---

⁶¹³ Προσωπική έρευνα στις πρωτογενείς πηγές, όπως στο Αρχείο των Φοιτησάντων και στα Πρακτικά, (Αρχείο 57).

Διδακτική Μεθοδολογία

-Κεντρικοί άξονες θεμελίωσης της παιδαγωγικής προσέγγισης

Ο Κεφαλληνός στη διδασκαλία του ακολουθούσε κάθε χρόνο διαφορετικό είδος χαρακτηριστικής: ξυλογραφία (σε όρθιο ή πλάγιο ξύλο), ασπρόμαυρη ή έγχρωμη, χαλκογραφία (με καλέμι ή ακουαφόρτε, ακουατίντα κ.α.), λιθογραφία. Ως κορωνίδα της διδαχής του καθιέρωσε από το 1939 την τέχνη του βιβλίου με βάση τα πρότυπα των δασκάλων της Δύσης που δημιούργησαν την παράδοση μιας υψηλής τέχνης, που αναπτύχθηκε παράλληλα με τη χαρακτηριστική. Αποδείχθηκε λοιπόν πως εκτός από εξαιρετικός τεχνίτης της χάραξης υπήρξε και εξαιρετικός δάσκαλος ακολουθώντας για πρώτη φορά στην ΑΣΚΤ ένα εκπαιδευτικό σύστημα για κάθε χρόνο μαθημάτων δομημένο, σαφές και αποτελεσματικό, γεγονός που επιβεβαιώνεται από την διαπρεπή πορεία και το εξατομικευμένο έργο που παρήγαγαν πολλοί από τους μαθητές του. Ο πλούτος της δημιουργίας, των τεχνικών, των επιρροών, των υλικών, των χρωμάτων, της διαφορετικότητας, μας άφησαν και μας αφήνουν τέχνη που προάγει και δημιουργεί πολιτισμό και δεν μπορεί παρά να μας καθηλώνει και να μας τέρπει ακόμα και σήμερα. Το γεγονός αυτό της δημιουργίας σηματοδοτεί ενδεχομένως μια προοπτική που απελευθερώνει αλλά και επαναπροσδιορίζει τους όρους συγκρότησης της ίδιας της αστικής υποκειμενικότητας.

Για την επίτευξη μιας επιτυχημένης διδακτικής μεθοδολογίας είναι απαραίτητο το παιδαγωγικό, τεχνικό, αλλά και το συντονισμένο οργανωτικό πλαίσιο. Η σχεδίαση και η οργάνωση της διδασκαλίας σε

πραγματικό χρόνο, θα πρέπει να περιέχει συγκεκριμένους στόχους, αλλά παράλληλα να λαμβάνει υπόψιν, κυρίως τον γνωστικό και ψυχολογικό τομέα. Συνεπώς γίνεται σχεδιασμός με βάση τον χρόνο, τις εκπαιδευτικές τεχνικές και το εκπαιδευτικό υλικό.

Το παιδαγωγικό πλαίσιο, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε, πως στηρίζεται σε κάποιους βασικούς άξονες. Ο εποικοδομισμός αποτελεί μια παιδαγωγική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία η γνώση δεν μεταβιβάζεται αποκλειστικά από τον δάσκαλο στον σπουδαστή, αλλά καλλιεργείται στο πλαίσιο ενός κοινωνικού περιβάλλοντος από τον ίδιο τον φοιτητή, στηριζόμενη σε προϋπάρχουσες γνωστικές δομές, τις οποίες ενισχύει, εμπλουτίζει ή τροποποιεί ο καθηγητής, ανάλογα με τον ευκταίο στόχο.

Ο καλλιτέχνης λοιπόν στηρίζεται στις ήδη υπάρχουσες δικές του γνώσεις, εμπειρίες, πεποιθήσεις και προσωπικές θεωρίες, προσπαθώντας να αξιολογήσει και να αποδώσει το νόημα σε νέα γνωστικά αντικείμενα. Η διαδικασία αυτή διευκολύνεται μέσα σε ένα περιβάλλον αγωγής συνεργασίας και ισχυρής αλληλεπίδρασης.

Σε ένα τέτοιο πρόσφορο περιβάλλον παρέχονται πολλαπλές ευκαιρίες στους νέους καλλιτέχνες να αναπτύξουν στον μέγιστο δυνατό βαθμό τις δεξιότητές τους, ενώ επίσης καλλιεργείται η δυνατότητα διαμόρφωσης της ατομικής τους έκφρασης.

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας αποτελεσματικής μεθοδολογίας είναι η συνεργατική μάθηση. Σύγχρονες έρευνες, που έχουν διεξαχθεί στο πεδίο της διδασκαλίας και της μάθησης την αναδεικνύουν ως την καταλληλότερη παιδαγωγική προσέγγιση, καθώς επιφέρει τα καλύτερα αποτελέσματα τόσο στον γνωστικό όσο και στον συναισθηματικό τομέα σε

σχέση με την ατομική εργασία, αλλά και την συναγωνιστική εργασία σε ομάδες. Οι περισσότερες, αν όχι όλες, διδακτικές και μαθησιακές δραστηριότητες πραγματοποιούνται από τις ομάδες των σπουδαστών, που διαμορφώνονται, σε πνεύμα συνεργασίας. Ο επιδιωκόμενος στόχος είναι τόσο η ατομική όσο και η συλλογική - ομαδική ανάπτυξη των γνώσεων και των δεξιοτήτων. Η διδασκαλία σε δυναμική συνεργασία μεταξύ των φοιτητών ευνοεί τη δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων. Προτείνεται μάλιστα αυτή η μέθοδος ακόμα και στις ημέρες μας σύμφωνα με την γνωστική και την Κοινωνική Ψυχολογία.

Κάθε αντικείμενο μελέτης εν δυνάμει μπορεί να αποτελέσει εφαλτήριο για μια σφαιρική-διαθεματική προσέγγιση της γνώσης. Κάθε νοητικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε από τον Κεφαλληνό με τέτοιο τρόπο, ώστε να στηρίζεται σε κάποιο προηγούμενο οικείο, σταθερό νοητικό εργαλείο, έτσι με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η επιθυμητή γνωστική ανάπτυξη των μαθητών.

Η διαθεματικότητα αποτελεί τη διδακτική αρχή με την οποία επιδιώκεται η προσέγγιση της γνώσης, μέ γνώμονα την πολύπλευρη επεξεργασία διαφορετικών θεμάτων, που επιλέγονται και οργανώνονται ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις αντιληπτικές ικανότητες των μαθητών. Τα μακροχρόνια σχέδια εργασίας ακολουθούν εκ φύσεως τη διαθεματική προσέγγιση. Σε αυτά προέχει η ολόπλευρη προσέγγιση του θέματος, ενώ θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «θεματοκεντρικά», σε αντιδιαστολή με τα διεπιστημονικά σχέδια εργασίας, τα οποία είναι «επιστημο-κεντρικά», εφόσον εφορμώνται από τις επιδιώξεις, διδαχές, διαφορετικών επιστημών. Δίνεται προτεραιότητα στην διερεύνηση σημαντικών τεχνικών, θεματολογίας και μεθοδολογίας για όφελος των

μαθητών.

Αυτό το Σχέδιο Εκπαιδευτικής Δράσης επιτρέπει την αυθόρμητη και συντονισμένη δραστηριότητα μιας ομάδας καλλιτεχνών, που ασχολούνται μεθοδικά για την εκπλήρωση ενός κοινού στόχου σε συνεργασία με τον καθηγητή τους. Παράλληλα η μέθοδος *Project* αξιοποιεί τα ενδιαφέροντα, τις προϋπάρχουσες γνώσεις και τις εμπειρίες και ταυτόχρονα ενθαρρύνει την ενεργή εμπλοκή των μαθητών σε αυθεντικές εργασιακές δραστηριότητες. Επιπλέον καλλιεργεί τις δεξιότητες επίλυσης τεχνικών προβλημάτων, ενεργοποιεί το συλλογικό αίσθημα και τη συλλογική ευθύνη μέσω της συντονισμένης, συλλογικής δουλειάς και συνεργασίας. Η παιδαγωγική διαδικασία διαπλέκεται με την διαδικασία διδασκαλίας.

Με βάση τους άξονες μιας παιδαγωγικής προσέγγισης, δημιουργείται η ανάγκη για την εφαρμογή μεθοδολογίας, η οποία θέτει ως στόχο ένα ανοιχτό, αλληλοδιαπλεκόμενο πλαίσιο αρχών, μέσα στο οποίο τόσο οι μαθητές όσο και ο δάσκαλος θα ενθαρρύνονται να απελευθερώσουν όλες τις δημιουργικές τους δυνάμεις, υλοποιώντας με καινοτόμους τρόπους και εναλλακτικές διδακτικές μεθόδους, τους διδακτικούς στόχους, που έχουν αναδειχθεί μέσα από την συμμετοχική προσέγγιση. Βέβαια θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν το χρονοδιάγραμμα υλοποίησης κάθε σταδίου, ενώ καθορίζεται από τον δάσκαλο - Κεφαλληνό το μοντέλο επικοινωνίας και η δόμησή του μέσα στην τάξη. ο Κεφαλληνός επέμενε στην αξία ενός καλού σχεδίου, το οποίο θα «έντυνε» το έργο, ενώ θα ολοκληρωνόταν με την τεχνική.

Μεγάλη σημασία συνεπώς αποκτούν ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των μαθημάτων, σύμφωνα με την επιλογή της αντίστοιχης μεθοδολογίας και του προγράμματος σπουδών. Οι μαθητές θα σχεδιάσουν και θα υλοποιήσουν

διαθεματικές δραστηριότητες με έντονο βιωματικό χαρακτήρα έτσι προετοιμάζεται η «γέφυρα» για το επόμενο στάδιο. Ενδεχομένως μια πρώτη διαθεματική προσέγγιση του θέματος αφορά τον επιμερισμό σε υποενότητες. Σχεδιάζονται δραστηριότητες με στόχο την εισαγωγή των μαθητών στην αντίστοιχη τεχνική χάραξης και στην ανάλυση του θέματος πάνω σε θεματικούς άξονες οι οποίοι θα αποτελέσουν το υλικό της αποτελεσματικής μάθησης. Ο σχεδιασμός των δραστηριοτήτων έχει στο επίκεντρό του τη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης, την εμπλοκή των μαθητών σε αυθεντικές καταστάσεις. Οργανώνεται η έρευνα, η αναζήτηση πληροφοριών και δεδομένων, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην εξατομίκευση του έργου των μαθητών.

Σχεδιασμός επιδιωκόμενου σκοπού

Η επαφή με το πολιτισμό και την τέχνη, η ευαισθητοποίηση σε παραδοσιακά θέματα παράλληλα με την ανάπτυξη του εξατομικευμένου καλλιτεχνικού αισθητηρίου⁶¹⁴, επιδιώκονται με την διδασκαλία ενός ικανού και μοναδικού δασκάλου. Οι μαθητές καλούνται να δώσουν προσωπικές λύσεις σε τεχνικά προβλήματα, οι οποίες θα εξελίξουν την τέχνη της χάραξης, θα ανταλλάξουν απόψεις με τον εκπαιδευτή τους και θα φτάσουν σε προσωπικές ερμηνείες, μετά από ενδελεχή έρευνα και προβληματισμό. Εν τέλει θα εμπνευστούν και θα δημιουργήσουν, αυτενεργώντας.

---

⁶¹⁴ Μουσείο – Σχολείο 6^ο Περιφερειακό Σεμινάριο, Αθήνα, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων, Υπουργείο Πολιτισμού, Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) – Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, Καβάλα 20 - 21 -22 Σεπτεμβρίου, 2002, σ.35.

Σημαντικό σημείο αποτελεί ο προκαθορισμός του επιδιωκόμενου σκοπού, ο έγκαιρος και έγκυρος προγραμματισμός, η κατάλληλη προετοιμασία και η αгаστή συνεργασία μεταξύ των μαθητών και του δασκάλου τους.

Ο δάσκαλος θα πρέπει να είναι δεκτικός στην εφαρμογή νέων μεθόδων, εξαιρετικός γνώστης των παραδοσιακών τεχνικών, με διάθεση για περαιτέρω έρευνα και δημιουργία στηριζόμενη στις γνώσεις και στην σκληρή δουλειά, αλλά και στην συντονισμένη διδασκαλία με σειρά και μέθοδο. Επίσης σημαντικοί παράγοντες στην αποτελεσματική διδασκαλία είναι η ευελιξία και η συνεχής γόνιμη συνεργασία. Η σχέση μεταξύ των ίδιων των μαθητών πρέπει να είναι αμφίδρομη. Η απόσταση και η παγερή παράθεση ιστορικών γεγονότων καθώς και οι τυπολογικές προσεγγίσεις και επεξηγήσεις δεν βοηθούν.

Η ενθάρρυνση της μαιευτικής μεθόδου, η έρευνα και η ανακάλυψη εκ νέου, νέων χρήσεων των υλικών για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο. Η προσπάθεια από τον δάσκαλο αποκωδικοποίησης των μηνυμάτων που εκπέμπει η τέχνη, η παραδοχή της πολυσημίας, η κατάλληλη και επαρκής προετοιμασία συνδράμουν προς την επίτευξη του σκοπού. Ο σωστός σχεδιασμός της διδασκαλίας ανά Ακαδημαϊκό έτος αναμφίβολα μπορεί να αποδώσει καρπούς. Ο πολιτισμός και η τέχνη βιώνονται έντονα μέσα από διαφορετικές πρακτικές.

Σημαντικό επίσης στοιχείο αποτελεί ο σεβασμός στην προσωπικότητα των μαθητών, στις ιδιαιτερότητές τους, στις δεξιότητες και κλίσεις τους. Δεν θα έπρεπε σε καμία περίπτωση οι μαθητές να δουλεύουν στείρα, διεκπεραιωτικά απεμπολώντας την άντληση αισθητικής απόλαυσης, καλλιτεχνικής έκφρασης και δημιουργίας μέσα από τα έργα τους. Η έκφραση

των συναισθημάτων διαμέσου της τέχνης είναι αφενός λυτρωτική αφετέρου μεγάλης σημασίας.

Ως αποτέλεσμα αυτού του ξεχωριστού και προοδευτικού τρόπου διδασκαλίας οι μαθητές του στην πλειοψηφία τους απελευθερώνονται και διαμορφώνουν ένα δικό τους αισθητικό σύστημα, που δεν ταυτίζεται με εκείνο του δασκάλου τους. Μάλιστα ένα ακόμα χαρακτηριστικό στοιχείο του ειλικρινούς ενδιαφέροντος του Κεφαλληνού για τους μαθητές του, ήταν η εύρεση εκθεσιακών χώρων εκτός σχολής, ώστε να τους δώσει την δυνατότητα να προετοιμαστούν για την μετέπειτα καλλιτεχνική τους πορεία.

Επιπλέον βασικό γνώμονα στην διδασκαλία αποτελεί η γνώση του επιπέδου δυσκολίας της εκάστοτε τεχνικής και η προσαρμογή στο αντίστοιχο πρόγραμμα, ώστε οι μαθητές να δύνανται να ανταπεξέλθουν στην εκάστοτε πρόκληση, πρόκληση, αφενός κρατώντας έντονο και αμείωτο το ενδιαφέρον τους, αφετέρου μην αποθαρρύνοντας τους σε περίπτωση μεγάλης δυσκολίας.

Η διεύρυνση του μορφωτικού – εκπαιδευτικού ρόλου σε συνδυασμό με το ανθρώπινο ενδιαφέρον, συμβάλλουν στην ισχυροποίηση των δεσμών. Βέβαια ο ρόλος του πλούσιου εποπτικού υλικού, η βιβλιογραφία ελληνική και ξενόγλωσση, τα αυθεντικά αντικείμενα, τα τεχνικά μέσα και εργαλεία, τα αναλώσιμα υλικά προς χρήση, συμβάλλουν με την σειρά τους στην επίτευξη του στόχου ⁶¹⁵. Έτσι οι περισσότεροι μαθητές του Κεφαλληνού στηρίχτηκαν στις στέρεες βάσεις της διδασκαλίας του, αλλά εξέλιξαν, εξατομίκευσαν και προχώρησαν με τον δικό τους τρόπο τις πολύτιμες διδαχές του.

---

⁶¹⁵ Μουσείο – Σχολείο 6^ο Περιφερειακό Σεμινάριο, Αθήνα, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων, Υπουργείο Πολιτισμού, Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) – Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, Καβάλα 20 - 21 -22 Σεπτεμβρίου, 2002, σ.31.

Είναι ευρέως αποδεκτή η νευραλγική σημασία της τέχνης και του πολιτισμού για την ψυχική διάπλαση και έκφραση. Είναι γενικά παραδεκτή η πολιτιστική και εκπαιδευτική της αξία. Μπορεί να διαμορφώσει συνείδηση, προσφέροντας συμπληρωματική γνώση με την τεκμηρίωση, δημιουργώντας παράλληλα γνωστικά σχήματα. Επικοινωνεί δεδομένα με ποικίλους τρόπους, καθιστώντας το δύσκολα προσβάσιμο κατανοητό και εύληπτο μέσα από την εικόνα και μέσω των συναισθηματικά φορτισμένων μηνυμάτων, που συχνά εγείρει.

Η καλή επικοινωνία συνδράμει στην υλοποίηση καινοτόμων δραστηριοτήτων, καθιστώντας τα έργα και τις εικόνες διάυλο επικοινωνίας τόσο μεταξύ των μαθητών και του δασκάλου, όσο και μεταξύ των μαθητών με τον εξωτερικό κόσμο. Η τέχνη οδηγεί στην ενδοσκόπηση, αλλά και την εξωστρέφεια. Ο πειραματισμός με διαφορετικά αντικείμενα, ο χειρισμός τους, η τιθάσευση των εγγενών δυσκολιών, η χρήση της δύναμης της εικόνας, συνιστούν μια ιδιαίτερη μορφή επικοινωνίας, του πομπού και του δέκτη.

Σύμφωνα με την γνωστική ψυχολογία η σκέψη εξελίσσεται μέσα από την πρακτική εφαρμογή των νέων δεδομένων του περιβάλλοντος και βάσει των πρότερων εμπειριών και βιωμάτων των μαθητών μετασχηματίζονται ⁶¹⁶. Ο δάσκαλος πρέπει να ενεργοποιήσει τις ικανότητες αφομοίωσης, της συνδυαστικής σκέψης και της δυνατότητας προσωπικής ερμηνείας, που διαθέτουν οι μαθητές του. Όπλα στην φαρέτρα του αποτελούν η συγκίνηση, η γνώση, η χρήση της περιέργειας, η έκπληξη, η εναλλαγή, η ευχαρίστηση, η εμπιστοσύνη.

---

⁶¹⁶ Μουσείο – Σχολείο 6^ο Περιφερειακό Σεμινάριο, Αθήνα, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων, Υπουργείο Πολιτισμού, Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) – Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, Καβάλα 20 - 21 -22 Σεπτεμβρίου, 2002, σ.26.

Η διδασκαλία μπορεί επίσης να εφαρμοστεί με μια πολυδιάστατη ερμηνεία της σηματοδότησης του νοήματος ενός έργου. Το έργο τοποθετείται ως μέρος ενός φυσικού ή πολιτισμικού συνόλου, ώστε να μπορεί να προσφέρει τα στοιχεία, που θα προκαλέσουν το ενδιαφέρον και τον θαυμασμό. Η μαιευτική μέθοδος μάθησης του Κεφαλληνού ήταν και είναι πάντα ιδιαίτερα αποτελεσματική. Κάθε αντικείμενο μελέτης εν δυνάμει μπορεί να αποτελέσει εφαλτήριο για μια σφαιρική-διαθεματική προσέγγιση της γνώσης. Κάθε νοητικό εργαλείο δύναται να χρησιμοποιείται από τον καθηγητή με τέτοιο τρόπο, ώστε να στηρίζεται σε κάποιο προηγούμενο οικείο, σταθερό νοητικό εργαλείο, με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η γνωστική ανάπτυξη των μαθητών.

Η ίδια η κοινωνία και τα ερεθίσματα που παράγει, αποτελούν με την σειρά τους, ένα αναπόσπαστο στοιχείο έμπνευσης και άντλησης ιδεών από τους μαθητές. Οι καινούργιες έννοιες δίνουν νέα προοπτική στις παλαιότερες, προμηθεύοντας τους μαθητές με μια ισχυρή εργαλειοθήκη. Η οικοδόμηση της γνώσης συχνά προκύπτει μέσα από γόνιμες συζητήσεις, την κατανόηση των δομών του κοινωνικού περιγύρου, την διερεύνηση των σχέσεων και των συσχετισμών.

Η ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος και της περιέργειας συχνά κατευθύνει την δίψα για μάθηση των φοιτητών. Οι ιδέες και οι γνώσεις που αποκτήθηκαν με την συνδρομή των αισθήσεων, μπορούν να εκφραστούν λεκτικά ή να μετασχηματιστούν, να ταξινομηθούν, να αξιολογηθούν, ενώ παράλληλα οι μαθητές αναπτύσσουν συστήματα αναφοράς, τα οποία θα χρησιμοποιήσουν για την κατανόηση της έννοιας του χρόνου, του χώρου, των διαστάσεων. Οι διαφορετικές αναγνώσεις και τα πολλαπλά συμπεράσματα, που επιδέχονται τα έργα τέχνης παλαιότερων αλλά και

νεώτερων δημιουργών, ειδομένα από διαφορετικές οπτικές γωνίες, κινητοποιούν εκφραστικά τους μαθητές.

Οι μέθοδοι της ενεργητικής μάθησης, η εκμείευση των πληροφοριών μέσω του διαλόγου, η δημιουργική έκφραση και η βιωματική προσέγγιση, έχουν έντονα κοινωνικό χαρακτήρα. Στη βιωματική επαφή επιστρατεύονται όλες οι αισθήσεις, κυρίως όμως η όραση και η αφή. Για την περαιτέρω διασφάλιση της κατανόησης, αλλά και της καλύτερης απομνημόνευσης των πληροφοριών σημαντικό ρόλο παίζουν και οι ερωτήσεις των φοιτητών, που απαντώνται.

Ο σχεδιασμός του Ακαδημαϊκού προγράμματος κάθε έτους έχει μια κεντρική ιδέα. Η διδακτική πράξη με την αξιοποίηση ποικίλων μεθόδων και εργαλείων, διευκολύνει την εξατομίκευση και την προσωπική ανακάλυψη των φοιτητών. Η πληροφορία χρειάζεται δουλειά για να μετατραπεί δε γνώση.

Η ανθρωποκεντρική οπτική δίνει μια ορθότερη, ευρύτερη και ανεκτική ματιά. Η διερεύνηση του θέματος, όπως και η βιωματική προσέγγιση της γνώσης, καθώς και η δυναμική της ίδιας της ομάδας διευκολύνουν την έκφραση επικοινωνίας, την αναγνώριση της σημασίας του οράματος, της δημιουργικής φαντασίας και κατ' επέκταση της ίδιας της τέχνης.

Ο ολιστικός τρόπος σκέψης ενεργοποιεί τα κίνητρα. Λαμβάνοντας υπόψιν όλες τις παραμέτρους και προσεγγίζοντας διεπιστημονικά την γνώση, επικεντρωνόμαστε σε ένα βασικό πλάνο γύρω από το οποίο γίνεται συστηματική δουλειά σε βάθος, με αυτοέλεγχο και σωστή ιεράρχηση των στόχων. Ο προβληματισμός και η κριτική σκέψη σε συνδυασμό με την ευαισθησία και την αύξηση της αυτοπεποίθησης των μαθητών φέρνουν ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα. Βέβαια νευραλγικής σημασίας είναι η

αγαθή προαίρεση, η καλή διάθεση, η προθυμία, η οργάνωση και κυρίως το όραμα του ίδιου του καθηγητή.

Στόχος είναι η ισόρροπη ανάπτυξη του γνωστικού, συναισθηματικού, ψυχοκινητικού τομέα της ανθρώπινης προσωπικότητας. Τα αντικείμενα του παρελθόντος και η γνώση η οποία παρέχουν, γίνονται κατανοητά μέσα από την διδασκαλία. Μπορούν να μετασχηματιστούν με τον κατάλληλο τρόπο διδασκαλίας από απλή πληροφορία σε οργανωμένη, επιστημονική γνώση, μέσα από την διαδικασία της ερμηνείας. Η προσέγγιση των ιχνών και των κειμένων του παρελθόντος με την παράλληλη προσπάθεια ερμηνείας του νοήματος και της σημασίας τους συντελείται στο παρόν. Σύμφωνα με τον ορισμό του H. White: «Ο ιστορικός δεν έχει ως πρώτη ύλη το ίδιο το παρελθόν αλλά τα διαμεσολαβημένα ίχνη που άφησε το παρελθόν. Η ιστορία λοιπόν δεν είναι μίμηση γεγονότων, αλλά ανάγνωση των ιχνών του παρελθόντος μέσα στο πλαίσιο που καθορίζουν οι συμβολικές σημασίες, που επενδύει σε αυτά ο ιστορικός»⁶¹⁷.

Η ερμηνευτική διαδικασία όταν αφορά τα έργα τέχνης γίνεται περισσότερο σύνθετη, πρέπει να συνυπολογιστούν οι θεωρητικές αναζητήσεις, η σχέση παρελθόντος-παρόντος, οι διαφορετικές ερμηνείες-προσεγγίσεις, όπως και η αλληλενέργεια της επιστημονικής γνώσης με τις βιωμένες εμπειρίες. Ο καλός δάσκαλος δίνει την δυνατότητα στον μαθητή να αξιολογήσει την πληροφορία, να την δεχτεί, να την απορρίψει ή ακόμα και να την παράξει. Οι μαθητές του Κεφαλληνού όρισαν συγκεκριμένες αισθητικές αντιλήψεις και κοινωνικές προεκτάσεις αντίστοιχα. Έμπρακτη απόδειξη όλων αυτών φυσικά αποτέλεσε η δουλειά τους και τα έργα τους.

---

⁶¹⁷ Κόκκινος Γιώργος, *Από την ιστορία στις ιστορίες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 440.

Το αντικείμενο μάθησης, όπως και οι στόχοι, πρέπει να είναι προσδιορισμένοι με σαφήνεια, με προκαθορισμένη δομή και διάρκεια και να δρομολογούνται ανάλογα με τον εντοπισμό των χαρακτηριστικών της εκάστοτε ομάδας φοιτητών, ώστε να επιτύχουν συγκεκριμένους μορφωτικούς σκοπούς. Όλα αυτά δοσμένα μέσα από μια ευχάριστη και δημιουργική διαδικασία μάθησης, αξιοποιώντας στοιχεία μεθοδολογίας και τεχνικών.

Πρόκειται για μια δυναμική εκπαιδευτική διαδικασία, που ενεργοποιεί την φαντασία, την σκέψη και απαιτεί ολοκληρωμένο σχεδιασμό. Ξεπερνά την μηχανιστική πολυδιάσπαση των επιστημονικών πεδίων, καθώς ο εκπαιδευτικός διαχειρίζεται τον ρόλο του όχι ως απλού αναμεταδότη πληροφοριών, αλλά ως ενεργού παιδαγωγού, που κατευθύνει τους μαθητές του στα μονοπάτια ανάπτυξης της κριτικής ικανότητας, επιτυγχάνοντάς το με συζητήσεις, που υποκινούν το ενδιαφέρον και καθοδηγούν τον μαθητή να αναπτύξει ικανότητες τέτοιες, ώστε να αντιλαμβάνεται, να προβλέπει και να κατανοεί ιδιότητες, σχέσεις και συσχετισμούς, ενώ προχωρά εν τέλει σε γενικεύσεις. Ένα ακόμα νευραλγικό χαρακτηριστικό της μάθησης είναι πως η ίδια αποτελεί μέρος ενός φυσικού ή πολιτισμικού συνόλου, που εκφράζει στοιχεία για το περιβάλλον, την κοινωνική οργάνωση, την οικονομία, την ηθική, την αισθητική της εποχής, που την παρήγαγε.

Μέσω της διδασκαλίας του Κεφαλληνού παρακολουθούμε την ανάδυση μιας νεότερης γενιάς ταλαντούχων καλλιτεχνών, η οποία κάποιες φορές ακολούθησε τις σύγχρονες τάσεις της ευρωπαϊκής καλλιτεχνικής παραγωγής, άλλες φορές πάλι όχι. Οι καλλιτέχνες αυτοί συχνά εργάστηκαν με συστηματικό ρυθμό στον χώρο της χαρακτικής και τους απασχόλησε επίσης, η μορφοπλαστική και τεχνική προσέγγιση, της επιτυχούς (όπως

αποδείχτηκε) έκφρασής τους. Η συμβολή όλων των καλλιτεχνών του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού, όπως και του ίδιου φυσικά, υπήρξε αναμφίβολα καθοριστική για την διαμόρφωση της πορείας, της ύπαρξης και του μέλλοντος της ελληνικής χαρακτικής.

Ο δάσκαλος πρώτα καθορίζει τι θέλει να επιτύχει και μετέπειτα διερευνά τον τρόπο με τον οποίο θα το φέρει εις πέρας. Σημαντικός είναι και ο βαθμός υποκειμενικότητας, τον οποίο πρέπει να ελέγξει ο δάσκαλος και να αποφύγει δύο πιθανά ιδεολογικά σφάλματα. Αφενός την λανθασμένη αντίληψη, πως το επιστημονικό αντικείμενο γίνεται κατανοητό μόνο με την λογική και το καλλιτεχνικό με το συναίσθημα. Αυτού του τύπου ο αυστηρός διαχωρισμός δεν βοηθά στην ολοκληρωμένη και σωστή προσέγγιση της γνώσης. Αφετέρου τα αισθητικά κριτήρια δεν στηρίζονται πλέον στον 20^ο αιώνα μόνο στο συλλογικό ασυνείδητο. Πηγή δημιουργίας αποτελεί και η ατομική πρόταση, που δύναται να παράγει ατομικούς αισθητικούς κώδικες, εμπλουτισμένους με την ελεύθερα αυτοκαθοριζόμενη ατομική υποκειμενικότητα.

Παράλληλα συνεισφέρει τα μέγιστα και η επικαιροποίηση της γνώσης. Μόνο τότε ο μαθητής αισθάνεται πως η γνώση τον αφορά. Η διαδικασία αυτή ενισχύει την δυναμική του φοιτητή και την προσπάθειά του να οριοθετήσει τον κόσμο του. Τότε μόνο ανοίγει το κανάλι της γνώσης και της αίσθησης⁶¹⁸.

---

⁶¹⁸ *Ίδρυση, Οργάνωση και Λειτουργία Εκπαιδευτικών Τμημάτων σε Μουσεία, Ετήσια Διεθνής Συνάντηση CECA 1988, Ναύπλιο-Αθήνα 9-16 Οκτωβρίου 1988, Πρακτικά, ICOM Ελληνικό Τμήμα, Αθήνα 1991, σ. 59.*

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Προσπαθώντας να οριοθετήσουμε την ατομικότητα της εργασίας των καλλιτεχνών, την ποιότητα των τεχνικών επιτευγμάτων τους και των ανακαλύψεων, που έκαναν μέσα στο εκάστοτε κοινωνικό πλαίσιο και τις επιρροές του, τότε λαμβάνουμε μια περισσότερο ολοκληρωμένη εικόνα για την ιστορική αλληλενέργεια και λειτουργία των πραγματοποιήσεων.

«...Η Τέχνη είναι μια πνευματική δραστηριότητα του ανθρώπου που σχετίζεται απόλυτα και άμεσα με το περιβάλλον μέσα στο οποίο δημιουργείται. Διευκρινίζουμε, λοιπόν, από την αρχή ότι η Τέχνη είναι απόρροια του περιβάλλοντος, όπως αυτό ορίζεται μέσα σε συγκεκριμένα όρια που θα μπορούσαμε να θέσουμε στις έννοιες του χώρου και του χρόνου. Και λέω ότι θα μπορούσαμε να θέσουμε, αναφερόμενοι στις έννοιες αυτές όχι μέσα από τις φυσικές τους διαστάσεις οι οποίες είναι μεταβλητές αλλά μέσα από τις τοπικές και κυρίως ανθρωπομετρικές διαστάσεις σύμφωνα με τις οποίες κινείται και εργάζεται το ανθρώπινο ον⁶¹⁹...».

Στην σύγχρονη ελληνική χαρακτηριστική ιστορία η περίπτωση του Κεφαλληνού έχει αποκτήσει μια ιδιαίτερη διάσταση λόγω της διάδοσης της χαρακτηριστικής τέχνης, που επετεύχθη μέσα από την Σχολή των Καλών Τεχνών και της συστηματοποίησης της μελέτης των τεχνικών σε όλες τις μορφές

---

⁶¹⁹ Σαχίνης Ξενης, Παρασκευή 8 Απριλίου 2011. https://floroieikastikoi.blogspot.gr/2011/04/blog-post_1008.html Τελευταία επίσκεψη 24/5/2018.

τους (ξυλογραφία, χαλκογραφία, λιθογραφία). Το κυριότερο δε επίτευγμα του, ήταν η βαθιά ικανότητα να μεταλαμπαδεύει τις γνώσεις του και να δημιουργεί το γόνιμο περιβάλλον για περαιτέρω ατομική ανάπτυξη των δεξιοτήτων αλλά και της προσωπικής, εξατομικευμένης έκφρασης των μαθητών του Εργαστηρίου του.

Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο θα μπορούσαμε να πούμε πως το έργο του Κεφαλληνού χαρακτηρίζεται από την δυνατότητα διάδοσης και κοινωνικής συμμετοχής, τα οποία του παρείχε το βήμα της Καλών Τεχνών. Ο Κεφαλληνός συστηματοποιεί μεθοδικά τις τεχνικές της χαρακτηριστικής στις επιταγές του πλαστικού συστήματος. Θα μπορούσαμε να πούμε πως η τεχνική αξιοποιήθηκε στο μέγιστο δίνοντας μέσω των αναζητήσεων ένα σημαντικό πλαστικό αποτέλεσμα.

Το αποτέλεσμα μερικές φορές μπερδεύει και ξεγελά τον θεατή. Η ξυλογραφία μπορεί να γίνει «λυρική» και να θυμίζει το αποτέλεσμα της υδατογραφίας, ενώ η aqua – tinte να δώσει την εντύπωση ζωγραφικού έργου. Εφόσον λοιπόν το υλικό και η τεχνική δεν υπόκεινται σε αυστηρούς περιορισμούς, κυρίαρχος συντελεστής γίνεται το μορφοπλαστικό και το αισθητικό σύστημα. Έτσι η τεχνική βρίσκεται στην υπηρεσία του μορφοπλαστικού συστήματος και αντίστοιχα το μορφοπλαστικό σύστημα δείχνει να επιβάλλεται, ανεξάρτητα των λειτουργικών αναγκών μιας τεχνικής.

Ο Κεφαλληνός επέμενε στην αξία ενός καλού σχεδίου το οποίο θα «έντυνε», θα ολοκλήρωνε η τεχνική. Σημαντικό στοιχείο ήταν η εύρεση της καλύτερης δυνατής τεχνικής για την εξυπηρέτηση ενός σχεδίου. Από την παρατήρηση της διδασκαλίας του προκύπτει πως πέρα από την αισθητική αντίληψη, η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την προσωπικότητα του

κάθε καλλιτέχνη, η άριστη γνώση και η κυριαρχία της τεχνικής είναι αυτή, που δίνει το πλεονέκτημα και αποτελεί την ουσία οδηγώντας σε μια πιο απελευθερωμένη αντίληψη. Συνεπώς μέσα από την κατάκτηση της τεχνικής και της επαρκούς γνώσης της, δίδεται η δυνατότητα στους μαθητές να ξεφύγουν από τα στενά, μέχρι τότε, όρια της χαρακτηριστικής τέχνης και να εξατομικεύσουν την δική τους δημιουργία, κάνοντας χρήση αυτής της χαρακτηριστικής ελευθερίας. Έτσι ο στόχος της διδασκαλίας του Κεφαλληνού επιτυγχάνεται. Ως αποτέλεσμα αυτού του ξεχωριστού και προοδευτικού τρόπου διδασκαλίας οι μαθητές του απελευθερώνονται και διαμορφώνουν ένα δικό τους αισθητικό σύστημα, που δεν ταυτίζεται με εκείνο του δασκάλου τους.

Ο Κεφαλληνός με ξεκάθαρη προτίμηση στη ξυλογραφία, άρχισε την καλλιτεχνική του διαδρομή ακολουθώντας ένα περισσότερο ρεαλιστικό ιδίωμα, το οποίο συχνά συνδυάζεται με λαϊκότερα στοιχεία. Η επιλογή του αντιρρεαλιστικού χρώματος σε αρκετά έργα του, οδηγεί σε άλλες εκφραστικές παραμέτρους. Στα τελευταία χρόνια της καλλιτεχνικής του πορείας περνά σε καθαρά αφηρημένες διατυπώσεις, όπου κυριαρχεί ο περιορισμός των ανεκδοτολογικών θεμάτων. Υιοθετεί τον λυρισμό του χρώματος, την ισορροπία της σύνθεσης και τον εσωτερικό ρυθμό.

Ο Γαλάνης προσέγγιζε από διαφορετική οπτική τα θέματα της χαρακτηριστικής. Όπως και ο Κεφαλληνός ήταν δεινός γνώστης της τεχνικής σε όλες τις μορφές της, οριοθέτησε την τέχνη του όμως και περιστράφηκε κυρίως γύρω από κλασικά πρότυπα. Οι μορφοπλαστικές αναζητήσεις του βρίσκουν απάντηση μόνο με την κλασική χαρακτηριστική προσέγγιση. Έτσι κυριάρχησαν οι επιρροές μιας κυβιστικής, μετακυβιστικής και σεζανικής αντίληψης της παράστασης, που συνδυαζόταν με την αναζήτηση μιας

λειτουργικής εφαρμογής ως προς τις αισθητικές δυνατότητες της τεχνικής. Το κεντρικό σημείο συνεπώς αυτής της προσέγγισης ήταν οι προεκτάσεις της αντίληψης της παράστασης στο αισθητικό πεδίο, με όσο το δυνατόν πιο εξελιγμένη τεχνική. Ο Γαλάνης την απόλυτη γνώση των τεχνικών την χρησιμοποίησε για την εξυπηρέτηση ενός παραστατικού και αισθητικού συστήματος, ενώ ο Κεφαλληνός την υψηλή γνώση της τεχνικής την έθεσε στην υπηρεσία της εξυπηρέτησης οποιουδήποτε παραστατικού και αισθητικού συστήματος.

Η δεκαετία του 1930 υπήρξε κομβική για την πορεία της τέχνης και όχι μόνο. Το Γαλανικό πρότυπο που επικρατούσε και άσκησε επιρροή μέχρι το 1945 περίπου αντικαταστάθηκε από τον μετασχηματισμό της χαρακτηριστικής που πραγματοποιήθηκε από το Εργαστήριο, δηλαδή τους μαθητές, του Κεφαλληνού. Οι μαθητές του δημιούργησαν σχεδόν στην συντριπτική τους πλειοψηφία, αυτοτελή, εξατομικευμένα ιδιώματα και χαρακτηριστικά συστήματα. Το γεγονός αυτό συνιστά και την τεράστια, αξεπέραστη επιτυχία-παρακαταθήκη της διδασκαλίας του Κεφαλληνού. Η διδασκαλία του αποτέλεσε το έναυσμα για την διαμόρφωση μιας νέας αντίληψης της χαρακτηριστικής στην Ελλάδα. Αντιδιαστέλλοντας την οπτική του Γαλάνη παρατηρούμε πως βρήκε συνεχιστή στο πρόσωπο του Θεοδωρόπουλου, ενώ η περίπτωση του Κερκυραίου Βεντούρα ήταν κάπως ιδιαίτερη, καθώς από την αρχή αρνήθηκε οποιαδήποτε καταγωγή και προέλευση από το σύστημα του Γαλάνη, μάλιστα ζούσε σχεδόν πάντα απομονωμένος. Ωστόσο ενώ και οι δύο ήταν σπουδαίοι χαρακτες, το χαρακτηριστικό τους έργο προσομοίαζε στην Γαλανική μέθοδο άμεσα ή έμμεσα.

Η δραστηριότητα του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού αποτελεί ένα μεγάλο και ανεξερεύνητο αντικείμενο μελέτης. Οι όποιες απόπειρες μελέτης

ήταν μη μεθοδικές και επιφανειακές χωρίς να εμβαθύνουν και να ερευνούν την ουσία.

Ο Κεφαλληνός υπηρέτησε αποτελεσματικά και με μεγάλη επιτυχία τις δύο ιδιότητές του, εκείνη του δημιουργού και εκείνη του δασκάλου. Η δουλειά του είχε αποκτήσει περισσότερο αναπαραγωγική διάσταση, καθώς τα χαρακτηριστικά του έργα εμπλούτιζαν εικονογραφικά τη διάδοση των κλασικών έργων της καλλιτεχνικής ιστορίας. Όπως ακριβώς τον 18^ο αιώνα η χαρακτηριστική είχε χρησιμοποιηθεί με τον ίδιο τρόπο για τη διάδοση της ζωγραφικής. Συχνά ήταν δύσκολο να αναγνωριστεί με ποια τεχνική δημιουργήθηκαν τα έργα του Κεφαλληνού. Ενδεχομένως αυτό να ήταν και το επιθυμητό αποτέλεσμα για τον ίδιο, ώστε να αναδυθούν και να τονιστούν πιο εύκολα οι πλαστικές τους αξίες. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο της αντίληψης τα έργα δεν απέκτησαν μια οντότητα αυτόνομη. Ορισμένα έργα του βέβαια όπως η *Τσά-τσα* δημιουργήθηκαν με μια προωθημένη εξέλιξη της τεχνικής. Η διευρυμένη αντίληψη αυτή δίνει την ευχέρεια δημιουργίας μιας ακόμα καλύτερης εκμετάλλευσης των τεχνικών.

Βάση αυτής της αντίληψης λειτούργησε και το πνεύμα της διδασκαλίας του, δηλαδή μέσα από τις αισθητικές δυνατότητες διαμόρφωσε ορισμένες βασικές ιδέες, ορισμένες βασικές μορφές, ένα είδος αρχετύπων. Οι αρχές αυτές δεν διαπνέονται από κάποια ομοιογένεια ύφους, η τεχνική αντικαθιστά το προσωπικό ύφος ή την αναζήτηση μιας ορισμένης τεχνοτροπίας. Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να τοποθετηθεί το έργο του Κεφαλληνού πριν από το 1930. Μετέπειτα άρχισαν οι εικονογραφήσεις, οι γαλλικές δημοσιεύσεις και έτσι διαφάνηκε το ενδιαφέρον που ανέπτυξε για την πρωτότυπη ξυλογραφία.

Η ξυλογραφία του σε πλάγιο ξύλο με τον τίτλο *Τα τιμόνια* μαρτυρά τις σχηματοποιήσεις, τις επιλογές του ως προς την σκίαση, την οργάνωσης των γεγονότων και φανερώνει την ύλη και τον τρόπο που αυτή φιλοτεχνήθηκε. Οι εικονογραφήσεις του *Το Καμπαρέ εικ.* και *Στη Βρετάνη* είναι φανερά επηρεασμένες από τον εξπρεσιονισμό, όπως αυτός αναπτύχθηκε στην Γερμανία. Το πνεύμα ωστόσο του καλλιτέχνη μετά το 1936 διαφοροποιήθηκε και ακολουθούσε περισσότερο ένα τελειοκρατικό σύστημα εμβάθυνσης της τεχνικής. Στο σημείο αυτό παρατηρούμε μια αντίφαση μέσα στο ίδιο το έργο του Κεφαλληνού, εφόσον ένα εξπρεσιονιστικό έργο ακολουθεί μια διαφορετική αντίληψη της χαρακτηριστικής, όπου η ύλη ενδύεται, προσομοιάζει το αποτέλεσμα μιας άλλης τεχνικής⁶²⁰. Για τον Κεφαλληνό η χαρακτηριστική είναι ένα αντικείμενο απεριόριστης τεχνικής παιδείας του καλλιτέχνη αντίθετα με την λειτουργική αντίληψη της χαρακτηριστικής του Γαλάνη, ο Κεφαλληνός πρότεινε μια αντιστροφή της τεχνικής σε αποτελέσματα που δεν προβλέπονταν από τις δυνατότητές της. Νευραλγικό στοιχείο ωστόσο είναι πως οι μαθητές του Κεφαλληνού καλλιέργησαν μια πρωτότυπη χαρακτηριστική που απέβαλλε οριστικά την παλιά οπτική. Η κοινωνική διάσταση που ανέπτυξε το έργο των μαθητών ήταν μεγάλη και σημαντική με χαρακτηριστικό γνώρισμα την αισθητική συνέπεια μέσα στον χώρο.

---

⁶²⁰ Μαυρομμάτης Εμμανουήλ, *Μορφοπλαστικές και Τεχνικές Αναζητήσεις της Ελληνικής Χαρακτητικής 1892-1982*, Ρόδος, 1983, σ.76.

Παραδοσιακά μορφοπλαστικά προβλήματα και η αντιμετώπισή τους

Το επόμενο βήμα και η πρόοδος στην ελληνική χαρακτηριστική συντελέστηκε κυρίως από τους χαρακτες-ζωγράφους, που προσανατολίστηκαν σε ένα νέο και ενδιαφέρον πλαστικό σύστημα έκφρασης. Για παράδειγμα τα στοιχεία αυτά εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στις ξυλογραφίες του Γιάννη Μόραλη. Στην ξυλογραφία του σε όρθιο ξύλο με τον τίτλο: *Αγάπη-Ελπίς, 1934* παρατηρούμε μια κοπέλα μέσα σε ένα δωμάτιο, να στέκεται όρθια με πλάτη στο στήθαιο ενός μπαλκονιού. Στο μορφοπλαστικό λεξιλόγιο του καλλιτέχνη διαφαίνονται βυζαντινά στοιχεία αλλά και λαϊκότροπα. Τα γεωμετρικά σχήματα μπλέκονται με τα βιόμορφα στοιχεία και εν τέλει συνθέτουν την εκφραστική δύναμη του έργου. Μάλιστα ακόμα οι λέξεις που χρησιμοποιούνται στην σύνθεση από τον καλλιτέχνη, *Αγάπη* και *Ελπίς*, εμπλουτίζουν το έργο με μεταφορικά στοιχεία. Τα προβλήματα της προοπτικής, της παραμόρφωσης, η εμμονή με την νεκρά φύση, η σωστή τοποθέτηση των αντικειμένων στην σύνθεση, ώστε τα αντικείμενα προβάλλονται στο μάτι του θεατή και τέλος η σεζανική λανθάνουσα γεωμετρικότητα ήταν μερικές από τις αναζητήσεις της ζωγραφικής που απασχόλησαν όμως και τους χαρακτες, οι οποίοι στην δεκαετία του 1930 διαμόρφωσαν την προσωπικότητά τους.

Τον προβληματισμό για το ζήτημα της προοπτικής τον συναντάμε έντονα στην δουλειά του Γιώργου Βελισσαρίδη και του Γιώργου Μόσχου. Η χρονική περίοδος μέχρι το 1950 χαρακτηρίζεται από την δυσκολία ανανέωσης των πλαστικών συστημάτων με καινούργιες λύσεις. Παρατηρώντας όμως πιο προσεκτικά ανακαλύπτουμε την τεχνική

τελειότητα στην επεξεργασία του όρθιου ξύλου, του ρυθμού και την εξέλιξη ενός πλαστικού συστήματος, που αναπτυσσόταν, το οποίο αρχικά είχε οργανωθεί και ταυτιστεί με μια σκηνοθεσία της φύσης.

Η χαρακτηριστική το 1930 με 1940 απέκτησε ένα πολιτιστικό υπόβαθρο και ενσωματώθηκε στην ελληνική καλλιτεχνική και κοινωνική ζωή. Πηγή εκκίνησης των μετασχηματισμών στην Ελλάδα αποτέλεσε η εξαιρετική και εύληπτη διδασκαλία του Κεφαλληνού, που στην πορεία εντατικοποιήθηκε. Η μορφοπλαστική ανανέωση συνδέθηκε με μια γενικότερη αλλαγή, η οποία περιστράφηκε όχι μόνο γύρω από την αντίληψη της αισθητικής του χαράγματος, αλλά και του πλαστικού αποτελέσματος, όπως και της εκφραστικής έρευνας του υλικού. Η έρευνα αυτή εμπλουτίστηκε από χαρακτηριστικά της σύγχρονης τέχνης, τα οποία εκφράστηκαν με την κατάργηση των προβλημάτων της προοπτικής αναπαράστασης, της μονοκεντρικής αντίληψης του καλλιτεχνικού έργου και της αναπαραγωγής της φύσης. Αυτά τα στοιχεία οργανώθηκαν με συνθετικό τρόπο και οδήγησαν στην απλοποίηση των μορφών και των υλικών, τα οποία απέδωσαν με μεγαλύτερη ακρίβεια την εκάστοτε σύνθεση.

Η χρήση των μεγάλων διαστάσεων ξύλινων επιφανειών στην χαρακτηριστική προσέδωσε την αμεσότητα που έλλειπε από την ξυλογραφία με σκοπό την τυπογραφική χρήση. Η χρήση σανίδας ή πέτρας στην υπηρεσία της χαρακτηριστικής αποδέσμευσε την εκφραστικότητα. Το έργο του Τάσσου, της Κατράκη και του Γραμματόπουλου το μαρτυρούν. Δημιουργήθηκε έτσι ένα εθνικό χαρακτηριστικό ύφος, το οποίο συμπύκνωσε την εμπειρία της σύγχρονης τέχνης, χωρίς όμως να την αναπαραγάγει απλώς, αλλά αντίθετα διαμόρφωσε μια προσωπική και καινούργια γλώσσα έκφρασης.

Οι αναζητήσεις του Γαλάνη, ως προς την επίδειξη της ύλης της χαρακτηριστικής (μαύρη τεχνική της ξυλογραφίας), με την απλοποίηση του προβλήματος της πολυκεντρικής αντίληψης του χώρου, αξιοποιήθηκαν από τους «συνεχιστές» της Γαλανικής παράδοσης. Οι μαθητές του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού, Γιώργος Μόσχος, Γιώργος Βελισσαρίδης, η Λουκία Μαγγιώρου, η Ελένη Κωνσταντινίδου, επηρεάστηκαν ενδεχομένως σε έναν βαθμό από τον Γαλάνη, δούλεψαν πολύ τις δυνατότητες της τεχνικής του όρθιου και του πλάγιου ξύλου, ακολούθησαν μια θεματογραφία εμπνευσμένη από την νεκρή φύση, με εύληπτη προσέγγιση και με απλουστευμένο σύστημα προοπτικής, ενώ φρόντισαν το αποτέλεσμα να είναι πάντα τεχνικά άρτιο, σύμφωνα με τις διδαχές του Κεφαλληνού.

Στην Γαλλία η πρακτική της εικονογράφησης των βιβλίων φθίνει μετά το 1945, αντίθετα στην Ελλάδα ακμάζει μέχρι το 1965. Αυτό συνδέθηκε αφενός με την έλξη που ασκούσε η ξυλογραφία, αφετέρου με την συνέχιση χρήσης της μεθόδου της μονοτυπίας, αλλά και με την διδασκαλία του Κεφαλληνού. Η τέχνη του βιβλίου ασκήθηκε δημιουργικά από πολλούς καλλιτέχνες του Εργαστηρίου όπως ο Τάσος και ο Κώστας Γραμματόπουλος. Μάλιστα αξίζει να σημειωθεί πως στην Ελλάδα οι εικονογραφήσεις των βιβλίων λειτούργησαν όπως τα αυτόνομα χαρακτηριστικά στην Γαλλία. Όλοι οι μαθητές του Κεφαλληνού, οι οποίοι ασχολήθηκαν εντατικά και επαγγελματικά με την εικονογράφηση άντλησαν πολλά στοιχεία από τους αυστηρούς αισθητικούς κανόνες του δασκάλου τους. Στην πορεία ωστόσο προσδιόρισαν το δικό τους ατομικό ύφος. Ο Τάσος στα δύο πρώτα δείγματα βιβλίων εικονογράφησης του, το *Γύρω απ' το θέατρο* και το *Νοσταλγοί* είναι φανερά επηρεασμένος από την αισθητική του Κεφαλληνού, τόσο στην σχεδίαση των εξωφύλλων, όσο και στην αισθητική τοποθέτηση

των ξυλογραφιών, καθώς θυμίζουν έντονα τις πρώτες εικονογραφήσεις του Κεφαλληνού στην Ελλάδα την δεκαετία του 1930.

Οι ξυλογραφίες διαμορφώθηκαν ανάλογα με την προσωπικότητα του κάθε καλλιτέχνη χωρίς να περιορίζονται απαραίτητως από τις μορφοπλαστικές και θεματικές απαιτήσεις του εκάστοτε κειμένου προς έκδοση. Στην Ελλάδα τότε δεν υπήρξε συστηματικό ενδιαφέρον από την πλευρά των συλλεκτών για τα χαρακτηριστικά έργα σε αντίθεση με τις εικονογραφημένες εκδόσεις, μέσω αυτών μάλιστα μπορούμε να μελετήσουμε την εξέλιξη του ύφους των καλλιτεχνών. Ο αριθμός των αντιτύπων ήταν περιορισμένος γεγονός που συνέβαλε στην αντιμετώπιση αυτών των εκδόσεων ως κάτι συλλεκτικό και πολύτιμο.

Η μοναδική διδασκαλία του Κεφαλληνού οδήγησε στον εξοστρακισμό κάθε παγιωμένης παράδοσης παλαιότερης ή σύγχρονης λόγω του διεθνή χαρακτήρα της διδασκαλίας και της απόλυτης προσαρμοστικότητας της χαρακτηριστικής τεχνικής. Ο αργός μετασχηματισμός της ελληνικής χαρακτηριστικής τέχνης οφείλεται σε ένα βαθμό χάρη στην αφοσίωση στις πλαστικές αξίες του παρελθόντος, κυρίως στο είδος της ξυλογραφίας, αλλά αυτό δημιούργησε μια εθνική και ανεξάρτητη ουσιαστικά χαρακτηριστική αντίληψη, η οποία δεν ακολούθησε αμέσως την εξέλιξη των πλαστικών σχηματοποιήσεων των διεθνών ρευμάτων. Χαρακτες όπως η Κατράκη, ο Τάσσοσ, ο Δαγκλής δημιούργησαν έργο το οποίο εμφορείται από την διαμορφωμένη εθνική φυσιογνωμία. Έτσι δημιουργήθηκε ένα ύφος μορφοπλασίας, το οποίο θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως εθνικό, που σφυρηλάτησε μια ταυτότητα και μια παράδοση. Στην συνέχεια αφομοιώθηκαν οι νέες ιδέες της σύγχρονης τέχνης και μεταπλάστηκαν με αργότερους ρυθμούς όμως.

Οι αρχές της σύγχρονης τέχνης συνδέθηκαν περισσότερο με τις χαλκογραφίες και τις οξυγραφίες, μέχρι να επηρεάσουν στο τέλος και τις παραδοσιακές ξυλογραφίες μέσα από το ρεύμα του εξπρεσιονισμού, τον ρωσικό κονστρουκτιβισμό και τις προοδευτικές διδαχές του Κεφαλληνού με τις γαλλικές καταβολές. Η ξυλογραφία μετά την περίοδο της κατοχής, από το 1945 και μετά διαμόρφωσε μια δική της οπτική ξεχωριστή από εκείνη της ζωγραφικής της αντίστοιχης περιόδου. Η *gravure originale* στην Γαλλία συνδέθηκε με την τεχνική της οξυγραφίας, στην Ελλάδα όμως η *gravure originale* ταυτίστηκε με την ξυλογραφία.

Η δουλειά του Γραμματόπουλου ήταν ρηξικέλευθη. Προσέδωσε στο έργο του ρευστότητα, κινητικότητα και μεγάλη αμεσότητα στην ξυλογραφία. Ανακάλυψε μια χαρακτηριστική τεχνική η οποία συνδυάζει στο έργο του τόσο την πρωτότυπη ανακάλυψη όσο και την ζωγραφική εμπειρία. Είναι σημαντικό να αναφερθεί σε αυτό το σημείο, πως τόσο στο έργο της Κατράκη, του Γραμματόπουλου και του Τάσσου, η δημιουργία νέων μορφών και οι πρωτοτυπίες, προέκυψαν από τις τεχνικές λύσεις, που δόθηκαν από τους καλλιτέχνες, με την χρήση νέου υλικού στην υπηρεσία της καλύτερης έκφρασής τους.

Ο Μόσχος σε αντιδιαστολή με τους υπόλοιπους μαθητές του Κεφαλληνού έδειξε το μικρότερο ενδιαφέρον για την αποτύπωση της νεκρής φύσης και την κατασκευασμένη αντίληψη του χώρου. Αντίθετα τον γοήτευσε το αρχιτεκτονικό περιβάλλον. Ο Μόσχος συνολικά ασχολήθηκε περισσότερο με την τεχνική του όρθιου ξύλου και λιγότερο με το πλάγιο ξύλο και την χαλκογραφία. Οι συνθέσεις του ήταν αρχιτεκτονικά δομημένες, παρουσίαζαν μια έντονη και σαφή οργάνωση του χώρου, εκφράζοντας την αρχιτεκτονική του τοπίου συχνά με την χρήση αντιθετικών σκιασμών και

εναλλαγών μεταξύ του φωτός και του σκοταδιού. Γενικότερα ο Μόσχος ενδιαφέρεται για την πρωτότυπη οργάνωση των επιφανειών των έργων του, σύμφωνα με την καταγραφή του ελληνικού τοπίου ακολουθώντας την αρχιτεκτονική τάση της χαρακτηριστικής. Χαρακτηριστικό του γνώρισμα είναι πως εκφράζεται με κάθετες και οριζόντιες σκληρές γραμμές και χρησιμοποιεί μια χάραξη αυστηρή συνήθως, χωρίς τονικές αποχρώσεις. Χαρακτηριστικά έργα του: *Από το Καρπενήσι, 1937* και *Από την Πορταριά, 1940*.

Υπάρχουν βέβαια και χαρακτηριστικά που διαφοροποιούνται από αυτό το ύφος και παρουσιάζουν μια εντονότερη τονική ευαισθησία και διαβάθμιση, όπως στο *Εσωτερικό κουζίνας, σε όρθιο ξύλο, 1948* και στο έργο *Θέρος στην Ολυμπογή, σε όρθιο ξύλο, 1974*. Ειδικότερα, στο πρώτο έργο χρησιμοποιεί διάστικτες επεμβάσεις τονισμού και εναλλαγή μικρών φωτεινών γραμμών, φτιαγμένες με λεπτή χάραξη παρόμοια με εκείνη του *Vélo*, ώστε να διαχωριστούν οι φόρμες. Στο δεύτερο χαρακτηριστικό ο καλλιτέχνης χρησιμοποιεί τους φυσικούς όγκους και την αρχιτεκτονική τους για την διαμόρφωση τοπικών συνθέσεων, οργανώνοντας την φύση με μια μεγάλη πολλαπλότητα σημείων, γραμμών, καμπυλοειδών και διάστικτων διατάξεων σε πλήρη εναρμόνιση όλων αυτών των στοιχείων μεταξύ τους.

Ο Βελισσαρίδης ήταν από τους πρώτους μαθητές του Κεφαλληνού και ταυτόχρονα του Παρθένη. Δούλεψε τόσο ως ζωγράφος όσο και ως χαράκτης. Έκανε εικονογραφήσεις βιβλίων, μακετών, και χάραξη αξιών και γραμματοσήμων. Χάραξε περισσότερα από 100 αυτοτελή έργα, κυρίως ξυλογραφίες σε όρθιο και πλάγιο ξύλο. Πρίν από το 1950 δούλεψε σε όρθιο ξύλο περισσότερο. Τον ενδιέφεραν οι νεκρές φύσεις και τα τονικά περάσματά του ήταν μαλακά σε αντίθεση με τον Μόσχο. Στην αρχή τον

απασχόλησε η οργάνωση της παράστασης, μετέπειτα στο έργο του η δόμηση επετεύχθη με την μορφή κατασκευών και οργανωμένων ρυθμών. Η ειδοποιός διαφορά στο έργο του Βελισσαρίδη ειδικά στην πρώτη του περίοδο, εντοπιζόταν στην πλαστικότητα και την ζωγραφικότητα των σκηνών. Οι καμπύλες γραμμές στις συνθέσεις του ήταν αρμονικές, όπως και οι εναλλαγές στις σκιάσεις του. Το πλαστικό σύστημα των χαρακτηριστικών του έργων στηρίχτηκε στην ατμοσφαιρική εκμετάλλευση των δυνατοτήτων του όρθιου ξύλου, δίνοντας όμορφα τοπία και νεκρές φύσεις. Την χρονική περίοδο από το 1935 μέχρι το 1950, ο Βελισσαρίδης ήταν από τους κύριους εκπροσώπους της τάσης διατήρησης των μορφοπλαστικών ερευνών της παράδοσης μέσα από μια επεξεργασμένη και ιδιαίτερα προσεκτική άσκηση της ξυλογραφίας για την δημιουργία μιας ισορροπημένης και αναλυτικής οργάνωσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το έργο του: ***Το Ηφαίστειο της Σαντορίνης, 1937.***

Ο Βελισσαρίδης εμβάθυνε περαιτέρω στην τεχνική της ξυλογραφίας, ώστε να προσδώσει στις εικόνες του το αποτέλεσμα της υψηλής πλαστικότητας και παράλληλα να βρει λύση στα γεωμετρικά προβλήματα της παραμόρφωσης και της προοπτικής. Η τεχνική δεινότητα ήταν κύριο μέλημά του για την δημιουργία μιας ισορροπημένης και εύρυθμης οργάνωσης όπως στο χαρακτηριστικό του έργο με τον τίτλο: ***Τσούρμο ψαράδων, 1950.***

Σε κλίμα αφηρημένων τάσεων τα έγχρωμα χαρακτηριστικά του θυμίζουν ζωγραφικά έργα όπως το ***Διαπλανητικό όραμα του 1961.*** Σε αυτό συνδυάζονται αρμονικά θερμά και ψυχρά χρώματα, ελεύθερες γραμμές αλλά και γεωμετρικά σχέδια με έντονα εξπρεσιονιστική χροιά. Οι καμπύλες δημιουργούν την εντύπωση της κίνησης, το χρώμα είναι έντονο, ενώ ο χώρος

υπαινίσεται ελλειπτικά και ακαθόριστα, ολοκληρώνοντας την σύνθεση. Η περιγραφή του έργου στηρίζεται σε μορφοπλαστικές και όχι περιγραφικές αξίες.

Μετά το 1960 ο καλλιτέχνης ακολούθησε μια πιο ελεύθερη και αφηρημένη, ωστόσο συστηματικά επεξεργασμένη σύνθεση. Χρησιμοποίησε το linoleum επιτυγχάνοντας πλούσια διανομή σκιάσεων και μεταβάσεων ρυθμών. Οι συνθέσεις του δίνουν την εντύπωση του βάθους και οι χρωματικές του επιλογές σε συνδυασμό με τις διαχύσεις των ευθειών μέσα στον χώρο δημιουργούν επίπεδα, τα οποία αντανακλούν το ένα το άλλο. Στα έργα του Βελισσαρίδη σήμερα αναζητείται η αντιστοιχία ανάμεσα στις λύσεις, που εφαρμόζονται μέσα από την ζωγραφική αλλά και την χαρακτηριστική παράδοση, όσον αφορά το ανεικονικό σύστημα παράστασης.

Η Ελένη Κωνσταντινίδη εξέθεσε 2 ξυλογραφίες στην αίθουσα Στρατηγοπούλου σε ομαδική έκθεση 7 καλλιτεχνών. Αργότερα το 1937 εξέθεσε τρεις ξυλογραφίες στους Ελεύθερους καλλιτέχνες, πήρε μέρος με την ίδια ομάδα στις Πανελληνίους το 1938, 1939 και το 1940. Ασχολήθηκε με την εικονογράφηση βιβλίων επίσης. Στο Kosice συμμετείχε με πέντε ξυλογραφίες εκ των οποίων οι δύο είχαν δημιουργηθεί από την ίδια το 1935. Αντιπροσωπευτικό της έργου: *Η Θιακή ταβέρνα 1939*, όπου δημιουργεί μια ονειρική, λυρική εικόνα της πραγματικότητας. Στην ξυλογραφία της *Ψαράδες και δίχτυα το 1939* αφηγείται όλη την σκηνή της εργασίας των ψαράδων χρησιμοποιώντας την απόδοση του χώρου με τέτοιο τρόπο, ώστε να μας μεταφέρει σε εκείνη ακριβώς την ατμόσφαιρα. Η σχηματοποίηση των μορφών με ρεαλιστικά στοιχεία, οι φωτεινές και σκοτεινές περιοχές εισαγάγουν έναν άμεσο διάλογο μεταξύ του χαρακτηριστικού και του θεατή. Στο έργο της με τον τίτλο: *Γριά, 1946-'50* κινείται περισσότερο στο κλίμα του

αντικειμενικού ρεαλισμού. Οι άξονες στο πρόσωπο της ηλικιωμένης γυναίκας είναι άνισοι με αποτέλεσμα τα χαρακτηριστικά του προσώπου να γίνονται βαριά και να εκφράζεται μέσα από αυτά η θλίψη, η απόσυρση από την ζωή, ο μαρασμός και η ανηλεής φθορά του χρόνου, στο σκαμμένο από τον πόνο βλέμμα.

Στην ίδια έκθεση του 1936 συμμετείχε και ένας άλλος μαθητής του Κεφαλληνού ο Γιώργος Δήμου, με τρεις ξυλογραφίες φιλοτεχνημένες το 1935 και το 1936. Το έργο του συνολικά είχε πνεύμα πρωτοποριακό, το οποίο ξέφευγε από τα συνηθισμένα πρότυπα της εποχής. Κάνει λεπτές χαράξεις και ενσωματώνει γράμματα και την εικόνα ενός στραβού ξύλου. Στην ξυλογραφία του σε πλάγιο ξύλο με τον τίτλο: **Φοιτητικό ξεσήκωμα για την Εθνική Ανεξαρτησία της Αιγύπτου (Κάιρο 1934), 1935** αποδίδει με πιστότητα την ατμόσφαιρα της σκηνής. Αφορά την Ημέρα της Ανεξαρτησίας της Αιγύπτου στις 13 Νοεμβρίου του 1934, όπου έλαβε χώρα η μεγάλη φοιτητική εξέγερση. Το χαρακτηριστικό διακρίνεται για τον έντονο μαχητικό χαρακτήρα του, για την ξεκάθαρη πολιτική θέση του, εκφρασμένα μέσα από την οξύτητα και την πυκνότητα των διατυπώσεων στην χάραξη. Στο χαρακτηριστικό του: **Γυναίκες της Αντίστασης, 1944** οι γυναικείες μορφές έχουν σφιγμένα χαρακτηριστικά, τα οποία έχει αποδώσει με μνημειακή διάθεση. Η δύναμη στην ματιά τους δεν αφήνει περιθώριο αμφισβήτησης, αντιμετωπίζουν με θάρρος την όποια θυσία για την ελευθερία.

Με τους Ελεύθερους καλλιτέχνες εξέθεσε και η Φωφώ Καχριμάνη το 1937, μετά συνέχισε τις συμμετοχές της στην έκθεση του Ζαπείου το 1939 και το 1940. Στην λιθογραφία της με τον τίτλο: **Κυρία, πριν από το 1938** ακολουθεί το κλίμα του ρεαλισμού. Το πρόσωπο της γυναίκας διαγράφεται δυναμικά με στραμμένο ελαφρώς το κεφάλι, οι λεπτομέρειες το καθιστούν

αρκετά περιγραφικό, όπως τα σφιγμένα χείλη, η κίνηση των ματιών, ενώ η απεικόνιση μέσα από την αντίθεση των σκοτεινών και των φωτεινών περιοχών, μας εντάσσει σε ένα περιβάλλον αγωνίας, ανασφάλειας, προβληματισμού, ίσως και φόβου για το μέλλον.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η δουλειά του Ζέππου. Ο Ζέππος στο έργο του συνδυάζει την αναλυτική προσέγγιση της φύσης, με μια περιορρέουσα ατμόσφαιρα διάχυτου συμβολισμού, οι εικόνες που σχηματίζονται δίνουν την εντύπωση των ρομαντικών ξυλογραφιών του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα. Δουλεύει κυρίως σε όρθιο ξύλο, χρησιμοποιεί συνδυασμούς παράλληλων λεπτών λευκών χαραξέων σε μαύρο φωτισμό, έτσι διαμορφώνει ένα είδος αρχιτεκτονικής του τοπίου. Η εικόνα αποτελείται από πολλές μικρές γραμμές που διακόπτονται, ενώ κυριαρχεί μια φωτεινότητα στην σύνθεση. Χαρακτηριστικό του έργου: *Μύκονος, 1939*. Οι τονικές διαβαθμίσεις και τα περάσματα από το μαύρο και το γκρι συνθέτουν μια εικόνα, η οποία δίνει την εντύπωση συχνά στιγμιότυπων κάποιας φωτογραφίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε και το έργο του *Ψαράδες, όρθιο ξύλο, 1938*. Τα νερά του ξύλου αποτυπώνονταν και αποτελούσαν μέρος της αφήγησης της εικόνας. Μετά το 1960 η ζωγραφική του αντίληψη ακολούθησε περισσότερο το εμπρεσιονιστικό μοτίβο. Με κάθετες, οριζόντιες, διαγώνιες και κυματοειδείς γραμμές στο όρθιο ξύλο, δημιουργεί το επιθυμητό αποτέλεσμα και την επιδιωκόμενη ένταση. Σχηματοποιεί τον ζωγραφικό εμπρεσιονισμό στην χαρακτηριστική. Πολλά σημεία το ένα δίπλα στο άλλο συνθέτουν μια εικόνα λυρική, σχεδόν ζωγραφική. Οι αποχρώσεις που δίνει στα έργα του μοιάζουν περισσότερο με το αποτέλεσμα της λιθογραφίας και του σχεδίου με κάρβουνο.

Αντίστοιχα με την οπτική της ζωγραφικής προσέγγισε και ο Στρατής Αξιώτης την χαρακτηριστική τέχνη. Συμμετείχε και αυτός στην έκθεση του Kosice το 1936 και σε εκείνη την καλλιτεχνική Πανελλήνια έκθεση του Ζαππείου το 1939. Στην ίδια έκθεση του Ζαππείου είχε εκθέσει δουλειά της και η Λουκία Μαγγιώρου, η οποία παρουσίασε τοπία με την τεχνική της ξυλογραφίας. Δουλεύει κυρίως τις αντιθέσεις λευκού και μαύρου μέσα από τις γραμμικές διατυπώσεις. Οι συνθέσεις της ακολουθούν το εξπρεσιονιστικό πάθος και εκφράζουν την σκληρότητα και τις εντάσεις της εποχής, αποτελώντας και αυτές μέρος της σιωπηλής κραυγής, όπως στο χαρακτηριστικό της με τον τίτλο: ***Η Κατοχική πείνα στην Αθήνα, 1943.***

Η Ρένα Ανούση δουλεύει με τις αντιθέσεις του άσπρου και του μαύρου ενώ ενισχύει κάποιες συνθέσεις της με το κόκκινο. Στο έργο της: ***Μοναξιά, 1989*** η λιτότητα ενισχύει την ένταση και την εσωτερικότητα στις μορφές. Η παιδική μορφή, συχνή στο έργο της συνολικά, παρούσα σχηματοποιείται και διαδραματίζει ρόλο συμβολικό. Στην ίδια σύνθεση ισορροπούν κύρια και παραπληρωματικά θέματα. Το παιδί την ίδια στιγμή συμβολίζει τον υπέρτατο πόνο, την μοναξιά, αλλά κατά κάποιον τρόπο τα ξεορίζει κιόλας.

Ο Κατσουλίδης δημιουργεί έργο πολύ πιο ζωγραφικό με πολλαπλές τονικές διαβαθμίσεις ενδεικτική και η έγχρωμη ξυλογραφία του με τον τίτλο: ***Τα πορτοκάλια, 1958.*** Ο Κατσουλίδης χρησιμοποιεί αρκετές έγχρωμες πλάκες για να φτάσει στο αποτέλεσμα που επιθυμεί, όπως ακριβώς και ο Τάσσος. Η ένταση στο χαρακτηριστικό δημιουργείται μέσα από τις αντιθέσεις των θερμών χρωμάτων των φρούτων και των ψυχρών χρωμάτων των πράσινων και μπλέ τόνων της πετσέτας.

Η Βουτσαδάκη ακολουθεί περισσότερο ιδεαλιστική προσέγγιση στην ξυλογραφία της: ***Το κορίτσι με το ψάθινο καπέλο, 1952.*** Το ύφος του

προσώπου εντείνεται από την σχεδιαστική πληρότητα, τα διακοσμητικά θέματα (τα λουλούδια του ψάθινου καπέλου), τις καμπύλες. Στο: *Γυμνό, 1952* ολοκληρώνει το έργο της με την λογική ενός γλύπτη, καθώς ασχολείται και με τις τρεις διαστάσεις της φόρμας, εστιάζοντας στις πλαστικές αξίες της σύνθεσης.

Ο Θανάσης Εξαρχόπουλος συνδυάζει γεωμετρικά σχήματα στο έγχρωμο λινόλεουμ με τον τίτλο: *Το Παράσημο, 1981*. Τονίζει τις εντάσεις, τις αντιθέσεις του μαύρου και του γκριζου με την παρεμβολή των χρωματικών ζωνών. Στο χαρακτηριστικό έργο του συνολικά ο καλλιτέχνης ακολουθεί κονστρουκτιβιστικές και αφηρημένες επιλογές και τάσεις. Ο Γιώργος Αγγελόπουλος πλησιάζει αρκετά στην λογική του δασκάλου του Κεφαλληνού, χωρίς εκπλήξεις στηρίζεται στο εξαιρετικό σχέδιο, στις μελετημένες μεταβάσεις του άσπρου και του μαύρου και στις διαγώνιες επιλογές, που διαμορφώνουν ένα άρτιο και εκφραστικό σύνολο. Χαρακτηριστικό δείγμα το λινόλεουμ με τίτλο: *Ελιές, 1965*.

Το 1936 στην έκθεση του Kosice ο Γιάννης Μόραλης, παρουσίασε μια ξεχωριστή πραγματικά ζωγραφική διάσταση της χαρακτηριστικής τέχνης. Ο Μόραλης συμμετείχε με επτά έργα του. Στον κατάλογο της έκθεσης που δημοσιεύτηκε στην *Εν Αθήναις Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών*, το ένα του έργο το φιλοτέχνησε σε πλάγιο ξύλο, με θέμα εμπνευσμένο από την νεοκλασική παράδοση αλλά δοσμένο με ιδιαίτερα απλοποιημένο τρόπο. Στον ίδιο κατάλογο ένα άλλο έργο του παρουσίαζε ένα γυμνό και ήταν φιλοτεχνημένο σε πλάγιο ξύλο, το 1934. Γνωστά έργα του εκείνης της εποχής ήταν επίσης η γνωστή *Αυτοπροσωπογραφία* του, οι δύο *Υδρες* του 1936, το *Café* της ίδιας περιόδου αλλά και οι *Τρεις κοπέλες* του 1940, όπως και το *Ζευγάρι* του 1942. Σε αυτά τα έργα ο Μόραλης έδωσε μια νέα πνοή και ήταν

προπομπός της νέας περιόδου της ξυλογραφίας, που θα ακολουθούσε, εκείνης με απλουστευμένες μορφές. Ωστόσο η ειδοποιός διαφορά στο έργο του ήταν η δυνατότητα μετάπλασης της ξυλογραφίας μέσω των στοιχείων της ελληνικής ζωγραφικής παράδοσης.

Ο Βαρλάμος δημιούργησε από το 1930 έως το 1940, αλλά το χαρακτηριστικό του έργο παρουσιάστηκε το 1945. Στην Καλών Τεχνών παρακολούθησε μαθήματα ζωγραφικής με τον Παρθένη και χαρακτηριστικής με τον Κεφαλληνό. Ειδικεύτηκε στις εικονογραφήσεις συνεργάστηκε με τον δάσκαλό του Κεφαλληνό στη δημιουργία του εξαιρετικού τεχνικά και αισθητικά *Λευκώματος, Δέκα Λευκαί Αττικάι Λήκυθοι*. Τιμήθηκε για γραμματόσημα και βιβλία που φιλοτέχνησε, ενώ δραστηριοποιήθηκε και στην ζωγραφική. Οι ξυλογραφίες του παρουσιάζουν ένα καθαρά προσωπικό λεκτικό ιδίωμα. Τα τοπία του οργανώνονται γεωμετρικά με αντιθέσεις των κηλίδων χρώματος, με διαβαθμίσεις του γκριζου και του μαύρου, ενώ στην εσωτερική δόμηση του έργου παρατηρούμε περιοχές αραιωμένες και διευθετημένες γεωμετρικά. Τα τοπία του συνθέτονται από αντιπαραθέσεις διαφορετικών κατευθύνσεων και ελάχιστες διακεκομμένες ευθείες ενώ με την τεχνική του ανανεώνει την παραδοσιακή ξυλογραφία, προσδίδοντάς της έναν αμιγώς προσωπικό τόνο. Γιώργος Βαρλάμος, *Τοπίο*, ξυλογραφία σε πλάγιο ξύλο, πιθανότατα το 1959.

Η χρήση του όρθιου ξύλου άρχισε να μειώνεται σταδιακά στην Ελλάδα μετά το 1945. Η έλλειψη του αφενός συνδέθηκε με την ανυπαρξία εξειδικευμένων τεχνιτών που θα μπορούσαν να το επεξεργαστούν. Το όρθιο ξύλο αποτελείται από μικρά τετράγωνα κομμάτια που είναι ενωμένα μεταξύ τους και λειαίνονται, ώστε να δημιουργήσουν μία ενιαία και ανθεκτική στην πίεση επιφάνεια. Ελάχιστοι τεχνίτες γνώριζαν πώς να τα κατασκευάσουν. Επιπλέον ακόμα μία αιτία ήταν ή άνθιση της χρήσης του linoleum μετά το

1945, όπως και η ευρύτερη χρήση του κοινού ξύλου αλλά και της σανίδας. Άλλαξαν συνεπώς οι τεχνικές συνθήκες έκφρασης των καλλιτεχνών. Ο Γιάννης Παπαδάκης στην έγχρωμη λιθογραφία του με τον τίτλο: *Σύνθεση, 1984* αξιοποιεί πλαστικά το χρώμα και τα σχεδιαστικά στοιχεία, όπως και τις αναφορές στο παρελθόν σε έναν διάλογο μεταξύ του παλιού και του σύγχρονου, ενδεικτικός είναι ο κορμός της αρχαϊκής κόρης στην σύνθεση.

Ο Dimitri ακολουθεί τις σουρεαλιστικές επιταγές στο χαρακτηριστικό του έργο. Οι μορφές του είναι αποσπασματικές, ο χώρος προβληματικός, ενώ υπάρχουν διάσπαρτοι συμβολισμοί, όπως η γυνναϊκία μορφή χωρίς χέρια επάνω στο ποδήλατο, το κλαδί ελιάς, το περιστέρι. Ο καλλιτέχνης ακολουθεί τις τάσεις του παραμορφωτικού σουρεαλισμού. Ενδεικτικό το παράδειγμα της έγχρωμης χαλκογραφίας με τον τίτλο: *Όνειρο, 1980*.

Η Ίρις Δρακούλη συνδυάζει γεωμετρικά στοιχεία, ανοιχτά – ελεύθερα σημεία με κλειστά τμήματα στην σύνθεση. Στο έργο της *Πάτμος, 1985* (έγχρωμη χαλκογραφία), εστιάζει στην απόδοση της ατμόσφαιρας του νησιού. Τα γεωμετρικά στοιχεία αλλά και τα ελεύθερα θέματα, ενεργοποιούν τους συνειρμούς. Υπάρχει επίσης αντίθεση στα στατικά και τα κινητικά τμήματα.

Ο Μανουσάκης ασχολήθηκε και με την εικονογράφηση των βιβλίων εκτός από τα κυρίως ρεαλιστικού ύφους χαρακτηριστικά που φιλοτέχνησε. Αφησε τις σπουδές του στο τμήμα φυσικομαθηματικών του Πανεπιστημίου Αθηνών για να φοιτήσει στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών. Στο έργο του: *Η μητέρα του καλλιτέχνη, 1939* βλέπουμε μια από τις πιο ολοκληρωμένες συνθέσεις του, στην οποία απεικονίζεται η μητέρα του καλλιτέχνη. Σύνθεση που χαρακτηρίζεται από εσωτερικότητα αλλά και βαθιά αλήθεια. Στην χαλκογραφία αυτή, η ηρωίδα μητέρα είναι καθισμένη και κοιμισμένη στον

καναπέ αποκαμωμένη από τις ασχολίες της. Το σύνολο των γραμικών στοιχείων αλλά και ο συνδυασμός των μαύρων όγκων οδηγούν στο πλούσιο εκφραστικά αποτέλεσμα, με σαφήνεια στην μορφή. Ο Λάμπρος Ορφανός στα χαρακτηριστικά του περνάει συχνά από τον ρεαλισμό στον σουρεαλισμό. Η τρελή ατμόσφαιρα που ενίοτε επιθυμεί να αποδώσει συνδέει όλα τα αφηρημένα χαρακτηριστικά της σύνθεσης οδηγώντας στο ευκταίο αποτέλεσμα. Χαρακτηριστικά του έργα: *Mazetti*, και *Καρναβάλι, 1956*.

Η ξυλογραφία εκείνη την εποχή αποτέλεσε ένα όχημα μεταφοράς και επικοινωνίας ιδεών κατά την διάρκεια του πολέμου. Τα χαρακτηριστικά προσέφεραν την δυνατότητα διάδοσης των μηνυμάτων εναντίον της γερμανικής κατοχής. Οι καλλιτέχνες κυρίως του Εργαστηρίου, μετά από την ενθάρρυνση του δασκάλου τους Κεφαλληνού, εικονογράφησαν εκδόσεις, αφίσες και άλλο έντυπο υλικό. Οι συνθήκες της κατοχής συνέτειναν στην συνεργασία των χαρακτών μεταξύ τους για έναν κοινό σκοπό. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν η Κατράκη, ο Τάσσος, ο Βελισσαρίσης, Λουκία Μαγγιώρου κ.α. Αρκετές ξυλογραφίες δημοσιεύτηκαν στα *Ελεύθερα Γράμματα*.

Διερεύνηση των συνθηκών της Μεταπολεμικής χαρακτηριστικής

Οι συνθήκες που δημιουργήθηκαν στα μεταπολεμικά χρόνια ως προς την ελληνική χαρακτηριστική δεν μπορούν να διερευνηθούν ανεξάρτητα από το γενικότερο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο στο οποίο διαμορφώθηκε η καλλιτεχνική δημιουργία. Η γενικότερη προσαρμογή των καλλιτεχνικών νοημάτων, ιδεών και απόψεων, αλλά και οι τεχνικές λύσεις καθώς και οι πρακτικές, που υιοθετήθηκαν τουλάχιστον μέχρι το 1965, επηρεάστηκαν από τις προσαγές του μοντερνισμού. Ο μοντερνισμός πρόσβευε, πως μόνο ορισμένες καλλιτεχνικές προοπτικές αντιπροσωπεύουν την αναγκαιότητα της σύγχρονης τέχνης. Οι παλιές, καθιερωμένες καλλιτεχνικές φόρμες αντικαταστάθηκαν από τους μοντερνιστές με νέες, εγγύτερα στον χαρακτήρα της εποχής, προκειμένου να εκφραστεί η επισφαλής θέση του ατόμου στον πολύπλοκο νεωτερικό κόσμο. Η θεώρηση της καλλιτεχνικής παραγωγής περνούσε μέσα από τα κριτικά εργαλεία της θεωρίας της αφηρημένης τέχνης ή μέσα από τα υλικά συμβάντα μιας γενικότερης εννοιολογικής τέχνης. Αυτοί οι δύο πόλοι, οι οποίοι ακλουθούσαν τις γενικότερες τάσεις των διεθνών καλλιτεχνικών ρευμάτων δημιούργησαν πόλωση και κατ' επέκταση στην ελληνική καλλιτεχνική παραγωγή και πραγματικότητα. Οι καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, οι οποίες δεν είχαν και αντίστοιχη θεωρητική μοντερνιστική στήριξη, στερήθηκαν την ομπρέλα του μοντερνισμού. Η καθιέρωση των κριτηρίων του μοντερνισμού ως όχημα προς την μοντέρνα τέχνη, επέβαλε και την αναγκαιότητα κριτικής των κριτηρίων.

Τόσο η καθιέρωση όσο και η αναθεώρηση της καλλιτεχνικής και ιστορικής οπτικής δεν μπορεί παρά να είναι η συνέπεια της αναθεώρησης των κριτηρίων εκείνων, που καθιέρωσαν και ενέταξαν τα δρώμενα σε μια διεθνή λογική. Η παραγωγή ενός ορισμένου τύπου δράσεων θεωρήθηκε αναγκαία σε αντιδιαστολή άλλων, που θεωρήθηκαν είτε περιθωριακές είτε συμπτωματικές.

Η χαρακτηριστική στην Ελλάδα δεν έμεινε ανέπαφη, από το 1955-1960 και από το 1975 η χαρακτηριστική διένυσε την περίοδο της εφαρμογής των κριτηρίων του μοντερνισμού χωρίς να έχει υπάρξει πριν μια ιστορική δικαίωση αυτών. Η καθιέρωσή τους έγινε εις βάρος της εξέλιξης άλλων καλλιτεχνικών δράσεων που εμφανίστηκαν αρκετά υλικές, έτσι ώστε δεν ανταποκρίνονταν στα πρότυπα της φτωχής τέχνης, του τυχαίου ή ήταν αρκετά τοπικές, ώστε να μην emπίπτουν στην λογική των διεθνών κριτηρίων.

Κατά συνέπεια η χαρακτηριστική στην Ελλάδα λειτούργησε σύμφωνα με την καλλιτεχνική ιδεολογία του μοντερνισμού. Η σύνδεσή της με τον παραδοσιακό τρόπο παραγωγής καθώς και η εξωτερίκευση της υλικότητάς της καθόρισαν μια ορισμένου τύπου λειτουργικότητα, η οποία σήμερα αυτή καθαυτή έχει εγκαταλειφθεί. Η λειτουργικότητα της σύγχρονης τέχνης έχει παρέλθει από το 1930 με εξαίρεση ενδεχομένως κάποιες κονστρουκτιβιστικές εργασίες περίπου το 1960. Το μεγάλο κενό που επακολούθησε την κατοχική περίοδο, καλύφθηκε με την σημαντική διάδοση της ξυλογραφίας. Η σημαντικότερη Ελληνική χαρακτηριστική παραγωγή αναμφίβολα επετεύχθη από την διδασκαλία του Κεφαλληνού και του σημαντικού αριθμού χαρακτών, οι οποίοι προήλθαν από το Εργαστήριό του. Η Ελληνική χαρακτηριστική όμως μετά την διάδοση της αφηρημένης τέχνης αντιμετωπιζόταν με κάποιο σκεπτικισμό.

Μετά το 1945 ορισμένοι καλλιτέχνες όπως ο Βελισσαρίδης ανανέωσαν το θεματικό τους υπόβαθρο. Ακολούθησαν και αρκετοί άλλοι φυσικά. Από τους μαθητές του Κεφαλληνού οι περισσότεροι συνέχισαν και εμβάθυναν την προηγούμενη έρευνα. Ο Γραμματόπουλος μετά το 1958, αναπροσάρμοσε τα διδάγματα της χαρακτηριστικής προς τα διδάγματα της σύγχρονης τέχνης. Παράλληλα το ίδιο εφάρμοσε και η Ρ. Τζολάκη.

Ωστόσο στην Ελλάδα ένα μικρό μόνο μέρος ακολούθησε το φαινόμενο των χρόνων του 1930, το οποίο αυξήθηκε μετά το 1975 όταν το ενδιαφέρον των νέων καλλιτεχνών της Σχολής Καλών Τεχνών προσανατολίστηκε στην εμβάθυνση και μεθοδική έρευνα της τεχνικής, σε συνδυασμό με τα ιστορικά και ιδεολογικά προβλήματα, τα οποία προέκυψαν από την προσέγγιση των τάσεων του μοντερνισμού. Τότε παρουσιάζεται στην Ελλάδα ενδιαφέρον εκ νέου για την έρευνα των τεχνικών, για μια περισσότερο λειτουργική προσέγγιση της καλλιτεχνικής εργασίας, αλλά κυρίως μια συνείδησης εθνικού προσανατολισμού, που προέκυπτε παράλληλα με την κυριαρχία των διεθνών ρευμάτων. Στην ζωγραφική υπήρξε βέβαια διαφοροποίηση ως προς αυτό, εμφανίστηκε διάχυση δυνατοτήτων, οι οποίες δεν είχαν πλήρως διαμορφωθεί.

Οι βασικές κατευθύνσεις στην μεταπολεμική Ελλάδα οριοθετούνται από την χαρακτηριστική σε ψαμμίτη λίθο από την Κατράκη, την εξέλιξη των ξυλογραφιών από τον Γραμματόπουλο, τις μορφοπλαστικές μαχητικές χαράξεις του Τάσσου. Ο Τάκης Κατσουλίδης, η Τόνια Νικολαΐδη, η Ρένα Τζολάκη, έδωσαν επίσης ξεκάθαρα προσωπικές λύσεις στο μορφοπλαστικό χαρακτηριστικό λεξιλόγιο.

Με την οπτική αναζήτησης της ισοδυναμίας της χαρακτηριστικής ως προς την ζωγραφική, ή της αυτοτέλειας της χαρακτηριστικής διαμορφώθηκαν οι

έρευνες, που επακολούθησαν. Οι χαρακτές είτε αντλούσαν στοιχεία από την παράδοση της ελληνικής ζωγραφικής, κυρίως στο διάστημα του μεσοπολέμου, είτε επιζητούσαν την ένταξη της χαρακτηριστικής στα σύγχρονα ρεύματα, ακολουθώντας σύγχρονους τρόπους χαρακτηριστικής διατύπωσης, λειτουργικά διαμορφωμένους και εφαρμοσμένους.

Ο Γραμματόπουλος ήταν από τους νεώτερους σε αυτή την κατεύθυνση. Στην δουλειά του παρατηρούμε τα μορφοπλαστικά αποτελέσματα μετά την αλλαγή της τεχνικής. Δημιούργησε μια λειτουργική σχέση ανάμεσα στο αποτέλεσμα και την οπτική του συνέπεια. Ως μαθητής του Κεφαλληνού απέδιδε επίσης μεγάλη σημασία στο σχέδιο και την προτεραιότητά του, όπως άλλωστε και ο ίδιος ο Κεφαλληνός. Ο κεφαλληνός ζητούσε από τους μαθητές του να φτιάξουν ένα καλό σχέδιο και να το αποδώσουν στην πορεία με μια άλλη τεχνική, συχνά με την τεχνική εκείνη της ξυλογραφίας.

Ο Γραμματόπουλος χάραξε περισσότερα από 100 βιβλία. Η εικονογράφηση τότε ήταν η κύρια ασχολία του. Το πρώτο βιβλίο που εικονογράφησε ήταν **Η Γαλήνη του Ηλία Βενέζη, το 1943** και ακολούθησαν και άλλες εικονογραφήσεις για άλλα βιβλία όπως του **Μυριβήλη και του Σικελιανού**. Συνεργάστηκε με τον εκδοτικό οίκο «Άλφα» του Ι. Μ. Σκαζίκη φτιάχνοντας πολυτελείς εκδόσεις, σε μεγάλο αριθμό αντιτύπων με οικονομική τιμή. Το 1954 ταξίδεψε με υποτροφία στο Παρίσι, όπου συνέχισε να σπουδάζει στην Καλών Τεχνών. Εκεί δημιούργησε τις πρώτες του οξυγραφίες και χαλκογραφίες σε μεμονωμένες σειρές. Αναζητούσε πάντα την διαφάνεια στην χαρακτηριστική.

Μπορούμε να πούμε πως ήταν από τους μαθητές του Κεφαλληνού, που εστίασαν στην επιδίωξη ενός αποτελέσματος της χαρακτηριστικής, που δεν

παρέπεμπε αυτόματα στο υλικό. Αντίθετα με τον δάσκαλό του, που θεωρούσε πως η τεχνική και η ύλη πρέπει να διακρίνονται καθαρά στην χαρακτηριστική τέχνη. Ο άξονας των ιδεών του Γαλάνη δεν άφησε ανεπηρέαστο στον Γραμματόπουλο. Στην πρώτη περίοδο εργασίας του ασχολήθηκε με μυθολογικά κυρίως θέματα και την χρήση της οξυγραφίας και aqua-tinte. Αργότερα μέσα από τις εικόνες του αποδίδονται τοπία ατμοσφαιρικά σχεδόν υγρά, τα οποία δημιουργεί με μεικτή τεχνική.

Κράτησε τα στοιχειώδη από τα εξειδικευμένα και πολλά εργαλεία των παραδοσιακών χαρακτών. Χρησιμοποίησε την σανίδα, υλικό φθινό και εύχρηστο, κατάλληλο επίσης για την δημιουργία χαρακτηριστικών μεγάλων διαστάσεων. Τα πρώτα ξυλογραφικά του έργα ήταν μικρά αλλά στην πορεία με την χρήση της σανίδας αυτό το άλλαξε. Η απλοποίηση του υλικού και της τεχνικής του έδωσε την δυνατότητα μεγάλης μορφοπλαστικής ελευθερίας. Παράλληλα δημιούργησε ένα άλλο τεχνικό σύστημα ως προς την εφαρμογή των χρωμάτων. Φιλοτεχνεί τις εικόνες του με την αλληλοεπικάλυψη τριών βασικών χρωμάτων, χωρίς την χάραξη μίας ή περισσότερων διαχωριστικών γραμμών για να οριοθετηθεί το σχέδιο. Χρησιμοποιεί το λευκό χρώμα, ώστε να καλύψει ορισμένες περιοχές, χωρίς να χαράξει ή να προκαλέσει βαθούλωμα στο έργο. Με αυτή την τεχνική, που ανακάλυψε, το έργο αποκτά μια λάμψη, ενώ τα περάσματα από τα φωτεινά στα σκούρα χρώματα φαίνονταν μαλακά. Η τεχνική ανακάλυψη αυτή του Γραμματόπουλου έδωσε ένα ζωγραφικό αποτέλεσμα στα χαρακτηριστικά του έργα, εφόσον δημιούργησε περισσότερο εύπλαστες μορφολογικές λύσεις, που διαφορετικά το παραδοσιακό υλικό και η χρήση του, αδυνατούσαν να δώσουν. Οι έγχρωμες ξυλογραφίες του αποκτούν διαφάνεια, τονικές διαβαθμίσεις και απαλά χρωματικά περάσματα, έτσι παρατηρούμε πως δύναται μια τεχνική λύση να

δώσει ένα καινούργιο οπτικό αποτέλεσμα. Το φως μοιάζει να έρχεται μέσα από το ίδιο το έργο, τεχνικά η ψευδαίσθηση αυτή του φωτισμού δημιουργείται από την χρήση του λευκού χρώματος σε διαφορετικές σχέσεις με τα άλλα χρώματα, κυρίως με την χρήση μιας ειδικής τομής στην οργάνωση της εικόνας, η οποία επιτρέπει να αποδίδονται λάμπεις. Η θεματολογία του αφορά ειδικά θέματα, στα οποία το φως είναι κεντρικό συστατικό στοιχείο. Η σειρά του *Αιγαίο* είναι φιλοτεχνημένη με καμπυλόγραμμες γραμμές και με διαγώνιες αρχιτεκτονικές υποβολές των διαφόρων οικοδομών αλλά και της φύσης. Η μοναδική χρήση του άσπρου σε διαφορετικά είδη διαφανειών δημιουργεί τα επίπεδα χρωματικών σχέσεων αλλά και οπτικών γεγονότων.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό στοιχείο του ενδιαφέροντός του Κεφαλληνού για τους μαθητές του ήταν η εύρεση εκθεσιακών χώρων εκτός σχολής, ώστε να τους δώσει την δυνατότητα να προετοιμαστούν για την μετέπειτα καλλιτεχνική τους πορεία. Το σύστημα τεχνικής που ανέπτυξε ο Γραμματόπουλος σε αντιδιαστολή με άλλα ανθρωπομορφικά, υπήρξε εν δυνάμει αφαιρετικό. Ένα ακόμα νευραλγικό σημείο στην δουλειά του, που αξίζει να αναφερθεί είναι η διάθεσή του να μην κρύψει το υλικό της χάραξης του, ως ένδειξη της άρρηκτης σχέσης του υλικού και της τεχνικής, καθώς και της δυναμικής που προκύπτει μέσα από τον συγκερασμό τους. Έτσι τα αποτυπώματα σανίδας είναι ευδιάκριτα στο αποτέλεσμα του έργου.

Παρατηρώντας το έργο του διαπιστώνουμε την ανανέωση της διάστασης της ξυλογραφίας μέσα από αυτό. Η χρήση του λευκού χρώματος, δίνει στον καλλιτέχνη την ελευθερία, ώστε το σχέδιό του να προκύπτει μέσα από το εσωτερικό του έργου, χωρίς απαραίτητα να είναι προϊόν κλασικής αποτυπωμένης χάραξης. Παράλληλα με την τοποθέτηση του λευκού

χρώματος δημιουργούνται καινούργιες μορφοπλαστικές σχέσεις χρωματικών «πέπλων», πιο πολύπλοκες από την παραδοσιακή διαδοχή εικόνων και με αρκετά πιο αφαιρετική διαδικασία. Ο χαρακτήρας παρακολουθεί και επεμβαίνει στο έργο επιτυγχάνοντας νέες χαρακτηριστικές μορφές, πλασμένες μέσα από ένα δίκτυο λευκών γραμμών, ανακατεμένων σε μη τακτοποιημένη διάταξη και τονικών περασμάτων του καστανού, γαλάζιου και του πράσινου χρώματος. Η ανάπτυξη του έργου σε κάποια σημεία είναι πολύπλοκη, σε άλλα είναι εμφανή τα νερά του ξύλου της σανίδας. Η τεχνική που χρησιμοποιεί του δίνει την δυνατότητα, σε ένα επίπεδο αποτέλεσμα, να επιτυγχάνονται φωτεινές περιοχές παράλληλα με την απόλυτη ισορροπία των τόνων. Εν τέλει η προ-επιλογή των σχεδίων, της ανάπτυξης και των χρωματικών αναπτύξεων της σύνθεσης, οδηγούν στην ελεγχόμενη ελευθερία των αποτυπώσεων.

Η χαράκτρια Βάσω Κατράκη με το χαρακτηριστικό της έργο, καθόρισε και διαμόρφωσε επίσης την Ελληνική χαρακτηριστική τέχνη της εποχής. Είχε καθηγητές στην ζωγραφική τον Παρθένη και στην χαρακτηριστική τον Κεφαλληνό. Τα πρώτα έργα της παρουσίασαν μια κλασική ξυλογραφική δόμηση και οργάνωση. Η μετέπειτα πορεία της όμως ήταν ξεχωριστή. Η χρονολόγηση των έργων της παρουσιάζει κάποια δυσκολία καθώς η ίδια δεν δίνει πάντα ακριβείς πληροφορίες.

Η διαφοροποίηση στο έργο της σε ένα πρώτο βαθμό είναι θεματική. Την απασχολούν τα πρόσωπα και οι μορφές, ενώ κάνει μια κοινωνική προσέγγιση της ψυχολογίας των προσώπων και των απεικονιζόμενων σκηνών. Το στοιχείο αυτό του ψυχογραφήματος δεν το συναντάμε εκείνη την εποχή σε άλλον χαρακτήρα. Ενδεχομένως σε έναν βαθμό στα έργα του Κεφαλληνού και στην προσωπογραφία του Τσάτσα. Η ίδια όμως εστίασε και

το εξέλιξε ως είδος και ως προσέγγιση δουλειάς. Η θεματολογία των άλλων χαρακτών της εποχής περιστρέφεται κυρίως στην δημιουργία αρχιτεκτονικών ελληνικών τοπίων. Η Κατράκη μελετά τους απλούς ανθρώπους, τις ασχολίες τους και τις δράσεις τους. Στοιχεία καθαρά κοινωνικά και επιπλέον ελάχιστα μελετημένα στην εποχή εκείνη.

Στα πρώτα ξυλογραφικά έργα της παρουσιάζει πρόσωπα σε στάση αναμονής και περισσότερο μοιάζουν να έχουν στάση ανάλογη με εκείνη που θα έπαιρναν για μια φωτογραφία. Σε αυτές τις ξυλογραφίες λείπει η μονοκεντρική οργάνωση της παράστασης στην δόμηση της εικόνας, ακολουθεί μια τυχαία περισσότερο διάταξη των μορφών μέσα στον ζωγραφικό της χώρο. *Η Σκηνή σε καφενείο* μαρτυρά πως τα δύο από τα τέσσερα πρόσωπα δείχνουν να περιμένουν την φωτογράφησή τους. Ακόμα και σε αυτά τα έργα, είναι εμφανές, πως η χαράκτρια έχει επιλύσει με δεξιοτεχνία τεχνικά προβλήματα όπως οι σχέσεις περιγράμματος και χώρου, οι εσωτερικές γραμμές του σώματος, οι μικρές χαράξεις, που σβήνουν μέσα στο άσπρο που περιβάλλει την μορφή.

Η Κατράκη χρησιμοποιεί για την εικονογράφηση όρθιο ξύλο, ενώ δημιουργεί τον τοίχο με έναν λευκό λεπτό διατετραγωνισμό, ο οποίος αποτελεί μέρος την μεγαλύτερης σύνθεσης και των υπόλοιπων λευκών περιοχών του έργου. Αυτά είναι χαρακτηριστικά δόμησης περισσότερο κλασικά, ωστόσο εμπεριέχουν μια τεχνική δεινότητα τέτοια και επιτεύξεις, οι οποίες δίνουν το πλεονέκτημα σε μια μαθήτρια χαρακτικής που πρωτοξεκινά. Σε ένα άλλο έργο της με τον τίτλο οι *Τρεις κοπέλες στο μπαλκόνι*, οι δύο κοπέλες εμφανίζουν έντονα ψυχολογικά χαρακτηριστικά, ενώ η τρίτη είναι μορφολογικά μελετημένη.

Στο ξεκίνημά της η Κατράκη αντλεί την θεματολογία της από τα τοπία και τους καθημερινούς ανθρώπους. Στα τοπία θα εντάξουμε και μια σπάνια *Νεκρή φύση*, με σαφείς επιρροές από τον Κεφαλληνό. Τα τοπία της αποπνέουν ηρεμία, απεικονίζουν την επίπεδη επιφάνεια των τοπίων του Μεσολογγίου. Στις έγχρωμες ξυλογραφίες της, μέσα από την άξια εκμετάλλευση των δυνατοτήτων της ξυλογραφίας, αναγνωρίζεται η επιρροή της άριστης διδασκαλίας του Κεφαλληνού. Τα πρώτα έργα της δημιουργημένα σε πλάγιο ξύλο εμφανίζουν μια σπάνια τεχνική δεινότητα, αποδίδουν ένα ζωγραφικό αποτέλεσμα με την χρήση της τεχνικής της ξυλογραφίας.

Τα τοπία της συντίθενται από οργανώσεις ελεύθερων σχημάτων τοποθετημένων μέσα στον χώρο σε οριζόντια παράθεση. Οι σκηνές από την καθημερινή ζωή των απλών ανθρώπων των ψαράδων και των αυτοχθόνων, αφηγούνται στα έργα της, μέσα από την τεχνική της χάραξης, σαν να πρόκειται για μια οριζόντια διήγηση. Δεν τοποθετεί κεντρικά σημεία, απλώς αποτυπώνει εικόνες από την καθημερινή σκληρή διαβίωση των απλών ανθρώπων, ειδομένες ωστόσο, μέσα από ένα πρίσμα παρακολούθησης της κοινωνικής συμπεριφοράς τους στην εργασία και με διάθεση να αποτυπωθούν οι αντιπροσωπευτικές τους τάσεις, ψυχολογικά. Έτσι επιτυγχάνει την ισορροπία των μορφολογικών, κοινωνικών και ψυχολογικών στοιχείων στο εκάστοτε χαρακτηριστικό της έργο. Τα τρία αυτά στοιχεία είναι ενδεικτικά του προσωπικού της ενδιαφέροντος, γύρω από το οποίο περιστρέφεται η ξυλογραφική δουλειά της, εκείνη την περίοδο.

Στα επόμενα έργα της με χάραξη σε ξύλο η Κατράκη δείχνει να περνάει ένα μεταβατικό στάδιο μέχρι να οδηγηθεί στην χρήση ενός νέου υλικού για να εκφραστεί, εκείνο του ψαμμίτη λίθου. Χαρακτηριστικό των

έργων της σε αυτή την χρονική περίοδο ήταν η αντίθεση που δημιουργούσε η αντιπαράθεση μεγάλων λευκών και μαύρων τμημάτων. Καταργεί τους ενδιάμεσους τόνους, τις εντάσεις των διαφόρων τύπων γραμμών και την λεπτομερή χάραξη. Απλοποιεί ιδιαίτερα τις μορφές της και κατ' επέκταση την θεματολογία της.

Η απλοποίηση της μορφής συνδέεται άμεσα με την αντίστοιχη διαχείριση του υλικού, καθώς αφαιρεί μεγάλες επιφάνειες ξύλου. Αυτή η τεχνική προέρχεται από την έγχρωμη ξυλογραφία, την οποία η Κατράκη είχε ερευνήσει σε πολλές συνθέσεις, αλλά την εφάρμοσε σε ασπρόμαυρη χάραξη. Η διαφοροποίηση έγκειται στο ότι στην έγχρωμη ξυλογραφία ο καλλιτέχνης χρησιμοποιεί πολλαπλές εκτυπωτικές πλάκες και ανάλογα συμπληρώνονται, μάλιστα το αποτέλεσμα, που επετύγχανε σε αυτή την τεχνική η Κατράκη ήταν εξαιρετικό. Στην ασπρόμαυρη όμως ξυλογραφία η αφαίρεση των μεγάλων επιφανειών λειτουργεί εν τέλει συνθετικά κατά την εκτύπωση, εφόσον η Κατράκη χρησιμοποιεί αυτό το άδειασμα για μια μοναδική τελική εκτύπωση.

Με τον τρόπο αυτό προσεγγίζει την αντίληψη της σύγχρονης χαρακτηριστικής, στην οποία θυσιάζονται οι λεπτομέρειες, ενώ απλοποιούνται οι μορφές, με στόχο την επίτευξη της μεγαλύτερης εκφραστικότητας του θέματος. Ωστόσο δεν αρκέστηκε μόνο σε αυτό προχώρησε στην προσωπική της ανακάλυψη και εφάρμοσε την ίδια τεχνική στην πέτρα. Η Κατράκη λαξεύει την πορώδη πέτρα με τον ίδιο τρόπο που λάξευε το ξύλο. Οι διαστάσεις των έργων της βέβαια αλλάζουν με την δυνατότητα, που της προσφέρει το υλικό. Στην πορεία οι μεγάλες διαστάσεις γίνονται χαρακτηριστικό της γνώρισμα. Οι μεγάλες διαστάσεις εμφανίζονται επίσης

και στο έργο του Γραμματόπουλου με την χρήση σανίδας αλλά και του Τάσσου.

Η επιλογή των μεγάλων διαστάσεων αποδεσμεύει τα έργα των καλλιτεχνών από την τυπογραφική χρήση και τα καθιστά αυτόνομα έργα τέχνης, στην περίπτωση της Κατράκη η πηγή δημιουργίας αποτελεί ήδη αυτή καθεαυτή ένα γλυπτικό έργο, το οποίο δεν υπάγεται στην στενή έννοια της αναπαραγωγής. Θα μπορούσαμε να δούμε μια εκλεκτική συγγένεια σε αυτή την έμπνευση της Κατράκη με την τεχνική, που χρησιμοποιούσαν οι χρυσοχόοι του 15^{ου} αιώνα στην Ιταλία.

Οι χρυσοχόοι χαρακτες στα μέσα του δεκάτου πέμπτου αιώνα στην Ιταλία, δημιουργούσαν ανάγλυφες χαράξεις, για να επιδιορθώσουν ή να ελέγξουν τις χαράξεις τους, συχνά κατασκεύαζαν ένα αρνητικό αποτύπωμα, το οποίο στην συνέχεια εκτύπωναν με θειάφι, θετικά. Συνεπώς υπάρχει συσχετισμός της γλυπτικής και εκείνης της τεχνικής εκτύπωσης, της οποίας δεν δημιουργείται το έργο μέσω τυπογραφίας, αλλά μόνο από το πιεστήριο χαρακτηριστικής και δεν σκοπεύει στην αναπαραγωγή με την στενή έννοια. Οι ανάγλυφες χαράξεις των χρυσοχόων, όπως και τα ξυλόγλυπτα των Μοναστηριών μπορούν να θεωρηθούν πρόδρομοι, καθώς και πηγές έμπνευσης στην εξέλιξη της χαρακτηριστικής τέχνης.

Η απλοποίηση των μορφών που επιδίωκε σε εκείνη την περίοδο στην δουλειά της η Κατράκη, συγγένευε παράλληλα με τις επιταγές της σύγχρονης τέχνης. Το χάραγμα στον πορώδη λίθο δεν ευνοούσε την ανάπτυξη των τονικών διαβαθμίσεων, αντίθετα επιτρέπει μια συνθετική αντίληψη της μορφής. Η αφομοίωση των αντιλήψεων της σύγχρονης τέχνης έγινε στο κομμάτι της χαρακτηριστικής από ορισμένους μόνο καλλιτέχνες στην Ελλάδα, στα μεταπολεμικά χρόνια, μέσα από την επίτευξη τεχνικών

λύσεων, οι οποίες εν τέλει προσέδωσαν μια λειτουργική εδραίωση στη μορφολογική αντίληψη του χαρακτηριστικού έργου.

Τα τεχνικά προβλήματα, που διαχειρίστηκε η Κατράκη, πέρα από την επιρροή της σύγχρονης τέχνης στο έργο της, ήταν ανάλογα με εκείνα της ξυλογραφίας, είτε γινόταν η δημιουργία της μορφής με την λευκή χάραξη, συνεπώς η μορφή μένει στο βάθος και δεν εκτυπώνεται, καθώς σκάβεται η ίδια εις βάθος, είτε όταν η μορφή είναι το μαύρο χρώμα, τότε σκάβεται το υπόλοιπο τμήμα δηλαδή όλο το βάθος. Η Κατράκη στο έργο της των τελευταίων χρόνων επέλεξε την χρήση της δεύτερης τεχνικής, την μορφή με το μαύρο χρώμα. Ενδεχομένως την απασχολούσε περισσότερο η προβολή της οντότητας της ίδιας της μορφής, σε αντίθεση με την λευκή χάραξη που τόνιζε την παρουσία του περιβάλλοντος.

Στα πρώτα έργα της σε πέτρα, οι μορφές είναι λευκές με τόνους του μαύρου και χαραγμένες αρνητικά, ενώ το σκοτεινό περίγραμμα με ανοιχτές αποτυπώσεις, αποδίδει καλύτερα τις ψυχολογικές προεκτάσεις της φιγούρας. Σε αυτά τα έργα η Κατράκη εστιάζει κυρίως στα εκφραστικά και ψυχολογικά στοιχεία, καθώς η μορφή διαχέεται στον χώρο και τονίζεται η ψυχολογική της ένταση.

Στην δεύτερη περίοδό της ως προς την χάραξη της πέτρας, όπου το περίγραμμα είναι μαύρο, η μορφή αποτελεί ένα αυτεξούσιο αντικείμενο έρευνας, του οποίου η μορφοπλαστική αξία υπογραμμίζεται και μελετάται, όπως και οι σχέσεις που αναπτύσσουν οι μορφές μεταξύ τους. Η μορφοπλαστική διαμόρφωση ήταν εντονότερη στο έργο της εκείνη την χρονική περίοδο, έτσι προέβη σε μεγαλύτερες αφαιρέσεις για να οδηγηθεί στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Η θεματολογία της περιστρέφεται γύρω από κορμούς, μαύρες φιγούρες, σχέσεις μεταξύ κορμών και μαύρων φιγούρων.

Τα θέματά της αυτά προσέδωσαν την μεγαλύτερη δυνατή απλοποίηση του έργου σε συνδυασμό με την ευχερέστερη μορφολογική απόδοση του σχήματος κοινωνικών ιδεών. Η συμβολή της Κατράκη στην Ελληνική χαρακτική εκτός από την κοινωνική πλευρά του έργου της, η οποία είναι εμφανής, έγκειται και στην ανάπτυξη καινοτομιών ως προς την χαρακτική, ιδιαίτερα σε ορισμένα τεχνικά στοιχεία.

Σε κοινωνικό επίπεδο η προσφορά της, μεταφράστηκε με την μελέτη της ζωής των εργατών και των χωρικών, χωρίς την υπερβολή της χρήσης συμβολισμών, αλλά με την χρήση ουδέτερης, οριζόντιας και παραθετικής πλαστικής γλώσσας. Η μεταφορά της καθημερινής ζωής και του μόχθου των ανθρώπων του τόπου της, έγινε με την υπογράμμιση της ψυχολογίας τους, την αποτύπωση των εκφράσεών τους, την ζωντάνια της κίνησης και την φυσικότητα της συμπεριφοράς τους. Η Κατράκη χρησιμοποίησε επιπλέον μια μετωπική διάταξη της εικόνας, την πιο ουδέτερη δυνατή, χωρίς την χρήση της υπερβολής για την υπερύψωση του ορίζοντα, ούτε την διόγκωση της ανθρώπινης φιγούρας σε σχέση με το περιβάλλον. Ακόμα και στις έγχρωμες ξυλογραφίες της στην σειρά από τα *Τοπία* του Μεσολογγίου, δούλεψε με τον ίδιο τρόπο, η χρωματική παλέτα της ήταν απλή, λιτή, επίπεδη, χωρίς εκφραστικούς τονισμούς και υπερβολές.

Η ειδοποιός διαφορά στο έργο της είναι η επιτυχημένη συνύπαρξη της εκφραστικότητας της ψυχολογίας και η αποτύπωσή της με απλά μέσα. Συνήθως αποδίδει την επιλεγμένη θεματολογία στα έργα της, επιτρέποντας στις μικρές φυσικές τους ατέλειες, που προκύπτουν από την διαφορετική επιφάνεια ύλης, να φαίνονται. Έτσι το έργο αναπνέει, αποκτά μια φυσική διάσταση και παρουσία.

Ειδικά στα έργα της, της πρώτης περιόδου σε πέτρα, η λευκή χάραξη έδινε προτεραιότητα στον χώρο και η εκφραστικότητα των ατελειών της πέτρας αποκτούσε υπόσταση. Αυτό διαφαίνεται στα έργα της: *Τρεις καλημέρες, Οικογένεια ψαράδων, Ψαράς, Κοπέλες*. Στο έργο της ο Καβαλάρης Ι επεξεργάζεται την πέτρα όπως θα έκανε αν το υλικό της ήταν το όρθιο ξύλο με νέλο, ξύνει και γδέρνει την επιφάνεια ώστε το λευκό σχέδιο να αναδειχτεί μέσα από την φωτεινότητα του συμπτωματικού. Η έκφραση, η συγκίνηση της μορφής, αναδύονται μέσα στον χώρο στον οποίο εντάσσονται, με την ανάλογη διαχείριση του υλικού.

Στην περίοδο που εστιάζει στο σχέδιο, αυτό προεξέχει, ενώ η απομόνωση και η μελέτη της φιγούρας γίνεται μέσα από αυτό. Η εκφραστικότητα δίνει την θέση της στην μορφοπλαστικότητα. Έτσι από την περίοδο της ψυχολογικής διερεύνησης περνά στην περίοδο της μορφής. Αυτό διαφαίνεται στα έργα της: *Μητρότητα, Μοναχικό, Τρεις χάριτες, Μητρότητα, Περίπατος στην Κέρκυρα*. Ωστόσο πρέπει να αναφερθεί πως σε πολλά έργα της η Κατράκη συνδυάζει και τα δύο συστήματα. Σημαντικό χαρακτηριστικό του έργου της αποτέλεσε ο συνδυασμός της τεχνικής ανακάλυψης με την ανάλυση των απόλυτων μορφοπλαστικών λύσεων. Η αυστηρότητα και η λιτότητα του τρόπου εκμετάλλευσης των τεχνικών δυνατοτήτων, προσέδωσαν μαζί με την μορφοπλαστική διατύπωση των ιδεών της, την ολοκληρωμένη έκφραση της καλλιτεχνικής της δημιουργίας.

Η αντίληψη του κοινωνικού χρέους της χαρακτικής (το παράδειγμα του Τάσσου)

Ο Τάσος πραγματοποίησε την πρώτη ατομική του έκθεση χαρακτικής το 1936 στο βιβλιοπωλείο Ελευθερουδάκη. Οι ξυλογραφίες του συγκέντρωσαν ιδιαίτερα κολακευτικά σχόλια και έτυχαν θετικής υποδοχής. Δούλεψε τόσο σε πλάγιο όσο και σε όρθιο ξύλο αλλά και την έγχρωμη ξυλογραφία. Τα θέματά του εμπνευσμένα από την καθημερινή ζωή κυρίως. Στην Πανελλήνια έκθεση το 1939 συμμετείχε με έξη ξυλογραφίες: *Άλωση της Τροίας, Τρικυμία, Σπέτσαι, Τα βιβλία του Δον Κιχώτη, Τοπίο και ο Ζωγράφος*. Από τους τίτλους των έργων ακόμα καταλαβαίνουμε πως τα έργα απηχούν περισσότερο μια σπουδή επάνω στο αντικείμενο της χαρακτικής και σε διάφορες εικονογραφικές ιδέες, παρά την θεματική ανάπτυξη αυτών καθ' εαυτών των ιδεών. Ο ίδιος ο Τάσος έλεγε πως μέχρι το 1960 τα έργα που έφτιαχνε λειτούργησαν ως ένα είδος «παιδείας», εκπαίδευσής του στην χαρακτική, αργότερα το έργο του εξέφραζε περισσότερο την προσωπική του αναζήτηση, μιας διαφορετικής λειτουργίας της χαρακτικής τέχνης στην κοινωνική ζωή.

Το έργο του Τάσσου μπήκε άμεσα δυναμικά στον τομέα της χαρακτικής. Ο χαρακτήρας μέσα από τις δουλειές του δεν συμμετείχε σε μια ιδιωματική εξέλιξη της καλλιτεχνικής ζωής, αλλά δημιουργεί σε σχέση με ένα σύνολο κοινωνικών συνθηκών, γύρω από τις οποίες περιστρέφεται η λειτουργία του. Αυτή η επιλογή προσέγγισης δίνει στην εργασία του μια «γενικότητα» και μια λιγότερο προσωπική έκφραση, η οποία κυριάρχησε ακόμα και πριν από την έκθεσή του στο Ζυγό, το 1964, με έργα μεγάλων διαστάσεων. Ο Τρόπος με τον οποίο αυτό εκδηλώθηκε ήταν λιγότερο

μορφοπλαστικός και κατά κύριο λόγο, ήταν θεματικός. Κυρίαρχο σημείο της δουλειάς του θα μπορούσε να θεωρηθεί η συνθήκη της συνοπτικότητας.

Οι δουλειές του μέχρι το '60 χαρακτηρίζονται από θέματα, που παρουσιάζουν στιγμιότυπα από κοινές εμπειρίες ζωής. Στα επίπεδο που η καλλιτεχνική εργασία του δεν αποτελεί ιδίωμα αλλά αποσκοπεί σε μια άμεση αναγνώριση των μορφών, η συνθήκη αυτή διαφοροποιείται ανάλογα με τον τρόπο, τον οποίο οι μορφές οργανώνονται μεταξύ τους και σχηματοποιούν το πλαστικό τους σύστημα. Τα έργα του μέχρι το 1960 χαρακτηρίζονται κυρίως από την προσπάθεια καταγραφής στιγμιότυπων, κοινών στιγμών της ζωής, χωρίς να παρουσιάζονται επιλεγμένες θεματικά καταστάσεις.

Από τεχνικής άποψης τα έργα του ήταν άψογα εκτελεσμένα. Οι έγχρωμες ξυλογραφίες του, αποπνέουν φυσικότητα και χαρακτηρίζονται για την σχηματική επιπεδότητα την οποία χρησιμοποιεί ο καλλιτέχνης για να αποτυπώνει τα θέματά του άμεσα και συστηματικά. Στις δουλειές του συχνά κυριαρχεί η γλυπτικότητα των μορφών, η κίνηση, η αντίληψη ενός ρυθμού που μετακινείται από ένα πρόσωπο σε ένα άλλο. Ο όγκος στις φόρμες προσδιορίζεται με τρόπο ουδέτερο και ψυχρό, ο καλλιτέχνης δεν ακολουθεί τον ζωγραφικό τρόπο. Στα γυμνά που χάραξε το 1937-1938 ενεπνεύστηκε από τον ιδιαίτερο και ονειρικό χαρακτήρα των ξυλογραφιών του Γαλάνη. Ο Τάσος αποδίδει ψυχολογικά και κοινωνικά στοιχεία στα έργα του χωρίς συμβολισμούς για να προσθέσει δραματικότητα, καθιστώντας το έργο του εύληπτο και εύκολα αναγνώσιμο.

Το πέρασμα στις μνημειακών διαστάσεων επιφάνειες, τις οποίες και εξέθεσε στην γκαλερί Ζυγός το 1964, απορρόφησε το ενδιαφέρον του. Τα μεγάλων διαστάσεων έργα, τα αντιμετώπισε ως αυτόνομα και όχι σαν να

επρόκειτο για απλή μεγέθυνση μικρών έργων, για τον λόγο αυτό χρησιμοποίησε εργαλεία αντίστοιχα αυτών των διαστάσεων. Χρησιμοποιούσε το μαχαίρι και τη γκούτζα, τα οποία τετραπλασίασε σε μέγεθος, για να μπορέσει να δουλέψει όπως ακριβώς επιθυμούσε τα έργα του. Οι διαστάσεις ήταν τολμηρές για έργα χαρακτηριστικής τέχνης, έφταναν το ένα ή τα έξι μέτρα.

Η έκθεση του Τάσσου στον Ζυγό το 1964, αποτέλεσε κομβικό σημείο για την εξέλιξη της ιστορίας της ελληνικής χαρακτηριστικής την δεδομένη χρονική περίοδο. Τα έργα του εμφορούνται από διάχυτη εσωτερική αρμονία και σε μια περίοδο που κυριαρχεί η αφηρημένη τέχνη τόσο στην Ελλάδα όσο και στον Ευρωπαϊκό χώρο η δουλειά του υπέδειξε μια διαφορετική διάσταση εργασίας μέσα στην ίδια μορφοπλαστική αντίληψη της καλλιτεχνικής έρευνας ακόμα και της πιο πρωτοποριακής. Χρησιμοποιεί την αντίθεση του μαύρου και του άσπρου στην δουλειά του διατηρώντας ωστόσο ακόμα και στις μεγάλες διαστάσεις την αρμονία της σύνθεσης, την ισορροπία των ρυθμών που εν τέλει ξεπερνούν οποιαδήποτε άλλη προσέγγιση. Η δουλειά του συνεισέφερε στην άνθιση, στην αναγέννηση της ελληνικής χαρακτηριστικής.

Μέσα από τους λυρικούς ρυθμούς, που διαπερνούν τα έργα, καθώς και μέσα από μια λανθάνουσα γεωμετρική διάταξη των συνθέσεων, όπως και του άρτιου συστήματος αρμονιών, ο χαρακτήρας παρουσιάζει την εικόνα δομώντας ανάμεσα στον πομπό και τον δέκτη μια αδιάλειπτη επικοινωνία. Στην έκθεση του 1975 ο Τάσος δεν ασχολήθηκε με την εμφάνιση κάποιου συμβόλου, ούτε την απεικόνιση κάποιας σκηνής ή μιας στιγμής επικοινωνίας, παρουσίασε όμως ρυθμικές δομές και μια σειρά διατάξεων γεωμετρικών σχέσεων. Τα έργα του συνέθεταν οι διαγώνιες και καμπυλόγραμμες επιφάνειες, οι επαναλήψεις προσώπων σε δυναμική

ακίνησια, τα χιαστί σχήματα ενίοτε τοποθετημένα σε ρυθμικές λευκές γεωμετρικές διατάξεις, που υποδήλωναν σημεία μέσα στον χώρο. Σε άλλα έργα του δημιουργεί ένα μεγάλο γεωμετρικό εξωτερικό σχήμα και οργανώνει ένα δεύτερο γεωμετρικό σχήμα να περιβάλλει το πρώτο. Στα περισσότερα αφηρημένα έργα του όπως είναι η *Βασανισμένη συκιά*, τα κλαδιά της περιπλέκονται και μορφοποιούν δικτυώσεις ενώ ταυτόχρονα διαχέονται αλλά εν τέλει σχηματίζουν τμήμα της μορφής ενός δέντρου.

Ο Τάσος δουλεύει συστηματικά την λευκή χάραξη γεγονός σπάνιο για τη σύγχρονη χαρακτηριστική, την οποία συνοδεύει με μια λευκή γραμμή. Μέχρι τότε η λευκή χάραξη είχε χρησιμοποιηθεί για την εφαρμογή περιγράμματος ενός προσώπου ή μια εικόνας, είτε για την σχηματοποίηση κινήσεων στο εσωτερικό τους, είτε ακόμα και για την απόδοση της κίνησης της φύσης. Στην περίπτωση του Τάσου η λευκή χάραξη στο έργο του έχει την έννοια της απόδοσης μιας εσωτερικής γεωμετρίας, η οποία περιβάλλεται από το μαύρο που διαδραματίζει τον ρόλο της εσωτερικής, αρμονικής δόμησης των προσώπων. Συνεπώς το μαύρο χρώμα περιβάλλει το άσπρο και το γεωμετρικά οργανωμένο λευκό συνιστά τη δομή της ανθρώπινης παρουσίας, ενώ το μαύρο αποτελεί το πλαίσιο, που φιλοξενεί την λευκή γεωμετρική οργάνωση ως ένας χώρος ουδέτερος και οριζόμενος από την ρυθμική γεωμετρία της ανθρώπινης παρουσίας, χωρίς να αποτελεί απλώς ένα περίγραμμα σώματος.

Η δεύτερη ειδοποιός διαφορά στο έργο του Τάσου είναι όταν η εσωτερική γεωμετρία εξωτερικεύεται και αποτελεί μέρος της δόμησης των σχέσεων ανάμεσα στις φιγούρες. Παρατηρώντας πιο προσεκτικά βλέπουμε πως τα πρόσωπα βρίσκονται μεταξύ τους τοποθετημένα σε σχέσεις συμπλεγμάτων, σχέσεις οριζόντιες, διαγώνιες και κάθετες. Αυτή θα

μπορούσε να θεωρηθεί ως μια δεύτερη ανάγνωση αυτού του είδους των γεωμετρικών εργασιών. Σε ένα τρίτο επίπεδο τώρα, η γεωμετρία της εικόνας ξεπερνά το τον όποιο συμβολισμό και μεταθέτει την αναγνώριση ρυθμών από τις δυναμικές σχέσεις και τις δομές. Υπάρχει μια εσωτερική δόμηση αρχών, που διέπει τη μορφοπλασία των δομών, των φωτεινών γεωμετρικών σχεδιασμάτων, καθώς και τα σχηματοποιημένα θέματα, τα οποία μεταθέτουν την ανάγνωση από το ένα σχήμα στο άλλο, ωστόσο η τελική ανάγνωση εναποτίθεται στο επίπεδο του νοητού και δεν είναι άλλη από την αναγνώριση ενός συστήματος ρυθμών και αρμονιών, οι οποίες συνιστούν την αμεσότητα της επικοινωνίας.

Η δουλειά του Τάσσου από το 1974 μέχρι το 1975 ακολουθεί ένα τεχνικό σύστημα, στο οποίο οι γεωμετρικές διατάξεις σχηματοποιούν τις φιγούρες του, οι οποίες αποτελούν μέρος του μαύρου περιβάλλοντος στο οποίο ανήκουν. Αυτή η μορφοπλαστική συνέπεια της λευκής χάραξης, οργανωμένη ρυθμικά, με έντονες γεωμετρικές και αρμονικές σχέσεις μέσα στο μαύρο χρώμα, σε συνδυασμό με την ακινησία του βλέμματος, δημιουργεί την έντονη δραματικότητα στην εικόνα προσδίδοντάς της παράλληλα μια βαθύτερη κοινωνική διάσταση.

Η θεματολογία που διαχειρίζεται ο Τάσσος στην δουλειά του, σε εκείνη την χρονική περίοδο, σε συνδυασμό με την τοποθέτησή της στο πλαίσιο ενός γεωμετρικού μορφοπλαστικού συστήματος, το οποίο δανείζεται στοιχεία της κοινωνικής κριτικής, εντείνουν την δραματοποίηση των έργων και κινητοποιούν τον κοινωνικό προβληματισμό.

Η αντινομία της συγκεκριμένης περίπτωσης έγκειται στο γεγονός πως ο Τάσσος μέσα από την αυστηρή γεωμετρία και την μορφολογική δόμηση της δουλειάς επιτυγχάνει να αποδώσει την εσωτερική ένταση και την

ευαισθησία του κοινωνικού προβληματισμού που διέπει τις ιδέες τις οποίες πραγματεύεται στο έργο του με συνέπεια, λιτότητα και συνοπτική έκφραση. Αυτό το στοιχείο είναι πρωτότυπο και σπάνια το συναντάμε στην καλλιτεχνική παραγωγή και δράση της σύγχρονης τέχνης πόσο μάλλον στην χαρακτηριστική. Αποτελεί μάλιστα προσωπικό επίτευγμα της καλλιτεχνικής έρευνας του χαρακτήρα.

Η εξέλιξη της δουλειάς του, ακολούθησε ιστορικά την παιδεία του, ως προς την εξεύρεση λύσεων στα τεχνικά προβλήματα, τα οποία ανέκυπταν. Ασκήθηκε στην αρχή της καλλιτεχνικής πορείας του με την χρήση όλων των παραδοσιακών στοιχείων που είχαν συνδεθεί με την χαρακτηριστική τέχνη, ενώ μετέπειτα ενσωμάτωσε στην δουλειά του το στοιχείο της κοινωνικής κριτικής κυρίως μετά το 1945, διερευνώντας την κοινωνική ζωή. Παρακολουθούσε σκηνές από την καθημερινή ζωή των εργατών και των αγροτών. Επεξεργάστηκε τα δεδομένα του και κατάφερε να μεταλαμπαδέσει μέσα από την δουλειά του στην χάραξη, ταυτόχρονα με τις τεχνικές του αναζητήσεις προσέφερε μια ανάγνωση διαφορετική από την επικρατούσα παραδοσιακή έκφραση. Κατά συνέπεια ενσωμάτωσε την παραδοσιακή διάσταση σε δυνατότητες μεγαλύτερης λειτουργικότητας. Η εξωτερίκευση αυτού του κοινωνικού προβληματισμού μεταφράστηκε μορφοπλαστικά με την χρήση της τεχνικής δίνοντάς της μεγαλύτερες προεκτάσεις και πραγματοποιήσεις από εκείνες της παραδοσιακής εικονογραφικής και διακοσμητικής δραστηριότητας.

Η πρόκληση των νέων θεματικών περιεχομένων αποδιδόμενων μέσα από νέες τεχνικές λύσεις οδήγησαν στην διαμόρφωση μιας εμπλουτισμένης, διαφορετικής χαρακτηριστικής. Συνδύασε το πολύ μεγάλο σχήμα στην χαρακτηριστική με την επεξεργασία του ξύλου και της σανίδας, παράλληλα με την χρήση της

λευκής χάραξης, το αποτέλεσμα που δημιουργήθηκε σε πρακτικό επίπεδο αλλά και σε τεχνικό, συμπαρέσυρε τις συνέπειες τόσο στις μορφές της χαρακτηριστικής παράστασης, όσο και στην απήχησή τους στην κοινωνική ζωή.

Η συγκίνηση που μεταδίδεται στον θεατή από τις αυστηρές μορφές, αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο της δουλειάς του Τάσσου. Μια κοινωνική ιδέα του χαρακτήρα, συνδεδεμένη με το θέμα της εικόνας, μεταδίδει τα συναισθηματικά φορτισμένα μηνύματα, όχι διαμέσου κάποιας διηγηματικής αφήγησης, αλλά μόνο με το γεωμετρικά δομημένο, λιτό της σχήμα. Η δραματικότητα που αποκτούσαν τα έργα του ήταν αντιστρόφως ανάλογη της συνοπτικής και λιτής εικόνας που είχαν. Η προσφορά της εργασίας του Τάσσου στην σύγχρονη ελληνική χαρακτηριστική ήταν καθοριστική, προσέδωσε ένα διαφορετικό όριο αντίληψης της καλλιτεχνικής εργασίας.

Οι ζωγραφικές τάσεις της χαρακτηριστικής υιοθετήθηκαν από αρκετούς καλλιτέχνες του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού. Ανάμεσα σε αυτούς η Λουίζα Μοντεσάντου είχε πραγματοποιήσει αρκετές ατομικές εκθέσεις, είχε συνεργαστεί με τον Δαμιανάκη και τον Βαρλάμο στην εικονογράφηση βιβλίων μαζί με τον Κεφαλληνό. Η εργασία της παρουσιάστηκε σε ατομικές αλλά και σε ομαδικές εκθέσεις. Ο Γιάννης Παπαδάκης δούλεψε τόσο με τον δάσκαλό του Κεφαλληνό, όσο με τον Παπαδημητρίου και τον Γραμματόπουλο. Ο Παπαδάκης βραβεύτηκε με το πρώτο Πανελλήνιο βραβείο χαρακτηριστικής και σχεδίου. Εξέθεσε έργα του στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Συνδύαζε την εξαιρετική τεχνική, που διέθεταν όλοι οι μαθητές του Κεφαλληνού, με την συστηματική επεξεργασία και κυρίως την ποιότητα της σύνθεσης.

Η εμπορική επιτυχία συχνά εγκλωβίζει τον καλλιτέχνη σε μια μανιέρα αναγνωρίσιμη και δεν του επιτρέπει να πειραματιστεί και να

εξελιχτεί. Ο Παπαδαντωνάκης διέφερε σε αυτό, επιθυμούσε να παρουσιάζει κάθε φορά κάτι διαφορετικό, μια διαφορετική ενότητα, ώστε να διατηρεί αμείωτο το ενδιαφέρον των φιλότεχνων. Λόγω ιδιοσυστασίας εμμένει στην εσωτερική αξία ενός έργου, το οποίο με αυτό τον τρόπο πίστευε πως μπορούσε να υποβάλλει την δύναμή του. Οι αξίες που προσδίδει στα έργα του είναι συνθετικές. Το τυχαίο δεν έχει θέση στην δική του λογική, όλα είναι λεπτομερώς υπολογισμένα, ξεκινά από τους βασικούς άξονες της σύνθεσης και καθορίζει την σχέση των όγκων, των μορφών, των χρωμάτων. Αυτή η διαδικασία βέβαια μαρτυρά την επιρροή της αρχιτεκτονικής πάνω του. Όπως έλεγε και ο Πρεβελάκης : « Η τέχνη δεν πρέπει να πλησιάζει όπου δεν μπορεί να γίνει ανώτερη συνθετική δύναμη και όπου δεν έχει την υπεροχή για να βάλει πειθαρχία σε κάθε ιδέα και κάθε αρετή».

Οι περισσότεροι μαθητές του Κεφαλληνού στηρίχτηκαν στις στέρεες βάσεις της διδασκαλίας του, αλλά εξέλιξαν, εξατομίκευσαν και προχώρησαν με τον δικό τους τρόπο τις πολύτιμες διδαχές του. Συνδέθηκαν μέχρι ένα ορισμένο σημείο με την έρευνα των τεχνικών της χαρακτηριστικής, όπως και της εξέλιξής τους, ενώ όρισαν συγκεκριμένες αισθητικές αντιλήψεις και κοινωνικές προεκτάσεις αντίστοιχα.

Μια νεότερη γενιά καλλιτεχνών δημιουργήθηκε μετά το 1960, η οποία συχνά ακολούθησε τις σύγχρονες τάσεις της ευρωπαϊκής καλλιτεχνικής έρευνας. Οι καλλιτέχνες αυτοί συχνά εργάστηκαν με συστηματικό ρυθμό στον χώρο της χαρακτηριστικής και τους απασχόλησε επίσης, όπως άλλωστε και τους προηγούμενους, η μορφοπλαστική και τεχνική προσέγγιση που θα τους εξέφραζε επιτυχώς. Η συμβολή όλων των καλλιτεχνών του Εργαστηρίου του Κεφαλληνού ήταν καθοριστική για την πορεία της ελληνικής χαρακτηριστικής.

Ο Κατσουλίδης, μαθητής του Κεφαλληνού, δίδαχτηκε από το 1962 μέχρι το 1966 τις σύγχρονες καλλιτεχνικές τάσεις στο Παρίσι. Εκεί πραγματοποίησε δύο ατομικές του εκθέσεις και διεύρυνε την έρευνά του επάνω στις σύγχρονες τεχνικές αλλά και σε σύγχρονες θεματικές αναπτύξεις εμφορούμενες από το σύγχρονο περιβάλλον. Δούλεψε τόσο την ξυλογραφία όσο και την λιθογραφία. Το σημερινό του έργο αντικατοπτρίζει το ενδιαφέρον του και την ευαισθησία του, για την χρήση του χρώματος στην ξυλογραφία. Οι εργασίες του ακολουθούν μια μορφοπλαστική λιτότητα. Σε αρκετές ξυλογραφίες του οδηγήθηκε σε περισσότερο αφηρημένες συνθέσεις. Σε αντίθεση με τις μαύρες ξυλογραφίες του, οι οποίες επιδεικνύουν έντονα αναλυτική διάθεση. Στις χαλκογραφίες του παρουσίασε νέα αντικείμενα σύνθεσης.

Ο Θανάσης Εξαρχόπουλος καθηγητής του δεύτερου Εργαστηρίου χαρακτηριστικής στη Σχολή Καλών Τεχνών, σπούδασε την χαρακτηριστική τέχνη το 1957 μέχρι το 1967 με δάσκαλο τον Κεφαλληνό. Συμμετείχε σε όλες τις Πανελλήνιες εκθέσεις. Η πρώτη του ατομική έλαβε χώρα το 1965 και παρουσίασε έργα ζωγραφικής και σχέδια. Η χαρακτηριστική του προσέγγιση χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια εμβάθυνσης, την αναζήτηση μιας διεύρυνσης, πέρα από το στενό πλαίσιο των παραδοσιακών αναζητήσεων και πλαστικών δυνατοτήτων της χαρακτηριστικής. Η δουλειά του εμφορείται από έντονη ερευνητική διάθεση.

Η Τόνια Νικολαΐδη πειραματίζεται συχνά για την επίτευξη ορισμένων νέων ειδών χαρακτηριστικών αποτελεσμάτων. Έχει πραγματοποιήσει πολλές εκθέσεις και έχει βραβευτεί. Συμμετέχει ακόμα και σήμερα δραστήρια στην ελληνική ζωή της χαρακτηριστικής. Είναι δεινή γνώστρια των απαιτητικών τεχνικών. Οι δουλειές τις συχνά είναι πολύπλοκες, στην αρχή έκανε δοκιμές

εκπαιδευτικές όπως η απομίμηση του αποτελέσματος της υδατογραφίας αλλά με την χρήση ξύλου. Εμπνέεται, δημιουργεί και φτάνει στο καινούργιο αποτέλεσμα, όπου οι νέες πραγματοποιήσεις λαμβάνουν χώρα μετά από την χρήση της πίεσης, του αποτυπώματος, της ιδέας μιας ανάγλυφης διάστασης της επιφάνειας. Δημιουργεί εικόνες μεγάλης ευαισθησίας, δουλεμένες εξαιρετικά τεχνικά, χρωματικά, θεματικά αλλά και με σχεδιαστική δόμηση με την καταλληλότερη τεχνική για το αριότερο αποτέλεσμα. Οι δημιουργίες της συμβάλλουν στην ανανέωση της πλαστικής χαρακτηριστικής γνώσης.

Στην ελληνική χαρακτηριστική ιστορία, η σχολή του Γιάννη Κεφαλληνού του πρώτου καθηγητή της χαρακτηριστικής στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών (1932-1957), κινείται σε επίπεδο μάθησης και διδασκαλίας στην εξής κατεύθυνση : η χαρακτηριστική ως συνδεδεμένη με τις ικανότητες της εκάστοτε τεχνικής αναπαράγει ένα συγκεκριμένο πρότυπο-εικόνα, γεγονός που σημαίνει, πως η χαρακτηριστική αίγλη αποδίδεται ανάλογα με την επιτυχία και τον ακριβή συσχετισμό της πηγής, συνεπώς της αρχικής εικόνας, μέσω της δύναμης του σχεδίου, (το οποίο προορίζεται προς τη χαρακτηριστική αντιγραφή), με το αποτέλεσμα, το οποίο αντιστοιχεί με ίσους όρους τόσο στην χαρακτηριστική πλάκα όσο και στην εκτύπωση. Η ίδια η εκτύπωση λειτουργεί ως απόδειξη της πιστότητας ανάμεσα στην πλάκα χάραξης με το εξωτερικό ερέθισμα. Η πλάκα χάραξης, αν και είναι ενδιάμεσος κρίκος, υπηρετεί πιστά τις εικονογραφικές ανάγκες της πηγής και ο ρόλος της είναι μηχανιστικός, δεσμευτικός και συγκεκριμένος. Αυτή ήταν η λογική της βασικής διδασκαλίας του Κεφαλληνού.

Όσοι οι περισσότεροι μαθητές του πάνω σε αυτές τις στέρεες βάσεις εξέλιξαν την τεχνική και αυτενέργησαν. Η θεωρία, στο πλαίσιο μιας αντίληψης, που προσβέυει ότι η σχέση της χαρακτηριστικής είναι η σχέση της με

το μοντέλο της δεν ήταν πανάκεια ούτε δεσμευτική. Μετέφεραν την διαδικασία των πρωτοποριών του εικοστού αιώνα, για τις οποίες η μέθοδος της έκφρασης, είναι πλέον το αντικείμενο. Η ίδια η χαρακτηριστική πλάκα μπορεί να λειτουργήσει ως δομικό στοιχείο έμπνευσης, ο χαρακτήρας δύναται να την διαμορφώσει διαφορετικά και ανεξάρτητα από την αρχική σύλληψη του σχεδίου, ανεξαρτήτως των προκαθορισμένων ζωγραφικών εικονογραφικών συστημάτων αναφοράς⁶²¹.

Στόχος τους η ποιότητα στην ζωή και η ουσία, που δεν δωρίζονται αλλά αποκτιόνται συνειδητά και με τις αντίστοιχες θυσίες. Στην αρχή σημασία έχει η επιλογή των στόχων μέσα από την διαδικασία της αυτογνωσίας, στην συνέχεια η αντοχή στις δυσκολίες, η πειθαρχία και τέλος η αποφασιστικότητα για να υλοποιηθούν οι επιλογές και οι στόχοι. Οι μαθητές του Κεφαλληνού στην συντριπτική τους πλειοψηφία, είτε γαλουχήθηκαν είτε απέκτησαν στην εξέλιξη της ζωής τους αυτά τα χαρακτηριστικά, μέσα σε δύσκολες και συχνά απάνθρωπες συνθήκες, στα ταραγμένα εκείνα χρόνια.

Νευραλγικής σημασίας η συμβολή του Κεφαλληνού στην προαγωγή της χαρακτηριστικής τέχνης, που αγαπούσε και εξασκούσε, εκτός από τον εκσυγχρονισμό και την τελειοποίηση των μέσων και των τεχνικών για την απόδοση του επιθυμητού εικαστικού αποτελέσματος, ήταν αναμφίβολα η αντιμετώπιση της ερμηνευτικής μεθόδου, ως αυθύπαρκτης εκφραστικής διαδικασίας. Δεινός σχεδιαστής αλλά και εξαιρετος γνώστης όλων των μεθόδων χάραξης, μετέδωσε απλόχερα, την μορφοπλαστική του γλώσσα, μέσω της συστηματοποίησης της τεχνικής και της υπαγωγής της στις κανονιστικές λειτουργίες της φόρμας. Επίσης υπήρξε ανοιχτός σε κάθε

---

⁶²¹ <http://artnews.gr> ΤΡΙΤΗ, 01 ΙΟΥΝΙΟΣ 2010 Μαυρομμάτης

καινούριο ερέθισμα, γεγονός που πέρασε την χαρακτηριστική δημιουργία σε ένα άλλο επίπεδο, ενώ ο ίδιος προτιμούσε ξεκάθαρα το κλασικό πλαστικό ιδίωμα στην προσωπική δουλειά του. Οι συνθέσεις του χαρακτηρίζονταν από συνέπεια, ρεαλισμό αλλά και παραστατική ευκρίνεια. Συνειδητά αποκαλύπτει την πραγματική, απτή, και περιγραφική ποιότητα του εικονιζομένου μοτίβου αλλά και της σημασίας του⁶²².

Ένας επιπλέον λόγος, που καθιστά το έργο του Κεφαλληνού ιδιαίτερα ελκυστικό, ενδεχομένως να προέρχεται από τη βαθιά πνευματικότητα και την κριτική διάθεση του στοχασμού του. Στα έργα του είναι φανερά τα ίχνη ενός εσωτερικού διαλόγου, τα οποία υποδηλώνουν την προέλευσή τους από την δεξαμενή του συναισθηματικού κόσμου, παρόλες τις όποιες αντινομίες τα περιβάλλουν.

---

⁶²² Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας <http://www.iaen.gr> Η καλλιτεχνική εκπαίδευση των νέων στην Ελλάδα 31/5/2018.

Γλωσσάριο όρων

-Αυτοτέλεια της εικόνας: Τεχνική στην οποία τοποθετούνται οι σκιές με τέτοιο τρόπο ώστε να λειτουργούν ως σκιές, στην προέλευση του φωτισμού από την περιοχή του θεατή και από την περιοχή της εικόνας.

- **Η Βαθυτυπία:** Είναι μια τεχνική χάραξης στην οποία ο καλλιτέχνης δημιουργεί επάνω σε μια μεταλλική, λεία επιφάνεια πάχους 3-5 χιλιοστών αυλάκια και κοιλώματα με την συνδρομή χημικών ή τεχνικών μέσων. Στα σημεία της χάραξης εισχωρεί το μελάνι εκτύπωσης με σκοπό να αποτυπωθεί στο χαρτί κατά την εκτύπωση. Συχνά η βαθυτυπία ονομάζεται και χαλκογραφία σύμφωνα με το πρώτο μέταλλο, που χρησιμοποιήθηκε για την εκτύπωση.

Στις τεχνικές της βαθυτυπίας ανήκουν: η χαλκογραφία με καλέμι (Gravure au Burin), η οξυγραφία (Gravure à l'eau forte), Η μέθοδος των ημισκιών, η ξεστή χαλκογραφία, η μαύρη τεχνική, η μετζοτίντα (Gravure en la manière noire), η τονική οξυγραφία - ακουατίντα (Aquatinta), η έγχρωμη

χαλκογραφία - η ακουατίνα ζάχαρης (Reservage) σε αυτή την τεχνική χρησιμοποιείται μαύρη σινική μελάνη μέσα στην οποία έχουμε διαλύσει ζάχαρη⁶²³, η χαλκογραφία του μαλακού βερνικιού - του μαλακού φόντου - η λιπογραφία (Vernis mous), η βελονογραφία (Gravure à la pointe sèche).

-Η Διαθεματικότητα: Αποτελεί τη διδακτική αρχή με την οποία επιδιώκεται η προσέγγιση της γνώσης, με γνώμονα την πολύπλευρη επεξεργασία διαφορετικών θεμάτων, που επιλέγονται και οργανώνονται ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις αντιληπτικές ικανότητες των μαθητών.

Η Διατυπία: Έκανε την εμφάνισή της το 1920 περίπου, αν και ήταν γνωστή ήδη από τον 14^ο αιώνα στον ασιατικό κόσμο. Σαν τεχνική προσφέρει λύση στα προβλήματα εκτύπωσης επάνω σε γυάλινες, ξύλινες, μεταλλικές επιφάνειες. Ονομάστηκε αμερικανική τεχνική. Η διατυπία αναπτύχθηκε παράλληλα με την βιομηχανική. Συνδέθηκε με τις μεταπολεμικές εξελίξεις και το κίνημα της Informel Art και της Pop Art.

Η Επιπεδοτυπία: αφορά σε μια πλάκα εκτύπωσης πάχους 8-15 εκατοστά, με λιπαρά υλικά σχεδιασμού. Η καλλιτεχνική επιπεδοτυπία αναφέρεται συχνά

και ως λιθογραφία καθώς το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για το επιθυμητό αποτέλεσμα ήταν η πέτρα. Οι πέτρες πλέον έχουν αντικατασταθεί στην εποχή μας με τα φύλλα αλουμινίου. Σημασία φυσικά έχουν και οι μεταλλικοί κύλινδροι πιεστηρίου, το λιθογραφικό μελάνι, το εκτυπωτικό χαρτί για την επίτευξη του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος.

Επιπεδοτυπικές τεχνικές θεωρούνται: η λιθογραφία (Lithographie), η δίχρωμη λιθογραφία, η αντιστροφική τεχνική (από θετικό σε αρνητικό), οι συμπληρωματικές τεχνικές (δημιουργία γκριζών τόνων με πέτρα κιμωλίας), η μεταφορά (Autographie), η τσιγκολιθογραφία – η τσιγκολιθογραφία αλουμινίου, η καλλιτεχνική Offset (φωτολιθογραφία).

-Εποικοδομισμός: Ο εποικοδομισμός αποτελεί μια παιδαγωγική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία η γνώση δεν μεταβιβάζεται αποκλειστικά από τον δάσκαλο στον σπουδαστή, αλλά καλλιεργείται στο πλαίσιο ενός κοινωνικού περιβάλλοντος από τον ίδιο τον φοιτητή, στηριζόμενη σε προϋπάρχουσες γνωστικές δομές, τις οποίες ενισχύει, εμπλουτίζει ή τροποποιεί ο καθηγητής, ανάλογα με τον ευκταίο στόχο.

-Λευκή ή μαύρη χάραξη : Αντίστοιχα χρησιμοποιείται το λευκό ή το μαύρο περίγραμμα στα χαρακτηριστικά έργα. **-Λευκή τεχνική χάραξης (Γραμματόπουλου):** Στην παραδοσιακή ξυλογραφία, το φως οριοθετείται μέσα από το λευκό του χαρτιού που θα μείνει ατύπωτο, σε αντίθεση με τα σκιερά τμήματα, που αποδίδονται με το τύπωμα από το ανάγλυφο μέρος του

ξύλου. Πρόκειται για μια τεχνική αρκετά σύνθετη και αυστηρά προσδιορισμένη από την επιφάνεια χάραξης. Στην έγχρωμη βαθυξυλογραφία του Γραμματόπουλου όμως, αξιοποιούνται ευρηματικά τα λευκά τυπώματα, κερδίζοντας έτσι εντυπωσιακή διάχυση φωτός.

-Λεύκωμα: Ειδική έκδοση τέχνης με χάραξη εικόνων και κείμενο.

-Μετατόπιση φωτισμού: Εικονογραφική αλλαγή της πηγής προέλευσης του φωτισμού.

-Μικρόκοσμος: Υποσύνολο της πραγματικότητας.

-Μορφοπλαστική τέχνη: Χαρακτηριστικά που με την κατάλληλη χρήση συνθέτουν την εικόνα, την μορφή (κυριολεκτικά). Επίσης αποδίδεται ο όρος μεταφορικά και αφορά τον συμβολισμό της γραμμής, καθώς και τα συναισθήματα που δημιουργούνται από τον τρόπο τοποθέτησής της.

-Ξυλοδομή: Τοιχοποιία από λιθοδομές με τη χρήση ξυλοδεσιών.

-**Προοπτική:** Η τεχνική της δημιουργίας βάθους με διαφορετικές οπτικές αφετηρίες και γραμμές φυγής, με αποτέλεσμα ο χώρος να φαίνεται συχνά ελλειπτικός.

-**Σεζανική ζωγραφική:** Ζωγραφική επηρεασμένη από τις αισθητικές επιλογές και την εσωτερική προοπτική στο έργο του Σεζάν.

-**Σκιάσεις:** Σκουραίνω και φωτίζω με γραμμές μια εικόνα, ώστε να ξεχωρίσει ένα σημείο από ένα άλλο.

-**Συνειδητή αυτοεπίγνωση:** Συνειδητή επιλογή πρωταρχικής γνωστικής βεβαιότητας.

-**Υψιτυπία:** Θεωρείται η παλαιότερη εκτυπωτική μέθοδος της εικόνας, η οποία σχεδιάζεται απευθείας επάνω στην μήτρα, που μπορεί να δημιουργηθεί από πολλά διαφορετικά υλικά, και στην συνέχεια αφαιρούνται τα μέρη εκείνα που δεν καλύπτονται από το σχέδιο. Τα τμήματα που προεξέχουν αλείφονται με εκτυπωτικό μελάνι, ώστε μετά από την

αντίστοιχη πίεση να τυπωθούν στο χαρτί⁶²⁴. Το υλικό της μήτρας μπορεί να είναι από ξύλο, λινόλαιο (linoleum), μέταλλο, πλαστικό, χαρτόνι. Η διαδικασία επεξεργασίας αλλά και η υφή του υλικού, προσδίδουν την διαφορετικότητα του αποτελέσματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΗΓΩΝ

Πρωτογενείς πηγές (χειρόγραφα)

Αρχείο της Ανωτάτης σχολής Καλών Τεχνών
Μητρώνων των Σπουδαστών της Ανωτάτης Σχολής των Καλών Τεχνών-
Εργαστήρια.

*Βιβλιοθήκη Γιάννη Κεφαλληνού: Θεματικός κατάλογος, Αθήνα, Βιβλιοθήκη
Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών, 2002.*

Ed. Blaquière, *Narrative of a Second Visit in Greece : including facts connected
with the Last Days of Lord Byron; Extracts from Correspondence, Official
Documents, &c.,* Λονδίνο 1825.

Εικονογραφικές πηγές

Suarès, André (Isaac Félix Suarès), *Bouclier du zodiaque*, ill. par D. Galanis, Paris
Nouvelle Revue française, 1920.

Mérimée, Prosper, *Carmen*, monographie avec des gravures sur cuivre de D.
Galanis, Paris, Éditions littéraires de France, 1945.

Jouhandeau, Marcel, *Confidences*, Paris, Dessin de Galanis sur la couverture, Gallimard, 1954.

Jouhandeau, Marcel, *Contes rustiques*, Paris, gravures originales de D. Galanis, L. et J.-M. Carteret, 1951.

Jouhandeau, Marcel, *Dernières années et mort de Véronique*, Paris, Gallimard, 1953.

Jouhandeau, Marcel, *Élise*, Paris, Gallimard, 1933.

Louÿs, Pierre, *La Femme et le pantin*, roman Espagnol, eau-forte originale de Galanis, Paris, A. Sauret Impr. nationale, 1958.

Jouhandeau, Marcel, *Scènes de la vie conjugale*, Paris, Dessin de Galanis sur la couverture, Gallimard, impr. 1950.

Galanis, Démétrius, *Illustrations de Rien que la terre*, D. Galanis, dess. ; Paul Morand, aut. du texte, Paris, La Sphère, 1926.

Galanis, Démétrius, *Institut de France. Académie des beaux-arts. Notice sur la vie et les travaux de Henri Le Riche*, Paris, impr. Firmin-Didot et Cie, 1958.

Galanis, Démétrius, *Liste des grands vins fins*, Bois en couleurs de Galanis, Impr. Draeger, 1938.

Galanis, Démétrius, *Maurice Ravel par quelques-uns de ses familiers*, Paris, Ed. du tambourinaire, 1939.

Laboureur, Jean-Émile - Xavier-Marcel, *The New Keepsake for the year 1921*, Paris, C. Bloch libraire, 1920.

Jouhandeau, Marcel, : *L'oncle Henri*, Paris, Couv. ill. par Galanis, Gallimard, 1943.

Jouhandeau, Marcel, *Portraits de famille*, Paris, Gallimard, impr., 1951.

Arland, Marcel, *Terre natale*, Édition illustrée de quatorze gravures à l'eau-forte par D. Galanis, Paris, N.R.F. (impr. de Dumoulin), 1945.

Lafuma, Louis *Trois pensées inédites de Pascal*, extraites du manuscrit de l'abbé Périer, son neveu / Louis Lafuma, bois gravés de D. Galanis, Paris, Éd. littéraires de France, 1945.

Jouhandeau, Marcel, *Véronicana*, Dessin de Galanis sur la couverture, Paris, Gallimard, impr., 1933.

Rolland, Romain, *Voyage musical aux pays du passé...*, Planches et ornements dessinés et gravés sur bois par D. Galanis, Paris, Édouard-Joseph, 1919.

Rolland, Romain, *Voyage musical aux pays du passé...* Planches et... ornements dessinés et gravés sur bois par D. Galanis, Paris, Éditions d'Aujourd'hui, 1976.

Autre auteur : Galanis, Démétrius (1879-1966). Illustrateur.
(Br.) : 49 F.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin
Cote : 16- Z- 17080 (103) support : livre.

Tolbiac - Rez-de-jardin - magasin
Cote : 8- Z R ROLLAND- 1153 support : livre
Communication sous conditions, s'adresser à la banque de salle.

Baudelaire (Charles), *Les fleurs du mal*, Paris, chez Emile Paul, 1942.

Cocteau (Jean), *Nocturne, dans feuillets d'art*, Paris, [s.ed.], 1921.

Jouhandeau (Marcel), *Confidences*, Paris, Gallimard, 1954.

Jouhandeau (Marcel), *Dernières années et mort de Véronique*, Paris, Gallimard, 1953.

Louÿs (Pierre), *La Femme et le Pantin*, Paris, Ed. Albin Michel, 1958.

Mérimée (Prosper), *Carmen*, Paris, Ed. littéraires de France, 1945.

Suarès (Isaac Félix dit André), *Bouclier du zodiaque*, (ill. par Galanis D.), Paris, Ed.
de la Nouvelle Revue française, 1920.

Warnod, André, *Ceux de la Butte*, 1947, Paris.

Δέκα χαρακτηριστικά έργα : Αστεριάδης, Βασιλείου, Κανέλλης, Κατράκη, Μανουσάκης, Μόραλης, Παπαδημητρίου, Τάσσοι, Τσαρούχης, Χατζηκυριάκος, Αθήνα, [χ.ε.], 1958.

Ζαλοκώστας (Χρήστος Π.), Ρούπελ, Αθήνα, Τιλπέρογλου, 1945. (Ευλογραφίες Γιάννη Κεφαλληνού).

Καζαντζάκης (Νικόλαος), Ασκητική, Αθήνα, (χ.ε.), 1945. (Ευλογραφίες Γιάννη Κεφαλληνού).

Κεφαλληνός Γιάννης. [1894-1957]. "Δέκα Λευκαί Αττικάί Λήκυθοι" 1953-1956. Τυπογραφία Γιάννη Κεφαλληνού, Εισαγωγή Σέμνης Καρούζου. Έκδοση περιορισμένη σε 400 αριθμημένα αντίτυπα.

[Τυπώθηκε με το χέρι από το Γιάννη Κεφαλληνό και τους μαθητές του Λουίζα Μοντεσάντου, Γιώργη Βαρλάμο και Νίκο Δαμιανάκη στο Λιθογραφείο Παπαχρυσάνθου, σε Χαρτί χειροποίητο από λινάρι "in plano" του Richard Debas. Οι εκτυπώσεις των έργων διήρκεσαν τρία χρόνια].

Οι Κυριακές της «Διαπλάσεως» 1896-1942. Εικονογραφημένον Περιοδικόν δια παιδιά, εφήβους και νεανίδας. Παρουσίαση-εισαγωγή Ε. Χ. Κάσδαγλης. Σελ. 489. Αθήνα, 1994.

Παπαντωνίου (Ζαχαρίας), Το Παγώνι, Αθήνα, (χ.ε.), 1942. (Ευλογραφίες Γιάννη Κεφαλληνού).

Ρίτσος (Γιάννης), *Επιτάφιος*, Αθήνα, Κέδρος, 2003. (Ξυλογραφίες Α. Τάσος).

Έντυπος τύπος

Ανδρεάδη Ε, «Η Βάσω Κατράκη στην Εθνική Πινακοθήκη», εφ. Το Βήμα, 21 Μαρτίου 1980.

Βακαλό Ε. «Οι Εκθέσεις του Μηνός», περ. Ζυγός, τχ.49 (Δεκέμβριος 1959), τχ. 58 (Σεπτέμβριος 1960). τχ 65 {Απρίλιος 1961}

Βακαλό Ε. «Βάσω Κατράκη. βραβείο λιθογραφίας στη Μπιεννάλε Βενετίας», «φ. Τα Νέα, 15 Ιουλίου 1966.

Βακαλό Ε. «Βάσω Κατράκη», εφ. Το Νέα. 22 Ιουλίου 1966' 6 Φεβρουάριου 1967- 27 Οκτωβρίου 1972

Βακαλό Ε., Κριτική εικαστικών τεκνών, Επιμέλεια Όλγα Δανιήλογλου, τ. Α. Αθήνα 1996.

Βασιλείου Σπ. «Έλληνες Εχάραξαν». περ. Ζυγός, τχ 25, Μάιος 1959.

Γέτος, «Βάσω Κατράκη. Όλα μας πήγαν κόντρα...». εφ. Τα Νέα. 1 Αύγουστου 1979.

Γρηγοράκης Ν. Χαρακτικά στον πόλεμο του '40» στην Αντίσταση, κατάλογος έκθεσης, αίθουσα τέχνης «Υάκινθος», Αθήνα 1987.

«Έρευνα για τη Μοντέρνα Τέχνη. Απαντούν: οι καλλιτέχνες Σπύρος Βασιλείου, Βάσω Κατράκη, Περικλής Βυζάντιος. Νίκος Εγγονόπουλος, Λάζαρος Λαμέρας και Κλέαρχος Λουκόπουλος». εφ. Ζυγός, τχ 7, Μάιος 1956.

Περ. Νέα Εστία (1933), τχ. 145 (1 Ιανουαρίου 1933).

Ελληνική Χαρακτική, κατάλογος έκθεσης. «Τέχνη»-Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 1981

Ελληνική Μεταπολεμική Χαρακτική, κατάλογος έκθεσης. Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου. Αθήνα 1988.

Η Χαρακτική στην Ελλάδα σήμερα, κατάλογος έκθεσης. Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο «Ωρα», Αθήνα 1980.

Θεοδωρόπουλος Α., «Ο Άγγελος Θεοδωρόπουλος για την έκθεση της Βάσως Κατράκη». περ, Ζυγός, τχ 48. Νοέμβριος 1959.

Ιωάννου Ο. «Χαράζοντας το πρόσωπο του νεοελληνικού πάθους», περ. Επίκαιρα, τχ 601 14 Φεβρουάριου 1900.

Καλλιγιάς Μ, Η Βάσω Κατράκη και ο Γιάννης Παπάς». εφ. Το Βήμα, 19Δεκεμβρίου 1959.

Καλλιγιάς Μ., Τεχνοκριτικά 1937-1982 Πρόλογος - Εισαγωγικό Σημείωμα Αγγελος Δεληβορριάς, Αθήνα 2003.

Κάσδαγλης Ε. Χ. Γιάννης Κεφαλληνός, ο Χαράκτης. Αθήνα 1991.

Κασιμάτη Μ. (επιμ): Έντεκα δάσκαλοι της Ελληνικής Χαρακτικής, κατάλογος έκθεσης. Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού - Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου. Αθήνα 1995.

Κατράκη Β. «Συνέντευξη για τη μοντέρνα τέχνη», εφ. Η Βραδυνή, 23 Νοεμβρίου 1955.

Κατράκη Β., «Εντυπώσεις από την 33η Biennale», περ. Ζυγός, τχ 7. Ιούλιος - Αύγουστος 1960.

Κατράκη Β., «Ο Ζωγράφος Α. Μπαχαριάν». περ. Ζυγός, τχ 71. Οκτώβριος 1961.

Κατράκη Β., «Οι καλλιτέχνες», περ. Επιθεώρηση Τέχνης, τχ. 82, Οκτώβριος 1961.

Κούγελος Μ, «Το έργο της Βάσως Κατράκη και της Λιλής Αρλιώτη στο Τεχνολογικό Ινστιτούτο», περ. Επιθεώρηση Τέχνης, τχ. 78. Ιούνιος 1961.

Κωτίδης Α., «Η Μεταπολεμική Νεοελληνική Τέχνη. Χαρακτική». Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ.16, Αθήνα 2000.

Λαμπράκη-Πλάκα Μ- «Βάσω Κατράκη. Η Διαλεκτική μιας καλλιτεχνικής Πορείας», περ. Ζυγός, τχ 6, Ιούνιος 1966.

Λαμπράκη-Πλάκα Μ. Κασιμάτη Μ.: Ο κόσμος της Βάσως Κατράκη, κατάλογος έκθεσης. Δημοτική Πινακοθήκη Καλλιθέας «Σοφία Λασκαρίδου», Αθήνα 1985.

Λαμπράκη-Πλάκα Μ., «Βάσω Κατράκη. Μια Τέχνη Αρχέγονη και Μοντέρνα», εφ. Το βήμα, 10 Μαρτίου 2002.

Μαυρομμάτης Εμ., Μορφολογικές και τεχνικές αναζητήσεις της ελληνικής χαρακτικής 1892-1982, Αθήνα 1985.

Μπακομάρου Ο., «Βάσω Κατράκη. Ψυχή στην πέτρα», περ. Γυναίκα, τχ 694. 18 Αυγούστου 1976.

Μπαρούτας Κ. Ο Σοσιαλιστικός Ρεαλισμός στην ελληνική τέχνη Κοινωνικό Όραμα και Αισθητικοί Συμβιβασμοί. Αθήνα 2006.

Μπόλης Γ., Βάσω Κατράκη. Η χαράκτρα της ζωής, Αθήνα, 2009. Τα Νέα. Σύγχρονοι Έλληνες Εικαστικοί.

Αγγελόπουλος Γ. – Κέβορκ Χ., «Τραπεζογραμμάτια που εκτυπώθηκαν στο ΙΕΤΑ», *Θυρίδα Β*, 1984.

Αθηνά, αρ. 2154, 3/9/1854

Αιών, 28/8/1854

Ανεξάρτητος, 23/2/1855

Νίκος Αλεξίου, εφημ. «Ριζοσπάστης», στις 25 Αυγούστου 1996.

Αργος, «Ατομικές εκθέσεις, Βάσω Κατράκη – Σίσκου- Τούγιας- Μαρία Σπεντζά», *Το Βήμα* (29 Ιανουαρίου 1970).

Βακαλό Ελένη, «Κατασκευές και Σύμβολα», *Τα Νέα* (16 Μαρτίου 1973).

Βακαλό Ε., εφ. Τα Νέα, 27 Νοεμβρ. 1964.

Βακαλό, Ελένη εφ. Τα Νέα, 31 Ιαν. 1974 (αναδ. στο Βακαλό, 1996, τ. 'Β, σ.σ. 320-322).

Βακαλό Ε., «Έκθεση Ζωγραφικής Μπογιατζιάν», εφ. Τα Νέα, 16 Απριλίου 1966.

Βακαλό Ε., «Χώρος και χρώμα», εφ. Τα Νέα, 21 Οκτ. 1966 (Αναδ. στο Βακαλό, 1996, τ. Α).

Γιοφύλλης Φώτος, «Δαγκλής Χρίστος», Φιλολογική πρωτοχρονιά 1951 Τ. 8.

Ν. Γρηγοράκης, εφ. Η Καθημερινή, (7 Ημέρες), 22Μαρτ. 1998.

Δεληβορριάς Άγγελος, «Η παραδοσιακή τέχνη των νησιών του Αιγαίου», *Αιγαίο: Επίκεντρο του ελληνικού πολιτισμού*, Αθήνα, Μέλισσα, 1922.

Δερέκα, Α., «Κώστας Μαλάμος, ένας ρεαλιστής ζωγράφος της καθημερινής ζωής», εφ. *Πρωινά Νέα*, Γιάννενα, 22 Μαΐου 1978.

Δόξας Άγγελος, «Αι εκθέσεις ζωγραφικής. Στην "Γκαλερί Τέχνης" έκθεσις Χρήστου Δαγκλή, στις "Νέες Μορφές" έκθεσις Ελένης Παγκάλου», 1960.

Δ. Ε. Ευαγγελίδης, *Νέα Εστία*, 721, 1957.

«Κούλης Ζαχαριάδης», εφ. Διαμαρτυρία, 19 Νοεμβρίου 1976.

Περ. Νέα Εστία (1933), τχ. 145 (1 Ιανουαρίου 1933).

Ζίας Νικόλαος, Η επίδραση της βυζαντινής ζωγραφικής στην σύγχρονη ελληνική τέχνη, περ. Τέχνη και Λόγος τ. 1/1985.

«Η έκθεση του Κ. Μαλάμου», εφ. Ηπειρωτικός Αγών, Γιάννενα, 4 Ιουνίου, 1978.

Βασ. Ηλιάδης, «Η ανασύστασις της Έδρας της Χαρακτικής», εφ. Ελεύθερον Βήμα, 27 Νοεμβρίου 1931.

«Η ζωγραφική. Η ζωή των ήσυχων λιμανιών και των ακίνητων καραβιών στους πίνακες του Αξιώτη» Νέα Εστία, 500 (1948).

Θέρμου Μαρία, «Ο άνθρωπος που τρέφεται με γράμματα. Ο χαρακτήρας Τάκης Κατσουλίδης σχεδιάζει ελληνικές γραμματοσειρές. Και στο μουσείο Μπενάκη οι μαθητές-συνεχιστές, από τη Σχολή Γραφιστικής του ΤΕΙ Αθήνας, οργανώνουν έκθεση για τα 50 χρόνια καλλιτεχνικής πορείας του», Βήμα (12 Σεπτεμβρίου 2010).

Καλλιγιάς, Μ., εφ. Το Βήμα, 20 Σεπτ. 1960 και Ε. Βακαλό, εφ. Τα Νέα, 21 Οκτ. 1960.

Καλλονάς Δ., εφ. Η Βραδυνή, 23 Φεβρ. 1951.

Καρυκόπουλου, Π., «Δ. Μεσθενέας. Ο Τυπογράφος αγωνιστής του Μεσολογγίου», περ. Βιβλιοφιλία, τχ. 1 [Αθήνα 1976].

«Βάσω Κατράκη. Χάραγμα της ζωής στο ξύλο και την πέτρα», Τέχνη και Πολιτισμός, περιοδική Ιανουάριο - Φεβρουάριο 1980.

Κορρέ, Κόμτσιου, Τοκατλίδη, «Το Παλαιό Εθνικό Τυπογραφείο στην Αθήνα», περ. Αρχαιολογία, τχ. 45, Αθήνα Δεκέμβριος 1992.

Κουνενάκη Πέγκυ, «Δαγκλής Χρίστος», Χρονικό, Ιανουάριος – Δεκέμβριος 1991.

Κωνσταντόπουλος Μ., εφ. Ακρόπολις, 18 Μαρτίου 1955.

Κατερίνα Λυμπεροπούλου, εφ. Το ΒΗΜΑ, 3/4/2012.

Σ. Λυδάκης, εφ. Η Καθημερινή, 29 Ιουλίου, 1975.

Λυδάκης Στέλιος, «ο Βαρθολομαίος Παπαδαντωνάκης» στο "Athenaeum Intercontinental", Τέχνη και Λόγος, 4, 1986.

Levitte (George), *Les origines du mythe de l'artiste bohème en France : Lantara*, Gazette des Beaux-Arts, 117, Σεπτ. 1975.

Τα Νέα της Τέχνης, Αθήνα, Νο 181, Νοέμβριος 2009.

Τα Νέα της Τέχνης, «Η γνωστή χαράκτρια Ρένα Τζολάκη στον Πειραιά».
ΤΡΙΤΗ, 05 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2016.

Το Εργαστήρι του ζωγράφου, εφ. *Το Βήμα*, 23 Οκτ. 1994.

Μαρία Μαραγκού Ελευθεροτυπία, 17 Φεβρουαρίου 1992.

Μαυρομμάτης (Εμμανουήλ), «Κριτική Εισαγωγή στην Ιστορία της Ελληνικής Χαράκτικής: Επανεκτίμηση- Η και Αναθεώρηση- Αξιών»
7.Κεφάλαιο παρεμβολής: λειτουργική και μοντερνιστική χαρακτική στην εφημερίδα *Τα Νέα της Τέχνης*, Αθήνα, Νο 178, Ιούνιος –Ιούλιος 2009.

Μοσχίδη, Ε., *Atelier: Η σκήπη των ζωγράφων*, εφ. *Απογευματινή*, 10 Σεπτ. 1995.

Μουρέλου Γ., *Η τελευταία χαρακτική του Τάσσου*, περ. *Ζυγός*, τ. 99-100/1964.

Κ. Πάορας, εφ. *Το Βήμα*, 25 Ιαν. 1979.

Πανελλήνιον, 25/8/1854 και 7/9/1854.

Βαρθολομαίος Παπαδαντωνάκης, «Ένα Παραμύθι και μια Φωτιά»,
Αφιερώματα - Περιοδική Έκδοση, εκδότης Δημήτρης Ζάχος, 27/3/2016.

B. Papadadonakis a expose au Word Trade Center "Les Petites Aphrodites" Press, Βρυξέλλες, 72 (1980).

Παπασπύρου Σταυρούλα, «Η Αρχιτεκτονική του Αλφαβήτου. Μ'ένα αφιέρωμα στον Τ. Κατσουλίδη, το Μουσείο Μπενάκη μας μνεί στους Δαιδάλους του τυπογραφικού σχεδιασμού», *Ελευθεροτυπία* (12 Σεπτεμβρίου 2010 Νο 460).

«Πέθανε ο χαράκτης Λ. Ορφανός», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 19 Ιουν. 1995.

Πετρής Γιώργος, «Μια συνομιλία με τον χαράκτη Χρ. Δαγκλή», *Επιθεώρηση τέχνης* Ιούλιος – Αύγουστος 1959.

Πετρής Γιώργος, « Η έκθεση του Μπογιατζιάν » εφ. *Η Αυγή*, 14 Απριλίου 1966.

Πηλιάδη Βεατρική Σ, εφ. «Αλλαγή» 10 Μαΐου 1966.

Προκοπίου Α., εφ. *Η Καθημερινή*, 13 Μαΐου 1952 & 26 Ιουνίου 1957.

Προκοπίου Α., εφ. *Καθημερινή*, 30 Δεκ. 1958.

Σακελλαρίου Κώστας, «Ο χαράκτης Χρίστος Δαγκλής και η μοναδικότητά του», *Ηπειρωτική Εταιρεία Δελτίον πνευματικής ενημέρωσης*, Τευχ. 213, Ιανουάριος 1994.

Σπανοπούλου Η διαστημική λογική του Γραμματικόπουλου στις κοσμογραφίες του, εφ. Μεσημβρινή, 11 Φεβρουαρίου 1980.

Σπηλιάδη, Β., «Το ζωγραφικό έργο του Γ. Μανουσάκη», εφ. Η Καθημερινή, 28 Οκτ. 1976.

Σπηλιάδη, Β., «Η έκθεση ζωγραφικής του Κ. Μαλάμου στην «Αργώ», εφ. Η Καθημερινή, 2 Μαρτ. 1977.

La Revue Moderne des Arts et de La Vie, Παρίσι, 1 Δεκ. 1967.

Πετρός, Γιώργος (1916-1997), Επιθεώρηση τέχνης 1965 Απρίλιος – Μάης.

Σπητέρης, Τ., «Οι εκθέσεις του μηνός», Ζυγός, 13, 1956.

Διαδικτυακές (τηλεματικές) πηγές

Site BnF: Gallica les signets de la BnF-Arts-estampes-collections d'estampes françaises-The image of France 1793-1880.

ARTFL Projet : « The image of France Report ».

Site du Louvre: Œuvres-Bases de données-inventaire informatisé du département des Arts graphiques-œuvres-recherche multicritères.

www.hellenica.de/indexGR.htm

<http://www.ekebi.gr>

www.iset.gr Το Ινστιτούτο Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης iset.

Βασίλης Βασιλικός, Για την πρώτη ατομική έκθεσή της στην Γκαλερί ASTOR, οδός Καραγεώργη της Σερβίας 16, από τις 14 Δεκεμβρίου 1965 έως τις 2 Ιανουαρίου 1966. <http://www.toateliatisrenastzolaki.com>

Γιώργος Αλεξανδρινός, «Απόψεις μιας ολόκληρης ζωής», www.toateliatisrenastzolaki.com

Δημήτρης Ζάχος Αφιερώματα, 15/5/2016. <http://www.afieromata.gr> Δημήτρης Παπαγεωργίου 20/5/2018

Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας

<http://www.iaen.gr> Η καλλιτεχνική εκπαίδευση των νέων στην Ελλάδα 20/5/2018.

«Ρένα Τζολάκη», Art22, 09/01/2016

Πατσού Αργυρώ «Αφιέρωμα στην Ιέρεια της Χαρακτικής Ρένας Ανούση – Ηλία» 12/ 2 /2017 Αφιερώματα <http://www.afieromata.gr> 31/5/2018.

Σαχίνης Ξενής, *Η Τέχνη της Χαρακτικής στην Βόρεια Ελλάδα, μέρος Ι*, 08.05-02.06.2012. <http://diafaneia.ee.auth.gr> Η τέχνη της χαρακτικής 20/5/2018.

Βιβλιογραφία

Adorno (Theodor W.), *Αισθητική θεωρία*, μετάφραση Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2000.

Αλληλογραφία, Δημήτρη Γαλάνη – Γιάννη Κουτσοχέρα, Αθήνα, Διεθνές Ίδρυμα Γιάννη Κουτσοχέρα και Λένας Στρέφη – Κουτσοχέρα, Εκδότης Σπανός, 2012.

Ανούση, Ρ., Βολανάκη, Ο., Γιαχανατζή, Ν., Μαραγκουδάκη, Ε., κ.α. (επιμ.) (2017), *Εικαστικές Τέχνες και Αντίσταση, 1950-1974*, Έκθεση - Εργαστήριο Ιστορίας της Τέχνης, Αθήνα: Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, Δήμος Αθηναίων.

Αρφαράς (Μιχάλης), *Χαρακτική και έντυπη τέχνη*, (επιμ. έκδοσης) Ειρήνη Χριστοπούλου, Αθήνα Μεταίχμιο, 2009.

Βακαλό (Ελένη), *Κριτική εικαστικών τεχνών*, επιλογή επιμέλεια Ο. Δανιηλοπούλου, 2 τόμοι, Αθήνα 1996.

Βαρβιτσιώτης (Ιωάννης Μ.), *Αναζητώντας την τέχνη. Περιφερειακές πινακοθήκες* 1η έκδ. Αθήνα, Μέλισσα, 2008.

Βαρλάμος Γιώργης, *Χαρακτική, Σημειώσεις από το Εργαστήριο, Τεχνική Χαρακτικής, Αρχή της Τυπογραφίας, Έργα Χαρακτικής*, Αθήνα, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2010.

Cahiers de l'Ambassade de Grèce à Paris. Artistes Grecs en France, 2 τόμοι, Παρίσι 1995. (Ελληνικό Προξενείο στην Γκρενόμπλ).

Γιοφύλλης (φώτος), *Ο χαρακτήρας Γιάννης Κεφαλληνός*, Αθήνα (χ.ε) 1959.

Γιοφύλλης (φώτος), *Ιστορία της νεοελληνικής τέχνης (ζωγραφικής, γλυπτικής, χαρακτικής, αρχιτεκτονικής και διακοσμητικής) 1821-1941*, τ.Α' , Αθήνα, 1962 τ.Β', Αθήνα 1963.

Γιοφύλλης, *Η Γλυπτική του Νικόλα*, τ. Β., Αθήνα, 1963.

Γιοφύλλης (Φώτος), «*Η Ελληνική Ξυλογραφία (1821-1950)*», Φιλολογική Πρωτοχρονιά 1951.

Γοδόση (Ζωή), "Σκέψη οξεία", Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Χαρακτικά-Σχέδια, Πρέσπες 2006 - Στέγη Φιλοτέχνων Φλώρινας, 67, 2006.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), *Αμπελος και Οίνος. Από Έλληνες χαρακτες ζωγράφους τον 20^ο αιώνα*, Αθήνα, Πινακοθήκη Γρηγοράκη-Μουσείο χαρακτικής, 2005.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), *Δώδεκα και Μία Δάσκαλοι της Νεοελληνικής Χαρακτικής*, Αθήνα, Αίθουσα Τέχνης «Υάκινθος», 2001.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), *Η Ελληνικότητα στο έργο Νεοελλήνων χαρακτών*, Τόμος τέταρτος, Αθήνα, Βιβλιοθήκη νεοελληνικής χαρακτικής, 2001.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), *Η Νεκρή φύση στη Νεοελληνική χαρακτική*, Τόμος δεύτερος, Αθήνα, Βιβλιοθήκη νεοελληνικής χαρακτικής, 1999.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), *Το ψάρι και το ψάρεμα στη Νεοελληνική χαρακτική*, Τόμος πρώτος, Αθήνα, Βιβλιοθήκη νεοελληνικής χαρακτικής, 1999.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), *Πρωτοπόροι και Δάσκαλοι της Νεοελληνικής χαρακτικής*, Αθήνα, Αίθουσα Τέχνης «Υάκινθος», 2006.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), *Τετράδια ελληνικής χαρακτικής 1980-1982*, χ.τ., Αθήνα, 1982.

Εκπαίδευση με χρήση νέων τεχνολογιών, Συλλογικό έργο, Σοφός Αλιβίζος, Κώστας Απόστολος, Ντρενογιάννη Ελένη, Φωκίδης Μάνος, Παγγέ Τζένη, κ.ά. Επιμελητής : Σοφός Αλιβίζος, Αυγερινός Ευγένιος Π., Καραμούζης Πολύκαρπος, Χριστοδουλίδου Λουίζα, Δάρρα Μαρία, εκδότης Γρηγόρης, 2017.

Έννοιες της Μοντέρνας Τέχνης. Από τον Φωβισμό στον Μεταμοντερνισμό, επιμέλεια Νίκος Στάγκος, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2005.

Εξαρχόπουλος Θανάσης, επιμέλεια Κρεμμυδά Μαργαρίτα, Καψάλης Διονύσης, ΜΙΕΤ Μάρτιος 2012.

Επιστήμες της εκπαίδευσης. Από την ασθενή ταξινόμηση της παιδαγωγικής στη διεπιστημονικότητα και στον επιστημονικό υβριδισμό Συλλογικό έργο, Βρατσάλης Κώστας Α., Καραμούζης Πολύκαρπος, Κατσαδώρας Γεώργιος Κ., Παπαντωνάκης Γεώργιος Δ., Χριστοδουλίδου Λουίζα, Σαββαΐδου - Καμπουροπούλου Μαίρη, Σοφός Αλιβίζος, Σκούρτου Ελένη, Κούρτη - Καζούλλη Βασιλεία, Λιαράκου Γεωργία, Τσολακίδης Κώστας, Ταψής Νίκος, Σκουμιός Μιχαήλ, Καμπουροπούλου - Σαββαΐδου Μαρία. Επιμελητής : Κόκκινος Γιώργος 1960- καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου, Χιονίδου Μαρία Εκδ. Ταξιδευτής 2013.

Ζίας, Νίκος-Κόκκου, Αγγελική, *Ταξιδεύοντας στην Ελλάδα με τον Γιώργο Μανουσάκη*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1993.

Θανάσης Γιοχάλας, Τόνια Καφετζάκη, *Ιχνηλατώντας την πόλη με οδηγό την ιστορία και τη λογοτεχνία*, ΕΣΤΙΑ, Αθήνα Ιανουάριος 2013.

Θανόπουλος, *Αθηναϊκά Μνημειακά Κτίρια του 19ου και των Αρχών του 20ου αιώνα*, Τόμος Α.

Gombrich (Ernst), *Το χρονικό της Τέχνης*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1994.

Καλλιγάς (Μαρίνος), *Νεοελληνική Τέχνη. Ζωγραφική-Γλυπτική-Χαρακτική*, κείμενα Μ. Καλλιγάς, επιμέλεια Α. Τάσσος, χ.τ. Αθήνα, 1980.

Καλλιγάς (Μαρίνος), *Το ξεκίνημα της κοσμικής χαρακτικής στα Επτάνησα*, Κέρκυρα 1982.

Κάσδαγλης (Εμμανουήλ Χ.), *Αλληλογραφία. Κείμενα Γιάννη Κεφαλληνού*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1991.

Κάσδαγλης (Εμμανουήλ Χ.), *Γιάννης Κεφαλληνός*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1991.

Ε. Χ. Κάσδαγλη, «*Το αγλαότεχνο Τυπογραφείο των Αδελφών Ταρουσόπουλου. Αφήγημα σε επάλληλους κύκλους με επίκεντρο το παλιό τυπογραφείο*», Άγρα, 1990.

Κατράκη Βάσω, *Κορυφαία ερμηνεύτρια της ανθρώπινης τραγωδίας*, Αθήνα, 1998.

Κατσουλίδης (Παναγιώτης), *Το σχέδιο του γράμματος. Η Ελληνική γραφή*, Αθήνα, Καστανιώτη, 1991.

Κόκκινος, (Γιώργος), *Από την ιστορία στις ιστορίες, Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα 1998.

Κόκκου, Αγγελική-Κουμβακάλη, Μυρτώ, Γιώργος Μανουσάκης, *Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος*, Αθήνα 2005.

Κουτσουρής (Αναστάσιος), Παυλόπουλος (Δημήτριος), Κούλα Μπεκιάρη *ζωγραφική-χαρακτική, Άννα Μπεκιάρη γλυπτική-ζωγραφική*, Αθήνα, Αδάμ, 2007.

Κυπραίου, «Τα Παράθυρα του Δ. Γουναρίδη», *Δημιουργίες*, Μάρτιος 1970.

Λαζαράτος Γιάννης, *Τέχνη και πολυσημία, Συζητώντας με τον Luciano Nanni* επιμέλεια σειράς: Ι. Θ. Μάζης, Εκδόσεις Παπαζήση, 2004.

Λαζαράτος Γιάννης, *Τέχνη, φιλοσοφία, αυτονομία, Η απελευθερωτική αποδοχή της θνητότητας*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2011.

Λιάπης, Κ., Νικόλας. *Μια Πηλιορείτικη κορφή της τέχνης*, Βόλος, 1922.

Λοιζίδη (Νίκη), *Ελληνες καλλιτέχνες του εξωτερικού*, Λοιζίδη Νίκη, *Ελληνες Καλλιτέχνες του Εξωτερικού*, Αθήνα, Υπουργείο Εξωτερικών, Διεύθυνση Απόδημων Ελλήνων, 1983.

Λυδάκης (Στυλιανός), *Ορολογία εικαστικών τεχνών*, 1η έκδ. Αθήνα, Μέλισσα, 2009.

Λυδάκης, Γλυπτική, 1981.

Λούλης Βασίλης, *Τα Παράσημα, ζωγραφική Γιώργης Βαρλάμος, Μορφωτικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κύμης*, 2006.

Λυδάκης (Στέλιος), *Αρχαία ελληνική ζωγραφική : Και οι απηχήσεις της στους νεότερους χρόνους*, Αθήνα, Μέλισσα, 2002.

Κώστας Μαλάμος-Ζωγραφική, κειμ. Χ. Χρήστου, Σ. Λυδάκης, Ν. Ζίας, Αθήνα 1994.

Μαυρομάτης (Εμμανουήλ), *Μορφοπλαστικές και τεχνικές αναζητήσεις της ελληνικής χαρακτικής 1892-1982*, Ρόδος, 1983.

Μαυρομμάτης (Εμμανουήλ), *Η χαρακτηριστική και η ζωγραφική του Δημήτρη Γαλάνη, 1879-1966*, διδ. Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1983.

Μαντζαβίνου, Ι., Λιβάνη, Β. (επιμ.) (2010). *Τόνια Νικολαΐδη, Έργα 1947-2010*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Ματθιόπουλος, Ε. (2007), *Οι εικαστικές τέχνες στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1940-44*, στο Χατζηιωσήφ, Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση*, τόμ. Γ2, Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Μονοτυπία, Ιστορία και Τεχνική, Διόνας Βαγγέλης, Κουβέλης Ηλίας, Παυλόπουλος Δημήτρης, Αθήνα, εκδ. Εργαστήριο Χαρακτικής Η. Κουβέλη, 2003.

Μπίρης, Μ., Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ., *Νεοκλασική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα 2001.

Μπίρης, Μ., «*Η Ανασυγκρότηση της Αθήνας κατά την Οθωνική Περίοδο. Η Αρχιτεκτονική των Κτιρίων της*», Εθνική Πινακοθήκη, Αθήνα – Μόναχο.

Μπόλης (Γιάννης), Παυλόπουλος (Δημήτρης), *Διδάσκαλοι της Χαρακτικής 1843-1915, Ελληνική Χαρακτική - 19^{ος} Αιώνας, 1*, Εργαστήριο Χαρακτικής Ηλία Ν. Κουβέλη, Αθήνα 2003.

Εύδης Α., «Μαρία Καραβέλα-Περιβάλλοντα», *Θέματα Χώρου και Τεχνών*, 6, 1975.

Οράτη Ειρ., «Δημήτρης Γαλάνης. Τα εικονογραφημένα βιβλία, 1904-1962», Alpha Bank/Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2014.

Οράτη (Ειρήνη), *Έλληνες χαρακτες στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ.-ALPHA BANK, 2003.

Οράτη Ε, «Βάσω Κατράκη», *Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών. Ζωγράφοι - Γλύπτες - Χαρακτες*, 16ος - 20ός αιώνας, τ. Β'. Αθήνα 1998.

Όψεις λογοκρισίας στην Ελλάδα, Συλλογικό έργο, Αθανασίου Αθηνά, Αργυρόπουλος Χριστόφορος Δ., Βαλαωρίτης Νάνος, Δημούλης Δημήτρης, Ζιώγας Γιάννης, Θεοδόσης Γεράσιμος, Καραμπίνης Λεωνίδα, Λίποβατς Θάνος, Παναγιωτόπουλος Νίκος 1962-, Σεβαστάκης Νικόλας Α., Σταυρακάκης Γιάννης, Τάκης Ανδρέας Χ., Τζιαντζή Μαριάννα, Τσακυράκης Σταύρος, Χριστόπουλος Δημήτρης, Αθήνα, Νεφέλη, 2008.

Όψεις κοινωνικής δυναμικής, Μελέτες χαριστήριες στην καθηγήτρια Κούλα Κασιμάτη, συλλογικός τόμος: Μαρία Στρατηγάκη, Μαρία Θανοπούλου,

Μαρία Πετμετζίδου, Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, Δήμητρα Γκέφου - Μαδιανού, Μαρία Σακαλάκη, Χρίστος Παπαθεοδώρου, Καίτη Αρώνη - Τσίχλη, Σμαράγδα Ζαγκότση, Πάρις Τσάρτας, Γρηγόρης Ι. Τσάλτας, Γιάννης Ν. Υφαντόπουλος, Μαρία Καραμεσίνη, Αντιγόνη Λυμπεράκη, Δημήτρης Βενιέρης, Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, Χριστόφορος Σκαμνάκης, Νίκος Κοκοσαλάκης, Ρουμπίνη Γρώπα, Άννα Τριανταφυλλίδου, Ιορδάνης Ψημμένος, Μαρία Βεργέτη, Λουκία Μ. Μουσούρου, Χρύσα Μαλτέζου, Γιώργος Κεντρωτής. Επιμέλεια: Μαρία Θανοπούλου, Μαρία Πετμετζίδου, Μαρία Στρατηγάκη, Gutenberg, 2011.

Παιδαγωγική αξιοποίηση ψηφιακών μέσων στην εκπαιδευτική διαδικασία
Ελληνες Χαράκτες στον Εικοστό Αιώνα, Από τις Συλλογές της Alpha Bank και του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2003.

Παπαδαντωνάκης Βαρθολομαίος, Ίχνος στην άμμο... Μια ζωή στα δύσκολα χρόνια 1931-20**, Ελληνική Λέσχη Βιβλίου, Αθήνα 2008.

Παπαδημητρίου Νικόλαος, Ένα Μετανεωτερικό Requiem, Θέματα ευρωπαϊκής φιλοσοφίας, τέχνης και πολιτικής στον 21ο αιώνα, Απρίλιος 2017, εκδόσεις Gutenberg.

Παπαδημητρίου Νικόλαος, *Νεωτερικός ευρωπαϊκός πολιτισμός, Η ευρωπαϊκή ταυτότητα στο σύγχρονο κόσμο*, Gutenberg, Αθήνα, 2013.

Papadimitriou Nicolas, *Modernité, l'identité européenne dans le monde contemporain*, Delatour, France, 2018.

Παυλόπουλος Δημήτριος, *Χαρακτική-Γραφικές Τέχνες. Ιστορία-Τεχνικές-Μέθοδοι*, Αθήνα, Εταιρεία Εικαστικών Τεχνών, 1995.

Παυλόπουλος Δημήτριος, *Χαρακτική, Γραφικές Τέχνες, Ιστορία - Τεχνικές - Μέθοδοι - Γλωσσάρια Ωρων*, Αθήνα, εκδόσεις Color Network, 2011.

«Πειραϊκόν Ημερολόγιον», Αρχείο Πειραϊκών Σπουδών, 1966, τομ.1^{ος}.

Πρακτικά του Α' Συνεδρίου Ιστορίας της Τέχνης που οργανώθηκε στο Ρέθυμνο στις 6, 7 και 8 Οκτωβρίου 2000 από το Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Πρόλογος Δασκαλοθανάσης Νίκος, Επιμέλεια Ματθιόπουλος Δ. Ευγένιος, Χατζηνικολάου Νίκος. «Η συμπόρευση τεχνοκριτικής και ιστορίας της τέχνης στην Ελλάδα» Στέλλα Λάββα.

Σαχίνης Ξενοφών, *Σκέψεις για την θεωρία και την πράξη της Χαρακτικής και των εικαστικών εκτυπώσεων* Αθήνα, Συλλεκτική έκδοση, εκ. Διάπλαση, 2008.

Σαχίνης Ξενοφών, *Διάλογοι περί χαρακτηριστικής και άλλων τινών εκτυπώσεων*, Αθήνα, εκ. Διάπλαση, 2010.

Σοφός Αλιβίζος, Kron Friedrich W., *Αποδοτική διδασκαλία με τη χρήση μέσων. Από τα πρωτογενή και προσωπικά στα τεταρτογενή και ψηφιακά μέσα*, Γρηγόρη 2010.

Τέχνη Πολιτισμός, Παγκοσμιοποίηση, Συλλογικό έργο: Haug Wolfgang Fritz, Αυγερινός Π., Βάκη Φωτεινή, Βούλγαρης Ι. Χ., Γιάγκογλου Θ., Γιαννακάκης Εμμανουήλ Μ., Γραμματάς Θόδωρος Α., Δήμου - Τζαβάρα Αναστασία, Δουλκέρη Τέσσα, Ζιώγας Γιάννης, Κλαμπατσέα Άντα, Κουντουρη Κ., Λαζαράτος Γιάννης, Μελανίτης Γιώργος Ι., Πανούσης Γιάννης Απ., Πετράκης Κ., Σταθάτου Όλγα, Τζωρτζόπουλος Δημήτρης, Φιοραβάντες Βασίλης, Τόμος 2, Αθήνα, Παπαζήσης, 2008.

Τζάμαλης Α., *Νομίσματα του Ελληνικού χώρου, 1184-1976*, Αθήνα, 1977.

Τραυλός, Ι., *Νεοκλασική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, εκδ. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1967.

Τσιγκάκου (Φανή-Μαρία), *Η Ελλάδα με τα Μάτια των Ζωγράφων Περιηγητών 16^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Τέχνης Οίστρος, Απρίλιος 2007.

Φιοραβάντες (Σπυροβασίλης), *Κοινωνική Θεωρία και Αισθητική*, Αθήνα, Αρμός, 1999.

Φιοραβάντες (Σπυροβασίλης), *Κριτικά Πολιτισμικά Μοντέλα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1999.

Φωτιάδης Δημήτρης, *Ενθυμήματα*, Αθήνα 1985.

Χατζηνικολάου Νικόλαος, «Υποδοχή και προβολή αισθητικών αξιών και καλλιτεχνικών τάσεων από την Επιθεώρηση Τέχνης· [Epiteorisi Technis. A critical twelve years. Symposium, Society for the Study of Modern Greek Culture and General Education (Founded by The Moraitis School), March 29 and 30, 1996, Athens 1997].

Χρήστου Χρυσάνθος, *Νεοελληνική Χαρακτική. Γενιά 1923-1940*, Θεσσαλονίκη 1993.

Χάμπερμας Γιούργκεν, *Ο φιλοσοφικός λόγος της Νεωτερικότητας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993.

Χάμπερμας Γιούργκεν, *Κείμενα γνωσιοθεωρίας και κοινωνικής κριτικής*, Αθήνα, Πλέθρον, 1990.

Χρήστου Χρυσάνθος, *Ελληνική Τέχνη, Νεοελληνική Χαρακτική*, Εκδοτική Αθηνών, 1994.

Χρήστου Χρυσάνθος, *Η Αγροτική ζωή στην τέχνη*, Αθήνα, Α.Τ. Ελλάδος, 1990.

Χρήστου (Χρυσάνθος), *Νεοελληνική χαρακτική*, Αθήνα, Ιονική Τράπεζα, 1989.

Wolfflin Heinrich, *Βασικές έννοιες της ιστορίας της τέχνης*, Αθήνα, Επίκεντρο, 2006.

Κατάλογοι εκθέσεων

ADHEMAR (Jean) et ASLANOFF (Catherine), *Γαλάνης*, Παρίσι, Εθνική βιβλιοθήκη, 1963. [ADHEMAR, Jean et ASLANOFF, Catherine, *Galanis*, Paris, Bibliothèque nationale, 1963].

Rena Tzolakis, Musée d'Art et d'Histoire 3, place du Coche-d'Eau Auxerre, impr. R Nabeyrat S.A. Paris, Catalogue de l'exposition juin de 1984.

Ρένα Ανούση – Ηλία, Εικαστικό οδοιπορικό στον Όλυμπο (χαρακτική) Ροές (ζωγραφική), κατάλογος έκθεσης, Τεχνοχώρος, Μάιος 2012.

Ρένα Ανούση – Ηλία, Ζωγραφική 1985-1986, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 1987.

Βάσω Κατράκη. Πνοή στην Πέτρα, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης-Ίδρυμα Νικολάου και Ντόλλης Γουλανδρή, 3 Νοεμβρίου 2010-31 Ιανουαρίου 2011.

Γιώργος Βελισσαρίδης, (επιμ. Όλγα Μεντζαφού) κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Φεβρουάριος 1990.

Κ. Γραμματόπουλος, κατάλογος έκθεσης, 30 Ιανουαρίου-27 Μαρτίου 1995, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα, 1995.

Κωνσταντίνος Γραμματόπουλος, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Β & Μ Θεοχαράκη, Αθήνα, 18/6-5/10/2014.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), Γιώργος Μανουσάκης (Χαρακτική 1938-1986), κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Αίθουσα Τέχνης «Υάκινθος», Απρίλιος 1987.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), Δέκα οκτώ Έλληνες χαρακτες, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Αίθουσα Τέχνης «Υάκινθος», 1987.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), Έλληνες χαρακτες «εχάραξαν» τη Νέα Εστία, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Αίθουσα Τέχνης «Υάκινθος», Σεπτέμβριος 1987.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), Ελληνική χαρακτική 60 χρόνια 1924-1984, κατάλογος έκθεσης, Καστοριά, Εθνική Τράπεζα Ελλάδος, Μάρτιος 1985.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), *Λήδα και Κύκνος*, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Υάκινθος – Κέντρο Εικαστικών Τεχνών, 1998.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), *Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου. Δύο αιώνες Νεοελληνική χαρακτηριστική 19^{ος}-20^{ος} αιώνας*, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Γκοβόστης, Οκτώβριο 2004.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), *Τάκης Κατσουλίδης. Χαρακτική*, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Αίθουσα Τέχνης «Υάκινθος», Νοέμβριος 1982.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), *Συλλογή Γιάννη Παπακωνσταντίνου. Δύο αιώνες Νεοελληνική χαρακτηριστική 19^{ος}-20^{ος} αιώνας*, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Γκοβόστης, Οκτώβριο 2004.

Γρηγοράκης (Νικόλαος), *Χαρακτικά στον Πόλεμο του '40, στην Κατοχή και στη Αντίσταση*, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Αίθουσα Τέχνης «Υάκινθος», 1987.

P. Gatta, *Petros e i presocratici*, Μιλάνο 1989.

Δεληβορριάς (Ανδρέας), *Αφιέρωμα στην ελληνική χαρακτηριστική. Ενότητα 1: Οι δάσκαλοι*, κατάλογος έκθεσης επιμέλεια Ανδ. Δεληβορριάς, Αθήνα, Κέντρο Πολιτισμού «Δ. Γληνός», 1988.

Ελληνες Χαρακτες «Εχάραξαν» τη Νέα Εστία, Νίκος Γρηγοράκης, Αίθουσα Τέχνης Υάκινθος, Αθήνα Σεπτέμβριος 1987.

Ελληνική Μεταπολεμική χαρακτική, κατάλογος έκθεσης, (επιμ.) Ε. Οράτη, Αθήνα, ΕΠΜΑΣ, 1988.

Ελληνική Χαρακτική, κατάλογος έκθεσης, κείμενα Α. Χαραλαμπίδης, «Τέχνη», Θεσσαλονίκη 1981.

Εν-Καταστάσεις: Έργα τέχνης στον χώρο και τον χρόνο σύγχρονων Ελλήνων καλλιτεχνών, Α. Τάσσο, κατάλογος έκθεσης, μετάφρ. Μεγακλής Ρογκάκος, Καλαμάτα, Δημοτική Επιχείρηση Πολιτιστικής Ανάπτυξης, 8 Ιουνίου-8 Σεπτεμβρίου 2007. [A. Tassos, Exhibition catalogue Municipal Gallery of Kalamata, 8 June-8 september 2007].

Ζίας, Νίκος-Κόκκου, Αγγελική, Ταξιδεύοντας στην Ελλάδα με τον Γιώργο Μανουσάκη, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1993.

Η Ελλάδα που αλλάζει. Τέχνη και προσωπικότητες στον 20^ο αιώνα, (επιμ.) Φ. Μουμτζίδου-Παπατζίμα, Θεσσαλονίκη, Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., 2002.

Η Τέχνη κι ο Τεχνίτης, Η Χαρακτική στην Ελλάδα Σήμερα, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο Ωρα, Φλεβάρης '80.

Ίδρυση, Οργάνωση και Λειτουργία Εκπαιδευτικών Τμημάτων σε Μουσεία, Ετήσια Διεθνής Συνάντηση CECA 1988, Ναύπλιο-Αθήνα 9-16 Οκτωβρίου 1988, Πρακτικά, ICOM Ελληνικό Τμήμα, Αθήνα 1991.

Γραμματόπουλος, Κ. κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, 30 Ιανουαρίου – 27 Μαρτίου 1995.

Κόκκου, Αγγελική, Γιώργος Μανουσάκης, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, 2005.

Κωνσταντίνος Γραμματόπουλος, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Β & Μ Θεοχαράκη, 18 Ιουνίου – 5 Οκτωβρίου 2014.

Κορογιαννάκης Αλέξανδρος, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη, 1987.

Κυριαζή (Νέλλη), Η Πινακοθήκη του Δήμου Αθηναίων. Ελληνική ζωγραφική-χαρακτική-γλυπτική, Αθήνα, Δήμος Αθηναίων Πνευματικό Κέντρο 1994.

Ματιές στον Αιώνα, Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή, Άνδρος, Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, 28 Ιουνίου-20 Σεπτεμβρίου 1998.

Μελισσηνός (Αντώνιος Μ.), Ανδριόλας (Γιάννης Δ.), Το ημερολόγιον, Αθήνα, Φίλοι του Μουσείου Δ. Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων, 2007.

Μουσείο – Σχολείο 6^ο Περιφερειακό Σεμινάριο, Αθήνα, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων, Υπουργείο Πολιτισμού, Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) – Ελληνικό Τμήμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, Καβάλα 20 - 21 -22 Σεπτεμβρίου, 2002.

Νεοελληνική χαρακτική. Συλλογή Χ. Λεοντιάδη, πρόλογος Μ. Κασιμάτη, Θεσσαλονίκη, 1997.

Σύγχρονη Ελληνική Τέχνη, Ζωγράφοι, γλύπτες, χαρακτές, πρόλογος Μ. Γ. Καλλιγιάς, εισαγωγή Ν. Ζίας, «Ωρα», Αθήνα, 1970.

Κατάλογος, F. Passoni, Musee de Meudon, 1982.

«Tittanium», κείμενα, Α. Sala-P. Gatta, Αθήνα 1991.

1^η Τριεννάλε Ελληνικής Χαρακτικής, Δήμος Γλυφάδας, Δημοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης και Πολιτισμού Γλυφάδας, Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, Πινακοθήκη Πιερίδη, 11 Δεκεμβρίου 2000 – 20 Ιανουαρίου 2001.

Τα βιβλία του Α. Τάσσου, κατάλογος έκθεσης, (επιμ.) Ειρήνη Οράτη, Αθήνα, Εταιρεία εικαστικών τεχνών, Νοέμβριος, 2002.

(Α.) Τάσσο, κατάλογος έκθεσης, Θεσσαλονίκη-Δημήτρια ΚΒ', Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Οκτώβριος-Δεκέμβριος, 1987.

(Α.) Τάσσο, Χαρακτική 1932-1985, (επιμ. κειμένων) Οράτη Ειρήνη και Παυλόπουλος Δημήτρης, επιμέλεια Σπύρος Καραχρήστος· επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Αθήνα, Μέλισσα, 1998.

Α. ΤΑΣΣΟΣ, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Υπουργείο Πολιτισμού, 1987.

Χρήστου, Χρυσάνθος, Ελληνική Τέχνη, Νεοελληνική Χαρακτική, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994.

Λεξικά

Benezit (Emmanuel), *Dictionnaire des peintres, Sculpteurs, Dessinateurs et Graveurs*, Paris, Editions Gründ, 1999. Tomes : 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

Beraldi (Henri), *Les graveurs du XIXe siècle*, Paris, Jacques Laget L.A.M.E, 1981. Tomes : 1-2, 3-4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

Bibliothèque nationale de France, département des estampes, *Inventaire du fonds français, graveurs du XIXe siècle - après 1800*, Paris, Maurice Le Garrec, 1930-1933. Tomes: I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV.

Bouchot (Henri), *Le cabinet des estampes de la Bibliothèque nationale*, Paris, éd. E. Dentu, 1895.

Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών: Ζωγράφοι-Γλύπτες-Χαράκτες, 16^{ος}-20^{ος} αιώνας, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος; επιμέλεια σειράς Γεώργιος Ραγιάς, Τόμοι Α,Β,Γ,Δ, Αθήνα, Μέλισσα, 1998.

Λυδάκης (Στυλιανός), Λεξικό των Ελλήνων ζωγράφων και χαρακτών (16^{ος}-20^{ος} αιώνας), Αθήνα 1976

Λυδάκης, (Στυλιανός), Ναίφ, Αθήνα 1987.

E. Trichon-Milsani, "Coulentianos Costas", Dictionnaire de l'art modern et contemporaine, Παρίσι, 1922.

D. Chevalier, "Coulentianos Costas", Nouveau dictionnaire de la sculpture modern, Παρίσι, 1970.